

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИЙ ЦЕНТР ІЗ ПРОБЛЕМ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ ТА МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ ІМЕНІ Г.Л. БОНДАРЕВСЬКОГО
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ПРИ МЗС УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ПІВДЕННИЙ ФЕДЕРАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (РОСТОВ-НА-ДОНУ, РОСІЯ)
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

СТАТТІ ТА МАТЕРІАЛИ
IV-ї МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА
Г.Л. БОНДАРЕВСЬКОГО
(1920—2003 РР.)

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE,
YOUTH AND SPORTS OF UKRAINE
LUHANSK NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
THE DEPARTMENT OF WORLD HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS
G.L. BONDAREVSKY SCIENTIFIC – EDUCATIONAL CENTER ON PROBLEMS OF
WORLD INTEGRATION PROCESSES AND INTERNATIONAL CONFLICTS
DIPLOMATIC ACADEMY UNDER THE MFA OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS OF KYIV NATIONAL
TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
SOUTH FEDERAL UNIVERSITY (ROSTOV-ON-DON, RUSSIA)
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES

**THE WORLD HISTORY
AND ESSENTIAL PROBLEMS
OF INTERNATIONAL RELATIONS**

ARTICLES AND PROCEEDINGS
IV INTERNATIONAL
SCIENTIFIC – PRACTICAL CONFERENCE
IS DEDICATED IN MEMORY
OF G.L. BONDAREVSKY
(1920–2003)

Luhansk – 2013

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ, МОЛОДЕЖИ И СПОРТА УКРАИНЫ
ЛУГАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
КАФЕДРА ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
НАУЧНО–УЧЕБНЫЙ ЦЕНТР ПО ПРОБЛЕМАМ МИРОВЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ
ПРОЦЕССОВ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
ИМЕНИ Г.Л. БОНДАРЕВСКОГО
ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ УКРАИНЫ ПРИ МИД УКРАИНЫ
ИНСТИТУТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ КИЕВСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
ЮЖНЫЙ ФЕДЕРАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (РОСТОВ-НА-ДОНУ, РОССИЯ)
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК

**ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

СТАТЬИ И МАТЕРИАЛЫ
IV-й МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ,
ПОСВЯЩЕННОЙ ПАМЯТИ ПРОФЕССОРА
Г.Л. БОНДАРЕВСКОГО
(1920—2003 ГГ.)

Луганск — 2013

УДК 94 (100): 327
ББК 63.3 (0) – 6
В 85

Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали IV Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (9–10 квіт. 2013 р., м. Луганськ)/Під ред. М.С. Бур'яна. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2013. – 432 с.

ISBN 978-966-492-325-2

УДК 94 (100): 327
ББК 63.3 (0) – 6

Головний редактор – *Бур'ян М.С.*, доктор історичних наук, професор
Заступник головного редактора – *Савенков В.В.*, кандидат історичних наук, доцент, *Грицьких І.В.* кандидат історичних наук, доцент.
Відповідальний секретар – *Ширяєв М.В.*, кандидат історичних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Бондаревська Л.Г., кандидат історичних наук, професор (м. Москва)
Шаумян Т.Л., кандидат історичних наук, керівник Центру індійських досліджень Інституту сходознавства РАН (м. Москва)
Качараба С.П., доктор історичних наук, професор (м. Львів)
Копель О.А., доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Відповідальність за надану інформацію несуть автори публікацій

На обложке книги изображен Г.Л. Бондаревский в форме офицера Советской армии, Ташкент 1946.

На обкладинці зображений Г.Л. Бондаревський у формі офіцера Радянської армії, Ташкент 1946.

G. L. Bondarevsky is pictured on the book cover in the form of officer of the Soviet army, Tashkent 1946.

ISBN 978-966-492-325-2

© Бур'ян М.С., Ширяєв М.В., 2013
© ТОВ «Віртуальна реальність», 2013

ЗМІСТ

Історія Стародавнього світу та Середніх віків

Андрусяк Я.Я. (м. Ужгород) Юридичне оформлення станової монархії в Чеському королівстві за правління Владислава II Ягеллона (1495 – 1500 рр.) (укр.)	20
Гришук О.М. (м. Донецьк) Про актуальність вивчення поховального культу скотарських племен фіналу середньої бронзи Дніпро-Донського регіону в контексті всесвітньої історії (укр.)	24
Ковальчук М.В. (м. Київ) Озброєння яничарського корпусу (укр.)	28
Кошовий С.А. (м. Київ) Реформатори періоду Чжаньго (укр.)	32
Хафез А.Г. (м. Александрія, Єгипет) Соціальний вплив Риму на Іспанію: історичне дослідження (англ.)	36

Історія Нового та Новітнього часу

Баранов А.В. (м. Краснодар, Росія) Сепаратистський рух у Каталонії 1990-2000-х рр.: основні етапи історичного розвитку (рос.)	43
Брайлян Є.С. (м. Київ) Центральне колоніальне управління британськими колоніями в Карибському басейні за часів Старої Представницької Системи (XVII – перша половина XIX ст.) (укр.)	48
Велікая Н.М. (м. Армавір, Росія) Про рабовласницький уклад на Північно-Західному Кавказі у першій половині XIX ст. (рос.)	52
Волков Т.О. (м. Київ) Процес мирного врегулювання «ольстерської проблеми» та Консервативна партія Великої Британії (1988-1996) (укр.)	56
Горб Є.С. (м. Донецьк) Політика німецького уряду відносно Західної Польщі у листопаді-грудні 1918 р. (рос.)	61
Дорофєєв Д.В. (м. Сімферополь) Зовнішньополітичні погляди федералістів у США (1787-1788 рр.) (рос.)	65
Іванов В.О. (м. Київ) Роль кайзерівської Німеччини у підготовці та розв'язанні російсько-японської війни 1904 – 1905 рр. (укр.)	69
Кіпцар І.А. (м. Краматорськ) Становлення реформаторської діяльності Ден Сяопіна (рос.)	74
Кондратенко О.В. (м. Краматорськ) Національна ідея на озброєнні німецьких нацистів в період Веймарської республіки (укр.)	79
Кудрявцева А.В. (м. Ніжин) Культурно-просвітницька діяльність Спілки Сільської Молоді в II Речі Посполитій 1918-1939 рр. (укр.)	84
Курзенков М.С. (м. Донецьк) Еволюція відносин Росії та Німеччини у зовнішній політиці 1871-1875 рр. (рос.)	89
Куцик М.М. (м. Ужгород) Взаємовідносини між країнами Вишеградської групи: 20 років разом (укр.)	94
Ладига О.І. (м. Луганськ) Оцінка сучасних підходів до проблеми розширення військових контингентів союзників Німеччини на Східному фронті у літньо-осінній період 1942 р. (укр.)	98

Лук'янов О.П. (м. Луганськ) Проблема застосування антикорупційних правових актів в західноукраїнських землях під владою ЗУНР та Польщі у 1919 – 1921 рр. (укр.)	107
Луценко С.М. (м. Харків) Діяльність Німецького колоніального товариства (рос.)	112
Мальшина К.В. (м. Київ) Ідея федерації у програмах словенських політичних партій у першій половині 1920-х рр. (укр.).....	117
Нікітін І.М. (м. Могилев, Білорусь) Основні тенденції макроекономічного розвитку Косово у 1999 - 2007 рр. (рос.)	122
Осарумен Ізевбокун (м. Бенін, Нігерія) Гуманітаризм, СНІД та роль уряду: оцінка досвіду Нігерійської громадянської війни (англ.)	127
Пірмагомедов З.К. (м. Махачкала, Росія) Доля радянського єврейства в роки Великої Вітчизняної Війни (рос.).....	132
Ціватий В.Г. (м. Київ) Суспільно-політична думка в Західній Європі Раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): політико-дипломатичний аспект (укр.)	134
Черненко В.М. (м. Ніжин, Україна) Діяльність польської молодіжної організації «Філареція» на території Центральної та Східної України на початку ХХ ст. (укр.)	140
Черняєв В.С. (м. Київ) Військово-морська політика президента США В. Тафта (укр.)	145
Шахін Ю.В. (м. Одеса) Футбол та націоналізм у Хорватії: 1950 рік (рос.).....	149
Історія та актуальні проблеми міжнародних відносин	
Альфаєз М. (Йорданія) Йорданська дипломатія у вирішенні конфлікту на Близькому Сході (англ.)	155
Беляєв М.П. (м. Шатура, Росія) Місія брандендурзького дипломата Дона в Парижі у 1646 р. (рос.)	159
Беляєва А.О. (м. Запоріжжя) Пан'європейський рух у 1920 – 1930-ті рр.: спроба періодизації (укр.).....	164
Бураков Ю.В. (м. Львів) Конголезька криза в історії міжнародних відносин (укр.).....	168
Бурьян М.С. (м. Луганськ) Місце України у постколоніальній системі координат (рос.)	173
Волкова Є.С. (м. Луганськ) Співробітництво руху Мустафи Кемаля та Радянської Росії та міжнародні відносини на початку 20-х років ХХ століття (укр.)	178
Гальчак Б.М. (м. Зелена Гура, Польща) Польський міф про «східні кресі» (укр.).....	183
Гарькавченко К.Г. (м. Луганськ) Територіально-політичний поділ світу у ХХІ столітті: боротьба за Арктику (укр.).....	188
Гоков О.О. (м. Харків) Російсько-іранське розмежування 1881-1886 рр.: до постановки проблеми (рос.)	193

Грицьких Д.В. (м. Луганськ) Китайське питання в обговоренні британського парламенту (квітень – травень 1840 р.) (укр.).....	198
Грицьких І.В. (м. Луганськ) Проблема деколонізації Пуерто-Ріко (друга половина ХХ – на початку ХХІ століття) (укр.)	203
Грищечкін Д.Г. (м. Ростов-на-Дону, Росія) Використання екстенсивного методу у розвитку Єврорегіону «Донбас» (рос.).....	208
Гребенюк В.С. (м. Луганськ) Початок англо-французького колоніального протистояння та боротьба правлячих кіл Лондона у формуванні зовнішньополітичного курсу, 1755-1756 (рос.).....	214
Дем'янчук А.М. (м. Луганськ) Реформування ООН в планах країн-членів і в стратегії К. Аннана, 1997 – 2005 рр. (укр.).....	220
Єльчев О.О. (м. Луганськ) Енергетичний фактор у зовнішній політиці Росії щодо Центральної Азії у 1991 - 2010 роках (рос.)	224
Іванченко О.Г. (м. Київ) Проголошення Незалежної Держави Хорватія як результат діяльності усташів (укр.)	229
Ілюк Т.В. (м. Київ) Становлення та розвиток українсько-грецького співробітництва в галузі освіти: підсумки двадцятиріччя (1991-2011 рр.) (укр.).....	233
Ковальчик Р.В. (м. Лодзь, Польща) Україна в протистоянні Франції і Росії за Європу – конфронтація Сходу і Заходу у війні 1812 року (рос.).....	238
Кулава М.Я. (м. Київ) «Велика Румунія» - фактор «зовнішньополітичних суперечок» в Європі (укр.)	243
Кульчицька О.В. (м. Миколаїв) Д.З.Мануїльський: штрихи до портрета особистості (укр.)	247
Купар Д.М. (м. Ужгород) Особливості формування зовнішньополітичних відносин між Словацькою Республікою та Російською Федерацією в 2006 – 2012 рр. (укр.)	253
Лоссовський І.Є. (м. Київ) Актуальний „зріз” та короткострокові пріоритети двосторонніх відносин України з провідними країнами Європи (укр.).....	257
Лукач І.Б. (м. Київ) Меморандум Олні (1895 р.): нове прочитання доктрини Монро (укр.)	262
Лухтан А.І. (м. Київ) Міжнародне військове співробітництво України: правовий аспект (укр.)	267
Маркова М.О. (м. Луганськ) В. Черчіль та розвиток ідеї «Сполучених Штатів Європи» у 1943 році (рос.).....	272
Метленко К.О. (м. Курськ, Росія) Українсько-німецьке співробітництво у 1991-1997 рр. у контексті європейського вибору України (рос.).....	277
Мігалчан В.І. (м. Київ) Україна – Республіка Молдова: перспектива та необхідність двосторонньої взаємодії (укр.)	282
Мурза К.Г. (м. Донецьк) Кіпрська проблема: причини та можливі шляхи врегулювання (укр.)	287

Набока О.В. (м. Луганськ) Експедиція комодора Джеймса Глінна в Японію (1849) та початок американської експансії в Тихому океані (<i>укр.</i>)	292
Новоскольцев Г.Б. (м. Харків) Глобалізація і сучасний міжнародний тероризм: сутність і причини (<i>укр.</i>).....	297
Новоскольцева Л.О. (м. Луганськ) Глобалізація і різноманіття сучасного світу: національний чинник (<i>укр.</i>)	303
Панченко Г.Ю. (м. Луганськ) Співпраця чи протистояння двох імперіалістичних держав: США та Німеччина в 30-ті рр. ХХ ст. (<i>укр.</i>)..	310
Прищепя К.Г. (м. Луганськ) Дипломатична діяльність О. М. Горчакова у Франкфурті-на-Майні, 1850-1854 рр. (<i>рос.</i>)	317
Пронь Д.С. (м. Миколаїв) Американський фактор у територіально-прикордонних суперечках між СРСР/Росією та Японією: післявоєнний період (<i>укр.</i>).....	321
Пронь С.В. (м. Миколаїв) Китай у сучасному світі: регіональні та глобальні дії, амбіції, виклики (можливі уроки і висновки для України) (<i>укр.</i>)	325
Рибалка В.Г., Мельник Т.Г. (м. Харків, м. Петровське Луганської обл.) Парадигмальні зміни образу воїна-інтернаціоналіста від часів холодної війни до сучасності (<i>укр.</i>).....	330
Рубель К.В. (м. Київ) Зміни зовнішньополітичного курсу Республіки Колумбія та їх наслідки для регіональної безпеки у Південній Америці (<i>укр.</i>)	338
Русаков К.А. (м. Луганськ) Австрійська дипломатія та початок Грецького повстання, 1821 - 1822 рр. (<i>рос.</i>)	342
Салтан О.М. (м. Харків) Особливості діяльності промислових підприємств, державних органів влади та радянських учених-ядерників в процесі створення стратегічних ядерних озброєнь, в період «холодної війни» (<i>укр.</i>)	347
Седнев С.С. (м. Луганськ) Початок формування «доктрини оборони Британської Індії» (<i>рос.</i>)	352
Степура А.В. (м. Суми) Зовнішня політика президента США Вудро Вільсона, 1913-1921 рр.: висвітлення питання у вітчизняній історіографії (<i>укр.</i>).....	355
Ткачук П.П. (м. Львів) Вплив ядерної зброї на становлення системи повоєнних міжнародних відносин (<i>англ.</i>)	359
Троян С.С. (м. Київ) Специфіка інтеграційних процесів на пострадянському просторі у форматі українсько-російського діалогу (<i>укр.</i>).....	363
Харьковський Р.Г. (м. Луганськ) Міжнародне суперництво у Центральній та Східній Африці на початку 90-х рр. ХІХ ст. (<i>рос.</i>).....	373
Щербатюк Д.В. (м. Луганськ) Діалог у форматі Україна-ШОС: стан та перспективи (<i>рос.</i>).....	378

Ширяєв М.В. (м. Луганськ) Американсько-російські протиріччя на Південному Кавказі в 90-і рр. ХХ ст. в працях професора Г.Л. Бондаревського (укр.)	382
Якименко Л.М. (м. Луганськ) Геополітичне значення Азербайджану в оцінці Збігнева Бжезинського (укр.)	387

Історіографія та джерелознавство всесвітньої історії

Гаухман М.В. (м. Луганськ) Історична есеїстика процесів націотворення: концептуалізація дослідження єврейського питання в пізній Російській імперії (1855 - 1917 рр.) (укр.)	391
Ковальський С.В. (м. Одеса) Робочі документи ООН як історичне джерело кіпрського конфлікту 1964-1974 рр. (укр.)	396
Курзенкова А.О. (м. Донецьк) Рівень автентичності скандинавських рунічних джерел (укр.)	402
Нікітіна І.В. (м. Севастополь) Перебіг розкулачування у Балаклавському регіоні у 1930 р. в архівних документах (рос.)	406
Питльована Л.Ю. (м. Львів) Американська повоєнна історіографія зовнішньої політики США кінця ХІХ - початку ХХ століття (укр.)	411
Шевченко О.К. (м. Ялта, АР Крим) Кримська преса лютого 1945 р. як джерело з історії Кримської (Ялтинської) конференції (рос.)	415

СОДЕРЖАНИЕ

История Древнего мира и Средних веков

- Андрусяк Я.Я. (г. Ужгород)** Юридическое оформление сословной монархии в Чешском королевстве во время правления Владислава II Ягеллона (1495 – 1500 гг.) (укр.).....20
- Гришук О.М. (г. Донецк)** Об актуальности изучения погребального культа скотоводческих племен финала средней бронзы Днепро-Донского региона в контексте всемирной истории (укр.) 24
- Ковальчук М.В. (г. Киев)** Вооружение янычарского корпуса (укр.) 28
- Кошевой С.А. (г. Киев)** Реформаторы периода Чжаньго (укр.).....32
- Хафез А.Г. (г. Александрия, Египет)** Социальное влияние Рима на Испанию: историческое исследование (англ.).....36

История Нового и Новейшего времени

- Баранов А.В. (г. Краснодар, Россия)** Сепаратистское движение в Каталонии 1990-2000-х гг.: основные этапы исторического развития (рус.).....43
- Брайлян Е.С. (г. Киев)** Центральное колониальное управление британскими колониями в Карибском бассейне во времена Старой Представительной Системы (XVII в. – первая половина XIX в.) (укр.) 48
- Великая Н.Н. (г. Армавир, Россия)** О рабовладельческом укладе на Северо-Западном Кавказе в первой половине XIX века (рус.) 52
- Волков Т.А. (г. Киев)** Процесс мирного урегулирования «ольстерской проблемы» и Консервативная партия Великобритании (1988-1996) (укр.) 56
- Горб Е.С. (г. Донецк)** Политика немецкого правительства относительно Западной Польши в ноябре-декабре 1918 г. (рус.).....61
- Дорофеев Д.В. (г. Симферополь)** Внешнеполитические воззрения федералистов в США (1787-1788 гг.) (рус.) 65
- Иванов В.А. (г. Киев)** Роль кайзеровской Германии в подготовке и развязании русско-японской войны 1904-1905 гг. (укр.).....69
- Кипцар И.А. (г. Краматорск)** Становление реформаторской деятельности Дэн Сяопина (рус.).....74
- Кондратенко А.В. (г. Краматорск)** Национальная идея на вооружении германских нацистов в период Веймарской республики (укр.).....79
- Кудрявцева А.В. (г. Нежин)** Культурно-просветительническая деятельность Союза Сельской Молодежи во II Речи Посполитой 1918-1939 гг. (укр.).....84
- Курзенков М.С. (г. Донецк)** Эволюция взаимоотношений России и Германии во внешней политике 1871-1875 гг. (рус.) 89
- Кущик М.М. (г. Ужгород)** Взаимоотношения между странами Вышеградской группы: 20 лет вместе (укр.) 94
- Ладьяга А.И. (г. Луганск)** Оценка современных подходов к проблеме расширения военных контингентов союзников Германии на Восточном

фронте в летне-осенний период 1942 г. (укр.)	98
Лукьянов А.П. (г. Луганск) Проблема применения антикоррупционных правовых актов в западноукраинских землях под властью ЗУНР и Польши в 1919-1921 гг. (укр.)	107
Луценко С. М. (г. Харьков) Деятельность германского колониального общества (рус.)	112
Мальшина Е.В. (г. Киев) Идея федерации в программах словенских политических партий в первой половине 1920-х гг. (укр.).....	117
Никитин И.Н. (г. Могилев, Беларусь) основные тенденции макроэкономического развития Косово в 1999-2007 гг. (рус.)	122
Осарумен Изевбокун (г. Бенин, Нигерия) Гуманитаризм, СПИД и роль правительства: оценка опыта Нигерийской гражданской войны (англ.).....	127
Пирмагомедов З.К. (г. Махачкала, Россия) Судьба советского еврейства в годы Великой Отечественной Войны (рус.).....	132
Циватый В.Г. (г. Киев) Общественно-политическая мысль в Западной Европе Раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.): политико-дипломатический аспект (укр.).....	134
Черненко В.Н. (г. Нежин) Деятельность польской молодежной организации «Филаретия» на территории Центральной и Восточной Украины в начале XX в. (укр.).....	140
Черняев В.С. (г. Киев) Военно-морская политика президента США В. Тафта (укр.).....	145
Шахин Ю.В. (г. Одесса) Футбол и национализм в Хорватии: 1950 год (рус.)	149
<i>История и актуальные проблемы международных отношений</i>	
Альфаез М. (Иордания) Иорданская дипломатия в разрешении конфликта на Ближнем Востоке (англ.)	155
Беляев М.П. (г. Шатура, Россия) Миссия бранденбургского дипломата Дона в Париже в 1646 г. (рус.).....	159
Беляева А.А. (г. Запорожье) Паневропейское движение в 1920-1930-е гг.: попытка периодизации (укр.)	164
Бураков Ю.В. (м. Львів) Конголезский кризис в истории международных отношений (укр.).....	168
Бурьян М.С. (г. Луганск) Место Украины в постколониальной системе координат (рус.)	173
Волкова Е.С. (г. Луганск) Сотрудничество движения Мустафы Кемала и Советской России и международные отношения в начале 20-х годов XX века (укр.).....	178
Гальчак Б.Н. (г. Зелена Гура, Польша) Польский миф о «восточных кресы» (укр.).....	183
Гарькавченко Е.Г. (г. Луганск) Территориально-политический	

раздел мира в XXI веке: борьба за Арктику (укр.)	188
Гоков О.А. (г. Харьков) Русско-иранское разграничение 1881–1886 гг.: к постановке проблемы (рус.)	193
Грицких Д.В. (г. Луганск) Китайский вопрос в обсуждении британского парламента (апрель - май 1840 г.) (укр.)	198
Грицких И.В. (г. Луганск) Проблема деколонизации Пуэрто-Рико (вторая половина XX - начало XXI вв.) (укр.)	203
Гришечкин Д.Г. (г. Ростов-на-Дону) Использование экстенсивного метода в развитии Еврорегиона «Донбасс» (рус.)	208
Гребенюк В.С. (г. Луганск) Начало англо-французского колониального противостояния и борьба правящих кругов Лондона за выработку внешнеполитического курса, 1755 – 1756 (рус.)	214
Демянчук А.Н. (г. Луганск) Реформирование ООН в планах стран-членов и в стратегии К. Аннана, 1997 - 2005 гг. (укр.)	220
Ельчев А.А. (г. Луганск) Энергетический фактор во внешней политике России в центральной Азии в 1991 – 2010 годах (рус.)	224
Иванченко О.Г. (г. Киев) Провозглашение Независимой Державы Хорватия как результат деятельности усташей (укр.)	229
Илюк Т.В. (г. Киев) Становление и развитие украино-греческого сотрудничества в сфере образования: итоги двадцатилетия (1991-2011 гг.) (укр.)	233
Ковальчик Р.В. (г. Лодзь, Польша) Украина в противостоянии Франции и России за Европу – конфронтация Востока и Запада в войне 1812 года (рус.)	238
Кулава М.Я. (г. Киев) «Великая Румыния» - фактор «внешнеполитических разногласий» в Европе (укр.)	243
Кульчицкая Е.В. (г. Николаев) Д.З. Мануильский: штрихи к портрету личности (укр.)	247
Купар Д.Н. (г. Ужгород) Особенности формирования внешнеполитических отношений между Словацкой Республикой и Российской Федерацией в 2006 - 2012 гг. (укр.)	253
Лоссовский И.Е. (г. Киев) Актуальный «срез» и краткосрочные приоритеты двусторонних отношений Украины с ведущими странами Европы (укр.)	257
Лукач И.Б. (г. Киев) Меморандум Олни (1895 г.): новое прочтение доктрины Монро (укр.)	262
Лухтан А.И. (г. Киев) Международное военное сотрудничество Украины: правовой аспект (укр.)	267
Маркова М.А. (г. Луганск) У.Черчилль и развитие идеи «Соединенных Штатов Европы» в 1943 году (рус.)	272
Метленко Е.А. (г. Курск, Россия) Украино-немецкое сотрудничество в 1991 – 1997 гг. в контексте европейского выбора Украины (рус.)	277
Мигалчан В.И. (г. Киев) Украина - Республика Молдова:	

перспектива и необходимость двустороннего взаимодействия (<i>укр.</i>)..	282
Мурза К.Г. (пгт. Володарское, Донецкая обл.) Кипрская проблема: причины и возможные пути урегулирования (<i>укр.</i>).....	287
Набока А.В. (г. Луганск) Экспедиция комодора Джеймса Глинна в Японию (1849) и начало американской экспансии в Тихом океане (<i>укр.</i>).....	292
Новоскольцев Г.Б. (г. Харьков) Глобализация и современный международный терроризм: сущность и причины (<i>укр.</i>).....	297
Новоскольцева Л.А. (г. Луганск) Глобализация и многообразие современного мира: национальный фактор (<i>укр.</i>).....	303
Панченко Г.Ю. (м. Луганськ) Сотрудничество или противостояние двух империалистических держав: США и Германия в 30-е гг. XX в. (<i>укр.</i>)	310
Прищепя К.Г. (г. Луганск) Дипломатическая деятельность А. М. Горчакова во Франкфурте-на-Майне, 1850-1854 гг. (<i>рус.</i>)	317
Пронь Д.С. (г. Николаев) Американский фактор в территориально-приграничных противоречиях между СССР/Россией и Японией: послевоенный период (<i>укр.</i>).....	321
Пронь С.В. (г. Николаев) Китай в современном мире: региональные и глобальные действия, амбиции, вызовы (возможные уроки и выводы для Украины) (<i>укр.</i>).....	325
Рыбалка В.Г., Мельник Т.Г. (г. Харьков, г. Петровское Луганской обл.) Парадигмальные изменения образа воина-интернационалиста со времен холодной войны к современности (<i>укр.</i>).....	330
Рубель К.В. (г. Киев) Изменения внешнеполитического курса Республики Колумбия и их последствия для региональной безопасности в Южной Америке (<i>укр.</i>)	338
Русаков К.А. (г. Луганск) Австрийская дипломатия и начало Греческого восстания, 1821—1822 гг. (<i>рус.</i>).....	342
Салган А.Н. (г. Харьков) Особенности деятельности промышленных предприятий, государственных органов власти и советских ученых-ядерщиков в процессе создания стратегического ядерного оружия, в период «холодной войны» (<i>укр.</i>)	347
Седнев С.С. (г. Луганск) Начало формирования «доктрины обороны Британской Индии» (<i>рус.</i>).....	352
Степура А.В. (г. Сумы) Внешняя политика президента США Вудро Вильсона, 1913-1921 гг.: освещение вопроса в отечественной историографии (<i>укр.</i>).....	355
Ткачук П.П. (г. Львов) Влияние ядерного оружия на формирования системы послевоенных международных отношений (<i>англ.</i>)	359
Троян С.С. (г. Киев) Специфика интеграционных процессов на постсоветском пространстве в формате украино-российского диалога (<i>укр.</i>).....	363
Харьковский Р.Г. (г. Луганск) Международное соперничество	

в Центральной и Восточной Африке в начале 90-х гг. XIX в. (рус.)	373
Щербатюк Д.В. (г. Луганск) Диалог в формате Украина-ШОС: состояние и перспективы (рус.)	378
Ширяев М.В. (г. Луганск) Американско-российские противоречия на Южном Кавказе в 90-е гг. XX ст. в работах профессора Г.Л. Бондаревского (укр.)	382
Якименко Л.Н. (г. Луганск) Геополитическое значение Азербайджана в оценке Збигнева Бжезинского (укр.)	387
<i>Историография и источниковедение всемирной истории</i>	
Гаухман М.В. (г. Луганск) Историческая эссеистика процессов нациообразования: концептуализация исследования еврейского вопроса в поздней Российской империи (1855 - 1917 гг.) (укр.)	391
Ковальский С.В. (г. Одесса) Рабочие документы ООН как исторический источник кипрского конфликта 1964-1974 гг. (укр.)	396
Курзенкова А.А. (г. Донецк) Уровень автентичности скандинавских рунических джерел (укр.)	402
Никитина И.В. (г. Севастополь) Ход раскулачивания в Балаклавском регионе в 1930 г. в архивных документах (рус.)	406
Питлёвана Л.Ю. (г. Львов) Американская послевоенная историография внешней политики США конца XIX - начала XX века (укр.)	411
Шевченко О.К. (г. Ялта, АР Крым) Крымская пресса февраля 1945г. как источник по истории Крымской (Ялтинской) конференции (рус.)	415

CONTENTS

Ancient and Medieval History

Andrusyak Yaroslav (Uzhgorod) Legalization of the estate monarchy in the Czech kingdom under Vladyslav II Jagellon's rule (1495 - 1500) (<i>ukr.</i>) ...	20
Gryschuk Olga (Donetsk) About the topicality of the funeral rite study of stock-raising tribes of the end of the Average Bronze Age of the Dnieper-Don region in the context of world-wide history (<i>ukr.</i>)	24
Kovalchuk Mariia (Kyiv) The armament of the jannissary corps (<i>ukr.</i>)	28
Koshovi Serhey (Kyiv) Reformers of Warring States period (<i>ukr.</i>)	32
Hafez Ahmed (Alexandria, Egypt) Roman social influences on Spain: a historical study (<i>eng.</i>)	36

New and Modern History

Baranov Andrey (Krasnodar, Russia) Separatist movement in Catalonia 1990-2000's.: Main stages of historical development (<i>rus.</i>)	43
Braylyan Yehor (Kyiv) Central colonial administration by the British colonies in the Caribbean under Old Representative System (XVII - the first half of XIX century.) (<i>ukr.</i>)	48
Velikaya Natalia (Armavir, Russia) About slave's structure of the life in the North West Caucasus in the first half of the 19th century (<i>rus.</i>)	52
Volkov Timofey (Kyiv) The Peace Process and The Conservative party of Great Britain (1988-1996) (<i>ukr.</i>)	56
Gorb Eugene (Donetsk) German government's policy with respect to Western Poland in November-December 1918 (<i>rus.</i>)	61
Dorofeiev Denys (Simferopol) Foreign policy views of Federalists in the USA (1787-1788) (<i>rus.</i>)	65
Ivanov Vyacheslav (Kyiv) Role of imperial Germany in preparing and solving the Russo-Japanese War 1904-1905 (<i>ukr.</i>)	69
Kiptsar Irina (Kramatorsk) Deng Xiaoping's reformative activity forming (<i>rus.</i>)	74
Kondratenko Alexandr (Kramatorsk) National Idea in Service of the German Nazis during the Weimar Republic (<i>ukr.</i>)	79
Kudryavtseva Alina (Nizhyn) Cultural and educational activities of the Union of Rural Youth in II Rzeczpospolita 1918-1939 (<i>ukr.</i>)	84
Kurzenkov Maxim (Donetsk) The evolution of relations between Russia and Germany in the foreign policy of 1871-1875 years (<i>rus.</i>)	89
Kutsyk Mykhaylo (Uzhgorod) The relationship between the countries of «Vysehrad four» 20 years together (<i>ukr.</i>)	94
Ladiga Alexander (Luhansk) Evaluation of modern approach to the problem of extension of Germany military allies on the Eastern front in the summer-autumn period of 1942 (<i>ukr.</i>)	98

Lukianov Oleksii (Luhansk) The problem of anti-corruption legislation in the western Ukrainian lands under the authority ZUNR and Poland in 1919-1921 (<i>ukr.</i>).....	107
Lutsenko Sergii (Kharkiv) The activities of the German colonial society (<i>rus.</i>).....	112
Malshina Katerina (Kyiv) The idea of federation in the Slovenian political parties' programs in the first half of 1920ths (<i>ukr.</i>)	117
Nikitin Igor (Mogilev, Belorussia) The Main Trends of Macroeconomic Development of Kosovo in 1999-2007 (<i>rus.</i>).....	122
Izevokun Osarumen (Benin, Nigeria) Humanitarianism, AIDS and the role of government: an appraisal of the Nigerian civil war experience (<i>eng.</i>)	127
Pirmagomedov Zaurbek (Mahachkala, Russia) The fate of Soviet Jews during World War II (<i>rus.</i>).....	132
Civatiy Vyacheslav (Kyiv) Sociopolitical thought in Western Europe in early modern period (XVI-XVIII): political and diplomatic aspects (<i>ukr.</i>).....	134
Chernenko Viktor (Nizhyn) Activities of the Polish youth organization «Filaretsiya» in Central and Eastern Ukraine in the early XX century (<i>ukr.</i>)	140
Cherniaiev Valerii (Kyiv) Naval policy of U.S. President W. Taft (<i>ukr.</i>).....	145
Shakhin Yuriy (Odessa) The football and nationalism in Croatia in 1950 (<i>rus.</i>).....	149
<i>History and actual problems of international relations</i>	
Alfayez Mohammad (Jordan) Jordanian diplomatic conflict resolution in the Middle East (<i>eng.</i>)	155
Beljaev Michael (Shatura, Russia) Mission of the Brandenburg diplomat of Don in Paris in 1646 (<i>rus.</i>).....	159
Belyaeva Anna (Zaporizhyya) The Pan-European Movement in 1920 - 1930s : Attempt at Periodization (<i>ukr.</i>)	164
Burakov Yuriy (Lviv) Crisis in Congo in the history of international relations (<i>ukr.</i>)	168
Buryan Mikhail (Luhansk) Ukraine's place in the post-colonial coordinate system (<i>rus.</i>)	173
Volkova Evgeniya (Luhansk) Cooperation Mustafa Kemal movement and Soviet Russia and international relations at the beginning of 20th years of the twentieth century (<i>ukr.</i>)	178
Halchak Bohdan (Zielona Gora, Poland) Polish «eastern borderlands» myth (<i>ukr.</i>).....	183
Garkavchenko Ekaterina (Luhansk) Territorial and political division of the world in the XXI century: struggle for the Arctic (<i>ukr.</i>).....	188
Gokov Oleg (Kharkiv) Russian-Iranian distinction 1881-1886: statement of the problem (<i>rus.</i>).....	193

Grytskyh Dmitriy (Luhansk) Chinese question in the discussion of the British Parliament (April - May 1840) (<i>ukr.</i>).....	198
Grytskyh Igor (Luhansk) Puerto Rico's decolonization problem (second half XX - beginning XXI) (<i>ukr.</i>)	203
Grishechkin Dmitriy (Rostov-on-Don, Russia) Usage of an extensive method in development of Euroregion «Donbass» (<i>rus.</i>)	208
Grebenyk Valery (Luhansk) Beginning the Anglo-French colonial confrontation and struggle of the ruling circles of London in the formation of foreign policy	214
Demyanchyk Alina (Luhansk) The reformation of the UN in country-members' plans and in K. Annan's strategy, 1997-2005 (<i>ukr.</i>)	220
Elchev Alexey (Luhansk) Energy factor of Russian foreign policy in Central Asia in 1991 - 2010 (<i>rus.</i>).....	224
Ivanchenko Oksana (Kyiv) Proclamation of the Independent State of Croatia as a result Ustasha's activity (<i>ukr.</i>)	229
Iliuk Tatiana (Kyiv) The establishment and the development of Ukrainian-Greek cooperation in the sphere of education: results for two decades (1991 – 2011) (<i>ukr.</i>)	233
Kowalczyk Rafal (Lodz, Poland) Ukraine in international relations of France and Russia in the war for new form of Europe – confrontation between West and East – in the war of 1812 (<i>rus.</i>)	238
Kulava Marianna (Kyiv) «Great Romania» is a factor of «foreign policy disputes» in Europe (<i>ukr.</i>)	243
Kulchitska Olena (Nikolaev) Dmitriy Manuilsky: the finishing touches to a portrait of the individuali (<i>ukr.</i>).....	247
Kupar Diana (Uzhgorod) Features of bilateral relations between the Slovak Republik and the Russian Federation in 2006-2012 (<i>ukr.</i>).....	253
Lossovsky Igor (Kyiv) Actual «cut» and the short-term priorities of bilateral relations between Ukraine and the leading countries of Europe (<i>ukr.</i>).....	257
Lukach Ilona (Kyiv) The Olney memorandum (1895): new reading of the Monroe doctrine (<i>ukr.</i>).....	262
Lukhtan Andrii (Kyiv) The international military cooperation of Ukraine: legal aspekt (<i>ukr.</i>).....	267
Markova Marina (Luhansk) W. Churchill and developing of idea of «United States of Europe», 1943 (<i>rus.</i>).....	272
Metlenko Ekaterina (Kursk, Russia) The Ukrainian-German cooperation during 1991-1997 in the context of Ukraine's European option (<i>rus.</i>).....	277
Mihalchan Victor (Kyiv) Ukraine - Republic of Moldova: perspective and the need for bilateral cooperation (<i>ukr.</i>)	282
Murza Konstantin (Volodarskoe, Donetsk region) The Cyprus issue: reasons and possible ways of the settlement (<i>ukr.</i>).....	287
Naboka Alexander (Luhansk) Expedition of Commodore James Glynn in Japan (1849) and the beginning of American expansion in the Pacific Ocean (<i>ukr.</i>).....	292

Novoskolcev Gennady (Kharkiv) Globalisation and modern international terrorism: essence and reasons (<i>ukr.</i>).....	297
Novoskolceva Ludmila (Luhansk) Globalisation and variety of the modern world: the national factor (<i>ukr.</i>).....	303
Panchenko Anna (Luhansk) Collaboration or opposition of two imperialistic states: the USA and Germany in the 30th years of the XXth century (<i>ukr.</i>).....	310
Prishepa Karina (Luhansk) The diplomatic activity of Prince Alexander M. Gorchakov in Frankfurt-am-Main, 1850-1854 (<i>rus.</i>)	317
Pron' Denis (Nikolaev) U.S. factor of the territory-border issues between USSR/Russia and Japan: post-war period (<i>ukr.</i>).....	321
Pron' Sergey (Nikolaev) China in the modern world: regional and global actions, ambitions, challenges (potential lessons and conclusions for Ukraine) (<i>ukr.</i>)	325
Rybalka Valery, Melnuk Tatyana (Kharkiv, Petrovskoe) Paradigm changes of the warrior-internationalist image from the cold war period up to the present time (<i>ukr.</i>)	330
Rubel Constantine (Kyiv) Changes in the foreign policy of the Republic of Colombia and their consequences for regional security of South America (<i>ukr.</i>).....	338
Rusakov Constantine (Luhansk) Austrian diplomacy and the beginning of Greek uprising, 1821-1822 (<i>rus.</i>)	342
Saltan Alexandr (Kharkiv) Feature of activity of industrial enterprises, public organs of power and soviet nuclear scientists-engineers, in the process of creation of strategic nuclear armaments, in the period of «cold war» (<i>ukr.</i>)	347
Sednev Sergey (Luhansk) The beginning of formation of «The British India defence doctrine» (<i>rus.</i>)	352
Stepura Alina (Sumy) The foreign policy of U.S. President Woodrow Wilson, 1913-1921 gg.: consideration in the national historiography (<i>ukr.</i>).....	355
Tkachuk Pavlo (Lviv) The influence of nuclear weapons on formation of post-war international relations (<i>eng.</i>).....	359
Troyan Serhiy (Kyiv) Specific integration in post-soviet space between the ukrainian-russian dialogue (<i>ukr.</i>)	363
Kharkovskiy Ruslan (Luhansk) The international rivalry in the Central and East Africa in the beginning of 90th of XIX century (<i>rus.</i>).....	378
Scherbatyk Daria (Luhansk) Dialogue in Ukraine-SOC format: state and perspectives (<i>rus.</i>)	373
Shyryayev Mykhaylo (Luhansk) The american-russian rivalry in the 90th of XX century in the professor G.L. Bondarevsky research-works.....	382
Yakimenko Ludmila (Luhansk) Geopolitical value of Azerbaijan in Zbigneva Bzhezinsky's estimation (<i>ukr.</i>)	387

Historiography and source study of world history

Gaukhman Mykhaylo (Luhansk) The historical essays of nation-making processes: conceptualisation of researching of Jewish Question in late Russian Empire (1855-1917) (<i>ukr.</i>)	391
Kowalsky Stanislav (Odessa) United Nations working papers as a historical source of the Cyprian conflict 1964-1974 (<i>ukr.</i>)	396
Kurzenkova Alla (Donetsk) Level of reliability of the scandinavian runic sources (<i>ukr.</i>)	402
Nikitina Irina (Sevastopol) The course of dispossession of the kulaks in the Balaklava region in 1930 in the archival documents (<i>rus.</i>)	406
Pytl'ovana Liliya (Lviv) American foreign policy at the end of XIX – on the beginning of XX century in the post-war American historiography (<i>ukr.</i>)	411
Shevchenko Oleg (Yalta, Crimea) Crimean press in February 1945. as a source for the history of the Crimean (Yalta) Conference (<i>rus.</i>)	415

УДК 94 (437.1/.2) «1495/1500»: 342.36

Андрусак Я.Я. (м. Ужгород)

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ СТАНОВОЇ МОНАРХІЇ В ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ЗА ПРАВЛІННЯ ВЛАДИСЛАВА II ЯГЕЛЛОНА (1495-1500 РР.)

У зарубіжній історіографії ця проблема розглядається в контексті висвітлення внутрішньополітичних подій. Дослідженням та аналізом «Земського уставу короля Владислава 1500 р.» займалися такі дослідники, як *Ф. Палацький* [11; 15], *Й. Челаковський* [3], *Й. Мацек* [7; 8], *В. Косінова* [6] та інші. Що ж стосується передумов та юридичного утвердження станової монархії у Чеському королівстві, то дане питання потребує висвітлення. Відмітимо, що в українській історичній науці практично відсутні дослідження з даної проблеми.

Слід зазначити, що ставлення вищих станів до інших верств суспільства у Чеському королівстві змінювалося впродовж століття. Переважали дворянські ради, діяло спадкове право та можливість отримати статки за службу, з'явилися знатні роди, які були висунуті на передові ролі [11, с.219].

Перші спроби кодифікації законів у Чеському королівстві відбулися за правління короля Їржі з Подебрад (1458-1471). Відмітимо, що це була ініціатива дворянської опозиції, яка намагалася послабити владу короля [14, с.24-34]. Зауважимо, що в Чеському королівстві земське право в першу чергу було правом вищих станів (панів і рицарів). Міський стан зазнавав постійних утисків та обмеження своїх прав. Ще в 1480-их роках в Моравії діяла так звана «Книга Товачовська» (автор Цтібор Товачовський з Цімбурка). Вона посилювала права дворянства і послаблювала права міського стану. «Книга Товачовська» не набула поширення в Чехії (Богемії), тому що тут позиції королівських міст були сильніші, ніж в Моравії [13, с.512].

Про політичні відносини між станами впродовж 1495-1496 рр. залишилося дуже мало повідомлень. Відомо, що в цей період розпочалися локальні суперечки серед панів, рицарів та міського стану щодо діяльності судів та недосконалість земських законів [11, с.228].

Чеський король Владислав II (1471-1516), будучи обраним ще 1490 р. і угорським королем, перебував в Буді (Угорське королівство) [1, с.12; 3, с.29]. За відсутності короля протягом 1490-1499 рр. влада в Чеському королівстві належала чотирьом гетьманам: Петрові з Роженберка, Яну Єнцові з Яновіц, Миколі Трчкові з Ліпи на Ліхтенбурзі та Альбрехтові Лесковцю з Лескова. Це сприяло посиленню влади вищих станів [13, с.513]. В кінці XV ст. Владислав II зрікся деяких своїх прав, а саме – дозволив вищим урядовцям вносити зміни до земських законів та засідати палатному суду без його участі. Відмітимо, що до земських законів 13 березня 1495 р. було записано важливу постанову: «Все, що вноситься до земських законів має писатися чеською мовою від тепер і назавжди. Листи, що писалися на німецькій мові та латині, нехай і далі так пишуться» [11, с.233].

У 1497 р. відбувся приїзд короля Владислава II до Праги. Був призначений з'їзд на 17 травня 1497 р. На жаль літописці не залишили нам інформації про учасників, перебіг і вимоги з'їзду. Однак маємо часткове рішення з'їзду: передусім відновлена ідея, яка висловлювалася ще у 1487 р. щодо упорядкування книги прав і земських законів, тобто збір старих і нових правових документів в один список, яким мали керуватися; видано закон про вибори короля, у випадку, якщо король помре без законного спадкоємця (на той момент Владислав II не був навіть одружений), то через чотири тижні в Празі має відбутися виборчий з'їзд; підтверджено рішення Кутногорського з'їзду 1485 р.; король обіцяв не допустити роздробленості королівства; іноземці, які володіли майном на чеських землях відтепер мали керуватися законами Чеського королівства; Земський суд мав діяти навіть після смерті короля; всі стани несли відповідальність перед судом; розподілено посади земських урядовців; відбувся поділ дворянства на вище і нище; врегульовано питання збору податків. Всі ці рішення заклали основи майбутнього збірника законів Чеського королівства [9, с.118; 10, с.88-89; 11, с. 241-243; 13, с.513; 14, с.43; 15, с.437].

Протягом 1498-1500 рр. відбувався процес створення збірника законів. Першу комісію по цьому питанню було сформовано у жовтні 1499 р. Важливе обговорення відбулося протягом 1-14 листопада 1499 р. на з'їзді в Пресбурзі (Братіслава). Тут вперше були запропоновані статті майбутнього «Земського уставу» [3, с.30; 13, с.517; 14, с.44-45]. Був призначений з'їзд на 11 березня 1500 р. Відмітимо, що Владислав II на ньому особисто не був присутній, але наказав дворянству завершити і видати друком збірник законів, за якими мало відбуватися управління Чеським королівством. Це завдання мали виконати: Петро з Штернберка на Лешне, Зденек з Штернберка на Збірозе та Альбрехт Рендел з Оушаві. Книга «Земського уставу» була видана 18 липня 1500 р. Офіційним автором видання є Владислава II Ягеллон, а насправді – Альбрет Рендл з Оушаві, королівський прокурор (1498-1509), борець проти міського стану. В народі збірник законів прозвали «право Рендлове». Це перший кодифікований збірник законів (скла-

дається з 576 статей) в Чеському королівстві [2, с.215; 4, с.169-170; 5, с.104; 12, с.50-55; 15, с.5-7]. Зауважимо, що стаття 492 надавала право змінювати закони виключно дворянському стану. Права міського стану не були враховані. Зазначимо, що на думку Й.Мацека у заключній статті 576-їй дворянство все ж погоджувалося визнати право «третього голосу» міського стану [8, с.336; 14, с.46].

За таких обставин на першому ж з'їзді 30 вересня 1500 р. між дворянським і міським станом розпочалися суперечки. Після зачитання «Земського уставу» міста одразу не визнали його і вимагали змін та доповнень. Міський стан висунув компроміс, суть якого полягала в тому, щоб враховувати їх голос на правах третього стану, а натомість вони не будуть втручатися в справи земських судів [11, с.268].

Після довготривалих суперечок в 1502 р. «Земський устав» був доопрацьований і набув чинності у 1508 р. (його визнав і міський стан) [8, с.338-339]. Крім цього, пізніше були внесені доповнення. В 1517 р. рішення Святовацлавської угоди увійшло до «Земського уставу». Воно регулювало відносини між дворянством та міським станом. Так само ввійшла «Угода про рушніці 1524 р.», що вирішувала проблему озброєння і збройних сутичок у королівстві. В 1534 р. приєднано рішення «Про гірничо-видобувну справу». Останнім доповненням став трактат королівського прокурора Якуба Меншіка з Менштейна «Про межі, кордони і суд 1600 р.», який регулював відносини щодо земельних ділянок власників. Зазначимо, що «Земський устав» містить положення цивільного, кримінального, господарського і сімейного права [14, с.49].

Видання «Земського уставу 1500 р.» стало доказом обмеження королівської влади і фактичного переходу законодавчих і виконавчих функцій до вищого стану (панів і рицарів). У збірнику законів була розвинута концепція, суть якої полягала в тому, що міста, як третій стан, підкорялися королю і тим самим не були рівним вищому стану. Це надавало можливість дворянам обмежувати права міського стану. Третій стан мав право голосу лише в питаннях, що стосувалися міст [6, с.355].

Відмітимо, що в 1522 р. була скликана комісія для доопрацювання законів. До комісії ввійшло по 14 осіб від стану панського, рицарського та міського. У 1527 р. за правління Фердинанда I (1503-1564), «Земський устав» був перекладений на латинь «Constitutiones terrae» (автор Рацек Дубравський), а пізніше перероблений і тричі перевиданий у 1530, 1550 і 1564 рр. Внаслідок, «Земський устав» посилив владу правителя та обмежив владу вищого стану. Остання редакція вийшла у 1564 р. і мала чинність до 1627 р., після чого було видано новий збірник законів [6, с.358; 14, с.48].

У період 1495-1500 рр. дворянство зробило великий крок у досягненні свого верховенства у чеському суспільстві. Вперше в історії Чехії було видано кодекс права, так званий «Земський устав короля Владислава 1500 року». Це призведе до закріпачення населення, зменшення прав міст, а вся влада,

як законодавча так і виконавча, опиниться в руках вищого дворянства.

Література:

1. Андрусяк Я. Династична боротьба за угорську корону в 1490р.//Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених/Я. Я. Андрусяк. – К., 2008. – Вип. 6: Частина 2. – Т. 1. – С. 12-14. **2. История Чехословакии**/Под ред. Г. Э. Санчука, П. Н. Третьякова. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – Т. 1. – 415 с. **3. Čelakovský J.** O vývoji středověkého zřízení radního v městech pražských//Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy I/2 (další SPDMP)/J. Čelakovský. – Praha, 1920. – S. 124-389. **4. Denis A.** Konec samostatnosti České/A. Denis. – Praha: Šolc a Šimáček, 1932. – Díl I. – 301 s. **5. Kadlecová M.** Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1620)//Časopis pro právní vědu a praxi I/M. Kadlecová. – Brno, 2001. – S. 104. **6. Kosinova V.** Nejvyšší úřad purkrabský ve zřízeních století 16.//Od pravěku k dnešku/V. Kosinova. – Praha, 1930. – № 1. – S. 353-382. **7. Macek J.** Československá vlastivěda/J. Macek. – Praha: Orbis, 1963. – Díl II. – 647 s. **8. Macek J.** Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526)/J. Macek. – Praha: Academia, 1998. – Díl III. – 599 s. **9. Martinovský I.** Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského//Ústecký sborník historický/I. Martinovský. – Ústí nad Labem, 1979. – S. 103-132. **10. Martinovský I.** Vznik a počátky Vladislavského zemského zřízení//Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodní konference/I. Martinovský. – Praha, 2001. – 449 s. **11. Palacký F.** Děje národu českého v Čechách a na Moravě/F. Palacký. – Praha: Nový ideal, 1930. – Díl V. – 576 s. **12. Pánek J.** Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení//Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619). Sborník příspěvků z mezinárodní konference/J. Pánek. – Praha, 2001. – 449 s. **13. Velké dějiny země Koruny České (1437-1526)**/P. Čornej, M. Bartlová. – Praha: Paseka, 2007. – Svazek VI. – 839 s. **14. Vladislavské zřízení zemské**/P. Kreuz, I. Martinovský. – Hradec Králové: Skriptorium, 2007. – 528 s. **15. Zřízení zemské království českého za krále Vladislava r. 1500** vydané/Palacký F. (Edice pramenů (další ed.)) Staré písemné památky České i Moravské//Archiv český 5 (další AČ). – Praha, 1862. – S. 5-265.

Гришук О.М. (м. Донецьк)

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОГО КУЛЬТУ СКОТАРСЬКИХ ПЛЕМЕН ФІНАЛУ СЕРЕДНЬОЇ БРОНЗИ ДНІПРО-ДОНСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Уявлення про потойбічний світ є невід'ємною частиною світосприйняття кожного народу. З моменту своєї появи на світовій історичній мапі і до зникнення з неї, будь-яка людська спільнота створює власну систему вірувань про життя та смерть. Чим глибше ми занурюємось у часі, тим менше безумовної інформації ми отримуємо про існування тих чи інших історичних людських спільнот. Багато сторінок історії в сучасній науці все ще написані лише частково, там панують гіпотези та теорії, які з різною регулярністю доводяться або спростовуються. Для археологів та істориків, що досліджують первісні етапи становлення цивілізацій, одним з базових джерел залишаються матеріали поховань, що дають багато речових джерел, на базі яких відтворюються елементи не лише повсякденного життя, а й духовної культури.

Актуальність дослідження проблеми вивчення поховального культу скотарських племен фіналу середньої бронзи Дніпро-Донського регіону зумовлена загальною спрямованістю сучасних праць з первісної археології на виявлення елементів обрядової системи скотарських племен, а саме поховального обряду, на базі якого традиційно вивчаються релігійні уявлення аполітейних і синполітейних народів, зокрема й ті, що пов'язані з поховальними обрядами і переходом людини до потойбічного життя. Надана проблематика потребує більш ретельного вивчення та узагальнення вже відкритого та дослідженого матеріалу. Все це робить дослідження перспективним для подальшої розробки.

Вивченням бабинської культури (раніше мала назву культури багатовалікової кераміки) в різні часи займалися різні вчені. Вперше незвичайна кераміка орнаментована валіками привернула увагу археологів ще наприкінці XIX ст. Згодом в різних регіонах України та на Дону під час розкопок та археологічних розвідок почали знаходити такі ж саме керамічні вироби. В середині XX ст. дослідницею С.С. Березанською на основі отриманих матеріалів була надана загальна характеристика та виокремлено окрему культуру, що отримала назву багатовалікової кераміки [1]. Вперше концепцію походження бабинської культури обґрунтував С.Н. Братченко. Саме він запропонував термін «Бабинська культура» спираючись на дослідження території поселення-епоніму Бабіне III на Нижньому Дніпрі [2, 3]. Додаткове обґрунтування цього терміну надав в подальшому український дослідник Р.О. Литвиненко [4, 5, 6]. Ця проблематика також зустрічається

в роботах багатьох сучасних вчених, серед яких В. В. Отрошенко [7]. Проблематикою дослідження поховального обряду доби середньої та пізньої бронзи займалися серед інших також І. Ф. Ковальова [8] та І. О. Післарій [9]. Теоретичні праці з проблем аналізу та інтерпретації належать також В. І. Гуляєву та В. С. Ольховському [10].

Основною джерельною базою для вивчення поховального культуу скотарських виступають вже відкриті археологами поховальні комплекси Дніпро-Донського регіону, які надають речові та антропологічні джерела, на базі яких стає можливою реконструкція та інтерпретація як релігійних уявлень населення, що вивчається, так і елементів повсякденного життя.

У чому ж полягає актуальність та необхідність вивчення поховального культуу скотарських племен ДДБК в контексті всесвітньої історії? Перш за все це питання виникнення цієї людської спільноти в окресленому регіоні. Існують багато думок щодо походження бабинців та етапів заселення ними Дніпро-Донського регіону. Одна з перших концепцій походження цієї культури належить С. Н. Братченко. Він вважав що виникненню культур багатовалікової кераміки передував процес взаємопроникнення лісостепових та степових катакомбних елементів, а саме розповсюдження степом катакомбних пам'яток, що зумовило появу змішаних пам'яток нового типу, до однієї з яких вчений і відносить бабинців [3, С. 41]. І. Ф. Ковальова висунула думку про походження бабинської культури, як новий етап відновлення компонентів ямної культури, наступний її варіант [8, С. 75]. Концепцію місцевого утворення культури багатовалікової кераміки запропонувала С. С. Березанська, елементи її різняться в залежності від базової культури, на якій проходив процес формування. Разом з тим, на становлення КБК вплинули також зовнішні хвилі міграцій носіїв колісничних культур [11, С. 42-43]. Р. О. Литвиненко вважає, що утворення бабинської культури відбувалося під впливом одразу двох осередків культурогенезу – Кавказького та Карпато-Дунайського [5, С. 61]. Російський дослідник Л. С. Клейн у 2010 році на базі археологічних і етнографічних джерел, а також спираючись на результати лінгвістичних досліджень різних мовних родин, висунув теорію, що скотарські племена доби бронзи (здебільшого носії катакомбної культури, а бабинців відносять за деякими теоріями до наступників катакомбної спільноти) є племенами аріїв, які поширювали свої культурні традиції на схід, а отже, територія Причорноморського степу – це можлива площа формування індоєвропейців, що вносить великі корективи в уявлення про історичних процес і викликає багато дискусійних питань [12, С. 165-194]. Отже, існує декілька підходів до визначення проблеми виникнення ДДБК, а через те, й визначення місця представників цієї людської спільноти на історичній мапі. Чи були вони автохтонним населенням степів, яке сформувало елементи власної культури під впливом міграцій та культурних імпульсів інших народів? Або самі прийшли на ці території, поширюючи нові традиції та культурні норми? А можливо власне

ця територія сформувала базові елементи світосприйняття інших народів, поширюючи їх сусідніми теренами? Всі ці питання залишаються відкритими для наукових дискусій, а отже, залишається важливим визначення місця племен ДДБК в історичному процесі.

Поховальний культ є важливою частиною релігійного життя кожного народу. Уявлення про потойбіччя існували у різні часи майже на всі континентах. Для вивчення історії прадавніх народів матеріали поховальних комплексів набувають особливого значення, бо саме вони надають значний прошарок речових джерел разом з матеріалами поселень та окремими випадковими знахідками. Завдяки ним ми отримуємо можливість вивчення не лише гендерно-вікового складу населення, соціального укладу, існування або відсутності соціального розподілу та інституту влади, матеріальну культуру, особливості побуту та господарське життя, а й особливо релігійні та світоглядні елементи. Важливим етапом дослідження поховального обряду є не лише вивчення джерел, а й інтерпретація отриманого матеріалу та реконструкція обрядності на базі досліджених матеріалів. Саме завдяки порівнянню матеріальної та духовної культури Бабино з катакомбними спільнотами, зрубною культурою, населенням раннього бронзового віку Середньої Європи та Карпатського басейну, а також Кавказького регіону, стає можливим визначення культурних зв'язків, в тому числі й елементів поховального обряду. Необхідним є визначення спільних з іншими племенами міфологічних традицій, що мають паралелі в інших культурах, відшукати етапи їх формування та можливі шляхи потрапляння до територій, що вивчаються. Картографічне розповсюдження поховань дає можливість відслідковувати міграції населення, а отже й етапи їх просування в інші регіони з осередку культурогенези, а також зв'язки з іншими племенами.

Таким чином, вивчення поховального культу скотарських племен фіналу середньої бронзи Дніпро-Донського регіону є важливим саме в контексті всесвітньої історії. По-перше, залишається відкритим питання походження цієї історичної спільноти на окресленій території, а отже й визначення приналежності до окремого народу. По-друге, дослідження поховального культу серед іншого надає можливість дослідити зв'язок бабинців з іншими племенами на рівні релігії та ідеології – знайти спільні риси, а отже й можливі витоки тих чи інших культових уявлень, що сприяли формуванню світосприйняття різних народів. По-третє, необхідною є подальша розробка вже досліджених матеріалів поховань з метою інтерпретації та реконструкції поховальних обрядових дій. Все це відкриває великі можливості для дослідження обраної проблематики.

Література:

1. **Березанская С. С.** Об одной из групп памятников Средней бронзы на Украине/С. С. Березанська//СА. – 1960. – № 4. – С. 26-41. 2. **Братченко С. Н.** Культура многоваликовой керамики/С. Н. Братченко//Археология Украинской ССР:

В 3 т. — К.: Наук. думка, 1985. — Т. — С. 451-458. **3. Братченко С.Н.** К вопросу о сложении бабинской культуры (многоваликовой керамики)/С.Н. Братченко//Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 21-42. **4. Литвиненко Р.О.** Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук : спец. 07.00.04 «Археологія»/Р.О. Литвиненко. — К., 2009. — 34 с. **5. Литвиненко Р.О.** Генеза, розвиток та історична доля культурного кола Бабине/Р.О. Литвиненко//Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до киммерійців. — Луганськ: Вид-во СНУ, 2009. — № 9. — С. 44-90. **6. Литвиненко Р.А.** Об одной параллели в погребальном обряде скотоводческих племен эпохи бронзы Днепро-Донецкого региона/Р.А. Литвиненко//Матеріали вузівської наук. конф. професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідницької роботи. — Кн. 1. — Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1997. — С. 10-13. **7. Отрощенко В.В.** О ранней обрядовой группе погребений культуры многоваликовой керамики в Левобережной Украине/В.В. Отрощенко//История и археология Слободской Украины: тез. докл. и сообщ. Всеукр. конф. — Харьков, 1992. — С. 163-165. **8. Ковалева И.Ф.** Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке/И.Ф. Ковалева. — Днепропетровск: Изд-во Днепр. ун-та, 1981. — 78 с. **9. Писларий И.А.** Погребальный обряд культуры многоваликовой керамики/И.А. Писларий//Древняя история населения Украины. — Киев, 1991. — С. 52-66. **10. Гуляев В.И., Ольховский В.С.** Погребальные памятники и погребальная обрядность: проблемы анализа и интерпретации/В.И. Гуляев, В.С. Ольховский//Погребальный обряд: реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений. Сборник статей. — М.: Изд-во «Восточная литература» РАН, 1999. — С.10-18. **11. Березанская С.С.** Культура многоваликовой керамики/С.С. Березанская//Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 5-43. **12. Клейн Л.С.** Время кентавров. Степная прародина греков и Ариев/Л.С. Клейн. — СПб, Евразия, 2010. — 496 с.

Ковальчук М.В. (м. Київ)

ОЗБРОЄННЯ ЯНИЧАРСЬКОГО КОРПУСУ

Яничарський корпус є найвідомішим елементом османського війська, пішою його складовою. Озброєння турецького війська, у тому числі яничарського корпусу було дуже різномірним і пізно підпало під європейський вплив.

Яничари створювалися лучниками: «Каждый вечер к талимханеджи приходили йолдаши и стреляли из лука. [Талимханеджи] обучали [стрельбе] не умеющих [это] делать. Они упражнялись так каждый день. Беспрепятственно получали они от государственной казны луки...» [1, с.151]. Турецькі луки були відносно невеликими за розмірами, але дуже пружними. Великий лук називається «метеликом», а маленький – джаж [2, с.283]. Східні стріли мали довжину в середньому 75 см при діаметрі не більше 7 мм .

Пізніше яничари активно використовували арбалет. Турецьке слово «чанра» – арбалет, скоріш за все, походить від візантійського «цагтра». Навчанням стрільби з арбалета займалася 82 орта корпусу: «Поскольку в те времена ни пушек, ни ружей не было, большинство янычарских йолдашей стреляло из арбалетов. При обороне крепостей они также пользовались арбалетами. [Самого] искусного в стрельбе из арбалета назначали чорваджи 82-го [джемаата], а 82-й [джемаат] сделали [подразделением] зенберекчи. [Зенберекчи] обучали йолдашей стрельбе из арбалета» [3, с.153]. У середині XV ст. піхота поступово переходить на аркебузи з гнотовим замком. Типові османські гнотові рушниці були довшими, ніж західні відповідники, та калібр у них був більшим. Яничари зберігали вірність гнотовій зброї, тому що велика кількість пилу робила використання кремнієвих рушниць малоефективним в умовах Близького та Середнього Сходу [4, с.25].

З XVII ст. вогнепальна зброя (на зміну гнотовим аркебузам остаточно приходять мушкети) стає основним видом зброї, однак як в XVI ст. поряд з вогнепальною зброєю використовуються луки: «У них там же установлено следующее: существуют стрельцы, которые стреляют из луков; иные из них – пушкари, одни из которых стреляют из мушкетов, а другие из самострелов; и каждый день они должны демонстрировать стрельбу перед своими гетманами» [5, с.99], так і на початку XVII ст. ще використовували арбалети: «Знать, как обращаться с арбалетом, необходимо. Когда есть ружье, он не нужен. [Однако] нельзя [совсем] забрасывать это дело, потому что в крепостях [арбалеты] нужны. В крепостях неверных они чаще всего имеются. Поэтому все это необходимо соблюдать» [6, с.153]. Відносно конструкції замка, за винятком одиничних випадків, турки перейшли від гнотового замка безпосередньо до ударного. Завдяки цьому турки у XVII столітті перевершили європейську піхоту з її гнотовими мушкетами,

але використовувати її сповна яничари не бажають. Польський посол К.Збаражський відмічає: «Имеют янычарки, которые дают очень сильную отдачу, нельзя стрелять, приблизив к лицу, надо с плеча снять. Порох очень плохой, прицельная стрельба очень затруднена. Одиночным выстрелом не убьют, хотя при залпе нанесут большой ущерб. Молодые воины мало упражняются в стрельбе» [7, с.155].

У мирний час «на руках» у яничар не було важкого озброєння – воно зберігалось у джебехані (арсеналі) [8, р.93], який турки влаштували в церкві Святої Ірини в Константинополі. На початку походу вони просто обирали собі ту зброю, яка їм на даний момент була потрібна. Весь вільний час від походів яничари мали проводити в талимхане – місцях для воєнних вправ – стрільбі з луку та рушниць. На початок XVII ст. ситуація змінюється: «Между тем тот, кто учредил талимхане, сделал это ради того, чтобы янычары обучались искусству стрельбы из лука. Нынче и талимхане бездействуют, и среди янычар не осталось таких, кто хотел бы этого. А те, кто имеет желание (пострелять), не имеют денег для того, чтобы пойти и пострелять на рынке за деньги. Вот почему в нашем очаге исчезло уважение к искусству стрельбы из лука» [9, с.191].

Основними постачальниками зброї були Великобританія та Голландія – порох, аркебузи, леза для мечів та інші військові матеріали [10, с.24]. Виготовленням мечів, списів, мушкетів, кинджалів, пістолетів, щитів займалися визначені гільдії. Джебеджі виготовляли для армії зброю та інше бойове спорядження: топорики, кирки, порох, шоломи, стріли та ін [11, р.49]. Під час походу вони стежили за справністю зброї і, якщо в цьому була необхідність, лагодили її. Після закінчення походу вони забирали назад собі на зберігання все це озброєння, лагодили його і виготовляли нове. Потрібно було також слідкувати за якістю тих рушниць, які видавалися яничарам: «При выдаче янычарам ружей из казны необходимо давать им хорошие [ружья]. Они должны действовать исправно, быть пригодными для стрельбы на поле боя» [12, с.193].

Яничари іноді носили повний комплект обладунків. Їх називали «зирхлі неферами». Ті зразки, що вважаються яничарськими, у дійсності відносяться до сипахі. Це можна виправдати тим, що, як сказано у Кочибея Помюрджинського в його II трактаті: «В состав янычар по закону входят сипахи» [13, с.227]. Отже, логічно, що і яничари, і сипахі користувалися подібними обладунками.

Спочатку лише невелика кількість піхотинців була озброєна мечами. Як вже було зазначено вище, більшість надавала перевагу лукам та коротким списам. У виготовленні мечів та кинджалів була присутня ісламська традиція, але з додаванням балканських елементів [14, с.24]. Наприклад, рідкісна форма меча, що розширюється до кінця клинком, короткими дужками хрестовини та головою ефеса, що мала форму гриба, була запозичена у візантійців. Османська шабля, найпоширенішим типом якої був кіліч,

не дивлячись на стійкість східних традицій, змінювала свій вигляд. В арабo-тюркських країнах сформувався вид холодної зброї, що становив щось середнє між шаблею та кинджалом, — ханджар. Великий ханджар — ятаган, — зброя, з якою у більшості випадків асоціюються яничари. Хоча іноді ятаган вважають не зброєю: яничари представляли собою небезпеку для самих турок, які жили у містах, де стояли яничарські гарнізони. Це призвело до того, що в XVIII столітті (ось чому більшість ятаганів датуються саме XVIII ст.) яничарам заборонили виходити з ода зі зброєю. Під час виходу в місто їм було дозволено мати при собі тільки ніж та топорик. Ніж почав збільшуватися в розмірах і перетворився на те, що відомо як ятаган [15, с.118].

Кинджали були предметами багатого художнього декорування, особливо їхні клинки. Розрізняють два типи кинджалів — каму (з прямим та широким клинком) та бeбyт, що має вигнутий клинок [16, с.202].

Користувалися популярністю різноманітні булави — гюрз, шепшер та кочбаші, а також бойова сокира тебер. На Сході булава, за походженням — зброя татарська, використовувалася ще до початку XIII століття [17, с.261]. Турецька булава найчастіше була виготовлена цілком з металу і мала кулясту або грушоподібну елманію. Спочатку булави застосовувалися для проламвання зброї супротивника, але пізніше вони почали багато декоруватися та перетворилися на відзнаки вищих командирів [18, с.204].

Озброєння яничарського корпусу увібрало як східні, так і західні традиції. На ранньому етапі яничарські орти склалися з піхотних стрільків з лука. Хоча згодом більшість яничар перейшла на рушниці, лук залишався церемоніальною зброєю в оджаці. Яничари також користувалися арбалетами. У середині XV ст. піхота поступово переходить на аркебузи з гнотовим замком. Вогнепальна зброя стає основним видом озброєння у XVII ст.

Література:

1. Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)/Изд. текста, пер. с тур., введ., коммент. и указатели **И.Е.Петросян**. — Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1987. — 284с. 2. **Бехайм В.** Энциклопедия оружия/Пер. с нем.; Предисл. А.Н. Кирпичникова; Коммент. и прилож. С.Е. Еременко, В.М. Милованов, М.Ю. Некрасов. — Санкт-Петербург, 1995. — 576с. 3. Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)/Изд. текста, пер. с тур., введ., коммент. и указатели **И.Е.Петросян**. — Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1987. — 284с. 4. **Бехайм В.** Энциклопедия оружия/Пер. с нем.; Предисл. А.Н. Кирпичникова; Коммент. и прилож. С.Е. Еременко, В.М. Милованов, М.Ю. Некрасов. — Санкт-Петербург, 1995. — 576с. 5. «Записки янычара»/Введ., пер. с польск. и коммент. **А.И.Рогов**. — Москва: Наука, 1978. — 135с. 6. Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)/Изд. текста, пер. с тур., введ., коммент. и указатели **И.Е.Петросян**. — Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1987. — 284с. 7. **Збаражский К.**

О состоянии Османской империи и ее войска//Османская империя в первой четверти XVII века. — Москва: Наука, 1984. — С.149-158. **8. Gábor Ágoston.** Guns for the Sultan, Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. — Cambridge, 2005. — 300 p. **9.** Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)/Изд. текста, пер. с тур., введ., коммент. и указатели **И.Е.Петросян.** — Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1987. — 284 с. **10. Николле Д.** Янычары/Пер. с англ. А. В. Красулиной; Худож. К.Хок. — Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2004. — 71 с. **11. Mesut Uyar, Edward J. Erickson.** A military history of the Ottomans: from Osman to Atatürk. — ABC-CLIO, LLC, 2009. — 379 p. **12.** Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)/Изд. текста, пер. с тур., введ., коммент. и указатели **И.Е.Петросян.** — Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1987. — 284 с. **13. Тверитинова А. С.** Второй трактат Кочибея//Ученые записки Института востоковедения. — Москва; Ленинград, 1953. Т.6. — С.212-268. **14. Николле Д.** Янычары/Пер. с англ. А. В. Красулиной; Худож. К.Хок. — Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2004. — 71 с. **15. Введенский Г. Э.** Янычары. Спб.: ООО «Атлант», 2003. — 176 с. **16. Введенский Г. Э.** Оружие: возникновение, эволюция, применение. Каталог европейских оружейных клейм XV — начала XX века. — Москва: Аврора, Янтарный сказ, 2000. — 295 с. **17. Бехайм В.** Энциклопедия оружия/Пер. с нем.; Предисл. А.Н. Кирпичникова; Коммент. и прилож. С. Е. Еременко, В.М. Милованов, М.Ю. Некрасов. — Санкт-Петербург, 1995. — 576 с. **18. Введенский Г. Э.** Оружие: возникновение, эволюция, применение. Каталог европейских оружейных клейм XV — начала XX века. — Москва: Аврора, Янтарный сказ, 2000. — 295 с.

Кошовий С.А. (м. Київ)

РЕФОРМАТОРИ ПЕРІОДУ ЧЖАНЬГО

З 3475 до 221 р. до Р.Х. в історії Стародавнього Китаю тривав період Чжаньго «борючі царства», який приніс тривалі військові конфлікти та протистояння. На його початку сформувалося сім найсильніших царств: Ці, Вей, Чжао, Цінь, Чу, Хань, Янь. Старі підходи управління вже не вписувалися у формат нових відносин. Тактика ведення війни вимагала знищення супротивника і захоплення його території. Необхідні були нові стратегії, підготовлені війська та чисельні резерви провізії. Все це змусило еліту того часу усвідомити важливість економічних та політичних змін. Необхідно було забезпечити принцип «фаго цяньбін заможне царство сильна армія», з яким могли впоратися лише управління, які сповідували нові підходи в керуванні. Конфуціанці пропонували управління на основі ритуалу лічжі — культивування старовини і традиційних підходів. Натомість у середовищі міністрів-практиків посилювався напрямок суспільно-політичної думки, який в основу свого управління суспільними процесами поклав управління на основі закону-фачжі. В історії останні називаються — фацзя. В результаті справа йшла до перемоги легізму як ідеологічної так і організаційної системи[1, с.4].

В китайській традиції кожна з реформ має свою назву: політична реформа в царстві Вей здійснена Лі Куї (455-395 рр. до Р.Х.) називається «Вейго де Лі Куї бьяньфа», політична реформа в царстві Чу здійснена У Ці (440-381 рр. до Р.Х.) «У Ці цзай Чуго де бьяньфа», політична реформа в царстві Ці здійснена Цзоу Цзі (385-319 рр. до Р.Х.) «Ціго Цзоу Цзі де гайге», політична реформа в царстві Хань здійснена Шень Бухаєм (385-337 рр. до Р.Х.) «Ханьго Шень Бухай де гайге» і нарешті політична реформа в царстві Цінь здійснена Шан Яном (395-338 рр. до Р.Х.) «Ціньго де Шан Ян бьяньфа». В деяких державах перші провісники майбутніх реформ — фіскальна, писані кримінальні закони, організація централізованого управління — з'явилися ще у 6 ст. до Р.Х.

Кожне з васальних царств династії Чжоу робили власні кроки, удосконалюючи управління суспільними процесами шляхом проведення економічних та військових реформ, взявши за модель царство Вей. Ці політичні зміни започаткували реформаторський рух, який в китайській історичній літературі називається «юньдун бьяньфа». Проте варто зауважити, що в вітчизняній історичній літературі і наукових публікаціях головний акцент робиться лише на перетвореннях в царстві Цінь завдяки суспільно-політичній реформі Шан Яна і зовсім не розглядаються реформи, які паралельно здійснювалися в сусідніх царствах тієї доби. Першим до реформування підійшло царство Вей у середині 5 ст. до Р.Х., призначивши Лі Куя головним міністром. Завершився цей рух з обранням Шан Яна відповідальним

за здійснення реформ у царстві Цінь правителем Сяо гуном. Перетворення Шан Яна були наймасштабнішими та найрезультативнішими. Саме тому змінена суспільна модель царства Цінь стало основою на шляху перетворення роздрібненого Китаю в єдину об'єднану державу.

Розпочало реформування Царство Вей близько 400 р. до Р.Х. із призначенням правителем царства Вей Вень хоу на посаду головного міністра Лі Куя. Про його діяльність на посаді головного міністра розповідається у Хань шу[2, розділ 9]. Головною державною стратегією царства він вважав принцип «сюаньсянь женьнен шанфа феньмін – відбирати талановитих та призначати здібних, чітко встановити покарання та винагороди». Відстоювалася позиція необхідності реформи старої системи знатних родів «шицін шилу», яка базувалася на принципі спадковості рангів та обмеженості учасників управлінського процесу. Лі Куй особисто сприяв призначенню здібних і талановитих осіб. Для забезпечення належного виконання своїх обов'язків чиновникам гарантувалася належна платня з державної скарбниці. Це поліпшувало систему урядування та стимулювало кращому відношенню до посадових обов'язків, але, водночас, значно послаблювало привілеї старої аристократії – знатних родів.

Іншою сферою пріоритетної уваги був пошук стимулів для розвитку землеробства. Для цього була започаткована політика на основі принципу «цзінь ділі, посилення можливостей ґрунтів» – повноцінне використання наявних земельних ресурсів, збільшення виробництва продовольства та доходів з одиниці площі зі зменшенням витрат. «Управляти земельною ділянкою старанно та відповідально, слід збирати з 1 му 3 шеня збіжжя», – говорив Лі Куй[2, розділ 9]. Це перегукується з тим, що сказав Сима Цянь «в Вей жив Лі Куй, який навчав тому, як використовувати всі сили землі»[3, с.172]. Вживалися дії щодо уникнення стрімких коливань цін на зерно, практикувалися методи захисту від спекулятивної скупки зерна. Лі Куй вважав стару систему ведення землеробства по принципу меж земельних ділянок «цзін тянь, криничні поля» архаїчною і малоефективною. Активно будував систему ірригаційних полів, яка фактично зруйнувала стару систему.

Лі Куй посилив використання принципу управління державою на основі закону. Першим в Китаї розробив та упорядкував більш-менш повний кодекс законів «фацзін» з метою закріплення прав та відповідальності за вчинки в нових соціальних умовах. Крім цього, кодекс забезпечував громадський порядок та відіграв важливу роль у стабілізації політичної ситуації у царстві.

Правитель царства Вей Вень хоу призначив У Ці провести військову реформу. Були створені найсильніші військові підрозділи «уцзу, військові формування», про які згодом говорили «без сумніву найсильніші на схід від царства Цінь». Офіційна історія вважає У Ці таким, що не програв жодної битви[3, с.51]. Його обізнаність у військовій справі найкращим чином демонструє трактат «У цзи»[4]. Ставши головним міністром держави Чу, У Ці провів важливі перетворення з метою посилення царства.

Реформи, які були здійснені Лі Куї та У Ці у політичній, економічній та військових сферах, створили підґрунтя для суттєвих змін у царстві Вей. Вони вплинули на руйнування старої управлінської системи, послабили владу старих родів, посилили центральну владу правителя та привели до стрімкого піднесення царства Вей, закріпивши за ним статус найсильнішого царства на початковому етапі періоду Чжаньго.

За часів правителя Чжао хоу (358-333 рр. до Р.Х.) у царстві Хань на посаду головного міністра для здійснення реформ у період з 351 по 337 рр. до Р.Х. обрано Шень Бухая. Він представив правителю принципи і прийоми забезпечення ефективного контролю над адміністративним апаратом, які згодом назвали «мистецтвом управління» (шу). Практичне застосування методу «шу» цілком залежало від природних та набутих здібностей кожної людини, відповідно і ефект від проведення реформ був не настільки результативним, як досягнення в інших царствах.

Царство Чжао в період правління У Лін вана (325-299 рр. до Р.Х.) реформувало військову систему, запозичивши елементи кавалерії у кочових народів. До військової служби залучали неханське населення, яке утворювало мобільні військові підрозділи у вигляді легкої кавалерії, використовувало як зброю луки. Змінили манеру ведення бою та стиль одягу. Це сприяло зміцненню царства Чжао.

Царство Ці в період владарювання правителя Вей вана (378-343 рр. до Р.Х.) призначило Цзоу Цзі на посаду головного міністра для проведення реформ. Новопризначений міністр вважав, що на посади слід призначити лише за здібностями, тому він сприяв заснуванню в столичному місті Ліньцзи Академії Цзіся, яка сприяла залученню до навчання найталановитіших представників з різних царств з подальшим їх використанням в управлінні Ці. Увага приділялася військовому мистецтву і будівництву. Відповідальним наставником по військовій справі і проведенні тренувань армійських підрозділів був призначений Сунь Бінь (– 316 р. до Р.Х., стратег, який представляв школу дипломатії «цзун хен цзя»). Результатом цих дій стали перемоги армії царства Ці в битвах при Гуйліні та Маліні над військами царства Вей. А згодом повернуло контроль над раніше втраченими стратегічними територіями.

Царство Янь було найбільшим за розміром царством на півночі, проте держава не мала необхідної сили. В середині періоду Чжаньго правитель царстві Янь Ван Куай (320-312 рр. до Р.Х.) для проведення реформ призначив Цзи Чжі на посаду головного міністра. Це спричинило відкритий виступ старої родової знаті, оскільки у разі відречення правителя від престолу, влада переходила до нього. Цзи Чжі був вбитий, а сила царства Янь

суттєво ослабла.

Найбільш вдалою можна назвати реформу головного міністра царства Цінь Шан Яна, який запровадив централізовану систему державної влади та уніфікував систему адміністративного поділу (цзюнь та сянь). Нова система адміністративного поділу складалася з 31 структурної одиниці (повітів). На чолі повіту призначали лінів, їх заступниками – ченів. Нижча структурна одиниця повіту «шиу, система десятків та п'ятирок» фіксувала сільське населення і впроваджувала «взаємну відповідальність шиу лянцзо» та застосовувала систему «взаємного контролю та сліжки, хусян цзяньду» та «систему спільної відповідальності перед законом, гунтун шоуфа». Головними заняттями Шан Ян вважав землеробство та війну.

Слід зазначити, що зміни, які були започатковані у царстві Вей правителем Вень ху, стали прелюдією великого реформаторського руху періоду Чжаньго. Вони були найбільшими за масштабом, найдовшими за тривалістю та ефективні за результатом в історії Стародавнього Китаю. Проведення політичних, економічних, військових реформ по-своєму підсилили кожне із царств. Наприклад, ось як характеризувалася реформа, яку провів Лі Куй у царстві Вей: «управляв царством Вей, царство стало заможним та сильним» [2, розділ 9]. А так характеризували реформу, яку здійснив Шан Ян у царстві Цінь: «Шан Ян управляв на основі закону десять років, і всі жителі Цінь вельми раділи цьому; на дорогах ніхто не підбирав забутого [іншими], в горах не було розбійників, в сім'ях всього було в достатку. Воїни сміливо воювали, припинилися дрібні усобиці, волості і селища добре управлялися» [5, с.114]. Очевидна ще одна особливість розглянутого періоду – конфуціанське вчення не було представлене в жодному з найсильніших царств, тоді як модель фація успішно була втілена та мала свої очевидні переваги, особливо в царстві Цінь.

Література:

1. Васильев Л. С. Древний Китай: в 3 т./Л.С.Васильев; Институт востоковедения РАН. – М.: Вост. лит., 1995. т.3: Период Чжаньго (V-III вв. до н.э.). – 2006. – 679 с. **2. Хань** шу. Nan shu. – Beijing: Zhonghua shuju, 1962. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://ctext.org/han-shu> **3. Сьма** Цянь. Исторические записки: («Шицзи»): Т. VII. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 464 с. **4. У-цзы**. Трактат о военном искусстве./Пер. Н.И.Конрада. – М.: Вост. лит., 1958. – 131 с. **5. Кошовий** С. Життєпис Шан Цзюня у книзі Сима Цяня «Ши цзі, історичні записки». Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 37. – К.: Унісерв, 2012. – 128 с. 109-121 [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Eine/2012_37/37_19.pdf

Hafez Ahmed Ghanem (Alexandria, Egypt*)

**ROMAN SOCIAL INFLUENCES ON SPAIN
A HISTORICAL STUDY**

Introduction

This paper discusses the social influence of the Roman presence in Spain , and how the Romans reformed both the history and the geography of it. The efforts of the Romans which began since the republican time in controlling Spain had its reflections on the natives and the Romans as well. In this paper I will try to figure out the positive and negative reflections on both sides, in order to judge the Romans, and how they were able to supervise such wealthy provincial. So the paper is following the historical approach starting with the Roman republic passing by the early Roman empire till Flavians time.

The Roman senate first assigned Spain as a provincia in 218 BC. According to Livy, the meeting held probably in March , ordered that Hispania should be one of the two areas named for Cornelius , the consul of the year , the other being «Africa with Sicily» for Sempronius [1]. After 197 BC. Spain appeared on the annual list of provinciae in the form of two areas under the supervision of Marcus Claudius Marcellus [2], Hispania citerior and Hispania ulterior , nearer and further Spain [3]. Some scholars think that Spain remained under the Roman control until the Vandal invasions in the fifth century AD [4].

We know from Strabo [5], earliest writer, who deals with the geography and demography of Spain, that it is difficult to write about the people of the Iberian peninsula owing to the smallness of the units into which they divided[6]. It is clear that the first interest that Rome displayed in the Iberian peninsula was not the result of any concern with the country itself , nor even with its natural resources or its inhabitants. The Romans were engaged in Spain because of the presence of Carthaginians , and in particular the Barcid family. Here I would like to refer to the significant effect of both the Romans and the allied Italian troops on the local populace ,particularly in the places where they were based regularly over so long a period such as Emporion , Tarraco , and New Carthage.

Spain and the late republic

Absence of the trading settlements, such as the Greek , Phoenician and Carthaginian colonists which had been established in the peninsula between the eight and the third centuries BC , indicates that the Romans and Italians who came in increasing numbers in the wake of the Roman armies , were able to benefit from their military presence and they did not separate urban facilities to carry on their business. All these efforts led to a great developments that affected the civilian population of the peninsula with whom they used their diplomatic ways since they had approached Saguntum and had been presented with a number of Iberian hostages ,previously held by the Carthaginians ,whom they had returned them to their own families , thus gaining more of the goodwill that was essential

for their control of the region [7].

In 210 P.Scipio was sent as a commander in Spain. Here I would like to refer to the contacts between the commanders and the local populace, resulting from the continuation of the provincial from year to another, formed the basis of the structures which were to determine the life of the province. Taxation and tribute, relations with local communities and the placing of new settlements were all part of the activity of a Roman commander in Spain in the second century B.C, and these, along with the legal decisions that accompanied them made up a large part of what it was to be a governor in a province of the empire. In Spain as elsewhere in the Mediterranean World, the appearance of the Romans and Italians to exploit the agricultural and mineral resources and the response of the local peoples to their arrival became observable in the latter part of the century.

In 205 and after P.Scipio had been elected consul, according to Livy, he brought into the senate an embassy from the people of Saguntum to thank the Romans for the benefits brought to them by the work of the two Scipio brothers and specially by him. These had relieved them from the menace of the Carthaginians and put them in a strong position with respect to their neighbours. They asked permission to make a thank-offering to Jupiter, Best and the greatest, and requested that those benefits that had been gained by the Roman generals should be maintained through the authority of the senate [8].

In the second half of the second century, we can see that the effects on Spain of the Roman presence became increasingly evident in other ways. which demonstrates the impact on the region of the presence of the Romans. Those Italians who are said to have flocked to the mining area around New Carthage were actually living in a region in which there had previously been only distant contact with Italy [9]. Later on after the outbreak of the civil wars both against Sertorius and that between Caesar and the Pompeians, it caused immense physical damage in the areas on which they took place. Pompeius wrote to the senate in 74 describing how that part of Hispania citerior had been ravaged either by himself or by Sertorius [10].

The Roman presence in Spain caused as well a serious problem about determining the nature of its increase which is the difficulty of distinguishing Roman residents in Spain from those who use Roman names but were born in Spain. Velleius Paterculus, the historian wrote under the emperor Tiberius, describes Cornelius Balbus, who was born in Gades and acquired citizenship from Pompeius during the war against Sertorius, as non Hispaniensis natus, sed Hispanus, that is, not born a Roman citizen resident in Spain but a native Spaniard [11].

The Legio Vernacula was one of two legions of the Pompeian army in 49 and it included those who were born in Spain, while the others in the second legion, were described as » became provincial » as a result of their prolonged residence in Spain [12].

Spain in the time of the early Roman empire

In 27 when the senate insisted that August should remain in charge at least

of the military provinces [13], he proceeded to leave Rome on a new military campaign, he went first to Gaul, and was expected to begin an invasion of Britain, but as he faced a census in Gaul, he crossed the Pyrenees into Spain [14].

The emperor himself wrote about these campaigns in his autobiography, giving the war in Spain a special interest to ancient writers, such as Dio Cassius who concentrates on the activities of August himself and how he fell ill in the process, which encouraged some scholars to think that the seven Roman legions had not succeeded in controlling the area in the two campaigns of 26 and 25 [15], and these campaigns were the consequence of the settlement reached between August and the senate in 27.

According to Dio Cassius, the agreement of 27 BC., divided the area into three parts, with Baetica being a province of people and the senate, while the areas of Tarraco (Hispania citerior) and Lusitania were of the emperor [16]. This process gave the emperor the right of choosing who was to go to » his» province, while in principle it was the senate who allotted the rest, the Roman in their empire did not only use division of Spain to guarantee their control over it, but they also used founding new *coloniae* such as Emerita Augusta (modern Merida), located on the river Anas (Gaudiana), from Dio Cassius we know about the campaigns of both 26 and 25. As he described the end of those wars, he asserted that August discharged the older of his soldiers and founded for them a city called Augusta Emerita [17], here it may be convenient to mention that the very first settlement made by the Romans in Spain was Italica which was founded by Scipio in 206, to provide a home for the wounded veterans [18].

So although Spain had been seized by the Romans since the time of the republic, it could invade Rome itself by donating the Romans one of its emperors and many Senators of the Roman senate in Rome itself, particularly in the time of Galba, who remained important under Trajan and Hadrian [19]. The phenomenon of a substantial and increased number of senators from Spain in the first decades of the second century continued through the reigns of the Antonine emperors and it appeared in the case of Narbonese Gaul as well [20].

Examples of Social influences on Spain

In order to form a full picture of life in one of the provincial capitals of Spain during the early Roman empire, we have here to mention a fragment which had been edited by P. Annius Florus, a poet who exchanged verses with Hadrian about the desirability of being a Caesar or a poet, the fragment is titled with » Virgilius poeta an orator». We have been told by Macropius that it discussed a very popular theme in the works that belong to the early Roman empire which was whether Virgil should be considered as a rhetorician rather than a poet [21], Florus describes how he left Rome after a disappointment result in a literary competition in the reign of Domitian, and after wandering around the eastern Mediterranean and then through Gaul, had come across the Pyrenees to settle in the city of Tarraco » Colonia Iulia Urbis Triumphalis»

Florus in the mentioned fragment described to one of his friends how the

inhabitants of the city were decent , quite , frugal and discerningly hospitable. He mentioned also its ancient temple of Jupiter not only as it had been established by the Roman military standards , but also as a home of the aristocracy, and from his answer about his job in the city , we know that he has been working as a literature teacher to the children in this city for five years.

The Upper town of Tarraco during the Flavian reign had been in the late third century BC a military base used by the Scipio brothers to wage the wars against the Carthaginians , it was given a new forum used for the provincial assembly of Hispania citerior , was 300 meters broad and 120 meters deep. The hillside, had its foot a circus , for the horse- and Chariot – racing , measured 340 meters by 116 meters. There was also a temple placed in the center of the northern side on the highest point of the hill. This temple was the focus for the provincial imperial cult as it was erected in the reign of Tiberius who dedicated it to Augustus [22]. All the marble decorations of these buildings appeared to have been modeled on work in the Forum of Augustus at Rome [23].

Although in the time of August and Tiberius, Italica was a mere small quite town , but it had a theater built in the early Julio – Claudian period , and a set of bathes close by , which probably belong to the reign of Trajan , while in the reign of Hadrian the size of the small town was enlarged with laid out streets, fine drainage, and large public buildings, such as a new forum [24], a magnificent set of set of bathes and a big amphitheater. It is worthy to refer also to the results of the excavations of 1991 such as the fine houses and the bathes complex with a water tower, with a large gymnasium building.

According to Richardson «the sudden expansion of Italica was the result of imperial favour , as Hadrian was using Italica as a monument to his defied predecessor , and a large set of buildings within the town has been identified as a sanctuary of the divine Trajan» [25]. Such benefactions encouraged the town to seek the right of being a colonia and not a mere municipium. Aulus Gallus [26] mentioned that the community of Italica managed – after a long time of suffering from the ignorance of the early Roman emperors for their request – to persuade them to give Italica the title of » Colonia Aelia Augusta Italica”

Conclusion

In my point of view the Roman presence in Spain was clear and strong , and all the previous evidences can prove that .The Romans transferred their style of life to the Coloniae in Spain which helped the natives to adopt such style [27], to such an extent that some of the Spaniard families, who descended form Roman roots, were able to raise some of their children in a way by which they became convenient rulers and senators contributing in the administration of the whole Romans as it is mentioned before [28].

Giving the mentioned coloniae buildings such as a forum where the assembly of the colonia was meeting , a circus , an amphitheater , and a gymnasium, prove that all of them were not only for the benefit of the Romans who settled in the coloniae, but also the natives must have been affected , and I think it was a new

Roman style in dealing with the natives of Spain. Maybe they found themselves obligated to melt the social differences between themselves as Romans and the natives around them. Such social policy, which were quite different from the ordinary military policy, helped the Roman presence to survive in Spain for such long time [29].

The Roman social policy in Spain led to some kind of peace, that spread in most of its areas, that peace gave the provincia as a whole a convenient chance to be productive and to become more wealthy [30]. That wealth was well employed by the Romans themselves [31], and that can be known from the procuratores who were appointed by Augustus to supervise the production of silver and the gold mines. They were from the equestrian and known as imperial procuratores Augusti [32] in Spain. Beside the former type appeared another type known as procuratores metallorum, who had direct control of particular mines or mining areas. These men unlike the Augusti, were not from the equestrian but were imperial freedmen [33].

From some inscription dating from the reign of Hadrian and belonging to the ancient silver and copper – mining area of Vipasca (modern Aljustrel, in southern Portugal), we can know much about the organization of the supervised social life by the community of miners, many activities are covered, from auctions which take place in the community to the management of the communal baths and the provision services, like shoe – making, barbering and cleansing of the new and used clothing is let in each case to the concessionaire, who becomes the only one who can run such services. Concerning the baths, the concessionaire has to provide hot water and proper equipment through the day, which is to be used by women in the first part of the day and men in the latter part. It was allowed to use the baths for free to the staff of the imperial procurator of the mines (his slaves, freedmen, soldiers, and children, but for all the others they have to be charged admission, men being charged half the rate for the women, also we know that the schoolteachers in this community were exempted from the taxes that were imposed by the procurator of the mines [34].

It is worth remembering that conditions of the slaves of the mines in Spain were bad not only for the slaves but also for all the miners, but this did not prevent free men from earning their living, since the Romans depended on a large numbers of slaves in Spain since the late republic, they salve miners were suffering because of the Roman greediness, as they were working many hours under pressure [35] as the Roman emperors used to lease out the right to exploit the mines to individual contractors Publicanior associations as at the Vipasca in southern Portugal [36], the labour shortage was made by condemning to the mines, and many Christians were worked in the mines, not because they were criminals, not because they were slaves [37].

The mining industry was of great importance not only in Spain but to the whole Roman world [38], it continued to produce good returns to those who were devoted for it; which may explain the evidence from inscriptions of the movement

of the people from other parts of Spain into the mining regions of the north west and the Sierra Morena [39]. Finally knowing the importance of Spain, the area which provided Glba with his support, and produced the quantities of metals which emerged from the mines of the north west and Sierra Morena, the peace which was achieved within the empire by Trajan, Hadrian and Antoninus Pius, was of great utility for Rome and Spain, while the prosperity of Spain and the Stability of Rome both had been upset by the circumstances of the late second and third centuries.

Literature:

1. Livius, 21.17.1. » *nominatae iam ante consulibus provinciae erant; tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit.* » **2. Livius**, 43.15.3. » *urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat; Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat ritus. consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit; Latinisque actis Marci us ex templo est profectus.* » **3. Plinius**, NH, 3.4. ; about the natural resources : 3.4.118-119. **4. J.S. Richardson**, *Hispaniae: Spain and the development of Roman imperialism 218-82 BC*, Cambridge, 2004, p.1. **5. Strabo**, geographer, one of the earliest writers from the eastern Mediterranean, he wrote about Spain under Augustus and Tiberius at the end of the first century BC and the beginnings of the first century AD. **6. Strabo**, *Geography*, 3.4.197. **7. Polybius**, 3.97.6-99.9; Livius, 22.22; Zonaras, 9.1. **8. Livius**, 28.39.1-16. **9. Diodorus Siculus**, 5.36. Diodorus describes a large number of Italians coming to Spain in order to make a fortune in the silver mines **10. Sallustius**, *Hist.*, 2.98.9. **11. Velleius Paterculus**, 2.51 **12. Bell. Alex.** 58.3. **13. Dio Cassius**, 53.3-21.7. **14. Dio Cassius**, 53.22.5. **15. J. Syme**, ‘The conquest of north – west Spain’, pp.104-6; P. Le Roux, *L’armée romaine*, pp.59-65. **16. Dio Cassius**, LIII.12.4-5. **17. Dio Cassius**, 53.26.1. the name Emerita echoes the Latin word Emeritus used for (a time – served veteran soldier) **18. Scipio** established colonia in the foothills of the Sierra Morena, at Italica (modern Santiponce 8km north of Seville). this settlement was native land of the Ulpii, Trajan and Hadrian’s family. see : Appian, *Ib.*, 38.153; SHA, *De Vitae Hadriani*, 1.1.» *Origo imperatoris Hadriani vetustiora Picenti, posterior ab Hispaniensibus manat; siquidem Hadria ortos maiore suos apud Italicam Scipionum temporibus resedisit in libris vitae suae Hadrianus ipse*”, David Magie, Ainsworth O’Brien – Moore, and Susan Helen Ballou (eds.), SHA = (*Scriptores Historiae Augustae*) vol. 1, 1982, Blackwell, London; Elizabeth Speller, *Following Hadrian. A second – century journey through the Roman empire*, Oxford university press, 2003, p.77; Stewart Perowne, *Classical lives: Hadrian*, Croom Helm, Australia, 1986, p.22. **19. Ronald Syme**, ‘Partisans of Galba’, *Historia* 31, 1982, pp.460-83; Idem, ‘Spanish Pomponii. A study in nomenclature’, *Gerion* 1, 1983, pp.249-66. **20. Idem**, ‘Spaniards at Tivoli’, *Ancient Society* 13/14, 1982-3, pp.241-63. **21. Macrobius**, *Sat.*, 5.1.1. **22. Tacitus**, *Annales*, 1.78. **23. Sean Keay**, *Roman Spain*, London, 1988, pp.120-3. **24. A. Garcia y Bellido**, *Colonia Aelia Augusta Italica*, Madrid, 1960, pp.74-120ff. **25. J.S. Richardson**, *The Romans in Spain*, Blackwell, 1998, p.223 **26. Aulus Gellius**, *NA*, 16.13.4-5; R. Syme, » *Hadrian and Italica*”, *JRS* 54, 1964, pp.142-9. **27. Many** experts asserted that so many words in Spanish dictionaries had been derived from the Latin Language, such as » *Don* ‘‘ = *Dominus*, » *DONA*’ = *Domina*. see John J. Browne Ayes, *Juan Ponce de Leon his new and revised genealogy*, 2009, p.93 **28. Italica**

and Emerita were made for the Roman veterans who will not see their mother land again , the Veterans had married women of the country , that is of native Iberians and Phoenician or even Greek stock. Here it is worthy to mention that the Hadrians for example were proud of being among the » First Families’’of Spain , descended from the original Roman settlers .see : Stewart Perowne , op. cit., p.22. **29. John A. Crow** , Spain : the root and the flower .An interpretation of Spain and the Spanish , University of California press , 2005 , p.30 , where he mentioned that forcing the natives in Spain by the Romans to work in heavy duties and in mines in particular led to paying the attention of the Spanish inhabitants to the value of silver and gold. **30. H.E. Jacob** , Six thousand years of Bread : its holy and unholy history , Skyhorse publishing , USA, 2007, pp. 82-84 **31. The wine** , olive oil , and fish sauce were products to be shipped out of Spain (Saguntum and Baetica) definitely from 161-168, J.C.Edmondson , Two industries in Roman Lusitania : mining and garum production , BAR NO.362, Oxford , 1987 , pp.189-90; A.J.Parker , Ancient shipwrecks of the Mediterranean and the Roman provinces , BAR NO 580, 1992 , pp.16-7; Andrew Bibby , Backbone of England. Life and landscape on the Pennine watershed , London , 2011 , p.17. **32.e.g. Quintus Petronius Modestus** (ILS , 1379) , under Nerva and Trajan , and some suggested that L.Arruntius Maximus can be considered as a procurator Aug. under Vespasian who was appointed to Asturia and Callaecia .cf. O.Hirschfeld , Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian , 2nd ed., Berlin , 1905 , p.377.; H.G.Pflaum , Les procurateursequestres , Paris , 1950 , pp.46-7. **33.the earliest** known of these officials , the imperial freedman called Pudens , whose name appeared on an inscription from the mines at Rio Tinto ,dated to the reign of Nerva. ILS 276 **34.C.Domergue** , La mine antique d’Aljustrel (Potrugal) et les tables de bronze de Vipasca , Paris , 1983. Pp.1-32, the Romans used a very strict slavery system in Spain with most of its inhabitants except those who had enjoyed the Latin citizenship and this can be seen in the mining areas .see : William Linn Westermann , The slave systems of the Greek and Roman antiquity , The American Philosophical society , Philadelphia , 1955 , p.94.and about the Roman water-wheels that were used in these areas by the slaves to drian the different levels of galleries , one above the other in the mines of Roman Spain. see : Peter Salway , History of Roman Britain , Oxford university press , 2001 , p.458. **35.Diodorus Siculus** , 5 , 36.3.,38.1. see also Xenophon on the mines of Attica 87;Ps.Demosthenes 42.20. where we can find an inscription from Spain the LexMetalliVespascensis= ILS 6891. Which illustrates the bad conditions of such miners **36.Fontes Iuris Ante Iustiniani** 1 104, 105 cf. G. W.Bowersock ,Peter Brown , and Oleg Grabar (eds.) ,A guide to the postclassical world , 2nd ed., 2000 , USA , p.579 **37.E.J.Thomas** Wiedemann,The Greek and Roman slavery , Croom Helm , 1981 , p.177 **38.About** the industrial development that made by the Romans in Spain .see: Mihail Ivancovic Rostovcev, The social and economic history of the Roman empire , vol.2 , 1929 , p.199; about the skills of the Roman engineering and their role in magnifying the Roman interests .see Richard Shelton Kirby , Sidney Withington , Arthur Burr Darling and Fredrick Gridley Kilgour , Engineering in the history with 181 Illustrates , USA ,1990 , p.90. **39. E.W. Haley** , Migration and economy in Roman imperial Spain , Barcelona ,1991 , pp.89-99.

УДК 94(460)“1990/2000»: 323.173

Баранов А.В. (г. Краснодар, Россия)

СЕПАРАТИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КАТАЛОНИИ 1990-2000-Х ГГ.: ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Актуальность темы вызвана тем, что в 2006–2013 гг. испанская «модель государства автономий» столкнулась с нарастающими рисками сепаратизма. Мировой экономический кризис активизировал сепаратистские движения в регионах Евросоюза (примеры Шотландии, Фландрии, Южного Тироля, Страны Басков и др.). Региональные парламентские выборы в Каталонии (ноябрь 2012 г.) привели к провозглашению декларации о суверенитете. На 2014 г. назначен референдум о независимости Каталонии. Именно каталонский вариант сепаратизма может стать «модельным» для полиэтничных стран Европы.

Цель статьи – определить основные этапы развития сепаратистского движения в Каталонии, его факторы и причины радикализации. Внимание уделено двум аспектам: институциональному (партиям) и социокультурному (общественному мнению).

Источниковая основа работы включает в себя такие виды документов, как законодательные акты Испании и Каталонии [1], статистические данные переписей населения [2], опубликованные итоги социологических опросов [3], выступления партийных деятелей [4], материалы периодической печати [5], картографический материал атласов истории Испании [6].

Степень научной разработанности темы противоречива. Развитие регионализма и сепаратизма в Каталонии редко становится объектом специальных исследований (отметим работы М. В. Кирчанова [7], Г. И. Волковой [8], Е. Висенс [9]). Вместе с тем, каталонские партии сравниваются с другими регионалистскими силами Европы в важной теоретической статье Л. де Винтера [10], прикладных работах С. М. Хенкина [11] и П. П. Яковлева [12].

Сепаратистское движение в Каталонии образовалось на основе этнических организаций, первоначально требовавших только культурной и экономической автономии [13]. Региональная мобилизация обретает политический характер и поддерживается в «развитых перифериях» (термин

И. М. Бусыгиной), где есть ресурсы борьбы за повышение статуса. Подъем сепаратизма происходит неравномерно, в зависимости от фаз экономических циклов и социокультурных факторов. Избиратели оказывают массовую поддержку таким движениям, когда институты власти недооценивают проблемы регионов [14, с. 16,25]. Цель перераспределения власти может воплощаться в широком спектре требований: от защиты культурной и языковой самобытности в рамках унитарного государства до сепаратизма.

Каталония составляет 16 % населения, 19 % ВВП, 24 % промышленной продукции, 28 % экспорта Испании. Сумма переплаты между тем, что Барселона отдает и что получает в виде субсидий и выплат – 16 млрд евро в год, т. е. 8% регионального ВВП [15, с. 43]. Региональное сообщество имеет высокоразвитую идентичность, в т. ч. – историческую память о многовековой борьбе за независимость [16]. Каталонский регионализм отличался умеренностью. В Каталонии его идеи росли на почве рыночной экономики еще в 1870-1930-х гг. Каталония демонстрирует открытый к новшествам регионализм [17, с. 83-94].

До середины 1980-х гг. в Испании преобладал этнический фактор создания региональных партий [18, с. 222]. Но по мере демократизации, децентрализации власти взаимосвязь стала сложнее. А. Н. Кожановский приводит итоги опросов, по которым региональная идентичность преобладает над этнической. Так, чувствовали себя каталонцами в начале 1990-х гг. 74 % жителей региона, а пользовались каталонским языком 95 %. Критерием принадлежности к сообществу стал факт личного выбора каталонской идентичности (в т. ч. – мигрантов из других регионов), независимо от этничности [19, с. 73, 83, 107, 124].

С середины 1980-х гг. этническая мотивация создания партий уступает первенство региональной. На основе регионалистских движений Каталонии сложилась обособленная от испанской партийная система [14, с. 26-27]. Задача партий – сплочение сторонников на основе территориальной идентичности, интересов сообщества. Вследствие этого партии вовлечены в два конфликта: с центральными властями, с местными «происпански» настроенными группами сообщества.

Лидер правящей партии «Конвергенция и союз Каталонии» в 1990-х гг. Ж. Пужоль пояснял: «...мы испанцы в другом виде, чем остальные... Мы хотим оставаться испанцами, но мы также хотим иметь наш язык, нашу культуру, наши традиционные политические институты, и чтобы реальность того, что мы являемся другим народом, была воспринята в Испании» [20, с. 171]. В 1996 г. Ж. Пужоль выступил за установление прямых между-

---

* I would like to thank Prof. Mohamad El Syed Abd El Ghani , Prof the Greco- Roman history and civilization , Faculty of Arts , Department of Classical Studies , University of Alexandria for giving me so valuable notes while the discussions with him concerning this paper , and Dr. NaglaaAbouAgag , Associate Prof. of the English literature, Faculty of Arts , Department of the English language , University of Alexandria for her support and time that she spent in revising the language of this paper .

народных отношений Каталонии с ЕС «поверх» испанского государства, за особый конституционный статус подобно Квебеку в Канаде [15, с. 45]. Значение демарша велико, т.к. коалиция каталонских партий являлась парламентским партнёром правившей в 1996-2003 гг. Народной партии.

Общественное мнение Каталонии, по мнению И. В. Данилевич, делится на три течения. Сторонники первого считают себя больше каталонцами, чем испанцами (Конвергенция и союз, Левый республиканский союз). Второе течение имеет двойную идентичность (Испанская социалистическая рабочая партия). В третьем преобладает общеиспанская идентичность (Народная партия). Ведущей региональной партией стала правоцентристская Конвергенция и Союз (КиС). Она опирается на крупных предпринимателей, интеллектуальную элиту [18, с. 247].

В общественном мнении Каталонии преобладал до середины 2000-х гг. регионализм [18, с. 250]. Значительная часть населения не видела выгоды в сепаратизме. С 2000 г. 10 региональных партий и блоков получили места в парламенте [18, с. 248]. Общеиспанские партии вынуждены блокироваться с региональными силами, чтобы не вызвать вотума недоверия правительству.

В 2006 г. парламент Каталонии добился принятия новой редакции Статута автономии, в которой проявился конфедерализм. Каталония впервые названа «нацией»; закреплено обязательное знание и употребление в регионе двух языков (кастильского и каталанского), существенно расширены полномочия Каталонии в международных отношениях, судебной системе, финансовой сфере. Общественное мнение всей страны и Каталонии оценивало Статут противоположно: 39,1 % «за» по стране и 61,5 % в Каталонии [22, с. 81-82].

Экономический кризис в Испании привел весной 2012 г. межбюджетные отношения центра и автономий в тупик. Каталония возглавила блок регионов, потребовавших увеличить их долю в распределении налогов. На выборах в парламент Каталонии в ноябре 2012 г. КиС в блоке с левыми республиканцами сохранила влияние (71 мандата из 135), маятник общественного мнения качнулся влево, ослабла правящая в стране Народная партия. Незадолго до выборов соотношение сторонников и противников отделения от Испании примерно равно (42,7 % против 43,4 %) [11]. По данным службы Metroscořia, за независимость в ноябре 2012 г. выступали 46 % жителей, а варианты конфедерации и сохранения статус-кво в сумме поддерживали 42 %. 57 % готовы выйти из Испании, но остаться в ЕС как независимое государство [23]. Власти Испании объявили о готовности применить все предусмотренные конституцией средства для сохранения единства страны.

Можно выделить три этапа развития движения за 1990-2000-е гг. На первом (1990-1998 гг.) преобладали цели умеренного регионализма в рамках унитарного государства, этнокультурные лозунги. На втором эта-

пе (1998-2005 гг.) совершается переход к федералистским целям и давлению на центральное правительство. Третий этап (с 2006 г. по настоящее время) характерен сепаратизмом. Факторы радикализации связаны, прежде всего, с экономическим кризисом и ростом социокультурных ресурсов влияния сепаратистских партий.

Литература:

1. Конституции стран Европы. – М.: БЕК, 1999. – С. 72-99; Primer Paso Hacia la Soberanía. El Texto Íntegro que Hoy Se Aprueba en el Parlamento de Cataluña. Modo de Acceso//El País. http://politica.elpais.com/politica/2013/01/22/actualidad/135888118_112755.html (дата обращения: 23.01.2013).
2. Estimaciones Intercensales de Población 1970-2001; Censo de Población y Viviendas 2011. Modo de Acceso//http://www.ine.es/inebmenu/mnu_cifraspob.htm (дата обращения: 28.02.2013).
3. La Conciencia Regional en España/J. Blanco Jimenez (dir.) et otr. – Madrid, 1977; *España: Una Sociedad en Cambio*/V. Salustiano del Campo y J. F. Tezanos (eds.). – Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, 2010. – 470 p.
4. Garrido R., Pericay Coll G. The Catalan Socialists Propose an «Asymmetrical Federalism» for Spain/R. Garrido, G. Pericay Coll. Modo de Acceso: <http://www.catalannewsagency.com/news/politics/catalan-socialists-propose-an-«asymmetrical-federalism»-for-spain> (дата обращения: 22.02.2013); **Жария и Манзано Дж.** Новый устав Каталонии. Новое в положениях о статусе Каталонии в составе Испании/Дж. Жария и Манзано. Режим доступа: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n21-22/6/> (дата обращения: 22.02.2013).
5. Badia F., Sarsanedas O. Elections in Catalonia: Neither Here Nor There/F. Badia, O. Sarsanedas. Modo de Acceso: http://www.cidob.org/en/publications/articulos/spain_in_focus/december_2012/elections_in_catalonia_neither_here_nor_there (дата обращения: 28.12.2012).
6. Pro Ruiz J., Rivero Rodriguez M. Breve Atlas de Historia de España/J. Pro Ruiz, M. Rivero Rodriguez. – Madrid: Alianza Atlas, 2010. – 182 p.; **Queralt del Hierro M. P.** Atlas Ilustrado de la de Historia de *España*/M. P. Queralt del Hierro. – Madrid: Susaeta Ediciones, 2011. – 252 p.
7. **Кирчанов М. В.** Националистическая модернизация (каталонский опыт): монография/М. В. Кирчанов. – Воронеж: Научная книга, 2010. – 151 с.
8. **Волкова Г. И.** Испания: государство автономий и проблема территориальной целостности/Г. И. Волкова. – М.: Макс Пресс, 2011. – 328 с.
9. Испания–Каталония: империя и реальность. Сборник статей/Пер., сост. и предисл. Е. Висенс. – М.: Regnum, 2007. – 92 с.
10. De Winter L. A Comparative Analysis of the Electoral, Office and Policy Success of Ethnoregionalist Parties/L. De Winter//Regionalist Parties in Western Europe. – L.; N.Y., 1998. – P. 205-210.
11. **Хенкин С. М.** Потенциал регионального сепаратизма в Испании/С. М. Хенкин. Режим доступа: http://russianscouncil.ru/inner/?id_4=514 (дата обращения: 22.02.2013).
12. **Яковлев П. П.** Европейский кризис в зеркале Испании/П. П. Яковлев. Режим доступа: http://perspektivy.info/оукумена/ekdom/европейский_кризис_в_зеркале_испанії_2012-11-06.htm (дата обращения: 22.02.2013).
13. **Морозова Е. В.** Региональные политические партии/Е. В. Морозова//Человек. Сообщество. Управление. – Краснодар, 1999. – № 1. – С. 106-107.
14. **Бусыгина И. М.** Политическая роль регионов в структуре Европейского Союза: концептуальные и прикладные

аспекты: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: спец. 23.00.02. «Политические институты, этнополитические конфликты, национальные и политические процессы и технологии»/И. М. Бусыгина. – М., 2001. – С. 16, 25. **15. Синельщикова И. Г., Тесленко А. Ю.** Некоторые аспекты автономизации в Испании/И. Г. Синельщикова, А. Ю. Тесленко//Латинская Америка. – М., 1997. – № 6. – С. 43. **16.** La Conciencia Regional en España/J. Blanco Jimenez (dir.) et otr. – Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1977. – 156 p. **17. Диес Медрано Х.** Разделенные нации. Классы, политика и национализм в Стране Басков и Каталонии/Х. Диес Медрано//Современная Испания. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – С. 83-94. **18. Данилевич И. В.** Испанский опыт федерализма/И. В. Данилевич//Проблемы федерализма: российский и мировой опыт. – М.: Ин-т сравнит. политологии РАН, 2003. – С. 222. **19. Кожановский А. Н.** Народы Испании во второй половине XX в. (Опыт автономизации и национального развития)/А. Н. Кожановский. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 1993. – С. 73, 83, 107, 124. **20. Нэбитт Дж., Эбурдин П.** Мегатенденции – 2000/Дж. Нэбитт, П. Эбурдин. – М., 1992. – С. 171. **21.** Независимая газета. – М., 2004. – 23 марта. **22. Волкова Г. И.** Процесс федерализации Испании/Г. И. Волкова//Вестник МГИМО-Университета. М., 2011. – № 6. – С. 81-82. **23. Тарасенко П.** Каталония запускает процесс деления. Выборы в регионе грозят Испании расколом, а Европе – ростом сепаратизма/П. Тарасенко//Коммерсант. – М., 2012. – 23 ноября. – № 222 (5007).

Брайля Є. С. (м. Київ)

**ЦЕНТРАЛЬНЕ КОЛОНІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ
БРИТАНСЬКИМИ КОЛОНІЯМИ В КАРИБЬСЬКОМУ БАСЕЙНІ
ЗА ЧАСІВ СТАРОЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ СИСТЕМИ
(XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

Наймогутнішою світовою колоніальною імперією в Новий час була Британська імперія. Вона справила значний вплив на розвиток багатьох країн світу. Досліджуючи феномен імперії, оцінюючи її вплив на світові історичні процеси та розвиток окремих регіонів, більшість істориків приділяють незначну увагу питанням функціонування внутрішнього механізму британського колоніалізму. Це питання недостатньо висвітлено у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Саме тому воно є актуальним в науковому плані нині.

Характеризуючи науковий доробок з досліджуваної теми, слід відзначити студії сучасних російських та британських дослідників [5,7,8,11]. Цій проблемі присвячені дисертації А. Кісельова, А. Кушніра. Вищезгадані дослідники простежили еволюцію британської центральної колоніальної адміністрації та політичний і соціально-економічний розвиток британських володінь в Карибському басейні. Також, окрім цього останнім часом з'явилися праці узагальнюючого, концептуального характеру з історії Карибського басейну та історіографії Британської імперії [2,6].

В цій статті ми ставимо собі за мету проаналізувати генезу так званої Старої Представницької Системи та охарактеризувати провідні тенденції політичного розвитку Британської Вест-Індії в XVII – першій половині XIX ст.

Спершу саме острови Карибського басейну були найбільш важливими та прибутковими заморськими колоніями Англії. Вест-Індія включала в себе Антильські, Багамські та Віргінські острови. На Великих Антильських островах Англія захопила в 1655р. в іспанців своє головне володіння у Вест-Індії – великий острів Ямаїку. Ямаїка була оголошена англійською колонією в 1670р.

До 1696р. питання, які стосувалися колоній в Північній Америці та Вест-Індії, а також торговельних компаній, були виключно прерогативою монарха. Він видавав прокламації, хартії, призначав в колонії губернаторів [13, р. 25]. Рішення з колоніальних справ приймалися на засіданнях Таємної ради (Privy council). Відповідальним за їх підготовку був Лорд Комітету з торгівлі та плантацій (Lord of the Committee of Trade and Plantations). Ця консультативна Рада мала нести на собі основний тягар втрат у торгівлі в результаті війни, тому у 1696р. Палаті громад були представлені пропозиції, щодо створення спеціальної ради на заміну попередньої. Король був проти цієї ідеї, але не зміг запобігти її впровадженню.

На 1696 р. неефективність роботи Лордів Комітету з торгівлі та плантацій була очевидною всім [7, с. 118].

Суть реорганізації колоніальної адміністрації за часів Вільгельма III полягає у створенні в травні 1696 р. спеціальної ради Лордів торгівлі і плантацій. Президентом цієї ради був обраний граф Бріджуотер. Ця Рада мала потрійний обов'язок: догляд за торгівлею і виробництвом, піклування про бідних, справи колоній. Цей орган не мав контролю над важливими рішеннями уряду.

Призначення губернаторів залишилися прерогативою монарха. Губернатор міг ігнорувати рішення Ради. Багато істориків перебільшували значення змін 1696 р. На нашу думку, найбільш важливим результатом була ліквідація заангажованого комітету Таємної ради.

В підходах щодо управління Британською імперією кінця XVII – початку XVIII ст. не було однастайності. Частина суспільства виявляла прагнення до централізації та прямого підпорядкування Англії, а інші обстоювали лише відносну залежність периферії від центру та мінімізацію імперської політики.

Серед прихильників суворої централізації були як чиновники Торгівельної палати, так і члени колоніальних адміністрацій та колоністи. Представники і тієї і іншої категорій населення імперії виступали за деяке послаблення імперської політики.

Центральна колоніальна адміністрація мала загальну назву «Стара Представницька Система». Головною особою в колоніях був Губернатор – представник монарха. В руках Губернатора, який спирався на раду, затверджену королем, зосереджувалася вся повнота виконавчої влади, він здійснював контроль за адміністративною, фінансовою та юридичною діяльністю [3, с. 14]. Асамблеї в свою чергу були місцевими органами, їх функції полягали у прийнятті актів та ордонансів для задоволення нагальних потреб колоній. Однак всі ці акти мали бути затверджені губернатором, а ухвалені ним закони могли бути скасовані упродовж двох років лише королем. В той же час, згідно принципу, який існував у колоніях, Корона не могла користуватися правом обкладання податками чи приймати закони, які стосувалися колоністів, без згоди місцевої асамблеї. Такий дуалізм породжував протягом XVIII – XIX ст. наявність значної кількості політичних конфліктів між королівською адміністрацією в колоніях та місцевими виборчими органами.

Стара Представницька Система була досить схожою до тієї, яка застосовувалася в північноамериканських колоніях. У Вест-Індії вона перетворилася на олігархію білих землевласників та торговців, яка в свою чергу з успіхом контролювала місцеві справи та боролася з Губернатором та Колоніальним Офісом за політичну гегемонію. Згідно цієї системи всі виконавчі важелі були в руках призначеного Короною Губернатора. Законодавча гілка влади була представлена законодавчим органом, до якого входили офіційні особи, підлеглі Губернаторові та деякі колоністи, призначені на місця Губернатором.

Таке управління, як сподівалися колишні олігархи, могло бути дієвим для збереження економічного та соціального статус-кво у колоніях [10, р.18].

Щодо управління Підвітряних островів, то король Карл II визнав, що колоністи Підвітряних островів потребували своєї власної адміністрації. З 1670 р. Підвітряні острови мали окремий уряд з власним губернатором. Сер Чарльз Велер очолив цей уряд за поданням британського монарха на початку 1680-х рр. [4, р. 581].

В процесі розвитку Старої Представницької Системи, загальна структура уряду в колоніях протягом XVIII ст. була такою: на чолі уряду стояв голова виконавчої гілки влади, Губернатор, який призначався Короною. Йому допомагала Виконавча Рада, створена також за наказом Корони, і Законодавча Асамблея, обрана з вільних землевласників. Місцевий уряд керувався парафіяльними зібраннями платників податків та місцевими адміністративними службовцями [11, р.37]. Запроваджена судова система керувалася у своїй практиці загальним англійським правом та місцевими ордонансами. Стара Репрезентативна Система була мініатюрою управлінської структури Великої Британії, де Губернатор був наче монархом, призначена Рада – Палатою Лордів, Асамблея – Палатою Громад.

Політичні традиції британських колоній в Карибському басейні віддзеркалюють різноманітні форми та методи адміністративного підпорядкування завойованих територій метрополії.

В першій половині XIX ст. вест-індські колонії за типом управління можна розділити на дві групи. Перша – привілейовані колонії, де поряд з губернатором, носієм королівської прерогативи, були свої виборні органи – асамблеї, права на скликання яких були закріплені в спеціальних королівських хартіях [1, р.8]. Це були «старі» колонії, набуті до 1815 р.: Ямайка, Барбадос, Сент-Крістофер, Невіс, Антигуа, Монтсеррат, Домініка, Сент-Вінсент, Гренада і Тобаго, здобутий наприкінці XVIII ст.[12, р. 79]

Другий тип управління – «система королівських колоній». До них належали острови, які відійшли до Великої Британії після завершення війни з наполеонівською Францією в 1815 р.: Сент-Люсія, Тринідад та Голандська Гвіана (Демерара та Бербіс) [14, р. 70]. В колоніях цього типу не було виборних асамблей, вся повнота виконавчої влади зосереджувалася в руках губернатора та виконавчих рад. Останні склалися в основному з чиновників, які призначалися Короною: головного секретаря колонії, колоніального скарбника, головного судді, головного прокурора, єпископа чи архієпископа, головнокомандувача. Іноді до виконавчої ради входили представники буржуазії. Ці колонії не мали законодавчих прав та керувалися від імені короля, влада якого тут була необмеженою. Закони, які ухвалювалися Британським Парламентом, були обов'язковими для них та втілювалися у життя колоніальною адміністрацією, яку очолював губернатор. Це підтверджують інструкції, які надсилалися до колоній [9, р. 341-342]. Вест-Індське управління мало риси олігархічного управління.

Можемо підвести підсумки нашого дослідження. Політичне та адміністративне управління Великою Британією колоніями в Карибському басейні складалося поступово та мало еволюційний характер. Стара Представницька Система була результатом взаємодії британських колоністів та центральної колоніальної адміністрації в Лондоні. В цілому, вона нагадувала політичну систему метрополії. В політичній системі Британської Вест-Індії верховною особою від імені монарха був губернатор, який мав виконавчі функції. Законодавчу гілку влади представляли Асамблеї. Це були зібрання впливових колоністів, які в процесі дебатів вирішували нагальні соціально-економічні, політичні та етнокультурні проблеми.

Література:

---

1. Documents On British West Indian History, 1807-1833. (Selected Documents from the Public Record Office, London, England, relating to the Colonies of Barbados, British Guiana, Jamaica and Trinidad) [compiled and edited by E. Williams] Trinidad, 1952. – 406 p. // George A Smathers Libraries. – Режим доступу : <http://ufdc.ufl.edu/UF00003588/000012>.
Oxford History of the British Empire: Volume V: Historiography. [edited by Robin W. Winks], OUP: Oxford and New York, 1999. – 731 p. **3. Скрипникова Л. В.** Англійський колоніалізм в Вест – Індії : Критика буржуазних концепцій исторического развития молодых государств Карибского региона/Л. В. Скрипникова. – Киев : Вища школа. Изд-во при Киев. Ун-те, 1981. – 166 с. 4. Calendar of State Papers Colonial, America and West Indies, Volume 11-1681-1685. [edited by J. W. Fortescue] L., 1898. – 829 p. // British History Online. – Режим доступу : <http://www.british-history.ac.uk/source.aspx?pubid=7695>.
Британская империя: становление, эволюция, распад : учебные материалы/авт.: В. В. Высокова, Е. Ю. Чемякин, К. А. Макрушина и др.; [под ред. В. В. Высоковой]. Екатеринбург: Изд-во «Волот», 2010. – 188 с. **6. General History of the Caribbean. Volume III: The Slave Societies of the Caribbean** [edited by Franklin W. Knight] – Unesco Publishing, 1997. – 380 p. **7. Киселёв А. А.** Эволюция центральной британской колониальной администрации в XVII – XVIII вв.: дис...канд. ист. наук: 07.00.03./Киселёв Александр Александрович. Волгоград., 2008. – 303 с. **8. Кушнир А. В.** Колонизация Антильских островов и англо-французское соперничество в Вест-Индии (XVII – первая половина XVIII в.) : дис...канд. ист. наук: 07.00.03./Кушнир Андрей Викторович. М., 2003. – 271 с. **9. Manning H. T.** British Colonial Government After American Revolution. // H. T. Manning. – L., 1963. – 568 p. **10. Ayearst M.** The British West Indies: The Search for Self-Government. // M. Ayearst. – N – Y : New York University Press, 1960. – 258 p. // Internet Archive. – Режим доступу : <http://www.archive.org/details/britishwestindie010627mbp.djvu> **11. Wrong H.** Government of the West Indies. / H. Wrong. – Oxford, 1923. – 190 p. // Internet Archive. – Режим доступу : <http://www.archive.org/details/governmentofwest00wronuoft.djvu> **12. Murray D. J.** The West Indies and the Development of Colonial Government, 1801-1834. / D. J. Murray. – Oxford, 1965. – 264 p. **13. Guttridge G. H.** The Colonial Policy of William III in America and the West Indies. / G. H. Guttridge. – Cambridge, 1922. – 189 p. // Internet Archive. – Режим доступу : <http://www.archive.org/details/colonialpolicyof00guttuoft.djvu> **14. Williams E.** History of the People of Trinidad and Tobago. // E. Williams. – N – Y : 1962. – 292 p.

Великая Н.Н. (г. Армавир, Россия)

О РАБОВЛАДЕЛЬЧЕСКОМ УКЛАДЕ НА СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Дискуссии вокруг характера и результативности российско-северокавказских связей вновь ставят на повестку дня вопрос о горском традиционном укладе: насколько он был сопоставим с российскими реалиями, что в нём способствовало, а что препятствовало развитию позитивных отношений [1].

Изучение любой проблемы предполагает использование определенного понятийного аппарата. Ведь, как известно, иногда в одни и те же слова вкладывается разный смысл, а разными словами обозначаются одни и те же явления. Традиционно под укладом понимается установившийся порядок, сложившееся устройство (общественной жизни, быта), выделяются и экономический, хозяйственный уклад, уклад жизни семьи [2, с. 829]. Попытки однозначно определить уклад горцев-адыгов Северо-Западного Кавказа как патриархально-родовой, военно-демократический, феодальный и др., не увенчались успехом. По-видимому, у народов региона социально-экономическая жизнь была многоукладной.

Господство кровнородственных отношений и связанной с этим кровной мести, круговая порука, принадлежность собственности большому коллективу родственников (т.н. патронимии — многосемейному домохозяйству), доминирование обычного права и др. позволяют считать горское общество традиционным, сохранившим многие черты древнейшего общественно-экономического уклада, который вполне может именоваться патриархально-родовым.

Однако при этом нужно учитывать, что разноэтничные горские общества являлись достаточно древними, пережившими века и тысячелетия. Они существовали в одно время со многими государствами (Византия, Хазария, Алания, Грузия, Османская империя и др.) и иногда входили в их состав или находились в достаточно тесных взаимоотношениях [см.: 3, с.140-141]. Это, по-видимому, уже в средневековье определило повышенное потребление. Археологические материалы свидетельствуют о заметном имущественном расслоении, наличии в ряде захоронений импортных, дорогих тканей, посуды, украшений и пр. Но в то же время письменные источники фиксируют достаточно высокий, но, как правило, временный социальный статус отдельных лиц, поскольку горская экономика обеспечить собственного прорыва к новым социальным отношениям не могла. Это и обуславливало длительное сохранение патриархально-родовых форм общежития (в виде стойких кровнородственных общностей) и связанного с ними распределения произведенного продукта.

Недостаточность внутренних средств существования приводила к развitiю «внешних» форм эксплуатации, в результате которых изъятие прибавочного продукта происходило у других народов в результате военных грабежей и даннических отношений. Яркий пример последнего – взимание дани у осетин и ингушей кабардинцами.

«Внешние» формы эксплуатации (и особенно набеги) не случайно становятся ведущими задолго до появления России в регионе. С XIII в. происходит похолодание [4, с.297] (выразившееся в том числе в более низком расположении ледников, что сокращало возможности и горского альпийского скотоводства, и земледелия). Установление полного контроля кочевников над плоскостью привело к еще большему сокращению «хозяйственного пространства» северокавказцев, аграрному перенаселению. Захват рабов становится распространенным явлением в регионе.

Исследование процесса захвата ясырей-россиян, пленопродавства [5] ставит на повестку дня изучение особенностей рабства у горцев как особого уклада, поскольку не все рабы продавались, обменивались и т.п. Этот уклад требует особого рассмотрения, поскольку получил широкое распространение в первой половине XIX века, в то время когда согласно условиям Адрианопольского мира (1829 г.), Северо-Западный Кавказ вошел в состав России.

Пленники широко использовались для работ в доме хозяев. Они ничего не имели и находились в их полном подчинении. По мнению Т.Лапинского, рабы у адыгов являлись потомками военнопленных, а женщины и дети похищались в Южной России, Черномории, Грузии и при раздорах между племенами. Реже рабом мог стать соплеменник по приговору суда. Число рабов у одного хозяина могло достигать до 100 человек обоего пола [6, с.104]. В первой половине XIX века в качестве домашних рабов в горах Северо-Западного Кавказа, как правило, использовались рядовые казаки, солдаты, молодые девушки и юноши из станиц и поселений. Женщинам приходилось молотить кукурузу в каменных жерновах, жать просо, толочь его в ступе, носить воду из реки и выполнять многочисленную домашнюю работу [7, с.33-35]. Мужчины пасли стада скота, чистили хлева и убирали дворы, рубили деревья в лесу, кололи и носили дрова, собирали хворост, ремонтировали и изготавливали мебель, пололи и убирали кукурузу, складывали ее в сапетки, косили сено, сгребали его в стога, вязали снопы и др. [8, с.6; 9, с.20, 38-39; 10, с.18, 20, 29, 30, 35, 39, 43, 44, 48, 56, 58, 60; 11, с.6, 31, 50; 12, с.63, 75]. Выполняя многочисленные работы, рабы постоянно находились под присмотром хозяина и членов его семьи и зачастую трудились вместе с ними, что позволяет исследователям говорить о патриархальном, домашнем рабстве. Наличие этого уклада провоцировало набеги, в ходе которых захватывались новые пленники.

По адатам горцев Северо-Западного Кавказа владеть рабами могли не только все свободные, но и зависимые члены родов. Чаще всего, пленники обращались в личную собственность того, кто их приобретал во вре-

мя набега как добычу. Были «безобрядные» («безадатные») совершенно бесправные рабы и «обрядные», состоявшие в ограниченной зависимости. Хозяин имел над рабами право жизни и смерти [13, с.341].

Перебежчики также рассматривались как собственность того, кто их первым встретит. У них отбиралось всё, включая одежду, и выдавались лохмотья. Если перебежчик был хорошим ремесленником (кузнецом, шорником и т.п.), ему покупали инструменты и хозяин пользовался прибылью от его работы. Если же подобных навыков не было, дезертира использовали на полевых работах [6, с.145].

На Северо-Западном Кавказе, по наблюдениям Т.Лапинского, раб мог со временем получить собственность (лошадей, волов, овец и коз), жилище, часть поля для собственного пользования, семью. Но браки заключались только между рабами, для этого хозяин покупал рабу жену. Дети из такой семьи продолжали оставаться собственностью господина, который мог продать членов семьи не поодиночке, а полностью. Рабы, принявшие мусульманство, должны были получать свободу через 7 лет, но это правило на Северо-Западном Кавказе не соблюдалось [6, с.104–105]. Полностью независимыми, полноправными членам общины они так и не становились. При всем различии в обращении с рабами, которое определялось чертами характера главы, потребностями семьи, отношением к русским в целом и другими факторами, было и общее. Пленные и их потомки находились в самом низу социальной лестницы [14, с.105].

К концу советского периода большинство исследователей считали, что со временем рабы становились объектом именно феодальной эксплуатации [см.: 15, с.23]. Однако долгая история рабства на Северном Кавказе не позволяет столь прямолинейно рассматривать эволюцию социально-экономических отношений у народов региона. Отмеченный уклад усиливался или ослабевал, отчасти видоизменялся, но сохранялся очень стойко. Рабство в регионе (и не только) пережило позднюю первобытность, ранний феодализм, капитализм, социализм или сосуществовало с ними. Этот уклад, на что обратил внимание С.Л. Дударев, широко представлен по всему миру и сегодня [16, с.387] как наиболее простой способ обогащения, присвоения плодов чужого труда, направленный вовне, большей частью на чужаков-иноплеменников.

В рассматриваемый период наличие рабовладельческого уклада тормозило развитие социальной дифференциации местного общества, обуславливало наличие паразитарных черт в собственно горской экономике, обостряло российско-горские отношения.

Литература:

1. **Виноградов Б.В.**, Виноградов В.Б., Клычников Ю.Ю. Российская власть и горский традиционный уклад: очерки взаимодействия в конце XVIII – начале XXI века./ Б.В. Виноградов, В. Б. Виноградов, Ю.Ю. Клычников. – Славянск-

на-Кубани: Изд. центр филиала КубГУ, 2012. — 224 с.; 2. **Ожегов С.И.** и Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка./С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: Абзуковник, 1997. — 944 с.; 3. **Виноградов В. Б.** Генезис феодализма на Центральном Кавказе.//Сборник избранных статей Виталия Борисовича Виноградова (к 70-летию со дня рождения)./В. Б. Виноградов. — Армавир: РИЦ АГПУ, 2008. — С.138-148; 4. **Карпов Ю. Ю.** Взгляд на горцев. Взгляд с гор. Мировоззренческие аспекты культуры и социальный опыт горцев Дагестана./Ю. Ю. Карпов. — СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. — 656 с.; 5. **Клычников, Ю.Ю.,** Цыбулькинова, А.А. «Так буйную вольность законы теснят...»: борьба российской государственности с хищничеством на Северном Кавказе (исторические очерки)./Ю. Ю. Клычников, А.А. Цыбулькинова. — Пятигорск: Рекламно-информационное агентство на Кавминводах, 2011. — 256 с.; 6. **Теофил Лапинский (Тэффик-бей).** Горцы Кавказа и их освободительная борьба против русских./Т. Лапинский. — Нальчик: «Эль-Фа», 1995. — 463; 7. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып.6. — Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2011. — 48 с.; 8. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып. 1. — Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2011. — 52 с.; 9. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып 2. — Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2011. — 48 с.; 10. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып 3. — Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2011. — 64 с.; 11. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып. 4. — Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2011. — 68 с.; 12. **Народы Кавказа.** Страницы прошлого. В плену у горцев. Вып. 5. — Нальчик: Издательство М. и В.Котляровых, 2011. — 92 с.; 13. **Леонтович Ф.И.** Адаты кавказских горцев. Материалы по обычному праву Северного и Восточного Кавказа. Вып. 1./Ф.И. Леонтович. — Нальчик: «Эль-Фа», 2002. — 343 с.; 14. **История народов Северного Кавказа (конец XVIII в. — 1917 г.).** — М.: Наука, 1988. — 659 с.; 15. **Пронштейн А.П.** Некоторые проблемы возникновения и развития феодальных отношений на Северном Кавказе в новейшей советской историографии//Развитие феодальных отношений у народов Северного Кавказа./А.П. Пронштейн. — Махачкала: Даг. кн. изд-во, 1988. — С.21-29; 16. **Дударев С.Л.** К вопросу об особенностях обращения северокавказских горцев с пленными и поведения пленников в неволе (конец XVIII — середина XIX века).//Сборник научных работ Сергея Леонидовича Дударева: Статьи, материалы, рецензии. К 60-летию со дня рождения./С.Л. Дударев. — М.: Илекса, 2011. — С.387-390.

Волков Т.О. (м. Київ)

ПРОЦЕС МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ «ОЛЬСТЕРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ» ТА КОНСЕРВАТИВНА ПАРТІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (1988-1996)

З другої половини ХХ ст. все вагомішу роль в міжнародних відносинах почали відігравати регіональні конфлікти, підґрунтям яких, частіше за все, є етнічно-релігійні протиріччя. «Ольстерська проблема» є прикладом такого конфлікту, який і нині має важливе міжнародне значення і тому є актуальним для наукових досліджень.

Острів Ірландія поділений на два державні утворення: Республіка Ірландія, яка є незалежною, та Північна Ірландія (її ще називають Ольстером), яка є складовою частиною Великої Британії. Треба зазначити, що більшість населення Північної Ірландії протестантського віросповідання, та виступають за незмінність державного статусу своєї країни. В той самий час, як в Республіці Ірландії, так і в Ольстері, багато прихильників об'єднання острова в єдине ціле, які здебільшого є католиками. В непримиренному антагонізмі цих двох спільнот, в радикальній полярності, безкомпромисності їх прагнень є суть «ольстерської проблеми». «Ольстерська проблема» – цілий комплекс протиріч, як внутрішньополітичного, так і міждержавного характерів, який породило вищевказане протистояння.

Найбільш радикальні представники ворогуючих общин об'єднанні у воєнізовані угруповання. Найбільш відомим серед католицької спільноти є «Ірландська Республіканська Армія» («ІРА»), яка, здебільшого, використовує засоби терористичного характеру. Протестанти Ольстера, також, мають свої терористичні воєнізовані організації («Асоціація Оборони Ольстера», «Союз Волонтерів Ольстера»). Політичні партії, які репрезентують інтереси протестантів, дослідники об'єднують під назвою «юніоністів», католиків – «республіканців». Жорстке протистояння цих організацій та дискримінаційна політика уряду Північної Ірландії, призвели до ескалації насилля в 1968 році, коли відбулися масові зіткнення протестантів та католиків, в 1969 році прибули перші загони британської армії. З цих подій бере свій початок новітня фаза «ольстерської проблеми».

Розглядаючи період 1988-1996 років, час, коли Консервативна партія перебувала при владі, важливо відзначити, що саме в цей період відбулися події, які стали стержневими в процесі мирного врегулювання (так званому «реасе процес» в британській історіографії). Саме завдяки діям консерваторів протиборчі сторони почали той важкий шлях до компромісу, який врешті-решт, закінчився «Угодою Страсної П'ятниці».

Кінець 80-х та початок 90-х був відзначений новими ініціативами з врегулювання «ольстерської проблеми». В 1988 році ОЮП, ДЮП, «Партія Альянсу» та СДЛП провели серію переговорів в Німеччині, але не виробили

спільної позиції. Тим не менш, ця зустріч зазначила готовність юніоністських партій шукати компроміс разом з представниками республіканського табору. Декілька зустрічей, також, було між представниками СДЛП та Шин Фейн в першій половині 1988 року, на якій відбувалося узгодження спільної лінії поведінки.

В кінці 1993 року, після серії зустрічей, прем'єр-міністр Республіки Ірландії Алберт Рейнолдс та британський прем'єр-міністр Джон Мейджор обнародували «Об'єднану Декларацію»[1]. «Об'єднана декларація» стимулювала нові демократичні ініціативи з боку Великої Британії. На початку 90-х один за одним створюється «Рада з відносин між общинами» та організація «Освіта для взаєморозуміння», вчителі шкільних закладів отримують вказівку більше наголошувати на тому, що єднає конфліктуючі сторони, ніж на роз'єднуючих факторах.

Подальші кроки для стабілізації ситуації робить Республіка Ірландія. Уряд відміняє заборону будь-якої рекламної діяльності, пов'язаної з Шин Фейн. Надія на взаєморозуміння зросла, коли Джеррі Адамсу (лідеру Шин Фейн) була видана віза в США, для того аби він міг прийняти участь в конференції присвяченій проблемам Північної Ірландії, яка проходила в Білому Домі. Також, британська влада дала офіційну відповідь (у вигляді декларації) на зауваження Шин Фейн щодо «Об'єднаної декларації» 1993 року[2].

Секретна зустріч відбулася між міністром по справах північної Ірландії сером Патріком Мейхью та делегацією Шин Фейн в серпні 1994 року. Результатом цієї зустрічі стало проголошення «припинення вогню» з боку ІРА з 30 серпня 1994 року[3].

В той час, як відносини між представниками республіканського табору Північної Ірландії та урядом Республіки Ірландії ставали все більш тісними, відчуження між радикальною частиною юніоністів (здебільшого представниками партії «ДЮП») та британським урядом ставало дедалі помітнішим. Цей факт став очевидним, коли Джон Мейджор розірвав перемовини з Йаном Пейслі (лідером партії «ДЮП») 6 вересня 1994 року та через 10 днів (16 вересня 1994 року) відмінив заборону будь-якої рекламної діяльності для Шин Фейн на території Великої Британії. 13 жовтня 1994 року «Об'єднане Лоялістське командування» проголосило «припинення вогню»[4]. В кінці року представники британського уряду розпочали серію переговорів з тими партіями, які мали свої військові формування: Шин Фейн, Прогресивна Юніоністська Партія, Демократична партія Ольстера. Протягом року, після підписання «Об'єднаної декларації» «припинення вогню» оголосили головні терористичні організації Північної Ірландії. В додаток до цього успіху, британська влада розпочала перемовини з представниками парамілітарних організацій, які вперше репрезентують дві конфронтуючі общини.

Бажаючи розширити та поглибити прогрес процесу мирного врегулювання, уряди Великої Британії та Республіки Ірландії разом розробили «Нову основу для угоди» («A New Framework For Agreement»)[5], де були

вказані нові міждержавні інститути, які мали поєднувати Північну Ірландію з Республікою Ірландією та Великою Британією з Республікою Ірландією. Обидва уряди визнали, що врегулювання неможливе без пошуку компромісу з боку всіх учасників конфлікту та підтвердили основні принципи «Об'єднаної декларації» – принципи самовизначення та компромісу, мирні та демократичні засоби, як єдина стратегія для досягнення миру та спокою в регіоні. Також, британський уряд запропонував власні ідеї для можливого розв'язання конфлікту в Північній Ірландії в документі «Основа для підзвітного уряду в Північній Ірландії» («A Framework for Accountable Government In Northern Ireland»)[6].

У 1995 році британський уряд розвиває свої первісні успіхи по використанню допомоги ззовні для врегулювання конфлікту. Для керування процесом роззброювання сторін 28 листопада 1995 року створюється міжнародна комісія на чолі з колишнім американським сенатором Джорджем Мітчеллом, яка 22 січня 1996 року оприлюднила звіт (який дослідники називають «Звіт Мітчелла»)[7], у якому пропонується встановити 6 принципів («Принципи Мітчелла») на основі яких політичні партії могли б прийняти участь у міжпартійних перемовинах. Головним досягненням праці комісії є пропозиція не ставити питання про роззброєння головною перепорою початку переговорів, а вирішити це питання у процесі самих переговорів. Цю пропозицію підтримали усі учасники переговорного процесу, окрім «ДЮП» на чолі з Йеном Пейслі.

Треба сказати, що зовнішній вплив на врегулювання «ольстерської проблеми» далеко не завжди був продуктивним, навіть якщо мова йде про союзників. Наприклад, після «Суецької кризи» 1956 року найбільш тривалий період розбіжностей між Британією й США (1984-1985 р.) спостерігався саме в питанні мирного врегулювання. З погляду уряду Джона Мейджора (1990-1997 р.), адміністрація Білла Клінтона у своїй політиці відносно до врегулювання пішла на пряме втручання у внутрішні справи Лондона, причому, діючи не в його інтересах. Демократична адміністрація Клінтона, незважаючи на протести Лондона, активно підтримала республіканські сили в Ольстері, надала в'їзну візу Джеррі Адамсу, зняла обмеження на збір коштів у США на потреби Шин Фейн.

За три місяці після «припинення вогню», Білл Клінтон призначив Джорджа Мітчелла спеціальним радником по ініціативам в Північній Ірландії. В грудні 1994 року делегація американських бізнесменів, очолювана Ронам Брауном, прибула до Белфасту аби прийняти участь в міжнародній конференції по інвестиціям в Північній Ірландії. Підхоплюючи цю ініціативу Вашингтон організував подібну конференцію (прямо у Білому Домі) в травні 1995 року, а потім ще одну в Піттсбурзі в жовтні того ж року.

29 січня 1996 року міжпартійні переговори почалися консультаціями між СДЛП, Прогресивною Юніоністською Партією та ОЮП. Але, день 9 лютого 1996 р. був затьмарений поновленням терористичної активності

ІРА, відбувся вибух в Лондоні на станції метро «Докленс», у результаті теракту 2 людини загинуло, 100 чоловік були поранені, Великій Британії було завдано збитку на суму 150 млн. фунтів стерлінгів. Керівництво ІРА пояснило цей акт тупиком процесу мирного врегулювання, який на думку ІРА, був штучно створений завдяки радикальній позиції юніоністів. Джон Мейджор, не маючи більшості в парламенті, та, з огляду на цей факт, боячись втратити підтримку юніоністів та частину своєї партії, припиняє будь-які переговори з Шин Фейн.

Незважаючи на зупинення контактів з Шин Фейн, 28 лютого 1996 року, після зустрічі у Лондоні, ірландський та британський прем'єр-міністри роблять заяву, у якій проголошують дату початку міжпартійних переговорів (10 червня 1996 року). 4 березня 1996 року британський уряд робить заяву, у якій зазначив, що майбутні міжпартійні переговори будуть проходити в Белфасті, та для того аби прийняти в них участь партія має бути обрана в «Північноірландський Форум» (на базі якого будуть проходити переговори) та притримуватись «6 принципів Мітчелла». 18 квітня 1996 року уряд Великої Британії приймає акт («The Northern Ireland (Entry To Negotiations) Act»), [8] який визначає процедуру виборів до Форуму. 30 травня 1996 року в виборах до Форуму взяли участь 30 партій. У результаті виборів, при 65% явці населення Північної Ірландії, ОЮП виборола 30 місць (з 110 місць), СДЛП– 21, ДЮП–24, Шин Фейн–17, Партія Альянсу–7, місця, які залишились, поділили між собою 5 дрібних партій [9]. У понеділок 10 червня 1996 року відбулося урочисте відкриття роботи Форуму. У засіданні мали прийняти участь усі партії, яких обрали, окрім ДЮП, яка відмовилась від участі, та Шин Фейн, яку (незважаючи на неодноразові заяви Джеррі Адамса про підтримку «Принципів Мітчелла») не допустили до міжпартійних переговорів. Так, в угоду підтриманню парламентській більшості, вирішення «ольстерської проблеми» знову опинилося під загрозою. Продовжити розв'язання «ольстерського вузла» судилося «новим лейбористам» на чолі з Тоні Блером, які й виграли парламентські вибори 1997 року.

Література:

1. Joint Declaration on Peace: The Downing Street Declaration, Wednesday 15 December 1993//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/dsd151293.htm> **2. British Response to Sinn Fein Request for Clarification**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/issues/politics/docs/nio/nio190594.htm> **3. Irish Republican Army (IRA) Ceasefire Statement, 31 August 1994**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/ira31894.htm> **4. Combined Loyalist Military Command (CLMC) Ceasefire Statement, 13 October 1994**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/clmc131094.htm> **5. The Framework Documents**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/fd22295.htm> **6. A Framework For Accountable**

Government In Northern Ireland//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/fd22295b.htm> **7.Report of the International Body on Arms Decommissioning, 22 January 1996**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/gm24196.htm> **8.Northern Ireland (Entry to Negotiations, etc) Act, 1996**//Архів конфлікту в Інтернеті. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/act290496.htm> **9.Архів конфлікту в Інтернеті.** – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/issues/politics/election/rf1996.htm>

Горб Е.С. (г. Донецк)

ПОЛИТИКА НЕМЕЦКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО ЗАПАДНОЙ ПОЛЬШИ В НОЯБРЕ-ДЕКАБРЕ 1918 Г.

Западная Польша (или Великая Польша) — регион с чрезвычайно сложной этнонациональной и этнополитической ситуацией, сложившейся в результате длительного пребывания этих земель в составе Пруссии, а затем Германии. Немецкое правительство, даже в разгар Ноябрьской революции 1918 г. не хотело мириться с возможной потерей Великопольши, в которой развернулось польское национально-освободительное движение параллельно с формированием Советов солдатских и рабочих депутатов, состоявших преимущественно из немцев. Военное столкновение было практически неизбежным и было лишь вопросом времени.

Проблема политики немецкого революционного правительства относительно Великой Польши накануне Великопольского восстания практически не привлекала внимание отечественных ученых. Советский германист Я. Дабкин уделил внимание этой проблеме в своих обобщающих трудах о истории Ноябрьской революции, однако, его интересовала преимущественно позиция официального польского правительства в Варшаве. Историк практически не касался событий в Великой Польше, за исключением упоминания о сложившейся в регионе ситуации двоевластия [1]. Проблема влияния Ноябрьской революции на события в польских землях была в центре внимания польского ученого А. Чубинского, который детально исследовал ход событий в Великой Польше в период революции [2].

Целью нашей публикации является освещение позиции немецкого правительства относительно польского национально-освободительного движения в Западной Польше в конце 1918 г.

Революция в Германии благоприятствовала польским государственным деятелям, так как охваченные идеями социализма солдаты не хотели продолжать войну, а новое немецкое правительство было слишком занято внутренними проблемами, поэтому борьбы за польские земли, находившиеся ранее под контролем Российской империи не было. Этим воспользовался «временный начальник государства» Ю. Пилсудский, сформировав правительство в Варшаве. Позиция Ю. Пилсудского относительно Западной Польши, входившей в состав Пруссии была неоднозначной — он считал, что любые приобретения Польши на западе будут большим подарком от коалиции и никаких непосредственных действий в отношении возвращения этих земель в состав независимой Польши со стороны варшавского правительства не планируется. Тем временем, Антанта и не думала поднимать вопрос о польских землях Пруссии — он не обсуждался ни в пунктах В. Вильсона

ни в мирном договоре от 11 ноября 1918 г. Поляки, проживавшие на территории Великой Польши во время войны занимали крайне антинемецкую позицию, но ослабление государственной машины Германии вследствие революции вернуло симпатии поляков, которые выразили солидарность немецким революционерам, надеясь на возможность выхода Великой Польши из состава Германии [2, с. 108-110].

А. Чубинский считал, что поляки не осознавали того значения, которое могла бы иметь революция в Германии для восстановления независимой Польши. Они, в свою очередь, надеялись на военное поражение немцев. [2, с. 105]. Более того, партии, представляющие польское революционное движение крайне негативно оценили возможность восстановления независимого Польского государства. Лидеры Польской социалистической партии – Левицы (ПСП – Левица) надеялись на мировую революцию, которая воплотит в жизнь идеалы социализма, потерянные во время революции в Российской империи (которая, по мнению лидеров ПСП – Левицы представляла идеологию мелкого мещанства и выражала низкую культуру борющихся народных масс). Восстановление независимой, «буржуазной» Польши, согласно глубоким убеждениям лидеров ПСП – Левицы могло оторвать польский пролетариат от рабочих-революционеров других стран Европы. Таким образом, ни о каком Польском государстве до победы мировой революции не могло быть и речи.

В свою очередь, революционные польские партии не представили своей программы восстановления польской государственности, лишив себя, таким образом, поддержки со стороны польских рабочих. Польские революционеры калькировали революции в России и Германии на польскую действительность, но, при этом не учли ее специфику. Если российские и немецкие рабочие боролись против притеснений рабочего класса, не задумываясь при этом о проблемах возрождения государственности, то польские рабочие нуждались и в том и в другом. Но, польские революционные партии не сформировали собственных программ создания, например, Польской советской республики. Даже когда независимость Польши уже более месяца как была провозглашена, на I Съезде Коммунистической рабочей партии Польши (КРПП) все еще провозглашали о контрреволюционности любых действий, связанных с восстановлением независимой Польши (16 декабря 1918 г.). От этой позиции КРПП отошла лишь в 1923 г.(!). В отличие от КРПП вовремя подхватили идею независимости лидеры Польского Стронництва Народного – Вызволнене. Они считали, что после падения империи в России, как главного врага польской государственности, пришло наконец время «Народной Польши» (воззвание датировано октябрём 1918 г.) [2, с. 106-107].

Немецкое военное командование было обеспокоено положением дел в Великой Польше и не исключало возможности отделения от Германии некоторых польских территорий. Военное командование XX округа потре-

бывало от правительства санкции на выход к польским границам. В это же время статс-секретарь при народном уполномоченном по иностранным делам В. Зольф надеялся на сотрудничество с Ю. Пилсудским по вопросам, касающимся территорий Западной Польши. «Начальник государства» заверил статс-секретаря, что не допустит отделения Великой Польши от Германии и обещал всячески содействовать немцам. В. Зольф был убежден, что реакционер Ю. Пилсудский сослужит верную службу немецкому правительству. Статс-секретарю также на руку была враждебность, питаемая Ю. Пилсудским по отношению к советской России [1, с. 180-181].

Однако ожидания немецкого правительства не оправдались — укрепив свои позиции, Ю. Пилсудский, вопреки обещаниям, предъявил Германии свои претензии относительно Великой Польши. Возвращение из эмиграции И. Падеревского стало катализатором начала польско-немецкого вооруженного противостояния в Великой Польши. В Познани началось стычки, ликвидация двоевластия. Хотя политика в отношении советской России не изменилась — Ю. Пилсудский и далее благоприятствовал немцам в этом вопросе [1, с. 298-299].

Еще октябре 1918 г. польские представители в Рейхстаге представили польскую национальную программу. Все без исключения польские организации Германии 12 октября 1918 г. выразили свои надежды на воссоединение всех земель, населенных поляками в едином государстве. А на территории Великопольши перешли непосредственно от слов к делу. Использовалась такая форма революционной борьбы, как создание Советов солдатских и рабочих депутатов, успешно зарекомендовавшая себя во время революции в Германии. Параллельно создавались т. н. Народные Советы, подчинявшиеся центральному органу в Познани — Главному Народному Совету (ГНС). Периодически появлялись слухи, распространяемые прогерманскими силами, в частности Г. Клейновым о возможности захвата Познани поляками в ближайшие дни. Главный Народный Совет всячески опровергал эти слухи в местной прессе, видя в подобной агитации намерение усилить противостояние между поляками и немцами в Великопольше [3, с. 1], а 18 ноября обратился с письменным протестом к немецкому канцлеру [4, с. 2]. 20 ноября Совет солдатских и рабочих депутатов Гданьска высказался против вхождения в состав Польши, однако заверил, что в случае желания жителей Познани войти в состав Польского государства не будет противиться, поскольку Познанщина сейчас является убыточной территории для Германии [4, с. 1].

Польский окружной сейм, проходивший в Познани 3-5 декабря, способствовал централизации поляков Великой Польши и узаконил подобную форму двоевластия (Советы солдатских и рабочих депутатов параллельно с Народными Советами), которая могла существовать только в условиях революции. Укрепив свои позиции в Германии, Социалистическая партия Германии выступила за решительную ликвидацию такой системы

и возвращения Западной Польши в состав немецкого государства, что, в свою очередь привело к вооруженному восстанию, вошедшем в историю как Великопольское восстание [2, с. 110-111].

Таким образом, даже в условиях разгара революции, немецкое правительство не хотело мириться с возможной потерей Западной Польши, более 120 лет входившей в ее состав. Одной из причин был большой процент немцев, проживавших на этих территориях, и немецкое правительство было взволнованно их дальнейшей судьбой. Не следует также забывать, что Великопольша была сырьевой и продовольственной базой для Германии. Потеря этих земель оказало значительное влияние на усиление продовольственного кризиса в Германии, повлиявшего на продвижение немецких войск на восток, в том числе и на Украину. Великопольское восстание также было прямым следствием потери немцами Великой Польши.

Литература:

---

1. Драбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии/Я. С. Драбкин. – М.: Издательство «Наука», 1968. – 435 с. **2. Czubiński A.** Między Niemcami a Rosją. Społeczeństwo polskie w walce o przetrwanie i zachowanie niezależności państwowej w XIX i XX w. Rozprawy i studia/A. Czubiński. – Poznań: Instytut Historii UAM, 1998. – 530 s. **3.** Kurier Poznański. – 1918. – nr. 265 (17 listopada). **4.** Kurier Poznański. – 1918. – nr. 267 (20 listopada).

Дорофеев Д.В. (г. Симферополь)

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ ФЕДЕРАЛИСТОВ В США (1787-1788 ГГ.)

Большая часть научных исследований по вопросам внешней политики США в период ратификации Конституции в 1787-1788 гг. концентрирует фокус внимания на взглядах А. Гамильтона, Дж. Джея, Дж. Мэдисона, написавших серию эссе под псевдонимом «Publius» [2-5, 7-8]. В историографии носят единичный характер работы, посвященные вопросу о внешнеполитических взглядах т. н. «иных» федералистов. Исходя из оценки состояния историографии, целью исследования выступает – анализ внешнеполитических воззрений федералистов, публиковавших эссе в 1787-1788 гг. Раскрытию цели способствует решение двух задач: 1) определить круг федералистов, рассматривавших внешнеполитическую проблематику на страницах периодической печати и 2) осуществить их сравнительный анализ.

В ходе изучения опубликованных документов была определена группа авторов, поднимавших в своих трудах проблему внешней политики. Кроме «Publius», в эту группу вошли «A Democratic Federalist», «A Landholder», «Fabius», «Philo-Publius», «A Citizen Of Philadelphia», «A Citizen Of New Haven», «A Foreign Spectator», «A Citizen Of America», «State Soldier».

Федералисты рассматривали вопросы внешней политики в нескольких плоскостях: глобальная и региональная политика, международные угрозы США, внешнеполитический механизм североамериканского государства. Используя эти плоскости в качестве параметра анализа, позиция авторов эссе была определена степень проработанности (детальная и минимальная) и тип отношения к Европе (умеренный и радикальный). На основе полученных данных была осуществлена систематизация внешнеполитических воззрений федералистов по трем группам: детально-умеренной, детально-радикальной, и минимально-радикальной позиции. Рассмотрение каждой группы в отдельности позволит более детально продемонстрировать их внешнеполитические воззрения.

Детально-умеренная позиция: «A Foreign Spectator»

Пастырь Старо-шведской церкви реки Делавэр в Пенсильвании Н. Коллин был автором 29 очерков под названием «Эссе о мерах, направленных на содействие федеральных сантиментов в США», которые публиковались на страницах «Independent Gazetteer» под псевдонимом «A Foreign Spectator». Следует обратить внимание и на то, что позиция Н. Коллина стала известна в стране еще до публикации писем «Publius»: его работы вышли в свет в августе – сентябре 1787 г., практически за 1-2 месяца до того, как будет опубликовано первое эссе под псевдонимом «Publius».

«A Foreign Spectator» постулировал идею о том, что угрозы Соединенным Штатам проистекают как из международной среды, так и из самого

государства. К такому относилась негативная реакция европейских государств на процветание США, слабость институтов государственной власти, коррупция. Исходя из этих причин, Н. Коллин ратовал за создание федерального правительства, армии и флота, обеспечивавших интересы североамериканского государства. При этом Н. Коллин предлагал обратить внимание жителей США на то, что у них весьма ограниченные представления о международных процессах, поскольку в Соединенных Штатах существовало весьма ограниченное представление об иностранных врагах. Эта проблема являлась следствием не только ограниченного представления о международных процессах, но и неадекватного восприятия развития ситуации в ключевом регионе мира – Европе, что порождало негативное отношение ко всему европейскому.

Детально-радикальная позиция: «Publius»

В вопросах о «распределении труда» между авторами, стоявшими за псевдонимом «Publius», прослеживается четкая градация: как более опытный дипломат, имевший широкое представление о международных процессах Дж. Джей создал «вступление» относительно оценки состояния международной среды, сделав акцент на таившихся в ней угрозах для Соединенных Штатов, а вопросы об организации внешнеполитического механизма североамериканского государства были написаны участниками работы Конституционного конвента – Дж. Мэдисоном и А. Гамильтоном.

В аргументации Дж. Джей исходил из констатации факта неблагоприятной международной среды для Соединенных Штатов, выделял факт наличия двух групп угроз: внешние и внутренние. В группу внутренних угроз он отнес неблагоприятные действия граждан США, которыми создавалась благодатная почва для возникновения войн с иностранными державами в приграничных областях. К группе внешних угроз Дж. Джей определил два процесса. Первый – вовлеченность в международные процессы создавала предпосылки для агрессии европейских держав, особенно, Португалии, Испании, Великобритании, Франции, так как они, будучи морскими державами, были в состоянии угрожать и наносить ущерб. Основанием для враждебности иностранных держав выступал ряд предпосылок: соперничество с Францией и Великобританией в сфере рыболовства; соперничество с европейскими государствами, особенно с Францией и Великобританией, в области судоходства и морских перевозок; столкновение интересов США и иностранных государств из-за экономического проникновения Соединенных Штатов на рынки Индии и Китая; враждебность иностранных держав была вызвана их чувством слабости стратегических позиций в Западном полушарии; стремление Испании и Великобритании закрыть для свободного использования Соединенными Штатами таких транспортных коммуникаций как р. Миссисипи и р. Св. Лаврентия. Исходя из оценки угроз для Соединенных Штатов, Дж. Джей полностью отвергал вариант создания 2-3 конфедераций на территории 13 штатов, поскольку этот

процесс привел бы к состоянию баланса сил в Северной Америке, который обладал деструктивными последствиями.

Внешнеполитические тезисы Дж. Джея были повторены и дополнены в последующих эссе «Publius», написанных А. Гамильтоном и Дж. Мэдисоном [6, с. 39, 42, 44-45, 50-51, 87-90].

Минимально-радикальная позиция: «A Citizen Of America», «A Citizen Of Philadelphia», «A Citizen Of New Haven», «A Democratic Federalist», «A Landholder», «Fabius», «Philo-Publius», «State Soldier»

Причиной, по которой федералисты, отнесенные к группе минимально-радикальной позиции, не создали проработанной оценки по вопросам внешней политики, явилось то, что они практически не обладали необходимым уровнем знания в области внешней политики и международных отношений. Под псевдонимом «A Democratic Federalist» скрывался Т. Кокс — политический экономист, делегат Конституционного конвента от Пенсильвании; О. Элсворт, использовавший псевдоним «A Landholder», был адвокатом, участником работы конвента от Коннектикута; Дж. Дикинсон, скрывавшийся под псевдонимом «Fabius», — политик, юрист, делегат конвента от Делавэра; У. Дуер, использовавший псевдоним «Philo-Publius», — адвокат; П. Уэбстер, стоявший за псевдонимом «A Citizen Of Philadelphia», — купец; Р. Шерман, использовавший псевдоним «A Citizen Of New Haven», — делегат Континентального Конгресса, делегат от Коннектикута на Конституционном конвенте Н. Уэбстер, скрывшийся под псевдонимом «A Citizen Of America» — лингвист; Дж. Николас, которому приписывается псевдоним «State Soldier», был юристом, плантатором.

Несмотря на отсутствие опыта работы, знаний в сфере внешней политики, международных отношений, следует иметь в виду, что авторы минимально-радикальной позиции способствовали распространению в США настроений, которые были к этому времени приняты среди части политической элиты, поддерживавшей принятие Конституции.

Авторы эссе, полностью сходились во мнении о том, что США угрожает иностранное вторжение. Также как представители детально-умеренной и детально-радикальной позиции, федералисты с минимально-радикальными взглядами определяли основной источник угрозы безопасности США в агрессии государств Европы. Основная аргументация сводилась к тому, что державы «Старого света» стремились ограничить мощь Соединенных Штатов и тем самым предотвратить становление североамериканского государства в качестве могущественной, независимой, процветающей державы. О. Элсворт («A Landholder») писал: «Европейские державы стремятся контролировать судоходство и рыболовство — что лишает США источников богатства и угрожает их существованию».

Федералисты минимально-радикальной позиции распространяли идею о провале ратификации Конституции 1787 г., которая обернется международной катастрофой в Северной Америке. Разобщенные конфедерации

станут объектами внешней экспансии европейских держав [7, р. 37, р. 40, р. 109, р. 204, 360].

В результате исследования были сделаны следующие выводы.

- Принимая во внимание вклад в распространение внешнеполитических идей А. Гамильтоном, Дж. Джеем и Дж. Мэдисоном, необходимо отметить, что они не были единственными авторами эссе, которые распространяли эту информацию в американском обществе. Изучение исторических источников, опубликованных в периодической печати США в 1787-1788 гг. позволило, помимо «Publius», установить группу авторов, рассматривавших внешнеполитическую проблематику: «A Citizen Of America», «A Citizen Of New Haven», «A Citizen Of Philadelphia», «A Democratic Federalist», «A Landholder», «Fabius», «A Foreign Spectator», «Philo-Publius», «State Soldier».

- В результате сравнительного анализа внешнеполитические взгляды федералистов были систематизированы по трем группам: детально-умеренной, детально-радикальной, и минимально-радикальной позиции. Принимая во внимание наличие совпадений в позиции представителей трех групп, следует отметить, что наличие противоположностей по вопросу о Европе и экспансии между представителями детально-умеренной и детально-радикальной позиции показало отсутствие единства позиций среди федералистов.

- Вслед за публикацией Т. Пейном памфлета «Здравый смысл», эссе написанные сторонниками ратификации Конституции в 1787-1788 гг. стали очередным этапом по формированию консенсуса в американском обществе по внешнеполитическим темам [1]. Это пример проявляет воздействие внутренних факторов на генезис внешней политики Соединенных Штатов в конце 80-х гг. XVIII в.

Литература:

1. Дорощев Д. В. Генезис внешне политики США: памфлет Томаса Пейна «Здравый смысл» // *Культура народов Причерноморья*. – 2012. – № 221. – С. 130-134. 2. *История внешней политики и дипломатии США, 1775-1877* / Отв. ред. академик Н. Болховитинов. – М. : Международные отношения, 1994. – 382 с. 3. Печатнов В. О., Манькин А. С. *История внешней политики США* / В. О. Печатнов, А. С. Манькин. – М. : Международные отношения, 2012. – 672 с. 4. Плешков В. Н. *внешняя политика США в конце XVIII в.* / В. Н. Плешков. – Л. : Издательство «Наука», 1984. – 301 с. 5. *Трояновская М. О. Дискуссии по вопросам внешней политики в США (1775-1823)* / Мария Олеговна Трояновская. – М. : «Весь Мир», 2010. – 328 с. 6. *Федералист*. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / Под общ. ред. Н. Яковлева. – М. : Издательская группа Прогресс – Литера, 1994. – 592 с. 7. *Friends of the Constitution: Writings of the «Other» Federalists, 1787-1788* / Ed. by C. A. Sheehan, G. L. McDowell. – Indianapolis : Liberty Fund, 1998. – 523 p. 8. *Lefever E.W. America's Imperial Burden : Is the Past Prologue?* / E. W. Lefever. – Boulder : Westview Press, 1999. – 208 p.

Іванов В.О. (м. Київ)

РОЛЬ КАЙЗЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В ПІДГОТОВЦІ І РОЗВ'ЯЗАННІ РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ 1904-1905 РР.

Серед актуальних проблем історії міжнародних відносин наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. постає проблема ролі та значення кайзерівської Німеччини у підготовці і розв'язанні російсько-японської війни 1904-1905 рр. Цей збройний конфлікт став однією з прелюдій кривавої Першої світової війни (1914-1918), адже він допоміг забути суперечності між Російською та Британською імперіями і став ланкою, яка зміцнила та оформила Антанту. Ми можемо, спираючись на зарубіжні джерела та літературу, заново розглянути і переосмислити цей збройний конфлікт, який став одним з перших етапів жорстокої боротьби за переділ світу.

Цікавими та інформативними свідченнями щодо цього конфлікту є мемуарні спогади двох видатних діячів Російської імперії – міністра фінансів та голови Ради міністрів, графа С.Ю.Вітте (1849-1915), та публіциста, професора історії С.С.Ольденбурга (1888-1940). Безпосередньо мемуари Вітте розкривають зміст та сутність політики царської Росії наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. і гострі проблеми міжнародного становища імперії на світовій арені, імперіалістичні прояви політики царату щодо Китаю, Кореї тощо [1]. Спогади останнього, дають цікавий матеріал для роздумів та аналітики проблем взаємовідносин російського двору, європейських країн та США [11].

Цією проблематикою займалися провідні радянські вчені, такі як: І.І.Ростунов, Л.А.Зайцев, Ю.І.Чернов, П.Д.Биков, Р.М.Мордвінов, В.М.Хвостов, Б.А.Романов тощо. В їх працях, з точки зору марксизму-ленінізму, висвітлюється цей конфлікт, як імперіалістична боротьба конгломерату капіталістичних держав. Позиція кайзерівської Німеччини розглянута однобічно і не досить широко. Проте, слід відзначити досить значний фактологічний матеріал, узятий з колишніх царських архівів. Сучасна російська історіографічна думка розглядає конфлікт як важливу ланку політичних, соціальних та економічних процесів, які відбувалися в російській та світовій історії на початку ХХ ст. Використовуючи великий фактичний матеріал, включно з методами новітніх історичних досліджень, такі російські вчені, як Б.Бонвеч, О.М.Бетмакаєв, Т.О.Белікова, О.В.Ігнат'єв, Г.В.Меліхов, досліджують зміни російського зовнішньополітичного курсу на початку століття, детально аналізують механізм діяльності російської зовнішньої політики, приділяючи чільне місце локальним суперечностям та конфліктам імперії [4, 5].

Зарубіжна наукова історична думка представлена такими видатними дослідниками, як К.Мартін, Кім Чжон Хон (він безпосередньо розглядає

суспільно-політичний розвиток Китаю та Кореї перед російсько-японським конфліктом), Д.Макдоно, Д.Джукс, В.Цанк тощо [9, 10]. Їх праці детально, з використанням англійських, американських, японських, а головне – німецьких джерел, описують початок та зав'язку далекосхідного конфлікту, показують значення та сутність політики кайзерівської Німеччини щодо протиборчих сторін – Японії та Росії.

Німці вели тонку дипломатичну гру, розраховуючи на старі англо-російські суперечності, адже відомо, що після революції 1867-1869 рр. «Мейджі ісін», Великобританія підтримувала політично та економічно зовнішньополітичний курс імператора Муцухіто (1867-1912), який став відверто на шлях агресії [5, с. 54-55]. Вторгнення на острів Тайвань в квітні 1874 р. та розв'язання війни проти Китаю у 1894-1895 рр. є цьому активним свідченням [9, с. 106-113]. Британія вела двояку політику щодо Росії та Японії, прагнучи послабити конкурентів на Далекому Сході, з метою залишитися монополістом азійського ринку [4, с. 3]. Рейх теж був зацікавлений в експансії в різних частинах земної кулі, це виражено у політичній програмі кайзера Вільгельма II. Адже Росія, з 1890 р., вперто відхиляла усі пропозиції Німеччини щодо нового союзу, збільшуючи сили на західних кордонах Німецької імперії, будуючи залізниці в західних регіонах. Вакуум сили вабив Росію до чорноморських проток, але тут її інтереси зіткнулися з союзницею німецького рейху – Австро-Угорщиною, яка була не проти збільшити свої території за рахунок нових провінцій [3, с. 158].

В німецькій пресі тих часів погляди розділялися за двома позиціями. Так праві партії підтримували Росію, ліві – Японію. Мало значення і особисте відношення імператора Вільгельма II до конфлікту: «Русские защищают интересы и преобладание белой расы против возрастающего засиления жёлтой. Поэтому наши симпатии должны быть на стороне России» [13, с. 233]. Німеччині вигідно ведення війни з тою метою, щоб не допустити посилення Росії в Китаї, який на той час практично перетворився в напівколонію європейських країн. Ще у 1901 р. німці сприяли ізоляції Російської імперії при укладанні сепаратного російсько-китайського договору [7, с. 85]. Берлін підштовхував Росію до війни з Японією, обіцяючи щедрі фінансову позику та недоторканість кордонів. Російський голова Ради міністрів С. Ю. Вітте писав в своєму щоденнику: «Министр финансов объяснил, что теперь ведется война на те резервные фонды, которые, уходя с поста министра финансов я оставил, что приходится уже для войны прибегать к займам, что мы нуждаемся в немецких денежных рынках, а потому нужно быть уступчивым в торговом договоре, но, взамен того выговорить у германского правительства, чтобы оно не препятствовало нашим займам» [1, с. 257-258].

Важливе значення в розв'язанні війни зіграли англо-німецькі суперечності. Англія іде на зближення з Францією, яка була її давньою суперницею. Відомий той факт, що у 1898 р. остання отримала серйозну

дипломатичну поразку, підписавши угоду від 3 листопада про вивід військ з Південного Судану. Прихильники Німеччини, на чолі з Кассаньяком, були нейтралізовані тим, що повернення Ельзасу та Лотарингії є головним політичним питанням французького уряду, а не якийсь клаптик Африки [5, с. 555]. «Франция без сомнения была очень недовольна этой войной; Россия ее интересовала прежде всего как, союзница против Германии. И хотя французская печать, кроме крайней левой, выдерживала корректный союзнический тон, правительство Комба-Делькассэ повело в спешном порядке переговоры о соглашении с Англией» [13, с. 35]. Водночас Німеччина не хотіла примирення Японії і Росії. Мета цієї авантюри – відволікти росіян від західного кордону, послабити їх, а разом з тим франко-російський союз. Саме для того, щоб заохотити Японію на боротьбу проти Росії, тому уряд кайзера робить наступний крок: приєднується до протесту проти російсько-китайської угоди стосовно Маньчжурії [2, с. 3-7].

Німці проявляли зацікавленість до Сибірської залізниці, в будівництві якої був майже повністю задіяний французький капітал. Граф С.Ю.Вітте пише: «Вследствие этого, по моей инициативе и по просьбе этих французских банкиров, мною был основан русско-китайский банк, в котором главное участие приняли французы» [1, с. 34]. В Російсько-китайському банку $\frac{3}{4}$ акціонерного капіталу знаходилося в руках Петербурзького міжнародного банку, очоленого тісно пов'язаним з С.Ю.Вітте банкіром А. Ю. Ротштейном. $\frac{5}{8}$ капіталу володіла банківська група, яка зазвичай займалася розміщенням російських позик на паризькому грошовому ринку [4, с. 38]. Місто Харбін будується для розміщення штаб-квартири і в якості з'єднання з іншою російською вбудованою лінією Південно-Маньчжурської залізниці [12]. Як з військової так і з міжнародно-правової точки зору Сибірська дорога збільшувала військову міць Росії на Далекому Сході. Для Німеччини вкрай важливо розчленувати далекосхідні володіння Російської імперії, що в свою чергу дозволило б поширити свій вплив на весь північно-східний Китай [6, с. 53].

Як зрозуміло, тиск на Миколу II почав приносити плоди. Хоч і доводилося вирішувати питання всі і не відразу, цар іде на поступки [14, с. 122]. «Вильгельм так был дружески расположен ко мне и к России, как никогда» [16]. В квітні 1904 р., як відомо, була утворена Антанта [11]. Хоча умови угоди приховали від світової спільноти, але Вільгельм II намагається переконати російського царя, що один з пунктів тримає в собі пункт відмови Франції у випадку початку військового конфлікту [10, с. 423]. Він звернувся до царя оригінальним чином: «Конечно, я не пошевелю пальцем, чтобы конкретно навредить ей (России); со стороны автора картины «Желтая опасность» это было бы нелогичным шагом!» [17, р. 7-13] Вільгельм не бажав російській перемоги, однозначно, як і перемоги Японії, ясно розуміючи, що це в першу чергу загрожує німецьким базам та концесіям в Китаї, особливо в Циндао на півострові Вейхавей. «Если русские продолжают отступление, желтая раса через двадцать лет овладеет Москвой и Позеном» [10, с. 424].

Німці вигідно скористалися з франко-британського зближення, особливо після підписання вище зазначеної «серцевої угоди» 1904 р. Як зазначає С. Ольденбург: «30 марта (12 апреля) ... подписано было англо-французское соглашение, установившее «сердечное согласие» между этими странами на основе отказа Франции от притязаний на Египет, в обмен на признание ее прав (в ту пору еще независимое Марокко). Сближение Франции, союзницы России, с Англией, союзницей Японии, вызвало известное недоумение» [13, с. 38]. В липні 1904 р., укладається новий торговельний договір. Становище Росії дозволяє отримати від царя максимальних поступок. Боротьба за розвал Антанти та франко-російського союзу супроводжувалося боротьбою за оволодіння російського ринку [8, с. 169-173]. Він відкриває шлях німецьким товарам та капіталу, перерваному після 1890 р., різкою зміною зовнішньополітичного курсу. Наприкінці жовтня 1904 р. Вільгельм II на повних правах триумфатора особисто укладає союзний договір з Росією [15, с. 193]. Його суть кайзер висловив так: «Давайте станем рядом. Это будет союз, конечно, чисто оборонительный, направленный исключительно против агрессора или агрессоров в Европе, нечто в виде страховки от пожара.» Микола II був повністю переможений [10, с. 426]. Вільгельм натякав царю про військову демонстрацію біля кордонів Персії та Тибету з метою, мовляв, поставити англійців на «своє місце». «Потеря Индии будет смертельным ударом по Великобритании» [5, с. 564].

Отже, підсумовуючи усе вище зазначене, можна виділити наступні характерні риси значення діяльності німецької дипломатії у російсько-японському конфлікті 1904-1905 рр. Поглиблення Російської імперії на Далекому Сході розв'язувало німцям руки в Європі та Африці, дозволяючи проводити активну колоніальну політику, протидіючи англійцям, що тільки почали відновлювати сили після довготривалої англо-бурської війни 1899-1902 рр., де німці виступали союзниками бурів. Англо-російський конфлікт був вигідний німцям, з тої ж причини, як невігідний для французів: вони прагнули здобути англо-російське зближення, швидше відновити міць Росії і повністю повернути на німецький кордон російські військові контингенти, які в цей час задіяні на Далекому Сході, що давало німцям можливість брякати зброєю поблизу французького кордону. Кайзерівська дипломатія здобула важливий козир під час російсько-японської війни: частину акцій Транссибірської залізничної магістралі, використовуючи це як перший етап стрибку німецького домінування в економічному просторі східних країн, погрожуючи англійським та французьким сферам володінь, що утворилися там з середини ХІХ ст.

Література:

1. Граф С. Ю. Витте. Воспоминания. Царствование Николая II./С. Ю. Витте. – Ленинград: Государственное издательство, 1924. – т. 1. – 2-изд. – 471 с. 2. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в кон-

це XIX века./А.С. Ерусалимский – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1948. – 766 с. **3.История** русско-японской войны. – М.: Наука, 1977. – М.: Наука, 1977. – 384 с. **4.История** дипломатии./под ред. В. М. Хвостова. – М., 1963. – т.2. – 2-изд. – 820 с. **5.История** Германии: учебное пособие: в 3 тт./под общей ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – М.: КДУ, 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века. – 672 с.: ил. **6.История** внешней политики России. Конец XIX века – начало XX века (От русско-французского союза до Октябрьской революции). – М.: Междунар. отношения, 1997. – 672 с.: ил. **7.Ким** Чжон Хон. Японо-китайская война 1894-1895 гг. и судьба Кореи./Ким Чжон Хон//Вопросы истории. – М., 2005. – № 5. – С. 106-113. – Режим доступа: <http://historystudies.org/?p=89>. **8.Макдоно** Дж. Последний кайзер: Вильгельм Неистовый./Дж. Макдоно; [пер. с англ. А. М. Филитова]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «Люкс», 2004. – 746, [6] с.: 16 л. ил. **9.Мартин** К. Русско-японская война. 1904-1905./Кристофер Мартин. – М.: Центрполиграф, 2003.– 224 с. – Режим доступа: http://japanesedolls.ru/book/martin_kristofer-russko-japonskaja_vojna.pdf. **10.Маньчжурия** и Корея после японо-китайской войны. – Режим доступа: <http://grandwar.kulichki.net/japanwar/prerequisites.html>. **11.Ольденбург** С.С. Царствование Николая II./С.С. Ольденбург – Белград, 1939. – т.1. – 224 с. **12.Романов** Б. А. Очерки дипломатической истории русско-японской войны (1895-1907)./ Б. А. Романов – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1947. – 469 с. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/research/romanov_ba/10.html. **13.Тирпиц** А. фон. Воспоминания./А. фон Тирпиц. – М.: Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1957. – 656 с. **14.Diplomatic** and military factors before and during the Russo-Japanese War. – Режим доступа: <http://www.russojapanesewar.com/francis.html>. **15.Jukes** G. The Russo-Japanese War 1904-1905./Jukes Geoffrey//Osprey Essential histories. – Oxford, 2002. – № 31. – 96 p. **16.Zank** W.Japans Triumph, Russlands Debakel./Zank Wolfgang//Die Zeit. – Berlin, 2004. – № 5. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/2004/07/A-Japan/seite-1>.

Кишар И.А. (г. Краматорск)

СТАНОВЛЕНИЕ РЕФОРМАТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЭН СЯОПИНА

Исследование данной проблемы привлекает внимание достаточно большого круга специалистов-китаеведов. Л. П. Делюсин в своей книге «Дэн Сяопин и реформация китайского социализма» освещает процесс создания концепции социализма с китайской спецификой, а также анализирует денсяопиновскую модель реформирования КНР. Исследование жизни и деятельности Дэн Сяопина, предложенное венгерским ученым Денешем Барачем в книге «Дэн Сяопин» позволяет полнее осознать роль и значение деятельности этого выдающегося политика для современного этапа развития Китая. Труды Ли Цзи Шена и О. В. Казаринова «Экономические реформы в Китае», Линь Ифу, Цай Фаня и Ли Чжоу «Китайское чудо: экономическая реформа, стратегия развития» и др. рассматривают развитие постденсяопиновского Китая, анализируя влияние предложенных Дэн Сяопином реформ на положение страны и общества.

Однако малоисследованной областью является осмысление взаимозависимости и логических связей между модернизационными идеями Дэн Сяопина, историческим фоном, на котором эти идеи формировались, и самой личностью этого талантливого реформатора. Именно анализ синтеза этих составляющих и является в данном случае объектом нашего исследования.

Предшествующая реформам 1978 г. экономическая программа Мао Цзедуну «Большой скачок» нанесла КНР ряд серьезных ударов. Данная экономическая программа была политизирована и идеологизирована свыше всякой меры. Мао Цзедун обосновывал политику «Большого скачка» при помощи марксистской теории производительных сил. В первую очередь, это ориентация на повсеместную коллективизацию. С 1958 г. стали создаваться т. н. «народные коммуны» — большие коллективные группы, живущие и работающие совместно, даже принимающие пищу вместе, в общей столовой. Вместо денег работники данных коммун получали «трудодни». К концу 1958 г. таких коммун в Китае насчитывалось около 25 тысяч.

Деятельность коммун происходила на фоне сомнительных с научной точки зрения социальных и аграрных экспериментов в сельском хозяйстве. Так, например, поля засеивались семенами более густо и с более глубокой вспашкой, в надежде появления более плотных и обильных урожаев. Однако процент выживаемости растений при таких условиях оказался, наоборот, чрезвычайно низким. Пресловутая «компания по уничтожению воробьев» пробила значительную брешь в китайской экосистеме и нанесла вред окружающей среде.

Еще более волюнтаристскими явились реформы, предложенные Мао Цзедуну в промышленности. Главной проблемой подъема экономики и индустриализации страны считалось недостаточное производство стали. И повсеместно стали строиться небольшие сталеплавильные печи из глины, которые топились дровами. Уже первые опытные образцы в виде низкокачественного чугуна показали, что кустарные методы производства такой «стали» не выдерживают никакой критики. Выплавленный подобным образом низкокачественный чугун требовал для превращения в сталь дополнительной обработки, а себестоимость его производства намного превосходила стоимость конечного продукта. Китайские инженеры понимали пагубность данной компании (названной «битва за сталь»), но молчали, боясь репрессий.

К 1961 г. неэффективность «малой металлургии» стала очевидна. Производство стали резко упало, и вернулось к относительно стабильному уровню 1958 г. только в 1964 г.

Последствия столь причудливой экономической политики, проводимой Мао Цзедуну, не замедлили себя ждать. Для крестьянства, которое массово страдало от недоедания, они были роковыми. К тому же, 1959 и 1960 гг. были неурожайными. Но даже и тот скудный урожай, который удалось собрать, конфисковывался у крестьян для заполнения госхранилищ в соответствии с планом. Крестьянам почти ничего не оставалось для пропитания и гибель от голода приобрела массовый характер.

В январе 1961 г. состоялся IX пленум ЦК КПК, который решил приостановить политику «Большого скачка» и принял чрезвычайные меры по закупке зерна в Канаде и Австралии.

Первая жесткая критика этой политики прозвучала на Лушаньской партконференции в августе 1959 г. во время выступления маршала Пэн Дэхуая, впоследствии подвергшегося жестоким репрессиям и погибшим от них в 1974 г. Пэн Дэхуай сформулировал свои взгляды на политику «Большого скачка» в открытом письме Мао. В нем Пэн выдвинул обвинения в «бахвальстве» и «мелкобуржуазном фанатизме», присущим экономически необоснованной с научной точки зрения программе «Большого скачка», а также писал о том, что «...отсутствовал необходимый сбалансированный план и были допущены промахи из-за недостаточно реалистического подхода к делу» [1, с. 379].

Критика была поддержана рядом партийцев и по этому вопросу в партии возникло серьезное противостояние, продлившееся вплоть до «культурной революции». В итоге Мао пришлось публично признать допущенные ошибки. Он даже покидает пост Председателя КНР, уступив его Лю Шаоци. И Лю Шаоци вместе с Генеральным секретарем КПК Дэн Сяопином пытаются исправить положение, разработав программу вывода экономики Китая из состояния коллапса.

В сентябре 1960 г. вышли «12 пунктов Центрального Комитета о сельском хозяйстве», а в 1961–62 гг. — устав народных коммун из 60 пунктов, которые определили новые направления политики в сельском хозяйстве.

Теперь основной единицей коммуны, располагающей средствами производства и решающей вопрос о распределении доходов, становится производственная бригада. Она объединяет 10-80 семей и в большинстве случаев соответствует китайской деревне. Это первый уровень.

Второй уровень – большая производственная бригада из нескольких сотен человек. Данная бригада могла распоряжаться некоторыми крупными средствами производства (трактором, мельницей и т. д.).

Третий уровень – народная коммуна, которая выполняла административные, учебные, военные функции и руководила предприятиями местной промышленности. В ней насчитывалось от 6 до 15 тысяч человек и она действовала в рамках уезда. К 1962 г. в Китае насчитывалось 50 тысяч народных коммун, 700 тысяч больших производственных и 4, 6 млн. производственных бригад.

Таким образом, идеи поголовной коллективизации оказались поставленными под сомнение благодаря Лю Шаоци и Дэн Сяопину. В мае 1962 г. они от имени ЦК КПК опубликовали план финансово-экономической комиссии, работающей над «исправлением положения». По этому плану крестьяне с земли, находящейся в распоряжении их семьи, отдают в общее пользование заранее определенную часть – своего рода арендную плату. Однако теперь они решают сами, что на этой земле возделывать, свободно реализуют излишки продукции на рынке, а также свободно занимаются несельскохозяйственной деятельностью (торговлей, перевозками и т. д.).

Однако в 1966 г., с началом «культурной революции», все эти перемены к лучшему в жизни крестьян были уничтожены Мао, установившим режим личной диктатуры и отомстившим своим соратникам Лю Шаоци и Дэн Сяопину. С подачи Мао, на пленуме ЦК КПК в октябре 1968 г. Председателя Китайской Народной Республики Лю Шаоци исключили из партии и сняли со всех постов. А Мао назвал его «...изменником, провокатором и штрейкбрехером...» [2]. Лю Шаоци умер 12 ноября 1969 года в Кайфынской тюрьме в ужасных условиях. Дэн Сяопин на два года был изолирован от общения с внешним миром, а затем 20 октября 1969 года вместе с женой и мачехой был направлен на «перевоспитание» на юг Китая, в провинцию Цзянси.

Возвращение из ссылки произошло в феврале 1973 г., после провала заговора против Мао, организованного министром обороны Линь Бяо. Мао начинает понимать, что успешное разрушение государственных и партийных кадров, осуществляемое им под видом «великой культурной революции» с целью расчистки для себя безконкурентного политического «жизненного пространства» для единоличного управления страной, породило, наоборот, вероятность заговоров и установления военной диктатуры. Для стабилизации положения в стране нужны были не фанатичные политические ораторы, а прагматики, организаторы и созидатели. На тот момент такими созидателями являлись Чжоу Эньлай, премьер Государственного совета, который в это непростое время «...выполнял неблагодарную работу

пожарного, не отрицавшего свою верность поджигателям, но пытавшегося укротить пламя» [3, с.166] и Дэн Сяопин.

По возвращении из ссылки Дэн Сяопин в апреле 1973 г. назначается одним из заместителей Чжоу Эньлая. Он снова начинает претворять в жизнь политику реформ. Возвращаясь к программе модернизации, обнародованной еще в 1964 г., но из-за анархии «культурной революции» не работавшей все эти годы, Дэн Сяопин подтверждает ее актуальность. Неизменными остаются и сроки данной программы. Она предусматривала развитие Китая до конца второго тысячелетия в два этапа: первый этап (15-летний, до 1980 года) — создание независимого и комплексного этапа механизма народного хозяйства, соответствующего задачам дальнейшего развития; второй этап (ориентировочно длиной в четверть века) — приведение в действие программы «четырёх модернизаций», но уже не только с «опорой на собственные силы», но и при содействии из-за рубежа, что при существующей на тот момент политической ситуации (чрезвычайно плохих советско-китайских отношениях) означало «с помощью Запада» (в первую очередь, США и Японии). Дэн упорно проводит политику экономической целесообразности новой модели китайской экономики. Он считает, что необходимо восстановить принцип распределения по труду, систему материального стимулирования. Также следует обеспечить должное качество продукции, установить внутренний порядок на предприятиях, импортировать новую технику, усилить научно-исследовательскую работу.

Однако либеральная реформаторская деятельность Дэн Сяопина встретила ожесточенное сопротивление со стороны леворадикальной группировки КПК, сгруппировавшейся вокруг Мао, который к тому времени был уже серьезно болен. Активными членами этой группировки (которую в последствии стали называть «банда четырех») были Цзян Цин, жена Мао, Чжан Чуньцяо, Яо Вэньюань, Ван Хунвэнь.

В январе 1975 г. Дэн Сяопин взял в свои руки управление экономическим развитием. Он открыто и демонстративно выступает за дифференциацию зарплаты по труду, чем дает повод для нападок членов «банды четырех» с обвинениями в «капитулянтском» поведении. В марте 1975 г. он начинает составлять план развития народного хозяйства на 10 лет (1976-1985 гг.), однако усилившееся давление «левых» не дает ему осуществлять намеченные преобразования.

8 января 1976 г. после продолжительной болезни умирает Чжоу Эньлай. Начались неприкрытые нападки на Дэна, вынудившие его вновь покинуть Пекин и уехать в Южный Китай. 7 апреля ЦК КПК выносит решение о лишении Дэн Сяопина всех партийных и других постов, сохранив за ним лишь членство в партии с испытательным сроком. В этом же решении было отражено и политическое возвышение Хуа Гофэна, который становится премьером Государственного совета и первым заместителем Председателя КПК, т. е. назначенным политическим наследником Мао.

9 сентября 1976 г. умирает Мао Цзедун. Его смерть вызывает ожесточенную борьбу за власть между «бандой четырех» и трезвомыслящими членами партии, сторонниками Дэна. В этой борьбе начинает участвовать и Хуа Гофэн, который ранее позиционировал себя как внефракционный политик. Однако после того, как на пост Председателя КПК начинает претендовать вдова Мао, Цзян Цин, являющаяся лидером «банды четырех», Хуа, также претендующий на него, определяется со своими политическими предпочтениями и поддерживает сторонников Дэн Сяопина, ратующих за развитие Китая в русле прагматического созидания.

6 октября 1976 г. члены «банды четырех» и их соратники были арестованы. Дэн Сяопин получил возможность вернуться в «высшие эшелоны» власти и продолжить осуществление программы реформ. На июльском пленуме ЦК КПК 1977 г. Дэн Сяопин был утвержден заместителем Председателя ЦК КПК, заместителем Премьера Государственного совета и начальником Генерального штаба НОАК (Национально-освободительной армии Китая). Это позволило ему энергично взяться за осуществление реформ во всех сферах жизни китайского общества.

18-22 декабря 1978 г. в КНР происходит эпохальное событие: на 3-ем пленуме ЦК КПК 11 созыва был провозглашен курс на проведение экономических реформ и политики открытости. Реалистичная программа реформ, предложенная Дэн Сяопином, призвана была вывести страну из разрухи и превратить её в сильное, могущественное и процветающее государство, имеющее влияние не только в Азиатско-Тихоокеанском регионе, но и во всем мире.

Литература:

1. Пэн Дэхуай. Мемуары маршала/Пер. с кит. А.В. Панцова, В.Н. Усова. — М.: Воениздат, 1988. — 384 с. 2. Мао Цзедун. Избранные произведения//htth: www.e-reading./chapter.php/1004612/61_Mao_Czedun. 3. Мао Цзедун. Цитатник. — СПб.: «Издательский дом Нева», 2000. — 192 с. 4. Барач Денеш. Дэн Сяопин/Пер. с венг. В.С. Иванова. — М.: Междунар. отношения, 1989. — 264 с. 5. Делюсин Л.П. Дэн Сяопин и реформация китайского социализма. — М.: Муравей, 2003. — 208 с. 6. Ли Ци Шен, О.В. Казаринова. Экономические реформы в Китае. — М.: Дело, 2002. — 144 с.

Кондратенко О.В. (м. Краматорськ)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ НА ОЗБРОЄННІ НІМЕЦЬКИХ НАЦИСТІВ В ПЕРІОД ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Важливою складовою ідеології німецьких нацистів, складовою їхньої пропаганди була національна ідея. Завдяки їй нацистам вдалося створити масову базу свого руху та прийти до влади. Національної ідеї як теорії та практики нацизму торкалися в своїх працях історики Бланк А.С., Галкін А.А., Гінцберг Л.І. Але їхні роботи, які були надруковані за радянських часів, були надто ідеологізовані. В посткомуністичний період цим проблемам не приділялося достатньої уваги, хоча побачили світ багато документів.

В цій статті автор ставить за мету виявити місце та роль національної ідеї в діяльності НСДАП в період до приходу нацистів до влади, а також визначити основні напрями пропагандистських зусиль нацистів у розповсюдженні своїх ідей серед широких верств населення Німеччини.

Розповсюдження націоналізму серед широких верств населення, котре в широких масштабах проводилося нацистами, полегшувалось певними соціально-політичними умовами, які мали місце в тогочасній Німеччині. Головною умовою, яка забезпечила можливість ідейного підкорення німецьким нацизмом значних мас, в першу чергу дрібної буржуазії, було широке розповсюдження націоналізму, який методично насаджувався правлячими партіями.

5 січня 1919 р. в Мюнхені невелика група осіб – три посередніх літератори, слюсар залізничних майстерень та два колишніх офіцери кайзерівської армії проголосили себе засновниками так званої «Німецької робітничої партії». У вересні 1919 р. А.Гітлер відвідав партійні збори в пивній «Штернекброй» в Мюнхені. Почуті Гітлером націоналістичні одкровення партійних ораторів та головного з них – поета Готфріда Федера, демагогічні заклики до боротьби проти засилля «єврейського капіталу» настільки відповідали його поглядам, що він після недовгих коливань прийняв пропозицію Дрекслера та вступив у партію в якості сьомого члена засновника. [1, 53]

Увійшовши до складу засновників партії, Гітлер зразу ж повів боротьбу за провідне положення в ній. Поступово маленька партія розросталася в масову організацію, про котру Гітлер пізніше скаже, що це «організація наповнена національним почуттям, побудована на думці про абсолютний авторитет керівництва у всіх областях та у всіх інстанціях – єдина партія, котра остаточно пододала не тільки інтернаціональні, але й демократичні думки, котра у всій своїй організації визнає тільки відповідальність, наказ та послух» [2, 88].

24 лютого 1920 р. Гітлер та його група скликали в Мюнхені в пивному

залі «Гофбройхаус» свій перший масовий мітинг, на якому були присутні біля двох тисяч чоловік. Тут були проголошені так звані «25 пунктів», які стали офіційною програмою партії. В притаманній йому істеричній манері, використовуючи зовнішню афектацію, Гітлер прочитав свої тези, котрі являли собою суміш націоналізму та реваншизму, соціально демагогії, злісного антидемократизму та антисемітизму. Перші три пункти програми вимагали «об'єднання всіх німців у Велику Німеччину на основі права самовизначення народів», «рівноправ'я німецького народу з іншими націями, скасування Версальського та Сен-Жерменського мирних договорів, а також «території та землі для утримання нашого народу та для поселення нашого надлишкового населення» [4, 16]. Таким чином підкреслювалась вимога захоплення нових територій в колоніальній сфері.

Майже в кожному з двадцяти п'яти пунктів містилися антисемітські заяви. Четвертий пункт програми стверджував, що «громадянином держави може бути тільки той, хто належить до німецького народу». Інші нації можуть «мешкати в Німеччині тільки на правах гостя та підлягають законам про іноземців». У квітні 1920 р. двадцять п'ять пунктів були проголошені офіційною програмою партії, котра тоді ж була перейменована в Націонал – соціалістську німецьку робітничу партію (НСДАП). Роз'яснюючи, яка суть була вкладена в назву партії Альфред Розенберг писав, що при «використанні форми «національний соціалізм», замість «націонал-соціалізм» може скластися враження, начебто «соціалізм» основне, а «національний», так сказати, роз'яснення основного слова. В той же час як насправді все зовсім інакше. Вічне, котре ми прагнемо отримати з допомогою всіх мінливих форм – це народ» [5, 113].

Після завершення організаційного оформлення нового руху, гітлерівці почали створювати відповідний реквізит. В 1923 р. в штурмових загонах була введена коричнева уніформа, був затверджений партійний прапор зі свастикою, нарукавні пов'язки та партійні відзнаки. В ряди НСДАП влилось декілька тисяч нових членів. Кольори прапора – червоного кольору з білим круглим полем та чорною свастикою – Гітлер товмачив наступним чином: «Як націонал-соціалісти ми вбачаємо в нашому прапорі нашу програму. В червоному ми вбачаємо соціальну ідею нашого руху, в білому національну, а в свастиці – місію боротьби за перемогу арійської раси, а також перемогу ідеї творчої праці, котра вічно була антисемітською та антисемітською і залишиться» [3, 325].

В лютому 1921 р. невдовзі після переговорів про репарації, які вів німецький уряд з представниками Великобританії та Франції, гітлерівці скликали великий масовий мітинг в величезному залі цирку Кроне. Цей зал вмщав більше 8 тисяч чоловік. Прийшли чотири тисячі. Наступної неділі Гітлер знову скликає свою публіку в цирк Кроне. Таким чином він поступово досягнув цифри 8 тисяч. З часом кількість його слухачів перевищила 20 тисяч [4, 40]. Порядок денний мітингів був присвячений зло-

бі дня — досягнутій в Парижі угоді про репарації Німеччини союзникам. Масові мітинги в цирку Кроне були важливим кроком в розробці тактики гітлерівської партії. Гітлер та його оточення успішно знайшли такі гасла, котрі отримали найбільший відгук серед багаточисельних верств населення. Стержнем цих гасел була вимога скасування Версальського договору та всіх інших несправедливостей, які були результатом поразки Німеччини в першій світовій війні. Ця вимога зводилась до підготовки нової війни. «Війна є розрядкою надлюдської напруги. Війна — це доля, війна — це перст божий» [6, 67]. Мітинги в цирку Кроне дали гітлерівцям немалі козири в політичній боротьбі зі старими партіями за вплив на маси. Ні одна з основних партій Веймарської республіки не виступила в якості ініціатора компанії протеста проти репараційних платежів. Нацисти це зробили, що дало їм можливість виступити в якості претендентів на роль єдиних виразників інтересів нації. Їхній заклик проголошував: «Майбутня Німеччина буде і повинна бути країною національної свободи та соціальної справедливості, в іншому випадку ми перестанемо існувати як вільний народ на вільній німецькій території» [7, 215].

В мирному договорі було передбачено, що захоплені під час наполеонівських війн та війни 1870-1871 рр. французькі знамена мають бути повернені Франції. Довідавшись про це, студенти, офіцери та солдати вдерлися в берлінський цейхгауз, захопили знамена та спалили їх перед пам'ятником Фрідріху Великому [8, 168]. Дехто Шлагерер підірвав важливі частини залізниці на лінії Дуйсбург-Дюссельдорф. 7 квітня 1923 р. він був заарештований окупаційними властями та розстріляний. Його похорони перетворилися в багатолюдну демонстрацію. Подібні акції були на руку нацистській пропаганді. «Темний, ірраціональний націоналізм, поряд з важкою фрустрацією в результаті програної війни легко використовувався на користь Гітлера та його партії» [9, 38].

Світова економічна криза 1929-1933 рр. була найбільш довгою та глибокою з усіх криз, котрі переживала ринкова економіка. Німеччина була охоплена кризою в особливо гострій формі.

В цих умовах вимальовувалися експансіоністські плани нацистів. Гітлер, наприклад, писав: «Ми зупинемо вічний похід германців на південь та Захід Європи та звернемо їхній погляд на східні країни. Ми закінчимо колоніальну та торгову політику передвоєнного часу та перейдемо до територіальної політики майбутнього». А Рудольф Гес в своєму «Журналі геополітики» відкрито заявив: «Романці та германці розглядають Росію як майбутню колонію. Якщо шматок виявиться для кого-небудь надто великим, то його розділять на сфери впливу. В любому випадку Росія вступає в нову стадію своєї історії: вона перетворюється в колонію» [11, 190]. На штучно розпаленому шовінізмі та націоналізмі, за допомогою гасел, які вимагали розширення життєвого простору, нацисти переконували широкі маси населення, що єдиним радикальним виходом із положення Німеччини може

бути підготовка до нової війни. Ідеологічна підготовка до нового поділу світу мала місце в шкільних підручниках того часу. «Виховання націоналізму та шовінізму, а також виховання реваншизму були важливими засобами для підготовки шкільної молоді до нової імперіалістичної війни» [12, 107]. В промові від 25 серпня 1928 р. Гітлер заявляв: «По-перше, треба звільнити наш народ від безнадійно заплутаного інтернаціоналізму та систематично виховувати в ньому фанатичний націоналізм; по-друге, відвоювати наш народ від демократичних помилок та знову виховати необхідність в авторитеті вождя; по-третє, ми звільнимо народ від жалюгідної віри в допомогу ззовні, від віри в примирення народів, у мир в усьому світі, союз народів та міжнародну солідарність та зруйнуємо ці ідеї» [13, 231]. Міністр народної освіти землі Тюрінгії в 1930-1933 рр., націонал-соціаліст Фрік говорив, що він бореться «проти єврейсько-марксистської, інтернаціоналістської та пацифістської епідемії» [13, 223]. Але головне завдання Фрік, як і Гітлер, вбачав у вихованні у молоді фанатичного націоналізму. Здійснювати подібні плани допомагала сама обстановка в країні. Так, деякі засідання рейхстагу більше нагадували змагання у патріотизмі між представниками різноманітних партій.

В центрі націонал-соціалістської агітації у вищій школі стояв антисемітизм. В своїй статті «Німецький студент та німецький робітник – носії німецького майбутнього» Гітлер писав: «В мистецтві, науці, політиці та в побуті одне і те ж явище. Більше всього його відчують академічні професії. Єврейський світогляд та демократія ставлять на місце особистості масу» [14, 114]. По відношенню до інших верств населення антисемітизм був важливим компонентом нацистської пропаганди. Говорячи про інтернаціоналізм Гітлер стверджував, що «існує тільки один єдиний інтернаціонал, та і то тільки тому, що він побудований на національній основі – це інтернаціонал єврейських біржовиків та їхньої диктатури» [4, 56].

В меморандумі Гітлера для промисловця Еміля Кірдорфа від 27 серпня 1927 р. вождь націонал-соціалістів проголосив, що сучасне положення та майбутнє народів на землі ґрунтуються на їхній власній расовій цінності, на оцінці, котру вони надають значенню особистості, та на визнанні того, що в цьому світі життя зветься боротьбою. «Занепад сучасності» він вбачав у відхиленні від цих «трьох великих законів: замість поняття расової цінності мільйони німців підтримують інтернаціоналізм, замість сильної та геніальної особистості народом керує ганебна демократія, а замість проповіді необхідності боротьби – проповідь примирення народів та вічного миру» [15, 82]. З цього меморандуму випливають наступні постулати нацизму: расизм, «фюрер-принцип», визнання необхідності війни.

Взявши на озброєння національну ідею для привернення на свій бік значних мас населення, нацисти вміло використовували націоналістичні забобони. Вони полягають в тому, що у свідомості людей, які утворюють національно-етнічну спільноту, мають місце уявлення про власну ет-

нічну або національну виключність, та одночасно недовір'я, підозрілість та ворожість по відношенню до представників не своєї нації або етнічної групи, конформізм по відношенню до національних традицій та звичаїв. Представникам чужої національності приписують хибні етнічні стереотипи. Німецькі нацисти цілеспрямовано формували потрібні їм установки в масовій свідомості на основі негативних національних стереотипів. Ще на початку своєї діяльності в 20-х роках гітлерівці створювали вигідні їм стереотипи: «обездоленого та зрадженого ворогам» – німця, «руйнівника арійської раси» – єврея, «негроїдних народів» – французів та італійців, «душителей німецьких національних інтересів» – англійців.

НСДАП заявила про себе як про силу, котра готова була піти на крайні заходи в ім'я честі та свободи нації. «Німецька загальна газета» писала 7 березня 1932 р.: «Відверто кажучи, в націонал-соціалізмі нам більше імпонує його націоналізм ніж його соціалізм. Велика заслуга Гітлера полягає в тому, що він вбив в голови людей національну ідею. Якби йому цього не вдалося, його рух не досяг би мети» [4, 118]. Мільйони німців почули з вуст нацистських ораторів, що вони представники «вищої раси», «майбутні володарі світу, тощо. Саме вони і створили масову базу нацизму. Таким чином, широке використання національної демагогії, було одним з головних чинників, який забезпечив нацистам ідейне підкорення більшої частини населення Німеччини та відкрив дорогу до вищої влади.

Література:

1. Grebing H. Der Nazionalsozialismus. Ursprung und Wesen.-München: ohne Verlag 1959.-198 S. **2. Carlebach E.** Hitler war kein Betriebsunfall.-Frankfurt am Main: ohne Verlag 1978.-166 S. **3. Maser W.** Der Sturm auf die Republik (Frühgeschichte der NSDAP).-Stuttgart: ohne Verlag, 1973.-360 S. **4. Гейден К.** История германского фашизма. М.,Л.: Соцэґиз, 1935.-268 с. **5. Hörster-Philipp U.** Wer war Hitler wirklich? Großkapital und Faschismus 1918-1945. Dokumente.-Köln: Pahl-Rugenstein Verlag, 1978.-392 S. **6. Schulze-Pfäelzer G.** Deutsche Geschichte 1918-1933.-Berlin: o.J.-220 S. **7. Böhnke W.** Die NSDAP im Ruhrgebiet 1920-1933.-Bonn – Bad Godesberg: Verlag Neue Gesellschaft GmbH, 1974.- 240 S. **8. Usadel G.** Zeitgeschichte in Wort und Bild. Von Altem bis Neuem Reich.-Berlin.: o.V.1937, Bd.2.-320 S. **9. Ryszka F.** U źródel sukcesu i klęski.-Warszawa, 1975.-178 s. **10. Kühnl R.** Deutschland zwischen Demokratie und Faschismus.-München: Karl Hanser Verlag, 1969.-187 S. **11. Petzold J.** Wegbereiter des deutschen Faschismus. Die Jungkonservativen in der Weimarer Republik.-Köln, 1978.-190 S. **12. König H.** Imperialistische und militaristische Erziehung in den Hörsälen und Schulen Deutschlands 1870-1960. – Berlin: Volk und Wissen, 1962. – 216 S. **13. Krause-Vilmar D.** Lehrerschaft, Republik und Faschismus.-Köln: Ohne Verlag, 1978.-290 S. **14. Faust A.** Der Nazionalsozialistische Studentenbund.-Düsseldorf: Ohne Verlag, 1973.-179 S. **15. Dokumente zur deutschen Geschichte 1924-1929.-Berlin.:o.V. 1975.-111 S.**

Кудрявцева А.В. (м. Ніжин)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО СОЮЗУ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ 1918-1939 РР.

З відновленням польської державності з новими силами починають діяти і різні політичні та цивільні організації, а зокрема й ті, що були створені на селі. Звернемо ж увагу на ту спілку, котра в зазначений період була наймасовішою серед молодіжних організацій.

Актуальність дослідження визначається необхідністю об'єктивного вивчення культурницької та просвітницької діяльності молодіжних організацій на селі на основі сучасних знань, оцінок, методологічних принципів та нового бачення проблеми, з'ясування специфіки їхньої діяльності в умовах другої Речі Посполитої.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу джерел і наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених показати характерні особливості та основні завдання і напрями діяльності культурно-просвітницької діяльності Союзу Молоді Сільської на початковому етапі розбудови ІІ Речі Посполитої.

Наукова новизна праці полягає в тому, що у ній на основі аналізу різноманітних джерел здійснена спроба вивчення основних напрямків культурно-просвітницької діяльності молодіжної селянської організації «Віци».

Вітчизняна історіографія практично не торкається даної тематики, тому звертаємося до польської. Умовно історіографію розробки зазначеного періоду можна поділити на два хронологічні періоди. Перший охоплює 50-ті – кінець 80-х років ХХ ст., а другий розпочався з початку 90-х років і триває дотепер.

Відносно першого періоду можна відмітити праці С. Гіза, З.Ландау та Є. Томашевського, які в основному робили акцент на становищі та структурній розбудові Стронництва Людового в міжвоєнний період. Так, Й. Борковський звернув увагу на інтеграційні процеси, що відбувалися в селянському русі періоду ІІ Речі Посполитої [2].

Що стосується другого періоду, коли розпочалася трансформація польської політичної системи, а в історичній науці відбувся перегляд застарілих стереотипів виходять у світ праці істориків Ю. Шафліка[9] та Б. Вінярського[10], що присвятили свої роботи дослідженню селянського руху періоду ІІ Речі Посполитої 1918-1939 рр.

Важливою для нас є робота дослідницького характеру польського історика і публіциста Р.Окраски, який досить детально дослідив програму Союзу Молоді Сільської «Віци» від дати заснування і до 1939 р. [8]

Однак проведені дослідження визначають необхідністю подальшого об'єктивного вивчення основних етапів організаційної розбудови

молодіжних селянських організацій на основі сучасних знань, оцінок, методологічних принципів та нового бачення проблеми, з'ясування специфіки їхньої діяльності в умовах другої Речі Посполитої в 1918-1939 рр.

16 листопада 1918 р. Ю. Пілсудський скерував до всіх держав і урядів відозву про утворення незалежної Польської держави, що «охоплює усі землі об'єднаної Польщі».

Саме в цей період досить помітно радикалізувалися суспільні осередки, котрі займалися проблемами селян. Вони мали все більший вплив на політику влади, яка раніше переймалася лише загальними суспільно-демократичними питаннями, хоча вищезгадана верства населення становила 70-80% всіх жителів Польщі. Сприяли цьому зближенню конкретні важливі економічні вимоги, наприклад фермерська реформа або розвиток освіти на селі та ін. [7, с.145]

Все більшої популярності в даний період набувало гасло «Самі собі», що виражало наміри проведення змін на селі завдяки індивідуальним господарським і суспільним ініціативам окремих селян.

В червні 1919 р. відбувся з'їзд делегатів, котрий реанімував Центральний Союз Молоді Сільської (ЦСМС). В його програмних засадах домінувала «аполітичність» – ЦСМС робив акцент на проблематиці культурно-освітніх питань, приймаючи за основну ціль розвиток ініціативи самонавчання молоді в селі. Більшість осередків створювали аматорські театральні колективи, школи, бібліотеки, організовувалися конкурси в сільськогосподарській сфері, займалися проблемами охорони здоров'я на селі, дбали про естетичний вигляд села (вигляд господарства, садіння придорожніх дерев) та ін. [9; с. 39].

Значимо, що «Віщарі» добре укорінилися соціально. Вони діяли в локальних осередках, де всіх знали. Навіть якщо перебиралися до міст, то спочатку розвідували «територію», щоб можна було досить швидко зв'язатися з селом і селянами. Важливо, що всі лідери «Віщі» були вихідцями з селянських родин. Свої ідеї вони пропагували простою мовою, нерідко дещо поетичною і емоційною. Не працювали «для людей», а працювали «з людьми», ставлячись до селян дуже лояльно чи взагалі по-приятельськи [6, с.53]. Їхні ідеї та способи діяльності не були запозичені з книжок, а вироблялися завдяки спільній роботі і набутому досвіду.

Головною формою їхньої роботи були різноманітні види освітньо-навчальних занять. Важко визначити точні масштаби цього явища з огляду на брак детальних статистичних даних. Так, самих бібліотек при локальних осередках в 1938 р. було аж 1840, що за показниками давало дві бібліотеки на три осередки [5; с. 140].

В цей же період організовувались різні фахові курси, що стосувалися різних аграрних питань, городництва тощо. Серед усіх організацій, які на той час брали участь у сільськогосподарському пристосуванні, «віщарі» виявилися найбільш витривалими – кількість осіб, що закінчили різні курси

становила набагато вищий відсоток, ніж в інших організаціях, хоча в них заняття фінансувалися урядом [10; с. 115].

Важливе місце в діяльності «Віці» займає організування людських університетів. Провідними були територіальні заняття і спільні форми витрат часу, акцент робився на пробудження селянської думки, ознайомлення з сільською культурою.

Під тиском влади в 1931 р. ці освітні осередки почали закриватись. Оскільки зазначали, що вони пробуджують радикальні погляди в селян. Та молоді людські вирішили створити новий Людський Університет (ЛУ), переслідуючи при цьому за мету співпрацю старших діячів руху людського та освітнього. Відродження зовсім скоро почалося завдяки керівництву подружжя Соляжів, особливо Ігнація. Спочатку заняття проводились в звичайних хатах на околицях села. На кількохтижневих курсах в них могло побувати до кількохсот осіб, які після повернення додому не переривали зв'язків між собою та регулярно влаштовували з'їзди вихованців. В 1937 р. «віщарі» створили Університет Людський імені Я. Каспровіча. Війна перешкодила будівництву запланованого «віщарами» ще одного університету ім. Я. Дзюбінської [8; с. 148].

Що стосується індивідуальної діяльності, то це вже була сфера культури. Найпопулярнішою формою такої активності «Віці» був рух аматорських театрів. «Віщарі» відіграли істотну роль в розвитку цього напрямку діяльності. В 1928 р. 285 осередків цієї організації поставило 854 вистави для 28 тис. глядачів, та вже через 5 років завдяки добрій організації на самій лише Келеччині аматорські театри збирали близько 40 тис. глядачів [4; с. 52].

Також, молодь на селі займалася ще й вивченням звичаїв і традицій для відновлення відзначання різних сільських свят, що супроводжувались великою кількістю обрядів і ритуалів.

Популярними в лоні «Віці» були також хори – на кожен воєводський союз їх припадало по кілька десятків. Вони співали не лише традиційні твори, а також різноманітні революційні і патріотичні пісні, маючи власний доробок (З. Соляж сама написала кількохсот пісень).

Серед цікавих тенденцій діяльності Союзу Молоді Сільської РП на увагу також заслуговує своєрідний «фемінізм». М. Манякувна в 1933 р. в «Молодій Мислі Людській» писала: «Мусимо, жінки, піднятися до народу, навчити його реагувати на прояви життя і вибудувати тил амбіцій та почуття власних можливостей, аби перестали бути лише декоративним елементом організації, а стали розумово працювати з колегами» [3; с. 147]. Жінок було визнано повноправними членами суспільства, тому такі ж права вони хотіли отримати і працюючи в ньому, заохочувались до роботи, так як і чоловіки, маючи право на публічну діяльність і на саморозвиток. Тому в Келечькому і Любельському воєводських відділах організації створено Суспільно-Виховну Комісію Жінок, а при головному Управлінні організовано Комісію Колежанок. В періодичних виданнях щоразу більше уваги

приділялося проблематиці жіноцтва – в «Віцах» з 1936 р. щомісяця виходила газета «Віцярка», а весною 1936 р. члени локального осередку у Підкарпатті почали видавати місячник «Жінка Сільська». Було організовано кілька жіночих зустрічей та конференцій, присвячених цій тематиці на рівні воєводств. Результатом стало те, що «віцярки» все частіше і сміливіше виголошували свої ідеї та формулювали власні постулати [8; с. 152].

В другій половині 30-х років ХХ ст., з'явилася наступна форма діяльності «Віці». Вони почали організовувати заняття для старших дітей з метою не лише формування їхнього характеру та виховання патріотизму, а й для того, щоб уникнути неприємних випадків з дітьми, які були позбавлені опіки, а також щоб вони просто не марнували час. Ця форма діяльності мала назву «Новизна Віцьова». Під такою ж назвою з січня 1935 р. тижневик «Віці» регулярно видавав вкладку. Вже через рік такі форми опіки існували при 171 осередку і зайняли близько 3 тис. дітей [2; с. 205].

Через брак коштів, дуже слабко розвивались на селі спорт і медичне обслуговування. В СМС в 1929 р. діяли спортивні групи при 303 осередках, зібравши близько 3 тис. молодих людей. Однак пізніше фінансова ситуація призвела до погіршення розвитку цього напрямку діяльності.

Схожою була ситуація з пропагандою гігієни і піклування про здоров'я. Територіальні відділи організували швидше особисті курси в сфері гігієни, а також навчали дбати про здоров'я та правильно харчуватися. Також вдалося вислати кілька десятків сільських дівчат до міста вчитися на медсестер і акушерок.

Роблячи все вищезазначене, намагалися не втрачати більш широку перспективу. Залеський декларував, що «Віці» є «суспільно-виховним рухом, а не лише освітнім чи професійним, не спортивним чи театральним, а рухом, який виховує Людину» [1; с. 123].

Таким чином, після здобуття незалежності в листопаді 1918 р. в Польщі досить помітно радикалізувалися суспільні осередки, котрі займалися проблемами селян. Одразу ж відбулось відновлення діяльності Союзу Молоді Сільської РП «Віці», що відіграв далеко не другорядну роль у вихованні патріотично налаштованих молодих людовців і став базовою організацією Стронніцтва Людового. Вищеназвані організації своїм головним завданням ставили культурно-просвітницьку діяльність серед сільського населення з метою патріотичного виховання молоді. «Віці» пройшли шлях від повної аполітичності до поступової, а згодом і загальної політизації своєї власної концепції структурної розбудови та організаційної діяльності.

Література:

1. **Borkowski J.**, Procesy integracyjne w Stronictwie Ludowym od I do II Kongresu. 1931-1933, „Roczniki dziejów ruchu ludowego», Warsz., 1964, t. 6. 293 s. 2. **Borkowski J.**, Odsrodkowe i dosrodkowe tendencje w Stronictwie Ludowym, „Roczniki dziejów ruchu ludowego», Warsz., 1965, t. 7. – 312 s. 3. **Giza S.**, Kalendarz wydarzeń historii ruchu

ludowego 1895-1965. – Warszawa, 1987. – 385 s. **4. Hillebrandt W.** Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce. 1939-1945. – Warszawa: Książka i wiedza, 1973. – 448 s. **5. Karaszewicz Tokarzewski M.**, Jak powstawała Armia Krajowa//Zeszyty Historyczne. – 1964. – № 6. – S. 29-50. **6. Landau Z.**, Tomaszewski J. Zarys historii gospodarczej Polski 1918-1939, KiW, Warszawa, 1971. – 118 s. **7. Materiaty** źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego. T. IV: 1939-1945., – Warszawa: Lud. Spółdz, 1966. – 236 s. **8. Okraska R.** Społeczeństwo obywatelskie w programie ZMW RP «Wici»./Z kart historii/<http://www.eko.org.pl/kropla/23/okraska.html>. – S. 121-175. **9. Szafflik J.** Ruch ludowy w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. W: Życie polityczne w Polsce 1918-1939. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985, – s. 107. **10. Winiarski B.** Między dwiema wojnami. W: Bolesław Winiarski: Polityka gospodarcza. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – S. 115-119.

Курзенков М. С. (г. Донецк)

ЭВОЛЮЦИЯ РОССИЙСКО-ГЕРМАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В 1871-1875 ГГ.

Следует отметить, что Германская империя, возникшая в 1870 году, перевернула весь Европейский мир с ног на голову. Интересно, что Пруссия, которая воспринималась всегда как наиболее слабая из великих держав, вдруг стала самой сильной и значимой, а Центральная Европа из Европейского поля битв после 1870 года превращается в подлинный центр европейской политики и дипломатии.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что именно фактор Российской империи играл ключевую роль в дипломатических построениях Отто Бисмарка, и во многом, собственно противостояние различных интересов данных держав привели к формированию блоковой системы конца XIX – нач. XX вв.

Цель исследования состоит в том, что бы проследить эволюцию внешнеполитических отношений между Германией и Россией в 1871-1875 гг.

Данная проблема имеет свою историю изучения. Исследование отдельных аспектов российско-германских отношений прослеживается в академических работах западноевропейских исследователей: Сеньбоса [1], Лависса и Рамбо[2]. Особенную ценность, в контексте соответствующей статьи, составляет монография известного русского учёного Кареева [3], а также написанная позже «История дипломатии» под редакцией Громыко А. А. [4]. Нужно отметить, что довольно существенное значение для раскрытия ключевых вопросов, относительно проблемы российско-германских отношений в XIX веке, имеет обращение к фундаментальной работе Г. Киссинджера «Дипломатия»[5].

Базовыми источниками, которые послужили основой для написания статьи стали материалы научного собрания «Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 гг.», изданного в 1952 г. [6] в котором раскрыты ключевые особенности договоров указанного времени.

Отметим, что отношения России и Германии 70-х гг. XIX в. продиктованы, тем геополитическим положением, которое сложилось в Европе к тому времени. Германская империя, которая считала своим основным оппонентом на международной арене Францию, постоянно пыталась, на протяжении своего существования, развязать с последней очередную войну. Интересно, что Германская империя очень трепетно относилась к своим восточным границам, где находилась достаточно сильная в военном отношении Российская империя, потенциальный союзник Франции. Риск войны на два фронта, на наш взгляд, был атрибутом германской внешней политики. В то же время Россия, которая граничила с двумя немецкими

государствами: мощной Германской империей и все более агрессивно настроенной к ней Австро-Венгрией, не могла себе позволить осуществить окончательный разгром Франции, так как в этом случае, Российская империя полностью теряла бы свое влияние в Западной Европе.

Следует отметить, что указанные выше два противоположных по своей природе внешнеполитические стремления, вынуждали обе империи идти на сближения друг с другом и, как видим далее, путем этого сближения стремились изменить политику своего оппонента.

Необходимо сосредоточить внимание на том, что геополитическая ситуация, которая сложилась к объединению Германии в 1871 году, зарождается уже после Крымской войны в 1853-1856 годах. Более того, с воцарением Александра II и занятием А. М. Горчаковым должности министра иностранных дел, основой внешней политики России, с одной стороны, стало воздержание от активного вмешательства в европейские дела, с другой — свобода в выборе союзников. [7, с. 691-692].

Исходя из этого, как видим, Россия делает шаг вперед к сближению с Францией с целью пересмотра Парижского трактата 1856 года. Так как Российская империя первая из великих держав, заметила нежелательное усиление Пруссии еще в июле 1866 г., её правительство предложило Франции и Англии подняться на протест против полного удаления Австрии с Германского союза. Не получив поддержки Россия приняла заверения Бисмарка, в отмене статей Парижского трактата, запрещающих ей иметь флот на Черном море и подержала Пруссию. [7, с. 727-728].

Благодаря, этой поддержки, Пруссии удалось развязать войну с Францией, не только с благожелательным нейтралитетом России, но, и, не опасаясь вступления в войну Австро-Венгрии, которую сдерживала первая. [1, с. 759]. Взамен этого Россия получила обещанное содействие Пруссии, и, на Лондонской конференции с первой были сняты ограничения на военный флот, содержащийся в Черном море. [6, с. 107-111].

После изменения Парижского трактата в 1856 году и поражения Франции, у России значительно уменьшилась потребность в дальнейшем пересмотре этого договора, а потому освободились руки для поисков союзников.

Понимая опасность, которую Германия представляла для своих соседей и, располагая таким постоянным фактором, как возможность реванша Франции [1, с.764] Бисмарк, канцлер Германской империи, сформировал и попытался воплотить в жизнь две основные цели своей внешней политики:

- Обеспечить сближение с Германией потенциальных союзников Франции;
- Добиться полного разгрома Франции, пока та еще была слаба, и не могла дать серьёзный отпор.

Отметим, что наиболее возможными союзниками для Франции были Австро-Венгрия (которая ещё не полностью смирилась с поражением под

Садовой) и Российская империя (которая опасалась возраставшего могущества Германской империи, опасаясь своей полной изоляции, следовательно искала сближения с Францией).

Поэтому для достижения своей первой цели Бисмарк постарался добиться восстановления былого союза трех восточных императорских дворов, существовавшего до Крымской войны 1853-1856 гг. Следует отметить, что для этого канцлеру необходимо было преодолеть все возраставшие разногласия между Российской империей и Австро-Венгрией.

Интересно, что более слабая в политическом и военном отношении Австро-Венгрия сама искала союза с Германией, но ее министр иностранных дел граф Андраши, старался вовлечь Германию в фарватер антирусской политики, однако не добившись своего ни с Германией, ни с Англией был вынужден согласиться на формат предложенный Бисмарком [4, с. 36].

У царской России также были основания искать сближения с Австро-Венгрией. Так, Александра II страшила перспектива Австро-Германского сотрудничества. Русская дипломатия надеялась обезвредить это сотрудничество посредством австро-венгерского соглашения.

Исходя из этого, царь Александр II самым не двузачным образом намекнул германскому послу на возможность сближения с Германией и Австрией. [4, с. 37-38]. Следовательно, Бисмарк и его кайзер решили воспользоваться сложившеюся обстановкой, следовательно расширить встречу в Берлине до трех императоров. Таким образом, после «свидания трех императоров» в Берлине, уже к октябрю 1873 года был заключен так называемый союз трех императоров. [6, с. 126-128].

Отметим, что Бисмарк добился первой поставленной перед собой внешнеполитической задачи, которая заключалась в сближения с Германией потенциальных союзников Франции, без особых трудностей, но достижение второй цели вызвало нежелание содействия новых союзников уже на Берлинской встречи. Следует указать, что Князь Горчаков сделал все от него зависящее, чтобы сгладить антифранцузское острие будущего союза. [4, с. 40]. Он дал понять, что Россия не станет поддерживать Германию против Франции.

Однако Россия, проводя независимую политику, в отношении Франции, все же, была очень заинтересована в союзе с Германией, что давало германскому канцлеру надежду на возможность изменения политики России по отношению к Франции.

Почти одновременно с заключением соглашения трех императоров, у Бисмарка появилась возможность испытать своих новых союзников перед угрозой войны между Германией и Францией. Так, опасаясь быстрого восстановления французской армии в 1872 году, она приняла систему всеобщей воинской повинности аналогичной германской. К тому же, в сентябре 1873 года германские оккупационные войска обязаны были покинуть французскую территорию: состояние оккупации, и следовательно,

полной беззащитности Франции прошло, а с приходом к власти монархистов в Берлине, стали опасаться, что последняя станет более «союзоспособной». Воспользовавшись «выходкой епископа» города Нанси [3, с. 457], Бисмарк стал угрожать Франции войной.

Отметим, что с военной точки зрения война с Францией в 1874-1875 годах была бы, несомненно, более выгодной для Германии, которая располагала в то время еще большим перевесом в силах, чем во время франко-прусской войны.

На наш взгляд, гораздо сложнее была дипломатическая сторона проблемы. Вопрос заключался в том, можно ли обеспечить нейтралитет других великих держав и локализовать франко-германскую войну по примеру 1870 года.

После того как стало ясно, что угроза войны исходящая от Пруссии имеет своей целью не только принятия благожелательного для Бисмарка военного закона, но и действительное осуществление войны, державы начали действовать для предотвращения войны. Уже в феврале 1874 года Горчаков и Андраши предприняли объединенную демонстрацию в пользу Франции. В результате которой Бисмарку пришлось ретироваться [2, с. 783].

Позиция держав в 1874 году показала Бисмарку невозможность начать войну с Францией, не заручившись поддержкой одной из них. Нужно отметить, что наиболее опасной для Германии на тот момент была позиция России, которая сохраняла свою поддержку Франции. Интересно, что Бисмарк решил предложить России взамен ее нейтралитета в случае войны содействие на Ближнем Востоке, [4, с. 45]. С этой целью в Петербург был отправлен со специальной миссией один из ближайших к Бисмарку дипломат Радовиц, который должен был прозондировать возможность договора с Россией. Одновременно с этим начался новый кризис в отношениях с Францией.

Так Франция готовилась принять очередной закон об увеличении армии. В ответ на эти мероприятия 4 марта 1875 года в Германии был издан императорский указ о запрещении вывоза лошадей [2, с. 460]. Что в то время свидетельствовало о военных приготовлениях. Нужно обратить внимание, что в то же время Германия начала давить на нейтральную Бельгию, намекая на использование ее территорий в случае войны с Францией. Все это, включая муссирующие тему войны германские газеты, свидетельствовало о подготовки Германии к войне.

Результатом этой «военной тревоги» стало то, что Россия, отвергнув предложение Радовица, об обмене нейтралитета России на помощь Германии в Балканском вопросе, вступила в соглашение со своим главным внешнеполитическим оппонентом Англией, чтобы не допустить нападение Германии на Францию.

Таким образом, события 1875 года окончательно убедили Бисмарка в том, что Россия — главное препятствие для агрессии против Франции.

Если же рассматривать этот период международных отношений (1871-1875 годы) в целом, то можно сделать следующие выводы:

На наш взгляд, союз трех императоров стал для Бисмарка определенной дипломатической победой, германскому канцлеру удалось сплотить и удержать вокруг Германии возможных союзников Франции, но этим союзом он так и не смог добиться российского нейтралитета.

События 1871-1875 годов показали Германской империи, стремление России стать посредником между Францией и Германией, тем самым сохранив свободу своей внешней политики в Западной Европе, что не входило в планы Бисмарка.

Таким образом, из желательного союзника Россия начинает, превращается в помеху для германских внешнеполитических планов.

Перспектива исследования проблемы состоит в расширении хронологических рамок, рассмотрении влияния взаимоотношений Германии с Россией во внешней политике, экономике, личностного фактора, а также изучении воздействия общественного мнения на международные отношения этих государств.

Литература:

Шарль Сеньобос Политическая история современной Европы./Шарль Сеньобос. — С.-П.: Монтвида. — 1903. — 840с. **2. Лависс, Рамбо** История XIX век./Лависс, Рамбо. — Том 7 — М.: ОГИЗ. — 1939. — 624с. **3. Кареев Н.** Общий курс истории XIX век./Н. Карев. — С.-П.: Типография М. М. Стасюлевича. — 1910. — 662с. **4. История дипломатии.** В пяти томах. — Том 2. — М.: Государственное издательство политической литературы. — 1963. — 820с. **5. Киссинджер Г.** Дипломатия./Г. Киссинджер. — М.: Ладомир, 1997. — 850с. **6. Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 гг.** — М.: Государственное издательство политической литературы. — 1952. — 464с. **7. История дипломатии.** В пяти томах. — Том 1. — М.: Государственное издательство политической литературы. — 1959. — 896 с.

Куцик М.М. (м. Ужгород)

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ КРАЇНАМИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ: 20 РОКІВ РАЗОМ

Наприкінці 80-х років ХХ ст. на теренах центральноєвропейського регіону намітилася криза існуючого тоталітарного режиму, яка носила загальноприйнятний характер і торкалася як економіки, політики, так і правових та соціальних аспектів.

Першочерговим приводом до зміни політичного режиму у Центрально-Східній Європі стала перебудова в самому Радянському союзі, яку пов'язують з іменем М.С.Горбачова. Перебудова передбачала відмову від «доктрини Брежнєва», що дало можливість країнам центрально-східноєвропейського регіону самостійно вирішувати питання подальшого розвитку. «Оksamитові» революції закріпили в даному регіоні просування демократії та ринкових відносин [3, с. 95].

Після розпаду соціалістичної співдружності та ОВД перед країнами зазначеного регіону постало питання пошуку шляхів та методів, які б привели до інтеграції з Європейським Союзом. Більш як 50-ти річне перебування у тенетах тоталітарної системи послабило та скувало економічну, політичну й правову системи Центрально-Східної Європи, тому шлях до інтеграції в європейські інституції поодинокі міг виявитися занадто обтяжливим для молодих демократій [1, с. 40].

В силу вищенаведених обставин три центральноєвропейські країни – Чехословаччина, Польща та Угорщина домовилися про співпрацю з метою об'єднання зі «старою Європою». У травні 1990 р. відбулася зустріч очільників цих країн у Братиславі, в ході якої були обумовлені передумови для утворення проекту трьохстороннього співробітництва [2, с. 136].

Так, 15 лютого 1991 р. в угорському м. Вишеград відбулася зустріч перших осіб Чехословаччини (Вацлав Гавел), Польщі (Лех Валенса) та Угорщини (Йозеф Антал), де було задекларовано утворення Вишеградського об'єднання – Вишеградської трійки, а після розпаду Чехословаччини – Вишеградської четвірки [6, с. 27].

Назва Вишеградської групи історична та походить й пов'язана з 1335 р., коли відбулася зустріч у м.Вишеград чеського (Ян Люксембург), польського (Казимир III Великий) та угорського (Карл I Анжу) королів. Метою зустрічі була згода про співпрацю між згаданими королями задля протидії Австрії, яка в той час якраз набирала обертів [11].

Фактично, взаємна співпраця згадуваних країн після розпаду СРСР відіграла важливу роль у переході від тоталітаризму до вільної плюралістичної та демократичної політики й суспільства. Про це свідчить, навіть той факт, що першочергова мета, яку ставили перед собою на початковому

етапі співпраці очільники Вишеградської групи, так це формування загальних та конкретних засад співпраці, тобто:

- відновлення державного суверенітету, демократії та свобод;
- ліквідація всіх існуючих суспільних, економічних та духовних залишків тоталітарної системи;
- формування парламентської демократії, сучасної правової держави, дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- утворення сучасного (модерного) товарного господарства та перехід до ринкових відносин;
- загальне приєднання до європейської політичної, господарської, оборонної та правової системи тощо [5].

Не дивлячись на те, що не останню роль у планах Вишеградської групи відігравала інтеграція до Європейського Союзу, але поряд з тим всі, й Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина мали на меті співпрацю (особливо після 1998 р.) та координацію спільних дій. Але ні початковий етап (1991-1998 рр.), ні доба так званого «другого Вишеграду» (після 1998 р.) не обійшлися без проблемних моментів [10, с. 6].

Відтак, як і будь-яка інша організація чи об'єднання, існування та діяльність Вишеградської групи пов'язане як і з проблематичними, так і з спільними моментами співпраці. Мова йде про те, що не завжди співпраця «Вишеградської четвірки» була злагоджена та виважена, були моменти й критичні (лютий 2002 р.) – коли прем'єр Угорщини Віктор Орбан запропонував переглянути суть так званих «декретів Бенеша», що в першу чергу зачіпали інтереси Чехії та Словаччини на шляху до ЄС.

Цікавою категорією, вартою окремої уваги, є питання принципів солідарності між країнами Вишеградської групи. Найкраще її можна прослідкувати через відношення до Словаччини. Яка на відміну від інших трьох країн на початку ХХІ ст. ще не була членом НАТО: Чехія та Польща надавали інформацію та поради Словацькій Республіці. Тобто, вишеградська співпраця, значною мірою залежала тай далі залежить як від конкретних політичних лідерів, так і від співпраці між країнами об'єднання [10, с. 7].

Починаючи з 1993 р. відносини між країнами Вишеградської групи була доволі проблематичними, хоча основна мета першого періоду існування Вишеградської групи була в більшій мірі реалізована суспільно-економічною трансформацією, поглибленою регіональною співпрацею та їх інтеграцією до НАТО та ЄС [9, с. 220]. Це було пов'язано з тим, що співпраця країн Вишеградського об'єднання була в цей час зосереджена, в першу чергу, на питаннях набуття якнайшвидшого членства в НАТО, а питання економічного характеру, насамперед – сільського господарства, формування зони вільної торгівлі в рамках СЕФТА, лібералізації взаємної торгівлі між країнами регіону носили епізодичний, несистемний характер, без суттєвих узгодження інтересів сторін [2, с. 144-145].

Варто наголосити на тому, що динаміка співпраці у найважливіші часи була пов'язана з тезою, що аж до вступу Чехії, Польщі та Угорщини до

НАТО була скоріш на папері, ніж на справді. В цей час більше говорилося про «політичний» значок Вишеградської групи, яка допомогла при лобюванні за вступ окремих країн до Північноатлантичного альянсу.

Але, як відомо, у 1998 р. відбулася ревіталізація діяльності об'єднання, тобто центральноєвропейські політики усвідомили необхідність співпраці між їхніми країнами. На Братиславському самміті очільників Вишеградської групи у травні 1999 р. були прийняті нові документи – «Обсяг Вишеградської співпраці», «Спільне оголошення головуючих країн Вишеградської четвірки». Які закріпили посилення співпраці у всіх сферах спільних інтересів та взаємної допомоги під час інтеграції до європейських та євроатлантичних структур [10, с. 8].

Фактично, Вишеградська група досягла підвищення стабільності регіону та посилення європейської інтеграції: у 2004 р. була прийнята Кромержаська декларація, в якій була обумовлена подальша співпраця, але вже з новим акцентом – брався до уваги не лише вступ до ЄС та НАТО, а також були визначені нові пріоритети «Вишеградської четвірки» та подальші етапи їх розвитку [11].

Відтак, регіональна співпраця Вишеградської групи на протязі 20 років пов'язана не лише з міжнародним співробітництвом, а й з наступними проблемами:

- господарство;
- інфраструктура;
- енергетика;
- закордонна співпраця;
- культурно-стипендіальний обмін;
- координація закордонних політичних позицій;
- вирішення спільних інтересів в ЄС та у стосунках з третіми країнами [12].

На сьогодні Вишеградська група є проявом зусиль країн Центральної Європи щодо співпраці в рамках загальноєвропейської інтеграції. Варто завжди мати на увазі, що «Вишеградська четвірка» не з'явилася як альтернатива зусиллям європейської інтеграції і ніколи не змагалася з існуючими та функціонуючими європейськими структурами.

Навпаки, мета діяльності – покращувати оптимальну співпрацю з усіма країнами, в першу чергу із сусідами. Тобто першочерговим завданням є демократичний розвиток всіх частин Європи [7].

Варто зауважити, що до 20-ти річчя Вишеградської групи, на самміті очільників країн «Вишеградської четвірки» 25 січня 2011 р. була прийнята Братиславська декларація, яка підтверджувала минулі досягнення об'єднання та виокремила головні виклики та постулати на майбутнє [4].

На сьогодні «Вишеградська четвірка» є символом успішної політичної та господарської трансформації, а також регіональної співпраці. Країни даного об'єднання конструктивні, відповідальні та респектабельні партнери

у Європі при реалізації ключових пріоритетних завдань та програм ЄС, причому своїм внеском сприяють розширенню ЄС з метою підтримки безпеки та стабільності континенту [8].

Отже, протягом 1991-2011 рр. діяльність вишеградської групи була пов'язана та впливала з внутрішнього та регіонального розвитку країн-учасниць, причому вони у більшості випадків діяли консолідовано та злагоджено.

Література:

1. Зеленько Г. Вишеградська четвірка матиме на заході те, що робить на сході/Галина Зеленько//Політика і час. – 2005. – №2. – С. 38-46. **2. Кім Є.** Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції: Монографія/Єва Кім. – Ужгород: Ліра, 2008. – 440 с. **3. Сидорук Т.** Інтеграційні процеси в сучасній Європі. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/Тетяна Сидорук. – Львів: Піраміда, 2010. – 354 с. **4. Deklaracia** ministrov krajín V4 z 25. januara 2011//www.euroinfo.gov.sk/vysehradska-stv... **5. Deklarace** o spolupraci Česke a Slovenské federativni republiky, Polske republiky a Maďarske republiky na ceste evropske integrace//www.visegradgroup.org. **6. Lukášek L.** Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991-2004/Libor Lukášek. – Praha: Karolinum, 2010. – 170 s. **7. Pehe J.** Skončí visegrádská spolupráce?//www.visegrad.info/index.php. **8. Priority** bezpečnostnej politiky krajín V4 v kontexte ich vzťahov s USA a Ruskom//www.fpv.mv.umb.sk/.../tezy_11_4_2011. **9. Shepherd R.** International Security and the Limits of Populism in the Visegrad Group Countries/Robin Shepherd Mesežnikov//Democracy and populism in Central Europe: the Visegrad elections and their Aftermath. – Bratislava, 2007. – S. 219-230. **10. Strážay T., Bličník V.** Fungovanie Vyšehradskej štvorky pred a po vstupe jej členov do Európskej unie//Tomaš Strážay, Vladimír Bličník. – Bratislava, 2006. – 33 s. **11. www.visegrad.info/index.php.** **12. www.visegradgroup.org.**

Ладига О.І. (м. Луганськ)

ОЦІНКА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ РОЗШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КОНТИНГЕНТІВ СОЮЗНИКІВ НІМЕЧЧИНИ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ У ЛІТНЬО-ОСІННІЙ ПЕРІОД 1942 Р.

Останні 10-15 років у західній (в першу чергу, англійській, італійській, румунській, молдавській, угорській, меншою мірою фінській) і навіть українській та російській історіографії наголошується на тому, що слід переглянути більшість базових тверджень щодо участі союзників Німеччини у війні з Радянським Союзом. Це стосується як причин, що спонукали уряди країн Осі вступити у війну з СРСР, так і впливу збройних сил союзників Німеччини на перебіг подій на Східному фронті. Узагальнено ці твердження наступні:

- Такі «малі» країни як Румунія, Угорщина, Фінляндія мали тільки дві альтернативи, знаходячись між двома «імперіями монстрами» (СРСР та Німеччиною), або стати союзниками Німеччини і залишитись частково незалежними, або бути «окупованими СРСР».

- Для Румунії та Фінляндії це були ще й «визвольні» війни, які повертали «ісконну» територію загарбану СРСР у 1939-1940 рр.

- Словаччина, Хорватія та Іспанія надали свої військові контингенти бо намагались віддячити Німеччині за надання (Словаччина, Хорватія) або «підтримку» незалежності (Іспанія).

- Причина вступу у війну Італії пояснюється як суто «приватна ініціатива Муссоліні» та «прикра помилка», або вимушений крок з боку Муссоліні, в оплату боргу за допомогу, надану німцями італійським військам в їх війні у Північній Африці.

Багато праць істориків цих країн пронизано жалем з приводу історичного ходу подій 1943-1945 рр., в окремих проповідуються суто профашистські погляди, наприклад у румунському та молдавському дослідженні з воєнної історії [1; 2].

Звичайно, існують дослідження, які комплексно вивчають причини участі військових контингентів союзників Німеччини на Східному фронті. Але, на нашу думку, найбільш чесно й цинічно настрої угорських та інших європейських правлячих кіл, та й більшості пересічних громадян Європи ілюстрував начальник Генерального штабу угорської армії Хенрік Верт, які він виклав у своїй доповіді військовому міністру: «Ми повинні прийняти участь у війні з СРСР, тому що: 1. Це забезпечить територіальну цілісність країни і збереже наш суспільний і економічний порядок; 2. Послабить російського сусіда... і віддалить від наших кордонів; 3. Це християнський обов'язок і наша принципова позиція проти більшовизму; 4. Політично ми остаточно стали на бік країн Осі; 5. Ми розраховуємо на подальше збіль-

шення наших територій»[3, с.49]. Низька активність у війні проти СРСР розглядалася хортистами як пряма загроза перспективам створення «Великої Угорщини» і разом з бажанням вислужитися перед Гітлером послужило поштовхом, який прискорив їх вступ до війни проти СРСР. Той факт, що вони сподівалися цим заслужити прихильність Берліна при вирішенні питання про свої територіальні претензії до Румунії.

Визнаючи, що у II Світовій війні проти СРСР воювали не тільки війська Вермахту, західні та «вітчизняні демократичні історики» часто участь союзників Німеччини у війні проти СРСР свідомо применшують. Так, зазначалося, звичайно, що на Східному фронті були підрозділи окремих країн, але на хід військових дій вони не вплинули, несли конвойну і окупаційну службу, їх була незначна кількість, і відправлені вони були на цю війну проти їх волі [4].

Головна ідея, яку намагаються донести, наприклад, сучасні угорські військові історики полягає в тому, що «...з військової точки зору – всупереч поширеній думці – участь угорських військових у II Світовій війні більш значущою була при окупаційних діях і військових операціях на Східному фронті у 1944-1945 роках (прим. автора статті: жорстокий та вмільий спротив Червоній Армії і, як наслідок, її великі втрати, пояснюються угорськими вченими високим патріотизмом армії та відчуттям військового обов'язку). Битви другого армійського корпусу менш вплинули на події світової війни, ніж діяльність угорських окупаційних військ...» [5, с.41]. Подібні ідеї, часто не підкріплені фактами, зустрічаємо й у італійських роботах [6, с.13-27]. Фінські історики говорять в першу чергу про повернення «власних етнічних територій» [7], забуваючи про свою спробу реалізації проекту «Великої Фінляндії», про те що саме вони забезпечили блокаду Ленінграда та сковували активними військовими діями армії двох радянських фронтів та двох флотів.

На нашу думку, союзники Німеччини «викладались дійсно по повній», забезпечуючи перемогу фашистській Німеччині і в першу чергу собі, з тою різницею, що мотиви залучення своїх військ до війни з СРСР у 1941 та 1942 рр. дещо відрізнялись.

Таблиця 1.
Війська союзників Німеччини (на серпень – вересень 1941 р.)

Країна	Піхотні та моторизовані дивізії	Піхотні та моторизовані бригади	Кавалерійські бригади	Танки та самохідні установки	Артилерія та міномети (без зенітної)	Бойові літаки	Кораблі різних класів
Італія	3	-	-	60	1000	73	-

Фінляндія	16	2	1	86	близько 2000	307	52
Румунія	13	6	3	60	близько 3000	623	57
Угорщина	-	4	1	189	більше 200	48	-
Словаччина	1	1	-	50	більше 100	71	-

Статистика та об'єктивний аналіз доводять – чисельність військових контингентів «країн-сателітів» була більш ніж значною, а участь військ німецьких союзників у війні на Східному фронті була вельми діяльною. Та й у «підневільному» характері участі німецьких союзників у війні проти СРСР є дуже серйозні сумніви. Як відомо, до 22 червня 1941 р. крім німецьких з'єднань біля кордонів Радянського Союзу розгорнулися 29 дивізій і 16 бригад союзників Німеччини – Фінляндії, Угорщини та Румунії. Тобто 20% сил вторгнення складала війська німецьких сателітів.

Ця цифра принципова – бо навіть у квітні 1945 р. всі союзні Червоній Армії війська (польські, румунські, болгарські, чехословацькі, французькі) складала лише 12% від чисельності радянських військ [8]. Це мало вирішальне значення для перебігу військових операцій, коли навіть свіжий батальйон вирішував долю прориву оборони, захоплення стратегічно важливого пункту чи оточених військ.

Чому ж після поразки у зимовій кампанії 1941 р. та відчутних втрат у живій силі та техніці союзники Німеччини «не вгамувалися» та не відізнали свої контингенти у 1942 р., а навіть збільшили їх?

Ще влітку 1941 р., посилаючи на Східний фронт війська, лідери Угорщини, Італії та інших країн пропонували Гітлеру негайно направити услід ще війська, але він відмовив [6, с.87].

Проте Муссоліні не залишав думки розширити свою «військову участь» на Східному фронті. 10 жовтня 1941 р. міністр закордонних справ Чіано зробив примітний запис в своєму щоденнику: «Коник Муссоліні – це відправка італійських збройних сил до Росії. Він хоче послати туди навесні ще двадцять дивізій, доводячи, що таким чином ми наблизимо наше військове зусилля до німецького і уникнемо того, що після перемоги (він упевнений, що вона буде) Німеччина почне нам диктувати свої умови точно так, як і переможеним країнам» [9, с.71].

Позиція німців щодо збільшення присутності контингентів союзників на радянсько-німецькому фронті почала поступово змінюватися в кінці осені 1941 р. Так, у ході переговорів, які вів Чіано з Гітлером і Ріббентропом з цього питання в жовтні-листопаді, Гітлер погодився, що «була б корисною участь італійських альпійських частин в боях за Кавказ» [6, с.91].

Позиція Гітлера щодо участі військ сателітів в боях на Східному фронті кардинально змінилася після поразки під Москвою і в ході стратегічного наступу Західного фронту зимою 1941/42 р. Німецько-фашистські війська понесли великі втрати, і тепер німецьке керівництво було украй зацікавлене не в отриманні можливо більшої кількості військ сателітів.

29 грудня 1941 р. Гітлер в своїх трьох листах приблизно аналогічного змісту повідомив Муссоліні, Антонеску і Хорті про своє рішення «з першим теплом 1942 р. почати наступ на Східному фронті з метою повного знищення Радянського Союзу» і вказав на необхідність надання своєчасної додаткової військової допомоги італійськими, румунськими і угорськими військами [6, с.92].

Керівництво країн сателітів як і у 1941 р. все ще сліпо вірило у швидку перемогу Німеччини, негайно відгукнулись на ці листи і віддали розпорядження готувати для відправки до СРСР нові контингенту військ. Безумовно, в даному випадку вони керувалися не стільки оперативно-стратегічною доцільністю, скільки політичними розрахунками. Будучи твердо впевненими в перемозі, вони прагнули забезпечити собі місце великих держав на Сході.

В зв'язку з цим заслуговує уваги думка, висловлена італійським істориком Л. Чева. Він припускає, що одним з головних мотивів відправки військ проти Радянського Союзу було бажання укріпити внутрішньополітичне положення режимів в самій Італії, Румунії та Угорщині, за рахунок участі в «ідеологічній» війні.

За рік, що пройшов з часу відправки на фронт військових контингентів, ситуація в їхніх країнах ускладнилася. Положення фашистських режимів ставало все більш хистким. Невдачі на Східному фронті, відчутні продовольчі труднощі – все це сприяло зростанню антивоєнних і антифашистських настроїв. Нерідким явищем стали стихійні антивоєнні демонстрації. Почали активну роботу антифашистські групи Опору. Підсилила свою діяльність Комуністична партія в цих країнах: на заводах і фабриках регулярно з'являлися листівки і підпільні комуністичні видання, які закликали до повалення тоталітарних режимів. Без сумніву, можна фіксувати і факти, які доводять що на союзників тисли. Так, після чотирьох днів переговорів, Ріббентроп дав зрозуміти, що розміри територіальних поступок хортистам в Трансільванії залежатимуть від масштабів підтримки, яку вони нададуть Німеччині. Звертаючи їх увагу на приклад Румунії в цьому відношенні, він знов і знов вимагав збільшення поставок до Німеччини і відправки на фронт «всіх наявних угорських збройних сил» відмовив [10].

Ажіотаж щодо участі у війні з СРСР у 1942 р. ми спостерігаємо і у Румунії і у Італії. Крім того, іспанці, хорвати, французи та й інші європейські добровольці намагаються швидше вступити в бій з «більшовицькими ордами». Участь у війні на Сході починає нагадувати масову істерію.

Так, вже 4 січня 1942 року румунський кондуктор видав наказ, в яко-

му, нагадавши «про славу румунської зброї», оголосив, що румунську армію чекає «нова місія». «Наші німецькі союзники, – сказано в наказі, – ведуть важкі бої і звать нас на фронт...». У розпорядженні німецького командування знаходилося у лютому 1942 року близько 10 великих румунських з'єднань, загальна чисельність яких складала 180 тис. чол. [11, с.68].

Не відставали й італійці, у січні 1942р. італійський посол Альф'єрі отримав повідомлення, що Гітлер просив прискорити посилку італійських військ. У зв'язку з цим Кейтель 6 лютого послав лист, в якому наполягав на тому, щоб перший італійський корпус у складі трьох дивізій був готовий до відправки до 1 травня [6, с.92].

Таблиця 2.
Війська союзників Німеччини (на травень – вересень 1942р.)

Країна	Піхотні та моторизовані дивізії	Піхотні та моторизовані бригади	Кавалерійські бригади	Танки та самохідні установки	Артилерія та міномети	Бойові літаки	Кораблі різних класів
Італія	9	3	-	74	2906	73	26
Фінляндія	16	2	1	бл. 200	бл. 2000	200	52
Румунія	18	10	6	бл. 200	бл. 6000	400	500
Угорщина	10	9 (окупаційні)	1	110	більше 2000	90	-
Словаччина	2	1	-	40	більше 300	40	-
Хорватія	0,5 (посил. полк)	1		30	більше 200	50	6

Таким чином, якщо у 1941 р. гарантії участі Румунії та Фінляндії у війні на боці Німеччини надали впевненості Гітлеру, щодо розв'язання агресії проти СРСР. Спільні дії румунських, фінських, угорських, італійських та словацьких контингентів на Східному фронті максимально підвищили бойові можливості вермахту, дозволяючи йому зосередити ударні сили на головних напрямках і спільними силами розбити великі сили РСЧА. Фактично, завдяки фінам на Півночі, румунам на Півдні України та у Криму, італійцям у Донбасі, словакам під Ростовом, фронт на Сході не обвалився і війна не закінчилася до весни 1942 р. розгромом Німеччини. Це дозволило Гітлеру, мати надію на перемогу у 1942 р., але для її реалізації потрібно було задіяти безпрецедентні людські та матеріальні сили. Отримати їх можна було тільки за рахунок існуючих та нових союзників. Як уже було сказано

вище дипломатичні зусилля Німеччини та бажання й інтереси союзників Німеччини співпали. На Східний фронт були відправлені кращі сили.

Охарактеризуємо контингенти союзників, які суттєво збільшилися.

Італія. 8 армія, до складу якої повинен був влитися і експедиційний корпус, що вже діяв на Східному фронті складалася з двох корпусів: II армійський у складі трьох піхотних дивізій («Равенна», «Коссерія», «Сфорцеска») і альпійський корпус у складі трьох горнострілецьких дивізій («Тридентіна», «Юлія» і «Кунензе»). Для несення тилової служби до складу армії була включена також дивізія «Вінченца» без артилерійського полку. У складі експедиційних сил значно збільшилося і число фашистських батальйонів чорносорочечників. На фронт відправлялися ще три бригади «добровольчої міліції безпеки» («Монтелло», «Балі Ськрівія» і «Леонесса»). Численними були частини, підрозділи і тиллові служби армійського підпорядкування.

У 8-ій армії було майже 4,5 тис. кулеметів, близько 3 тис. гармат і мінометів, 80 танків і самохідно-артилерійських установок, 100 літаків і майже 16700 автомашин, 1130 тягачів, 4470 мотоциклів [12, с.631-632.]. До неї був включений єдиний у збройних силах Італії дивізіон 210-мм гаубиць (12 шт.) і 60 гаубиць калібру 149 мм з 89, що були в наявності.

Все найкраще із зенітної і протитанкової артилерії також було направлене на Східний фронт. Так, туди прямували 52 новітні 90-мм і 75-мм зенітні гармати, які склали чверть всієї зенітної артилерії цих калібрів (у Африці було всього 33 таких гармати). Причому частина цих засобів була вилучена з ППО країни, що значно знизило її бойові можливості. У складі 201-го армійського артилерійського полку були зібрано всі сучасні італійські 75-мм протитанкові гармати (36 шт.).

Вся артилерія 8-ої армії була переведена на механічну тягу (за винятком горної в'ючної артилерії альпійських дивізій). Артилерія на Східному фронті була не тільки вищої якості, ніж в Африці, але й технічна насиченість гарматами у 8-ій армії була в 1,5 разу більшою.

Кількість автомашин в 8-ій армії майже в 2,5 разу перевищувало італійський автотранспорт в Африці (де у червні 1942 р. було близько 7 тис. автомашин) [12, с.184.]

До моменту відправки 8-ої італійської армії на Східний фронт у червні 1942р. загальна чисельність сухопутних військ становила 2 млн. 760 тис. У діючій армії знаходилося всього 4 % сухопутних військ – 60 тис. в Північній Африці і 62 тис. у Радянському Союзі. З відправкою на Східний фронт нових з'єднань чисельність діючої армії зросла до 289 тис. чоловік (60 тис. в Африці і 229 тис. у СРСР), і, таким чином, її частка в сухопутних силах зросла до 10%. Причому в Радянському Союзі опинилося 79% діючої армії сухопутних сил Італії, і 28% бойових частин, з'єднань і об'єднань сухопутних сил Італії! [6, с.95].

Румунія. Зі всіх союзників гітлерівської Німеччини найбільше число дивізій виставила проти СРСР Румунія. У порівнянні з 1941 р. її «внесок» у антирадянську війну в 1942р., як свідчать румунські документи навіть

зріс. На 1 серпня 1942р. на Східному фронті і окупованій радянській території знаходилося 32 великі румунські з'єднання («grosse Einheiten»), тобто дивізії і бригади. Загальна чисельність солдат та офіцерів у вказаних з'єднаннях у 1942р. була вища. З'єднання включали 24 500 (23453) офіцерів, 31 400 (18 321) унтер-офіцерів і 654 000 (631 333) солдат. Крім того, у 1942р. Румунія надала Гітлеру 52 (55) ескадрильї, 500 (310) кораблів, 144 (120) зенітних і берегових батарей. Збільшуючи «внесок» своєї країни в антибільшовицьку війну, кліка Антонеску сподівалася, що гітлерівці врахують це при розподілі здобичі. Не випадково у документі «Внесок Румунії у війну проти СРСР» наголошується, що 80 % людських і 75 % матеріальних втрат румунська армія понесла в боях на схід від Дністра [13].

Як і німецьке та італійське, румунське командування направило під Сталінград найбільш боєздатні дивізії, майже всю свою важку артилерію. Найбільш укомплектованою була 3-а румунська армія, до складу якої у жовтні 1942р. входили 8 піхотних, 2 кавалерійські і 1 танкова дивізії. На фронті армії діяло 14 артилерійських полків дивізійної артилерії, 4 важких артполки і 1 окремий дивізіон важкої корпусної артилерії. 4-а румунська армія за складом поступалася 3-й. Вона включала 5 піхотних і 2 кавалерійські дивізії [13]

Всі перераховані дивізії раніше брали участь в боях, отже, досвід війни у них був. Все ж таки по бойовій підготовці і особливо по оснащенню танками вони поступалися німецьким.

Угорщина На основі німецьких документів ще радянськими вченими доведено, що начальник ОКБ Кейтель ще восени просив у Хорті відправити для участі у весняному наступі 16 дивізій, 3 бригади, а також 10 дивізій внутрішніх військ для окупаційної служби. У квітні 1942р. на Східний фронт відправилася 2-а угорська армія під командуванням Густава Яня у складі 205 тис. вояків, близько 110 танків, авіагрупи з 90 літаків [14]. 2-а угорська армія у складі дев'яти дивізій і танкової бригади, виведена у квітні – липні 1942р. на Східний фронт, знаходилася у підпорядкуванні командувача німецької групи армій барона Вейхса, ще до виходу на Дон зазнала важких втрат. Але слід зазначити й те, що в липні 1942р. з 1134 танків, що брали участь в боях на Воронежському фронті, за даними ДАБТУ Червоної армії, було втрачено 790. У серпні 1942р., коли інтенсивність боїв дещо знизилася, з 703 танків, що брали участь в боях, Воронежський фронт втратив 247 машин. Високі втрати в ході каскаду контрударів по угорських позиціях в межиріччі Дону і Волги вселяли в німців та угорців оптимізм щодо перспектив утримання фронту на Дону.

Ці цифри є неспростовним доказом того, яке значення керівництво союзників Німеччини надавало розгортанню військових зусиль на Східному фронті і яке місце в їхніх планах цей фронт зайняв до літа 1942 р.

Отже, насправді, саме завдяки зусиллям союзників Німеччини стало можливим перехопити стратегічну ініціативу у війні на Східному фронті країнам Осі. Втримавши завдяки союзникам оборону зимою 1942р., німецькі війська оговталися від поразки і створили умови для успіхів у воєнній

кампанії літа-осені 1942 р. На протязі квітня-листопада 1942 р., не зважаючи на нищівні контрудари, вони тримали фронт протяжністю: 3 румунська армія – 170 км., 4 румунська армія – 200 км., 8 італійська армія – 180 км., 2 угорська армія 160 км., фінські армії загалом – більше 1500 км. Крім того, з урахування словацьких, французьких, іспанських та хорватських контингентів, а також авіаційних частини союзників – до осені 1942 р. війська країн-союзниць Німеччини налічували вже добрі 25 % сил, які приймали участь у бойових діях, з охоронними частинами 30 %. Це мало вирішальне значення не тільки на хід окремих військових операцій, а взагалі унеможливило ведення війни Німеччиною без союзників.

Як бачимо, сьгоднішні підходи до участі союзників Німеччини у військових діях на Східному фронті у 1942 р. доволі заполітизовані. Загальна картина, що постає з аналізу вже того невеличкого, проаналізованого автором доробку воєнної історії засвідчує, що ця проблематика вченими розробляється постійно; особливо активізувався процес її осягнення в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст.: розвал СРСР, кінець існування соцтабору та поява на політичній арені суверенних держав помітно і суттєво вплинули на все історіописання війни. Чимало там є й цікавих сюжетів, які напряду зачіпають українську складову історії часів Другої світової. На жаль, взаємообміну між ними поки що майже немає, як немає і наукових діалогів, дискусій та посутносних обговорень проблем чи фрагментів історії, причому навіть таких історій, які в силу історичних обставин багато в чому можуть претендувати на «спільні історії».

Література:

1. **Din** istoria Transnistriei (in contextul istoriei nationale)/Demir Dragnev, Ion Chirtoga, Ion Jarcutchi, Elena Negru. – Chisinau, 1997. – 210 p.
2. **Moraru P.** Basarabia, basarabeni si serviciilesecrete (1918-2005). Dictionaralfabetic/P.Moraru. – Chisinau, 2005. – 320 p.
3. **Зефиров М. В.** Асы Второй мировой войны: Союзники Люфтваффе: Венгрия. Румыния. Болгария. Хорватия. Словакия. Испания/М. В. Зефиров. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
4. **ВВС Russian:** Союзники Третьего рейха – боеспособные и не очень/Артем Кречетников. [Электронный ресурс]. – Режим доступа://www.pseudology.org.
5. **Ungváry K.** A magyar honvédség a második világháborúban/Kristián Ungváry. – Budapest: Osiris Kiadó, 2005. – 607 old.
6. **Сафронов В.** Итальянские войска на советско-германском фронте: 1941-1943/В. Г. Сафронов. – М.: Наука, 1990. – 240 с.
7. **Барышников Н. И.** Мифы финской историографии о войне продолжении. //От войны к миру: СССР и Финляндия 1939-1944 гг. Сб. статей/Под ред. В. Н. Барышникова, Т. Н. Гордецкой и др. – СПб.: С.-Петерб. ун-та, 2006. – С. 201-206.
8. **Союзники Германии на Восточном фронте/Александр Усовский.** [Электронный ресурс]. – Режим доступа://www.pseudology.org.
9. **Ciano G.** Diari. Vol. II./G. Ciano. – Roma, 1947. – 360 p.
10. **Пушкаш А. И.** Венгрия в годы второй мировой войны/А. И. Пушкаш. – М.: Наука, 1966. – 527 с.
11. **Armata Romana//Anale.** – 1960. – № 1. – P. 68.
12. **Le operazioni delle unita italiane al fronte russo, 1941-1943.** – Roma, 1977. – 690 p.
13. **Левит И. Э.** Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: истоки, планы, реализация (1.IX.1939-19.XI.1942)/И. Э. Левит. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 391 с.
14. **Венгерс-**

кие войска в боях против Красной Армии (1941-1943 гг.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.warmech.ru/easteur_0/hun022.html.

Лук'янов О.П. (м. Луганськ)

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД ВЛАДОЮ ЗУНР ТА ПОЛЬЩІ У 1919-1921 РР.

Сучасне державне будівництво в Україні ґрунтується на історичному досвіді багатьох століть вітчизняного державотворення. Антикорупційна політика в Україні не може бути успішною без урахування історичного досвіду періоду визвольних змагань минулого століття.

Відродження української державності на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорщини восени 1918 року вимагало створення національних органів державної влади. При тому, що пріоритетним завданням для молодого Української держави став збройний захист свого суверенітету, питанням розбудови державних інститутів та ефективності їх функціонування також надавалося велике значення [3]. В умовах військових дій та економічної кризи серйозну суспільну небезпеку становили корупційні зловживання представників влади, що підривало авторитет новоутвореного державного апарату серед населення.

Ми ставимо мету розглянути процес формування антикорупційного законодавства у період становлення української державності 1919-1921 рр. та реалізацію антикорупційної політики й проблеми правозастосування нових правових норм в Західній Україні в складі ЗУНР (ЗОУНР) та Польщі.

Системного дослідження з формування антикорупційної політики в досліджуваній період в Україні не здійснювалося. Цих питань торкаються лише деякі автори в межах дослідження розвитку кримінального законодавства або державних установ: Гай-Нижник П., Камлик М., Невмержицький Є. та інші [1; 2].

З розпадом Австро-Угорщини одними з перших кроків уряду новоутвореної Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) було формування національних органів влади та законодавства про державну службу [3; 12]. У процесі побудови нової держави і законодавства в багатьох сферах правовідносин продовжувалося використання норм австрійського імперського законодавства. Однак через пів року існування ЗУНР (ЗОУНР) поштовхом до прийняття першого національного антикорупційного акту стали народні постання проти зловживань деяких посадовців ЗУНР.

На початку 1919 року уряд ЗУНР зіштовхнувся з незадоволенням владою з боку селян та робітників Галичини. 14-15 квітня 1919 р. відбулося Дрогобицьке повстання робітників та селян, причиною якого стали тяжкі матеріальні умови життя, корупційні зловживання з боку місцевої адміністрації та перебування у містах району значної кількості старшин Галицької армії, що ухилялися від участі в бойових діях на захист українських земель [1, с. 152-153, 7]. Народні повстання підштовхнули керівництво ЗУНР до

негайного проведення реформ. У квітні 1919 року, в умовах польського наступу на ЗУНР, було прийнято низку важливих правових актів, серед яких був Розпорядок Державного Секретаріату внутрішніх справ про поборювання хабарництва, від 22 квітня 1919 р. [13].

Заслуга у розробці першого антикорупційного правового акту в новітній історії суверенної України належить безпосередньо державному секретарю внутрішніх справ ЗОУНР – Івану Макуху, який у квітні 1919 року розпочав активну кампанію по боротьбі з корупцією та хабарництвом, що на його думку стали «однією з найгірших суспільних воєнних недуг» [3; 4; 5; 6, с. 249; 9, с.146]. За виданим ним 22 квітня 1919 р. розпорядженням стосовно «поборювання хабарництва», місцева повітова влада мала право карати за хабарництво грошовими штрафами до 10000 гривень або арештом до трьох місяців, а коли хабарник при здійсненні правопорушення застосовував погрози чи насильство або коли здійснював хабарництво повторно, грошовим штрафом до 20000 гривень або арештом до шести місяців [13; 9, с. 147]. Правовою основою розпорядження (як підзаконного акту) вказувався закон Австро-Угорщини від 24.07.1917 р., що був спрямований на попередження економічних збитків державі під час війни, у тому числі і проти зловживань державних службовців. Одночасно з введенням в дію Розпорядження 22.04.1919 р. призупинялася дія Розпорядку австрійського міністерства внутрішніх справ про поборювання хабарництва від 12 серпня 1918 р. [13]. Повноваження здійснювати покарання хабарника до утворення інспекції повітової політичної влади належало представникам Державного секретаріату внутрішніх справ. Посадовці органу внутрішніх справ повинні були повідомити про хід слідства, що велося проти хабарника, його доходи, посаду, яку він займав у тих чи інших органах влади. Хабар підлягав конфіскації на користь держави [13, с. 63; 9, с. 147 ; 14, с.1].

Важливе значення для проведення ефективної антикорупційної політики мала Люстраційна комісія, утворена при Державному секретаріаті внутрішніх справ, основним завданням якої була боротьба з корупцією та хабарництвом і різного роду зловживаннями [16, с. 1; 9, с. 147]. Значний внесок у реалізацію антикорупційних заходів здійснив Михайло Воробець, який обіймав посаду окремого державного ревизора із широкими повноваженнями, і проводив ревізії в Бучачі, Долині та в інших містах [9, с. 148]. Потреба в таких рішучих заходах зумовлювалася й тим, що, як зазначав громадський і політичний діяч Карло Коберський, «на фронті віра в свою молоду силу, там бадьорий дух посвяти, боротьба з дезертирством – тут заполоханість, зневіра в будучність нації – дух особистої кар'єри чи обогащення, «великодушне милосердіє» для розбишак і дезертирів» [15, с. 2]. Ставалося й так, що корупція поширювалася на Західноукраїнську область Української народної республіки разом з урядовцями-втікачами з Наддніпрянської України. Про наявність корупції в органах влади УНР в 1919-1921 рр. в спогадах наголошують багато тогочасних державних

діячів: «Вища влада УНР поступово, проте неухильно деградувала. Втім, самий стан державного апарату і усіх гілок влади УНР перебував в абсолютному розкладі. Серед державних службовців були звичайним явищем корупція, зловживання службовим становищем, правопорушення, відсутність виконавчої дисципліни, фінансові махінації тощо» [1, с. 152], «В цей час (березень – квітень 1919р.), – згадував колишній міністр внутрішніх справ УНР Ісаак Мазепа, – на території Галичини знаходилося чимало урядовців-втікачів з Наддніпрянської України, що під час безперестанних евакуацій державного центру порозбігалися, хто куди хотів. Наприклад, з міністерства внутрішніх справ ще в Винниці зникли невідомо куди директор адміністративного департаменту Пашевський і начальник комісії для заготівлі одягу для міліції Гейман, за яким числилося 10 мільйонів гривень державних грошей. Перед евакуацією з Кам'яця (в кінці березня 1919р.) зник цілий кінний загін центральної державної міліції в кількості до 300 людей разом з своїм начальником Ідишевським. Немало з цих дезертирів опинилися в Галичині, де вони весело жили по ресторанах та кав'ярнях» [1, с. 153; 8, 157].

Діяльність державного секретаріату внутрішніх справ ЗУНР на чолі з Іваном Макухом дозволила викрити корупцію на цукроварнях, а також дрогобицьку, долинську, бучацьку нафтові афери, що нанесли великої шкоди соціально-економічному становищу та розкладали державний апарат [11, с. 1]. Великого розголосу набула справа щодо спекуляцій сіллу за участю посадовців Долинського повіту. У той час як у продажі солі відмовлялося урядовцям, представникам інших повітів, майже весь запас солі, 90 вагонів, було продано місцевим спекулянтам, які реалізовували її за ціною у два рази більшою від максимальної вартості. Також службовці «Харчевого Уряду» Долинського Державного Комісаріату займалися спекуляціями з нафтою, зерном та іншими продовольчими та промисловими товарами, у наслідок чого погіршувалася й без того тяжка соціально-економічна ситуація та наносилися збитки державі. [16, с.1; 9, с. 147]. Започаткована Іваном Макухом Люстраційна комісія навесні 1919р. розкрила зловживання в «Харчевім Уряді» Долинського Державного Комісаріату. Багатьох винних у службових зловживаннях було заарештовано та позбавлено посад. Однак в умовах активних військових дій й наступу польської армії на українські землі забезпечити ефективне правозастосування антикорупційних норм було не можливо.

Уряд Польщі під час розбудови Другої Речі Посполитої зайнявся питаннями створення антикорупційного законодавства значно пізніше. Майже через рік після прийняття Розпорядку Державного Секретаріату внутрішніх справ ЗУНР про поборювання хабарництва польська влада у січні 1920 року приймає перший антикорупційний акт, який у березні 1921р. замінюється новою постановою: Постанова Ради Міністрів Польської Республіки про боротьбу зі злочинами, пов'язаними з хабарництвом

урядовців [18; 19]. Польські антикорупційні акти також були спрямовані переважно на боротьбу з хабарництвом серед цивільних службовців, однак передбачали суворі покарання смертною карою за хабарництво. При цьому в постанові містилася значна кількість посилань на імперські закони, які на початку 1920-х рр. продовжували діяти поки не була сформована цілісна система нового національного законодавства. Польський уряд зіштовхнувся з труднощами правового регулювання у різних регіонах країни й тому, що вони входили тривалий час до складу трьох різних імперій.

Отже, можемо зробити наступні висновки:

1. Майже єдиним корупційним проявом у західноукраїнських землях за законодавством ЗУНР та Польщі визнавалося хабарництво;

2. В ЗУНР акти проти хабарництва з'явилися майже на рік раніше ніж в Польщі;

3. Характерно те, що і ЗУНР і Польща у створенні нормативних актів щодо протидії хабарництву, ґрунтувалися на нормах законодавств держав, до яких раніше належала територія України та Польщі (Австро-Угорщини, Російської імперії та Німеччини), з причин не можливості в умовах перших років відновлення державності та війни за незалежність швидко створити (розробити) власну нову систему законодавства. Таким чином, колишнє імперське законодавство продовжувало діяти і було правовою основою у питаннях регулювання відносин державної служби та відповідальності службовців за корупційні злочини;

4. В УНР та ЗОУНР навіть в умовах формального об'єднання в єдину державу продовжували у багатьох сферах діяти різні закони колишніх Російської та Австро-Угорської імперій, не було вироблено єдиного законодавства, у тому числі в питаннях боротьби з корупцією. Крім того, проблеми функціонування вищих органів влади УНР сприяли поширенню корупції з Наддніпрянської України в Західні області;

5. У польських актах, що діяли в західноукраїнських землях на початку 1920-х рр. характерно використання більш суворої міри покарання (переважно смертної кари за хабарництво), в той час як Розпорядком Державного Секретаріату внутрішніх справ ЗУНР покарання за цей злочин обмежується переважно штрафом.

Література:

1. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). – Київ: «ЩеК», 2010. – 304 с. 2. Камлик М., Невмержицький Є. Корупція в Україні. – К.: «Знання», 1998. – 179 с. 3. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ), ф. 348, оп. 1, спр. 779. – 158 арк.; 4. ЦДІАУЛ, ф. 870, оп. 1, спр. 2. – 10 арк. 5. ЦДІАУЛ, ф. 870, оп. 1, спр. 3. – 21 арк. 6. Макух І. На народній службі/І. Макух. – Детройт, 1960. – 565 с. 7. ЦДІАУЛ, – ф. 581, – оп. 1, – спр. 12. – арк. 3. 8. Мазепа І. В огні бурі революції. 1917-1921. – К.: Темпора, 2003. – 607 с.; 9. Кульчицький Р. В. Державно-політична діяльність Івана

Макуха в період ЗУНР/Р. В. Кульчицький.//Вісник Прикарпатського університету [Текст]: історія. – Періодичність. Вип.8. 2008. – № 14. – С.140-150. **10. Віча**//Република. – 1919. – Ч. 78. – 7 мая. – С. 1. **11. Національна карність**//Република. – 1919. – Ч. 59. – 11 цвітня. – С. 1. **12. Переняте** власти на Галицькій Україні в руки Української Національної Ради//Станіславівський голос. Урядова часопись Повітової Української Національної Ради. – 1918. – Ч.1. – 5 падолиста. – С.2. **13. Розпорядок** Державного Секретаріату внутрішніх справ з дня 22 цвітня 1919 р. про поборювання хабарництва//Вісник державних законів і розпорядків ЗОУНР. – 1919. – Вип. 8. – 30 цвітня. – С. 63. **14. Розпорядок** Державного Секретаря внутрішніх справ з дня 22 цвітня 1919 р. про поборювання хабарництва//Република. – 1919. – Ч. 70. – 25 цвітня. – С. 1. **15. Коберський К.** Фронт і запілле/К. Коберський//Народ. – 1919. – Ч. 15. – 4 мая. – С. 2. **16. Комуникат**//Република. – 1919. – Ч. 60. – 12 цвітня. – С. 1. **17. Кащук Р. І.** Макух: відомий і невідомий (до 130-річчя від дня народження)/Р. І. Кащук//Обрії. – 2001. – № 2. – С. 72-76. **18. Ustawa** z dnia 30 stycznia 1920 r. w przedmiocie odpowiedzialności urzędników za przestępstwa popełnione z chęci zysku.//Режим доступу: <http://rzeczpospolita2.blogspot.com/2011/08/kara-smierci-z-checi-zysku-urzednikow.html>. **19. Ustawa** z dnia 18 marca 1921 roku o zwalczaniu przestępstw z chęci zysku, popełnionych przez urzędników.//Dziennik Ustaw. – 1921. – S. 388-391.

Луценко С. М. (г. Харьков)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕРМАНСКОГО КОЛОНИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Изучая историю германского колониализма, исследователи зачастую недостаточно освещают деятельность немецких колониальных союзов и обществ. Тем более, что они играли важную роль в становлении колониальной политики Германского государства. Проблемы деятельности общественных колониальных организаций затрагивались в работах Г. Штеккера, Г. Лота, А. Ерусалимского, Ф. Ротштейна. Однако, несмотря на столь интенсивное изучение темы, далеко не все вопросы получили должное освещение.

Целью статьи является восполнение пробелов в изучении деятельности Германского колониального общества, являвшейся наиболее крупной немецкой общественной колониальной организацией. Для более детального исследования темы рассмотрим цели создания, структуру и методы работы данного общества.

14 апреля 1880 г. в рейхстаг был представлен проект О. Ф. Бисмарка относительно острова Самоа [1, с. 83]. Увидев заинтересованность правительства в колониях, немецкая буржуазия направляет свои усилия на создание массового колониального движения в стране. Она прекрасно понимала, что вовлечение широких слоев населения в колониальную политику реально позволит осуществить захват заморских территорий и даст возможность использовать их сырьевые и людские ресурсы в интересах своего обогащения.

Первыми организациями, ориентированными на подготовку колониальных захватов, стали Центральный союз торговой географии и содействия германским интересам за рубежом, организованный в 1878 г., и Западногерманский союз колонизации и экспорта, основанный в 1881 г. [2, с. 20]. Но эти союзы не стали общегерманскими и не сыграли большой роли в продвижении идеи немецкой колонизации. С учреждением 6 декабря 1882 г. во Франкфурте-на-Майне Германского колониального союза колониальное движение оформилось организационно и стало общегерманским. В апреле 1884 г. было образовано Общество германской колонизации с целью основание земледельческих и торговых поселений. Его объединение с Германским колониальным союзом в 1887 г. [2, с. 20], ознаменовалось созданием Германского колониального общества, которое на протяжении довольно длительного периода в немецкой истории играло важную роль в сфере колониальной политики Германской империи.

О целях Колониального общества свидетельствуют его учредительные документы. Так, в воззвание Германского колониального общества констатировалось, что «в процессе распределения территорий, проходившего

с исхода XV столетия до наших дней, германская нация оказалась с пустыми руками. Все другие культурные народы Европы владеют за пределами континента землями, где их язык и род пустил прочные корни и может развиваться. С этим, столь прискорбным для национальной гордости фактом, связан неслыханный экономический ущерб, который наносится нашему народу. Чтобы устранить это досадное обстоятельство, необходимы практические и энергичные действия» [3, s. 1]. Исходя из этого, определялись цели Германского колониального общества: «задействовать национальные усилия, направленные на создание немецких колоний, способствовать практическому решению колониальных вопросов, поощрять и поддерживать немецкие национально-колониальные проекты, координировать действия всех колониальных движений в Германии» [4, s. 1].

Из воззвания и учредительных документов отчетливо прослеживается цель колониального общества – создание Германской колониальной империи.

Однако пропаганда колониальных захватов имело и совершенно определенный внутренний аспект: правящие круги Германской империи надеялись с помощью «колониального ажиотажа» в какой-то мере разрядить обострившиеся социальные противоречия. Один из основателей и лидеров Германского колониального союза – князь Гогенлоэ, например, писал крупному промышленнику Штумму: «Соответствующая колонизация была бы наилучшим громоотводом от социал-демократической опасности, которая нам грозит» [5, s. 51]. В одной из немецких газет за 1882г. писалось: «Борьба за существование становится все труднее. Глубокое уныние и недовольство все больше охватывает нижние слои народа, и нет лучшей почвы, чем эта, для процветания социал-демократии. Приобретение колоний создаст предохранительный клапан для государства против опасности революции» [2, с. 21].

Таким образом, целью создания Германского колониального общества стало продвижение идеи колониальной экспансии Германии и борьба с набирающим силу социал-демократическим движением.

Основными методами деятельности Германского колониального общества стали: издание еженедельной «Немецкой колониальной газеты», которая рассылалась бесплатно всем членам общества, ежегодное издание журналов «Колониализм, колониальное право и колониальная экономика», «Колониальный закон», а также официального «Немецкого колониального листка», предоставление материалов о немецкой колонизации в газеты ведущих буржуазных партий, в частности национал-либеральную «Кельнише-Цайтунг» [6, с. 17].

Проводились организации лекций по проблемам колонизации, отправка рекламных материалов (карт, брошюр) в департаменты, приобретение фотографий, коллекций на колониальную тему с целью наглядного обеспечения лекций, публикация книг и периодических изданий по колониаль-

ной тематике, обеспечение школьных библиотек материалами и книгами по данной тематике, организация выставок с целью рекламирования колониализма [7, s. 5]. Наиболее помпезная выставка, организованная Германским колониальным обществом при поддержке правительства, проходила летом 1896 г. в Берлине. Экспозиции выставки идеализировали реальное положение дел и акцентировали внимание зрителя на экзотике, включая специально привезенных в Германию из колоний туземцев [8, с. 14].

Таким образом, основным направлением деятельности общества стала пропаганда колониализма всеми возможными на тот момент способами.

Благодаря широкой рекламе Германское колониальное общество привлекало в свои ряды большое количество людей. Если в 1887 г. в его рядах насчитывалось 15 тыс. членов организации, то уже в 1900 г. их число увеличилось до 36 тыс., а в 1913 г. превысило 42 тыс. человек [7, s. 4; 6, с. 17]. Германское колониальное общество стало наиболее массовой общественной организацией. Например, ее конкурент – Пангерманский союз – насчитывал в 1901 г. всего 21024 члена [9, с. 218].

Во главе Германского колониального общества стоял президент, избираемый советом общества. Основным органом управления организации, принимавшим все решения, был комитет, избираемый частично советом, частично назначавшийся президентом. Избрание совета происходило на заседании генеральной ассамблеи представителей департаментов [10, s. 302]. Такая структура органов колониального общества и система его избрания позволяло контролировать процесс прохождения в управление нужных людей. Благодаря этому в правлении общества с самого начала находились крупные промышленники, такие как Фридрих Гамахер – председатель Союза горнопромышленных интересов Рейнско-Вестфальской области и др. В руководство входили такие ведущие политики и аристократы, как герцог Виктор фон Ратибор, Иоганн Микель и др. [2, с. 22]. Имея деловые связи в политике и бизнесе, они оказывали значительное влияние на политический курс, проводимый правительством. Основное количество членов общества состояло из мелких предпринимателей, коммерсантов, представителей интеллигенции и чиновников [2, с. 23]. Крупные промышленники, аристократы и политики составляли небольшой процент, тем не менее, именно они и руководили обществом.

В 1913 г. Германское колониальное общество имело 432 департамента, из них 24 за рубежом: в Александрии, Париже, Лондоне, Милане, Антверпене, Палермо, Риме и во всех германских колониях [7, s. 5]. Для более четкой работы, были созданы специализированные комитеты: в 1896 г. Колониальный экономический комитет, в 1898 г. Ассоциация немецкого флота за рубежом, в 1907 г. Федерация женщин германского колониального общества [11, s. 1]. Стать членом колониального общества мог любой желающий, ежегодный сбор с члена организации в Германии составлял 6 марок, за рубежом 8 марок. Разовый платеж 300 марок давал возможность

присутствовать на заседаниях совета с правом совещательного голоса и освобождение от ежегодного взноса [7, s. 6]. Приветствовались и поощрялись добровольные пожертвования. Активы общества в 1913 г. составляли 2 мил марок. Доход организации в 1912 г. составил 236 тыс. марок благодаря только членским взносам, а с другими доходами – 360 тыс. марок [10, s. 303].

Наряду с распространением идей колониализма Германское колониальное общество занималось и практическими вопросами. К числу важнейших из них относились: организация экспедиций с целью изучения немецких протекторатов, экономическая поддержка охранных территорий (протекторатов), поддержка немецких школ в Танги и Самоа, сбор денежных средств для пострадавших в ходе восстаний намо и гереро, постройка и содержания родильного дома в г. Виндук (Юго-Западная Африка), подбор и пересылка девушек в колонии Федерации женщин германского колониального общества [7, s. 6]. За период с 1898 по 1913 гг. Колониальное общество перевезло в колонии 2036 женщин [12, s. 4].

Следует отметить, что деятельность Германского колониального общества была куда более значимой, если учесть то влияние в немецком обществе и политике, которое оно имело. Многие законы и решения правительства по колониям принимались при непосредственном участии Колониального общества. Благодаря его лоббированию было обеспечено постоянное пароходное сообщение колоний с метрополией, началось строительство железных дорог и других объектов инфраструктуры в колониях. Практически все выходившие в колониях газеты принадлежали Обществу.

Германское колониальное общество, созданное крупной буржуазией с целью продвижения своих политических и экономических интересов путем приобретения колоний, использовало широкий спектр пропагандистских методов для приобщения населения к новой системе мировоззренческих и политических ценностей. Германское колониальное общество, являясь наиболее массовой общественной организацией, оказывало значительное влияние на внутреннюю и внешнюю политику Германской империи.

Литература:

---

1. Ротштейн Ф. Начало германской колониальной политики [Электронный ресурс]//Военно-исторический журнал № 1. 1939. – С. 79-94 – Режим доступа: <http://www.retropressa.ru/nachalo-germanskojj-kolonialnoj-politiki>**2. История** германского колониализма в Африке/[J. Ballhaus, H. Drechsler, R. Lakowski, H. Loth, P. Sebaid] ; пер. с немецкого З. А. Миркиной ; под ред. А. Б. Давидсона. – М.: Наука, 1983. – 412 с. **3. Dokumente № 20.** Gründungsmanifest der Gesellschaft für Deutsche Kolonisation (28. März 1885) [Электронный ресурс] : Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente – Militär und internationale Beziehungen. – Режим доступа: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> **4. Dokumente № 21.** Aims of the German Colonial Society (December 19, 1887) [Электронный ресурс] : Deutsche Geschichte

in Dokumenten und Bildern. Dokumente – Militär und internationale Beziehungen. – Режим доступа: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> **5. Nussbaum M.** Vom Kolonialenthusiasmus//Zur Kolonialpolitik der Monarchie/M. Nussbaum. – Berlin, 1960. – 271 s. **6. Троян С. С.** Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття)./С. Троян, С. Косяк. – Рівне.: РІС КСУ. 2008. – 60 с. **7. Deutscher Kolonial-Atlas.** – Berlin, 1913. – 45 s. **8. Пуховская Е. Ю.** Колониальная идея в кайзеровской Германии: Замыслы и воплощение: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история»/Е. Ю. Пуховская. – Иркутск, 2001. – 25 с. **9. К истории** пангерманского союза//Красный архив (Исторический журнал Главного архивного управления НКВД СССР). – 1939. – Т. 1 (92). – С. 215-223. **10. V. H. Schnee.** Deutsches Kolonial-Lexikon 3 Bde./Von Heinrich Schnee. Bd. 2. – Leipzig: Quelle & Veyer, 1920. – 698 s. **11. Kolonialwirtschaftliches** Komitee [Электронный ресурс] : Die Deutsche Kolonialgesellschaft (DKG) – Koloniales Bildarchiv. – Режим доступа: <http://www.ub.bildarchiv-dkg.uni-frankfurt.de/Bildprojekt/DKG/DKG.htm> **12. Deutscher Kolonial-Atlas.** – Berlin, 1914. – 44 s.

Мальшина К.В. (м. Київ)

ІДЕЯ ФЕДЕРАЦІЇ У ПРОГРАМАХ СЛОВЕНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПОЛОВИНИ 1920-ТИХ РР.

До 1918 р. етнічні словенські землі були розділені між Австрією, Угорщиною та Королівством Ломбардія-Венеція. Шлях словенців до власної національної державності почався в співтоваристві з хорватами та сербами наприкінці I світової війни, у складі Держави СХС, що існувала до 1 грудня 1918 р., коли об'єдналася з Королівством Сербії до Королівства СХС. У рамках Королівства СХС словенці не змогли утримати здобутків національно-політичного звільнення, досягнутих протягом перебування у Державі СХС. У Королівстві СХС словенці опинилися в умовах, які гальмували подальший словенський національний розвиток.

Вся досить строката суспільно-політична думка Словенії вже з середини XIX ст. була зосереджена на вирішенні головного питання – яким чином улаштувати Словенію після здобуття незалежності від Австро-Угорської імперії: чи будувати свою власну, повністю незалежну державу (так зване «словенство»), здійснивши своє право на самовизначення, або погодитися на союз з іншими південними слов'янами (для чого використовували термін «югославізм»). Термін «югославізм» має декілька значень, одне з них – це ідея об'єднання південних слов'ян в єдину державу. В різні часи різні народи мислилися союзниками у рамках цієї уявленої майбутньої держави; на початку XX ст. болгари, які перебували під королюванням германської династії та були її союзниками, не вступили у процес південно-слов'янської конгломерації, що бурхливо проявлявся наприкінці I світової війни. Тому в той час югославізм слугував зв'язком саме між габсбурзькими південними слов'янами, з метою створення ширшої національної сукупності, яка б надавала більш надійні гарантії здійснення національних програм. Але ходом часу ідея об'єднання всіх балканських слов'ян, в тому числі разом з болгарами, в цілісну державну єноту виникає знов, як у 1920-ті роки, так і пізніше, у 1947-1948 рр.

Проблемами словенського державотворення першої половини XX ст. займалися багато словенських істориків: у 1960-70-ті рр. – Я.Плетерскі [1], М.Мікуж[2]; у 1980-х роках В.Мелік [3] та боснійський фахівець М.Зечевич [4]. Характерним для того часу було подання тільки окремих подій та їх поверховий розгляд з обмеженої, однопартійної, інтернаціоналістичної точки зору. На початку 1990-х рр. Я.Прунк[5], а потім нове покоління істориків – М.Стіпловшек [6], Ю.Перовшек [7-8] започаткували новий підхід до вивчення роль некомуністичних партій у словенському політичному житті, яка до того відкидалася та замовчувалася.

Головним джерелом для вивчення питання є опубліковані документи та матеріали, які включають програми політичних партій, організацій та товариств [9, 10].

Для висвітлення питання перш за все важливо розглянути існуючі словенські партії та словенські секції загальноюгославських партій, впорядкувати їхні програмні погляди та охарактеризувати федералістичний напрям.

В Словенії в I половині 1920-тих рр. діяли наступні політичні партії: католицька Словенська народна партія, СНП; ліберальна Націонал-соціалістична партія, НСП; ліберальна Незалежна селянська партія, НСП; товариство «Сполучення словенських автономістів» (від кінця жовтня 1924 р. – Словенська республіканська партія селян та робітників. Решта партій були всеюгославськими та мали словенські групи всередині: правляча Національна радикальна партія НРП; ліберальна Югославська демократична партія, ЮДП (від 1924 р. Незалежна демократична партія, НДП; Соціалістична партія Югославії (СПЮ); *легальна Незалежна робітничка партія Югославії, НРПЮ*; нелегальна Комуністична партія Югославії, КРЮ).

Після створення Королівства СХС словенські політики були поділені на два табори: централістичий (який підтримував державний авторитаризм та югославізм, у Королівстві СХС прийнявши форму етно-національної уніфікації) та федералістичний (що захищав ідею автономії та словенство). Особливо різко це розділення проявилось під час розгляду проекту Відовданської конституції 1921 р. в Установчій скупщині та подальших виборів у скупщину Королівства СХС у 1923 р. Питання про політичну роль, цілі, функції та характер нової державної організації в цілому та становище в ній Словенії стали темою громадсько-політичного обговорення у партійній пресі.

Прихильники першого табору підтримували югославську ідею, за якою створення єдиної югославської нації було б логічним та історично необхідним результатом розвитку окремих південнослов'янських етносів та зібрало би їх у нову, вищу і політично потужнішу югославську національну сукупність.

Федералістські погляди поділяли товариство «Сполучених словенських автономістів», яке наприкінці жовтня 1924 р. реорганізувалося у Словенську республіканську партію селян та робітників (СРП), та Словенська народна партія (СНП). Їхні погляди щодо перетворення Королівства СХС в Федеративну Республіку Югославію (ФРЮ) були сформовані у ході підготовки до парламентських виборів у березні 1923 р.

Республіканці були переконані, що словенський народ достатньо зрілий, щоб керувати собою, вимагали повного національного суверенітету і державності, за прикладом Швейцарії та Сполучених Штатів. Вони виступали за перетворення Королівства сербів в Федеративну Республіку Югославію (ФРЮ)[7, с.20-24].

За задумкою республіканців, у склад ФРЮ входили б Словенія, Хорватія, Сербія та Болгарія як окремі особливі державно-правові еноти. Сло-

венія, як незалежна держава, мала б своє власне державне управління (Національні збори, жандармерію, фінансову, судову та податкову адміністрацію). Спільними справами, які би входили у сферу управління ФРЮ, були військо (при чому словенці несли би військову службу в Словенії), закордонні справи (у міністерстві було б певна кількість словенців і хорватів за належною угодою), фінанси (це було б спільним тільки у сумісних справах), валюта (це стосувалося тільки єдиного малюнку, а текст на банкнотах був би або тільки словенський, або тільки хорватський чи сербський чи болгарський), комерційні контракти із зарубіжними країнами, митна служба і тарифи. Єдиним був би також президент ФРЮ, при чому один мандатний термін – 3 або 4 роки – президентом був би словенець, другий термін – хорват, серб третій і четвертий болгарин. [7, с.23-24]

На думку республіканців, подібний державний устрій дозволив б втілити в життя національне самовизначення та забезпечити словенський національний суверенітет.

Народники погоджувалися з ідеєю ФРЮ та включення у федерацію болгар. Програма народників була більш розробленою в деталях, які стосувалися прав та обов'язків центру та автономних провінційних урядів. За ідеями народників, автономна Словенія мала би уряд, обраний словенським парламентом, який мав визначати відносини між церквою і державою, права та обов'язки церкви, шкільне, судове і правоохоронне законодавство, політичне та фінансове управління, а також контроль за індустріальним виробництвом та митницею, охороною здоров'я, соціальною політикою та соціальним забезпеченням. На думку СНП, це дозволило б досягти політичної, економічної, соціальної, культурної та національної автономії словенців в Югославії. [9, с.82-83]

У 1923 р. в контексті теоретично-політичних дебатів з національного питання у легальній печаті на позицію національного самовизначення перейшла також Комуністична партія Югославії (КПЮ). КПЮ відмовилася від своєї попередньої унітаристської позиції і з тих пір підкреслювала багатонаціональний характер югославської спільноти, у питанні про державний устрій рішуче виступала за федеральний державний принцип.

Головною причиною зміни позиції став марксистський погляд на економічний прогрес та соціально-економічну ситуацію в Сербії. Словенські комуністи підкреслювали економічну й технічну слабкість Сербії та інших сусідів по Королівству СХС, їхню економічну та культурну відсталість [10, с.72, 352, 354-355], яка була, за їхньою оцінкою, настільки велика, що економічно нерозвинуті частини Королівства СХС відставали принаймні на 50 років від колишніх габзбурзьких слов'ян. Крім того, словенських товаришів не задовольняла сербська «політична мораль, їх взаємні особистісні сутички, їх економіка і їх повна організаційна нездатність». [8, с.155]

Тому ідеалом державотворення для Словенії словенські комуністи теж бачили федерацію, як і ліберали, але ця федерація мала бути перш за все

соціалістичною, а по-друге, вона, за думкою словенської групи КПЮ, мала включати в себе не Балкани, а Средню Європу – колишню Австро-Угорську імперію, куди б увійшли Австрія, Угорщина, Чехія, Моравія, а також Словенія та Хорватія. Словенські комуністи також запрошували до тієї Средньоевропейської Федерації балканські народи, для того, щоби вони здобули достатню допомогу для свого успішного соціально-економічного та культурного розвитку.

Таким чином, у I половині 1920-х рр. у Королівстві СХС відбувалися доленосні політичні події – прийняття Відовданської конституції 1921 р. та парламентарні вибори 1923 р. за новим законом. У той час у словенській політичній думці боролися югославистська та національно-словенська традиції, які розглядали майбутнє словенської державності з протилежних точок зору, але у єдиному напрямку – сполучення з іншими народами у більш широке, полінаціональне державне утворення. Базові принципи держави (етичний принцип, ідея порядку) та державотворення (принципи цілісності, існування, місця розвитку, соціальності) більш мислилися не як суто словенські, але як загально південнослов'янські, в цьому сенсі загальнобалканські.

Фактором теоретичного розмежування югославистів та федералістів стало відношення до національного питання, в чому ці табори мали протилежні погляди: якщо югослависти стояли за етнічну уніфікацію, то федералісти захищали створення федерації на умовах національного самовизначення. Різниця у позиціях федералістів щодо державного впорядкування словенських територій зводилася до різниці в соціально-класових поглядах на форму та режим правління: для лібералів ідеалом була балканська ФРЮ на зразок Швейцарії або США, для марксистів – соціалістична федерація Средньої Європи. Але спільним було їх рішуче прагнути до збереження словенської національної ідентитети та формування економічних та соціально-політичних умов для переростання автономії у державну незалежність.

Література:

1. **Pleterski J.** Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918/janko Pleterski. – Ljubljana: Slovenska matica, 1971. – 323 s.
2. **Mikuž M.** Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941/Method Mikuž. – V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1965. – 555 s.
3. **Melik V.** Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje/Vasilij Melik//Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. – 1982. – Št. 1/2. – S. 4-27.
4. **Zečević M.** Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovske države 1918-1929/Momčilo Zečević. Knj. 1. – Maribor: Obzorja, 1986. – 281 s.
5. **Prunk J.** Slovenske predstave o avtonomiji in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji/Janko Prunk//Slovenci in država: zbornik. – Ljubljana: INZ, 1995. – S.135-142.
6. **Stiplovšek M.** Slovenski parlamentarizem 1927-1929/Miroslav Stiplovšek. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000. – 497 s.
7. **Perovšek J.** Oblikovanje programskih

načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922-april 1923)/Jurij Perovšek//Zgodovinski časopis. – 1984. – Št. 1/2. – S. 5-27. **8. Perovšek J.** V zaželjeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo: 1918-1941/Jurij Perovšek. – Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. – 314 s. **9. Programi političnih strank**, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). – Ljubljana: Arhivsko društvo, 1998. – 208 s. **10. Razprava o nacionalnem vprašanju** v KPJ leta 1923: Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ/ur. Jurij Perovšek. – Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990. – 435 s.

Никитин И.Н. (г. Могилев, Беларусь)

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОСОВО В 1999-2007 ГГ.

В 1999 г. Косово, переживши десятилетие внутренних беспорядков, вооруженных столкновений и открытой войны, вступило в новую эру своей истории, связанную с управлением Миссии ООН в Косово (МООНК). Край начинал новую жизнь, будучи обременённым огромным количеством проблем национального, политического и конечно же экономического характера. Последние были закономерным итогом не только военных разрушений, но и существования в социалистической системе бывшей Югославии. Эти факторы поставили экономику Косово на грань выживания, вынудив мировую общественность в виде уполномоченных организаций ООН и ЕС взять на себя роль реформатора. Данная статья освещает динамику макроэкономического развития края в период его нахождения под управлением Временной администрации ООН в Косово, имея целью доказать лишь частичную успешность предложенных Международным валютным фондом (МВФ) и IV компонентом (отвечающим за экономику) МООНК мер по стабилизации экономики Космета и менее спорный успех процесса замены доселе социалистической системы хозяйствования на рыночные механизмы.

В ноябре 1999 г. ВВП Косово, разрушенного войной, оценивался всего лишь в 840 млн. дойчмарок [1, с.2]. Через год ВВП заметно вырос, но всё равно составлял крохотные по европейским меркам 3 млрд. дойчмарок [2, с.4]. По исследованиям 2000 г. более 12 % населения Косово жило в условиях крайней бедности [3, с.4], а около половины населения не имело работы. Импорт в 2000 г. доходил до 85 % от ВВП. Денежные переводы от диаспоры имели при этом решающее значение: МВФ оценивало их в 1,2 млрд. дойчмарок в год – более 40 % от ВВП. Эти переводы вместе с ежегодными 312 млн. немецких марок гуманитарной помощи (10 % от ВВП) составляли основу финансирования бюджетного дефицита [2, с.4-5].

В наиболее плачевном состоянии после войны находилась сельскохозяйственная отрасль косовской экономики, которая имела решающее значение для весомой части местного населения. 50 тысяч семей полагалось именно на сельское хозяйство как основную сферу добычи средств к существованию [4]. Как и в других секторах, недоступность кредитов являлась серьезным препятствием для сельскохозяйственного развития. Осознавая это, Департамент реконструкции в марте 2001 г. ввел в действие Группы развития агробизнеса (ABU), которые имели в своём распоряжении до 20 млн. немецких марок для поддержки агробизнеса и коммерчески жизнеспособной фермеров [5, с.10].

Помощь местному сельскому хозяйству в 2001–2003 гг. направляла и администрация МООНК. Она инвестировала 92 млн. дойчмарок в реконструкцию ветхих систем орошения в Косово [5, с. 10].

Решительные шаги Администрации ООН в Косово по восстановлению экономики, помощь зарубежных доноров и определенные успехи в развернутом процессе приватизации привели к тому, что уже с 2002 г. Косово стало демонстрировать удовлетворительные успехи на макроэкономическом уровне. В 2002 г. Приштина сумела добиться бюджетного профицита, превысившего внушительную для края цифру в 100 млн. € [6]. В 2004 г. ВВП края вырос на 3,2%. Немаловажным стало то, что этот год оказался отмечен ростом занятости и в государственном, и в частном секторе – в одном только государственном секторе было создано 5 тыс. новых мест, дополнивших 305 тыс. уже существовавших [7].

Однако подобным позитивным тенденциям не суждено было долго существовать. Косовская экономика уже в следующем, 2005 г. продемонстрировала крайнюю зависимость от зарубежной донорской помощи и успешности процесса приватизации. И то, и другое в 2005 г. стало разочарованием местного руководства – международная помощь сократилась в два раза, а приватизация вынуждено приостановилась до конца апреля из-за очередных споров о праве собственности на предприятия. Бюджет находился в дефиците, что привело к сокращению накопленных в профицитные годы 300 млн. € почти вдвое [8].

Подобные негативные показатели в макроэкономике не замедлили сказаться во всех сферах жизни. По данным Всемирного банка за 2005 г. 37% косоваров жило в бедности, имея всего 1,42€ в день, а 15% и вовсе жило в глубокой бедности, получая лишь 0,93€ в день [9]. Более 132 тыс. (в 2004 г. это число равнялось 53 тыс. чел. [10]) семей выживало только за счет социальной помощи (60€ в месяц). Любопытно, что сами косовары смотрели на свой достаток более оптимистично: по данным опроса Riinvest только 19% косовских семей считало себя бедными, 30,9% оценивало свой достаток ниже среднего и 47% обладало средним достатком [10].

Во многом беды косоваров крылись в одной из главных и до сих пор неразрешимых проблем экономики края – безработице. По состоянию на конец 2005 г. 50% местных жителей не имело работы. К середине 2006 г. безработица выросла ещё на 5% (всего в крае фиксировалось 323 450 безработных) [11]. Эксперты считают, что число безработных увеличил процесс приватизации.

Вместе с тем, другие экономические показатели продемонстрировали улучшение в 2006 г. Уже за первый квартал экспорт увеличился на 20%, сократился на 2,6% дефицит торгового баланса. Реальный годовой рост ВВП составил 5% (при прогнозе МВФ 2,5%) [11]. Положительную роль сыграло то, что при формировании бюджета на 2006 г. правительство Косово прислушалось к рекомендациям МВФ. После падения в 2005 г. в 2006 г. значительно вырос экспорт Косово (на 54%), в то время как импорт вырос лишь

на 5%. Впечатляюще (на 61%) выросло количество инвестиций в экономику Косово. При этом, несмотря на импульс для экономической активности, инфляция стремилась к нулю [12].

Ещё одним положительным моментом в экономическом развитии Косово в 2006 г. стало подписание 19 декабря 2006 г. главой МООНК И. Рикером от имени Косово соглашения о вступлении края в Центрально-европейскую ассоциацию свободной торговли (СЕФТА). Подписанное соглашение было призвано гармонизировать правила торговли, конкуренции и привлечение инвестиций в регионе [13].

В 2007 г. экономика края продолжила демонстрировать определенные успехи. Центробанк Косово зафиксировал реальный экономический рост в 3,5%, что вновь произошло за счет частного сектора и инвестиций. А вот положительное сальдо торговли в 2007 г. стало явлением практически уникальным – оно составило 233,7 млн. € (9,8% ВВП) и было обеспечено преимущественно продажей активов косовских предприятий [14].

Выводы. Как видим, на протяжении всего периода нахождения Косово под управлением МООНК край экономически развивался неравномерно. Временные успехи сменялись годичными провалами, устойчивого роста всех макроэкономических показателей ни в один из годов добиться не удалось, в экономической жизни присутствовали явные дисбалансы. На основании этого закономерным будет заключение о том, что прогресс и успехи экономики Косово определялись рядом факторов, отсутствие которых обязательно вело к кризису.

Первым из этих факторов является приватизация. Получая в ходе каждого из раундов продажи предприятий десятки миллионов евро, у косовского руководства появлялась возможность покрывать дефицит государственного бюджета, а то и выводить его в профицит. В 2000-2007 гг. 30% государственных предприятий было приобретено иностранцами, вложившими в покупку 120 млн. € [15]. Однако срыв любого из раундов приватизации, не говоря уже о самом процессе, объяснимо приводил руководство края в панику. Ярким тому примером стало временное прекращение приватизации осенью 2004-весной 2005 гг., во многом обусловившее падение экономических показателей в 2005 г.

Вторым камнем преткновения для косовской экономики является донорская помощь. Ни в 2007 г., ни сегодня Косово не может обойтись без неё. При этом она является не просто способом стабилизации экономики или средством накопления финансовых резервов, она является жизненно важной статьёй доходов края, которую всегда держат в уме при планировании бюджета на следующий год. В 2000-2007 гг. по данным Агентства инвестиционного развития Косово (ИРАК) в разные отрасли края было инвестировано около 1 млрд. €. Из этой суммы 362 млн. € составили деньги от приватизации предприятий, находившихся в общественной собственности, остальные же представляли прямые инвестиции [15].

Следует, однако, сказать, что работа некоторых механизмов в косовской экономике за время деятельности МООНК была налажена. В частности, жизнеспособный вид приобрели Налоговая и Таможенная службы. Своими сборами они покрывают большую часть бюджета края. Признанием эффективности работы этих двух служб со стороны международных органов стала передача временным институтам самоуправления в Косово ряда налоговых и экономических компетенций, что было отражено в постановлении МООНК 2005/35 от 20 июля 2005 г., ставшим дополнением к постановлению МООНК 2002/10 о создании Экономического и финансового совета (ЕФС) [16].

По мнению экспертов, одним из наиболее динамично развивающихся в экономике края является банковский сектор. Это оценка основана на росте депозитов в 2006 г. и 2007 г. В 2007 г. сбережения населения в косовских банках выросли на 24 %, а количество выданных кредитов – на 40 %. Баланс между кредитами и депозитами не нарушался и составил 78 % [14]. Но при этом необходимо помнить, что Косово всё равно квалифицировалось западными финансистами как регион опасный для финансовых вложений в связи с отсутствием четкого законодательства.

Не лишено Косово и потенциальных резервов в экономике. Не сказал своё последнее слово частный сектор в крае, который там ещё только обживается. Несомненно, что его локомотивом будут иностранные компании. Все это позволяет говорить, что при разработке правильной стратегии экономического развития, устранении преград для прогресса и определенной помощи Запада край может рассчитывать на достойное экономическое будущее.

Литература:

---

1. Kosovo: Building Peace Through Sustained Growth. The Economic and Social Policy Agenda/The World Bank. – Washington, 1999. – 55 p. **2. Corker, R.** Kosovo. Macroeconomic issues and fiscal sustainability/R. Corker, D. Rehm, K. Kostial. – Washington: IMF, 2001. – 27 p. **3. Kosovo Poverty Assessment (2001)/**The World Bank. – Washington, 2001. – 38 p. **4. Kosovo: Landmark Election/**ICG Balkans Report № 120. – Pristina/Brussels, 2001. – 27 p. **5. Kosovo: A strategy for economic development/**ICG Balkans Report № 123. – Pristina/Brussels, 2001. – 34 p. **6. The budget surplus not higher than 78mil EUR//**ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=18. – Date of access: 22.01.2013. **7. In 2004 economic growth in Kosovo was 3,2%//**ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=166. – Date of access: 22.01.2013. **8. Wood, B.** Kosovo expects no economic growth in 2005/B. Wood//Voice of America [Electronic resource]. – Available at: <http://www.voanews.com>. – Date of access: 22.01.2013. **9. World Bank: 37% of Kosovars live in poverty//**ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=232. – Date of access: 22.01.2013. **10. Achievements and failures of the international administration//**ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_

news&main_id=23. – Date of access: 22.01.2013. **11. Kosovo: Economy growing, unemployment too**//ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=435. – Date of access: 22.01.2013. **12. Kosovo economy: From consolidation to sustainability**//ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=732. – Date of access: 23.01.2013. **13. Kosovo signs the new CEFTA agreement**//ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=522. – Date of access: 22.01.2013. **14. 3,5% Kosovo's economic growth in 2007**//ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=825. – Date of access: 23.01.2013. **15. Kosovo: billion EUR foreign investments**//ECIKS [Electronic resource]. – Available at: http://www.eciks.org/english/lajme.php?action=total_news&main_id=785. – Date of access: 23.01.2013. **16. UNMIK Regulation of 15 July 2005, № 2005/35**//UNMIK.org [Electronic recourse]/United Nations Mission in Kosovo. – Pristina, 2005.

Izevbokun Osarumen (Benin, Nigeria)

HUMANITARIANISM, AIDS AND THE ROLE OF GOVERNMENT: AN APPRAISAL OF THE NIGERIAN CIVIL WAR EXPERIENCE

INTRODUCTION. The Nigerian civil war history of 6th July 1967 to 15th January 1970 is one that witnessed immense devastation and loss in capital and human resources, drawing humanity's sympathy from all corners of the world. Humanitarian efforts were vehemently sought to alleviate the sufferings of the rebel break-away state of Biafra.

Over the years, Africa has experienced increased violence emanating from political conflicts. In properly appraising the situation in view, it is important to note according to Professor I. O. Aigbe and Mrs Yinka Omorogbe's observations that:

«Generally, conflicts in Africa have been classified into two categories:

- *Conflicts of a non-international character, or*
- *International conflicts by virtue of the conflicts being characterized as wars of national liberation.»*

This then provides us with the understanding of the nature of conflict that engulfed Nigeria in the instance of the Nigerian-Biafran war (1967-1970): It was a conflict that embodied both areas of classification, as it portrays as a conflict of a non-international character, considering the fact that it involved an intention by a group of federating states, to secede and assume a independent national identity and political nationhood. On the other hand, it courted an international perspective when the seceding states or rebel Biafra were viewed clamoring for national liberation. Furthermore, both sides sought international support from friendly countries. Biafra had South Africa, Rhodesia, Israel, France and Portugal to her support while her rival, Nigeria, had the United Kingdom, Soviet Union, china, Niger, Chad,

Mr. Emmanuel Urhobo, the director of relief and rehabilitation of the Christian Council of Nigeria, who was speaking on the occasion of the 15th assembly of the CCN which had in attendance the secretary general of the world council of churches, Dr. Eugene Blake, puts war-damages at 6,000m pounds sterling, while the cost of war was estimated at about 3m pounds sterling.

UNDERSTANDING AIDS AND HUMANITARIAN EFFORTS, IN THE NIGERIAN-BIAFRAN CIVIL WAR. Differentiating between aids and humanitarian efforts, would provide a perfect understanding of how they interrelate at times of crisis.

According to AIDWATCH, Aid can be traced to the 15th century, during the era of colonialism when Britain and other imperial powers exported capital and manufactured goods to colonized countries in return for substantial imports of raw materials. AIDWATCH further explains that this set up trading relations that persist through to this day, pointing out that Aid money from the colonizers to their colonial governments, usually in the form of loans was never enough.

While the Wikipedia defines Humanitarianism as an ethic of kindness, benevolence and sympathy extended universally and impartially to all human beings.

This then serves us an understanding that Humanitarianism is the vehicle that carries Aid to the people who require help across the world.

The Nigerian government has witnessed lots of humanitarian activities around its shores from independence till date. The events of the Nigerian civil war provide a good motivation to the study of how Aid and humanitarian actions can be beneficial to a nation.

This then explains the fact that funds were first provided by colonialists to further trade and development in their various colonized countries. Nigeria was not an exception.

HUMANITARIAN REACTION OF THE WORLD. The international society; governments and non-governmental organizations across the world reacted with perceived zeal at curtailing an escalation of loss of human lives, through the provision of aid and humanitarian assistance.

The governments of the world accounted for a great number of supplies; food, medicine and provisions that made it possible for further negotiations.

Several countries made airlifts of aids into Nigeria, to help alleviate the sufferings of people in the wore-torn areas of the country. In January of 1970, a three-man delegation from the government of Uganda, which was led by Mr. E. L. Sendaula, a foreign affairs officer, donated 20 tons of relief materials to the federal Military government to help relieve suffering in the war-affected areas of the country.

It is relevant to look into the role played by the United States in the Nigeria-Biafran conflict, as it was both political as it was also humanitarian. The United States provided a humane perspective to the actions and nature of wartime relations between the Nigerian government and the Biafran secessionist state when, in a question-and-answer session following an address at a foreign-policy conference for editors and broadcasters at the state department, Mr. Elliot L. Richardson, the undersecretary of state was quoted as saying:

«They are sensitive both because they recognize the responsibility they have at the bar of world opinion....They are also sensitive because they realize that they are dealing with fellow Nigerians, and they believe that it is essential to the healing of the scars of this civil war that the help that is extended to the people of the Biafran enclave be extended by Nigerians»

Further pointing out that Major General Yakubu Gowon, the Nigerian head of state, had emphasized that the Ibos and the other inhabitants of that area are their brothers. He encouraged that:

«We should at this point accept at full face value the sincerity of this effort»

Further stressing that:

«We must avoid an approach to the situation...which would be counterproductive by appearing to exhibit a lack of confidence, either in the sincerity or the capacity of the Government of Nigeria to deal with this problem»

In certain quarters there were insinuations that the United States had helped General Odumegwu Ojukwu, the rebel leader of the Biafran secessionist, to escape in a United States aircraft. This was denied by Robert J. McCloskey, the State Department's press spokesman, in an interview with the press. He further elaborated that the United States officials did not know about the whereabouts of General Ojukwu. He went on to confirm that the United States had told the United Nations children's fund that it was prepared to make a special contribution of up to 2million dollars to establish a fund in trust for the Nigerian emergency, meanwhile President Nixon had pledged 10million dollars in food and medicine, for Biafran relief.

On the 23rd of January, 1970, the United States relief work intensified in Nigeria. The first of three 200-bed mobile hospitals arrived the country. Two days later, more reliefs would follow. This report was titled «Gift from US government» – a pointer to the gratitude of the Nigerian press and people at the time.

More reliefs came, as Canada was not left out. Ten tons of Canadian drugs were flown into Lagos on the 23rd of January, 1970 for the relief operations in all the war-afflicted areas of the Nigeria, via Chartered Canadian DC 8 jet aircraft. The world food programme also authorized an immediate release of food aid to Nigeria, to the tune of about 600, 000dollars. The UNICEF regional office in Lagos indicated that an American ship SS «Arican Star» will berth in Lagos to off-load 2,600 tons of special protein-rich food for children, proceed immediately to another location in the eastern part of Nigeria, with 2,000 tons of CSM – a corn soya milk mixture fortified with vitamins.

The rebel front, in their strategic plan, had miscalculated and thought that the world would come to their rescue.

THE NIGERIAN GOVERNMENT APPROACH TO THE WAR. The approach of the Nigerian government to the conflict in general and the humanitarian efforts around the globe is ultimately of significant value to this study. For the clarification of doubts and intentions, and in the spirit of unity, the declaration: NO VICTOR, NO VANGUISHED, was made. Yes, negotiations were carried out, to make the passage of supplies to the Biafrans possible. Though not void of the characteristic haggling, that is associated with conflicts of such magnitude. It proved beneficial, paving way for one of the most controversial humanitarian and aid efforts in the history of the world.

In the first year of the war, the head of the Federal Military government, Major-General Yakubu Gowon opened up that he was not opposed to any humanitarian organisation sending relief to the fast-shrinking area still forcibly held by the rebels. Though, he objected to the improper way the materials were being sent, fearing that Biafra would exploit the opportunity to import arms and ammunitions – stating that the war would be prolonged than necessary. Meanwhile Ojukwu had refused to accept daylight flights and land corridor which were agreed to by the federal government.

In sincere submission, on his genuine intentions, Major-General Yakubu Gowon stated:

«If we were deliberately fighting a war against an enemy, I would not care or mind whatever people say from outside: I would have ordered anything on the road to be crushed»

«But those misguided people (the Biafrans) on the other side are our friends, brothers and colleagues»

The Nigerian head of government went on to point out, concerning Ojukwu's determination for his dream empire:

«If we allow Ojukwu's bogus self-determination we shall have about 250 nations and then we shall swallow up the United Nations with our large representations»

After the war, the Federal Military government of Nigeria stepped up efforts to stabilize the war-devastated areas. A report has it that Brigadier Hassan Usman Katsina, chief of staff had mentioned that more than 2,000 displaced persons of South-Eastern state origin were taken from Umuahia to Afikpo since the federal troops captured the rebel headquarters, for rehabilitation. He further disclosed that the army and the National rehabilitation commission were presently looking after the displaced persons pending arrangements by the commission and the Nigerian Red Cross to move them to the South Eastern state.

THE QUESTION OF HUMAN RIGHTS DURING THE NIGERIAN CIVIL WAR. Records favor the Nigerian Military government in this sphere, as official measures were consciously put into place to ensure that the tenets of the 1949 Geneva Conventions were upheld and observed during the civil war. In this bid, after the outbreak of the Nigerian-Biafran war, the Nigerian Federal Government issued a code of conduct to its soldiers. This code provided that any troop and soldier should be treated fairly and decently.

This stipulates as follows:

«We are in honour bound to observe the rules of the Geneva Conventions in whatever action you will be taking against the rebel Lt. Col. Odumegwu Ojukwu and his clique».

In addition, the following rules were to be strictly observed during operations:

- Under no circumstance should any pregnant woman be maltreated or killed.

- Children must not be molested or killed. They will be protected and cared for.

- Youth and school children must not be attacked unless they are engaged in open hostility against Federal Government Forces. They should be given all protection and care.

- Hospitals, hospital staff and patients should not be tampered with or molested.

- Soldiers who surrender will not be killed. They are to be disarmed and treated as prisoners of war. They are entitled in all circumstances to humane treatment and respect for their person and their honour.

- No property, building, etc will be destroyed maliciously.

- Churches and Mosques must not be desecrated.
- No looting of any kind. (A good soldier will never loot).
- Women will be protected against any attack on their person, honour and, in particular, against rape or any form of indecent assault.
- Male civilians who are hostile to the Federal Forces are to be dealt with firmly but fairly. They must be humanely treated.
- All military and civilians wounded will be given necessary medical attention and care. They must be respected and protected in all circumstances.
- Foreign nationals on legitimate business will not be molested but mercenaries will not be spared; they are the worst of enemies.

In Conclusion, a war of disagreement ensued, a war was prosecuted, souls were lost. There was «NO VICTOR, NO VANGUISHED» as declared by the Nigerian Military head of state, in the spirit of reconciliation and brotherhood, but the pains remained and people lost loved ones, friends and foes. A unity was ensured by force.

Professor I. O. Agbede and Mrs Yinka Omorogbe, in their contribution on Armed conflicts in Africa: the role and importance of international humanitarian law today, reveals that «...adherence to humanitarian laws must have definitely contributed towards the fact that the Biafran conflict remains one of the least bloody African conflicts, and that the process of reconciliation and rehabilitation was relative smooth, peaceful and uneventful».

Literature:

1. CCN puts war-damages at 6,000m pounds sterling, Morning Post, 14/12/70, pg 1 **2.** <http://aidwatch.org.au/where-is-your-aid-money-going/what-is-aid/a-brief-history-of-aid> **3.** <http://en.wikipedia.org/wiki/Humanitarianism> **4.** Uganda sends 20 tons of relief aid, Nigerian Observer, 26/1/70 pg 1 **5.** U. S. Bars Pressure on Nigeria Relief, The New York times, 16/1/70, pg 12 **6.** Gift from US government, daily times 24/1/1970, pg 16 **7.** Ten tons of drugs arrive from Canada, Morning Post, 24/1/1970, pg 12 **8.** Gowon assures humanitarian bodies, Morning Post, 20/2/69, pg 1 **9.** New homes for war victims, Daily Times, 7/5/1968, pg 12 **10.** Professor U. O. Umozarike «The Application of International humanitarian Law to Civil Conflicts», in Agbede, Omorogbe, Dinakin International Humanitarian Law in Nigeria, (in press), at Appendix B. **11.** Professor I. O. Agbede and Mrs. Yinka Omorogbe, Chapter 4 Armed conflicts in Africa: the role and importance of International humanitarian law today; IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN NIGERIA, edited by Adekunle Ajala and Itse E. Sagay, international committee of the red cross publications, pg 86-87

Пирмагомедов З.К. (г. Махачкала, Россия)

СУДЬБА СОВЕТСКОГО ЕВРЕЙСТВА В ГОДЫ ВОВ

В начале XX в. 5,2 млн. евреев Российской империи составляли самую большую еврейскую общину в мире, а к концу века численность евреев в бывшем Советском Союзе стала меньше, чем в любой из двух стран, куда эмигрировали российские и советские евреи в течении последних 100 лет, т. е. в Израиле и США. Именно в российской империи возникли все современные европейские политические течения и идеологии: бундизм, территориализм, идишизм и различные варианты сионизма. Однако все они были подавлены советской властью.[2]

Вплоть до конца XVIII в., когда Россия завершила аннексию восточных воеводств Речи Посполитой, пребывание евреев на территории Российской империи было запрещено законом, хотя некоторым и удавалось обойти этот запрет. После раздела Польши между Россией, Пруссией и Австрией перед царским правительством встала дилемма: русские хотели править Польшей, но на ее территории было расселено около миллиона евреев. Этнические чистки еще не практиковались и было решено оставить евреев на этой территории. В 1897 г. там проживало 97 % еврейского населения Российской империи.

В первые недели войны немцы оккупировали основные центры сосредоточения евреев на Украине и в Белоруссии нацисты считали советских евреев опорой коммунистического режима, открыто заявляя, что не видят различий между евреями и членами ВКП(б). Генерал фон Манштейн писал: «Оно держит ключевые позиции в политическом руководстве и администрации еще сильнее, чем в Европе.... Еврейско-большевистская система должна быть искоренена раз и навсегда...». Однако многие советские евреи не были информированы о зверствах нацистов по отношению к евреям в оккупированной Европе, так как советские средства массовой информации перестали сообщать об этом после заключения с Германией «Пакта о ненападении» в августе 1939 г. В Минске, Вильнюсе, Каунасе и других городах и местечках западных регионов оккупированной территории СССР многие евреи были заключены в гетто, подавляющее большинство которых было ликвидировано вместе с их обитателями в 1941-1942 гг. за первые пять месяцев эйнзаттруппы уничтожили на оккупированной советской территории около полумиллиона евреев. Немецкая регулярная армия- вермахт-также участвовала в массовых убийствах евреев.[1]

Советская историография, как правило недооценивала или игнорировала Холокост советского еврейства. Не отрицалось, что 6 млн. евреев были убиты нацистами, однако Холокост рассматривался как часть более

глобального преступления против человечества — убийства гражданского населения. Все ограничивалось упоминанием «о мирных советских гражданах».

Литература:

---

1. **Альтман** И. Жертвы ненависти: Холокост в СССР: 1941-1945 гг. М., 2002.
2. **Шварц** С. Евреи в Советском Союзе: 1939-1965. Нью-Йорк, 1966.

Ціватий В. Г. (м. Київ)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI-XVIII СТ.): ПОЛІТИКО- ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів держав Європи. Початкові форми інституалізації (наприклад, інституціоналізація книгодрукування) виникають на рівні самоорганізуючих процесів [1, с. 268-274; 2; 3].

Наприкінці XV століття постають явні обриси принципово нового політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами. Політична ситуація після подій Столітньої війни (1337-1453), суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії, й у більшості держав, зокрема – Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, у той час як роздробленість Німеччини й Італії залишалася непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494-1559) [4].

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві [5, р.76-94; 6; 7, р.277-307].

Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній і культурній сферах, формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Так, із 1510-х років – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI століття це вже стало європейською традицією. Важливим фактором її поширення було саме книгодрукування як носій важливої офіційної інформації.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-

правових форм і типів правління, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань та практичної діяльності влади, у тому числі у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики. Саме через друковану книгу вони могли їх поширювати і апробувати серед інтелігенції, політиків та дипломатів. Особливого поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, про переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [8].

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI століття, відзначає: «Два могутні владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [9, с. 299-309]. Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні плани незвично розширилась. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду.

Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Ф. де Коміна — це мистецтво, в якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості. У своїх «Мемуарах» Ф. де Комін залишив багаточисленні поради та настанови у справі, в якій він був визнаним майстром-віртуозом, дипломатом із великим практичним досвідом [10]. Саме в них особливо виразно виявляється його прагматична думка, звільнена від середньовічної рицарської й християнської етики.

Французький політик і дипломат Філіп де Комін, як і відомий його італійський колега Нікколо Макіавеллі, виявляє повну безпринципність у своїх правилах проведення політичної гри, але, щоправда, не виправдовує політичні вбивства. Він, наприклад, настійно рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за сприяння послів людей в оточенні супротивника і схвально відзивається про тих мудрих владарів-державців і послів, які вміють це робити. Для нього дипломатія — це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [11, р. 220].

Наприкінці XV століття у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відзив на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення і централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника, і зокрема — французької дипломатії та французької культури. У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посилюється потреба в алфабетизації населення та книгодрукуванні як новому способі передачі текстів, стає супутнім чинником політико-дипломатичних процесів, які активно розвиваються в цей період

та поширюються через процес культурних трансформацій нового суспільства та ментальних установок особистості раннього Нового часу.

Перший друкарський верстат з'явився у Франції порівняно пізно — багато перешкод чинили синдикати писарів. Першу книжку у Франції надрукували латиною лише 1470 року. Перші друкарні було створено в Парижі при Сорбонні як допоміжні структури при університетських центрах. Перші приватні друкарні як самостійні приватні підприємства з власною інфраструктурою з'являються в Парижі й Ліоні. Починається повільний, але невпинний процес орієнтації книговидавців на споживача — у Ліоні книжки не підлягали цензурі Сорбонни, крім того, їх розцінювали як звичайний товар, і вільно продавали на будь-якому міському ринку [12, с.27-30]. Перша книжка французькою мовою була надрукована у 1477 році. З кінця XV — початку XVI століття видавці друкують переважно масову літературу — лицарські романи, календарі, казки, політичні та наукові трактати тощо. У XVI-XVIII століттях друк книг був пов'язаний тісно безпосередньо з продажем, адже зазвичай власник друкарні був одночасно і власником книгарні. Перша Королівська друкарня — перша державна друкарня Франції — була заснована за наказом політика і дипломата кардинала Рішельє і розпочала функціонувати наприкінці XVII століття.

У переважно світські та політико-дипломатичні сфери французька книжка знову переорієнтувалася у XVIII столітті. У цей період створюються енциклопедичні видання (наприклад, «Енциклопедія...» Дені Дідро), друкуються збірки міждержавних договорів та інші дипломатичні видання. Усі традиції книгодрукування і французької книги були успішно рецепійовані в нові інституції доби Нового і Новітнього часу.

Книгодрукування у Франції початку XVI століття вже уособлює власне французьку книжкову культуру і відповідно відбувається процес французького впливу на європейську книжкову культуру, та процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [13; 14].

Головним джерелом для вивчення витоків французького книгодрукування другої половини XV століття та його ролі у розвитку культури Франції та книжкової спадщини є французькі інкунабули, які зберігаються у світових бібліотечних зібраннях. А друкована книга доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) — це вже не просто друк окремого видання, а видавничий процес у сукупності технічного (типографське здійснення друку), соціально-економічного, політико-дипломатичного та культурного аспектів, а сама книга як сукупність чітко визначених її елементів — форми, структури, оформлення і змісту. У цілому ж французька книга раннього Нового часу є джерелом для вивчення соціо професійних груп та соціально-культурних верств населення та її рецепції як на європейському, так і світовому рівнях. Професійно соціоорієнтованими групами доби раннього Нового часу були перш за все — духовенство, панівна верхівка, банкіри, дипломати та інтелігенція [15].

Французька книга XVI-XVIII століття стає важливим носієм інформації та формує певне інформаційне поле французького суспільства, оскільки вже в цей період можна говорити про історію та особливості окремих елементів структури книги (марка друкарів і видавців), типографський матеріал, історію окремих типографій, історію окремих видавців, особливості взаємовпливу рукописної та друкованої книги тощо.

У цей період чітко окреслюється проблема книгодрукування як нового етапу в інформаційній культурі Франції, та її ролі в інформаційному розвитку європейського інформаційного простору. Для цього періоду характерна специфіка формування зовнішнього вигляду, структури, допоміжного апарату, декору та ілюстрацій французької друкованої книги доби раннього Нового часу.

Соціально-політична думка доби раннього Нового часу була зорієнтована на стабільність сушого й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн. Усі зміни й потрясіння в суспільстві в кінцевому рахунку пояснювалися людськими вадами. Соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювала до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятування душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності.

На рубежі Середньовіччя і раннього Нового часу відбувається формування фактора, про який ми інколи забуваємо – це процес становлення політичної культури суспільства, його психологічна подоба і характерні риси, відбувається процес формування буржуазного менталітету. І аналізуючи ту ж зовнішню політику та дипломатію, інституційні політико-дипломатичні процеси, на нашу думку, необхідно обов'язково враховувати його вплив та роль у міждержавних і внутрідержавних відносинах. Фактор політичної культури і книгодрукування як нового чинника формування та поширення тогочасної думки суспільства свій відбиток у Франції на її громадян з урахуванням попередніх традицій і перспектив розвитку держави, адже саме наприкінці XV – початку XVI століття починається процес формування націй і бурхливий ріст національної самосвідомості, процес етичного оновлення суспільства й становлення гуманістичної культури Франції, книгодрукування та французької книги [16, р.196-216, 639-696]. Ідеологи гуманізму й проповідники Реформації повсемірно здійснювали «очищення» ума від нашарувань минулого. Європа відчувала новий поштовх у духовному житті суспільства.

На рубежі Середньовіччя і раннього Нового часу відбувається процес зміни ментальних установок суспільства. За словами Ж. Дюбі, суспільство раннього Нового часу характеризується не лише одними економічними основами, але і продукованими ним уявленнями про себе самого, адже люди частіше за все поводять себе у відповідності не з дійсними умовами життя,

а й з тим образом, який вони уявно, на ментальному рівні сформували [17, р.147-168; 18].

Отже, шлях до нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації, у ньому перепліталися елементи старого і нового способів мислення, старі й нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву, і насамперед у питанні влади: що таке «влада» у новому світосприйнятті і реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві, у період політичної та політико-дипломатичної інституціоналізації. Важливим фактором у прискоренні цих процесів був процес інституціонального розвитку книгодрукування у Франції та інших європейських державах XVI-XVIII століття.

Пояснення подій і фактів у контексті світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та політичної практики. Спроба побудувати модель політико-правової думки перехідної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, державу, внутрішню й зовнішню політику держави, дипломатію, книгодрукування і книгу як носія інформації, інформаційне суспільство, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи та світогляд пересічної та непересічної особи доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). Французька книга доби раннього Нового часу відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення, дипломатичної діяльності та гуманістичної культури Франції.

Література:

- 1. Циватий В.Г.** Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект)/В.Г. Циватий//Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
- 2. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время:** Монография/отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
- 3. Ивонин Ю. Е.** У истоков европейской дипломатии нового времени/Ю. Е. Ивонин. – Минск: Изд-во «Университетское», 1984. – 160 с.
- 4. Циватий В.Г.** Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века/В.Г. Циватий. Дис... канд. ист. наук: 07.00.03. – Всеобщая история, 1995. – 251 с.
- 5. Le Goff J.** Les mentalités: une histoire ambiguë/Ed. J. Le Goff, P. Nora//Faire de l'histoire.III. – Paris, 1974. – P.76-94.
- 6. Vovelle M.** Idéologies et mentalités/M. Vovelle. – Paris, 1982.
- 7. Chartier R.** Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions//Revue de Synthèse. – Sér.3. – 1983. – V.8. – P. 277-307.
- 8. Кальер Ф., де.** О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716г./Ф. де Кальер. – М.: Б.и., 2000. – 208 с.
- 9. Коммин Филипп де.** Мемуары/Ф. де Коммин; пер. с франц. Ю.П. Малинин. – М.: Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV. – С. 299-309.

- 10. Commines Ph.de.** Mémoires/Ph. de Commines. – Paris, 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.
- 11. Commines Ph.** de. Mémoires/Ph. de Commines. – Paris, 1924-1925. – Т. 3. – Ch.VIII. – P. 220.
- 12. Гринишина І.І., Марченко Т.М.** Еволюція французької книжки: від книгодруку до інтернету/І.І.Гринишина, Т.М.Марченко//Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 5, ч. 2. – С. 27-30.
- 13. Книга в культурі** Возрождения. – М.: Наука, 2002. – 270с.
- 14. Историческая память** в культуре эпохи Возрождения/отв. ред. Л.М.Брагина. – М.: РОССПЭН, 2012. – 335с., ил.
- 15. Эльфонд И.Я.** Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVIв./И.Я. Эльфонд. – Саратов, 2011. – 244с.
- 16. Lecoite J.** L'Idéal et la Différence: La perception de la personnalité littéraire la Renaissance/J. Lecoite. – Genève, 1993. – P. 196-216, 639-696.
- 17. Duby G.** Histoire sociale et idéologies des sociétés/G.Duby//Faire de l'histoire. I. – Paris, 1974. – P. 147-168.
- 18. Mowat Robert Balmain.** A History of European Diplomacy (1451-1789)/R. B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut: Archon Books, 1971. – 311 p.

Черненко В.М. (м. Ніжин, Україна)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ МОЛОДІЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
«ФІЛАРЕЦІЯ» НА ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Участь поляків у громадському житті України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. є аспектом дослідження колишньої радянської, вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Висвітлення даної проблеми на територіях Західної України є ґрунтовним та вичерпним, однак вплив польської меншини на суспільно-політичне життя Центральної та Східної України в науковому колі досліджень багатьох авторів розглядається фрагментарно, що робить актуальним ґрунтовне вивчення діяльності польських організацій регіону.

Метою даної статті є спираючись на широкий спектр архівних документів та історичної літератури висвітлити діяльність польської організації «Філареція», розглянути соціальний склад, форми, методи та зміст роботи на територіях Центральної та Східної України на початку ХХ ст., так як в радянський період дана проблематика регіону висвітлювалась не в повному обсязі.

Наукова новизна праці полягає в тому, що у ній на основі аналізу різноманітних джерел та літератури досліджується діяльність польської молодіжної організації «Філареція» на території Центральної та Східної України на початку ХХ ст.

Історію наукового дослідження названої проблематики можна умовно поділити на чотири хронологічні періоди. Перший його період стосується розпаду Російської й Австро-Угорської імперій, відновленням незалежності України та Польщі до 1920-х рр. Зразком історичних розвідок була праця Т. Домбаля – чільного діяча польського комуністичного руху в СРСР, який він видав під псевдонімом професора Владзімежа Генгборського [11]. Заслужують уваги дослідники М. Ковалевський [13], Л. Зеленевський [12], що видали праці в Польщі. До середини 1930-х р. діяльність науково-етнографічних установ, що займалися історією та етнографією національних меншин, у тому числі й поляків, була згорнута.

Другий період охоплює середину 1930 – першу половину 1950 рр., коли було знищено історико-етнографічну науку, остаточно заборонено дослідження етнонаціональних груп. Поляки, німці та деякі інші етнічні групи були віднесені до «шкідницьких націй» і зазнали репресій, депортацій, політичних переслідувань, а разом з ними й науковці, котрі займалися цією проблематикою. Фактично цей період не дає нам вагомих історичних даних щодо польської людності на землях України.

Друга половина 1950 – перша половина 1980 рр. розглядається як третій період історіографії польської меншини в Україні в межах якого в часи хру-

шовської «відлиги» було піддано критиці деякі негативні наслідки культу особи Сталіна, започатковано реабілітацію частини жертв репресій, у тому числі й поляків. Проблематика національних меншин, насущні питання їхньої життєдіяльності і далі залишалися під забороною.

Четвертий період історіографії припадає на 1990-ті рр. ХХ ст. і початок ХХІ ст. Серед доробку новітньої історіографії вагомими є праці В.Палієнко що до розселення поляків на території України [14], А.Кондрацький, І. Лісевич[16], О. Білобровець та Н. Щербак висвітлили низку аспектів політичного, соціально-економічного та культурного життя поляків і політики російського уряду щодо них у цей період. Ґрунтовним доробком є праця дослідника даного питання О.Калакури [15], що висвітлює питання етнічних, політичних, культурних, духовних, соціально-економічних і міжнародних аспектів життєдіяльності польської меншини в Україні впродовж ХХ ст.

Суспільно політична криза в Російській імперії, яка далася в знаки у перше десятиріччя ХХст., показала, що тодішнє суспільство потребувало радикальних змін як у соціально-економічних відносинах, так і національно-культурних. Революційні події 1905-1907 рр. стали каталізатором пожвавлення національно-демократичного й просвітницького руху, зокрема і польської меншини на Україні. Саме у ході революційних подій створюються перші асоціації, культурно просвітницькі центри Східній Україні. Маніфест 1905р. проголосив право фундації самодіяльних товариств. [1].

На фоні багатьох польських молодіжних організацій «Сокіла», «Огніва», «Освяти» та інших, що діяли на території Східної України, досить потужним польським молодіжним рухом можна вважати організацію «Філареції» [3], яка за методами соціальним складом та напрямками своєї роботи входила в в групу так званого «Учнівського Союзу», до якого також відносяться організації «Полонія», «Корпорація», «Братня допомога студентів поляків», що також утворилася на тлі наростаючих суспільно-політичних кризових явищ російського суспільства[2].

На початку 1913р. член головного правління «Філареції» Петербургу, делегат «Філареції» Петербурзького університету Казимір прибув до Києва з метою агітації за створення тут подібної організації. Він зупинився у студента Київського політехнічного інституту, члена товариства «Корпорація» – К. В. Августовича [3].

Казимір був делегатом від Петербурга на другий її з'їзд – Унія невіддільності «Філареції». Відповідним поштовхом до подій у Росії з приводу організації Унії невіддільності «Філареції» був з'їзд у Закопаному, що відбувся влітку 1912р. [4].

Найчутливішою і найчутливішою виявилася академічна молодь, що стало помітним, – як зазначає жандармський оглядач, у містах поза Царством Польським, зокрема у Києві, де виникли організовані гуртки паралельно з неорганізованими, але глибоко співчуваючими польському населенню.

З Цюріха до Києва прибули делегати Унії невіддільності для вирішення спільних задач. Після від'їзду з Києва делегата Унії, студенти КПІ С.Бенецький-Бенецький та Б.Шацький розпочали роботу по формуванню гуртка незалежності у Києві. [3].

Уже в березні 1913 р. ця організація видала декларацію [5], що називалася «Колеги», в якій повідомлялося всій академічній молоді та усім суспільним верствам населення на Русі про існування цієї організації та закликали до активної культурницької діяльності серед академічної молоді, досягнення суспільних та політичних вимог, боротьбу за незалежність та знищення суспільної несправедливості. 20 березня 1913 р. студент С. Бенецький був делегатом Київської «Унії» незалежності на з'їзді у Санкт-Петербурзі.

До кінця березня 1913р. відбулися збори гуртка «Філаретів», де з'ясувалося, що в Києві існують вже два гуртки, до яких входять 12 колишніх «Корпорантів» [7]. Було накреслено план роботи [6]:

- Організація «Філареція» є політичною школою, де шляхом читання рефератів, самоосвіти та пропаганди провадилася ідея незалежності Польщі.

- Незалежність повинна здійснюватися двома шляхами: мирним – ідейною і мілітарною роботою – та збройним повстанням, до якого треба проводити підготовчу роботу, навчання тактики, по можливості також і володінню зброєю, стрільбі.

- «Філареція» повинна прагнути по можливості швидше створити свою бібліотеку.

- Вона повинна підтримувати інтереси польського пролетаріату, для чого при ній слід заснувати комітет із надання допомоги робітникам, особливо із міста Лодзь.

- Визначаючи пропаганду могутнім засобом, «Філареції» найближчим часом пропонується випустити прокламації до всіх середніх навчальних закладів», про мету та засоби існування «Філареції».

- Для того, щоб звернути увагу польського товариства на його індеферентне ставлення до 50-річного ювілею польського повстання, «Філареція» вирішила до 3-го травня цього року випустити прокламації «До польського народу».

Протягом року «Філареція» разом з іншими польськими культурницькими організаціями «Корпорація» та «Полонія» активно розповсюджували прокламації де висвітлювали пам'ятні події польської історії, наголошували на незалежності. За дорученням членів правління «Філареції» В. Шацький, С. Бенецький, студент КПІ О. Домбковський та студент університету Ян – Непомук Мацеєвський склали проект статуту «Академічного товариства (союзу) «Філареція» у м. Києві». Статут було написано польською мовою та розмножено на друкарській машинці, що належала інженерові Й. Вархаловському [6, 8].

За проектом цього статуту «Філареція» визначала головні ідеї завоювання незалежності Польщі та вимоги якнайширшої демократії в її суспільних та економічних проявах.

Організація вважала єдиним шляхом досягнення цілей підготовку народних демократичних верств населення Польщі та захоплення в свої руки «життя народу у повному його обсязі, його політики та культурної справи» — йдучи у напрямку вищенаведеного гасла, київська «Філареція» ставила собі за мету виховання молоді шляхом самоосвіти так, щоб з неї виховувались майбутні борці за незалежність та загальну справедливість [8].

За статутом організація «Філареція» мала таку структуру [8]:

- Гуртки самоосвіти, до яких входило 6 філаретів та один керівник.
- «Рада керівників» складається з керівників «Гуртків самоосвіти».

Рада обирає з свого середовища голову та секретаря, при цьому обраного усі члени не знають (з метою конспірації це не оголошувалося). Збори ради проходили раз у 2 тижні.

- Загальні збори гуртків філаретів є вищий законодавчий орган «Філареції», вони проводяться двічі в рік і обирають «Раду Філареції» та комісії: учнівську, просвітницьку, тюремну, фінансову, бібліотечну, ревізійну та судову.

- «Рада Філареції» стоїть на чолі організаційного життя і збирається один раз у два тижні.

Досить часто відбувалися конспіративні зібрання що проходили на квартирах членів організації, іноді за рахунок співпраці спільні зустрічі влаштовувались в приміщення інших організацій. 28 жовтня на квартирі Янчинського по вул. Новокиївська, о 8 годині вечора відбулися збори «Старшої групи філаретів», на якому було вирішено використати польський клуб «Соколи» для партійних зборів. На них були присутні: Корсак, Дембицький, Шацький та С. Белевський. Вирішено було 17 чи 23 листопада влаштувати у цьому клубі вечір [9, 3]. Планувався спектакль, у якому мали брати участь тільки студенти. Вечір мав бути національно-агітаційним, проведений наприкінці листопада; він мав дати суттєву фінансову підтримку «Філареції» — було зібрано 200 карбованців.

З самого початку діяльності товариства Київське губернське жандармське управління проводило активну слідчу діяльність, намагалось різними методами зупинити антиурядову діяльність організації. На багатьох членів товариства у губернському жандармському управлінні була заведена справа в підозрі на революційну діяльність, члени організації проходили перевірку в жандармському управлінні, піддавалися репресіям, проводилися обшуки, арешти та виселення [10]. На початку 1914 р. з метою запобігання подальшої діяльності, було вирішено заарештувати керівників організації, а також провести обшуки в осіб, які безпосередньо з ними були зв'язані, ці дії призвели до розгрому польського товариства «Філареція».

Таким чином, діяльність організації відповідала прагненням зберегти національну ідентичність, вела діяльність на згуртування польського населення та укоріненню в розумі польської меншини ненависті до царського уряду про що свідчать конфісковані документи, прокламації, загалом

характер діяльності товариства. В гуртках та на організованих зустрічах товариства проводились заполітизовані виступи, дискусії та доповіді стосовно існуючого положення польської меншості, приймалися рішення та програми направлені на підривну діяльність. Все це суперечило програмі царського уряду, що забороняла антиурядову діяльність меншин на території Російської Імперії.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІА-УК, ф. 385, оп. 1, спр. 446, арк. 134-159. **2. ЦДІАУК**, ф. 274, оп. 1, спр. 2982, арк. 580-611. **3. ЦДІАУК**. – Ф 1335, оп. 1, спр.1556, арк. 144-156. **4. ЦДІАУК**. – Ф. 2439, оп. 1, спр.1040, арк. 21-32. **5. ЦДІАУК**. – Ф. 274, оп. 4, спр.409. **6. ЦДІАУК**. – Ф. 27, оп. 4, спр.409-419. **7. ЦДІАУК**. – Ф. 1439, оп. 1, спр.1040, арк. 22-27. **8. ЦДІАУК**. – Ф. 274, оп. 4, спр. 302, арк. 384. **9. ЦДІАУК**. – Ф. 274, оп. 4, спр.515, арк. 59-66. **10. ЦДІАУК**. – Ф. 274, оп. 4, спр.19, арк. 310-312. **11. Генгборский В.** Поляки Советского Союза: их происхождение, участие в Октябрьской революции и социалистическом строительстве. Историко описательный очерк. – М., 1929. **12. Zieleniewski L.** Polacy w YSRR//Polacy Zagranica_. – 1930. – № 3; Його ж. Polacy w ZSRR wedlug danych statystyki sowieckiej//Narodowosciowe Sprawy. – 1931. – № 6. – S. 663-683. **13. Kowalewski M.** Sowiecka polityka narodowosciowa w roku 1937//Sprawa Narodowosciowe – 1937. – 4/5. – S. 506-509; його ж. Polityka narodowosciowa na Ukrainie Sowieckiej. – Warszawa. – 1938. **14. Палієнко В. І.** Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX–XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 77 с. **15. Калакура О. Я.** Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с. **16. Лісевич І. Т.** У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.)/Іван Тимофійович Лісевич. – К.: Інститут історії НАН України, 1993. – 87 с. **17. Степанович Є.** Діяльність польського студентського товариства «Філареція»/Наукові записки : 36.. – Київ: КМ «Academia», 1998. – Т. 3, *Історія*. – С. 105-113.

Черняєв В.С. (м. Київ)

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА США В. ТАФТА

У 1908 р. новим президентом Сполучених Штатів Америки було обрано Вільяма Тафта. Його попередник Теодор Рузвельт був палким прихильником теорії «морської могутності» видатного військово-морського теоретика, адмірала Альфреда Мегена. Доктрина морської могутності – центральна тема всіх творів А. Мегена. Висновки адмірала зводилися до того, що вирішальним чинником в морській війні є не крейсерські операції, тобто операції на морських шляхах і комунікаціях, а бій лінійних кораблів. Тому, будівництву лінійних кораблів потрібно було надавати пріоритетного значення. У своїй головній праці «Вплив морської сили на історію» А. Меген виводить основні умови, які впливають на розвиток морської сили: географічне положення; фізична структура: природні ресурси та клімат; розміри території; чисельність населення; національний характер; державний лад. Якщо складаються сприятливі умови, то діє формула складена А. Мегеном: $N+MM+NB=SP$, а саме військовий флот + торгівельний флот + військово-морські бази = морська могутність. Перебуваючи на посту президента США Т. Рузвельт приділяв велику увагу створенню могутнього флоту. В своїх виступах у конгресі він неодноразово наголошував на необхідності розбудови військового флоту, здатного конкурувати з іншими флотами. За сім років президентства Т. Рузвельта побудували 19 кораблів, в той час як за попередні 18 років лише 27. Йому вдалося збільшити видатки на військовий флот у 1901-1909 рр. до 1 млрд. (з 1885-1901 рр. – 623,5 млн. доларів) [1, с.278].

В. Тафт з 1904 по 1908 рр. займав пост військового міністра в кабінеті Т. Рузвельта. 4 березня 1909 р. в інавгураційній промові В. Тафт підкреслив, що буде продовжувати морську політику свого попередника. Як і Т. Рузвельт, В. Тафт вважав, що сильний військово-морський флот був найкращим засобом для збереження миру з іншими народами, а також «...захистом наших інтересів, і здійсненням нашого впливу в міжнародних справах» [8]. Продовження політики активного будівництва військово-морського флоту було також вигідним і промисловцям зайнятим у виробництві кораблів, оскільки значні державні асигнування на морське будівництво давали величезний прибуток. Слова В. Тафта про необхідність розглядати витрати на армію і флот як те за що має платити уряд, вселяли впевненість у стабільності розвитку військово-морського флоту.

У 1909 р. на морських верфях було закладено два дредноути «Флорида» і «Юта» та шість есмінців. На першому році президентства В. Тафта виконувалась морська програма його попередника, котра передбачала щорічне будівництво двох нових кораблів. Програма будівництва кораблів

у 1910 р. вже повністю залежала від адміністрації нового президента. Виступаючи із щорічним посланням до конгресу президент зазначив, що через необхідність економії військово-морський бюджет на 1910 р. був на 38 мільйонів доларів меншим за попередній, проте він передбачав будівництво двох першокласних кораблів [5]. У 1910 р. було закладено за державний кошт два дредноути та шість есмінців. Це свідчило про продовження курсу спрямованого на розбудову та зміцнення американського військово-морського флоту. Для розширення зони впливу флоту В. Тафт запропонував Конгресу підтримати проект будівництва головної тихоокеанської бази американських військово-морських сил у Перл-Харборі замість Філіппін, як планувалося раніше, оскільки це потребувало значно менших коштів. У перший рік свого керування країною В. Тафт був змушений балансувати між можливостями економії та прагненнями посилити міць та вплив американського флоту.

27-й американський президент активно використовував флот у зовнішній політиці. Коли весною 1910 р. в Нікарагуа національні збройні сили розгромили повстанців, котрих підтримували Сполучені Штати, адміністрація В. Тафта вирішила застосувати американський флот. 20 травня шість крейсерів ВМС США обстріляли місто Блуфілдс [5] та висадили біля нього десант. У серпні американські війська окупували столицю країни місто Манагуа. Шостого червня 1911 р. було підписано угоду, за якою США отримали контроль над митницею та залізницею Нікарагуа. Проте американський сенат її не ратифікував, побоюючись об'єднання адміністрації В. Тафта та великих корпорацій. уточнити

Тенденція до зменшення витрат на морський департамент продовжилась і в 1911 р. Фінансування морського департаменту було зменшено до 129 мільйонів доларів на рік, що на 11 мільйонів менше від попереднього року. Проте на будівництво нових кораблів було виділено аналогічну суму в розмірі 12,9 мільйонів доларів [2, с.38]. Для зміцнення оборони узбережжя США В. Тафт запропонував створити військово-морську базу Гуантанамо у південно-східній частині Куби [9]. Ця пропозиція мала на меті також збільшення кількості морських баз у Атлантиці для розширення сфери впливу військового та торговельних флотів. У 1911 р. було розпочато будівництво двох нових лінкорів «Нью-Йорк» та «Техас». 2 листопада 1911 р. відбувався військово-морський парад у бухті Нью-Йорку на якому було представлено 98 кораблів різних класів, з них 24 лінкори, 22 есмінця та 12 міноносців. Ця подія була покликана продемонструвати високу боеготовність американського флоту. Ефект від військового параду був величезним. У щорічному посланні до Конгресу за 1911 р. президент відзначив високий рівень розвитку американського флоту, проте зауважив, що необхідно збільшити будівництво крейсерів, оскільки вони ставали важливою частиною морських з'єднань іноземних флотів, а саме британського, німецького та японського. В наступному році планувалося продовжити програму будівництва двох лінкорів щорічно [10].

Збройні формування військово-морського флоту брали участь у таких збройних конфліктах як припинення антиамериканського повстання на Філіппінах, та на території Китаю під час Сінхайської революції. Повстання Моро на Філіппінах бере свій початок з іспансько-американської війни 1898р. Моро – це мусульманське населення на півдні Філіппін. Під час війни американці підписали з місцевим султаном договір майбутнє підпорядкування. Договір з США базувався на попередньому договорі з Іспанією, але при перекладі виникли розбіжності. В англійському варіанті перекладу султан був в повній залежності від США, а в перекладі місцевою мовою встановлювався лише протекторат [4, р.37]. На цьому ґрунті і виник конфлікт, який тривав до 1913 року. Під час Сінхайської революції американські військові захищали своїх співвітчизників.

Військово-морський бюджет Сполучених Штатів Америки на 1912р. склав 119 мільйонів доларів на утримання існуючої матеріально-технічної бази та 12,8 мільйонів доларів на будівництво нових кораблів [3, р.32]. Саме у 1912р. було закладено принципово новий тип американського лінкору «Оклахома». Його відмінність від попередників полягала в тому, що він використовував рідке паливо замість вугілля. Така технічна інновація збільшила відстань його плавання. В цьому році також було закладено однотипний йому корабель «Невада».

Військово-морський флот активно використовувався у Латинській Америці. Зокрема у 1912р. американські кораблі та морські піхотинці брали участь у двох операціях. На Кубу висадився десант з трьох кораблів, а поблизу острова патрулював дредноут «Міссісіпі». Американські війська боролися з повстанням афрокубинців, котрі виступали за незалежність. Ще більш широкомасштабною операцією була окупація Нікарагуа, в ній брало участь 9 кораблів з них: 2 броненосних крейсера, 4 крейсера, 1 канонерський човен та 2 вугільника [5]. Розпочалася тривала окупація країни. Важливість Нікарагуа для США полягала в тому, що серед американських військових існувала ідея будівництва ще одного міжконтинентального каналу саме в цій країні.

У своєму останньому посланні до конгресу В. Тафт ще раз наголосив на важливості флоту для країни, і на тому, що для підтримання належної могутності флоту необхідно будувати «дредноути, броненосні крейсери, есмінці, підводні човни в належній пропорції» [6] в порівнянні з іншими країнами.

За чотири роки керування країною В. Тафтом військово-морський флот Сполучених Штатів Америки продовжив нарощувати свою могутність. 27-й президент продовжив курс свого попередника. Щорічно в країні закладалося по два нових дредноута. За президентства В. Тафта дредноутна гонка досягла піку свого розвитку. В 1910р. з'явився новий тип кораблів – наддредноут. Він мав 353 мм. та 380 мм. гармати головного калібру. Саме тому Сполучені Штати не могли зменшити темпи будівництва свого флоту,

оскільки це відкинуло б країну з гонки за панування на морях, а престиж країни на міжнародній арені було б втрачено. В 1909 р. американський військово-морський флот був другим в світі за загальною тоннажністю кораблів, але вже в 1911 р. поступився флоту кайзерівської Німеччини. Зовнішня політика В. Тафта у історіографії отримала назву «доларової дипломатії», проте слід сказати, що за спиною такої дипломатії завжди стояли гармати та десант військово-морського флоту, котрі забезпечували ефективність зовнішньої політики.

Література:

1. **Раскин А. П.** Развитие морской мощи США//Американский ежегодник. – М.: Наука, 1974. – С. 258-278
2. Annual report of the secretary of the treasury 1910. – Washington, Government printing office, 1911-482 p.
3. Annual report of the secretary of the treasury 1911. – Washington, Government printing office, 1912. – 470 p.
4. **Arnold J. R.** The Moro War: How America Battled a Muslim Insurgency in the Philippine Jungle, 1902-1913 – New York, Bloomsbury Press, 2011. – 320 p.
5. **Farquharson R. B.** List of Expeditions 1901-1929//Navy department library Режим доступу: http://www.history.navy.mil/library/online/haiti_list_exp.htm
6. **Taft William Govard** First annual message. December 7, 1909//The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=295507>
7. **Taft William Govard** Fourth annual message. December 3, 1912//The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=295538>
8. **Taft William Govard** Inaugural Address. March 4, 1909//The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=258309>
9. **Taft William Govard** Second annual message. December 6, 1910//The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=295511>
10. **Taft William Govard** Third annual message. December 5, 1911//The American Presidency Project Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29552>

Шахин Ю.В. (г. Одесса)

ФУТБОЛ И НАЦИОНАЛИЗМ В ХОРВАТИИ: 1950 ГОД

С тех пор как Югославия начала распадаться, и этот распад принял характер гражданской войны, внимание исследователей неизменно приковано к проблеме межнациональных отношений в югославской федерации. Между тем, объективный научный анализ этой проблемы затруднителен. После победы КПЮ во второй мировой войне национализм систематически подавлялся. Югославские сталинисты ревностно следили, чтобы даже мелкие националистические высказывания не проявлялись на публичных мероприятиях и не транслировались в СМИ. Поэтому в источниках трудно найти реальное отражение массовых настроений. Общее отступление оценить, насколько он сдал позиции, а насколько сумел удержать. Однако в распоряжении исследователей есть относительно доступные источники, которые позволяют судить о распространении националистических настроений среди жителей Хорватии в 1949-1951 гг.

Во второй половине 1940-х гг. начинается триумфальное восхождение футбольного клуба «Хайдук» из провинциального хорватского города Сплита. В 1950 г. «Хайдук» без единого поражения выиграл первенство Югославии. В истории югославской федерации это был единственный такой случай. В финальном матче 29 ноября 1950 г. «Хайдук» играл у себя дома с «Црвеной звездой». «Звезда» — столичный белградский клуб, связанный с Югославской армией и располагавший куда большими людскими ресурсами и материальными возможностями. Она была в некотором смысле символом единства новой Югославии. Тем не менее, «Хайдук» победил со счетом 2:1 [5].

Головокружительные успехи «Хайдука» и противостояние с «Црвеной звездой» распалили страсти хорватских болельщиков. Тем более борьба провинциального хорватского клуба и столичного общегославского приобретала символический характер в глазах хорватских националистов. Так или иначе поклонники «Хайдука» чувствовали подъем душевных сил и накануне решающего матча с «Црвеной звездой» 28 ноября 1950 г. создали в Загребе фанатский клуб, под бразильским влиянием названный «Торцида». Создателями «Торциды» выступили члены партии, они же составили половину членов клуба, многие партийные функционеры, ответственные за спорт, не придали этому никакого значения и даже отнеслись к «Торциде» сочувственно. 29 ноября 1950 г. подобно фанатам наших дней около 150 «торцидашей» отправились на исторический матч в Сплит, основали там филиал и сумели взбудоражить весь город [7, S.596]. После этого «Борба» и «Политика» — центральные югославские газеты — осудили поведение

болельщиков «Хайдука». Однако команда сочла себя оскорбленной и вступила в полемику с центральной печатью. Лучший нападающий «Хайдука» Фране Матошич полагал, что газеты напали на «Хайдук» именно потому, что победил он, а не «Звезда». Футболистов активно поддержал секретарь горкома Сплита Юре Билич. В результате ответ «Хайдука» напечатала газета «Свободная Далмация». В этом ответе в частности указывалось, что «Црвеной звезде» подсуживали [7, S.599-600]. Poleмика начала приобретать привкус противостояния хорватской команды Белграду.

Национально-озабоченная публика отреагировала на эти события предсказуемым образом: «Правление «Хайдука» после выигранного первенства получило ряд телеграмм и писем, которыми болельщики и друзья «Хайдука» со своей страны приветствуют его победу. Однако среди этих писем есть и шовинистические и враждебные письма, в которых говорится, например, что это победа не просто «Хайдука», а хорватского футбола над сербским и т. п. Вообще все такие письма идут по линии «Хорватия против Сербии в спорте» [7, S.600]. К сожалению, мы не знаем, какова была доля подобных писем в общей массе поздравлений, но едва ли их было много, иначе бы в партийных документах была бы выражена большая тревога. Но не все члены партии были согласны с приведенной цитатой. Влиятельный член правления «Хайдука» Бая Юрьевич начал защищать клуб. По его словам подобную реакцию спровоцировала белградская пресса своими статьями, «и если бы печать так не писала, не было бы и этих писем». Комиссия Политбюро ЦК КПХ прокомментировала эту позицию Юрьевича вполне адекватно: «Он вообще не видит, что шовинистические элементы используют ответ правления «Хайдука» и подобные вещи в своих целях» [7, S.600]. Кто бы ни был в этой печатной полемике зачинщиком, она способствовала разжиганию националистических страстей, подавление которых началось всего пять лет назад.

Все это вместе взятое побудило правящую партию к вмешательству. Была создана специальная партийная комиссия, которая 19 декабря 1950 г. представила свой отчет на заседание Политбюро ЦК Коммунистической партии Хорватии. В 2006 г. отчет комиссии был опубликован, и на его основании мы можем составить общую картину положения в хорватском спорте и футболе в частности.

Отчет констатирует, что на спортивных состязаниях примерно с конца 1949 г. начали «проявляться шовинистические тенденции», которых не было в первые годы после войны [7, S.581]. Речь шла о националистических выкриках во время футбольных матчей. Конкретно в источнике приводится шесть таких примеров:

- два матча между хорватским «Локомотивом» и белградским «Партизаном»,
- матч между белградским «БСК» и загребским «Динамо»,
- тренировочная игра сборной «Б» Югославии и сборной Загреба,

- уже упомянутый матч «Хайдука» и «Црвеной звезды» в Сплите,
- матч «Единства» из Загреба и «Пролетера» из Пулы,
- все матчи «Граничара» из Жупаньи и «Слоги» из Борова [7, S.586–587].

Примечательно, что в последних двух случаях состязались хорватские команды, но в Жупаньи проживали сербы, а Пуле была большая итальянская община.

Болезельщики как с той, так и с другой стороны позволяли себе националистические оскорбления. Болезельщики хорватских команд кричали своим сербским противникам «четники», «резаки» («koljači»), «четнические бандиты», «жулики». Команду из Пулы никак нельзя было подвести под эти категории, потому ей кричали «итальянские фашисты». Ответы противоположной стороны почти не приводятся. Только о болезельщиках «Граничара» из Жупаньи прямо сказано, что они кричали в ответ «усташи».

Отдельно нужно сказать о вербальных проявлениях национализма на матче «Хайдук» – «Црвена звезда». Во время самой игры источник ничего подобного не фиксирует. Но зато после победы «Хайдука» некий студент Жарко Стиглич сочинил и перед толпой фанатов прочитал «некролог» «Црвеной звезде», который, по словам источника, «оскорблял игроков «Црвеной звезды», и который написан шовинистическим жалом» [7, S.597].

Не всегда дело ограничивалось словами. Фанаты хорватских клубов лезли в драку, нападали на команды противника и судей. Особенно резво они бросались на команду «БСК». Один раз конная милиция полчаса отбивала атаки фанатов на автобус с игроками этой команды [7, S.586]. Все это картина типичная для фанатского поведения.

С проявлением национализма велась решительная, но слепая борьба силами милиции. «В течении футбольного первенства этого года [1950 г.] на играх в Загребе было около 50 случаев ареста разных нарушителей порядка. Милиция в таких случаях хватает «по возможности», так как не знает, кто кричит. Так что не удивительно, что всего в десяти случаях доказана вина, и этих людей осудили». Эта «случайная выборка» милиции позволяет выяснить, кто издавал националистические выкрики: «Наибольший процент арестованных – студенты, а затем ученики в экономике». Последняя категория соответствует нашим пэтэушникам. Т.о. хорватский национализм активнее всего выражался у учащейся молодежи. Но бороться с националистическими хулиганами в 1950 г. становилось все труднее: «В прошлом году было легко обнаруживать виновных, поскольку таковых обнаруживала сама публика и передавала их милиции, но в этом году это затруднено тем, что одновременно кричит несколько сотен или тысяч людей и тяжело найти виновных» [7, S.586]. Данный факт недвусмысленно указывает на усиление националистических настроений.

Комиссия пришла к выводу, что во всем этом виноваты спортивные руководители и журналисты, которые искусственно обостряют отношения

с Белградом. Якобы именно это вызвало к жизни национализм болельщиков. А указанными ошибками немедленно воспользовался скрытый враг [7, S.593-594]. Комиссия отметила, что журналисты, судьи, комментаторы и спортивные чиновники закрывали глаза на националистические проявления на матчах. Печать вяло критиковала оскорбления со стороны игроков и болельщиков [7, S.591]. Такая позиция выливалась в односторонность и предвзятость, которая, как следствие, еще больше разжигала страсти. «Характерно, что все спортивные руководители и журналисты, которых заслушала комиссия, одинаково смотрят на вещи, а именно так, что считают белградские [футбольные] союзы виновными во всем, а игроки из Белграда всегда виновны в бесчинствах на матчах в Загребе и т. д. Так что совсем не удивительно, что на футбольных играх обыкновенно наказывают игроков гостей, а не домашних» [7, S.594].

Этот взгляд «спортивная общественность» последовательно распространяла на любые проблемы футбола и спорта вообще, делая виновным Белград [7, S.590]. Например, Футбольный союз Югославии назначал все важнейшие и представительные игры в Белграде, а в Загребе хотели частично проводить их у себя [7, S.591]. В газетах развернулась открытая дискуссия в связи с составом сборной Югославии на чемпионате мира по футболу. Журналист Йосип Поляк поставил вопрос, почему в составе сборной нет футболистов из Хорватии [7, S.575, 594].

Комиссия Политбюро констатировала, что негативные явления не ограничиваются футболом и переходят на другие виды спорта. В частности, были упомянуты конфликты между хорватскими и югославскими союзами велоспорта, тенниса и баскетбола. Однако в двух последних случаях в основе конфликтов лежали чисто финансовые мотивы [7, S.575, 589-590].

Чтобы исправить ситуацию комиссия предложила перечень мер из 18 пунктов и четырех подпунктов. В основном они сводились к укреплению партийного контроля над спортом и наказанию членов партии, утративших бдительность. Под особый удар попадала «Торцида» и все общества болельщиков. С небольшими изменениями Политбюро одобрило предложения комиссии.

Однако ни Политбюро ЦК КПХ, ни югославским сталинистам в целом не удалось пресечь негативные явления в спорте. В противостоянии двух сильнейших югославских клубов союзные чиновники от футбола продолжали поддерживать «Црвену звезду» против «Хайдука». На какой-то момент их вмешательство даже усилилось. Как повествует официальный сайт «Хайдука», зимой 1952/53 гг. команда отправилась в турне по Южной Америке и по соглашению с властями Югославии задержалась в Аргентине. Тем временем Футбольный союз Югославии решил не откладывать начало чемпионата до возвращения команды, и «Хайдук» весной 1953 г. вынужден был играть своим вторым составом. Вернувшаяся команда разгромила «Црвену звезду» со счетом 4:1, но занять первое место не смогла. По очкам

«Хайдук» все равно отставал от своей соперницы [6]. Подобная несправедливость могла быть только на руку хорватским националистам.

Но главное, что партийный контроль над спортом не смог подавить национализм у хорватских болельщиков. Историк Йоже Пирьевец со ссылкой на дневниковую запись словенского писателя Эдварда Коцбека поведал следующее: «В начале декабря 1951 г. после победы хорватского «Динамо» над белградской «Црвеной звездой» в Загребе произошли «шовинистические» демонстрации, которые продиктовали Коцбеку отметить в своем дневнике «страшную» правду: «В Белграде такая яростная враждебность к хорватам, а в Загребе — к сербам, что оба [народа] при начале войны или беспорядка в государстве так стреляли бы, резали и мучили, как никогда в истории. Обличьем этих приготовлений, которые постоянно тихо возобновляются, является криминализация четников и усташей, сегодня уже слишком абсурдная. Любой, кто хоть немного думает своей головой, знает, что под покровом чрезмерного порядка и насильственной, богобоязненной дисциплины скрывается страшный беспорядок, в котором постепенно рождаются бациллы худших человеческих бед. Мы все спим на вулкане, который легко от малейшего потрясения начнет извергаться» [4, S.241]. Этот пассаж Пирьевца и цитата из дневника Коцбека недавно стали известны в СНГ благодаря А.Б.Едемскому, который привел их в книге «Югославия в XX веке», правда в сокращении и с неточным переводом [3, С.695].

Прежде всего мы должны констатировать, что в Хорватии в конце 1940-х — начале 1950-х гг. развивался профессиональный спорт и складывалась фанатская субкультура. Поэтому национализм в спорте нужно исследовать в связи с особенностями поведения фанатов. Российский политолог А.Тарасов, занимающийся анализом правого экстремизма, выделяет следующие черты фанатской субкультуры. Во-первых, это субкультура досуга. Она недостроенная по своей природе и потому открыта внешним влияниям. Во-вторых, эта субкультура изначально ксенофобская. В ее основу изначально заложено разделение «свои — чужие». Поэтому футбольные фанаты предрасположены к восприятию националистических установок [2, С.19, 20, 21].

Английский исследователь Д.Бримсон, сам бывший фанат, раскрывает механизм этого восприятия. «Хулиганы используют любую мелочь, чтобы задеть противника не только физически, но и морально». «У футбольных хулиганов очень хорошая память, и если что-то может использоваться для утверждения своих позиций, нет сомнений в том, что это будет использовано. Такие вещи очень раздражают и порождают новые всплески насилия. Вот почему я считаю, что история — это один из основных факторов, движущих футбольным насилием» [1, С.17, 18].

На основе всего выше изложенного можно сделать вывод, что значительная часть националистических явлений, констатированных комиссией Политбюро ЦК КПХ, изначально не была националистической. Отправ-

ной точкой было противостояние фанатов футбольных клубов. И в процессе этого противостояния фанаты, чтобы уязвить соперников, начали использовать оскорбления из националистического арсенала. Их выбор был тем легче и естественней, что память об остром межнациональном конфликте 1941-1945 гг. в Хорватии была еще очень свежа. И лишь затем на этой основе происходила вторичная реактуализация националистических чувств.

С другой стороны в деятельности спортивных комментаторов, журналистов и чиновников возродилось старое соперничество за лидерство между Загребом и Белградом, идущее еще с межвоенного времени. Политический контроль партии в области спорта был намного слабее, чем в других областях общественной жизни, и потому эта еще не изжитая традиция сумела себя публично проявить.

Как бы то ни было, в 1950 г. благодаря футбольным фанатам и «спортивной общественности» партийная политика вытеснения национализма из публичного пространства впервые испытала неудачу, а националистические настроения среди хорватской молодежи стали оживать.

Литература:

1. Бримсон Д. Бешеная армия. Облик футбольного насилия/Дуги Бримсон. – СПб., 2005. – Режим доступа: http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/105544/Brimson_-_Beshenaya_armiya._Oblik_futbol%27nogo_nasiliya.pdf **2. Тарасов А.** Субкультура футбольных фанатов в России и правый радикализм/Александр Тарасов//Русский национализм между властью и оппозицией. – М., 2010. – С.18-50. **3. Югославия в XX веке:** Очерки политической истории. – М., 2011. – 888 с. **4. Pirjevec J.** Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije/Jože Pirjevec. – Koper, 1995. – 462 s. **5. Povijest Hajduka po desetljećima**/uredio je Dag Baldasar. – Режим доступа: <http://hajduk.hr/?otvori=klub&kat=povijest&dekada=4> **6. Povijest Hajduka po desetljećima**/uredio je Dag Baldasar. – Режим доступа: <http://hajduk.hr/?otvori=klub&kat=povijest&dekada=5> **7. Zapisnici Politbiroa** Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske. – Zagreb, 2006. – Sv.2. – 1088 s.

Історія та актуальні проблеми міжнародних Відносин

УДК 327.82/569.5:(5-15)

Alfayez Mohammad (Jordan)

JORDANIAN DIPLOMATIC CONFLICT RESOLUTION IN THE MIDDLE EAST

Negotiations are an integral part of resolving economic and political issues, and resolution of international conflicts. In the modern world negotiations became an independent science and art, and the purpose of them is the interaction of economic, political and cultural environment in times of war and peace.

Now we will review one of the most important and successful examples of peaceful negotiations that have occurred in modern history. Its Jordanian-Israeli negotiations which resulted in the signing of a peace treaty between these two countries and end the state of period of conflict. Also we will talk about the role of Hashemite Kingdom of Jordan in opening the door to peace in the Middle East between the Arab states and Israel.

Relevance of the topic is due to two main factors:

- The value of Jordan in the general direction of the peaceful settlement of the conflict in the Middle East,
- the features of the formation of Jordan approaches to resolving the Arab-Israeli conflict and the Palestinian issue in relation to its national interests in the Arab world and the Middle East, and with changes in the regional and international situation.

Jordanian delegation made every effort for the success of the Palestinian-Israeli negotiations and supported in overcoming the difficulties that have been standing between Jordan, Palestine and Israel to the signing the peace treaty with Israel in Wadi Araba in 1994. [1]

This contract is the third stage of the peace process between the Arabs and Israel, after the treaty at Camp David (Egypt-Israel) in 1979 and the Oslo agreement (Palestine-Israel) in 1993, and serves as proof of joint efforts made in this direction. It became a vector of development of the peace process and contributed to the normalization of Arab-Israeli relations in general.

Friendly relations with neighboring countries – the most reliable way to ensure the security of any country. Israeli leaders repeatedly appealed to neighbors to start negotiations. In 1978 Israel signed the Camp David Accords with Egypt. In 1991 it opened a peace conference in Madrid. At the same time, at the suggestion of the representative of the Palestine Liberation Organization (PLO), began secret negotiations in Oslo. In 1993 PLO and Israel signed the Declaration of Principles, which Israel recognized and agreed to the status of limited autonomy for the West Bank and the Gaza Strip. In turn, the PLO recognized Israel's right to exist and pledged to undo some of the items the Palestinian declaration. October 26, 1994, Israel signed a peace treaty with Jordan, in which atmosphere was calm on the longest line of the Israeli border. This peace agreement put an end to long years of isolation of Israel in the Middle East. The peace treaty with Jordan was filled with more serious content than preceding it agreements with Egypt since 1978. [2]

Jordanian-Israeli peace treaty ended the state of war, in which Israel and Jordan were in 1948. By analyzing the content of the contract, it may be noted that it reflected the mutual interest of both Jordan and Israel in establishing lasting peace and cooperation with each other. With the signing of this agreement, Jordan is even more cemented its place as one of the leaders of the negotiating process.

The peace agreement was the result of a series of compromises aimed not only at forming favorable public opinion on this fundamental step in both countries, but also to introduce a kind of new model of relations at the regional level – the model of «warm peace» – which focused not only on the normalization of relations at the international level, but also on creating conditions for the development of contacts between nations and individuals of Arab countries and Israel. [3]

The peace treaty between Israel and Jordan is currently the only example of this cooperation and the normalization of relations between Israel and an Arab state. Treaty with Jordan in Israel received the widest support and was immediately put into effect. The two countries established trade, transport and tourist links. [4]

Peace with Israel has, of course, of great political importance. Jordanian monarch gained immense popularity in the West and in the U.S.. King Hussein, according to leaders of Western countries, was a serious politician of the world level. Away from confrontation with Israel, Jordan ceased to be a party to the conflict and had the opportunity to act more effectively in the interest of the «Arab nation.»

On the one hand, a peace treaty was the logical culmination of the process of normalization and development of friendly relations between Israel and Jordan in the last decade – a process that began in 1967 after the Six Day War, when Jordan has publicly stated that it will continue to refrain from engaging in any kind any hostile actions against Israel. As we know, Jordan did not participate in the attack the Egyptian and Syrian armies against Israel in 1973, to remain neutral throughout the Judgment Day war. [5] Jordanian leadership wanted to find a peaceful life, to end the conflict and bring stability to the people of the Middle East. The Government of the State of Israel and the Government of the Hashemite

Kingdom of Jordan aimed at the achievement of a just, lasting and comprehensive peace in the Middle East based on Security Council resolutions 242 and 338 in all their aspects, bearing in mind the importance of maintaining and strengthening peace based on freedom, equality, justice and respect for fundamental human rights, thereby try to overcome psychological barriers and promoting human dignity. Reaffirming their faith in the purposes and principles of the Charter of the United Nations and recognizing their right and obligation to live in peace with each other as well as with all states, within secure and recognized boundaries, desiring to develop friendly relations and co-operation between them in accordance with the principles of international law governing international relations in time of peace, desiring as well to ensure lasting security for both their States and in particular to avoid threats and the use of force between them. [6]

As mentioned above, on October 26, 1994, the governments of Jordan and Israel signed a historic peace treaty. The treaty normalized relations between the two countries and resolved territorial disputes, such as water sharing. The treaty was closely linked with the efforts to create peace between Israel and the Palestinian Authority. The signing ceremony occurred at the southern border crossing of Arabah, and made Jordan only the second Arab country, after Egypt, to normalize relations with Israel.

In any case, post 1989, there was a new direction across all Arab countries that aimed to put an end to the conflict. The general direction of most Arab states was, indeed, peace negotiations. Jordan did not go out of its way in signing the treaty, it is only different from other Arab countries in that it was successful in reaching a treaty. [7]

It is important to say that Jordan is not a neutral nation. Policies of Jordan since 1994 have been consistently pro-Arab and pro-Palestinian. «Jordan will continue to fight for Palestinian rights» – King Abdullah says in December, 2009. «Time running out on Mideast» – his Majesty King Abdullah warned that the window of opportunity for resolving the Palestinian-Israeli conflict is very limited. [8]

The best to call the relations between Israel and Jordan strategic partnership considering the relationship with Jordan to be unique for Israel in the Middle East. In this area, I do not see the possibility of finding such a relationship with any government system in the Middle East. Existing and the expected problems and conflicts in the region at current time and in the future are the challenges for Israel and Jordan, so the both countries have to keep diplomatic channels opened.

Peace is like the plant, without water and care no one knows what will happen to it in the future. Peace between Jordan and Israel was the result of a clear interest for the two countries. To reap the results of the peace process the Jordanian and the Israeli sides should to take care of this plant.

At the present time we are concerned about relations between Amman and Tel-Aviv, the Jordan-Israel relations do not correspond to the model of «warm peace» and the economic sphere has not become dominant in bilateral relations and was unable to play the role – to become the «engine» for the whole normalization process of Israel-Jordan relations.

The security problem – one of the most pressing international issues. Today the Middle East is very unstable politically and economically, the region where the series of contradictions exist and their solution is only possible when the Arab and Israeli start to negotiate for peaceful purposes – then the conflict will end and the development of a strong regional security system will give the peace to the region. A special role in addressing these crucial issues for the Middle East is given to the Jordan-Israeli cooperation, as both countries not only really took steps towards each other, but also tried to create a reasonable model for other Arabs to make peace with Israel, which had become a structural element of the new regional order. In this context, research experience and problems of normalization of relations between Jordan and Israel in line with the general trends in the formation of regional security is of scientific interest and has the practicality (especially in terms of violence, which flooded the area again).

Literature:

---

1. **Alhan, Jawad**, (1994), the future of peace in the Middle East, Amman: «The organization of study and research»; 2. **Jordan Times**, 26.10.1995; 3. **Al Shbul Ali Mohamed**. «Jordan-Israel peace treaty model «warm peace» between the Arabs and Israel»//The study of world politics. National Academy of Sciences of Ukraine. Coll. Science. works. – 2001. – Issue 16. 4. **Jordan Times**, 26.10.1998; 5. **Collected** speeches of King Hussein. 1980-1990. Amman. In 1990; 6. **Musa S. Braizat**, «The Jordanian-Palestinian Relationship. The Bankruptcy of the Confederal Idea», London, 1998; 7. **Alzayn, Samir**, (2001), «The Middle East and the future of the Arab region», Alim Alfikr; 8. **Almasalaha, Muhammad**, (2005), «Diplomatic negotiations, the experience of Jordan from Washington to Wadi Araba», Amman: Parliamentary Research Center.

Беляев М. П. (г. Шатура, Россия)

МИССИЯ БРАНДЕНБУРГСКОГО ДИПЛОМАТА ДОНА В ПАРИЖЕ В 1646 Г.

Первые месяцы переговоров на Вестфальском мирном конгрессе были посвящены спорам вокруг титулов дипломатов и их государей. Война расшатала все старые соотношения рангов и титулов. Стала формироваться новая «табель о рангах», пока ещё не закреплённая в международном праве. Стороны искали взаимное признание своих титулов и рангов в изменившейся обстановке на основе взаимного признания [3, S. 295].

Политическому церемониалу в XVII в. придавалось большое значение. Курфюрст Бранденбурга Фридрих Вильгельм желал, чтобы его на конгрессе именовали «Ваша Светлость» и приказывал своим уполномоченным уступать место только послам королей Швеции, Франции и Испании и императора. Он не допускал старшинство послов Венеции и Нидерландов, и считал, что коллегия курфюрстов, в составе которой числился один король (король Богемии), была действительно «германской королевской коллегией» [9, p. 169-170].

Французский посланник Сервиен отказывал курфюрсту Бранденбурга в обращении «Светлость». Другой французский посланник граф д'Аво порицал своего коллегу за его упрямство. После этого бранденбургские дипломаты на конгрессе отказали французскому королю в обращении «Величество». Но, главное, в переговорах для бранденбургских представителей было благоприятное для их страны разрешение померанского и юлих-клевского вопросов. Имперские лютеранские чины, настроенные против кальвинистского Бранденбурга, соглашались на передачу Швеции всей Померании, наследственного владения бранденбургских Гогенцоллернов. Императорские послы были также за передачу Померании, полностью или частично, лишь бы только бы не отдавать Силезию — наследственное владение Габсбургов, на которую претендовала шведская корона. Курфюрст ввиду слабости своей страны был лишён возможности решать спорные вопросы с могущественной Швецией военным путём. Он мог только рассчитывать на дипломатические методы борьбы [3, S. 296-297, 300].

Вначале Фридрих Вильгельм рассчитывал на поддержку Голландии. Это государство всегда преследовала свои торговые интересы, для которых господство Швеции на Балтийском море не было желательным. Кроме общих меркантильных интересов, Бранденбург связывало с Голландией религиозное родство: политические элиты обоих государств исповедовали кальвинизм. Но, голландские послы не имели никаких специальных полномочий относительно померанского вопроса и не могли деятельно помочь Бранденбургу [1, с. 554-555].

В Париже были обеспокоены усилением своего основного союзника по антигабсбургской коалиции — Швеции и считали, что Бранденбург имел право, по крайней мере, на половину Померании, а потеря другой половины должна быть возмещена другими территориями. Укрепление Швеции на Балтике ослабляло французское влияние в Германии. В Берлине также считали, что только Франция сможет помочь разрешить в пользу Гогенцоллернов померанский и юлих-клевский вопросы [3, S. 301-302; 4, S. 494].

Ещё осенью 1643 г. курфюрст направлял тайного посланника Винанда Родта в Париж для получения информации о намерениях французского двора. Теперь, Фридрих Вильгельм готовился направить в Париж нового агента, бургграфа и барона Фабиана фон Дона. Барон был членом тайного совета и входил в ближайшее окружение курфюрста [2, S. 304; 7, S. 86-87].

Подготовка этой миссии проводилась в сентябре 1645 г., а в октябре Дона отправился в путь, но он так долго останавливался в Вестфалии и в Голландии, прежде чем он прибыл в Париж. В это время, французский посол в Польше де Брежи посетил в Пруссии Фридриха Вильгельма. Он успокоил бранденбургских министров, которые опасались, что французский король займёт сторону герцога Нейбурга в юлих-клевском споре. Об этой встрече был уведомлен Дона, который 17 марта 1646 г., наконец, прибыл в Париж [9, p. 160].

На следующий день после прибытия Дона уже просил аудиенцию у кардинала Мазарини и государственного секретаря де Лионна. В своём первом донесении из Парижа Дона сообщал о возникшем недоверии Голландии к Франции, из-за её сепаратных переговоров с Испанией по поводу брака французского короля с испанской инфантой. Донесение, однако, было перехвачено и не дошло до адресата. Наконец, 27 марта бранденбургский дипломат встретился с Мазарини. На этой встрече кардинал сообщил, что во Франции поддерживают Фридриха Вильгельма и неохотно смотрят на то, что Швеция должна лишиться его герцогства Померания. На Вестфальских мирных переговорах Мазарини предложил помощь с тем, чтобы вред, нанесённый Швецией курфюрсту, не ослабил бы влияние Франции в Священной Римской Империи. Кардинал обещал дать соответствующие указания по этому вопросу французским уполномоченным в Мюнстере. На встрече Дона высказал обеспокоенность о поддержке Францией герцога Нейбурга, являющимся соперником Бранденбурга в споре за юлих-клевское наследство. Бранденбургский посланник говорил кардиналу, что герцог Нейбурга передал свои лучшие крепости испанцам. Мазарини отвечал на это, что верит Дона и заверяет его в отсутствии какой-либо поддержке Нейбурга Францией. По вопросу титулов на встрече с кардиналом не удалось достичь взаимоприемлемого решения [8, S. 641-643].

29 марта Дона был принят государственным секретарём по иностранным делам графом Бриенном. Бранденбургский представитель соглашался с тем, чтобы к французским королям обращались «Величество». Он пред-

лагал также, чтобы король обращался к курфюрсту «Мой брат», как при общении с австрийскими эрцгерцогами и герцогом Савойским. Бранденбургский посланник намекнул, что об этом он уже договорился с французскими дипломатами в Мюнстере. Покойный король Генрих IV, также удостоивал курфюрста титулом Брата. На это Бриенн возражал, что в то время Генрих IV был только королем Наварры и тот случай не распространяется на последующие. Дона ещё раз высказал тревогу по поводу отношений между Францией и Нейбургом: он хотел бы разрыва между ними. Бранденбургский представитель просил помощи у Франции, чтобы испанские войска покинули Юлих. Бриенн делал из этого вывод, что, если Нейбург отказывается от мирного разрешения юлих-клевского спора, то Бранденбург объявит Нейбургу войну. В этом случае император и король Испании помогут Нейбургу, а Франция возьмет под защиту Бранденбург. Бриенн хотел, чтобы французский король занял позицию посредника в этом конфликте. В своём отчёте бранденбургский дипломат довольно резко отозвался о Бриенне, как о самом наивном и самом некомпетентном министре [2, S. 305; 5, p. 133-135, 192; 8, S. 643].

9 апреля Дона имел аудиенцию у короля и королевы-регента. Анна Австрийская, которая говорила вместо молодого короля, расточала комплименты курфюрсту. За всей этой мишурой бранденбургский посланник понимал, что за прекрасными намерениями защиты германских свобод, скрывается политика завоевания и господства. В то же время она обещала помощь Бранденбургу на конгрессе и в его отношениях с герцогом Нейбургом [8, S. 644; 9 p. 162].

На следующий день бранденбургский посланник передал графу Бриенну письменные предложения, которые следовало бы обсудить. В тот же день Дона искал аудиенции у герцога Орлеанского и членов его семьи, которые хотели уехать. Встретиться удалось, однако, лишь с людьми из окружения герцога. Вопрос, который их больше всего интересовал — это предложения о браке курфюрста. Совершенно очевидно, что речь шла о возможном браке Фридриха Вильгельма и дочери герцога Орлеанского «Большой Мадемаузели». Но на этот счёт Дона никаких инструкций не имел [8, 645-646].

19 апреля, наконец, королева наложила резолюцию на письменные предложения бургграфа. Граф Бриенн сообщал, что соответствующие указания даны французским уполномоченным в Мюнстере. Кроме того, выражалась надежда, что разногласия между Бранденбургом и Пфальц-Нейбургом будут мирно разрешены. Французский Двор был удовлетворён, что курфюрст Бранденбурга и его представитель согласились с королевским обращением «Величество», но по-прежнему отвергал обращение к курфюрсту «Мой брат». Новая встреча с Бриенном 22 апреля ничего не дала. Единственно, граф сказал, что Франция никогда не хотела помогать Нейбургу [5, p. 225-226; 8, S. 647].

Французские посланники в Мюнстере предлагали пойти навстречу Бранденбургу в вопросе титулов, если только будет принято решение в от-

ношении всей коллегии курфюрстов, не желая никого выделять. Этот вопрос Бриенн обещал обсудить [5, p. 248, 301].

Некоторое время королевская семья отсутствовала в столице, и переговоры были приостановлены. По мнению Дона, «все совещания и переговоры идут очень слишком медленно из-за врождённой боязливости кардинала Мазарини». Такая оценка кардинала несправедлива. Мазарини всегда была свойственна осторожность, но никак не боязливость [8, S. 652-653].

Лишь 17 июня Дона встретился с Бриенном в надежде получить окончательный ответ по поводу обращения к курфюрсту. В Бранденбурге не теряли зря время, и нашли письмо эрцгерцога Альберта королю, которое подписано „Ваш скромный брат и слуга Вашего Величества». Между Доной и Бриенном снова разгорелся спор. К вопросу титулов добавился вопрос языка дипломатической переписки [8, S. 648-649].

9 июля граф Бриенн опять подробно повторил, что бранденбургские дипломаты на Вестфальском конгрессе могут смело держаться за французских уполномоченных в Мюнстере, которые были инструктированы о поддержке Фридриха Вильгельма. Дона вновь затронул вопрос о правах бранденбургского курфюрста на герцогство Померания и несправедливость шведских претензий. Присоединение Померании к Швеции создаёт неприятности, как для Священной Римской Империи, так и для короны Франции, поскольку это ведёт к ослаблению её влияния на немецкие дела. Бриенн не стал далее развивать эту тему, но, по его мнению, шведская корона должна быть возмещена, курфюрст Бранденбурга должен получить компенсации за возможные территориальные потери. Вновь рассмотрение вопроса о титуле курфюрста Бранденбурга ни к чему не привело [8, S. 649-650; 6, p. 53-54].

Пока Фабиан Дона действовал в Париже, ему удалось найти кандидатуру бранденбургского резидента во французской столице. Его выбор пал на Авраама Викфора, урожденного голландца, который прибыл во Францию ещё в 1626 году и действовал там как торговый агент [7, S. 88].

Итак, за четыре месяца переговоров с Мазарини и Бриенном Дона получил обещания поддерживать претензии Бранденбурга на Померанию и в спорных вопросах с Пфальц-Нейбургом. В то же время неудачей окончились попытки разрешить титульный вопрос, чтобы французский король удостоил курфюрста обращениями «Брат» и «Светлость». От бранденбургского дипломата не скрыли, что ожидали от него другого: либо предложения о браке курфюрста с одной из французских принцесс, либо о франко-бранденбургском союзе [9, p. 162].

Таким образом, миссия Дона завершилась без видимых положительных результатов, но настоящей цели — зондажа французской политики во всех её взаимосвязях, так и в отдельных вопросах, она достигла. Эта информация образовывала основу для последующих решений Великого курфюрста [2, S. 306].

Литература:

1. Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях. Т. 2. — СПб.: Балашев и К^о, 1894. — 630 с. **2. Caro J.** Dohna, Fabian//Allgemeine deutsche Biographie. — Bd. 5. — Leipzig: Duncker & Humblot, 1877. — S. 304-306. **3. Droysen J. G.** Geschichte der preussischen Politik. — Bd. 3. Abth. 1. — Leipzig: Veit und Comp., 1861. — 359 S. **4. Koser R.** Geschichte der brandenburgisch-preussischen politik. — Bd. 1. — Stuttgart, Berlin: J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1913. — 526 S. **5.** Memoires et negociations secretes de la cour de France touchant la paix de Munster. — T. 2. — Amsterdam: Chez les Freres Chatelain, 1710. — 448 p. **6.** Memoires et negociations secretes de la cour de France touchant la paix de Munster. — T. 3. — Amsterdam. 1710. — 380 p. **7. Philippson M.** Der Große Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. — Bd. 1. — Berlin: Siegfried Cronbach, 1897. — 452 S. **8.** Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. — Bd. 1. — Berlin: Georg Reimer, 1864. — 890 S. **9. Waddington A.** Le grand électeur Frédéric Guillaume de Brandebourg. Sa politique extérieure. 1640-1688. — T. 1. — Paris: Plon-Nourrit et cie., 1905. — 654 p.

Беляєва А.О. (м. Запоріжжя)

ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РУХ У 1920-1930-ТІ РР.: СПРОБА ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Міжвоєнний період був тим етапом в історії міжнародних відносин, який заклав ідейне підґрунтя для розгортання цих процесів після Другої світової війни. Найбільш послідовним та обґрунтованим проектом європейського об'єднання цього часу традиційно вважається концепція Пан-Європи, автором якої був Р. Куденхове-Калергі. Питання, пов'язані із виникненням та існуванням пан'європейського проекту, потребують комплексного дослідження, одним з етапів якого є визначення періодів у розвитку руху в його підтримку. Це дозволить виокремити коло питань, навколо яких точились дискусії щодо Пан-Європи.

В історіографії існує невелика кількість праць, присвячених комплексному дослідженню проекту Р. Куденхове-Калергі. В своїх дисертаційних роботах його розглядали такі російські дослідники, як А. Громова [1], А. Корабльова [2] та О. Панаріна [3]. Особливістю підходу А. Корабльової є аналіз розвитку Пан-Європи в контексті змін у системі міжнародних відносин. На цьому тлі вона виокремлює три етапи у розвитку руху за Пан-Європу: початок 1920-х – середина 1920-х, кінець 1920-х – початок 1930-х, 1933-1938 рр. [2, с.17]. Основна увага А. Громової прикута до 1930-х рр. [1]. О. Панаріна розглядає Пан-Європу як одну з ідей об'єднання Європи у міжвоєнний період взагалі [3]. Слід зазначити і роботи сучасних європейських істориків. Так, німецька дослідниця А. Цигерхофер-Преттенталер у своїх статтях та монографіях комплексно аналізує розвиток пан'європейської ідеї, а також руху в її підтримку. Авторка виокремлює періоди у розвитку Пан-Європи в залежності від того, до якої форми об'єднання домінував інтерес серед її прихильників: політичного або економічного. Вона виокремлює три етапи: 1923-1930 та 1934-1938, коли провідною була ідея економічного зближення, та 1931-1933, коли домінували ідеї політичного об'єднання [4]. Польський дослідник П. Лоссовські [5] та австрійська дослідниця К. Орлук [6] в своїх статтях називають 1933 р. переломним в історії Пан-Європи.

В даній статті робиться спроба визначення динаміки зрушень у розвитку пан'європейського руху шляхом здійснення його періодизації. Головним критерієм виступають зміни в колі питань, на вирішення яких був спрямований пан'європейський рух та навколо яких точились найгостріші дискусії.

Часом народження ідеї Пан-Європи вважається листопад 1922 р., коли Р. Куденхове-Калергі опублікував свої перші дві статті, присвячені ідеї об'єднання країн континенту. У жовтні 1923 р. він випускає друком програмну книгу «Пан-Європа», в якій всебічно і послідовно обґрунтовує ідеї щодо об'єднання Європи, а також робить спробу довести його необхідність [1, с. 16].

Основна ідея, яку висловлював Куденхове в своїх перших та подальших публікаціях біла теза про необхідність об'єднання європейських країн для збереження миру та економічного благополуччя на континенті [7]. До кожного її примірника додавався безкоштовний членський квиток Пан'європейського союзу. Завдяки цьому протягом одного місяця членами новоутвореної організації стало близько 1000 осіб. Інституційне оформлення організації відбулося наприкінці 1924 р. з утворенням Центрального Бюро Союзу у Відні [8].

Отже, 1923 р. – це початкова дата у відліку історії існування пан'європейського руху. Зрозуміло, що перші кроки ідейного лідера руху були спрямовані на заохочення якнайширшої кількості прихильників. Головним інструментом реалізації цієї мети став журнал «Пан-Європа», який з 1924 р. видавався щомісячно однойменним видавництвом.

На початку 1920-х рр. стратегія Куденхове зводилась до пошуку підтримки своїх ідей з боку представників політичної еліти, які у своїй пропаганді, передвиборчих програмах понесуть ідею європейського об'єднання у маси [7, с.118]. З цього випливає і цим пояснюється активна діяльність лідера пан'європейського руху, спрямована на встановлення контактів із політичними лідерами європейських країн у перші роки існування руху.

Зміни у розвитку пан'європейського руху відбулися у 1926 році. На цей момент місцеві комітети Пан'європейського союзу були створені майже у всіх країнах Європи, що свідчить про набуття рухом загальноєвропейського масштабу. Крім того, організації почала надходити фінансова допомога від власників великої індустрії Німеччини [1, с.17]. Із поширенням руху серед його прихильників з'явилися перші протиріччя, які вилились у дискусії I Пан'європейського конгресу, скликаного 3 жовтня 1926 р. у Відні. Конгрес зібрав близько 2 тисяч прихильників Пан-Європи з 24 країн [8]. Конгрес виявив низку проблем руху за Пан-Європи, які полягали, з одного боку, у його слабкості, а з іншого, у наявності складностей всередині Союзу. Конгресом були прийняті програма і Устав Пан'європейського союзу, утворена Центральна Рада – вищий орган, у склад якого увійшли представники національних представництв [3, с.100]. Рішенням конгресу стало визнання необхідності концентрації зусиль на укріпленні організаційних структур. Цьому були присвячені наступні два роки діяльності Союзу, які також продемонстрували відмінності у поглядах на ідею Пан-Європи між її автором та членами місцевих комітетів [1, с.18].

Важливою подією в історії пан'європейського руху можна вважати офіційне приєднання до нього у 1927 р. французького міністра закордонних справ А. Бріана [8]. Із діяльністю Бріана буде пов'язаний наступний етап у розвитку руху за Пан-Європу. У 1929 р. цей політичний діяч виступив у Лізі Націй з ініціативою об'єднання європейських держав. Ця ініціатива спровокувала живі дискусії не лише серед членів Пан'європейського союзу, але і в більш широких колах [8]. 17 травня 1930 р. у Берліні почав роботу II Пан'європейський конгрес, приурочений до дати обнародування «Меморандуму про організа-

цію Європейського федеративного союзу» А. Бріана [3, с. 101]. Для обговорення шляхів реалізації пропозиції А. Бріана в рамках Ліги Націй була створена «Комісія по вивченню способів реалізації європейського союзу», яка працювала до вересня 1932 р., але не дала практичних результатів [1, с. 19].

Ініціатива Бріана співпала із двома важливими подіями, які стали головними перепонами на шляху її реалізації. По-перше, у 1929 році розгорнулася світова економічна криза, яка спровокувала замикання європейських країн на своїх внутрішніх проблемах. По-друге, на початку 1930-х рр. у Німеччині значно посилювались позиції нацистів, які були послідовними противниками ідеї європейського об'єднання [5, с. 90]. Результатом дискусій навколо ініціативи Бріана стали негативні відгуки з боку Німеччини, Великої Британії, Італії, та підтримка з боку країн, пов'язаних із Францією системою договорів (Румунія, Югославія, Чехословаччина, Польща) [1, с. 19].

Нове зрушення у перебігу дискусій навколо Пан-Європи припадає на осінь 1932 р. Після припинення дискусій щодо європейського об'єднання в Лізі Націй, на III Пан'європейському конгресі у Базелі, який відкрився 1 жовтня 1932 р., Куденхове висунув пропозицію утворення Європейської партії [1, с. 18]. Це надзвичайно активізувало дискусії серед прихильників руху. Основними проблемами, на які наголошували критики цієї ідеї були дві. З одного боку, наголошувалось на відсутності джерел фінансування для реорганізації Союзу. Це було пов'язано із тим, що німецька індустрія, власники якої були основними спонсорами Пан-Європи, сильно постраждала під час економічної кризи. З іншого боку, наголошувалось на проблемі відсутності сильного політичного лідера, який міг би очолити партію. Куденхове навіть зробив спробу знайти такого лідера, але не отримав жодної позитивної відповіді від тих потенційних кандидатів, до яких звертався з офіційними запрошеннями. Головною вимогою до такого лідера була неналежність до жодної з партій країн Європи. Готових на такий крок не знайшлося [6, с. 33].

Дискусії щодо утворення Європейської партії також не мали практичних результатів. Вони зійшли нанівець із приходом до влади у Німеччині нацистів у січні 1933 р. Діяльність Пан'європейського союзу в країні була заборонена, фінансування припинилось [4, с. 236]. Разом із цим відбувається переорієнтація спрямованості Пан-Європи. Якщо раніше пропагувалася ідея об'єднання європейських країн для протистояння зовнішнім загрозам з боку США та Росії, а також внутрішнім – економічній розрусі та новій війні, то з 1933 р. головною метою Куденхове стала боротьба за об'єднання країн з метою протистояння фашизму. Цій темі був присвячений IV Пан'європейський конгрес, який відбувся в травні 1935 р. у Відні [1, с. 19].

Крім того, після 1933 р. зміщується центр активності руху з франко-німецького тандему до країн на схід від Німеччини, в першу чергу, до Австрії та Чехословаччини. Ідея збереження цілісності цих двох країн стала провідною. Для пан'європейського руху це був час затухання. Після аншлюсу Австрії у 1938 році, була заборонена діяльність союзу в цій країні, закрито

Центральне бюро Союзу, Куденхове емігрував до Франції, де здійснив кілька марних спроб відновлення діяльності організації [5, с.90].

Таким чином, у своєму розвитку пан'європейський рух протягом міжвоєнного періоду пройшов декілька етапів:

- 1923-1925 – організаційний період, пов'язаний із діяльністю Р. Куденхове-Калекргі, спрямованою на пошук прихильників своєї ідеї. На цьому етапі були налагоджені контакти і створені представництва Союзу майже у всіх країнах Європи;

- 1926-1929 – період, пов'язаний із остаточним інституційним оформленням руху і одночасно із виникненням перших протиріч між автором Пан-Європи та представниками місцевих комітетів;

- 1929 – вересень 1932 – період, пов'язаний із ініціативою Бріана у Лізі Націй та дискусіями навколо неї;

- Жовтень 1932 – січень 1933 – час дискусій навколо ідеї утворення Європейської партії;

- Заключний етап в існуванні руху, пов'язаний із пошуками нових можливостей реалізації головного завдання Пан-Європи – збереження миру.

Історія Пан-Європи у 1920-1930-ті рр. була історією поразки. Детальний аналіз дискусій навколо цієї ідеї на кожному етапі існування пан'європейського руху дозволить виявити весь комплекс причин, які спровокували цю поразку.

Література:

1. Кораблева А. Е. Пан'європейский проект р. Куденхове-Калерги и международные отношения в Европе в 20-30-е гг. XX века. : автореф. дис. На соискание учен. степ. канд истор. наук: 07.00.15. «История международных отношений и внешней политики»/А. Е. Кораблева. – Нижний Новгород, 2009. – 23 с. **2. Громова А. В.** Рихард Куденхов-Калерги и пан-европейское движение в 1930-е годы XX века : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. истор. наук: 07.00.03. «Всеобщая история»/А. В. Громова. – М., 2008. – 18 с. **3. Панарина Е. А.** Развитие идеи европейской интеграции в первой половине XX века : дис. на соискание учен. степ. канд. истор. наук: 07.00.03. «Всеобщая история»/Е. А. Панарина. – Ставрополь., 2006. – 279 с. **4. Ziegerhofer-Pretenthaler A.** Botschafter Europas. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger – und dreißiger Jahren/A. Ziegerhofer-Pretenthaler. – Wein – Köln – Weimar: Böhlau, 2004. – 585 р. **5. Лоссовски П.** Традиция единства Европы: межвоенный период/П. Лоссовски//Европа: журнал Польского института международных дел. Т2. – 2002, – № 3(4), – С.74-91. **6. Orluc K.A** Last Stronghold against Fascism and National Socialism? The Pan-European Debate over the Creation of a European Party in 1932/K. Orluc//Journal Of European Integration History. – Baden-Baden: NOMOS Verlagsgesellschaft, 2002 – Volume 8. – Number 2. – P. 23-43. **7. Куденхове-Калерги Р.** Европейский манифест 1 мая 1924г./Р. Куденхове-Калерги//Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – М.: Наука, 1991. – С. 110-119. **8. Coudenhove-Kalergi R.** Paneuropa [Електронний ресурс]/R. Coudenhove-Kalergi//Coudenhove-Kalergi R. Paneuropa, 1922 bis 1966. – Wien: Herold, 1966. – P. 55-71. – Режим доступу : <http://www.ena.lu/richard-coudenhove-kalergi-paneuropa-020006874.html>. – Дата доступу : 30.09.2010. – Назва з титулу екрану.

Бураков Ю.В. (м. Львів)

КОНГОЛЕЗЬКА КРИЗА В ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Вивчення історії конголезької кризи є актуальною проблемою, оскільки досвід минулого екстраполюється для використання у практичній площині сьогодення. В Демократичній Республіці Конго (далі — ДРК), як і в 60-і роки ХХ ст., так і сьогодні, триває війна. У першій всеафриканській війні, яка проходила на території ДРК (1998-2002 рр.) були задіяні дев'ять держав континенту і загинуло п'ять з половиною мільйонів людей (найкривавіший конфлікт після Другої світової війни). Перемир'я постійно порушується й дотепер там тривають жорстокі сутички між різноманітними збройними угрупованнями. В миротворчій операції задіяні війська ООН у складі яких знаходяться військовослужбовці Збройних Сил України [10].

Історіографія проблеми несе на себе відбиток «холодної війни»: історики та публіцисти із „соціалістичного табору» завзято підтримували усі дії поваленого леопольдвільського уряду Патріса Лумумби та стенлівільського уряду його соратника Антуана Гізенгі й одночасно „таврували ганьбою» таких політичних діячів, як Моїз Чомбе, Жозеф Касавубу та інших їхніх опонентів. Цікаво, що конголезька криза і резонанс викликаний нею в світовій політиці не згадується у багатьох відомих працях з історії міжнародних відносин. Як приклад, можна навести ґрунтовні монографії Г.Кіссінджера, І.Ванден Берге, ін. Загалом, в історичній літературі події в Конго часом визначають як громадянську війну, сепаратистські, а бувало й національні змагання. На нашу думку, більш точним визначенням є назва — етносепаратистський конфлікт [1, с.14-29].

Згідно політичних рішень Брюссельської конференції (лютий 1960р.), у травні того ж року відбулися парламентські вибори в Конго. Більшість місць у нижній палаті парламенту виборола лівоцентристська партія — Національний рух Конго на чолі з Лумумбою. За результатами виборів останньому було доручено сформувати перший конголезький уряд і 24 червня 1960р. він був офіційно призначений прем'єр-міністром Конго. Президентом країни парламент країни обрав Касавубу. Рішення щодо призначення прем'єром Лумумби зустрів у штики лідер радикальної націоналістичної партії — Конфедерація народних асоціацій Катанги — Чомбе. Незалежність він пов'язував з демократизацією суспільства, залученням іноземного капіталу в економіку Катанги, створенням умов для приватної ініціативи. Його опонент виступав за націоналізацію підприємств, „конголезацию» економіки і закриття іноземних компаній.

У відповідь на призначення прем'єр-міністром П. Лумумби, М. Чомбе проголосив незалежність провінції Катанга, за його словами, аби «ця багата країна перестала бути бідною пасербицею єдиного Конго» [2, с.206]. З по-

чатком силового протистояння, для захисту життя та майна європейців, в Конго були перекинуті бельгійські війська (10 тис. вояків). Уряд Бельгії мав на це право, якщо згадати підписані брюссельські домовленості, хоча відразу прем'єр-міністр П. Лумумба заявив про їхню денонсацію. Використовуючи свої військові бази в країні, бельгійці за сприянням союзників — членів НАТО, зайняли 30 ключових міських, промислових та транспортних вузлів. За таких обставин П. Лумумба звернувся до ООН.

Рада Безпеки (за підтримкою СРСР та США) 14 липня 1960р. проголосувала за втручання у конголезьку кризу й скерування туди миротворчих сил ООН, які склалися із підрозділів Швеції та Ірландії, а пізніше Гани, Нігерії, Ефіопії [7, р.249-250]. «Блакитні каски» мали замінити бельгійські війська й сприяти відновленню територіальної цілісності країни. Керівництво місією ООН покладалося на афроамериканця, відомого дипломата та правозахисника, лауреата Нобелівської премії миру 1950р. Ральфа Джонсона Банча.

Секретаріат ООН не призначив у місію жодного представника із «соціалістичного табору», що викликало протести керівництва СРСР. Радянський Союз на чолі з М. С. Хрущовим, після успішного втручання у Суецьку кризу 1956р. і встановлення дружніх відносин із режимами Гамаль Абдель Насера в Єгипті, Кваме Нкрума в Гані, Секу Туре в Гвінеї, все активніше боровся за поширення свого впливу на Африку. Спираючись на приклад близькосхідної війни 1956р., Хрущов запевняв, що ми «...маємо можливості зірвати авантюристичні плани агресорів, впливати на розвиток подій у потрібному напрямку... В Радянському Союзі створені такі могутні воєнні засоби, про які імперіалісти не мають жодного уявлення...» [3, с.41-43]. Радянськими літаками у Конго для захисту уряду Лумумби були перекинуті військові частини Республіки Гана.

У свою чергу, президент США Д. Ейзенхауер скерував листа до президента Касавубу, у якому зазначав, що «...було би ідеально, коли би Конго залишилося підопічною територією ООН доти, доки підготовка кадрів й забезпечення самодисципліни досягнуть такого ступеня, коли різні урядам і приватні організації зможуть функціонувати самостійно і народ зможе обирати кваліфікованих представників» [4, с.47]. 22 липня та 9 серпня за наполяганням уряду Лумумби Рада Безпеки знову розглянула конголезьке питання й підтвердило своє попереднє рішення від 14 липня. Генеральний секретар ООН Даг Гаммершельд особисто виїхав у Катангу для врегулювання розпаленого конфлікту. Загальне число офіцерів та солдатів, які прибули в Конго у складі миротворчих сил складало 20 тисяч осіб, у країну також прибуло 1300 цивільних по лінії ООН [7, р.98].

Командування сил ООН відмовилося виконати вимогу конголезького уряду щодо використання лише африканських контингентів військ для охорони стратегічних об'єктів у країні. Лумумба прагнув розпочати нагальні каральні операції проти сепаратистів, однак Гаммершельд не квапився,

намагаючись шляхом переговорів із усіма учасниками вирішити конфлікт мирним шляхом. У відповідь Лумумба зробив кілька заяв, у яких ображав Генерального секретаря ООН, назвав «імперіалістичною маріонеткою» й закликав парламент оголосити його «persona non grata». У результаті Лумумба домігся одного: Генсек відмовився від зустрічей з прем'єр-міністром і виїхав із Леопольдвіля. Політика Лумумби наражалася на все зростаючу критику, навіть у самому уряді в опозицію до прем'єра перейшли ряд членів кабінету на чолі з міністром закордонних справ Ж. Бомбоко [8, s.182].

5 вересня 1960р. президент Республіки Конго Ж. Касаубу підписав декрет про відставку П. Лумумби і призначення новим прем'єр-міністром Ж. Ілео. Лумумба того ж дня оголосив по радіо, що Касаубу більше не є президентом країни, оскільки приймає антидержавні рішення. Генсек ООН Гаммершельд підтвердив президентські повноваження Касаубу і висловив сподівання, що в Конго буде відновлено мир та порядок [2, с.216].

В умовах внутрішнього розбрату, політичного беззладдя, зростаючої анархії, на політичну арену впевнено вийшла нова політична сила – нова «конголезована» армія. Зранку 14 вересня 1960р. підрозділи Конголезької національної армії (КНА) захопили будинки парламенту, уряду, інших важливих органів влади. Керівник заколоту, начальник Генерального штабу КНА генерал Жозеф Дезіре Мобуту заявив, що «нейтралізує президента, парламент, уряди Ілео та Лумумби до кінця року» [2, с.218]. Були зачинені посольства СРСР та КНР, вислані із країни усі їхні спеціалісти.

Керівництво СРСР розцінило військовий переворот як результат згубного зволікання миротворців ООН й повело політичний наступ на Генерального секретаря. Делегація СРСР в ООН навіть запропонувала скасувати посаду Генерального секретаря й увести секретаріат із трьох осіб – представників західних країн та соціалістичного табору і одного представника нейтральних країн; проте більшість ООН, у тому числі делегації африканських країн, побоюючись розпаду Конго на декілька держав підтримала Гаммершельда [5, 594-595].

17-20 вересня 1960р. відбулася надзвичайна сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка була спеціально скликана для розгляду конголезького питання. Сімнадцять афро-азійських країн запропонували свій проект резолюції, який був прийнятий сесією щодо сприяння центральному уряду Республіки Конго у відновленні порядку та законності у країні [6, 544]. Військовий переворот поглибив конфлікт у Конго і поклав край надіям на демократичний розвиток внутріполітичного життя. Коли Лумумба спробував із Леопольдвіля перебратися до Стенлівіля, його у дорозі було схоплено й передано катангцям. 17 січня 1961р. Патріса Лумумбу було страчено, що загострила кризу, зокрема її міжнародний аспект.

Міжнародний резонанс викликаний стратою П. Лумумби певною мірою активізував діяльність миротворчих сил ООН в Конго. 21 лютого 1961р. ООН запропонувала дієвий план подолання етносепаратистського

конфлікту – силою зброї возз'єднати країну. За допомогою миротворчих сил ООН відновили свою діяльність інститути центральної влади. Дві палати конголезького парламенту, депутати якого повернулися до роботи після подолання наслідків військового перевороту, за узгодженням з президентом сформували уряд. В новому уряді посаду прем'єр-міністра посів Сіріла Адула, соратник Касавубу, а посаду віце-прем'єра – Антуан Гізєнга, соратник Лумумби.

18 вересня 1961р. Даг Гаммершельд трагічно загинув в авіаційній катастрофі на африканському континенті. В ООН було знайдене рішення, що задовольнило М. Хрущова, Генеральним секретарем було обрано представника „третього» світу з нейтральної Бірми – У Тана. Він призначив собі вісім помічників, серед них представників соціалістичних країн – СРСР та Чехословаччини. Восени 1961р. війська ООН провели дві масштабні наступальні операції на катангських сепаратистів, які завершилися підписанням перемир'я з їхнім лідером. У серпні 1962р. новий Генсек ООН У Тан запропонував свій план національного примирення за яким передбачалося возз'єднати Катангу з Конго із збереженням широкої автономії провінції. Однак мирне здійснення цього плану було зірвано з вини Чомбе. В грудні 1962р. війська ООН розпочали вирішальний наступ на Катангу і у січні 1963р. окупували усю провінцію й поклали край конголезькому розколу. Лідер сепаратистів Чомбе утік із країни. Були заарештовані керівники сепаратистів із інших провінцій [21, s.116].

Таким чином, збройне втручання ООН у конголезький конфлікт відновило єдність країни. Генеральний секретар У Тан справедливо вважав успішним завершенням операції ООН в Конго. 1 липня 1964р. війська ООН залишили країну. Події в ДРК продемонстрували наскільки небезпечними для світового порядку є етносепаратистські конфлікти. Вони можуть переростати із локального місцевого явища у глобальну світову проблему і становити серйозну загрозу для людства. Велику роль у приборканні збройного конфлікту в Конго відіграли миротворчі сили ООН. Слід зауважити, що в даному випадку, вони невинувато зволікали із застосуванням силових методів наведення порядку. Уроки конголезької кризи були враховані у подальшому миротворцями ООН. Так, намібійська проблема була вирішена із мінімальними ускладненнями, шляхом залучення в переговорний процес усіх конфліктуючих сторін за посередництвом ООН.

Література:

1. Бураков Ю. В. Переростання збройного етносепаратистського конфлікту початку 60-х років ХХ ст. в Бельгійському Конго у міжнародну кризу. – Військово-науковий вісник. – Випуск 6. – Львів, ЛВІ, 2004. – 380 с. **2. Винокуров Ю.Н., Орлова А.С., Субботин В.А.** История Заира в новое и новейшее время/Ю.Н. Винокуров и др. – М.: Наука, 1982. – 340 с. **3. Хрущев Н. С.** Предотвращение войны – главная задача./Н. С. Хрущев – М.: Политиздат, 1963. – 186 с. **4. О'Брайен К.** В Катангу и об-

ратно/К. О'Брайен – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – 521 с. **5. Дюрозель Ж.-Б.** Історія дипломатії від 1919 року до наших днів./Ж.-Б. Дюрозель/Пер. з фр. – К.: Основи, 1995. – 903 с. **6. История дипломатии.** В 6-ти т./Под ред А.А. Громько. Т.5.(В 2-х кн.). Кн.2. – М.: Политиздат, 1979. – 766 с. **7. Gerard-Libois J.** Secession au Katanga./J. Gerard-Libois. – Bruxelles; Leopoldvillr, 1963. – 320 Pp. **8. Ratajski L. Kongo Kinszasa.**/L. Ratajski – Warszawa, PWN, 1967. – 210 s. **9. ООН висловила вдячність Україні...** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mil/in.ua/novyny/oon-vyslovyly-vdychnist-ukrayini-za-vertoloty-dlya-myrotvorchoyi-operatsiyi-u-kongo>.

Бурьян М.С. (г. Луганск)

МЕСТО УКРАИНЫ В ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ КООРДИНАТ

С распадом колониальной системы во второй половине XX века проблема, казалось бы, потеряла практическое значение. Однако интерес к данной проблематике не ослабевает. Ежегодно в ее рамках выходит и переиздается большое количество научных трудов [1-20]. Нельзя все же при этом не заметить, что концептуальные подходы исследователей мало чем отличаются от тех, которые использовались столетием ранее, и основывались на идеологических штампах. В этих условиях возникает необходимость отказа от тенденциозного освещения истории и современного состояния международных отношений.

Это неизбежно, на наш взгляд, ведет к признанию того факта, что система, основанная на подчинении и зависимости, никуда не исчезла. Изменилась лишь форма. Содержание же осталось прежним. Наличие многочисленных официально признанных ООН самоуправляющихся территорий может рассматриваться не только в качестве рудимента старой системы, но и как «верхушка» реально существующего «айсберга» – постколониализма.

Действительно, ведущим государствам Запада удалось очень быстро не только восстановить, но и расширить свои утраченные позиции. Этому способствовало внедрение так называемой «неолиберальной» модели функционирования мирового хозяйства, которая, в сущности, не позволяет сохранить тенденции к независимому развитию стран Востока, наметившиеся было после Второй мировой войны. Это убедительно демонстрируют и события «Арабской весны», подтверждающие необходимость комплексного изучения трех взаимосвязанных феноменов – экспансии, колониализма и глобализма.

Итак, можно согласиться с оценкой П.А. Цыганкова, автора «Теории международных отношений», утверждающего, что «современный мир переживает новую эпоху, в чем-то подобную эпохе колонизации» [22, с. 311]. Подобной точки зрения придерживается и другой российский исследователь М. Делягин, утверждающий, что «в основе ... «структуры капитализма», всегда лежит «неукротимая и неутолимая экспансия – врожденная и неустрашимая характеристика рыночной экономики» [24, с. 304-305]. «Развитые страны пользуются ресурсами, малоразвитые их поставляют. Это все та же колониальная система» [25, с. 84], вторит им в своей автобиографии «Исповедь экономического убийцы» Дж. Перкинс, сотрудник Управления национальной безопасности, в задачу которого входило проталкивать «мегапроекты-ловушки», якобы обеспечивающие ускорение развития, а на деле

включающие страны в состав новой, «глобальной», империи.

Даже такой авторитетный аналитик, как З. Бжезинский, бывший советник по национальной безопасности президента США, которого меньше, чем кого бы то ни было, можно заподозрить в желании вскрыть сущность современного колониализма, признает в порыве откровенности имперский, по сути, характер американского глобального господства. По его оценке, «анахроничная» терминология, включающая такие, казалось бы, давно устаревшие понятия, как «вассальные государства», «протектораты», «колонии» и даже «варварские народы», не является «такой уж неподходящей» и в наше время [26, с. 20-21]. «Употребляя терминологию более жестоких времен древних империй, — пишет он ниже, — три великие обязанности имперской геостратегии заключаются в предотвращении сговора между вассалами и сохранении их зависимости от общей безопасности, сохранении покорности подчиненных и обеспечении их защиты, а также недопущении объединения варваров» [26, с. 54].

В качестве обязанных проявлять покорность «вассалов» выступают у Бжезинского вполне независимые, казалось бы, страны Западной и Центральной Европы, в том числе Германия (протекторат) и Великобритания (придаток США), а также Япония (протекторат) и даже Россия (в перспективе также протекторат). Варвары же — это остальные, не входящие в состав империи, точнее, в состав более-менее привилегированной ее части. По сути, они-то и должны рассматриваться как население колоний.

Конечно, З. Бжезинский подчеркивает отличие американской «глобальной» империи от «прежних» империй. И все же власть, признает он, «происходит в конце концов из единого источника», расположенного по адресу: Вашингтон, округ Колумбия. И именно здесь, заключает он, должны вестись политические игры в сфере власти, причем по внутренним правилам Америки» [26, с. 40-41].

Как видим, на развалинах прежней колониальной системы была создана новая система взаимоотношений, основанных на подчинении и зависимости. В центре ее находятся Соединенные Штаты, которые до определенного момента — Суэцкого кризиса 1956 г. — вынуждены были довольствоваться разрушением европейских империй, а после приступили к созданию собственной.

Оставляя за рамками анализа вопрос об этической оценке создавшейся ситуации, все же попытаемся разобраться, какое место в формирующемся миропорядке отводится Украине.

Украинские политики и ученые в целом очень высоко оценивают роль нашего государства в процессе формирования постбиполярной системы международных отношений. Хотя, все же, признают, как это делают, в частности С. Виднянский и А. Мартынов, что влияние «внешнего фактора» на историю страны, «которая часто превращалась в заложника геополитических интересов соседних держав и империй», было достаточно сильным.

Указанные авторы приводят весьма любопытные данные «совокупного рейтинга внешнего влияния», согласно которому «Украина вошла в первую пятерку государств мира, на развитие которых события всемирной истории ... оказали определяющее влияние» [27, с. 33].

В зарубежной историографии самым красноречивым источником, раскрывающим влияние «внешнего фактора» на развитие современной Украины, является работа уже упоминавшегося З. Бжезинского «Великая шахматная доска. Американское господство и его геостратегические императивы». Отметим, что книга увидела свет в 1997 году, то есть вскоре после крушения Советского Союза, когда будущее отколовшихся от него частей выглядело для западных политологов вполне предсказуемым.

Во-первых, З. Бжезинский изначально отказывает Украине в праве играть роль «геостратегического действующего лица», закрепив за ней статус «геополитического центра» — «государства, значение которого вытекает не из его силы и мотивации, а, скорее, из его важного местоположения» [26, с. 55]. Впрочем, в таком же статусе у американского аналитика выступает и Великобритания, «ушедшая, — как он утверждает, — на покой геостратегическая фигура» [26, с. 58]. Такого типа страны, по его мнению, не обладают «способностью и национальной волей осуществлять власть или оказывать влияние за пределами собственных границ...» [26, с. 54]. Положение Украины, в этом смысле, еще сложнее, ибо она, без внешней поддержки, по сути, является «нежизнеспособным» государством [26, с. 233].

Во-вторых, для З. Бжезинского Украина не представляет ценности сама по себе, он говорит о ней только в связке с Россией. Ее существование как независимого государства важно, но лишь постольку, «поскольку помогает трансформировать Россию», которая без Украины «перестает быть евразийской империей» [26, с. 61]. В таком случае обретение Киевом независимости, по сути, действительно явилось «геополитически важным моментом» лишь потому, что это «существенно ограничивало геостратегический выбор Москвы» [26, с. 114].

Ниже, оценивая все же Украину как страну, заслуживающую «мощнейшей» геополитической поддержки, З. Бжезинский называет ее «ключевым государством...» [26, с. 179]. Но, подчеркнем, и на этот раз не саму по себе, а постольку, «поскольку затрагивается собственная будущая эволюция России» [26, с. 179].

И, наконец, в-третьих. Внешнеполитическая деятельность Киева и его дипломатические усилия важны только как элемент глобальной стратегии США. Очевидно, что Украина, подобно другим «партнерам» США, должна будет фактически превратиться в американский протекторат, взаимоотношения которого с метрополией будут строиться, употребляя терминологию З. Бжезинского, на основе «вассалитета» [26, с. 76].

Вполне возможно, что альтернативы нет. Скорее всего, это даже не худший вариант, учитывая, что в иерархии аналитика протекторат — достаточ-

но привилегированный статус. Тем не менее, это не освобождает нас от необходимости ясно понимать намечающиеся перспективы.

Таким образом, для Запада, и, в частности, США, как мирового лидера, независимая Украина важна не как цель, а только как средство реализации их далеко идущих планов в отношении пространства бывшего СССР, что с удивительной откровенностью и подтверждает З. Бжезинский. «Действуя таким образом, — пишет он, — Америка не только преследует масштабные стратегические цели в Евразии, но и демонстрирует свои растущие экономические интересы... в получении неограниченного доступа к этому, до сих пор закрытому региону» [26, с. 168]. На карту, — подытоживает экс-советник президента США, — в данном случае поставлены «геополитическое могущество, доступ к потенциально огромным богатствам, достижение национальных и/или религиозных целей и безопасность нашего государства» [26, с. 168].

Признавая за правящими кругами Соединенных Штатов право рассматривать все с точки зрения их собственных интересов, необходимо, все же, помнить и о наших, национальных. Иначе может получиться как с той же Великобританией, которую — не скрывает З. Бжезинский — «преданность угасающим особым взаимоотношениям с Америкой превратила в никому не интересное государство» [26, с. 57].

Список использованной литературы

1. **Гунчак Т.** Імперії тяжко бути рівноправним сусідом/Тарас Гунчак/Російський імперіалізм/[пер. з англ. Тараса Цимбала]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — С. 319-325.
2. **Гуттенбах Р.** Генрі. Витоки російського імперіалізму/Генрі Р. Гуттенбах/Російський імперіалізм/[пер. з англ. Тараса Цимбала]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — С. 26-50.
3. **Зеленева І. В.** Геополітика і геостратегія Росії (XVIII — перша половина XIX века)/І. В. Зеленева; [отв. ред. В. С. Ягья]. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2005. — 270 с.
4. **Закария Ф.** Постамериканський мир майбутнього/Фарид Закария. — М. : Изд-во «Європа», 2009. — 280 с.
5. **Казамзадег Ф.** Російське проникнення на Кавказ/Фіруз Казамзадег//Російський імперіалізм/[пер. з англ. Тараса Цимбала]. — К. : Видав. Дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 395 с.
6. **Ливен Д.** Російська імперія і її вороги с XVI століття до наших днів/Д. Ливен; [пер. з англ. А. Козлика, А. Платонова]. — М. : Изд-во «Європа», 2007. — 688 с.
7. **Мотиль О.** Підсумки імперії: занепад, розпад і відродження : [монографія]/О. Мотиль; [пер. з англ. П. Грицака]. — К. : Критика, 2009. — 200 с.
8. **Саркісянц Е.** Переосмислення російського імперіалізму/Емануель Саркісянц. Російський імперіалізм/[пер. з англ. Тараса Цимбала]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — С. 50-82.
9. **Тодд Э.** После імперії. Рах Americana — начало конца/Э. Тодд. — М. : «Международные отношения», 2004. — 240 с.
10. **Томпсон Є.** Трубадури імперії: Російська література й націоналізм/Єва М. Томпсон; [пер. з англ. М. Корчинської]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. — 368 с.
11. **Crosby T. L.** Thetwomr. Gladstones/T. L. Crosby. — L. : Yale University Press, 1997. — 287 p.
12. **Gooch J.** The Boer War: Direction, Experience, and

Image/John Gooch. — L. :Routledge, 2000. — 310 p. 13. **Markovits S.**The Crimean War in the British Imagination/S. Markovits. — L. : Cambridge University Press, 2009. — 287 p. 14. **Miller S. M.** Lord Methuen and the British Army.Failure and Redemption in South Africa/Stephen M. Miller. — L. :Routledge, 2012. — 288 p. 15. **Gershovich M.** French Military Rule in Morocco.Colonialism and its consequences/Moshe Gershovich. — L. :Routledge, 2012. — 256 p. 16. **Brendon P.** The Decline and Fall of the British Empire, 1781-1997/Piers Brendon. — N. Y. : Alfred A. Knopf, 2008. — 786 p. 17. **Morewood S.** The British Defence of Egypt, 1935-1940 : Conflict and Crisis in the Eastern Mediterranean/Steven Morewood. — L. :Routledge, 2005. — 274 p. 18. **Richard D. S.** The Savage Frontier: a History of the Anglo-Afghan Wars/D. S. Richard. — L. : Pan Books, 1990. — 214 p. 19. **Schurman D. M.** Imperial Defence, 1868-1887/D. M. Schurman. — L. :Routledge, 2000. — 192 p. 20. **Tauber E.** The Arab Movements in World War One/E. Tauber. — L. : Cass, 1993. — 322 p. 21. **Колонтай В. М.** Постколониальный мировой экономический порядок/В. М. Колонтай // Глобальное общество : Картография постсоветского мира = Global society : Cartography of the Post-Modern World / [рук. проекта, сост. и отв. ред. А. И. Неклесса]. — М. : Вост. лит.-ра, 2002. — С. 350-360. 22. **Цыганков П. А.** Теория международных отношений : Учебное пособие/П. А. Цыганков. — М. : Гардарики, 2002. — 590 с. 23. **Хардт М.** Империя/М. Хардт, А. Негри; [пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова]. — М. : Праксис, 2004. — 440 с. 24. **Делягин М. Г.** Мировой кризис: Общая теория глобализации : Курс лекций/М. Г. Делягин. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 768 с. 25. **Перкинс Джон.** Исповедь экономического убийцы/Джон Перкинс; [предисл. и ред. русского издания проф. Л. Л. Фитуни]. — М. : Pretext, 2005. — 319 с. 26. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы/З. Бжезинский; [пер. с англ. О. Ю. Уральской]. — М. : Международные отношения, 1999. — 256 с. 27. **Віднянський С. В.** Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр.)/С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов//Український історичний журнал. — 2006. — № 4 — С. 32-51.

Волкова Є. С. (м. Луганськ)

**СПІВРОБІТНИЦТВО РУХУ МУСТАФИ КЕМАЛЯ
ТА РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.**

На початку 20-х років ХХ століття міжнародне становище Радянської Росії та Османської імперії було вкрай важким. Для Туреччини це було, насамперед, пов'язано з поразкою у Першій світовій війні (1914-1918). 30 жовтня 1918 року на рейді Мудросу (острів Лемнос) представниками Великої Британії та Туреччини на борту британського крейсера «Агамемнон» було підписано перемир'я. Згідно з домовленостями, Османська імперія мала відмовитися від своїх азійських володінь – Західної Аравії, Вірменії, Іраку, частини Кілікії та Сирії. Також турки зобов'язувалися відкрити доступ переможцям до Чорного моря та погоджувалися на окупацію військами Антанти Стамбулу та проливів Боспор та Дарданелли [2].

Ще більш принизливим для Туреччини був Севрський мирний договір, підписаний 10 серпня 1920 року. Згідно з його умовами Стамбул відмовлявся від усіх азійських колоній, які ставали підмандатними територіями Великої Британії та Франції. Також Туреччина погоджувалася визнати незалежність Вірменії. Її армія скорочувалася до 50 тисяч чоловік. Проте найбільш важкими умовами Севрського договору була передача під міжнародне управління столиці держави та проливів. Крім того, на території країни встановлювався «режим капітуляцій», який надавав іноземцям право вести підприємницьку діяльність на турецькій території та непідвладність місцевим законам. Остання умова перетворювала Османську імперію на напівколонію західних країн та створювала сприятливі умови для її економічного закабалення.

Приниження переможеної країни було настільки разючим, що представники Антанти, що були направлені до Стамбулу, не вважали за потрібне дотримуватись хоча б дипломатичного етикету. Так, військовий комендант столиці, англійський генерал Калтроп заявляв, що «жодний турок не заслуговує доброго відношення до себе» [7, с. 145].

Поразка Туреччини в Першій світовій війні та нерівноправний характер договорів призвів до кризи політичної влади в країні. Султан Мехмед VI та його уряд фактично зайняв прозахідну позицію, виконуючи все те, що вимагала від нього Антанта. Фактичний керівник імперії в роки війни – Енвер-паша – виїхав у Німеччину.

Одночасно в країні поширювався народно-визвольний рух проти вселаддя західних держав та нерішучості імперського керівництва. Після окупації 15 травня 1919 року грецькими військами Ізміру цей рух переріс у національно-визвольну війну [1]. Її очолив Мустафа Кемаль паша. Цей генерал був досить популярною серед народу особою. Військову славу він здобув

у 1915 році, керуючі обороною Дарданелл від англо-французької ескадри. Корпус під його керівництвом захищав стратегічно важливий пункт Анафарт. Після закінчення операції Мустафа Кемаль у січні 1916 року здобув славу «рятівника» столиці та отримав чин генерал-майора та звання паші [6].

В умовах капітуляції центрального керівництва перед Антантою, 19 травня 1919 року в Самсуні він закликав армію до боротьби проти зрадників та іноземців в ім'я «національного відродження Туреччини». Також він публічно відмовився від звання паші [6].

В червні 1919 року за ініціативою Кемалья відбувся перший з'їзд Національного зібрання у місті Ерзерум, який проголосив курс на боротьбу за створення незалежної турецької держави. Пізніше, у вересні 1919 року у Сивасі відбувся другий з'їзд, на якому було обрано «Представницький комітет» – перший уряд нової Туреччини, який очолив Кемаль. Штаб-квартирою кемалістського уряду стало місто Анкара.

Через кілька днів революційне керівництво оголосило «Національну обітницю», в якій проголошувалися фундаментальні основи нової турецької державності. Серед всього іншого, у документі зазначалося, що кемалісти відмовлялися від претензій на не турецькі території та колонії, проте вважали справедливим, що «області, більшість яких складають тюрки-мусульмани, об'єднання яких представляє єдине ціле, не мають розділятися з будь яких міркувань». [6]

Природно, що національно-патріотичний рух під керівництвом Мустафи Кемалья відмовився визнавати систему нерівноправних договорів, що були нав'язані султанському урядові. Новий лідер Туреччини проголосив початок визвольної війни проти імперіалістів.

Головними супротивниками прибічників Кемалья були грецькі війська. Греція, що за допомогою Антанти прагнула відродити середньовічну Візантійську імперію, намагалася не допустити посилення національно-визвольного руху, тому направила до Анатолійського півострову експедиційний корпус. Вже 22 червня 1920 року грецька армія, перейшла у наступ, в ході якого були захоплені західна частина Малої Азії та Східна Фракія. І хоча кемалістам вдалося захистити столицю нової Туреччини – Анкару – тим не менш, Мустафа Кемаль почав пошук союзників. Це було обумовлено розумінням того, що його уряд перебував у міжнародній ізоляції, в той час, як на боці його супротивників стояли Англія та Франція – найбільш впливові сили Версальського міжнародного порядку.

Одним з перших до кого звернувся Кемаль, був білогвардійський режим під керівництвом генерала Врангеля в Криму. В кінці 1920 року він направив до білого генерала телеграму, в якій зондував позицію Врангеля, щодо можливості співробітництва. Серед питань, що підіймалися, можна виділити наступні:

- Характер відносин – чи мають вони таємними, чи навпаки;
- Чи підтримуватиме уряд Врангеля кемалістський рух;
- Які умови, за яких уряд Врангеля підтримає кемалістів [7].

Проте з часом проявилася безперспективність розвитку цього напрямку зовнішньої політики. Це було пов'язано з рядом обставин. По-перше, режим Врангеля підтримувала Антанта, яка виступала проти кемалістів. По-друге, білогвардійці не мали достатньо сил для допомоги Туреччині.

В цих умовах Мустафа Кемаль переорієнтував свої зусилля на активізацію контактів з Радянською Росією. Перші спроби отримати російську допомогу відносяться ще до періоду становлення кемалістського руху. Ще 25 травня 1919 року він вперше зустрівся із радянською делегацією. Москва вже тоді пообіцяла турецькому лідерові допомогу у організації спільної боротьби проти Антанти [1].

Це остаточно визначило напрямки зовнішньої політики Кемаля. Під час Ерзерумського конгресу (23 червня – 7 серпня 1919 року.) він прийняв рішення доручити налагодження відносин із більшовиками командувачу 15-ої армії Казиму Карабекир-паше [1].

Майже одночасні спроби знайти собі союзників, як у Москві, та і в Криму, свідчать, що для Кемаля, питання ідеології грали неважливу роль. Будучи за власними уподобаннями антикомуністом, турецький лідер, тим не менш, досить швидко оцінив вигоди зовнішньополітичного союзу із більшовиками у боротьбі проти країн заходу. Як зазначив російський вчений Олександр Ушаков: «Немає нічого дивного в тому, що Кемаль, який не переносив комуністичних ідей, йшов на співробітництво с більшовиками. Леніна він, звичайно, не читав, проте про необхідність компромісів знав добре» [8, с. 160].

В свою чергу, Радянська Росія, яка внаслідок підписання сепаратного договору із країнами «Четвертного Союзу» в березні 1918 року, після завершення Першої світової війни опинилася у міжнародній ізоляції та шукала можливості для дипломатичного прориву. Головним завданням першого керівника новоствореного Наркому іноземних справ Г.В. Чічерина стало створення альтернативної до Версальської системи міжнародного порядку, заснованого на підтримці національно-визвольних та політичних рухів, що вели боротьбу проти англо-французького домінування. Одним з головних напрямків роботи наркома стала активізація дипломатичних контактів із країнами Сходу, що в тій чи іншій ступені знаходилися під контролем країн Антанти.

Ще 2 (15) листопада 1917 році Раднарком прийняв звернення «До всіх трудящих мусульман Росії та Сходу», в якому були викладені основи нової зовнішньополітичної доктрини. Насамперед проголошувалася відмова від імперіалістичної політики, яку проводив царський та тимчасовий уряд. Також було задекларовано бажання більшовицького уряду будувати відносини із колоніальними та залежними народами на засадах рівності та взаємоповаги [2].

В рамках цієї політики, радянське керівництво пішло на встановлення дипломатичних відносин з Афганістаном та Іраном, та активізувало контакти із рухом Мустафи Кемаля.

Крім того, радянський уряд намагався використати союз з кемалісткою Туреччиною, для встановлення своєї влади у Закавказзі. Так, весною 1920 року Кавказьке бюро ЦК ВКП(б) заключило спеціальну угоду з Кемалем, згідно з якою кемалісти дали згоду допомогти Червоній армії у її військових діях в Азербайджані [2].

26 квітня 1920 року Мустафа Кемаль звернувся до голови Раднаркому В. І. Леніну з офіційним проханням про допомогу. В свою чергу, він брав на себе зобов'язання «проводити військові операції проти імперіалістичної Вірменії та заставити Азербайджанську Республіку увійти до кола радянської держави» [Цит по 3, 55].

Москва дала згоду на пропозиції та 3 червня 1920 визнала уряд Мустафи Кемалю. Також 3 червня 1920 року Г. В. Чічерин повідомив Мустафу Кемалю, що Радянське керівництво «приймає до уваги рішучість Великого національного зібрання проводити вашу роботу та ваші військові операції проти імперіалістичних урядів» [Цит. по 3, 56].

19 червня 1920 року в Москву прибула турецька делегація, а вже 24 червня були сформульовані головні положення радянсько-турецького Договору про Дружбу.

Крім того, згідно з домовленостями, Туреччині було обіцяно більш ніж 10 мільйонів рублів золотом, велику кількість зброї та боєприпасів. Також розглядалися плани вводу радянські військові формування. Так, в листопаді 1920 року Радянська Росія вела переговори про вступ української повстанської армії Нестора Махна в Туреччину на допомогу кемалістам [6].

Проте, разом із поглибленням військово-політичного з Радянською Росією, наростали і протиріччя у кемалістському таборі. Частина його лідерів була не задоволена посиленням позицій більшовиків на Кавказі, тому вимагала відмовитися від співробітництва з ними, та переорієнтувати свою політику на держави Антанти. Проте реальне становище на фронті із греками все ж таки заставили Кемалю продовжувати шукати зв'язків із Раднаркомом. Крім того, турецький лідер був змушений погодитися на територіальні поступки РСФСР в Західній Вірменії [4].

16 березня 1921 року в Москві було підписано безстроковий договір про дружбу та братерство між Радянською Росією та Туреччиною, а 13 жовтня – договори про дружбу між Туреччиною та закавказькими республіками: Вірменією, Грузією та Азербайджаном. Разом із договором, було підписано спеціальні проколи, які торкалися питання кордонів в Закавказзі. Згідно з ними, визначалася північно-східний кордон Туреччини, згідно з якою Карський та Андагарський округи відходили до турецької сторони. Анкара, в свою чергу, брала на себе зобов'язання передати місто Батум Грузії, при умові збереження безмитного режиму для турецьких товарів [3, с. 58]. Нахичеванська область проголошувалася автономною, проте під державним суверенітетом Радянського Азербайджаном.

Взамін на поступки з боку Мустафи Кемаля на Кавказі, Москва погоджувалася підтримати ангарський уряд у його боротьбі проти Антанти. Згідно з іншим секретним договором, який також було підписано 16 березня, радянське керівництво виділяло 10 млн. рублів фінансової допомоги, а також брало на себе забезпечення зброєю кемалісткої армії [3, с. 59].

Таким чином, на початку 20-х років ХХ століття, завдяки активізації зовнішньополітичних контактів з Радянською Росією, руху Мустафи Кемаля вдалося вийти з міжнародної ізоляції та значно закріпити свої позиції у боротьбі проти Антанти та її союзників.

У свою чергу, Радянська Росія також отримала можливість грати активну роль у міжнародних процесах на Близькому Сході. Крім того, вміло використовуючи протиріччя між кемалістами та Антантою, РСФСР добилася домінуючого положення в Закавказзі. Вплив радянсько-турецького зближення на початку 20-х років на міжнародні відносини та на процес трансформації Версальської системи розглядатиметься у наступних статтях.

Література:

---

1. Гафаров В. Русско-турецкое сближение и независимость Азербайджана. (1919-1921 гг.)./Гафаров В. //http://www.ca-c.org/c-g/2010/journal_rus/c-g-1-2/20.shtml. **2. Густерин П. В.** Установление договорных отношений между Советской Россией и сопредельными с ней странами Ближнего и Среднего Востока/Густерин П. В. //http://www.islam.ru/pressclub/histori/ustdogosrimus/ **3. Иванов И. С.** Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802-2002: В 3 т. Т. 2/Иванов И. С. – М.: ОЛМА-ПРЕСС., 2002. – 624с. **4. Кризис и война:** международные отношения в центре и на периферии мировой системы в 30-40-х годах\http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/34339/34364/**5. Пиотровский С.** Светитени Турции./Пиотровский С. – Москва: Наука, 1981. – 239с. **Счастье на штыках** //http://www.hist.ru/kavbolsh.html **6. Талят Алигейдар** Мустафа Кемаль/Талят Алигейдар//http://www.lnews.az/print.php?item_id=20070829093856659&sec_id=1 **7. Халит Дюндар Акарджа** Врангель и Кемаль/Халит Дюндар Акарджа\http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=2958&n=141 **8. Ушаков А.** Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор./Ушаков А. – М.: Центрполиграф, 2002, – 383 с.

Гальчак Б.М. (м. ЗеленаҐура, Польща)

ПОЛЬСЬКИЙ МІФ ПРО «СХІДНІ КРЕСИ»

Після падіння комуністичного режиму в Центральній Європі в дев'яності роки в польських засобах масової інформації (як публіцистичного, так і наукового характеру) стало все частіше з'являтися поняття т.зв. «Східних Кресів» (пол. *Kresy Wschodnie*, буквально – *східні рубежі*) на позначення колишніх східних теренів міжвоєнної Речі Посполитої, що після Другої світової війни опинилися в складі СРСР (тепер це частина України, Білорусі та Литви). Фактично відбулося своєрідне відродження цього терміна.

За часів середньовічної Речі Посполитої терміном «Креси» називали Дике поле та степи, які простягнулися між польськими землями й Кримським ханством. Після розділів Польщі суспільство країни іноді використовувало термін «Східні Креси» стосовно земель колишньої Речі Посполитої, включених безпосередньо до складу Росії (щоб відрізнити їх від Царства Польського, яке зберегло певну автономію, але перебувало під владою царів). Однак частіше у цьому випадку вживався термін «Забрані землі» (пол. *Ziemie Zabrane*). До складу цих територій не зараховували Галичини, що опинилася в межах Австрії.

У період II Речі Посполитої (між двома світовими війнами) спостерігається тенденція включати в поняття «Східних Кресів» східної частини багатонаціональної держави. У той час цим поняття в основному послуговувалися польські націоналістичні середовища. Представники політичних партій, які допускали можливість діалогу з тодішніми нацменшинами (наприклад, «пілсудчики») уникали поняття «Східні Креси» – бо його виразно не сприймали ані українці, ані білорусі, ані литовці.

Схожий термін «східних окраїн» також використовували німці в дев'ятнадцятому і на початку двадцятого століття (нім. *Ostmark*), ним позначали землі колишньої Речі Посполитої, які були приєднані до Пруссії (передусім регіон Великої Польщі). Цю назву, зокрема, використовувала націоналістична організація – Німецьке об'єднання східних околиць (нім. *Der Deutsche Ostmarkenverein*), – яку поляки називали «ґаката» (пол. «*Hakata*»). Це товариство носило явний антипольський характер, його метою була германізація польського народу. Польське суспільство, безперечно, теж рішуче не сприймало поняття «*Ostmark*».

Факт походження зі «Східних Кресів» у міжвоєнній Польщі абсолютно не був приводом для гордості. У польського народу існував негативний стереотип людей з «Кресів»: їм приписувалися такі якості, як-от брак успішності в житті, невігластво, дурість, примітивність. Цей стереотип популяризувала література, а також радіо й кіно. З-поміж найбільш популярних радіопрограм міжвоєнної Польщі був сатиричний цикл, присвячений при-

годам двох друзів, відомих як «Щепцьо» й «Тонцьо» (пол. *Szczepcio i To cio*, буквально — Степанко й Антось), вони з'являлися також у фільмах. У ці ролі втілювалися відомі актори Генрик Фогельфягер та Казимеж Вайда.

Схоже, для мешканців центральної і західної Польщі саме Щепцьо й Тонцьо були відзеркаленням людей із «Кресів». Вони — двоє невдах, бездомних волоцюг, пов'язаних із бешкетним світом львівських вуличних гульвіс (так званих батярів). Вони жили за рахунок жебрацтва та тимчасових робіт, що не вимагали високої кваліфікації. При цьому були страшенно дурні. Канвою згаданого радіоциклу були розмови двох друзів, що демонстрували їхні наївність і примітивізм. Щепцьо й Тонцьо вживали досить дивний сленг: ця була хоч і польська мова, проте «збагачена» великою кількістю українських, німецьких і угорських слів та українським акцентом.

Тому не дивно, що польське населення «Кресів» з трохи вищими прагненнями в житті не намагалося бути подібним до Щепця й Тонця. Я особисто мав контакт з представниками польської інтелігенції, коріння яких було у Львові. Як згадують, вони часто жили в своєрідному «подвійному» світові: на вулицях, із друзями використовували сленг батярів, але в родині суворо дотримувалися правила спілкування польською літературною мовою. За будь-яке вуличне слівце вдома можна було отримати солідного «прочухана» від батьків.

Негативний стереотип людей з «Кресів» пережив Другу світову війну. Його можна побачити у фільм Сильвестера Хенчинського 1967 року під назвою «Самі свої» (пол. «*Samí swoi*»). Два головні герої — Каргуль і Павляк — після Другої світової війни прибули на Нижню Силезію десь із «Кресів»: насправді це колишні Щепцьо й Тонцьо, але старші та сильно деморалізовані досвідом війни. Фільм вважається комедією, але насправді йому більше пасує категорія жаків. Обидва персонажі — дуже мстиві, примітивні, відсталі в цивілізаційному розумінні, а також жадібні. Їх єднає дивний, токсичний зв'язок, що є сумішшю ненависті й прихильності.

Проте, щоб побачити нашішки над «людьми з Кресів» з боку мешканців інших регіонів Польщі (в основному, регіону Великої Польщі), не треба дивитися фільми. У сімдесятих роках минулого століття я був на екскурсії Західним Помор'ям. Наш автобус проїжджав різні місця. Загалом були цілком красиві села. Однак в одному з сіл було щось не те — старі німецькі будинки були занедбані, а навколо панував безлад. Коли один із учасників екскурсії запитав — а чому село виглядає так погано? — екскурсовод пожартував: «А бо тут живуть *самі свої!*». Автобус вибухнув гучним сміхом, хоча деякі учасники екскурсії зробили трохи «кислі» обличчя. З плином часу негативний стереотип людей із «Кресів» злегка збляк.

Сьогодні з'явився феномен самовизначення певних кіл польського населення — вони називають себе «кресов'янами» (пол. «*krasowiacy*»). Проте якщо ще в міжвоєнний період «людьми з Кресів» називали всіх жителів східних регіонів держави — і поляків, і українців, і білорусів, і литовців, — то тепер «кресов'яни» рішуче не відносять до своїх рідів українців. У період II

Речі Посполитої «людей з Кресів» легко було розпізнати, навіть якщо вони були поляками. Їх відрізняв своєрідний акцент, специфічне слововживання, одяг і поведінка. Тож які фактори сьогодні стають вирішальними в тому, що людина стає «кресов'янином»? Як зрозуміти сучасну концепцію «Кресів»?

Для пояснення цієї проблеми я звернувся до роботи Збігнева Рикеля «Основи політичної географії» (Z. Rykiel, *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006). Автор, пов'язаний з Інститутом соціології Ряшівського університету, є шановним ученим у Польщі й закордоном. Згадана робота – це академічний підручник, видання якого фінансувало, зокрема, Міністерство освіти і науки. Треба наголосити, що це дійсно хороша книга, яка представляє читачам широкий спектр знань у вигляді синтезу. Підручник не може включати в себе теорії, висунутих автором, а тільки інформацію, що у світі науки вважається надійною і ясною.

Проблемі «Кресів» проф. Рикель присвятив розлогий підрозділ (№4), у якому показується, що подібні явища характерні не тільки для польської історії. Вони досить часто траплялися в минулому в Європі й на інших континентах. «Суть прикордоння, – пише Збігнев Рикель, – це середнє арифметичне між кордоном та територією. „Креси» пов'язані не стільки з існуванням прикордонної зони як межі між зонами (англ. border), скільки межі в ширшому розумінні (англ. borderland) – як перехідної зони між територіями з нечіткою лінією кордону» [1, с. 135]. Далі автор зазначає: «важливою особливістю прикордоння є відносна слабкість державної влади при показовій її міцності. Слабка державна адміністрація на таких землях часто є лише номінальною владою, яка не має достатньої каральної сили. Показовість державної влади часто є результатом того, що вона представлена в основному або виключно військовими, що часто мають велику незалежність від центрального уряду» [1, с. 141].

Отож «Креси» – це свого роду Дикий Захід. Зрештою, на цей приклад посилається сам автор. Це земля, що не має чіткої лінії кордону, де нормально не функціонує громадське життя, державу представляє лише армія, дислокована в добре укріплених фортах. На «Кресах» панує безправ'я: має рацію той, хто стріляє першим. У світлі цього визначення важко сказати, що в часи Речі Посполитої існувало явище, яке можна називати «Східними Кресами».

Східний державний кордон був точно встановлений у міжнародних договорах, він був позначений і його посилено охороняли. У східних воєводствах міжвоєнної Польщі добре працювала державна адміністрація, поліція та судова система. Функціонувало місцеве самоврядування. Існувало чимало громадських організацій різного характеру. У деяких містах східних воєводств (хоча б у Вільнюсі й Львові) досить сильно розвивалося культурне життя: працювали вищі навчальні заклади, театри, видавництва, художні галереї. Отож чи таку територію можна називати іменем «Креси»?

Більше того: називати Галичину й Волинь «Кресами» – це все одно, що непрямо обвинувачувати державну владу міжвоєнної Польщі. «Синдром прикордоння» – це перехідне явище, яке кожна держава намагається

якомога швидше усунути. Тож чи II Річ Посполита не змогла протягом 20 років ліквідувати «перехідності» на своїх східних територіях? Тодішню владу можна звинувачувати багато в чому, але «Кресів» у своїх межах вона, без сумніву, не потерпіла б.

Використання терміну «Східні Креси» – це серйозна образа для жителів східних воєводств міжвоєнної Польщі, як українців, білорусів, литовців та євреїв, так і поляків. Така назва принижує їх до рівня дикунів, що живуть у первісному світі вічної боротьби й беззаконня. Це правда, що на східних теренах тодішньої Польщі існували гострі етнічні конфлікти. Але це явище насправді спостерігалось на всій території II Речі Посполитої. Окрім українсько-польського, були ще білорусько-, литовсько-, а також єврейсько-й німецько-польський конфлікти. Навіть у Варшавському університеті відбувалися запеклі зіткнення між польськими та єврейськими студентами. Хіба ж цей заклад був також частиною «Східних Кресів»?

Термін «Східні Креси» не має права на існування в наукових дослідженнях, присвячених II Речі Посполитій. Його можна розглядати тільки як фактичну помилку. Натомість уживання поняття «Креси» в громадському житті не обов'язково пов'язане з фактичним виникненням цього явища. Це тому, що згаданий термін має дуже сильне ідейне навантаження.

Збігнев Рикель підкреслює: «Ті, для кого прикордоння є прикордонням, сприймають його як цивілізаційну порожнечу, часто тільки уявлювану, хоч у дійсності такою вона може й не бути. Відтак відчуття цивілізаційного вакууму родить піонерський етос: життя в скрутних умовах, боротьби з природою і варварами, розрахунок лише на власні сили, але й почуття цивілізаторської винятковості, яка приймає форму історичної місії, потребу сприяння культурі.

Усі ці переконання й ідеології пов'язані з почуттям власної культурної або цивілізаційної переваги. А це, у свою чергу, містить необґрунтованість віри у цивілізаційний вакуум: адже вищість завжди посилається на порівняння з кимось або чимось ще, а це передбачає існування декількох або принаймні двох культур. Тим не менш, у цьому контексті, почуття зверхності власної цивілізації тягне за собою, з одного боку, автоматизм членства у вищому класі, право на зарозумілість, а з іншого – задоволення від отримання чужих вірних виконавців власних сподівань. (...)

Однобічність і перевага пов'язані з почуттям цивілізаційної або культурної вищості. Через підживлення такого почуття складається хибне враження однобічності й очевидності культурної взаємодії. (...)

Важливим чинником міфотворчої сили прикордоння є позитивна оцінка приїжджих як панівного етнокласу. На прикордонні етнічна культура емігрантів пов'язується з домінацією, натомість місцеві є простонародним етнокласом. Наступальний характер визначає романтичну привабливість прикордоння, яку можна розглядати в категоріях фрейдизму: як садистське прагнення подолати, підпорядкувати, отримати й домінувати, а також мазохістський смуток через витрачені власні зусилля, страждання і втрати, через необхідність захищати

свою здобич від «Реконкісти». Утворюється міф про «лицарів прикордоння», а також менталітет сагіба (пана; після появи в Індії європейців: звертання, переважно до білої людини – прим. автора), здобувача для своєї країни, але й захисника, як правило, від тих, кого раніше завойовано» [1, с. 141-142].

На думку Збігнева Рикеля, поняття прикордоння – близьке до поняття колоніальних володінь. В обох випадках існує завоювання країни чужими з етнічного погляду загарбниками, які відтак стають панівним етнокласом. Проте у випадку колоній і прикордоння існує досить значна різниця менталітету панівного етнокласу: «колоніальний менталітет характеризується відсутністю стабільності й почуття укорінення, відчуттям тимчасовості, невизначеності й загрози, ототожненням батьківщини або рідних сторін із метрополією, а не колонією, ізоляцією стосовно корінних жителів (...). Менталітет прикордоння характеризується глибокою ідентифікацією панівного етнокласу з територією, на якій він проживає, – її сприймають як малу вітчизну, вона є квінтесенцією ідеологічної батьківщини. Цей процес включає в себе захоплення символічного простору таким чином, щоб змінити місце або місця. Місце відчувається вже як своє, а не чуже. У процесі освоєння важливо позначати простір місцем народження своїх дітей, родовими гробівцями й святинями своєї релігії, обрядів чи ідеології» [1, с. 145-146].

Отже, який ідеологічний зміст несе в собі поняття «кресов'янин» у світлі згаданої роботи Збігнева Рикеля? Це – віра в перевагу своєї раси, невід'ємне право панувати над іншими з етнічної точки зору людьми. «Кресов'яни» добре усвідомлюють те, що вони є нащадками іноземних загарбників, що є незначною меншістю на території їхнього проживання. Незважаючи на те, висувають претензії на виняткове право на цю землю та розпорядження долею її корінного народу: бо у власній свідомості уявляють себе своєрідними «сагібами», що мають перевагу над натовпом нецивілізованих «варварів». «Кресов'яни» люблять місце свого проживання – але це любов, яку навряд чи можна назвати інакше, ніж збоченою. Вони відкидають культуру корінного народу, яку, крім того, переважно й не знають. Намагаються зробити «символічну анексію» землі, що раніше була завойована у військовому розумінні.

Тому використання поняття «кресов'янин» представниками польської нації – це серйозна образа для українців, білорусів, литовців і росіян. Вона містить потужну ідею ненависті та расистського презирства, так само як термін «антисеміт» стосовно євреїв. Це виключає будь-яке порозуміння. Діалог між польським «кресов'янином» та українцем так само важко уявити, як діалог між євреєм та антисемітом. Різниця в тому, що поняття «антисеміт» перестало бути в Польщі політкоректним після Другої світової війни. Про сполучення «Східні Креси» й «кресов'яни» цього сказати не можна.

Література:

1. Rykiel Z. Podstawy geografii politycznej -Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne – Warszawa 2006.

Гарькавченко К.Г. (м. Луганськ)

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СВІТУ У ХХІ СТОЛІТТІ: БОРОТЬБА ЗА АРКТИКУ

Аналіз і прогнози розвитку подій навколо визначення міжнародного правового режиму Арктики набувають все більшого і більшого значення мірою зростання економічного та військово-стратегічного значення даного регіону. Зростання залежності світової економіки від енергоресурсів, і в першу чергу від нафти і природного газу, призвів військово-політичне керівництво ряду зарубіжних країн до необхідності активної розробки нових стратегій просування своїх національних інтересів в зоні Арктики, що поширюються на всі ключові сфери зовнішньополітичного регулювання – від наукових досліджень і мирного освоєння арктичних вод до широкомасштабних військових заходів у районах Північного Льодовитого океану.

Питання про національну належність надр даного регіону, в яких, за попередніми оцінками, залягає до 25 % усіх нерозвіданих ресурсів нафти і газу в світі, для багатьох північних країн стали першочерговими, що, у свою чергу, підвищило ймовірність зіткнення національних інтересів в Арктиці й виникнення там кризових ситуацій [3].

Економічне значення Арктики полягає не тільки в наявності тут мінеральних ресурсів та енергоносіїв. Для транснаціональних корпорацій важливо, що через цей регіон проходять найкоротші морські і повітряні маршрути між Північною Америкою і Євразією. У міру танення льодів морський шлях через арктичні широти дозволить скоротити на 40 % протяжність маршрутів між Європою та Далеким Сходом [7].

Окрім суто економічних, арктична зона має і воєнно-стратегічне значення. Тут знаходяться зручні позиції для старту балістичних ракет, для систем протиракетної оборони (ПРО) і для інших елементів систем стратегічного стримування. Військово-морські сили, завдяки глобальному потеплінню та поступовому скороченню площі льодів, отримують можливість діяти в Арктиці протягом тривалого періоду протягом року.

За змістом статей, які останнім часом все частіше з'являються у західній пресі, світ стоїть на прозі війни на Арктику – «Перську затоку» другої половини ХХІ століття.

Отже, тема, обрана для дослідження, є актуальною.

Боротьба за Арктику обтяжується тією обставиною, що головні претенденти на володіння цими територіями мають тривалий стаж міжнародно-політичного протистояння. З одного боку – Росія, як правонаступниця СРСР, а з іншого – США, Канада та інші країни Північної Європи (не позбавлені, правда, і внутрішніх суперечок), на поточний момент не готові

поступитися власними інтересами і розвивають наступальну стратегію в укріпленні своїх позицій.

Необхідно зазначити той факт, що проблеми освоєння арктичних територій мають для Російської Федерації стратегічне значення. Арктика на тривалу перспективу є не тільки найважливішою ресурсною базою Росії, опорним регіоном для нарощування її транзитного потенціалу, але й вузлом перетину довгострокових національних інтересів країни та головних зарубіжних країн у міжнародній, оборонній та екологічній сферах [8, 12].

Ставлячи питання таким чином, виходимо з того, що існуюча система державного управління в Арктичній зоні Російської Федерації недостатньо скоординована. Недосконалість заходів державного регулювання в економічній та соціальній сферах призвело до критичного стану базової транспортної, промислової, прикордонної, інформаційної, наукової та соціальної інфраструктур.

Є питання, які потребують негайного вирішення. Тому Рада безпеки Російської Федерації запропонувала реалізувати першочергові заходи, спрямовані на підвищення ефективності державного управління соціально-економічним розвитком Арктичної зони Росії, формування в цьому регіоні масштабних і конкурентоспроможних проектів, здатних не тільки залучити зарубіжні та вітчизняні інвестиції, але й істотно поліпшити умови праці та життя громадян на цих територіях.

Для реалізації транзитного потенціалу Росії важливим є завдання забезпечення ефективного використання Північного морського шляху [4]. На цьому напрямку вже вирішуються питання державної підтримки будівництва суден криголамного, аварійно-рятувального та допоміжного флотів, а також берегової інфраструктури, реалізується комплекс заходів по гідрометеорологічному і навігаційному забезпечення транспортного сполучення в Арктичній зоні Російської Федерації [11].

Реалізація цих заходів дозволить не тільки відновити масштаби перевезень по Північному морському шляху, але з часом перетворить його в глобальну світову транспортну артерію, що з'єднає Європу та Азію.

Таким чином, Росія усіма шляхами намагається вести виважену лінію концепції на закріплення пріоритетних віх політики уряду в арктичному регіоні.

В протывагу Росії, США, Норвегія, Данія і Канада мають свої власні плани на арктичний регіон та проводять самостійні геологічні експедиції на доказ володіння територією, подають заявки до ООН з метою встановлення державного статусу за пособництвом організації. Кожна з них проводить стрімку та нещадну політику недопущення іншої північної держави до багатств шельфу, змагається за кожен квадратний метр багатющої, стратегічно вигідної території [14, 16, 17].

Висуваються ідеї, що до Арктики треба підходити як до спільної спадщини людства, маючи на увазі відкриття цього регіону для міжнародних

нафтогазовидобувних компаній. Висловлюються пропозиції підписати міжнародний договір про Арктику, що встановлює міжнародний режим управління за аналогією з Договором про Антарктику. Нарощується військова присутність зарубіжних країн у цьому регіоні, форсується реалізація планів по створенню сучасних криголамних флотів.

Таким чином, хоча зміна природно-кліматичних умов і економічні інтереси приарктичних країн створюють теоретичну можливість для мілітаризації Арктики і виникнення тут різних військових конфліктів, в майбутньому ймовірність реалізації будь-яких мислимих сценаріїв цих конфліктів є досить невисокою.

Інтенсивне міжнародне співробітництво в Арктиці розширилося на багатьох рівнях з моменту відкриття та дослідження регіону, та поступово зростає, набуває при цьому міжнародний, глобальний характер [13].

Крім урядового співробітництва в рамках Арктичної Ради, воно також включає нові форми та формули взаємодії корінного населення, регіональних урядів, парламентаріїв, громадянських організацій, наукових та освітніх програм, кооперація яких дозволить на більш високому рівні та повніше реалізувати плани задля розвитку, розбудови, розсудливого використання ресурсного потенціалу. В цьому вбачається ренесанс панарктичного співробітництва, оскільки воно будується на традиціях соціальних та торгових зв'язків, політичної та економічної політики.

З кінця 1980-х років Арктика все більше розглядається як особливий регіон, а регіонобудівництво — як найбільш важлива тенденція. В цьому напрямку, враховуючи соціальну стабільність та екологічну нестійкість ситуації, можна визначити рух до нового геополітичного підходу. Це може посприяти виходу Арктики на помітнішу, а можливо, й впливовішу позицію на міжнародній арені, особливо з екологічних питань. Нові учасники надали процесу особливу динаміку, при якій трансгранична кооперація стала реалістичною та створює новий ресурс розвитку в рамках Баренцове — Євроарктичної ради, Ради держав Балтійського моря, Північного Форуму, Міжнародного Арктичного наукового комітету [18].

Але Арктика все ще залишається ареною військових тривог, де за допомогою дипломатії та військових демонстрацій провідні північні держави відстоюють свої права на «ласий шматочок арктичного пирога», намагаючись позиціонувати себе як «володаря Півночі». Однак зобов'язані діяти в рамках міжнародного публічного права, зацікавлені держави не можуть скористатися вивіреними, традиційними методами приєднання. У силу прямої вказівки Конвенції ООН з морського права 1982 року, «охочі» змушені довести незаперечну приналежність даної території до тієї чи іншої держави за допомогою формування наукової доказової бази: оспорюване океанічне дно має виступати «природним продовженням сухопутної території держави», тобто мати статус континентального шельфу [6].

Аналіз діючих сьогодні міжнародно-правових актів дозволяє зробити висновок про недостатню регламентацію правового статусу Арктики. Положення не компенсує навіть наявність так званої Арктичної Ради, заснованої Декларацією від 19 вересня 1996 року, членами якого стали вісім держав, що мають безпосередній вихід до арктичних територій [5].

На цій основі залишається простір для різноманітного моделювання майбутньої долі Арктики, яка бачить кожною з арктичних держав переважно в контексті їх національних інтересів.

Конфліктний потенціал населених територій не виглядає особливо загрозливим, але, все ж таки, не дає підстав для самозаспокоєння. Неузгодженість позицій щодо даного комплексу питань породжує протиріччя між країнами Північно-Атлантичної угоди. США, Канада, Данія і Норвегія до сьогодні не знайшли спільної мови в даному питанні, оскільки перспективи виграшу кожного з гравців вражають своїми наслідками. Експансія в Арктиці може означати для кожного з них принципову зміну міжнародного статусу, перетворення на супердержави регіонального і, навіть, глобального масштабу.

Але для отримання цього «призу» кожній з країн необхідно прикласти до цього значних зусиль, більш уважно придивитися до активних і, навіть, латентних проблем.

Серед таких, наприклад, можна назвати стан, в якому опинилися корінні народи, які потрапили під юрисдикцію північних держав і, виходячи з периферійності їх статусу в міжнародно-політичній системі, тривалий час задовольнялися своїм статусом. Зміна ваги населених ними територій у зв'язку з останніми подіями, цілком вірогідно, може вплинути на їх національну свідомість, зародити надію на позбавлення статусу «народів без історії» та виходу на міжнародно-політичну арену в якості повноправного члена світової сім'ї народів.

Паростки цих процесів, за умови їх умілої підтримки, можуть бути дуже загрозливими, як підказує досвід Данії, яка вже сьогодні постала перед реальною небезпекою втрати контролю над Гренландією, що складає більшу частину території країни і уособлює її надії набути статусу світової держави через поділ Арктики.

В світлі перспектив загострення міжнародної боротьби в Арктиці набуває нового значення екологічна проблематика, яка, виходячи з поширення її впливу на світову спільноту, також може стати інструментом дестабілізації позицій окремих держав в боротьбі за реалізацію їх інтересів. Відповідна інформаційно-агітаційна компанія може спричинити тимчасову відмову світової спільноти від підтримки ідеї політичного розмежування в Арктиці.

Для деяких кіл світової спільноти, найбільш раціональними виглядають пропозиції про збереження за Арктичним регіоном статусу «світової спадщини», за аналогією з Антарктикою. При дотриманні державами міжнародно-правових механізмів, що забезпечують даний статус, регіон може

уникнути долі «світової комори», а, отже, порушення крихкого екологічного балансу.

Зрештою, усі зазначені проблеми можуть отримати найрізноманітніші оцінки. Безспірним залишається одне: проблема визначення майбутньої долі Арктики потребує пильної уваги і подальших досліджень.

Література:

1. **Арктика: перспективы развития**//Информационно-аналитический бюллетень РИСИ. 2008. №4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: – www.riss.ru.
2. **Баранник, А.** Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран/А. Баранник, И. Вознюк//Зарубежное военное обозрение. – 2009. – N 1.
3. **Грамберг, И. С.,** Лаверов, Н. П., Додин, Д. А. 2000. Арктика на пороге третьего тысячелетия: ресурсный потенциал и проблемы экологии. СПб.: Наука.
4. **Гранберг, А. Г.,** Пересыпкин, В. И. 2006. Проблемы Северного морского пути. М.: Наука.
5. **Декларация** об учреждении Арктического Совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996. <http://arctic-council.npolar.no/>
6. **Конвенция ООН** по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982 года [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml
7. **Коньшев В. Н.,** Сергунин А. Арктика на перекрестке геополитических интересов//Мировая экономика и международные отношения. 2010, №9
8. **Коньшев В. Н.,** Сергунин А. А. Национальные интересы России в Арктике: мифы и реальность//Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2011, №29
9. **Коньшев В. Н.,** Сергунин А. А. Международные организации и сотрудничество в Арктике//Вестник международных организаций. 2011, №3
10. **Мазур И. И.** Арктика – точка бифуркации в развитии глобального мира. Век глобализации, №2, 2010.
11. **Николаев М. Е.** Роль Северного Форума в решении глобальных проблем Севера//Арктика: боль и надежда России. – Якутск: Саха-центр, 1994. – 128 с.
20. **Николаев М.** Северный Форум и будущее мировой Арктики//Северные новости. – 1993. – №11.
12. **Основы** государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2009/03/30/arktika-osnovy-dok.html>
13. **Archer С.** Arctic Co-operation//Vulnerable Arctic: Need for an Alternative Orientation. Tampere, Research Report Nd. 47, 1992, pp. 106
14. **Canada's Northern Strategy.** Our North, Our Heritage, Our Future [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>
15. **Chaturvedi S.** Arctic Geopolitics Then and Now//The Arctic Environment, People, Policy. Amsterdam, 2000.
16. **Denmark's Strategy** for the Arctic [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>
17. **Norway's Strategy** – New Building Blocks in the North [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>
18. **Scrivener D.** International cooperation//The Arctic: Environment, People, Policy. Nuttall M., Gallagher T., Amsterdam, 2000.

Гоков О.А. (г. Харьков)

РУССКО-ИРАНСКОЕ РАЗГРАНИЧЕНИЕ 1881-1886 ГГ.: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

В 1881 г., в связи с завоеванием русскими Ахал-Текинского оазиса, начались переговоры о разграничении России с Персией (так в Европе XIX в. называли Иран). Русскую сторону представлял посланник в Тегеране И.А. Зиновьев, а иранскую – министр иностранных дел мирза Саид-хан Мотамен-оль-Мольк [1, с. 85]. Результатом стало подписание 9 декабря 1881 г. договора об установлении русско-иранской границы к востоку от Каспийского моря, т. н. Тегеранской конвенции о границах [1, с. 221-227; 2, с. 383-386]. В историографии переговоры и работа комиссии по разграничению изучены слабо и со множеством противоречий. Наиболее подробно, на данный момент, процесс разграничения изложен в работе советского исследователя Б.С. Маннанова [3, с. 55-76]. Однако, даже она не свободна от неточностей и умолчаний. Цель нашей статьи – устранить имеющиеся неточности и наметить пути дальнейшего изучения проблемы.

Советский исследователь Б.С. Маннанов отмечал, что слабое знание российским представителем местностей, о которых шла речь в ходе переговоров, вынудило Министерство иностранных дел России обратиться к Военному министерству с просьбой «командировать в помощь тайному советнику Зиновьеву офицера Генерального штаба (далее – ГШ), знакомого с Закаспийской областью». В результате в Тегеран были посланы подполковник ГШ Н.Д. Кузьмин-Караваев и помощник заведующего Азиатской частью Главного штаба капитан ГШ Н.И. Янжул, «хорошо знавшие Закаспийскую область», которые прибыли туда в том же 1881 г. [3, с. 58] [14]. «По прибытии указанных лиц, – писал исследователь, – переговоры заметно ускорились» [3, с. 58], результатом чего стало подписание 9 декабря 1881 г. Тегеранской конвенции о границах. Впоследствии, опираясь на тот же документ или на материалы Б.С. Маннанова (ссылки ни одна из её работ не содержит), указанные сведения повторила в своих публикациях Л.М. Кулагина. Она писала, что русско-иранская разграничительная комиссия приступила к работе 15 октября 1881 г. Однако вмешательство англичан и слабое знание И.А. Зиновьевым географии тех районов, где проводилось разграничение, затянуло её работу. «В помощь Зиновьеву для определения пограничной линии были посланы офицеры ГШ подполковник Кузьмин и капитан Янжул, хорошо знакомые с Закаспийской областью, – сообщала исследовательница, ошибочно именуя Н.Д. Кузьмина-Караваева. – После их прибытия в Тегеран переговоры заметно ускорились» [1, с. 86; 4, с. 49] [15]. Помимо неточности в написании фамилии и отсутствия хотя бы инициалов Н.Д. Кузьмина-Караваева, описание Л.М. Кулагиной

русско-персидского разграничения 1881-1886 гг. вообще отличает крайняя поверхностность и неполнота, выразившаяся, в том числе, и в игнорировании важных деталей.

Так, из опубликованных архивных источников следует, что вмешательство англичан в процесс определения границы началось не до, а после прибытия русских офицеров, хотя когда именно – утверждать нельзя из-за отсутствия чётких данных [3, с. 57-58, 69-70; 5, с. 549-717].

Неясно, что за комиссия начала работу 15 октября 1881 г. Дело в том, что комиссары для разграничения были назначены правительствами двух стран на основании конвенции 9 декабря 1881 г. 2-я статья её гласила: «Так как в статье I настоящей конвенции указаны главные пункты, чрез кои должна направляться граница между владениями России и Персии, то для точного определения пограничной черты на месте и для определения пограничных знаков обе высокие договаривающиеся стороны назначат специальных комиссаров. Время и место съезда комиссаров будет определено по взаимному соглашению обеих договаривающихся сторон» [1, с. 222-223]. Таким образом, разграничительная комиссия не могла начать работу в указанный Л. М. Кулагиной срок. К тому же практика свидетельствует, что такие комиссии создавались после подписания документов, определяющих границу в общих чертах [7]. Вообще, не совсем понятно, что именно подразумевается исследователями проблемы под термином «разграничительная комиссия». Как правило, процесс определения границ между государствами включал в себя создание минимум двух комиссий – делимитационной и демаркационной. Первая, возглавляемая официальными представителями, действовала до подписания конвенции и определила общее положение и направление границы, а вторая должна была зафиксировать её на местности. Возможно, Л. М. Кулагина смешала обе комиссии, получив в результате указанный выше «симбиоз». Однако в таком случае правильное говорить о процессе разграничения и разграничительных комиссиях.

К сожалению, из работ исследователей неясно, когда именно начались переговоры между российским и персидским уполномоченными, приведшие к заключению конвенции. Все они указывали только год, что добавило путаницы в дальнейшее изложение. Судя по архивным документам, И. А. Зиновьев поднял вопрос о проведение границы перед шахом в конце января – начале февраля 1881 г. [5, с. 484]. Н. Д. Кузьмин-Караваев, вопреки приведённым выше утверждениям, находился в командировке в Персии, в Мешед, для переговоров с российским императорским посланником в Тегеране по Персидской телеграфной линии [16] (а не только для уточнения пограничной черты) с 18 февраля по 13 марта 1881 г. [8] [17]. Таким образом, с марта до декабря переговоры велись без его участия. Относительно второго офицера подробными данными о его пребывании в Иране мы не располагаем. Известно только, что он также был направлен в помощь И. А. Зиновьеву. Но задачи, время пребывания и конкретная деятельность по-прежнему

не выяснены. Однако, по-видимому, именно за участие в переговорах по разграничению, Н. И. Янжул в 1882 г. был отмечен наградами: от русского правительства святого Владимира 2-й степени, а от шахского — Льва и Солнца 2-й степени, а 22 марта произведён в подполковники ГШ [9, с. 745].

Демаркационная же комиссия была сформирована весной 1883 г., а начала работу 15 октября 1883 г. [3, с. 60]. Скорее всего, что Л. М. Кулагина допустила оплошность, перепутав даты и перенеся, таким образом, события с 1883 г. на 1881 г. К сожалению, это отразилось и на изложении ею дальнейшего хода событий, в котором встречается много недомолвок и общих утверждений. О том, что комиссия по разграничению работала с 1883 по 1886 гг., например, она вообще не сообщает, хотя именно тогда (а не в 1881 г., как указывала Л. М. Кулагина [1, с. 85; 4, с. 49]) была определена точная граница от устья реки Атрек до Бабадурмазского родника (укрепление Чат на правом берегу Атрека, близ впадения в неё реки Сумбар).

28 мая 1883 г. Н. Д. Кузьмин-Караваев был «откомандирован в Тифлис, Тегеран и Закаспийскую область комиссаром для проведения русско-персидской границы» на местности [10, л. 18; 11, л. 41]. Отчасти представление о его деятельности дают опубликованные архивные материалы и его собственные работы [5, с. 714, 752, 759; 12]. Результатом работы демаркационной комиссии стало подписание двух дополнений к русско-персидской Конвенции от 9 декабря 1881 г., посвящённых использованию пограничных водных источников: в 1884 г. — для рек, текущих из Ирана в Атек [1, с. 56], а 30 января 1886 г. — для рек Чандыр, Сумбар и Кельтечинар [3, с. 75]. К слову, у Л. М. Кулагиной о них сказано отдельно от общего блока, посвящённого разграничению 1881 г. Исследовательница лишь констатировала факт установления правил водопользования пограничных рек [4, с. 56]. Кроме того, Л. М. Кулагина путает реку Атрек с оазисом Атек.

5 февраля 1886 г. демаркационные работы были завершены, после чего русский комиссар Н. Д. Кузьмин-Караваев 17 февраля выехал из Ашхабада, где он находился, в Тифлис, откуда отбыл в Тегеран на новое место службы — Заведующего обучением персидской кавалерии. В том же году за «разграничительные работы» Н. Д. Кузьмин-Караваев получил орден святого Владимира 3-й степени. По результатам демаркации он подготовил несколько работ, опубликованных в 1886-1889 гг. [12]. К сожалению, в силу отсутствия инициалов и заинтересованности исследователей долгое время они оставались лишь под фамилией «Кузьмин-Караваев», а затем были приписаны однофамильцу Н. Д. Кузьмина-Караваева, служившему в конце XIX в. в Кавказском военном округе — А. Н. Кузьмину-Караваеву [13]. Мы считаем долгом исправить это досадное недоразумение.

Окончательно разграничение между Ираном и Россией в Центральной Азии было завершено подписанием конвенции от 27 мая 1893 г., а в 1894 г. полностью урегулированы вопросы границы и использования пограничных вод [3, с. 76; 4, с. 112].

Таким образом, проблема определения и проведения пограничной черты между Российской и Каджарской империями к востоку от Каспийского моря далеко не решена и требует дальнейшего детального изучения с привлечением материалов российских и иранских архивов. Среди прочих вопросов необходимо чётко определить хронологию событий, проследить, как развивались переговоры, каким образом производился процесс разграничения, с какими трудностями сталкивались участники разграничения и пр. Наша статья представляет собой попытку исправить и уточнить лишь отдельные вопросы проблемы, а также поставить её на «повестку дня» для иранистов.

Литература:

1. Кулагина Л. М. Россия и Иран (XIX – начало XX в.)/Л. М. Кулагина. – М.: ИД Ключ-С, 2010. – 271 с. 2. Эйхельман О. Хрестоматия русского международного права: В 2 ч. – К.: Университетская типография, 1887. – Ч. 1. – 477 с. 3. Маннанов Б. Из истории русско-иранских отношений в конце XIX – начале XX века/ Б. Маннанов. – Ташкент: Наука, 1964. – 156 с.; 4. Кулагина Л. М., Дунаева Е. В. Граница России с Ираном (история формирования)/Л. М. Кулагина, Е. В. Дунаева. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 1998. – 116 с. 5. Присоединение Туркмении к России: Сборник архивных документов. – Ашхабад: Изд-во АН Туркменской ССР, 1960. – 823 с. 6. Алексеев М. Военная разведка России: От Рюрика до Николая II: В 2 кн./М. Алексеев. – М.: ИД Русская разведка, ИИА Евразия+, 1998. – Кн. 1. – С. 261; Русские военные востоковеды до 1917 г. Библиографический словарь/Сост. М. К. Басханов. – М.: Восточная литература, 2005. – С. 134. 7. Гоков О. А. Офицеры российского Генштаба в русско-турецкой войне 1877-1878 гг./О. А. Гоков//Вопросы истории. – 2006. – № 7. – С. 142-149; Чириков Е. И. Путевой журнал русского комиссара-посредника по турецко-персидскому разграничению 1849-1852/Е. И. Чириков//Записки Кавказского отдела Императорского русского географического общества. – 1875. – Кн. 9. – 101+803 с. 8. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 409. – Оп. 17. – Д. 5670. – Л. 47-54. 9. Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е сентября 1902 г. – СПб.: Военная типография, 1902. – 28+1248 с. 10. РГВИА. – Ф. 401. – Оп. 4. – Д. 57. 11. РГВИА. – Ф. 446. – Д. 46. 12. Кузьмин-Короваев. Российско-персидская граница между Закаспийской областью и Хорасаном//Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии (далее – СМА). – 1889. – Вып. 40. – С. 1-134; Записка генерального штаба полковника Кузьмина-Караваева о введении русского управления в Атеке//СМА. – 1886. – Вып. 21. – С. 110-157. 13. Русские военные востоковеды до 1917 г. Библиографический словарь/Сост. М. К. Басханов. – М.: Восточная литература, 2005. – С. 134; Содержание томов «Сборника географических, топографических и статистических материалов по Азии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.primarysourcesonline.nl/ead/dsc.php?faid=492rustoc.xml&c01=all>. 14. В оригинале фамилии офицеров поданы без инициалов, как и в документе Российского государственного военно-исторического архива, на который ссылался Б. Маннанов. Это добавило путаницы в идентификацию Кузьмина-Караваева – фактически его заслуги были приписаны Александ-

ру Николаевичу Кузьмину-Караваеву [6]. **15. Цитируемый текст** почти полностью повторяет слова Б. Маннанова. Поскольку ссылка на источник у Л. М. Кулагиной отсутствует, можно предположить, что пользовались оба автора разными копиями одного документа, хранящимися в Российском военно-историческом архиве (ссылка Б. Маннанова) и Архиве внешней политики Российской империи (его документы лежат в основе исследований Л. М. Кулагиной). Хотя, возможно, что исследовательница позаимствовала сведения у своего предшественника. **16. Видимо, переговоры** велись относительно прокладки телеграфной линии под русским контролем, которая связала бы Хорасан и российские территории. Линия, соединившая Мешхед с Астрабадом, была проведена через Серахс в 1895 г. [3, с. 113]. **17. В январе 1882 г. Н. Д. Кузьмин-Караваев** получил от русского правительства орден святого Станислава 2-й степени. Персидское правительство в том же месяце наградило его орденом Льва и Солнца со звездой 2-й степени. 17 апреля 1883 г. Н. Д. Кузьмин-Караваев был досрочно произведён в полковники ГШ. Правда, с уверенностью утверждать, что эти награды были получены им только за участие в разграничении не позволяет недостаток материала.

Грицьких Д.В. (м. Луганськ)

КИТАЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ОБГОВОРЕННІ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ (КВІТЕНЬ – ТРАВЕНЬ 1840 Р.)

Історія першої англо-китайської війни ретельно вивчалася радянськими істориками. Через сильну ідеологічну (комуністичну) складову, ця подія висвічувалася виключно у світлі запеклої боротьби за торгівлю опієм в Китаї [1;2;3]. Між тим ретельне вивчення цієї проблеми дає можливість впевнено говорити про те, що принаймні не вся частина британського суспільства прагнула саме такого розвитку подій. Вивчення стенограм парламентських дебатів є цінним джерелом у доведенні висунутої думки.

Не торкаючись подій самої війни й того, що відбувалося в Китаї, спираючись на джерела, спробуємо проаналізувати які кола британського політикуму до яких цілей прагнули, використовуючи конфлікт з Китаєм, як привід для запеклої політичної боротьби.

Щойно в Лондон дійшли донесення про те, що Елліот де-факто розпочав війну з Китаєм, Дж. Пальмерстон зробив довгоочікуваний крок. У лютому 1840 р. британський уряд призначив Джорджа Елліота командуючим морськими силами в Індії та повноважним послом для переговорів в Китаї [4, с.62]. Парламентом цей крок був ратифікований лише 2 місяці потому більшістю у 9 голосів. Тим часом з Великої Британії було відправлено ескадру під командуванням Гордона Бремера в Китай. В Індії до ескадри повинен був приєднатись сухопутний корпус під командуванням адмірала Джона Елліота, дядька Чарльза.

Фактично ескадра була відправлена Дж. Пальмерстоном без відповідного рішення Парламенту і вже після цього в британському політикумі залунала звістка про початок війни з імперією Цин.

Протягом найближчого місяця Велика Британія опинилася в глибокій політичній кризі, яка супроводжувалася активним обговоренням китайської проблематики в пресі, полемічній літературі і, звичайно, в стінах Парламенту, де старі опоненти протиставили одне одному небачену до цього кількість аргументів і контраргументів.

В дебатах в єдиному контексті обговорювалися дії Дж. Пальмерстона (якого сильно підозрювали у таємній грі), його ставленика Ч. Елліота, зміст повноважень та межі юрисдикції суперінтендантів, моральний та матеріальний аспект торгівлі опієм, питання збереження національної гідності у відносинах з іншими європейськими націями та з китайцями. Хід дебатів заслуговує на особливу увагу.

В центрі скандалу опинився управляючий британською торгівлею в Китаї Чарльз Елліот. Уряд, і, зокрема, Форін офіс, не квапилися брати на себе відповідальність за дії Ч.Елліота, представляючи нові і нові підтвер-

дження того, що діючі інструкції не містили ані прямих, ані опосередкованих інструкцій, які б надавали суперінтенданту не тільки право розпочати війну, а й більше того — поширювати судову або адміністративну юрисдикцію навіть на британських резидентів, не говорячи вже про спроби впливу на місцеву адміністрацію.

Їх опоненти застерігали членів парламенту безоглядно вірити цим словам. Лорд Стенхоуп, зокрема, заявив: «якщо капітан Елліот не виконав яких-небудь приписів або інструкцій з Батьківщини, або зробив щось, що йому не наказувалося робити, то міністри Її Величності повинні були б відкликати його, незважаючи на його фамілію. Те, що він увесь цей час залишався на посту і продовжував свою діяльність, само по собі говорить про мовчазне схвалення його поведінки урядом» [5, с.47].

Політичні опоненти Пальмерстона з подвійною силою стали звинувачувати його в тому, що Ч.Елліот не мав права доводити ситуацію до війни, що він не мав прав і повноважень обіцяти наркоторговцям компенсацію за конфіскований опіум від імені королеви Великої Британії, тим паче, що сам Дж. Пальмерстон попереджав Елліота про особисту відповідальність тих, хто на свій страх і ризик продовжує порушувати закони імперії Цин.

Питання про дійсний зміст повноважень суперінтенданта стало окремою темою дискусії, яка розколола парламент на кілька фракцій.

Одна група намагалася довести, що Елліот не мав достатніх повноважень. В рамках цієї групи прибічники Дж. Пальмерстона доводили, що Ч.Елліот і не міг розраховувати на будь-які виключні повноваження, оскільки не був акредитованим цинським урядом як офіційний представник Великої Британії. Натомість, критично налаштована група доводила, що Дж. Пальмерстон, незважаючи на реальну можливість і неодноразові звернення суперінтендантів з проханням якщо не розширити, то, хоча б, більш конкретно визначити їх повноваження, свідомо не дав однозначної відповіді.

Окреме угруповання парламентарів, яке, умовно, можна визначити як лоббі Британської Ост-Індської компанії, наполягали на тому, що суперінтенданти мали достатньо повноважень для того, щоб зберегти мирну торгівлю і примножити ефективність британсько-китайської комерції. Обсяг цих повноважень визначався ними відповідними до обсягу юрисдикції суперкарго ОІК. Та Дж. Пальмерстон навмисно приховував від суперінтендантів цей факт, чим поставив їх в завідомо двозначне положення.

Ліберали, тим часом, розгортали власну лінію дискусії. Вони намагалися змістити акценти на дії китайської сторони, які містили загрозу власності, здоров'ю, особистої безпеки і, навіть, життя британських підданих. В епіцентр обговорення потрапили резонансні події, які свого часу спровокували декілька криз британсько-китайських відносин в Кантоні. Як правило, усі вони містили епізоди із успішними або безуспішними спробами китайців заарештувати або затримати британських підданих. При цьому

ліберальна риторика, яка була представлена, в тому числі і лордом Мінто, схилилася перебільшувати міру суворості обходження із моряками.

Натомість опоненти намагалися нагадати благородному лорду як про різницю між затриманням і арештом, так і про повагу до законів країни перебування британських громадян, і до того ж, про неприйнятність некритичного ставлення до оцінки подій, в результаті чого абсолютне виправдання дій Елліота могло конкурувати лише з огульним засудженням дій місцевої влади [5, с.44].

Опоненти правлячої політичної сили знову і знову поверталися до детального аналізу ролі самого Ч.Елліота в цих подіях, звертаючи увагу парламентарів і громадськості на ту обставину, що віддаючи наказ про від'їзд британських торговців і блокаду Кантона – єдиного пункту, де було дозволено торгівлю, Ч.Елліот автоматично брав на себе відповідальність за колапс торгівлі [5, с.44].

В числі аспектів тих подій, які стали об'єктом критичного осмислення, опинився і епізод, коли Ч.Елліот «забувши про прапор, під яким він служив», кинувся під захист португальського уряду і губернатора Макао лише для того, щоб протягом трьох днів зустріти ескадру, яка рухалася в регіон з Індії.

В процесі обговорення виявилось, що Ч.Елліот цілком обгрунтовано побоювався не отримати очікуваного підкріплення. Генерал-губернатор врешті решт дав таку відповідь на його прохання: «Я б не наважився довірити капітанові Елліоту керувати не лише над стількома кораблями, скільки я в змозі вислати, але і одним єдиним – найслабкішим моїм військовим кораблем» [5, с.45].

Здавалося, і цієї хвилі критики повинно було вистачити для відставки уряду, та його опоненти не зупинялися. Дж. Пальмерстону пригадали і епізод, пов'язаний з наказом Ч.Елліота не підписувати оповіщення провінційних чиновників про відповідальність за незаконну торгівлю опієм, коли американський флот тимчасово відтіснив британських перевізників від операцій в Кантоні. До того ж в ситуації, що утворювалася навколо «опіємного» конфлікту, майорили й нові, зовсім не бажані перспективи. З одного боку, у випадку, коли американська сторона прийняла б рішення про визнання блокади Кантона на невизначений термін, Велика Британія втратила б значну частину національного прибутку. З іншого боку, у випадку невизнання правомірності блокади, Америка могла б назвати свою ціну за невтручання в конфлікт на боці Пекіну, наприклад – вирішення на її користь питання про спірні території на півночі Американського континенту [5, с.46].

Дискусія, яка розтяглася декілька тижнів, нарешті, торкнулася і проблеми торгівлі опієм в цілому. Одним з найбільш переконливих виявилася позиція лорда Мельбуерна, який, з одного боку, розглядав причетність британських підданих до цього бізнесу як небажану. Він наполягав, що «не можна нікого за це покарати: ані торговців, ані споживачів зілля, що злов-

живали даним продуктом». В решті решт, на його думку, боротися з цією ганебною практикою, до якої була причетна навіть королівська фамілія, було потрібно. Але зупиняти в адміністративному порядку цю торгівлю вважалося неможливим, принаймні в світлі перспективи захоплення цього прибуткового ринку (зі всіма наслідками) іноземними конкурентами [6, с.27-28].

Підсумки цієї дискусії різнобічно проаналізовано в роботі М.П. Айзенштат та Т.Н.Гелла [7, с.217]. Головні аргументи сторони висловлювали на сторінках британської преси, яка потрапила в об'єктив дослідників.

Зокрема, орган консерваторів («Кворерлі Рев'ю») зробив огляд найбільш вдалих памфлетів на цю тему. В основному, інцидент в Кантоні і конфіскація опіуму розглядалися як результат неправильних дій Елліота і комісара Ліна [7, с.87]. Однак війна оцінювалася як вимушений, а, отже, виправданий, крок. Щоправда, виправдовували його різні кола британського істеблішменту не однаково.

Офіційна позиція вігів і торі збігалася лише в тому, що було необхідно ліквідувати принизливе становище британських підданих в Китаї, якому потурали британці протягом багатьох віків. Навіть незважаючи не те, що «Англія – не та країна, яка розпалює повстання і підтримує революції в іноземних державах, а веде лише мирну торгівлю і не бере участь у безумних планах», дії на відповідь були необхідними [7, с.88]. При цьому торгівля опієм не висувалася не передній план риторики торі і вігів. Певним виключенням тут може служити лише «Колоніал газет», яка виступала за компенсацію, яку китайці мали виплатити за конфіскований опій [7, с.89]. Але не цей мотив залишався основним.

Головним виправданням війни міг бути лише договір, «підписаний на двох мовах, який міг би забезпечити життя і власність англійських підданих і надасть можливість вести вільну торгівлю з будь-яким населеним пунктом в Китаї» [7, с.88]. Така думка обґрунтовувалася на сторінках «Таймс». І «Морнінг Пост» висловлювала свою повну згоду.

«Морнінг стар» безпосередньо зазначала: «Міністри не залучають нас у опіумну війну. Китайське питання не є питанням про опіум, він перестав бути таким з грудня 1838 року» [7, с.89].

Таким чином, в даному питанні торі і віги співпали в оцінці війни з Китаєм, чого не можна сказати про британських радикалів.

У власному друкованому виданні («Нозерн стар»), вони розгорнули шалену критику військових планів: «...несправедлива свара «крамарів» з Китайською імперією давала поживу газетам протягом минулого тижня; співдружність найманих писак працювала, вводячи усіх в оману» [180, с.88].

Радикали не сприймали запропоновану ліберальною і консервативною пресою інтерпретацію війни, як захід для напоумлення імперії Цин. Вони бачили цю війну в іншому плані: «Торговці опіумом виборюють своє право отруювати китайців, а уряд є знярядям в руках контрабандистів! Інтереси

контрабандистів водночас залишаються інтересами Шановної Ост-Індської компанії, найбільш крупного «крамаря» Індії» [180, с.89].

Та зрештою, Ч. Буллер, який представляв радикалів у Парламенті, також заявив, що «китайці – та єдина партія, яку слід було звинуватити у загостренні відносин». Дж. Юм, ще один парламентарій, який зазвичай брав активну участь у обговоренні колоніальних питань, висловив цю думку в іншому тлумаченні. Він визнавав, що торгівля опієм є незаконною, але дії китайців є агресивними з того моменту, коли виникла безпека для життя невинних британських підданих [7, с.89-90].

Таким чином обговорення в британському парламенті чітко демонструють одразу декілька важливих моментів. По-перше значна частина суспільства була проти торгівлі опієм, як речовиною небезпечною для здоров'я людей. З цього приводу сформувався цілком однозначна думка у британському суспільстві. Лише біля 10 процентів парламентарів не зважали на це і прагнули торгівлі опієм за будь-яку ціну. По-друге, попри всі суперечності і боротьбі за портфелі, що розгорнулася під час обговорення цього питання всі парламентарі зійшлися на думці, про те, що захист життя і здоров'я власних громадян і дотримання національних економічних інтересів є важливішим за будь-що інше. По-третє, було вироблено національну стратегію щодо питання про торгівлю опієм. Вона базувалася на тому, що Британія не повинна зупиняти цей бізнес одноосібно. Викорінення цього явища має починатися з міжнародних домовленостей і цій сфері. Найближче майбутнє не гарантувало початку цього процесу. Отже британський парламент засудивши торгівлю опієм, залишив за собою право не перешкоджати своїм комерсантам у ній, доки не з'явиться міжнародної заборони на торгівлю цим товаром.

Література:

1. **Бутаков А.М.** Опиумные войны: обзор войн европейцев против Китая в 1840-1842, 1856-1858, 1859 и 1860 годах/А.М.Бутаков. – М., 2002. – 400 с.
2. **Вавилов Н. Н.** Российско-цинские отношения [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://asiapacific.narod.ru/countries/china/rso_4.htm
3. **Зарина Л.Л.,** Лившиц С. Г. Британский империализм в Китае/Л.Л.Зарина, С.Г.Лившиц. – М., 1970. – 248 с.
4. **Фань Вэнь-лань.** Новая история Китая/Фан Вэнь-лань. – Т. 1, 1840-1901. – М., – 1955. – 600 с.
5. **War with China.** Stenogram of Ph. H. Stanhope speech. House of Lords. May 12, 1840//Hansad's Parliamentary Debates. Third series. Vol.54. – L., 1840. – Col. 43-48.
6. **War with China.** Stenogram of W. Lamb (Lord Melburn) speech. House of Lords. May 12, 1840//Hansad's Parliamentary Debates. Third series. Vol.54. – L., 1840. – Col.27-34.
7. **Айзенштат М.П.,** Гелла Т.Н. Английский партии и колониальная империя Великобритании в XIX веке (1815 – середина 1870-х гг.)/М.П.Айзенштат, Т.Н.Гелла. – М., ИВИ РАН. – 217 с.

Грицьких І.В. (м. Луганськ)

ПРОБЛЕМА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ПУЕРТО-РІКО (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – НА ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Проблема деколонізації Пуерто-Ріко вже протягом декількох десятиліть не залишає порядку денного спеціального комітету ООН. Самовизначення пуерториканського народу виявилось надзвичайно складним і суперечливим завданням. І навіть сьогодні, коли, здавалося, в цьому питанні намітився «корінний поворот», не стихають голоси, які закликають не складати зброї і продовжувати боротьбу за повну державну самостійність.

Цікаво, що питання про національно-політичне самовизначення не тільки ставилося, але й кілька раз «закривалося». Але ані пуерториканці, які мешкають на островах та за їх межами, ані представники Вашингтону, здається, жодного разу не поставилися серйозно до сприйняття цих результатів.

Так, у 1950 році Конгрес США Америки прийняв державний закон 600, який передбачав формування конституційного уряду мешканцями Пуерто-Ріко. 3 березня 1952 року проект Конституції представили народу Пуерто-Ріко, який і схвалив його 81 відсотком населення в ході референдуму. Проект був направлений на затвердження в конгрес США Америки і прийнятий 25 липня 1952 року на основі державного закону 447 за умови внесення конкретних змін в більш про права [2, С. 4]. В результаті всенародного референдуму і ратифікації закону конгресом народилася «Співдружність» Пуерто-Ріко, що є приблизним перекладом терміну на іспанській мові, використаного в Конституції: «Estado Libre Asociado de Puerto Rico».

Одразу після прийняття й ухвалення урядовими колами США Конституції Пуерто-Ріко, ООН виключила цю територію з переліку таких, на які поширюється декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам [1; 3; 4].

Починаючи з 1953 року США послідовно відстоювали свою позицію відносно статусу Пуерто-Ріко і компетенції органів ООН в цьому питанні. Вони постійно нагадували, що у своїй резолюції 748 (VIII) від 27 листопада 1953 року Генеральна Асамблея звільнила США від їх зобов'язань, що витікали з положень розділу XI Статуту ООН. З тих пір США незмінно наполягали на тому, щоб Пуерто-Ріко здійснило своє право на самовизначення, досягло повного самоврядування, вільним і демократичним волевиявленням вирішило вступити у вільну асоціацію із США і, таким чином, як недвозначно наголошується в резолюції 748 (VIII), більш не відносилось до сфери компетенції ООН [1].

Але в 1958 році, всього тільки через 6 років після «остаточного самовизначення» Законодавчі збори Пуерто-Ріко прийняли законопроект із проханням внести зміни до Закону про федеральні відносини. Наступного

року конгресу США були представлені три законопроекти, що передбачали зміну політичного статусу території, але по жодному з них не було ухвалено рішення. Потім, в 1967 році місцевим жителям було запропоновано зробити вибір між отриманням незалежності, входженням до складу США або збереженням статусу Співдружності. За останній варіант висловилися 60,41 відсотка учасників голосування [2, С.4].

27 лютого 1997 року до конгресу США був внесений новий законопроект (резольуція палати представників № 856, відома також під назвою «законопроект Янга» – на ім'я його автора) у зв'язку із запропонованим проведенням плебісциту в 1998 році.

У разі ухвалення такого закону президент США мав би підготувати і представити на схвалення Конгресу план на перехідний період тривалістю не більше 10 років, який забезпечив би досягнення Пуерто-Ріко повного самоврядування. Якби більшість учасників плебісциту висловилися за статус штату, то закон передбачав би, зокрема, вказівку в згаданому плані на перехідний період фактичної дати включення Пуерто-Ріко протягом 10 років до складу США. Таким чином, законопроект Янга фактично обумовлював позицію уряду США результатами плебісциту. Палата представників прийняла цей закон 4 марта 1998 року 209 голосами проти 208. Проте сенат не розглянув його до закінчення сесії Конгресу, і, таким чином, він втратив свою силу.

Не дивлячись на те, що Конгресу не вдалося зробити так, щоб результати голосування мали для уряду США юридичну силу, плебісцит був проведений в заплановані терміни 13 грудня 1998 року; у нім взяв участь 71 відсоток виборців, з яких 50,4 відсотка висловилися проти усіх запропонованих варіантів. У зв'язку з цим У. Клінтон заявив, що працюватиме разом з Конгресом і керівниками Пуерто-Ріко, «щоб дозволити пуерторіканцям краще зрозуміти, який з існуючих варіантів вони вважають кращим», і запевнив, що, як і раніше, «готовий реалізувати вибір більшості в питанні про майбутній статус Пуерто-Ріко» [2, С.13].

В червні 2000 року президент У. Клінтон зробив кроки до створення механізму для проведення офіційного діалогу з Пуерто-Ріко щодо його майбутнього політичного статусу. Ця ініціатива була запропонована після зустрічі в Білому домі між Президентом, пуерторіканськими політичними лідерами і членами конгресу США. 23 грудня 2000 року У. Клінтон видав меморандум з питання про врегулювання статусу Пуерто-Ріко. Згодом, в грудні 2000 року, була створена робоча група, яку попросили до травня 2001 року представити рекомендації щодо варіантів політичного статусу Пуерто-Ріко [5, С.8]. Основна мета Президента полягала в уточненні варіантів статусу, згідно з яким острів міг би отримати уряд, який, за словами представника Білого Дому, був би «повністю демократичним».

Ця ініціатива не залишилася без уваги спеціальних органів ООН. У Спеціальному комітеті знову було піднято три конкретні питання, пов'язаних з особливим політичним статусом Пуерто-Ріко і його недостатньо демок-

ратичними відносинами із США. До цих питань належали наступні: а) присутність озброєних сил США, що продовжується, в Пуерто-Ріко, і особливо на острові В'єкес; б) утримання під вартою в США пуерторіканців, виступаючих за незалежність, по звинуваченню в змові про заклик до заколоту і зберігання зброї; і в) застосування страти до пуерторіканців, засуджених за порушення федеральних законів [5, 9-10].

Сукупність наведених ознак дозволила Спеціальному комітету ООН з питань деколонізації залишати це питання в своєму полі зору, розглядаючи його як особливий випадок, коли за умови номінального виконання програми надання території прав на самоуправління, між нею і управляючою державою зберігаються відносини, які можна цілком обґрунтовано охарактеризувати як колоніальні.

Тим часом, в останні дні роботи адміністрації У. Клінтона існувала надія на конструктивне ставлення американських правлячих кіл до вирішення цієї проблеми [6, С. 8]. Але в січні 2001 року до влади в США прийшла нова адміністрація, яка мала відпрацювати власний підхід до проблеми. Рішення по Пуерто-Ріко було відкладене до ліпших часів. Тим не менше, під тиском світової спільноти і активістів руху за надання Пуерто-Ріко незалежності, американській адміністрації довелося йти на зустріч у виконанні найбільш злободенних вимог, і, серед іншого, нарешті припинили військові навчання на о. В'єкес і передали цю територію громадянській адміністрації [7, С.12].

22 липня 2004 року законодавчі збори Пуерто-Ріко прийняли резолюцію з рекомендацією про створення Засновницьких зборів Пуерто-Ріко. У 2005 році був запланований референдум для вибору переважного механізму розгляду питання про статус. Вибір намічався між скликанням Засновницьких зборів або процесом, що ініціюється урядом США [7, С. 7]. Але підсумки загальних виборів 2004 року показали, що обговорення питання про політичний статус зайде в безвихідь. Провідні політичні партії Пуерто-Ріко зайшли в глухий кут, і, не маючи достатньо повноважень, заблокували переговорний процес [8, С. 6].

Тим часом, в березні 2005 року Сенат прийняв законопроект що санкціонував проведення референдуму в липні, і включив скликання конституційної асамблеї в число можливих варіантів врегулювання питання про політичні відносини зі США. Після цього було урядовою ухвалою 13183 було утворено президентську цільову групу по статусу Пуерто-Ріко. Вона мала розробити критерії, які повністю відповідали б положенням міжнародного права відносно справжнього процесу самовизначення і деколонізації [9, С.12].

У грудні 2005 року Президентська цільова група з питання про статус Пуерто-Ріко опублікувала доповідь, в якій вона рекомендувала вирішити питання про статус Пуерто-Ріко у два етапи. По-перше, було запропоновано провести в 2006 році «санкціонований на федеральному рівні плебісцит», щоб з'ясувати, чи бажають пуерторіканці, щоб Пуерто-Ріко «зали-

шилося підконтрольним конгресу територією США, або щоб Пуерто-Ріко конституційним шляхом йшло до досягнення постійного статусу, відмінного від статусу території США». Цільова група також рекомендувала у випадку, якщо учасники плебісциту висловляться за зміну нинішнього статусу території, провести другий референдум, який дозволив би їм зробити вибір між статусом штату і незалежністю [8, С. 7].

Тим часом, на початку 2006 року ідея скликання конституційної асамблеї отримала підтримку з боку обох партій в США. 16 лютого американські сенатори внесли законопроект по статусу Пуерто-Ріко. У цьому законопроекті містився заклик «визнати право Співдружності Пуерто-Ріко на скликання конституційної асамблеї, щоб народ Пуерто-Ріко міг здійснити своє право на самовизначення і визначити процедуру ухвалення відповідного рішення в конгресі [8, С.7-8].

В той же час Президентська цільова група рекомендувала провести прямий референдум, щоб пуерторіканці могли вказати, якому з варіантів статусу вони віддають перевагу [8, С.8]. Конгрес відновив дебати з питання про політичний статус Пуерто-Ріко в 2007 році. 7 лютого в Палаті представників був представлений на розгляд Законопроект про демократію в Пуерто-Ріко. У цьому Законопроекті, зокрема, наголошується: «Державна виборча комісія Пуерто-Ріко проведе плебісцит в Пуерто-Ріко в ході роботи Конгресу 111-го скликання, проте не пізніше 31 грудня 2009 року [7, С. 8].

Як показала подальша історія, реалізація цього задуму мала статися не в 2009, а значно пізніше – вже за часів адміністрації Б. Обами. Лише в 2012 році був проведений черговий референдум про політичний статус, який пройшов в два етапи. На першому етапі жителі висловилися за зміну політичного статусу архіпелагу. За це проголосували 54 відсотків виборців. На другому етапі – 6 листопада 2012р. пуерторіканці вибирали новий політичний устрій і висловилися за надання Пуерто-Ріко статусу 51-го штату США. Цю пропозицію підтримали 65 відсотків тих, хто взяв участь у голосуванні. Разом з тим, 31 відсоток проголосували за надання архіпелагу статусу суверенної асоційованої держави в союзі із США. Тільки 4 відсотки підтримали повну незалежність території. (За іншими даними, 61,15% населення проголосували за приєднання до США, 33,31% – за надання архіпелагу статусу суверенної асоційованої держави в союзі із США, і 5,53% – за незалежність). Для остаточного включення Пуерто-Ріко до складу США формально потрібне лише рішення Конгресу.

Важко сказати наперед, чи не поповнить дане рішення колекцію своїх попередників, які так і залишилися на папері, без жодного шансу на практичне втілення. Але в одному можна бути впевненим: ув'язненні в внаслідок боротьби за незалежність пуерторіканці та їх прибічники не складуть рук, і будуть в подальшому виборювати право пуерторіканського народу на самовизначення в рамках незалежної держави.

Литература:

---

1. Резолюция 748 ГА ООН (A/RES/748(VIII)).//<http://www.un.org/russian/ga/8/docs/res8.htm>. **2. Решение Специального комитета**, касающееся Пуэрто-Рико, от 11 августа 1998 года (A/АС.109/2000/L.3). – 22 с. **3. Резолюция 1541** ГА ООН (A/RES/1541(XV)).//<http://www.un.org/russian/peace/decolonization/garesol.htm>. **4. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам** (A/RES/1514(XV)).//<http://www.un.org/russian/peace/decolonization/index.html>. **5. Решение Специального комитета**, касающееся Пуэрто-Рико, от 12 июля 2000 года (A/АС.109/2001/L.3). – 23 с. **6. Решение Специального комитета**, касающееся Пуэрто-Рико, от 12 июля 2000 года (A/АС.109/2001/L.3). – 23 с. **7. Решение Специального комитета**, касающееся Пуэрто-Рико, от 10 июня 2002 года (A/АС.109/2003/L.3). – 22 с. **8. Решение Специального комитета**, касающееся Пуэрто-Рико, от 13 июня 2005 года (A/АС.109/2006/L.3). – 17 с. **9. Краткий отчет о 6-м заседании** Специального комитета (по деколонизации), Нью-Йорк, 13 июня 2005 года (A/АС.109/2005/SR.6). – 13 с.

Гришечкин Д.Г. (г. Ростов-на-Дону, Россия)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭКСТЕНСИВНОГО МЕТОДА В РАЗВИТИИ ЕВРОРЕГИОНА «ДОНБАСС»

Сегодня Еврорегион «Донбасс» является межрегиональным трансграничным интеграционным объединением, куда входит Ростовская, Донецкая и Луганская область. Такая форма региональной трансграничной интеграции считается наиболее успешной и эффективной, позволяющий решать ряд значимых задач для интегрирующихся регионов. Именно с Еврорегионов начинался Европейский союз. Применение такой формы интеграции в практике российско-украинских отношений, несомненно, является значимым и актуальным событием.

С момента подписания договора о создании Еврорегиона «Донбасс» (чт. далее «ЕД») прошло ровно 2 года. Именно этот срок отводился этому новому и тогда еще не понятному для наших регионов (Донецкая, Луганская, Ростовская области) интеграционному объединению для прохождения, так называемого этапа становления.

Учитывая опыт строительства многих других Еврорегионов, стоит отметить, что основной целью этого этапа является институализация межгосударственных региональных отношений непосредственно в рамках Еврорегиона.

Сам же процесс такого рода институализации включает в себя формирование руководящих органов, создание рабочих групп и комитетов, проведение мониторинга в сфере социально-экономического потенциала и развития субъектов Еврорегиона, определение стратегии развития, поиск и выработка механизмов финансирования объединения, вовлечение экспертов в деятельность Еврорегиона, создание информационных площадок, формирование механизма обратной связи и другое.

Сегодня с уверенностью можно сказать, что этот этап успешно для «ЕД» пройден, не смотря на заявления ряда экспертов и некоторых СМИ о неэффективности проекта, слабых результатах или отсутствия результатов вовсе.

Более того, помимо успешного завершения этапа становления «ЕД», это интеграционное объединение показало и весьма внушительные практические результаты, а именно рост товарооборота внутри «ЕД» почти на 50 % процентов. Несомненно, это успех, если даже не прорыв для российско-украинских отношений в целом.

Возникает логичный вопрос, что же далее? Как будет развиваться наш Еврорегион и куда это развитие приведет?

А далее следует развитие «ЕД» двумя методами – интенсивным, где будут совершенствоваться механизмы взаимодействия внутри «ЕД» и экстенсивным, за счет расширения Еврорегиона Донбасс.

Именно последний метод мы бы хотели проанализировать и более детально рассмотреть.

Основной проблемой использования экстенсивного метода развития «ЕД» является выбор оптимального направления расширения Еврорегиона.

Целью данной работы является определение преимуществ и угроз использования экстенсивного метода в развитии «ЕД».

Для решения поставленной цели мы определили следующие задачи:

- Поиск предпосылок для использования экстенсивного метода.
- Определение базы для расширения «ЕД».
- Выявление наличия условий для использования экстенсивного метода.
- Учет рисков при использовании экстенсивного метода.
- Барьеры на пути расширения «ЕД».
- Определение вариантов использования экстенсивного метода.

Основными источниками для проведения данной работы послужили: официальный сайт «ЕД», официальный сайт Ростовской области, документы международных соглашений подписанных Ростовской областью, экспертные мнения, ряд СМИ (таких, как журнал «Эксперт», «Риа-новости. Украина», портал «Кавказский Узел», Портал «Внешнеэкономической информации» Министерства Экономического развития РФ и другие).

За прошедшие два года о «ЕД» было сказано и написано много как положительных мнений, так и отрицательных, причем последних было больше. Следует уточнить, что наиболее скептическую оценку о деятельности нашего Еврорегиона высказывали именно украинские эксперты. Точку под всеми этими мнениями, как положительными, так и отрицательными поставили показатели внешнеторгового оборота Ростовской области за 2011 год со своими партнерами по Еврорегиону (Луганской и Донецкой областями).

Для Ростовской области в 2011 году внешнеторговый оборот с Украиной составил 3,16 млрд долларов (на 47 % больше, чем в 2010 году). В этой сумме на экспорт приходится 489 млн, на импорт – 2,67 млрд долларов.

На вопрос, кому выгодно создание «Донбасса», красноречиво отвечают итоговые цифры прошлого года. Товарооборот Ростовской области с Донецкой вырос сразу на 65 %, составив 982 млн долларов (экспорт – 102 млн, импорт – 880 млн долларов). В товарообороте с Луганской областью эти цифры для Ростовской области чуть более шадящий: внешнеторговый баланс составил 226,8 млн долларов (рост на 26 %), из которых экспорт – 38,7 млн, импорт – 188,1 млн долларов.

В то же время для донской экономики при столь ощутимом отрицательном сальдо «ворота еврорегиона» стали существенным подспорьем, ибо экспорт в Луганскую область для ростовских предпринимателей вырос на 80 %, а в Донецкую – сразу втрое. Импорт же увеличился менее заметно – из Луганска на 34 %, из Донецка – в полтора раза.

И это только за первый год полноценного существования «ЕД». В дальнейшем данная тенденция к росту товарооборота продолжится.

Помимо роста товарооборота был успешно пройден этап становления «ЕД» как такового.

За эти два года было сделано следующее:

- Созданы руководящие и рабочие органы еврорегиона – Совет, Секретариат, его региональные отделения и рабочие группы по сферам деятельности.

- Организован мониторинг социально – экономического развития Луганской, Донецкой и Ростовской областей, данный мониторинг проводит автономное учреждение Ростовской области «Региональный информационно-аналитический центр»

- Создан информационный портал (веб-сайт) Еврорегиона «Донбасс» <http://www.euroregion-donbass.ru/>

- Представители Еврорегиона «Донбасс» 2 декабря 2011 года приняли участие в заседании Исполнительного комитета АЕПР (Ассоциации Европейских Приграничных Регионов) в г. Вааса (Финляндия), где рассматривался вопрос вступления Еврорегиона «Донбасс» в Ассоциацию. В дальнейшем наш регион получил членство в АЕПР

- Договоренность о финансировании проектов Еврорегиона Донбасс за счет бюджетов Ростовской, Луганской и Донецкой с 2013 года.

- Значительное увеличение числа социально-гуманитарных контактов внутри «ЕД», а именно, совместное празднование 75-летия РО, совместное празднование 70-летия подпольной антифашистской организации «Молодая Гвардия», проведение ряда круглых столов и научных мероприятий, посвященных проблеме российско-украинских отношений с привлечением экспертов и ученых России и Украины (таковых за последние 2 года состоялось около 10, то есть в среднем 1 мероприятие в 2,5 месяца).

- Повышение внимания к проблемам «ЕД» со стороны СМИ.

Данные успехи позволяют говорить о том, что «ЕД» находится в активной фазе своего развития, что впоследствии даст возможность получения ряда дивидендов как для субъектов «ЕД», так и для Украины и России в целом. Несомненно, все это крайне актуально в условиях развития интеграционных процессов между РФ и Украиной как основными стратегическими партнерами и братскими народами.

Продемонстрированные успехи привели к тому, что «ЕД» стал развиваться не только интенсивным путем, но появилась возможность использования экстенсивного метода развития.

Так в июне 2012 года от руководства Воронежской области поступило обращение «О вступлении в Еврорегион Донбасс».

Данное сообщение прокомментировал Губернатор Ростовской области Василий Голубев в своем микроблоге «twitter»: «Я не возражаю и даже готов выступить инициатором этого процесса.... На ноябрьское заседание Совета еврорегиона обязательно вынесем этот вопрос».

В самом ноябре 2012 года Воронежская область подписала соглашение о присоединении к Еврорегиону Донбасс.

Данный факт напрямую говорит о том, что успехи «ЕД» наглядно показали, что данная форма интеграции между нашими странами на региональном уровне эффективна и может давать хорошие результаты, которые открывают путь к расширению границ самого Еврорегиона Донбасс, а значит и к расширению возможностей.

Без успеха использования интенсивного метода развития «ЕД» невозможно было бы прибегнуть к экстенсивному методу, здесь прослеживается взаимосвязь между этими методами.

В этом ключе весьма логично, что Воронежская область сама проявила инициативу о вступлении в «ЕД». Это позволяет говорить о том, что начальное эффективное использование интенсивной модели развития Еврорегиона привело к оптимальному выбору экстенсивного метода, когда расширение происходит не за счет инициативы изнутри «ЕД», а за счет проявления инициативы о расширении извне.

Что же являлось предпосылками для появления возможности использования экстенсивного метода?

Одной из главных предпосылок для появления самого «ЕД» являлось наличие протяженной границы между Ростовской областью, Луганской областью и Донецкой областью, а так же запрос на трансграничную кооперацию со стороны общественности указанных выше областей.

Сюда же можно включить, что в конце 90-ых годов 20-ого столетия между Ростовской областью и рядом областей Украины (а именно Донецкой, Луганской и Запорожской областью) были подписаны соглашения о сотрудничестве.

А именно:

- 16.06.1998 г. Соглашение о торгово-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве между Донецкой областью Украины и Ростовской областью Российской Федерации.

- 25.03.1999 г. Соглашение о сотрудничестве между и Ростовской областью Российской Федерации и Луганской областью Украины.

- 18.07.2000 г. Соглашение между администрациями Ростовской области Российской Федерации и Запорожской области Украины о социально-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве

Эти соглашения в итоге благоприятно повлияли на процесс создания и становления Еврорегиона «Донбасс», что в конечном итоге привело к возможности его расширения и пополнения новыми участниками, такими как ВО, а это плюс 2,3 миллиона человек и 52,2 тыс. кв2, что при суммировании с основными показателями «ЕД» составит – общая площадь – 204 тыс. кв2 и численность – 13, 8 миллиона человек. Для сравнения территория Финляндии составляет – 338 тыс.км², а её население – 5,4 миллиона человек.

Теперь постараемся определить основную базу для расширения «ЕД» за чет Воронежской области.

Во-первых, следует отметить, что между Ростовской и Воронежской областями существует хорошо отлаженная инфраструктура, через территорию этих областей проходит международная автомагистраль «Е 115-М 4» «Москва – Новороссийск» и пролегает Юго-Восточная железнодорожная дорога, которая соединяется с Северокавказской железной дорогой.

Так же Воронежскую и Луганскую область соединяет трасса «Р 194» «Воронеж – Луганск».

Еще можно добавить, что через территорию Воронежской области области проходит стратегическая автомагистраль «Е 119 – М6» «Москва-Астрахань» или «Каспий» которая выходит к порту Оля, которой является частью «нового шелкового пути».

Во-вторых, воронежская область и Донбасс были тесно связаны исторически, что послужило созданию кооперационных связей между Донбассом и Воронежской областью, так в 1711 году (после провального Прутского похода и потери Азова) Воронеж стал губернским городом, административным центром Азовской губернии. В 1725 губерния получила название Воронежской, в это время Воронежу подчинялись территории Тамбовской, Липецкой и Донецкой области.

Успешное использование экстенсивного метода развития «ЕД» может осуществляться при наличии определенных условий.

Какие это условия?

Во-первых, это сохранение нынешних политических режимов в Украине и РФ, а так же сохранение тенденции к развитию межрегиональной интеграции между нашими странами.

Во-вторых, положительная динамика основных показателей «ЕД».

В-третьих, это развитие социо-гуманитарных связей как внутри «ЕД», так и с предполагаемым новым членом объединением, по средствам так называемой «народной дипломатии» и увеличении гуманитарных контактов и связей, где снижен «бюрократический порог».

И, в-четвертых, это сохранение запроса со стороны общественности на трансграничную интеграцию между нашими странами, которая позволяет решать вопросы приграничного сотрудничества и развития.

Но стоит так, же учитывать и риски расширения «ЕД» в ближайшее время.

Мы решили поделить их на внешние и внутренние риски.

К внешним рискам можно отнести – усиление мирового финансового кризиса, что не позволит развивать экономику «ЕД» в целом и в таких условиях говорить о расширении будут сложно.

Смена политического режима в Украине, что скорей всего приведет к ухудшению российско-украинских отношений в целом, а возможно и даже к серьезному кризису в них.

Интеграция Украины в НАТО, при таком развитии событий, скорей всего, разговаривать о как-либо расширении «ЕД» будет невозможно, да и само нормальное функционирование «ЕД» в его нынешнем виде будет

затруднено. Более того, скорее всего «ЕД» будут использован как инструмент давления, как со стороны России, так и со стороны Украины.

К внутренним рискам можно отнести — бюрократические препятствия на пути развития процесса расширения нашего Еврорегиона, где большинство проектов останутся пылиться в кабинетах высоких чиновников.

Нежелание или незаинтересованность одной из сторон в расширении «ЕД», так например Донецкая область может и не желать такого расширения (за счет вхождения Воронежской области), так как Донецкая и Воронежская область не имеют общих границ и в некоторой степени удалены друг от друга.

Медлительность в принятии решений. В таких условиях вхождение Воронежской области в состав «ЕД» может затянуться на годы, что в конечном итоге может привести к потере актуальности расширения «ЕД».

Стоит отметить, что на данный момент существует вариант расширения Еврорегиона Донбасса не только за счет вхождения Воронежской области.

Есть альтернативные долгосрочные варианты расширения. В стадии рассмотрения и обсуждения сейчас находятся проекты по созданию Еврорегиона Азов или Еврорегиона Кубань-Крым, куда должны войти Ростовская область, Краснодарский Край, Автономная Республика Крым, Запорожская область. Естественно, состав участников пока вирируется и только определяется. Инициативы и усилия по созданию этих Еврорегионов возникали и возникают периодически и в течение длительного времени.

В случае реализации задуманных инициатив по созданию новых Еврорегионов на Юге России и Юго-Востоке Украины и их успешного развития этих интеграционных образований, в дальнейшем, можно даже сказать в долгосрочной перспективе станет логичный вопрос об объединении достаточно схожих интеграционных объединений и в одном макро-регионе.

Такой вариант развития событий существенно сможет изменить российско-украинские отношения в положительную сторону. Своего рода это можно будет назвать прорывом.

Таким образом, мы можем заключить, что использование экстенсивного метода развития «ЕД» при условии сохранения всех текущих тенденций в экономической и гуманитарной сфере позволит открыть новые горизонты и новые возможности для наших регионов и для стран в целом.

Так же стоит отметить, что успешное использование экстенсивного пути развития «ЕД» и повышение эффективности использования интенсивного метода развития даст возможность говорить и предполагать не только об успехе трансграничной региональной интеграции между РФ и Украиной, но и интеграцией более серьезного уровня, например участие Украины в Таможенном Союзе.

Кроме того, успешное функционирование расширенного варианта «ЕД» позволит накопить опыт и отработать механизмы в трансграничном сотрудничестве между нашими братскими странами.

Гребенюк В.С. (г. Луганск)

НАЧАЛО АНГЛО-ФРАНЦУЗСКОГО КОЛОНИАЛЬНОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ И БОРЬБА ПРАВЯЩИХ КРУГОВ ЛОНДОНА ЗА ВЫРАБОТКУ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА, 1755-1756.

Проблема колониального противостояния Лондона и Парижа 1755-1763 гг., широко освещена, как в зарубежной, так и отечественной историографии [1, 2, 3]. Однако при всем обилии опубликованных исследований по-прежнему остаются достаточно слабо изученными или вовсе обойденными вниманием важные аспекты этой борьбы. В частности особый интерес вызывает проблема эволюции взглядов британского истеблишмента на проведение внешней и колониальной политики государства и влияние этих взглядов на действия кабинетов Его Величества, последовательно сменявшихся в ходе этой войны. Поэтому в рамках данной статьи делается попытка выявить особенности формирования и реализации внешней и колониальной политики «Туманного Альбиона» на начальном этапе англо-французского противостояния.

Эскалация колониального конфликта между Великобританией и Францией в Северной Америке после серии военных столкновений в долине р. Огайо заставила к началу 1755 г. правительства обеих держав занять активную позицию в отстаивании своих интересов за океаном. Более того в Лондоне успела оформиться и начала активно действовать так называемая «партия войны», возглавлял которую сын короля Георга II герцог Камберленд вместе со своим сподвижником Г. Фоксом [4, с.355]. Их главной задачей являлось возбуждение воинственных настроений в народе и срыв любых попыток мирного урегулирования конфликта. Поэтому безуспешные старания главы правительства герцога Ньюкасла избежать очередного колониального конфликта окончательно провалились, когда после отъезда монарха в Ганновер в апреле того года в стране был временно установлен Регентский совет во главе с Камберлендом.

Единственным препятствием к немедленному объявлению войны было нежелание британцев выступить в роли агрессора. Ожидая начала военных действий на континенте, принимались все меры для ограничения французских морских сил и торговли. В июле 1755 г. британский адмирал Э. Хоук получил приказ от Адмиралтейства на проведение между Уэссаном и мысом Финистерре каперских рейдов по захвату коммерческих и военных судов французов. Подобные приказы в дальнейшем стали выдаваться и другим британским капитанам, способным проводить военные операции. Как следствие в течение года было захвачено около 300 французских судов, на сумму 6 000 000 долларов, и около 6 000 французских матросов [5, с.317]. Так Великобритания начала необъявленную морскую войну.

Вскоре активное ведение военных действий началось и в Северной Америке. Прибывший туда в 1755 г. британский генерал Э. Бреддок приступил к реализации плана по захвату долины р. Огайо, разработанного герцогом Ньюкаслем и лордом Камберлендом. Однако плохая организация вместе с высокомерным поведением генерала, в результате которого он оттолкнул от себя множество индейских союзников, привели к провалу всей компании. Ее кульминацией стала битва, состоявшаяся 9 июля 1755 г. у р. Мононгахела, в ходе которой отряд Бреддока был рассеян, а сам военачальник убит. Единственным успешным предприятием стала операция против французской Акадии, завершившаяся окончательным завоеванием полуострова Новая Шотландия.

Обострение англо-французских противоречий за океаном активизировало в Лондоне борьбу правящих кругов по вопросам реализации внешнеполитического и колониального курса страны. Для более ясного понимания истоков сформировавшихся взглядов ведущих политических деятелей, принимавших активное участие в этой борьбе, необходимо в общих чертах обрисовать основные векторы развития геополитической доктрины «Туманного Альбиона» в то время.

К обозначенному периоду сложились две основные концепции реализации внешнеполитических интересов Великобритании. Первая утвердилась со времен «Славной революции» 1688 г. и заключалась в активном вмешательстве в европейскую континентальную политику, посредством вступления в союзы, создания коалиций, при необходимости участия в военных действиях. Сторонниками этой концепции считались представители преобладающей части партии вигов, закрепившие за собой руководящую роль во властных структурах государства после воцарения Вильгельма III Оранского, поэтому и называлась она «вигской». Возникновение второй концепции, хотя и можно отнести к еще более раннему периоду, так как связана она была с «изоляционистским» курсом не вмешательства в дела Европы и использованием разногласий конкурентов в собственных интересах, однако важнейший ее принцип — концентрация государственных интересов за океаном и использование могущественного флота, как основного средства к их достижению, — был принят несколько позже — во времена премьерства Р. Уолпола (1721-1742) представителями оппозиционной группировки вигов. Последние вместе с большинством партии тори были главными идеологами второй концепции, поэтому в историографии она получила название «торрийской» или стратегии «голубой воды» [3, с.24]. Немаловажно, что эти концепции никогда не представляли оформленную программу того или иного политического лидера, находящегося у власти, но лишь отражали основную направленность его политического курса, в котором могли сочетаться различные элементы каждой из них.

Поскольку проведение внешней политики государства в рассматриваемый период концентрировалось в руках первого лорда казначейства (фак-

тического главы правительства — В.Г.) герцога Ньюкасла, его позиция оказывалась определяющей. Как член господствующей партии вигов, он был приверженцем доктрины активной континентальной политики, а так же выступал в поддержку Ганноверских владений Георга II, за что пользовался его расположением. Войну с Францией Ньюкасл стремился предотвратить, организовав ее изоляцию, посредством субсидных договоров с европейскими державами и созданию антифранцузской коалиции.

Важный шаг в направлении этого курса был сделан 30 сентября 1755 г. благодаря подписанию соглашения с Россией. Согласно его статьям последняя обязывалась предоставить в случае угрозы военную поддержку Ганноверу в обмен на субсидию в 500 000 ф. ст. За несколько месяцев до того Георг II заключил подобный договор и с правителем Гессен-Касселя.

Эти меры вызвали бурное возмущение оппозиции. Одним из ее лидеров и главным противником концепции Ньюкасла был член оппозиционной группировки вигов — Уильям Питт Старший. В течение всей карьеры он оставался поборником колониальной экспансии, а его яркие и не редко резкие речи обеспечили ему к тому времени множество влиятельных, как покровителей, так и врагов. В числе последних из-за открытой антиганноверской позиции и связи с «Лейстерским домом» (опальной политической группировкой наследника престола — В.Г.) практически сразу оказался Георг II. Тем не менее, сохранял политическое влияние Питт благодаря поддержке коммерческих кругов Сити, за свою твердую и выгодную им позицию.

Между тем, поскольку мнение Ньюкасла оставалось решающим, субсидные договора с Россией и Гессеном все же были одобрены парламентом. Следующий шаг согласно этой стратегии был сделан в сторону Пруссии.

В этом премьер вновь натолкнулся на протест Питта. Хотя последний никогда не был противником сближения с державой Фридриха II, тем не менее, в тот момент он рассматривал его как нежелательное и на это у него были свои основания. Во-первых, соглашение с прусским монархом аннулировало бы его «силезский долг» (займ, взятый Фридрихом у Великобритании после захвата Силезии в 1740 г. — В.Г.). Во-вторых, хотя предоставление субсидий не оговаривалось, было очевидно, что в случае начала военных действий Великобритании сложно будет избежать этих выплат. В-третьих, впутывание страны в политические союзы в Европе отвлечет множество сил и средств от основного заокеанского театра, на котором британцам необходимо было выступать.

Тем не менее, точка зрения Ньюкасла оказалась определяющей, поэтому 16 января 1756 г. в Вестминстере была подписана англо-прусская конвенция. Не смотря на то, что в ней не указывалось ни одного из возможных противников и по своей сути она являлась строго оборонительным соглашением, неволью она стала причиной смены сложившейся в Европе системы союзов — «дипломатической революции».

Известный российский историк Н. Н. Яковлев, занимавшийся изучением проблем международных отношений в Европе накануне Семилетней войны, по этому поводу писал следующее: «Причины, побудившие Великобританию пойти на сближение с Пруссией, носили куда более серьезный характер, нежели желание защитить Ганновер... более обоснованной представляется точка зрения, согласно которой Сент-Джеймский двор, не сбрасывая окончательно со счетов Ганновер... главной задачей считал вовлечение Франции в войну на европейском континенте с тем, чтобы облегчить Великобритании борьбу за колонии» [7, с.182]. С выше обозначенным можно согласиться, однако, с некоторой оговоркой. Руководители внешней политики «Туманного Альбиона» в то время – герцог Ньюкасл и граф Холдернесс (секретарь Северного департамента – В.Г.), благодаря которым состоялось подписание англо-прусской конвенции, являлись сторонниками континентального курса и проблемы заокеанских владений их мало интересовали. В то время как главный идеолог колониальной экспансии – Питт, как известно, еще не был приверженцем англо-прусского союза. Поэтому, считать, что в момент подписания соглашения перспективам колониальной политики уделялось особое внимание не вполне верно, однако тот факт, что со временем, после смены правительства, в изменившихся реалиях международных отношений его значение было переосмыслено, представляется вполне допустимым.

Известие о Вестминстерской конвенции вызвало особое возмущение в Париже, поскольку она была расценена там, как антифранцузская. В результате началось активное франко-австрийское сближение, которое привело к подписанию 1 мая 1756г. оборонительного договора в Версале. К тому же итогом Вестминстерского соглашения стало преобразование русско-австрийского оборонительного союза в наступательный и развитие франко-русского сближения.

Таким образом, концепция Ньюкасла по созданию антифранцузской коалиции рассыпалась как карточный домик. Более того, его внешнеполитическая деятельность стала катализатором обратного процесса – вместо изоляции Франция вступила в широкую коалицию континентальных держав. Как следствие по британским позициям вскоре был нанесен первый удар.

В апреле 1755г. тулонская эскадра неожиданно атаковала британский остров Менорку. Решающим стало морское сражение, состоявшееся 20 мая 1756г., в результате которого вспомогательная флотилия адмирала Дж. Бинга была отброшена, после чего остров перешел в руки французов. Тремя днями ранее – 17 мая, Великобритания объявила войну Франции, на что последняя ответила 20 июня. Так обе страны официально вступили в очередную колониальную войну.

Новость о потере Менорки вызвала негодование общественности и волну критики со стороны оппозиции, упрекавшей правительство в неспособности предотвратить этот акт. В частности Питт обвинял герцога Ньюкасла

и первого лорда Адмиралтейства Дж. Ансона, которые, как он утверждал, были проинформированы о готовившейся экспедиции в Тулоне, но ничего не предприняли для защиты средиземноморских позиций Великобритании.

Тем не менее, главным лицом, на которого возложили всю ответственность, стал адмирал Бинг. Сразу же по прибытию в Лондон он был обвинен в том, что не сделал всего возможного, чтобы снять осаду с острова или уничтожить французский флот. По законам того времени за таким обвинением следовал расстрел. Не вдаваясь в подробный анализ тактических ошибок, совершенных Бингом в ходе сражения, представляется очевидным, что столь суровая мера наказания в момент, когда критикуемое со всех сторон правительство пыталось найти способ сохранить свою репутацию, имела откровенно политические мотивы. Причем эта особенность была сразу же озвучена ведущим оппозиционером: «Главный судья Уиллис прямо сказал ему (Ньюкаслу — В.Г.), что первой необходимостью был расстрел Бинга. Никакое меньшее наказание не удовлетворит возмущение людей. Ньюкасл не нуждался в этих советах, его первой реакцией на новость о бедствии была — спасти собственную шкуру, отдав приказ о незамедлительном проведении суда и вынесении приговора Бингу» [6, с.280-281].

Между тем в Лондон пришло известие об еще одной потере в другом конце света — в августе того года в результате форсированной атаки франко-индейского отряда капитулировал форт Освего в Америке.

Новости о последних потерях, резонансное «дело Бинга», начало войны в Европе, после вторжения Фридриха II в октябре 1756 г. в Саксонию, к которой оказалась не подготовлена Великобритания — все это окончательно пошатнуло и без того непрочные позиции кабинета Ньюкасла.

Таким образом, не смотря на спровоцированную «партией войны» агрессию на море и в колониях, к началу очередного англо-французского колониального конфликта британское правительство в целом оказалось не подготовленным, о чем свидетельствуют результаты неудачных операций и потерь в Америке и Средиземном море. К тому же, недалёковидность руководителей внешней политики «Туманного Альбиона» привела к провалу попытки создания крупного антифранцузского альянса и обратному процессу вступления Франции в широкую коалицию европейских держав в ходе так называемой «дипломатической революции». Хотя, как выяснилось впоследствии, вступление Франции в этот альянс к выгоде британцев привязало ее обязательствами к континентальной войне в ущерб колониальной. Кроме того противостояние политических группировок Лондона на начальном этапе войны породило стремление к выработке новой модели реализации внешнеполитических и колониальных интересов Великобритании. Неудачная попытка кабинета Ньюкасла провести собственную модель привела к министерскому кризису. Поэтому формирование нового правительства, из представителей противоположных взглядов, стало главной проблемой политической жизни страны на ближайшее будущее.

Литература:

---

1. Corbett J. S. England in the seven years' war a study in combined strategy – V.1. – L., N-Y, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and co, 1907. – 476 p.; Middleton R. The Bells of Victory: The Pitt-Newcastle Ministry and Conduct of the Seven Years' War 1757-1762 – Cambridge University Press, 2002. – 268 p. **2. Ерофеев Н. А.** Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. – М.: Наука, 1964. – 166 с. **3. Соколов А. Б.** Политическая борьба по вопросам внешней и колониальной политики в XVIII веке: автореферат дис.... доктора исторических наук: 07.00.03/Соколов Андрей Борисович. – М., 1995. – 32 с. **4. Ruville A.** William Pitt, Earl of Chatham – V.1. – L.: W. Heinemann; N-Y: G. P. Putnam's Sons, 1907. – 391 p. **5. Мэхэн А. Т.** Влияние морской силы на историю, 1660-1783 – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 634 с. **6. Williams B.** The life of William Pitt, earl of Chatham – V.1. – L., N-Y, Bombay and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1913. – 408 p. **7. Яковлев Н. Н.** Британия и Европа – М.: ИВИ РАН, 2000. – 294 с.

Дем'янчук А.М. (м. Луганськ)

РЕФОРМУВАННЯ ООН В ПЛАНАХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ І В СТРАТЕГІЇ К. АННАНА, 1997-2005 РР.

На сьогоднішній момент Організація Об'єднаних Націй продовжує відігравати важливу роль в міжнародних відносинах. В той же час, нові тенденції розвитку світових процесів вимагають істотного оновлення та реформування Організації. Це, насамперед, пов'язано з тим, що останнім часом, на її адресу лунає справедлива критика стосовно неспроможності вирішувати конфлікти, які все частіше спалахують в різних регіонах світу. Важливе значення для підвищення ефективності та авторитету ООН має складний і довготривалий процес реформування, який було розпочато одразу після її створення.

На сьогодні в офіційних і неофіційних проектах реформування Організації, які висуваються окремими державами, можна зустріти не тільки і не стільки завдання зі збільшення її ефективності у вирішенні статутних завдань. Мова скоріше йде про необхідність збереження або зміну системи контролю над нею. В цьому не складно упевнитися, якщо ознайомитися з основними працями на цю проблематику, які вийшли як в Україні так і за кордоном [Див., напр.: 1-4; 11; 13 та ін.].

Позиції постійних членів ООН щодо визначення напрямку реформування доволі схожі. Наприклад, Росія, Великобританія і США різко висловлюються проти перегляду прав «п'ятірки» і виступають за незначні зміни в Статуті [10].

Стратегічне завдання для Російської Федерації полягає в тому, щоб відстояти статус «великої держави», а також дотримання принципу ухвалення будь-яких рішень, що стосуються реформи Ради, консенсусом. Стосовно питання розширення ООН, то Росія дотримується погляду, що Німеччина і Японія є сильними кандидатами в оновлену Раду Безпеки, і в той же час вважає, що РБ не повинна бути розширена тільки за рахунок цих двох членів. Розглядається також ідея відміни заборони на повторне переобрання непостійних членів. Виходячи з цього розуміння інтересам Росії понад усе відповідало б якесь «пакетне» рішення реформи.

Що стосується проекту реформування, якого загалом дотримується, США, то він був розглянутий ще Адміністрацією Джорджа Буша-старшого. Відповідно до її позиції, виходячи з того, що Америка вносить велику частку фінансів до бюджету ООН, вона повинна здобути право контролювати забезпечення і виконання всіх програм і, звичайно, ж впливати на дії організації в цілому. США виступають за створення Ради з прав людини і Комісії з мирного будівництва, реконструкції і реалізації стабілізаційних проектів в країнах, які пережили конфліктні ситуації [10].

Стосовно позиції КНР, то, як і раніше, офіційний Пекін розглядає Організацію як важливий форум для викладу своїх ідей і поглядів, інструмент для реалізації глобальних планів і намірів і не схиляється до розширення РБ.

Якщо проаналізувати підходи до вирішення даної проблеми, до яких схиляються держави – не постійні члени РБ ООН, можна, звісно, побачити прямо протилежну інтенцію. Наприклад, загальним для позиції Латинської Америки є прагнення збалансувати статус Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки і Соціальної та Економічної Ради, а також зробити їх керованими для країн, що розвиваються. Єгипет в свою чергу запропонував переглянути практику застосування права вето постійними членами Ради Безпеки. Крім того, Каїр заявив про необхідність перегляду практики введення Радою Безпеки санкцій проти тієї або іншої держави. Стосовно питання розширення Ради Безпеки, Єгипет вбачає необхідність того, щоб в РБ були представлені мусульмани і араби [10].

Позиція Японії була виражена в документі МЗС під назвою «Пріоритети Японії в питанні перетворення ООН». Держава виступає за розширення членства Ради Безпеки, яка повинна придбати нових постійних і непостійних членів. Не є виключенням і країни Африканського континенту, які так само підтримують ідею розширення членського складу РБ, і надали свій проект резолюції [10].

Отже, процес реформування ООН ускладнюється через існування великої різниці у поглядах на задачі реформування між постійними та тимчасовими членами РБ.

У період між 1997 та 2005 роками спостерігався новий етап в історії ООН, який ознаменувався піком активності найбільш дієвого реформатора за всю історію організації – Кофі Аннана. Його погляд на процес реформування був викладений наприкінці XX століття в рамках доповіді на засіданні ГА ООН. Він, оминаючи відверто спірні питання, спробував знайти ґрунт, на якому усі без виключення члени ООН отримали б шанс підвищити ефективність Організації, зробити її менш громіздкою, більш дієвою і такою, що більш оперативно реагує на виклики сучасності, а також реалістичнішою в своїх цілях і зобов'язаннях.

Н січня 1997 року Генеральний секретар згрупував департаменти, фонди і програми Організації Об'єднаних Націй по чотирьом тематичним напрямкам: мир і безпека, економічні і соціальні питання, гуманітарні питання і питання розвитку. А вже 17 березня того ж року в листі на ім'я Голови ГА він виклав суть першого напрямку своєї програми організаційної перебудови: скорочення адміністративних витрат Секретаріату, створення нового – менш громіздкого – апарату, злиття трьох департаментів до єдиного Департаменту з економічних і соціальних питань; зміцнення ролі координатора-резидента як керівника міждержавної групи Організації Об'єднаних Націй і здійснення подальших кроків у напрямі використання спільних приміщень і служб, зміни принципів роботи з персоналом та підвищення його безпеки [6].

14 липня 1997 року Генеральний секретар представив свою доповідь під назвою «Оновлення Організації Об'єднаних Націй: програма реформи» [14]. У ній містився тематичний огляд основних елементів реформи, презентувалася створювана Генеральним секретарем нова структура керівництва і управління, а також резюмувалися ключові секторальні заходи, які здійснювалися і пропонувалися державам-членам.

У вересні 1997 року були зведені в єдине Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини усі програми діяльності в області прав людини. До того ж був призначений Верховний комісар [8].

8 вересня 2000 року ГА був прийнятий знаковий документ – «Декларація тисячоліття ООН». Дана декларація задала вектор для подальшого перетворення системи і діяльності ООН, тому що конкретні завдання, як передбачалося, дозволили б виробити реальні ініціативи для підвищення її ефективності.

Таким чином, вже через два роки після початку рішучих перетворень, ООН, виходячи із заяв і промов Генерального секретаря, почали плано-мірно створюватися дієві механізми реального реформування Організації. В результаті багатомісячної роботи, яка велася силами Групи стратегічного планування і спеціально залучених фахівців і робочих органів ООН, 6 вересня 2001 року був опублікований документ, озаглавлений «План здійснення Декларації тисячоліття ООН» [7]. Доповідь містила комплексний і всеосяжний огляд актуальної ситуації, а також можливі стратегії дій з реагування на виклики і загрози, сформульованих 147 главами держав і урядів і всіма 189 державами-членами, які прийняли Декларацію тисячоліття.

У березні 2004 року ГА ООН прийняла дві резолюції, які відобразили динаміку просування реформ в області вдосконалення процесу планування і складання бюджету Організації Об'єднаних Націй [13]. Також було опубліковано підсумкову Доповідь Генерального секретаря «При більшій свободі: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх», перш за все, позбавлення від нужди, за рахунок збільшення фінансової допомоги; екологічні проблеми [12].

Отже, процес реформування Організації, який набув відчутніших змін у 1997-2005 роках і зрушився в напрямку, заданому К.Аннаном в його програмній доповіді, перевів в епіцентр міжнародної дискусії загальні питання «оздоровлення» ООН. Питання розширення впливу окремих держав та блоків в органах Організації, які відповідають за питання «війни та миру», залишилося «на полях» порядку дня.

Література:

1. Барышев А. П. Мировая политика и Организация Объединенных Наций. 1945-2009. М. : Общество дружбы и развития сотрудничества с зарубежными странами, 2009. – 1342с. 2. Боголій Ю. М. Проблема реформування ООН і позиція Сполучених Штатів Америки/Ю. М. Боголій//Вісник Київського Національно-

го Університету імені Тараса Шевченка. Історія. — К., 2006. — Вип. 87-88. **3. Борзова А.Ю.** Реформирование ООН и позиция стран Латинской Америки//ООН: история и вызовы современности. К 60-летию Организации Объединенных Наций: Доклады и выступления. Международная научная конференция, 5-6 октября 2005 года, г. Москва/Отв. ред. Ан. А. Громыко, В. Г. Джангирян; ред. Л. П. Атаманенко. Сост. В. К. Алексеев, О. В. Андреева. — М.: Изд-во РУДН, 2005. — С.16-30. **4. Віднянський С.В., Мартинов А. Ю.** Україна в ООН: 60 років участі в розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. 2006 **5. Доклад** Генерального секретаря ООН «Глобальное видение — местное звучание: стратегическая программа Организации Объединенных Наций в области коммуникации» (А/АС.198/1997/СРР.1). — Нью-Йорк, ООН. — 27 июня 1997 года. **6. Доклад** Генерального секретаря «Безопасность и защита персонала Организации Объединенных Наций» (А/55/494) — Нью-Йорк, ООН. — 18 октября 2000 года. — 29 с. **7. Доклад** Генерального секретаря «План осуществления Декларации тысячелетия ООН» (А/56/326). — Нью-Йорк, ООН — 6 сентября 2001 года. — 74 с. **8. Доклад** Генерального секретаря «Укрепление системы Организации Объединенных Наций: программа дальнейших преобразований». (А/58/351). — Нью-Йорк, ООН. — 5 сентября 2003 года. — 25 с. **9. Обновление ООН.** Программа реформы. Доклад Генерального секретаря. Рационализация деятельности вспомогательного механизма Экономического и социального совета (А/51/950/Add.2). — Нью-Йорк, ООН. — 7 октября 1997 года. — 7 с. **10. ООН:** история и вызовы современности. К 60-летию Организации Объединенных Наций: Доклады и выступления. Международная научная конференция, 5-6 октября 2005 года, г. Москва/Отв. ред. А. Громыко, В. Г. Джангирян; ред. Л. П. Атаманенко. Сост. В. К. Алексеев, О. В. Андреева. — М.: Изд-во РДУН, 2005. — 259 с. **11. Письмо** Генерального секретаря от 17 марта 1997 года на имя Председателя Генеральной Ассамблеи ООН «Укрепление системы ООН. Бюджет по программам на двухгодичный период» (А/51/829) 1996-1997 годов». — Нью-Йорк, ООН. — 17 марта 1997 г. — 17 с. **12. Плоскова А. Б.** Реформирование ООН и пересмотр ее Устава. Реформа Совета Безопасности. — М.: Диалог-МГУ, 1998. — 96 с. **13. Резолюция,** принятая Генеральной Ассамблеей ООН по докладу Пятого комитета (А/58/573). Пятьдесят восьмая сессия. Пункт 121 повестки дня (А/RES/58/270). — Нью-Йорк, ООН. — 19 марта 2004 года. — 38 с. **14. Циватий В. Г.** ООН у системі координат глобального світу ХХІ століття: інституціональні традиції, цивілізаційний вимір, сучасні виклики/В. Г. Циватий//Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць. — К., 2005. — Вип. 55. Ч II.

Ельчев А.А. (г. Луганск)

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ФАКТОР ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РОССИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В 1991-2010 ГОДАХ

После распада СССР 26 декабря 1991 года, на территории Центральной Азии возникло 5 независимых государств: Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Киргизстан и Таджикистан. Будучи некогда частью огромного государства, имеющего выход к мировому океану, Центральная Азия перешла в положение «отдельного региона», отрезанного от глобальных международных процессов. Раздел нефтегазовых коммуникаций единого топливно-энергетического комплекса бывшего СССР между новыми независимыми государствами привёл к ослаблению их взаимосвязей между собой и фактически отрезал от ведущих мировых рынков. «Распад в конце 1991 года наибольшего по территории государства в мире привёл к образованию «чёрной дыры» в самом центре Евразии» — писал в своей книге «Великая шахматная доска» Збигнев Бжезинский [1, 108].

Наличие запасов энергоресурсов мирового значения, изменение баланса сил, появление нерегиональных игроков во внутренних процессах создали предпосылки для превращения Центральной Азии в один из самых нестабильных регионов мировой политики. Интересы ведущих государств, по освоению и добычи энергоресурсов, привели к началу новой «Великой игры», в условиях новой системы международных отношений и с другим количеством участников.

Во внутривнутриполитическом плане все государства переняли принципы демократии западного образца. Фактически руководство новых независимых государств возглавляли представители бывшей советской номенклатуры. Важной общей чертой центральноазиатских государств также были антироссийскость и ориентация на национализм [1, 20].

На начало 90-х главным вектором внешней политики для республик Центральной Азии остаётся Российская Федерация. Постепенное сокращение дотаций в бюджет из центра (СССР, а за тем Россия) требовал самостоятельного решения экономических вопросов, решить которые на тот момент фактически был в состоянии лишь нефтегазовый сектор экономики.

Процесс формирования внешней политики Российской Федерации относительно Центральной Азии, определение места и роли региона в системе национальных интересов проходил достаточно сложно. Переориентация внешнеполитического вектора на Запади реализация различных проектов либерального типа привели к резкому ослаблению исторических, культурных, политических и экономических связей. Немаловажную роль сыграло и то, что в 1991 году большая часть ведущих политических сил в России выступала за продолжение политики дистанцирования от цент-

ральнoазиатских республик, рассматривая регион как препятствие на пути построения рыночной экономики и сближение с Европой[2, 127]

«Дефицит силы» в Центральной привёл к усилению деструктивных процессов таких как наркоторговля, экстремизм, межэтнические конфликты. Главной проблемой для России стала обстановка на таджикско-афганской границе. [7, 126]

Анализ исторических источников показывает, что в начале и середине 90-х годов единая политика Кремля в Центральной Азии фактически отсутствовала. Внешнеполитические действия стран Центральной Азии и Российской Федерации были в первую очередь сопряжены с ситуативным реагированием на угрозы и вызовы национальной безопасности. В решении различного рода вопросов наиболее эффективной формой оказались двусторонние отношения.

Во второй половине 90-х наблюдается изменение приоритетов во внешней политике России. Политические элиты Москвы осознают невозможность быстрого и полного выхода России из Центральной Азии, а так же бесперспективность этого шага. Всё больше проявляется интерес к энергоресурсам региона, экспорт большей части которых на ключевые мировые рынки на тот момент был невозможен без участия России. Очень важную роль в возрождении интереса на центральноазиатском направлении также сыграло появление геополитического влияния США и экономическая экспансия КНР.

В 90-х годах основная часть нефти и газа региона экспортировалось при посредничестве Российской Федерации, что вызывало желание политических элит создать возможность самостоятельного выхода на мировой рынок. Ответным шагом стал проект Каспийского Трубопроводного Консорциума, ознаменовавший серьёзный энергетический интерес России в Центральной Азии. Данный проект позволил сохранить лидерство России в экспорте энергоресурсов региона и усилить своё геополитическое влияние. Акционерное участие Казахстана позволило временно снизить напряжённость в энергодиалоге региона с Россией.

Таким образом, наблюдается существенная трансформация во внешней политике России Центральной Азии – переход от поспешной политики дистанцирования к осознанию необходимости восстановления экономических связей, а так же использование энергетического рычага в интеграционных процессах. Только с приходом к власти Владимира Путина и частичной интеграцией Российской экономики в мировую – у России возрастает интерес к традиционным сферам влияния.

С начала XXI столетия начинается новая Великая игра за господство в Центральной Азии, фактически являющейся геополитическим противостоянием за доступ и разработку стратегических запасов энергоресурсов. Активизация таких сильных акторов мировой политики как США и КНР, а так же их возросшая заинтересованность в энергоресурсах Центральной Азии, не были молчаливо встречены российской стороной.

Российская Федерация так же имеет свои ключевые интересы в нефтегазовом секторе региона. Центральназиатские государства располагают существенными запасами углеводородного сырья, что рассматривается Москвой как способ обеспечения своих интересов [3, 58].

С 2000-х годов одним из приоритетов нового курса российской внешней политики стало налаживание эффективного сотрудничества со странами Центральной Азии, в первую очередь в энергетической сфере: добыча, переработка и экспорт нефти и газа. Стал вопрос о необходимости создания единого экономического пространства, совместном решении проблем связанных с безопасностью и увеличением объёмов наркоторговли.

В 2000 году было подписано соглашение о создании Евразийского Экономического Сообщества, куда вошли Казахстан, Таджикистан, Киргизстан, Россия и Беларусь. Целями данной организации были провозглашены: создание общих таможенных границ и продвижение процесса формирования единого экономического пространства. В 2001 году для повышения уровня эффективности взаимодействия и укрепления доверия в военной области, главами 6 государств (России, КНР, Казахстана, Узбекистана, Киргизии и Таджикистана) было подписано соглашение о создании ШОС. В 2002 году было принято решение о преобразовании ДКБ в полноценную военно-политическую организацию – ОДКБ, что свидетельствует о частичном переходе от двустороннего типа отношений, к многостороннему. Это стало своеобразным плацдармом для постепенного восстановления своих геополитических позиций России в Центральной Азии.

Благодаря гибкой политике и активной поддержке Москвы в 2001-2003 годах корпорация «Газпром» законтрактовала практически весь объём газа, который должен быть добытым в регионе. Благодаря этому Казахстан, Туркменистан, Узбекистан и Киргизстан получили стабильный рынок сбыта, а Российская Федерация увеличила объёмы поставок газа на экспорт почти на четверть.

Фактически главными игроками в новой Великой игре, с начала 2000-х годов, выступают США и Россия, имея диаметрально противоположные цели. США заинтересованы в создании полностью самостоятельного региона Центральная Азия, с внешнеполитическим вектором обращённым на «Запад». Российская Федерация рассчитывает на сохранение и укрепление своих позиций в регионе с целью дальнейшей интеграции в рамках постсоветского пространства. На стороне ключевых игроков выступают и другие акторы: Турция, Пакистан и ЕС – как союзники США, КНР, Иран – как союзники России, однако на правах партнеров [4, 114].

После событий 11 сентября 2001 года и начала военной операции «Незакрушимая свобода» в Афганистане, центральназиатские государства рассматриваются США как необходимая опора в реализации своих национальных интересов. Увеличение военного присутствия в регионе (Киргизстан и Таджикистан), поддержка политических элит, заинтересованных

в ослаблении российских позиций в регионе (Узбекистан), проект «Великой Центральной Азии» [8], свидетельствуют о стремлении занять лидирующие позиции в регионе и ослабить влияние России. Ответными мерами Москвы стало создание своей военной базы в Киргизстане, а так же сохранение своего военного присутствия в Таджикистане.

Отдельного внимания заслуживает деятельность КНР в регионе. Как уже отмечалось выше, Пекин занимает относительно пророссийскую позицию, но на правах партнёра в делах Центральной Азии. Анализ источников показывает, что основной интерес сконцентрирован в области безопасности и расширении сотрудничества в энергетической сфере. Несмотря на строительство нефте- (2004 г.) и газопроводов (2007 г.) из Центральной Азии в КНР, российская сторона рассматривает Пекин в большей степени как союзника в противостоянии с США, нежели как конкурента в энергетической сфере.

Начиная с 2008 года — времени прекращения большинства контрактов об экспорте энергоресурсов из региона на мировые рынки, у России возникают некоторые трудности с пролонгацией. Государства Центральной Азии, получив определённый геополитический опыт, начинают самостоятельно использовать своё положение для поиска новых партнеров и рынков сбыта. Параллельно с этим КНР постепенно продолжает увеличивать объёмы импорта нефти и газа из региона без посредничества России.

Таким образом, очевидно, что Россия, обеспокоена увеличением геополитического влияния США в Центральной Азии, одновременно не в состоянии эффективно противостоять постепенной экономической экспансии КНР. В целом и Москва и Пекин одинаково заинтересованы в сохранении стабильности в регионе и ограничении усиления Запада на центральноазиатском пространстве. В стратегическом же плане интересы двух государств пересекаются в энергетической сфере и фактически являются конфронтационными.

Итак, в первом десятилетии XXI столетия Центральная Азия стала ареной борьбы России, Китая и США за доступ к стратегическим источникам энергоресурсов, а энергетический фактор стал самым влиятельным аспектом формирования российской внешней политики в центральноазиатском регионе, главным проводником и движущей силой которой стал «Газпром».

Литература:

1. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы/Бжезинский З.; пер. с англ. О. Ю. Уральской. — М.: Международные отношения, 2000. — 256 с. 2. **Казанцев А.** «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия/А. Казанцев. — М.: Наследие Евразии, 2008. — 248 с. 3. **Ковалев П. А.** Текущая и перспективная роль российских нефтяных компаний на мировом рынке энергоресурсов/П. А. Ковалев//Актуаль-

ные валютно-финансовые проблемы мира. — М.: МГИМО-Университет, 2006. — С. 56-66. **4.** Концепция внешней политики Российской Федерации, утвержденная Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 28 июня 2000 г.//Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002. Хрестоматия в четырех томах/редактор-составитель Т.А. Шаклеина. Том IV. Документы. — М., МГИМО (У) МИД России, РАМИ, АНО «ИНО-Центр», 2002. — С.109-121. **5.** Концепция внешней политики Российской Федерации, утвержденная Президентом Российской Федерации Д.А.Медведевым 12 июля 2008 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/7856>. **6.** Концепция внешней политики Российской Федерации, утвержденная Распоряжением Президента Российской Федерации Б. Н. Ельциным 23 апреля 1993 г.//Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002. Хрестоматия в четырех томах/редактор-составитель Т.А. Шаклеина. Том IV. Документы. — М., МГИМО (У) МИД России, РАМИ, АНО «ИНО-Центр», 2002. — С.19-50. **7. Симония Н. А.** Центральная Азия как арена энергетических и геополитических интересов ведущих мировых держав/Н.А. Симония//Азиатский многоугольник. — М.: ИД ГУ ВШЭ, 2007. — С. 111-131. **8. Тулепбергенова Б.** Идея «Большой Центральной Азии» во внешнеполитических дискуссиях в США/Тулепбергенова Б. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://iwep.kz/stariysite/index.php?option=com_content&task=view&id=1541&Itemid=63

Іванченко О. Г. (м. Київ)

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ ХОРВАТІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАШІВ

Необхідність аналізу діяльності хорватських радикалів-устахів зумовлюється фактом, що їхні політичні концепції стали ідеологічним підґрунтям тих сил, що вплинули на подальшу долю майбутньої Югославської федерації і розвиваються сьогодні. Важливим є дослідження шляхів, мотивів, якими керувались члени усташського руху при спробах вирішення політичних питань, що стосувались шляхів розвитку хорватських земель. Вивчення досягнутих ними результатів дозволить науковцям провести паралелі й глибше проаналізувати розвиток українських національних політичних рухів, а знання історичної проблематики Хорватії сприятиме взаєморозумінню між хорватським і українським народами та зміцненню двосторонніх відносин між нашими державами.

Джерельну основу роботи склали насамперед законодавчі документи [2], збірники матеріалів з історії становлення хорватського усташського руху та його подальшого політичного розвитку [1;3], а також програми політичних партій та організацій [4;5], що стали основою для розробки усташської організаційної програми. Історіографія базується на новітніх дослідженнях зарубіжних авторів і відбиває окремі аспекти передумов та причин, що призвели до появи радикальних ідей в середовищі хорватських політиків [7;12;15], висвітлює події, що сприяли поширенню усташських ідей про хорватську незалежність [16;18;19], демонструє загальний історичний фон, на якому розвивались ці ідеї [8;9;14;20].

Завершення Першої світової війни на початку листопада 1918 р. стало переломним моментом в історії хорватських земель. Розпад Австро-Угорської монархії, до складу якої останні входили з другої половини 19 ст. дав можливість хорватам самостійно вирішувати майбутнє існування. Але саме вищезгадані події поставили перед лідерами хорватських земель багато гострих проблем, пов'язаних з післявоєнним переосмисленням політичних, економічних, міжнаціональних відносин у відповідності з новою міжнародною ситуацією.

Коли хорватські території були складовою Австро-Угорщини, усі проблемні питання щодо політичної діяльності вирішувались керівними органами монархії, а хорвати, хоча й були представлені в усіх гілках влади, остаточно на рішення центральної влади не впливали. Відтепер же хорватська еліта мала самостійно сформувати і керівні органи, і виконавчу систему, і суд. Але в середовищі хорватських національних політичних лідерів не було єдиного рішення цієї проблеми. Лише незначна частина політиків вважала, що розпад Австро-Угорщини – чудова можливість про-

голосити незалежність Хорватії та розпочати самостійне державне будівництво. Насамперед це були члени радикальної Чистої партії права (утворилась ще у 1895 р. і очолювалась Й. Франком, а з 1915 р.-А. Павелічем), члени якої виступали проти утворення будь-якого державного об'єднання югослов'янських народів і у майбутньому саме вихідці з цієї партії сформулюють усташський рух [7, S.444-445]. Радикали відстоювали насамперед ідею необхідності врешті-решт розірвати усі домовленості, які так чи інакше обмежують права хорватів. Але ця сила мала в даний період незначний вплив на перебіг подій в хорватських землях.

Крім політичних причин виникнення усташського руху слід звернути увагу і на економічні (питома вага хорватських земель в економіці КСХС була дуже високою) [16, S.174] та проблеми міжетнічних протиріч у хорватських землях [20, С.687].

Рух крайніх хорватських усташів, які стали на шлях терористичної боротьби з центральною владою, розпочав формуватися ще у 1918 р., після утворення КСХС. Тоді незначна кількість прихильників хорватської незалежності емігрувала до Італії, Болгарії, Угорщини для подальшої підпільної політичної діяльності.

Проголошення про встановлення режиму диктатури короля Олександра у КСХС, а з ним і про перейменування останнього на Королівство Югославія, що послідувало за кривавими подіями у Скупщині, стимулювало ріст чисельності прихильників радикальних ідей [14]. В таких умовах А. Павеліч, член Чистої партії права та лідер хорватських ультраправих емігрантів розпочав організаційне оформлення руху, що отримав потім назву усташського. Він поновив контакти з терористичною організацією македонських земель—ВМРО (Внутрішня Македонська Революційна Організація), а також мав зв'язки з італійськими та німецькими політиками. Так, з 1932 р. в італійському МЗС функціонував відділ «Хорватія», що займався в основному справами усташів. Італія надала притулок більшості усташських лідерів. Конкретні надії усташі покладали на співпрацю з новою владою в Німеччині [15, С.224].

Після налагодження міжнародних контактів, забезпечення усташам політичної, економічної підтримки ззовні, А. Павеліч звернув увагу на нагальну необхідність створення єдиного координаційного центру всіх усташів і тому сформував нову організацію — «Усташі — хорватська революційна організація», до складу якої увійшли хорватські емігранти з різних європейських країн, яких спільна мета об'єднала на італійських територіях [11]. А для якнайшвидкого злиття розділених усташських формувань у єдиний потужний рух, А. Павеліч розробив спеціальну програму—«Принципи усташського руху» (1933 р.), де пропагувалась ідея за допомогою збройного повстання визволити хорватські землі для подальшого самостійного і незалежного існування в межах історичних кордонів [4, S.3-6]. Також, відображаючи політичні права хорватів, усташі за зразком членів Чистої партії права проголошували

ли: «...ми боронитимемо хорватську державну самостійність і боротимемось, щоб у Хорватії панував лише хорватський народ...» [5, S.20-21].

Після зміни влади в Югославії у 1935 р. для усташського руху почався новий період діяльності в нових умовах. Справа в тому, що нова влада дещо зменшила тиск на діяльність політичних партій та організацій і усташі одразу скористались цим моментом. З 1937 р. почалось поступове повернення хорватських ультраправих у хорватські землі. Так, повернулися М. Будак, Ю. Францетіч, Й. Мілковіч. Для організації їхньої діяльності голова усташського руху А. Павеліч написав спеціальні «Правила» щодо організації і подальшої діяльності усташських формувань. Документ, датований 1938 р., містив чітко прописані головні завдання усташів, методи їхньої боротьби, мету і засоби її втілення [2, S.43]. Крім того, було прописано склад руху, умови приєднання до нього та організаційну структуру усташських організацій. Проголошення автономії хорватських земель у 1939 р. усташі зустріли з певним розчаруванням, адже їхньою метою від початку діяльності була ідея незалежності. Вже у 1940 р. з'явилось Повідомлення А. Павеліча Батьківщині [5, S. 49], де вказувалось, що головною метою усташів залишається державне звільнення і воно втілиться в життя за допомогою союзників. Така заява мала в основі міцне підґрунтя, адже ще на початку 1940 р. італійський лідер і головний союзник усташів Б. Муссоліні запропонував А. Павелічу створити спільний план розколу Королівства Югославія та утворити з частини її території «незалежну» хорватську державу.

Перебуваючи в Італії, лідер усташів протягом 1940 р. і на початку 1941 р. постійно проводив переговори з Б. Муссоліні і запевняв його, що усташське керівництво сприятиме політиці італійців на Балканах в обмін на допомогу італійців у проголошенні самостійності хорватських земель [5, S.57]. З цього моменту усташі чекали нападу держав Троїстого Пакту на Югославію, щоб у подальшому встановити свою владу в хорватських землях.

Гітлер визнав Хорватію частиною сфери впливу інтересів Італії, що в результаті й вирішило прихід усташів й Анте Павеліча до влади. 10 квітня 1941 р., на п'ятий день війни країн Осі проти Югославії, Славко Кватернік, що виступив по загребському радіо, проголосив утворення Незалежної держави Хорватія (НДХ). Одразу ж після цього розпочалася розбудова новоствореної держави.

Таким чином, діяльність хорватських усташів спрямована була на досягнення повної незалежності хорватських земель. Для втілення у життя цієї ідеї хорватські ультраправі використовували усі методи боротьби, не зупиняючись навіть перед терористичними актами. Зрештою, поставлене завдання було виконане і на політичній карті виникла Незалежна Держава Хорватія. Нетривале існування цієї «самостійної» держави підтвердило загальновідомий факт – методами терору і фізичного знищення народів неможливо створити міцної, незалежної країни.

Література:

1. **Čulinović F.** Dokumenti o Jugoslaviji./F.Čulinović – Zagreb.: Školska knjiga, 1968.
2. **Конституции буржуазных стран.**/[без указ. сост.]. – М–Л.: Соцэґиз, 1936. – Т. II: Средние и малые европейские страны. – 1936. – 664 с.
3. **Matković H.** Na vrelima hrvatske povijesti. Dokumenti./H. Matković – Zagreb.: Golden marketing, 2006. – 576 с.
4. **Starčevićeva** hrvatska stranka prava/[bez avtora i obs.]. – Zagreb.: b. izd., 1907. – 31 с.
5. **Ustaša.** Dokumenti o ustaškom pokretu/[priredio P.Požar]. – Zagreb.: Zagrebačka stvarnost, 1995.
6. **Анте** Павелич – лидер усташей/Хронос. Всемирная история в интернете. Биографический справочник – <http://www.hrono.ru>
7. **Boban Lj.** Maček i politika HSS/Lj. Boban. – Zagreb.: Liber. – Knj.2. – 1974, 479 с.
8. **Залесский К. А.** Кто был кто во второй мировой войне: в 2 т./К. А. Залесский. – Москва.: АСТ, 2004. – Т. 2: Союзники Германии. – 2004. – 492 с.
9. **Історія** Центрально-Східної Європи/[ред. Л. Зашкільняк]. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 660 с.
10. **Кожемьякин М.** Наградная система «Независимого государства Хорватия» (1941-1945 pp.)/Живой журнал – [http:// m'kozhemyakin.livejournal.com/1844.html](http://m'kozhemyakin.livejournal.com/1844.html)
11. **Кожемьякин М.** Хорватские усташы. История и преступления/«Самиздат» – http://samlib.ru/m/mihail_kozhemjakin/ustasa.shtml
12. **Косик В. И.** Опыт истории страны, которой не было (Сербия в 1918-1941 гг.)/В. И. Косик//Славяноведение. – 2002. – № 5. – С. 22-35.
13. **Matković H.** Hrvatska politika u prvome svjetskom ratu/H. Matković//Hrvatska politika u 20. stoleću. – 2006. – S. 69-93.
14. **Романенко С. А.** Югославия: история возникновения, кризис, распад, образование независимых государств/С. А. Романенко. – Москва, 2000. – 500 с.
15. **Ромов Р. Б.** Усташы: теория и практика борьбы за национальные интересы/Р. Б. Ромов//Югославянская история в новое и новейшее время. – М., 2002. – С. 223-233.
16. **Simović-Bobetko Z.** Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj/Z. Simović-Bobetko. – Zagreb.: Hrvatski institut za povijest. – Knj. 1., 1997. – 448 с.
17. **Станоевич Б.** Усташский министр смерти. Анатомия преступления Андрия Артуковича/ Б. Станоевич. – М.: Прогресс, 1989. – 248 с.
18. **Фрейдзон В. И.** Борьба хорватского народа за национальную свободу/В. И. Фрейдзон. – М.: Наука, 1970. – 266 с.
19. **Фрейдзон В. И.** Хорватский национальный радикализм (великохорватская идеология) в XIX веке/В. И. Фрейдзон//Славяноведение. – 1998. – № 5. – С. 18-23.
20. **Яровий В. І.** Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX ст./В. І. Яровий. – К.: Генеза, 2005. – 816 с. 125-144

Ллюк Т.В. (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ПІДСУМКИ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1991-2011 РР.).

Українсько-грецькі відносини в галузі освіти є стабільними. Вони мають під собою історичне підґрунтя, духовну і релігійну спадщину античної та візантійської культури. Особливого значення українсько-грецьке освітнє співробітництво набуло в умовах євроінтеграційних прагнень України, де інтерес представляє як розвиток двостороннього партнерства із Грецією, як країною-членом ЄС, – так і досвід цієї країни, яка сама нещодавно пройшла шлях адаптації системи власної освіти до стандартів європейського освітнього простору.

Значне коло проблем становлення і розвитку освітнього співробітництва країн у новітній період знайшло висвітлення в статтях та матеріалах конференцій. Передумови розвитку освітянської співпраці країн простежуються шляхом аналізу монографії відомої вченої-еллініста Н.Терентьевої [15]. До теми складнощів розбудови міждержавних відносин періоду їх становлення звертається перший Посол України в Греції Б.Корнієнко [11]. Питання сучасного стану освітнього співробітництва країн аналізувалися в роботах українських дипломатів – Г.Тищенко [21; 22], Є. Конопацького [9; 10] та М.Дьоміної [4]. Серед праць, присвячених розвитку контактів українських університетів із грецькими варто відзначити роботи українських освітян К.Балабанова, Н.Клименко, Є.Савельєва, Л.Глушенко [3; 7; 8]. Проблеми національної освіти грецьких громад України та їх зв'язків із Елладаю розроблялися в монографіях Н.Терентьевої [16; 17], К.Балабанова [2; 17], С.Пахоменка [2].

Представлена розвідка являє спробу узагальнити досвід освітнього співробітництва, набутий українським та грецьким народами за двадцять років співпраці; з'ясувати фактори, що вплинули на розбудову ефективного освітнього партнерства та проаналізувати перспективи співпраці.

Після проголошення незалежності України, вперше за всю історію відносин двох народів їх контакти отримали розвиток на широкій державно-правовій основі. В 1991-2006 рр. відбулося становлення договірно-правової бази міждержавного співробітництва, яка, наразі, покриває всі напрями двостороннього гуманітарного партнерства [5].

Традиції освітньої співпраці було закладено ще в 1959 р., коли студенти з Греції розпочали навчання в ВНЗ України, переважно медичного, технічного та будівельного профілю [15, с.106]. За цей час в Україні було підготовлено понад 320 грецьких фахівців. Наразі, в рамках міждержавних домовленостей лімітована кількість студентів навчається в українських універси-

тетах на умовах державного фінансування. Окрім того, всі бажаючі мають змогу отримати вищу освіту на компенсаційній основі.

Зміна геополітичних реалій у 1990-х рр. та становлення України, як незалежної держави сприяли виходу контактів на інший рівень. Українські освітні заклади отримали змогу самостійно впроваджувати власну міжнародну діяльність. Утвердження Україною євроінтеграційного курсу розвитку підвищило важливість розбудови ефективного освітнього співробітництва з європейськими народами, що є вагомим компонентом сучасної системи міжнародних відносин [13]. Традиційно дружній характер українсько-грецьких зв'язків, а також активізація політичного діалогу у 2-й пол. 1990-х рр. обумовили інтенсифікацію партнерства між освітянами, насамперед, вищої школи.

Наразі, укладено понад 20 прямих угод про співробітництво між українськими та грецькими університетами. Інтенсивно розвивається співпраця в рамках реалізації міжнародних програм. Безпрецедентною акцією, що дозволила комплексно представити освітній потенціал України широкому загалу грецької громадськості стало проведення 28-30 травня 2001 р. у м. Афіни Днів освіти України в Греції. На форумі свої можливості, освітні програми та курси для іноземних студентів продемонстрували 16 провідних українських університетів [20]. Як наголосив відповідальний співробітник Міністерства освіти Греції К. Велідіс: «ця зустріч із ряду тих, які реалізують в Греції освітні заклади країн Євросоюзу. Дуже приємно, що Україна тут представлена в такому широкому масштабі. Враховуючи високий рівень освіти в українських ВНЗ, що добре відомо грецькій громадськості, думаю, ця зустріч буде результативною» [1].

На жаль, відсутність комплексної державної програми репрезентації освітнього потенціалу та брак фінансування, перешкоджає проведенню масштабних заходів на постійній основі. Надалі партнерство, здебільшого, реалізовувалося шляхом співпраці окремих університетів.

Особлива роль у розвитку відносин України та Греції в галузі освіти належить Маріупольському державному університету (надалі – МДУ), який наразі являється центром грецької освіти та грецького національного відродження в Україні. Університет активно впроваджує розвиток зв'язків з освітніми, громадськими та урядовими установами Греції; стажування викладачів та студентів у Греції; проведення на його базі різноманітних заходів за участю грецьких гостей та прийом делегацій; проведення міжнародних семінарів та науково-практичних конференцій; обмін науковою та культурною інформацією; спільна участь в міжнародних програмах і проєктах. З 2005 р. при закладі функціонує єдиний на пострадянському просторі Інститут грецької діаспори. В 2006 р. було акредитовано Екзаменаційний центр Міністерства національної освіти Греції з правом проведення іспитів на отримання Міжнародного сертифікату з новогрецької мови [6, с.208-209].

Заклад розвиває співпрацю із Іонічним університетом, Афінським національним університетом ім. І.Каподистрія, Яннінським університетом, Фракійським університетом ім. Демокрита, Національним університетом ім. Аристотеля м. Салоніки, Інститутом неоелліністичних досліджень, Патрським університетом, Македонським університетом, Мерією о. Калімнос, Грецькою Палатою Міжнародної Торгівлі, Генеральним секретаріатом греків зарубіжжя, Генеральним консульством Грецької Республіки у м. Маріуполь, Центром стратегічних досліджень «Стратеджі Інтернешнл». Результатом багаторічних контактів університету із МЗС Греції стало підписання у вересні 2005 р. Угоди про співробітництво між МДУ та МЗС Греції [12].

Про особливу роль МДУ у відносинах між двома країнами свідчить і той факт, що університет – єдиний в Україні вищий навчальний заклад, який за роки незалежності двічі відвідували президенти Республіки Греція К. Стефанопулос (1997 р.) та К. Папуляс (2008 р.).

Традиційно розвивається й співпраця грецьких університетів та окремих їх підрозділів українськими ВНЗ медичного та технічного профілю. Налагоджено також інтенсивну співпрацю між класичними університетами нашої держави з традиційно сильною школою елліністів та навчальними закладами, що розташовані на територіях компактного проживання грецьких громад України, з провідними університетами, урядовими та громадськими організаціями Греції. Неабиякий інтерес для грецької сторони представляє співробітництво із мистецькими закладами України. Активно розвивається співробітництво і в рамках міжнародних проектів Tempus Tacis з підготовки фахівців економістів туристичної галузі та сільського господарства.

Ефективним напрямом співробітництва є забезпечення умов для поширення грецької мови на теренах України, насамперед, в середовищі грецької діаспори. Цьому сприяє організаційна, фінансова та методична допомога з боку грецьких державних та громадських інституцій, реалізація програм грецького Уряду та ЄС (спеціальний розділ «Грецька освіта за кордоном» в рамках II Програми ЄС по підтримці розвитку грецької освіти (1994-1999 рр.). Завдячуючи цілеспрямованій роботі з боку грецької сторони, вивчення новогрецької мови станом на 2010/2011 рр. було запроваджено у 89 навчальних закладах України, де за допомогою 118 вчителів її опановує 5821 учні [14]. Головним чином, викладання ведеться в регіонах компактного проживання греків, де активно діють осередки національного відродження. Так, до середини 2000-х рр. відбулося поширення викладання як дисципліни навчального плану на Донеччині [2, с.137-139]. З 2011 р. в рамках загальноосвітньої школи її вивчають й у м. Біла Церква та м. Скадовськ Херсонської області, а також у ЗОШ № 25 м. Одеса і ЗОШ № 94 м. Києва [2, с.133-134].

Методичне сприяння та допомогу з боку грецької сторони активно отримують і кафедри грецької філології українських університетів. Так, при

Таврійському національному університеті з 1996 р., завдяки фінансуванню грецького Благодійного фонду «Олександрос С.Онассис» працює Науково-методичний центр «Бібліотека Тавріка». Відчувають постійну підтримку і створений при ЛНУ ім. І.Франка Центр грецької мови та культури ім. А. Еласонського та Центр елліністичних студій і грецької культури ім. А. Білецького при КНУ ім. Т. Шевченка. При останньому, за допомогою міжнародної програми «Ясон», було укомплектовано бібліотеку грецької наукової та художньої літератури, книжковий фонд якої нараховує 1800 примірників [8].

Наразі ведеться робота із запровадження вивчення української мови в Греції. З 2009 р. її викладання проводиться на відділенні славистики Філософського факультету Афіського національного університету ім. І.Каподистрія. Цей проект було започатковано ще у 1996 р. в рамках домовленостей із КНУ ім. Т. Шевченка, проте, організаційні неузгодженості, брак фінансування та науково-методичних матеріалів тривалий час перешкождали втіленню планів [19].

Відсутність же державної програми поширення української мови за кордоном зводила її впровадження до викладання у школах при товариствах української діаспори. Так, з 2000 р. у м. Афіни працює факультативна українська школа при Культурно-освітньому центрі «Берегиня». Станом на 2009 р. в ній навчалось понад 100 дітей [18, с.220]. Окрім того, здобути освіту українські діти мають змогу і в суботній школі при товаристві «Берегиня» та недільній школі при товаристві «Українсько-грецька думка». Обидві внесені до списку закордонних навчальних закладів Міжнародної української школи. Проте, на жаль, питання легалізації цих навчальних закладів у Греції не вирішене.

Підсумовуючи наведене, можемо констатувати, що за двадцять років розвитку відносин між освітянами обох країн було закладено основи стабільного партнерства на міждержавному рівні, зафіксовано багато нових форм контактів, накопичено різноманітний досвід співпраці. Особливістю процесу розвитку українсько-грецьких зв'язків є не тільки різноманітність форм, їх постійне розширення та вдосконалення, а й сталість цього процесу. Подальша спільна діяльність повинна набути більш конкретного характеру та втілюватися у вигляді розробки і впровадження конкретних проектів та пропозицій, що сприятимуть розвитку та розширенню двосторонніх зв'язків України та Греції та дозволить вийти на новий рівень поєднання зусиль у галузі освіти.

Література:

1. **Абгарова І.** Дни образования Украины в Греции // *Основа*. – 2001. – 30.05-05.06. – № 22 (314).
2. **Балабанов К., Пахоменко С.** Національно-культурне та громадське життя греків України у другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття. – Маріуполь, 2006. – 206с.
3. **Балабанов К.** Україна-Греція: с любовью

в сердце. Выступления, статьи, интервью, размышления. — Донецк, 2004. — 504с.

4. Дьоміна М. Співробітництво України та Греції в гуманітарній сфері//Науковий вісник Дипломатичної Академії.—Вип.5.—К., 2001. — С.69-75. **5. Ілюк Т.** Становлення та розвиток договірно-правової бази культурно-освітнього співробітництва України та Греції в 1991-2005рр.//Вісник Київського славистичного університету/Редкол.: Ю.Алексеев та ін.—Київ, 2008.—№38.—С.73-87. **6. Ілюк Т.** Українсько-грецькі освітні зв'язки на сучасному етапі на прикладі Маріупольського державного гуманітарного університету//Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті д.і.н., проф.Пархомчука С./Відп. ред. В.А.Смолій.—К., 2007.—С.208-209. **7. Клименко Н.** Елліністичні студії в Київському національному університеті імені Т.Шевченка//Наукові записки.—К., 2004.—Том XIII Інститут філології.—С.227-233. **8. Клименко Н.** Мовні проблеми грецької мови в Україні//Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали міжнародної конференції (Київ, 11-12 травня 2000 р.).—К., 2000. **9. Конопацький Є.** Поле для співпраці — величезне. Про роль національних громад у розбудові культурних та просвітницьких відносин між Україною та Грецією.//Політика і час.—2000.—січень-лютий.- № 1-2.-С.8-14. **10. Конопацький Є.** Співробітництво України та Греції в галузі освіти у 1990-х роках: огляд основних історико-правових джерел//Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.—Вип.8-9 (2).—К., 2002.—С.204-227. **11. Корнєєнко Б.** Спогади посла (перші кроки української дипломатії).—К.,2005.—256с. **12. Міжнародне співробітництво Маріупольського державного університету.** — Електронний ресурс: http://mdu.in.ua/index/mizhnarodne_spivrobitnytstvo/0-1216 **13. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України»**//Зовнішня політика України. Хрестоматія.—Ч.1.—Донецьк, 2002.—С.24-37. **14. Поточний архив Федерации греческих обществ Украины**— Информационный бюллетень. Дела ФГОУ за 15 лет: 8-9.04.1995 — апрель 2010 г. **15. Терентьева Н.** Греко-советские взаимосвязи: экономика, наука, культура (1924-1991).—К., 1993.—124 с. **16. Терентьева Н.** Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX вв.).—К., 1999.—352 с. **17. Терентьева Н., Балабанов К.** Греки в Украине: история та сучасність. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: У 2 ч.—К., 2008. **18. Терентьева Н.** Українсько-грецькі культурні зв'язки: формування та культурне життя української діаспори в Греції//Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.—Вип.18: Міжвідомчий збірник наукових праць/Відп. ред. С.В.Віднянський.—К., 2009.—С. 215-228. **19. Управління державного архіву Міністерства закордонних справ України (надалі — УДА МЗСУ).**—Ф. 8.—Оп. 112.—Спр. 78./Інформація про державний візит в Україну Президента Грецької Республіки К. Стефанопулоса. **20. УДА МЗСУ**—Ф.8.—Оп.112.—Спр. 85/Список грецьких громадян і приватних фондів й організацій, що займаються благодійністю та надади гуманітарну допомогу Україні в зв'язку з Чорнобильською катастрофою. **21. Тісєнко А.** Σχεςεις Ελλαδας – Οθκρανιας στον Τομεα της Εκπαιδευσης (1991-1999)/Επισ τιμονικες εισηγησεις των Ουκρανων υποτροφων του Ι.Κ.Υ. Ημεριδα 18 Μαιου 1999.—Αθηνα, 2000.—σ.9-13. **22. Тісєнко А.** Σχεςεις Ελλαδας – Ουκρανιας. στον τομεα της εκπαιδευσης (1991-1999)//Αγγελιαφορος.—1999.—Μαιος–Χρονος 2.

Ковальчик Р.В. (г. Лодзь, Польша)

УКРАИНА В ПРОТИВОСТОЯНИИ ФРАНЦИИ И РОССИИ ЗА ОБЛИК ЕВРОПЫ – КОНФРОНТАЦИЯ ВОСТОКА И ЗАПАДА В ВОЙНЕ 1812 ГОДА

Конфликт интересов накануне 1812 года между Францией Наполеона и Россией Александра I возрастал. Конгресс в Эрфурте вскрыл продолжительный торг между двумя монархами и взаимоисключающие государственные интересы Франции и России. Александр I стремился к войне, но его инициативы были очень осторожными. Понимал, что должен укрепить государство, что российская армия должна перейти к фундаментальной реформе, чтобы справиться в боях с Великой Армией, поэтому в войне 1809 года Россия и Александр I еще выступили как союзники Франции и Наполеона [1].

Наполеона и Александра разделяло почти все. Турецкий вопрос, вопросы династические. Россия желала альянса с Англией, а не с наполеоновской Францией. Предлогом для Александра была аннексия Ольденбурга, Наполеон упредил об этом факте своего российского союзника, предлагая взамен другие территории. Для Наполеона аннексия Ольденбурга казалась необходимостью, поскольку стремился уничтожить контрабанду, которая преграждала ему в реализации континентальной блокады. В результате 9 июля 1810 года Наполеон присоединил к империи Королевство Голландии и ряд свободных портовых городов в северной Германии: Бреме, Гамбург и Любек, а также Аренберг, Лоенбург, Ольденбург и Сальм[2].

Аннексию Ольденбурга Александр использовал как предлог для разрыва с Францией. Российская сторона отбросила Эрфурт в качестве компенсации и таким образом подорвала основы функционирования континентальной блокады [3]. После торможения реформ, начатых в России, Александр смог заняться войной с Наполеоном, но хотел переместить ее в Европу, хотел, чтобы против Наполеона поднялась вся Европа во главе с Россией.

Однако проблемой были поляки и Варшавское царство, где количество представителей пророссийского движения [4] было незначительным, и добиться поддержки поляков было невозможно. Слабость Франции в регионе будущих военных действий была очевидной. Единственной реальной силой, кроме армии Царства Варшавского, располагал маршал Даву (60 тыс.). Планировали ударить по силам Даву российской армией в количестве 200 тыс. двумя колоннами и получить поддержку со стороны Пруссии, Австрии и Рейнского союза [5]. На пути реализации этих планов стояли польские силы князя Понятовского. Заработала военная машина. Акция, которая готовилась в большой тайне, была названа *la grande oeuvre* [6].

Российская армия была реорганизована, дополнено уже существующие единицы и создано новые [7]. Были усовершенствованы укрепления Риги и Киева, начато строительство крепостей на границе Российской империи в Бобруйске, Бресте и Диненбурге, наземного лагеря под Дриссой и др.

Наполеон и его союзники также начали подготовку к войне. Создателем польской разведки в России стал Александр Сапега, подопечные которого присылали профессиональные донесения о действиях россиян и возможностях наполеоновских наступательных действий возле границы Варшавского царства [8]. Поляки знали, что судьба будущей войны с Россией лежит у границ Царства в Украине, знали о россиянах достаточно, чтобы осознавать угрозы и возможности будущей войны.

Однако в Париже смотрели на рапорта с Царства снисходительно. Поляков подозревали в том, что их рапорта усложняют ситуацию, считали, что их источником было желание войны с Россией с целью возрождения Польши. Понятовский испробовал множество вариантов, чтобы обратить внимание на обостряющуюся ситуацию на восточной границе и окончательно убедил Наполеона в том, что готовятся широкомасштабные действия. Украина, а точнее ее правобережная часть, была пресловутой „ахилесовой пятой» и могла решить судьбу войны. Именно там, в Украине, на Волыни и Подолье, где оппозиция к российским властям была очень сильной, где российскую власть не желали польские магнаты и шляхта, там было решено начать антироссийское восстание.

Украина на пороге войны 1812 года превратилась в земли, способные решить судьбу войны, которая в свою очередь решала судьбу Европы и формировала ее на целый век вперед. Наполеон был убежден, что российские войска будут защищать территории Российской империи, западные и юго-западные губернии, Литву, Белоруссию, Волынь, Подолье, Украину – земли бывшей Речи Посполитой. Был убежден, что россияне не оставят ему превосходно оснащенной столицы Литвы – Вильнюса [9].

Однако россияне решили отдать без боя Наполеону территорию Литвы, уничтожая все, что могла использовать наполеоновская армия – драгоценности, продукцию, скот и фураж, ездовых лошадей, документы и т. д.

Поэтому вильнюсский маневр закончился неудачей, а вся Литва без боя попала в руки Наполеона. Наполеон не отреагировал соответствующим образом, что в результате через несколько месяцев привело к катастрофе Великой Армии. Наполеон сконцентрировал около себя главные силы, оставляя россиянам возможность атаки со стороны Волыни. Решение Наполеона было нерассудительным, потому что Россия, благодаря мирному договору, подписанному с Турцией, могла приступить к контрнаступлению с Молдавии на южный фланг Великой Армии в Украине и Белоруссии [10]. Также командир 3-й западной российской армии, так называемой „волынской», генерал кавалерии Александр Петрович Тормасов провел удачную диверсию на Царство, победил саксонцев VII корпуса генерала дивизии

графа Жана Луиса де Рейнера под Кобрыном и вынудил Наполеона на ответную реакцию.

Наполеон принял решение, что австрийский корпус генерал лейтенанта Карла вон Шварценберга будет соединен с саксонцами. Командующим этих сил стал Шварценберг. Направляя его в Украину, Наполеон лишился контроля над ненадежным союзником, которого изначально планировал держать в границах главных сил [11].

Наполеон, не обращая внимания на потери, достигающие 40 %, решил продолжать преследование отступающей российской царской армии и вынудить россиян к бою. Не обращал внимания на действия россиян на флангах Великой Армии, над Двиной, где проводил операции генерал лейтенант Людвик Христианович Виттгенштейн и надвигающуюся с Молдавии в сторону Украины армию адмирала Павла Васильевича Чичагова. Наполеон переоценил значение Москвы, считая, что россияне будут любой ценой ее защищать. Он отбросил идею разделения войны с Россией на двухлетнюю кампанию (1812-1813 гг.) – план, выработанный в штабах наполеоновской и польской армий, доработанный в тесном сотрудничестве с разведкой, предполагающий продление наступления на границы бывшей Речи Посполитой, в Смоленске – «Воротах Москвы» укрепление наполеоновских войск и продолжение войны в следующем году. Он недооценил значения Украины и решительно отбросил два предложения князя Понятовского: поход на территорию Украины двух пехотных корпусов Великой Армии – наиболее многочисленного I-го, маршала Луиса Николаса Даву, а также V-го «польского» князя Понятовского, или хотя бы атаку V-го корпуса князя Понятовского на Волынь, Подолье и Украину, чтобы использовать анти-российское восстание. Значение и роль Украины в расчете с Россией пытались показать Наполеону и другие. Александр Сапега пытался убедить, что начало восстания в Украине требует поддержки поляков [12].

В то же время Шварценберг, австрийцы и саксонцы генерала дивизии Жана Луиса Рейнера допустили страшное насилие над местным населением. Землевладельцы, опасаясь за жизнь своих семей, покидали поместья, то же массово делали крестьяне. Ограбленное население, опасаясь за свою жизнь и здоровье, убегало в Галичину в Австрию [13]. Через насилие австрийцев и их выразительную симпатию к России миссия генерала Людвика Кропинского и графа Тадеуша Морского, комиссара Генеральной Конфедерации Польского Царства, вынуждена была закончиться неудачей [14].

Украина была ключом к победе над россиянами в войне 1812 г. Наполеон не использовал этого шанса. Не задержал Великую Армию на границе бывшей Речи Посполитой. Не организовал в Литве действенной администрации. Не направил в Украину соответствующие военные силы, которые могли бы использовать потенциал сосредоточенных с такими большими усилиями средств и людей. Своевременное возвращение польской администрации, поддерживающей Наполеона в Литве и Белоруссии, а также

взрыв восстания в Украине ослабили бы Россию как европейскую мощь. Наполеон начал преследование главных сил российской армии, позволяя втянуть себя вглубь Российского государства. Украину оставил без поддержки и отправил туда австрийцев и саксонцев, которые насилием задушили энтузиазм местных патриотов. Не использовал ситуации, когда на территории от Пины до Припяти россиян уже не было, не организовал там администрации, доверил Диркови ван Хогендорпови функции генерал-губернатора Литвы и председателя Временной Комиссии Правительства Великого Литовского Царства. Его некомпетентность, игнорирование и недоброжелательность к полякам, привели к тому, что в Литве не удалось организовать значительных сил. Ван Хогендорп дестабилизировал Временную Комиссию Правительства Великого Литовского Царства. Рассорился со всеми имперскими управителями, назначенными Наполеоном на главные должности в Литве, с губернатором вильнюсским, позже смоленским – Антуаном Генри Жомини. Александр Сапега – Глава Военного Комитета Временной Комиссии Правительства Великого Литовского Царства, горячий сторонник организации в Литве многочисленной армии и взрыва восстания в Украине – из-за конфронтации с ван Хогендорпом отказался от должности. Даже Марат дюк де Бассано не смог убедить Наполеона в том, что победу над Россией, которая была не в Москве, а возле Польши – в Украине, Белоруссии и Литве, угробил ван Хогендорп [15].

В то же время ситуацию в Украине оценили россияне, побаиваясь взрыва антироссийского восстания. Поэтому осенью 1812 г., направляясь с юга с Молдавии на север, Чичагов был очень осторожным. Его соединения в Украине не очернили себя грабежами. Выдавал распоряжения, вызывающие к воссоединению, которые должны были разрядить ситуацию. Истинное лицо показал позже, когда его отделы пацифицировали Украину. Когда возможность восстания уже была погребена, Чичагов, имея беспечный тыл, начал рейд в тыл Великой Армии в Белоруссии – на Минск [16].

Ошибки, допущенные Наполеоном, недооценка роли Украины в войне 1812 г. обусловили то, что достижения разведки, участие большого количества людей, структур Царства во главе с Александром Сапегом были обречены. Украина осталась на обочине, а Наполеон, гоняясь за царской армией, – проиграл войну с Россией. Это сформировало на следующие сто лет лицо Европы с Россией, как империей, в границах которой остались и Польша, и Украина. Только I мировая война, проигранная царской Россией, открыла возможности перед Польшей и Украиной на создание нового политического строя.

Литература:

1. М. Kukiel, Wojna 1812 roku, t. 1, Kraków 1937, s. 18 – 20; G. Zych, Armia Księstwa Warszawskiego 1807-1812, Warszawa 1961, s. 219-221. 2. Histoire de L'Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie en 1812, par M. de Pradt, Paris 1815, s. 24-25, 27; E. Tarle,

Napoleon, Kraków 1991, s. 262, 279. **3.M. Kukiel**, Wojna 1812 roku, t. 1, Kraków 1937, s. 25-26. **4.G. Zych**, Armia Księstwa Warszawskiego 1807-1812, Warszawa 1961, s. 216. **5.M. Kukiel**, Wojna 1812..., t. 1, s. 19; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano, Présentation de Thierry Lentz*, Paris 2008, s. 288-291; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego...*, s. 223-224. **6.M. Kukiel**, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 17-19; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego...*, s. 223. **7.M. Kukiel**, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 248-251; 1812. Cent ans après. Rostopchin et Kutusof. Documents authentiques relatifs à l'Histoire de la campagne de la Moskwa jusqu'au retour de Napoléon à Paris, par André Bouvery, Paris 1912, s. 25-27. **8.A. Mansuy**, *Jérônime Napoléon et la Pologne en 1812...*, s. 177, 222-223; J. Skowronek, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992, s. 242. **9.A. A. Ernouf**, *Maret duc de Bassano...*, s. 288-291; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?*, [w:] *материалы з международной конференции «Эпоха 1812 года в судьбах России и Европы»*, Moskwa 2012–w druku. **10.A. A. Ernouf**, *Maret duc de Bassano...*, s. 288; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne... – w druku*; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?... – w druku*. **11.A. Thiers**, *Historia Konsulatu i Cesarstwa*, t. 7, Warszawa 1858, s. 477-479; J. Willaume, *Obrona Księstwa Warszawskiego w 1812 r.*, „*Odbitka z Przeglądu Historyczno-wojskowego*”, t. 3, z. 2 (1930), s. 153; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 36; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne... – w druku*. **12.M. Kukiel**, *Wojna 1812...*, t. 1, s. 70-71, 103-105, 183-184; R. Kowalczyk, *Почему Наполеон проиграл войну с Россией в 1812 году?... – w druku*. **13.A. A. Ernouf**, *Maret duc de Bassano...*, s. 358; R. Kowalczyk, *Zapomniana bitwa Napoleona. Krasne... – w druku*. **14.Archiwum** Główne Akt Dawnych, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 34, k. 33; AGAD, Rada Stanu i Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 258, k. 3; AGAD, RSiMKW, sygn. 258, k. 7; *Histoire de L'Ambassade dans Le Grand Duché de Varsovie...*, 167-168, 173, 177; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 358; M. Kukiel, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 266, 387. **15.M. Handelsman**, *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie*, t. 2, Kraków 1914, s. 179-181; A. A. Ernouf, *Maret duc de Bassano...*, s. 367-369. **16.M. Kukiel**, *Wojna 1812...*, t. 2, s. 267, 274.

Кулава М.Я. (м. Київ)

**«ВЕЛИКА РУМУНІЯ» – ФАКТОР
«ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СУПЕРЕЧОК» В ЄВРОПІ**

Актуальність теми дослідження представляється досить вагомою в умовах сучасних геополітичних процесів в рамках ЄС та з урахуванням місця, яке займає Румунія в загальній європейській та регіональній системах міжнародних відносин. Крім того, актуальність теми статті обумовлюється потребою вивчення процесів, які відбуваються в рамках двосторонніх відносин України та Румунії, та може сприяти розумінню першопричин проблем, які існують на сучасному етапі українсько – румунських відносин та впливають на політичний та соціально – економічний розвиток обох держав.

На сьогодні Україна продовжує стикатися з «новими викликами» основним національної безпеки держави з боку Південно – західного сусіда – Румунії. Ці виклики є відображенням надзвичайно послідовних геополітичних цілей Румунії у зовнішньополітичній стратегії. Вони потребують неабиякої уваги з боку офіційних органів влади України та постійного «виявлення» твердої та чіткої позиції щодо захисту національних інтегресів (безпеки державних кордонів, відстоювання економічних інтересів, захисту прав громадян різних національностей тощо) в її відносинах з Румунією.

За твердженнями українських істориків та експертів, на сьогодні Румунія є «найнебезпечнішим стратегічним сусідом» України. Це зумовлено «якістю» сучасних двосторонніх відносин між країнами та цілою низкою невирішених проблемних питань. Зазначене зумовлює розгляд взаємовідносин України і Румунії в історичному аспекті, включаючи сьогоднішні для виявлення/представлення цілісної картини.

Бухарест справедливо може вважатися європейським лідером за обсягами своїх експансіоністських апетитів, жертвами яких повинні стати сусідні держави. Ідеологію «Великої Румунії» було взято на озброєння політичною елітою країни всерйоз та надовго. За кількістю емоційних виступів і конкретних кроків, спрямованих на реалізацію експансіоністських проєктів, румуни дадуть фору навіть недавнім чемпіонам в цій сфері – угорцям [1].

Ідея «Великої Румунії» виникла одночасно зі здобуттям Румунією незалежності в 2-ій половині XIX століття. Її планувалося створити шляхом приєднання територій, неселених етнічними румунами, зокрема Бессарабії, Трансільванії, Буковини та Південної Добруджі. До розробки концепції «Великої Румунії» були залучені відомі румунські історики М.Йорга, К.Джуреску, А.Ксенопол, І.Ністор тощо. Їх зусилля були направлені на пошук аргументів, які мали б підтвердити етнічні, історичні та географічні права Румунії на зазначені території. Ідея активно пропагувалася як усередині країни, так і за її межами.

Перший крок у цьому напрямку був зроблений в 1913 році – за посідання позиції нейтралітету в 1-й Балканській війні Румунія отримала від Болгарії Південну Добруджу. За результатами реалізації/впровадження ідеї «Великої Румунії» країні вдалося «захопити та анексувати» у Росії Бессарабію, зі складу розваленої Австро-Угорської імперії – Трансільванію та Буковину, частину Банату та Марамуреш (який було поділено в 1920 році між Чехословаччиною та Румунією, до Румунії відійшло 40% території регіону).

Таким чином, до складу «Великої Румунії» 1918 року увійшли території, які належали Болгарії, Угорщині, Росії. За підсумками Першої світової війни Румунія збільшила свою територію з 131353 км² до 295049 км². Чисельність населення зросла з 6,7 млн. осіб – це був найбільший на той час приріст серед європейських країн.

У період розквіту ідеї «Великої Румунії», в націоналістичній румунській літературі часто йшлося про те, що за Дністром живуть «зросійщені румуни», і до складу королівства після війни повинні увійти території від Прута до Південного Бугу. Після перших успіхів об'єднаних сил фашистської коаліції, які швидко просунулися вглиб території СРСР, у румунських націоналістів дещо «зріс апетит» та з'явилися припущення про можливу передачу Румунії територій аж до Дніпра. Деякі політичні діячі просували ідею створення «Румунської імперії до воріт Азії», тобто розширити кордони Румунії до Уральських гір.

Геополітичні зміни в Європі наприкінці 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. дозволили Радянському Союзу відновити законні права України на Північну Буковину та Південну Бессарабію. На вимогу СРСР влітку 1940 року Румунія звільнила окуповані нею території, не чинячи при цьому збройного опору. Відповідно до обміну нотами між СРСР і Румунією, який мав місце 26-28 червня 1940 року, території Північної Буковини і Бессарабії було повернено до складу Радянського Союзу і вони стали частинами територій України і Молдавії.

Основи сучасної зовнішньої політики Румунії щодо створення/відновлення «Великої Румунії»:

- здійснення зусиль щодо встановлення пріоритетного впливу в Республіці Молдова, зокрема вимагання (за активної підтримки керівництва НАТО, США та ЄС) негайного виведення російських військ з Придністров'я (угруповання миротворчих сил в Придністров'ї та складів зі зброєю, технікою, боєприпасами);

- підготовка та проведення процесу приєднання до Румунії території всієї колишньої Молдавської РСР, тобто сучасної Республіки Молдова та Гагаузької автономії, а також невизнаної світовою спільнотою Придністровської Республіки. На сьогодні зазначений процес триває переважно в галузі економічного та культурного співробітництва. Зокрема, триває дуже активна щільна робота: румунські «радники» допущені до молдовсь-

ких державних структур; румунські спецслужби отримують повну базу даних про молдовських громадян через Міністерство інформації Республіки Молдова; триває фінансування уніоністських організацій та рухів; триває робота з інтеграції молдовських газових та енергетичних комунікацій та систем з румунськими та виокремленню їх від систем СНД; щорічно з Республіки Молдова до Румунії ідуть до 5 тис. молодих осіб з метою отримання вищої освіти; масова паспортизація «румунів звідусіль»; видання підручників з «Історії румун» для молдовських навчальних закладів за рахунок фінансової допомоги Румунії тощо;

- здійснення пропагандистської діяльності щодо включення до складу «Великої Румунії» Південної Бессарабії, Північної Буковини, українського Чорноморського шельфу (в зоні о. Зміїний) та низки островів у дельті Дунаю (зокрема, о. Майкан) тощо.

Таким чином, питання про возз'єднання території, населених етнічними румунами з матір'ю-батьківщиною, для Румунії є надзвичайно важливими. Експерти виділяють декілька причин: зокрема, як фактор внутрішньої стабілізації, як запобіжний клапан, що дозволяє скидати накопичену в суспільстві негативну енергію. Будь-яка румунська влада буде використовувати цей інструмент – з більшою чи меншою рішучістю і агресивністю, в залежності від зовнішньої і внутрішньої політичної ситуації, і від природи самої цієї влади – але буде, інакше її просто змістять.

Для Румунії – країни – члена ЄС та НАТО, націленої на посилення власних позицій в рамках згаданих структур, найбільш перспективними напрямками «возз'єднувальної експансії» є сусіди, які поки не входять до зазначених організацій. Це, по-перше, Молдова – вся, цілком, і, по-друге – території України, анексовані Румунією у Радянського Союзу (в межах 1918-1940 років). Той факт, що число прихильників возз'єднання з Румунією в межах зазначених територій, навіть після багаторічних заходів щодо їх зближення, не перевищує сьогодні 5-10% населення, особливого значення не має.

Постає логічне питання: яким чином Румунії вдається незмінно вигравати дипломатичні війни? Думається, відповідь дуже проста. Дослідники відмітили, що з моменту створення румунської держави до сьогодні, румунська влада здійснює агресивну політику експансіоністського характеру. При будь-яких змінах режимів, союзників, лідерів, при всіх крутих поворотах історії, стрижень румунської зовнішньої політики, її основи та її стратегічні цілі залишаються незмінними. Непорушність державної традиції, дбайливе ставлення до дипломатичних кадрів, безперервна спадкоємність дипломатичного корпусу – все це дозволяє румунським дипломатам працювати на дуже далеку перспективу. Румунська дипломатія мислить категоріями не 1-2, і навіть не 5-10 років, вона заглядає значно далі, інший раз і на 50-100 років наперед, що, безсумнівно, дає величезну перевагу. Культ державності, який панує в румунській суспільній свідомості, породжує

і особливе ставлення до історії. Воно нерідко викликає обурення у сусідів Румунії – але чи варто обурюватися, не здійснивши спроб зрозуміти? Чи не краще уважніше придивитися до подій, зрозуміти мотиви, які рухають румунською стороною, і вже проаналізувавши результати, спланувати власні відповідні дії?

Румунське суспільство – це суспільство, основою ідеології якого є крайній та відвертий апартеїд: є румуни, люди першого сорту, і всяка дія вчинена в їх інтересах по відношенню до інших, другосортним людям, є абсолютно виправданою і апіорі не є злочинною. Це жодним чином не є офіційною позицією влади. Офіційна позиція румунської влади завжди є абсолютно прагматичною та може бути абсолютно будь – якою. Це навіть не думка більшості громадян, яка вербально виражена, вона теж формується виходячи з певної ситуації. Це щось набагато глибше, те, що не завжди можна висловити словами. Але це «щось» якраз і є справжнім фундаментом румунської державності, її духовною основою, що забезпечує незмінність румунської політики.

Суть же румунської політики залишається незмінною – експансія, повернення Румунії в межі 1918 року (принаймні на сході).

Ще Бісмарк, розлючений спритністю румунських дипломатів, в серця сказав, що «румуні – це не нація, це професія» [2].

Література:

1.Гулевич В.Украина как жертва великой Румынии//18.07.2011/
/http://interaffairs.ru 2.Румуни в Україні і українці в Румунії: чотири запитання//29.01.2011//http://forum.pravda.com.ua 3.«Великая Румыния» против «Великой Украины»//по материалам ИА «REGNUM»//http://telegrafua.com/world/11810/
4.Румунія – за непорушність кордонів із сусідніми державами//10.11.2011/
/http://rss.novostimira.com Румынский национализм как источник международных конфликтов//http://www.km.press.md/news

Кульчицька О.В. (м. Миколаїв)

Д. З. МАНУЇЛЬСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ОСОБИСТОСТІ

Творцями історії завжди були відомі особистості. Проте, окремі з них залишаються мало досліджуваними постатями. До цієї категорії потрапив Д. З. Мануїльський, людина, яка докладала зусиль для виведення Української РСР на міжнародну арену та її визнання міжнародною спільнотою, постать якої залишається недостатньо вивченою. Лише в радянські часи до різноманітних аспектів його життєвого шляху було прикуто погляди дослідників.

Так, серед ґрунтовних праць радянської доби, щоправда не позбавлених ідеологічних нашарувань, але насичених багатим фактичним матеріалом, слід виділити роботи Б. М. Зав'ялова [1] та Л. О. Суярка [2; 3]. Останній автор показує його як відомого революціонера, дипломата та вченого, оцінюючи внесок Дмитра Захаровича на дипломатичному терені.

На сучасному етапі існують загальні праці [4] та поодинокі публікації, де постать Д. З. Мануїльського згадується в контексті діяльності Української РСР в Організації Об'єднаних Націй [5; 6]. У них науковці, намагаючись об'єктивно охарактеризувати постать Д. З. Мануїльського, відзначили його вагомий внесок у діяльності ООН.

Таким чином, недостатнє вивчення цієї постаті дало підставу автору звернутися до особистісних якостей Д. З. Мануїльського, що і стало метою даної публікації. У зв'язку із цим нами виокремлені такі завдання: з'ясувати сильні сторони професійної діяльності Д. З. Мануїльського та виділити ті риси характеру, які характеризували його, як відому особистість

Народився Д. З. Мануїльський 3 жовтня 1883 р. у селі Святець Кременецького повіту Волинської губернії в сім'ї волосного писаря з селян. Потяг до навчання привів його до Петербургу, на філологічний факультет університету, де він включився в роботу соціал-демократичних гуртків. Революційна діяльність початку ХХ ст. вплинула на формування його особистості як політика, дозволила опанувати французьку мову в Сорбоні (навчався на юридичному факультеті) та певною мірою викристалізувала його майбутню кар'єру.

Після надання союзним республікам 1 лютого 1944 р. повноважень у галузі зовнішніх зносин, Д. З. Мануїльський з 12 липня 1944 р. до 10 червня 1952 р. очолював НКЗС (МЗС) УРСР, а з 1946 р. виконував повноваження міністра закордонних справ УРСР.

Перебуваючи на конференції у Сан-Франциско у травні 1945 р. Д. Мануїльський, як очільник української делегації проявляв здібності організатора та генератора ідей, оскільки 14 травня 1945 р. делегація УРСР внесла пропозицію включити до Статуту ООН статтю про те, що ця організація повинна сприяти розв'язанню міжнародних економічних, соціальних

і культурних проблем, боротися за права людини та її свободи незалежно від раси, статі, мови, релігії. Згодом це положення з невеликими змінами увійшло до статті 55 Статуту ООН.

Крім того, українська делегація долучилась до обговорення другого пункту статті 2 головного документа ООН, де зазначалось, що члени організації повинні сумлінно виконувати всі зобов'язання, взяті на себе згідно зі Статутом. Під час обговорення питання про відповідальність за вчинення агресії виразник УРСР заявив, що держава, винна в агресивних діях, після врегулювання конфлікту мусить повністю відшкодувати збитки, заподіяні її діями [7, с. 205-206].

7 червня 1945 р. Д. З. Мануїльський, як голова Комітету № 1 Першої Комісії ООН, оголосив представникам преси, що очолюваний ним Комітет одногolosно, під аплодисменти учасників конференції офіційно ухвалив термін «Об'єднані Нації» як найменування міжнародної організації, оскільки він, за своєю сутністю, пов'язаний з боротьбою за певні принципи, а саме ті, за які повинна боротися Організація [8, с. 38-39].

Як представник Української РСР та учасник перших засідань Генеральної Асамблеї – головного дорадчого органу ООН, Д. Мануїльський завжди демонстрував талант українського дипломата, обстоюючи власну точку зору, чим завоював авторитет серед світової спільноти. Один з його сучасників, тодішній представник посольства СРСР у Лондоні А.Рошин у своїх спогадах дав йому таку характеристику: «делегацію Української РСР очолював динамічний, активний і невтомний у роботі Нарком закордонних справ Д. Мануїльський. Уже немолодий, з сивою чуприною, він заражав невичерпним оптимізмом, тримався вільно, з гідністю. Добре знання французької мови давало йому можливість брати активну участь у полеміці з обговорюваних питань» [9, с. 127].

Наголосимо, що преамбулу, цілі та принципи діяльності ООН, зафіксовані в Статуті, розроблялися під керівництвом Д. З. Мануїльського. Свій підпис під Статутом, головним документом ООН, від імені Радянської України поставив саме він, а це означало що 50 держав-засновників ООН, визнали міжнародний статус УРСР.

Безумовно, його виступи з трибуни Генеральної Асамблеї не йшли в розріз з офіційною політикою СРСР, але Дмитро Захарович завжди підкреслював свою приналежність до української делегації, постійно звертав увагу зібрання на те, що пропозиції або голосування за ті чи інші поправки лунали саме від Радянської України. При цьому його промови були наповнені такими словосполученнями, як «український народ», «ми, українці», «наша українська делегація».

Оцінюючи діяльність українців на конференції у Сан-Франциско, він підкреслив: «Наша українська делегація активно сприяла успіху створення організації безпеки... Ми маємо право пишатися тим, що перші кроки нашої української держави на міжнародній арені присвячені справі миру» [10,

с.129]. Таким чином, речник УРСР наголосив світовій спільноті на тому, що існує окремий український народ, який визнає тільки миролюбну політику.

Так, наприклад, на другому засіданні Генеральної Асамблеї, що відбулося 11 січня 1946 р. він виступив з пропозицією щодо прийняття тимчасових правил процедури Генеральної Асамблеї ООН (гл. 1, розд. 9). Його поправка стосувалася попереднього обговорення кандидатури, а згодом її утвердження, чи відхилення шляхом відкритого голосування.

Слід зазначити, що поправку Д. Мануїльського підтримав Е. Кордель, представник від Югославії, мотивуючи тим, що публічне виставлення кандидатур забезпечить більш свідоме голосування.

Незважаючи на відхилення поправки, запропонованої Д. Мануїльським цю подію не слід розглядати, як особисту невдачу. Навпаки, представники міжнародної спільноти засвідчили йому свою повагу, обравши того ж дня на третьому засіданні головою Першого комітету, що був найбільш важливий, оскільки вирішував проблеми безпеки. А той факт, що його очолив делегат України, стало проявом визнання великої ролі Української Республіки в справі забезпечення перемоги у Другій світовій війні [11, с. 124].

Промови Д.З.Мануїльського завжди були переконливі та із зацікавленістю сприймалися не тільки представниками держав-співзасновниць ООН, а й журналістами, та найближчим його оточенням. У свій час Петро Кравчук з приводу ораторських здібностей Дмитра Захаровича написав наступне: «Вистачило бути кілька днів на сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, щоб побачити таку картину: коли виступав з промовою керівник делегації Української РСР Дмитро Мануїльський, то зал засідання був заповнений делегатами, а пресова галерея – кореспондентами. Всі вони прислуховувались до його мови».

Перебуваючи тиждень між кореспондентами на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, мені доводилося чути такі розмови журналістів: «Коли говорить український міністр – Мануїльський?» Або: «Завтра говорить Мануїльський – не пропусти нагоди» [12, с. 52-53].

Прикладом переконливості дипломатичного слова Дмитра Захаровича були не тільки виступи з трибуни Генеральної Асамблеї, а й промови в Раді Безпеки.

У 1946 р. там серйозно постало так зване «грецьке питання», що виникло на Балканах і потребувало негайного вирішення. Серед ініціаторів розгляду цієї проблеми була і делегація УРСР, від імені якої Д.З.Мануїльський взявся довести право народів на мирне існування.

Зокрема його виступ в Раді Безпеки 4 вересня 1946 р. свідчив про тверду позицію Українського дипломата стосовно непорушності державних кордонів та вирішення конфліктів, що виникали на етнічному ґрунті, мирним шляхом.

«Історія вчить тому, зазначав Дмитро Захарович, що держави, які претендують на чужі території, завжди виступають ініціаторами прикордонних

інцидентів та військової метушні, а держави, які боронять цілісність своєї території, докладають зусилля для того, аби не дати провокаторам війни ніякого приводу для здійснення агресивних планів останніх». Розглядаючи конфлікт, що склався на грецько-албанському кордоні як небезпечний, Д. З. Мануїльський звернувся з пропозицією до Ради Безпеки від імені уряду УРСР вжити негайних заходів, щодо ситуації, як такої, що загрожує миру і безпеці, і потрапляє в силу цього під дію ст. 34 і 35 Статуту Об'єднаних Націй. Наприкінці виступу він зазначив: «Ми не маємо сумніву у тому, що світова демократична спільнота підтримає точку зору уряду УРСР в цьому важливому і серйозному питанні» [13, арк. 32, 49] .

Є підстави вважати, що його промови певною мірою вплинули на проєкт резолюції Ради Безпеки, оскільки в ньому пропонувалось вжити заходи до негайної ліквідації провокаційних дій агресивних елементів на греко-албанському кордоні, по-друге, припинити з боку Греції воєнні дії з Албанією, по-третє, припинити переслідування у Греції національних меншин, по-четверте, залишити на контролі Ради Безпеки дане питання, поки держави не виконають запропонованих рекомендацій [14, арк. 15].

Характерними ознаками промов Д. З. Мануїльського були простота, зрозумілість та переконливість, наявність аргументів і фактів, які водночас, наче перлами, перепліталися дотепними висловлюваннями. Іноді від Мануїльського, обмеженого часом виступу можна було почути і таке: «Якби Рада Безпеки дозволила мені говорити, я міг би навести масу матеріалу, якого я маю дві валізи» [15, арк. 48-49].

Підкреслимо, що Д. З. Мануїльський проявив свою наполегливість у виборюванні Радянською Україною права бути обраною непостійним членом до Ради Безпеки. Для цього знадобилось 13 турів голосування.

Зазначимо, що на 12 з них кандидатура Української РСР збирала більшість голосів, але їй не вистачало 3-4 голоси, щоб бути обраною до Ради Безпеки. І тільки в 13 турі, коли індійська делегація зняла свою кандидатуру, обрання радянської України стало можливим [16, арк. 13]. Таким чином, вперше у світовій історії Українська РСР увійшла до Ради Безпеки ООН на термін з 1 січня 1948 р. до 31 грудня 1949 р.

Неодноразові виступи на засіданнях Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки, сформували у світовій спільноти думку про українського речника, як комунікабельної, високоосвіченої людини, здатної гідно представляти на світовому форумі не тільки інтереси своєї країни, а й інших держав.

На повагу та симпатію, які викликав Д. З. Мануїльський у представників міжнародної спільноти, вказувала Л. Нагорна. Зокрема дослідниця зазначала, що «...всі спроби вишколених дипломатів наштовхувались на принципи і твердість керівника української делегації, а його висока культура та блискуче знання кількох іноземних мов викликали симпатію навіть у людей, далеких від соціалістичних ідей» [17, с.166].

І дослідники, і ті, хто його знав, в один голос говорили, що вражала його дивовижна працездатність. Бути серед людей, в гушніні життя стало для нього органічною потребою.

Для Д. З. Мануїльського не існувало великих і малих справ – все, що стосувалося людини і її роботи, відпочинку, просто гарного настрою, він вважав важливим і вартим уваги. Усіх, хто працював з Дмитром Захаровичем, вражала його величезна працездатність. М. Дятленко, який їздив з Мануїльським у складі делегації України до Парижа згадував, що він відпочивав тільки тоді, коли лікарі остаточно переводили його на бюлетень [18, с. 208].

Крім професійної діяльності, Д. З. Мануїльський приділяв велику увагу громадській роботі. З його ініціативи і при безпосередньої участі в Київському університеті було створено відділення міжнародних відносин, яке з роками перетворилося на інститут. Ним була відкрита перша в Україні спеціалізована англійська школа-інтернат у м. Києві, де в післявоєнні роки вчилися переважно діти-сироти загиблих фронтовиків, і Д. З. Мануїльський перевів туди не тільки літературні гонорари, а й частину своєї міністерської зарплати, залишаючи на свій розсуд кошти, потрібні для сім'ї [19].

Таким чином, такою діяльністю Д. З. Мануїльський заклав фундамент дипломатичної школи, що особливо актуально для сучасної України, яка самостійно готує своїх фахівців, здатних повноправно представляти Україну на світовій арені.

Помер Дмитро Захарович Мануїльський 22 лютого 1959 р. На вшанування його пам'яті у Києві споруджено пам'ятник, а протягом 1972-1991 рр. АН УРСР присуджувала премію імені Д. З. Мануїльського за видатні наукові праці в галузі історії, філософії, держави і права.

Отже, підсумовуючи все наведене вище слід дійти висновку, що обіймаючи посаду міністра зовнішніх справ УРСР Д. З. Мануїльський активно виступав на сесіях Генеральної Асамблеї, працював у Раді Безпеки ООН та інших міжнародних форумах, і хоча повинен був діяти в рамках зовнішньополітичного курсу СРСР, завжди мав власний погляд на розв'язання різних проблем. Головні його зусилля, як дипломата Радянської України спрямовувалися на укріплення миру і міжнародної співпраці, відстоювання свобод та незалежності народів.

А такі його особистісні риси, як відкритість та наполегливість, належна фахова підготовка, почуття гумору та водночас висока відповідальність за довірену справу, дозволили не тільки закарбувати цю постать у пам'яті попередніх поколінь, а й дали підставу сучасникам через понад піввіковий відлік часу говорити про заслуги цієї людини, які сприяли піднесенню авторитету української держави на міжнародній арені.

Література:

1. Зав'ялов Б. Дмитро Захарович Мануїльський/Борис Зав'ялов. – К. : Вид-во Політичної літератури України, 1967. – 227 с. 2. Суярко Л. О. На дипломатичному

терені/Леонід Олексійович Суярко. — К., 1973. — 45 с. **3. Суярко Л. А.** Дмитрий Захарович Мануильский: революционер, дипломат, ученый./Леонид Алексеевич Суярко — К., 1983. — 167 с. **4. Матвієнко В.** Історія української дипломатії ХХ століття у постатях/В.Матвієнко, В.Головченко — К., 2001. — 267 с. **5. Головченко В.** Золотий вік української радянської дипломатії: міф і реалії/Володимир Головченко//Зовнішні справи. — 2011. — № 4 — С.46-51. **6. Віднянський С.** Україна — одна з засновниць ООН/Степан Віднянський//Політика і час. — 2005. — № 9-10. — С.3-10. **7. Зав'ялов Б.** Вказ.праця. — С. 205-206. **8. Текст** повноважень делегації УРСР на конференції у Сан- Франциско по розробці та підписанню Статуту ООН//В інтересах миру і дружби між народами. Міжнародно-правова діяльність Української РСР 1945-1972. Документи і коментарі. — К.: Вища школа, 1972. — С.38-39. **9. Рошин А.** Так починалась діяльність ООН/Алексей Рошин//Международная жизнь. — 1986. — № 9. — С.123-132. **10. Суярко Л. А.** Указ.труд. — С.129. **11. Рошин А.** Указ.труд. — С.124. **12. Кравчук П.** Мої друзі і знайомі: Спогади, есе./Петро Кравчук — К.: Радянський письменник, 1986. — 255 с. **13. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади** (далі — ЦДАВОВ України), ф. 4669, оп.1, спр. 37, арк. 32, 49. **14. Там само,** арк. 15. **15. ЦДАВОВ,** ф.4669, оп. 1, спр. 37, арк. 48-49. **16. Історико-Архівне Управління МЗС України** (далі — ІАУ МЗС України), ф.7, оп.11, спр.128, арк. 13 **17. Нагорна Л.** На аванпостах доби/Лариса Нагорна//Всесвіт. — 1983. — № 10. — С.162-167. **18. Зав'ялов Б.** Вказ.праця. — С.208. **19. Малышев И.** Подпись под Уставом ООН/Игорь Малышев//Зеркало недели. — 2000. — 23 июля.

Купар Д.М. (м. Ужгород)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ СЛОВАЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ В 2006-2012 РР.

Кінець ХХ ст. ознаменувався значними трансформаційними процесами в суспільно-політичному та економічному житті Словацької Республіки та всього регіону Центрально-Східної Європи. Змінилися позиції ключових міжнародних гравців стосовно даних країн та послабилися позиції Росії як в політичній, так і в економічній сферах. Словацько-російські відносини в своєму становленні та розвитку пройшли кілька етапів, які напряду залежали від внутрішньополітичної ситуації в країні. Під час перебування при владі прем'єра В. Мечьяра у 90-х роках ХХ ст. Словаччина в політичному та економічному плані орієнтувалася переважно на Росію, ігноруючи західний вектор зовнішньої політики. З приходом до влади кабінету М. Дзурінди в 1998 р. були проведені економічні реформи, в 2004 р. країна вступила до НАТО та ЄС і в своєму внутрішньополітичному розвитку почала орієнтуватися на країни західної демократії. Дослідження міждержавних відносин між Словацькою Республікою та Російською Федерацією є важливим для розуміння ролі, яку Словаччина відіграє в регіоні Центрально-Східної Європи та місця цього регіону в зовнішній політиці Росії.

При дослідженні даної проблеми використовувалися матеріали офіційних сайтів президента Росії [3], міністерств закордонних справ Російської Федерації та Словацької Республіки [4, 14], Центру стратегічних та міжнародних досліджень [9] та Центру аналізу європейської політики [10, 11, 13]. Окремі аспекти двосторонніх відносин висвітлюються російськими, українськими та західними аналітиками в таких виданнях як «Международная жизнь» [1, 7], «Дзеркало тижня» [2], «The New York Times» [8, 12].

Основною метою даного дослідження є проаналізувати особливості формування двосторонніх російсько-словацьких відносин після вступу Словаччини до євроатлантичних структур. Основними завданнями є: дослідити внутрішньополітичну ситуацію в Словацькій Республіці; охарактеризувати ставлення російської політичної еліти до змін у внутрішній політиці Словаччини; проаналізувати рівень дипломатичного співробітництва.

Здійснені урядом М. Дзурінди реформи мали велике значення, проте за результатами парламентських виборів 2006 р. до влади прийшла лівоцентристська коаліція на чолі з Р. Фіцо, який одним із головних зовнішньополітичних завдань окреслив «активізацію відносин з Росією як важливий фактор безпеки та добробуту ЄС» [7].

Роберт Фіцо підкреслював, що відкидає односторонню орієнтацію Словаччини на Захід і виступає за дружні відносини з Росією. Прем'єр повністю

підтримував зовнішньополітичні позиції Росії. Під час свого першого візиту до Росії 4 травня 2007 р. він наголосив на своєму негативному ставленні щодо розміщення ПРО США в країнах Центральної Європи. Дана позиція була схвально сприйнята президентом В. Путіним [9, с. 84]. Р. Фіцо також став на бік Росії в російсько-грузинському конфлікті в серпні 2008 р. Проте, його висловлювання не завжди збігалися офіційною позицією міністерства закордонних справ та президента країни І. Гашпаровіча, що сприяло напруженості в зовнішній політиці Словаччини [9, с. 85]. Прем'єр також засудив дії українського уряду в «газовому конфлікті» з Росією на початку 2009 р. Висвітлюючи Україну як ненадійного партнера, через якого словацька економіка зазнала значних збитків, а населення – незручностей, він успішно відвернув увагу суспільства від проблем в Словаччині. Залежність країни від російського газу становить 98 % і лише 2 % становить власний видобуток. Нафту Словаччина теж імпортує з Росії в обсязі 5,5 млн. тонн на рік. Те ж саме з атомною енергетикою – 100 % ядерного палива для словацьких АЕС надходить з Росії [2]. Активне проникнення Росії на словацький енергетичний ринок зробило країну вразливою до політично мотивованих відмов від поставок та негативно позначилося на європейській енергетичній безпеці загалом [11].

Під час перебування Р. Фіцо при владі почастишали словацько-російські візити на високому рівні. Фіцо відвідував Росію в 2007 р. та двічі у 2009 р. У 2008 р. відбувся офіційний візит у Братиславу глави уряду Російської Федерації В. Зубкова. У квітні 2010 р. відбувся офіційний візит президента Росії В. Медведєва у Словаччину, приурочений до 65-ї річниці визволення Братислави радянськими військами, а в травні того ж року І. Гашпаровіч брав участь у заходах присвячених святкуванню дня перемоги у Москві [4].

Д. Медведєв у своїй статті опублікованій в словацькій газеті «Правда» напередодні візиту до Словаччини підкреслив, що Росія входить до трійки найважливіших партнерів Словаччини і не забув про важливе співробітництво у сфері енергетики та новітніх технологій. Російський лідер також оцінив підтримку словацьким керівництвом курсу на стратегічне співробітництво Європейського Союзу та Росії для укріплення стабільності та безпеки на європейському континенті [3]. Російські експерти в своїх публікаціях того періоду також особливо наголошували на спільній військовій пам'яті часів Другої світової війни, підкреслюючи великий вклад радянської армії у визволенні країни від нацистів [1].

Тригорій Месежніков називає Роберта Фіцо найбільш проросійським словацьким політиком, адже прем'єр відкрито заявляє, що суспільний розвиток Росії викликає в нього позитивну оцінку. Він висловлюється про В. Путіна як людину, яка повернула Росії національну гордість [5].

Високий рейтинг кабінету Фіцо серед населення мав за основу популістські гасла та соціальну політику, але економісти гостро критикували марнотратство прем'єра. В докризові часи, коли ще спостерігався ріст ВВП

та низький рівень безробіття, дефіцит словацького бюджету сягнув майже 8% у 2010 р. [13].

За результатами парламентських виборів 2010 р. до влади прийшла правоцентристська коаліція та чолі з Іветою Радічовою. Очікувалося, що новий уряд перегляне двосторонні відносини Словаччини з ключовими міжнародними гравцями, зокрема Росією та США, та провадитиме більш виважену зовнішню політику стосовно ЄС та НАТО [10]. Проте уряд так і не зміг протриматися до закінчення терміну своїх повноважень. Питання згоди Братислави на збільшення Європейського фонду фінансової стабільності в жовтні 2011 стало причиною отримання вотуму недовіри урядом Радічової та проведенням дострокових парламентських виборів в березні 2012 р. [8].

На позачергових парламентських виборах 10 березня 2012 р. перемогла опозиційна партія «Смер – соціальна демократія» Роберта Фіцо, здобувши майже 45% голосів. Фіцо обіцяє підтримувати проєвропейську політику, заявляючи, що «Словаччина живе і хоче жити в Європі» [12]. Як відзначають деякі експерти, новий уряд буде ще більш проєвропейським, ніж кабінет Радічової, оскільки виглядає, що Р. Фіцо прагне відновити свою зіпсовану репутацію в Брюсселі. Також для того, щоб зменшити дефіцит бюджету до 3% у 2013 р. новому уряду доведеться знайти 2.4 мільярди дол. [13]. Урядова програма на 2012-2016 рр. передбачає, що зовнішня політика держави здійснюватиметься з огляду на членство Словаччини в НАТО, як гаранта безпеки, та ЄС, як першочергове середовище для забезпечення ключових інтересів країни. Особлива увага приділятиметься відносинам з Російською Федерацією [14]. В російських аналітичних колах існує думка, що з приходом до влади Фіцо двосторонні словацько-російські відносини отримають новий імпульс, а Словаччина стане «проросійським островом» в центрі Європи [6].

Аналіз внутрішньополітичного розвитку Словаччини за останні роки дозволяє зробити висновки, що посилення економічної, а відповідно і політичної нестабільності в Європі ускладнює прогнозування подальшого розвитку двосторонніх словацько-російських відносин. Членство Словаччини в ЄС та НАТО виключає ймовірність серйозного і відкритого втручання Росії у внутрішню та зовнішню політику держави. На сучасному етапі двосторонні відносини ймовірно матимуть більш прагматичний характер і базуватимуться на взаємовигідному економічному співробітництві, проте складна економічна ситуація, що охопила Європейський Союз може спровокувати ріст «євроскептицизму» та звернення симпатій багатьох політиків та населення на схід.

Література:

1. **Кирюнин В.** Словакия – открытая дерь в Европу/Виталий Кирюнин//Международная жизнь. – 2010. – № 5/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://interaffairs.ru/author.php?n=arpg&pg=2452>. **Логінов**

Я. Газовий конфлікт: Україна втрачає словацького союзника?/Якуб Логінов//Дзеркало тижня. – № 2, 24 січня 2009/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://dt.ua/POLITICS/gazoviy_konflikt_ukrayina_vtrachae_slovatskogo_soюзника-55939.html

3. Медведєв Д. Миссия: партнёрство/Дмитрий Медведєв//Президент России/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.kremlin.ru/news/73574>

4. Російсько-словацьке отношения. Справка/Министерство иностранных дел Российской Федерации/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-reuro.nsf/strana!OpenView&Start=30&Count=30&Expand=34#345>

5. Сірук М. Повернення проросійського прем'єра/Микола Сірук//День. – 14 березня 2012/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.day.kiev.ua/2249696>

6. Трухачєв В. Возвращение Роберта Фицо. Квластив Словакии вернулся политик, который хочет дружить с Россией/Вадим Трухачєв//World Intellectual Network. – 15-03-2012/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://win.ru/geopolitika/13317562537>

7. Удальцов А. И. Россия и Словакия: на путях формирования нового партнерства/Александр Иванович Удальцов//Международная жизнь. – 2009. – № 12/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://interaffairs.ru/author.php?n=arpg&pg=1548>

8. Castle S. Slovakia Deal Revives Hope on Fund to Save Euro/Stephen Castle, Nicolas Kulish//The New York Times. – October 12, 2011/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://travel.nytimes.com/2011/10/13/world/europe/slovak-deal-revives-hope-for-euro-rescue-fund.html>

9. Central-East European Policy Review 2011: a report of the CSIS Lavrentis Lavrentiadis Chair in Southeast European Studies/[editor J. Bugajski; contributors W. Andrusyszyn, A. Duleba, S. Fisher, V. Jackovich, D. Král, T. Magyarics, S. Serfaty, I. Teleki, T. Valasek]. – Washington: Center for Strategic and International Studies, 2011. – 112 p.

10. Javorčík R. Slovak Foreign Policy – Ready for the Big Leagues?/Radovan Javorčík//Central Europe Digest. – July 1, 2010/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.cepa.org/ced/view.aspx?record_id=252

11. Kron R. The Slovak Elections: Bratislava Wakes up on the «Right» Side of the Bed/Robert Kron//Central Europe Digest. – No. 113, 21 June 2010/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.cepa.org/ced/view.aspx?record_id=248

12. Kulish N. Leftist Party Wins in Slovakia Parliamentary Election/Nicholas Kulish//The New York Times. – March 11, 2012/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.nytimes.com/2012/03/12/world/europe/leftist-party-wins-in-slovakia-parliamentary-election.html?_r=1

13. Mikulova K. Slovakia's Election: Another Direction/Kristina Mikulova//Central Europe Digest. – March 12, 2012/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.cepa.org/ced/view.aspx?record_id=337

14. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej Republiky na roky 2012-2016//Ministerstvo zahraničných vecí a Európskych záležitostí Slovenskej Republiky/[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://mzv.sk/sk/zahranicna_politica/zahranicna_politica

Лоссовський І.Є. (м. Київ)

АКТУАЛЬНИЙ «ЗРІЗ» ТА КОРОТКОСТРОКОВІ ПРІОРИТЕТИ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНА З ПРОВІДНИМИ КРАЇНАМИ ЄВРОПИ

В рамках двостороннього формату європейської політики України важливою компонентою залишається забезпечення підтримки країнами Європи її євроінтеграційних прагнень. Позиції провідних західноєвропейських країн відіграють роль головного фактору у визначенні майбутнього статусу та місця України в політичній структурі Європейського континенту. Тому поглиблення конструктивного політичного діалогу з цими країнами є головною запорукою успішного становлення України як впливового чинника міжнародної політики на Європейському просторі та повноцінної реалізації геополітичного потенціалу нашої держави.

Центральну роль тут відіграють Велика Британія, Німеччина та Франція, які є не тільки найбільш економічно розвинутими та політично впливовими європейськими країнами, що входять до групи «Велика Сімка», але й визнаними лідерами Європейського континенту в інших сферах суспільної діяльності.

2012 рік видався не досить насиченим на важливі події в рамках двостороннього європейського вектору зовнішньої політики України та контактів на вищому та високому рівні. Це пов'язано з принциповою відмінністю в оцінках окремих резонансних внутрішньо-політичних подій в нашій державі офіційними чинниками України та офіційними колами Європейського Союзу та його країн-членів.

Сучасні *українсько-британські відносини* базуються на принциповій підтримці офіційним Лондоном євроінтеграційного курсу нашої держави та визнанні за нею перспективи членства в ЄС. Така позиція відповідає фундаментальному зовнішньо-політичному курсу Великої Британії щодо процесу розширення Євросоюзу, яке відіграє роль балансуєчого фактора процесів інтеграції та федералізації ЄС. Принципова підтримка євроінтеграційних прагнень України лягла в основу задекларованого в 2008 р. *стратегічного статусу* двостороннього партнерства.

У двосторонніх контактах політичних чинників британська сторона традиційно висловлює свою підтримку євроінтеграційних прагнень України, визнаючи за нею право на набуття у майбутньому членства в ЄС за умови забезпечення відповідності усім визначеним критеріям вступу. У Лондоні вважають, що тільки відкрита перспектива членства може стати дієвим стимулом прискорення внутрішніх реформ у країні, яка заявила про своє бажання стати членом ЄС.

2-3 квітня Міністр закордонних справ України К.Грищенко здійснив робочий візит до Лондона, метою якого було надання британській стороні

інформації та офіційної позиції щодо актуальних внутрішньополітичних процесів в Україні, заручення підтримкою офіційного Лондона скорішого укладення Угоди про асоціацію з ЄС, а також продовження українсько-британського політичного діалогу на високому рівні.

27-28 липня урядова делегація України на чолі з Прем'єр-міністром М.Азаровим взяла участь в урочистій церемонії відкриття XXX літніх Олімпійських ігор у Лондоні. Під час прийняття у Букінгемському палаці глава української делегації обмінявся привітаннями з Королевою Єлизаветою II та Прем'єр-міністром країни Д.Камероном.

30 жовтня 2012р. коментуючи ситуацію щодо виборів народних депутатів України Державний Міністр Форін Офісу з питань Європи Д.Лідінгтон зазначив: «Вибори до парламенту України стали розчаруванням. ... закликаємо новий український уряд здійснити необхідні кроки, аби вдихнути нові сили в процес розбудови й зміцнення демократичних інституцій».

Головними пріоритетами українсько-британських взаємин у 2012р. були: забезпечення підтримки євроінтеграційних прагнень України, активізація політичного діалогу на високому рівні та збереження обсягів торгово-економічного і інвестиційного співробітництва. Проте конкретне наповнення відносин протягом року не відповідало стратегічному статусу, причиною чого стала внутрішньо-політична ситуація в Україні (проблема „вибіркового правосуддя») та пов'язане з нею гальмування розвитку відносин Україна-ЄС і гостра фінансово-економічна криза в Європі.

У 2013р. пріоритетними завданнями двосторонніх відносин мають стати: забезпечення реального наповнення задекларованого стратегічного характеру взаємин, підтримка Великою Британією сприятливих для України рішень ЄС та укладення Угоди про асоціацію під час Саміту „Східного партнерства» у листопаді в Вільнюсі. По мірі набуття з 1 липня 2013р. Хорватією членства в ЄС та подальшого просування цим шляхом решти Балканських країн (Сербії, Чорногорії, Македонії та Албанії) на порядок денний більш активної підтримки Великою Британією розширення Євросоюзу може стати Україна у разі виконання нею визначених умов і критеріїв. На це впливатиме також розвиток фінансово-економічної ситуації в ЄС та ідеї референдуму у Великій Британії щодо подальшого перебування в Євросоюзі, про можливість проведення якого до кінця 2017р. недвозначно заявив Прем'єр-міністр Д.Камерон у січні 2013р.

В *українсько-німецьких відносинах* 2012р. зусилля України були спрямовані на забезпечення сприятливого ставлення німецької сторони до процесів, що відбуваються в Україні, підтримки внутрішньо-політичних та структурних реформ, її євроінтеграційних устремлінь. Динаміка двосторонніх контактів протягом року не відрізнялась відносно високою інтенсивністю, яка спостерігалась попередніми роками. Серед двосторонніх заходів вищого рівня можна відзначити участь 3-5 лютого 2012р. Президента України В.Януковича у щорічній Мюнхенській конференції з питань без-

пеки. В рамках цього заходу було проведено зустріч Міністра закордонних справ України К.Гришенка з німецьким колегою Г.Вестервеле.

Офіційні представники Німеччини висловлювали стурбованість ситуацією навколо резонансних судових справ над колишнім Прем'єр-міністром України Ю.Тимошенко та іншими високопосадовцями її уряду, а також проведення парламентських виборів в Україні.

Німеччина є одним з найбільш важливих торгово-економічних партнерів та інвесторів України і *посідає друге місце (після Кіпру) за обсягом прямих інвестицій – 7,433 млрд.дол.США*. Сьогодні в Україні працює понад 1000 німецьких компаній. У першому півріччі 2012р. обсяг українсько-німецької торгівлі *товарами та послугами* зріс у порівнянні з відповідним періодом 2011р. на 5,3% і склав близько *4,5 млрд.дол.* Негативне для України *сальдо* становило *2,5 млрд.дол.США*.

Головними пріоритетами українсько-німецьких політичних відносин у 2012р залишалось відновлення двосторонніх контактів на вищому та їх активізація на високому рівні, забезпечення більш сприятливого ставлення німецького політикуму до політичних процесів в Україні, а також активізація підтримки Німеччиною європейської інтеграції нашої держави. З огляду на те, що реалізація цих завдань упродовж року не зазнала відчутного прогресу, вони залишатимуться пріоритетними і на наступну найближчу перспективу. Враховуючи на гостру фінансово-економічну кризу в ЄС, а також заплановані на вересень 2013р. Парламентські вибори у ФРН, ближчим часом не слід очікувати активізації зовнішньої політики Німеччини на „українському напрямі» та принципових змін у позиції головних політичних сил країни щодо внутрішньо-політичної ситуації в Україні і її відповідності сформульованим критеріям та умовам укладення Угоди про асоціацію з ЄС.

Відносини України з Францією у 2012р. у політичній сфері не відрізнялися значною інтенсивністю. 22 квітня і 6 травня у Франції пройшли Президентські вибори, в результаті яких новим лідером країни став соціаліст Ф.Олланд, який переміг діючого Президента, представника „Союзу за народний рух» Н.Саркозі. У зв'язку з приходом до влади нового керівництва, головним завданням української дипломатії у другому півріччі 2012р. було налагодження відносин з представниками нової адміністрації.

Упродовж 2012р. офіційними чинниками Франції було зроблено низку критичних заяв стосовно внутрішньополітичної ситуації в Україні, пов'язаної з судовими справами над Ю.Тимошенко та Ю.Луценком, а також щодо демократичних стандартів проведення жовтневих парламентських виборів в Україні.

11-13 листопада у рамках робочого візиту Міністра закордонних справ України до Франції К.Гришенко взяв участь у міжнародній конференції «Україна – стратегічне перехрестя в Європі» та провів переговори з Дипломатичним радником Президента Франції П.Жан-Ортізом і зустріч з французьким Сенатором, Головою міжпарламентської Групи дружби «Франція-Україна»

Е.Мореєм. Обговорювались питання внутрішньо-політичного розвитку та процесів реформування в Україні, її європейської інтеграції та надання підтримки Франції, питання торгово-економічної та інвестиційної співпраці.

7 грудня 2012р. у Парижі відбулися консультації дипломатичних радників Президентів двох країн, для участі в яких Францію відвідав Керівник Головного управління з питань міжнародних відносин Адміністрації Президента України А.І.Гончарук, який провів зустріч із своїм французьким колегою П.Жан-Ортізом. Обговорювались питання активізації українсько-французького політичного діалогу, розвитку відносин України з ЄС, взаємодії в рамках ОБСЄ. Французьку сторону інформовано про результати виборів до Верховної Ради і поточну внутрішньо-політичну та економічну ситуацію в Україні.

В цілому можна констатувати *невисоку інтенсивність українсько-французьких політичних відносин у 2012р.*, пов'язану, зокрема, з критичним ставленням офіційної влади Франції до резонансних судових справ стосовно представників української опозиції, а також з виборами Президента Франції. На наступний період *головними пріоритетами* відносин залишається відновлення повноцінного політичного діалогу на всіх рівнях, поглиблення контактів з новою французькою адміністрацією, а також активізація підтримки з боку Франції визначених завдань європейської інтеграції України. Важливим пріоритетом є проведення ближчим часом візиту до Парижу Міністра закордонних справ України на запрошення французького колеги Л.Фабіуса з метою укладення дорожньої карти відносин.

Республіка Польща залишається одним із ключових *стратегічних партнерів* України. Визначальним чинником двосторонніх відносин є активна підтримка Польщею євроінтеграційних прагнень нашої держави та конструктивний підхід до розвитку діалогу на всіх рівнях. Упродовж 2012р. відбулася 21 зустріч на найвищому та високому рівнях, 6 телефонних розмов Президентів та Прем'єр-міністрів двох держав. Пройшло 9 засідань двосторонніх інституційних механізмів. Забезпечено успішне спільне проведення одного з наймасштабніших міжнародних спортивних заходів у світі – Чемпіонату Європи з футболу «ЄВРО-2012».

26 січня 2012р. відбулася зустріч Президентів двох країн в рамках Давоського Економічного Форуму. 21 травня Президенти провели зустріч в рамках Саміту НАТО (м.Чикаго). 8 червня відбувся робочий візит Президента В.Януковича до Варшави, а 1 липня – робочий візит Президента Б.Коморовського до Києва. 20-21 вересня пройшов державний візит Президента Польщі в Україну.

На міжурядовому рівні: 21-22 березня відбувся робочий візит Прем'єр-міністра України М.Азарова до Варшави; 31 травня і 4 вересня – візити Першого віце-прем'єр-міністра України В.Хорошковського до Польщі. Проведено три масштабні заходи на рівні Міністрів закордонних справ двох країн.

Варшава упродовж 2012р. займала досить виважену позицію стосовно внутрішньополітичної ситуації в Україні та виступала за підписання Угоди

про асоціацію з ЄС, надавала практичну підтримку нашій державі на міжнародній арені.

Польща є найбільшим торговельним партнером України серед країн Центрально-Східної Європи та четвертим серед країн світу. В цій торгівлі і сьогодні зберігається позитивна динаміка.

Українсько-польським відносинам була притаманна *висока інтенсивність*. Головними *пріоритетами* залишались поглиблення співпраці в усіх сферах обопільного інтересу та активне використання польського лобювання європейської інтеграції України. Подальша співпраця має бути спрямована на нарощування обсягів товарообігу, забезпечення присутності українського капіталу у Польщі та збільшення притоку польських інвестицій в економіку нашої держави. Конкретне наповнення українсько-польських взаємин на 2013р. визначатиме 5-е засідання Ради МЗС двох країн. Важливу роль відіграватиме поглиблення міжрегіонального співробітництва, міжлюдських контактів і продовження процесу примирення та єднання українського і польського народів. *Пріоритетними заходами двосторонніх відносин у 2013р.* можна визначити: участь Президентів у спільних церемоніях відкриття меморіалів пам'яті жертв українсько-польського протистояння у с.Сагринь Люблінського воєводства та в с.Острівки Волинської області; проведення 23-го засідання Консультативного комітету Президентів України та Польщі; візит до Варшави Міністра закордонних справ України та проведення 5-го засідання Ради МЗС двох країн; візит Голови Уряду Польщі в Україну; 6-е засідання міжурядової Комісії з економічного співробітництва; укладення Дорожньої карти українсько-польського співробітництва на 2013-2015 рр.

Лейтмотивом двосторонніх відносин України з країнами-членами Європейського Союзу у 2012р. була дискусія щодо внутрішньо-політичної ситуації в Україні, зокрема, проблема «вибіркового правосуддя» та пов'язане з нею гальмування сприятливого розвитку співробітництва Україна-ЄС, насамперед щодо укладення Угоди про асоціацію. Іншим принциповим негативним фактором в цьому процесі виступала гостра фінансово-економічна криза в Єврозоні та на всьому просторі Євросоюзу. Головні зусилля української дипломатії були спрямовані на забезпечення сприятливого ставлення керівництва країн ЄС до внутрішньо-політичних процесів та реформаторських заходів в Україні.

У грудні 2012р. Радою закордонних справ Євросоюзу було визначено критерії та умови підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що включає створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. У цьому зв'язку на Саміті Україна – ЄС 25 лютого 2013р. обговорювалися питання розв'язання Україною визначених Євросоюзом ключових проблем. Досягнення Україною прогресу, зокрема щодо проведення владою необхідних реформаторських заходів, спрямованих на досягнення згаданих критеріїв і стандартів має дозволити забезпечити Україні політичну асоціацію та економічну інтеграцію з ЄС.

Лукач І.Б. (м. Київ)

МЕМОРАНДУМ ОЛНІ (1895 Р.): НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДОКТРИНИ МОНРО

В історії дипломатії Сполучених Штатів в Латинській Америці меморандум Олні став переломним моментом, відправною точкою для нової, більш агресивної та експансіоністської, політики Вашингтона. В умовах загострення Венесуельської кризи, спричиненої прикордонною суперечкою між Венесуелою та британською колонією Гвіаною, США рішуче втрутилися у дипломатичний конфлікт, ствердивши таким чином свої претензії на гегемонію в Західній півкулі. Даний намір був задекларований в ноті Державного секретаря Р.Олні прем'єр-міністру Великої Британії лорду Солсбері, що, в свою чергу, позначило новий етап в еволюції доктрини Монро як концептуальної основи зовнішньої політики США.

У період свого другого перебування в Білому Домі (1893-1897 рр.) президенту-демократу Г.Клівленду довелося зіткнутися з численними складнощами як у внутрішній політиці країни, так і на міжнародній арені. 28 травня 1895 р., в розпал Венесуельської кризи, помер Державний секретар та близький друг президента Клівленда У.Грішам. В умовах важкої депресії від його втрати, економічного занепаду та безладу в уряді президент здійснив доленосний крок, призначивши Генерального прокурора Ричарда Олні Держсекретарем. Людина з жорстким характером, Олні був юристом з багаторічним стажем та новачком у сфері зовнішньої політики. Тепер на нього лягав обов'язок втілити раніше рішення президента «прийняти бік Венесуели у суперечці» [1, р.114].

За схвалення Клівленда, який наполіг на зверненні до доктрини Монро, Р.Олні 20 липня 1895 р. підготував заяву у справі, яку було надіслано послу в Лондоні Байарду (до речі, першому дипломату в історії США, що мав ранг посла). Копію ноти було представлено прем'єр-міністру Солсбері, причому венесуельський уряд навіть не був поінформований [2, с.99]. Клівленд назвав цю багатослівну депешу «двадцятидويمівкою», за аналогією з 12-дюймовими знаряддями на тодішніх лінкорах[3, р.203]. У своїй заяві Олні висловився рішуче проти розширення Британської Гвіани за рахунок і всупереч інтересам Венесуели, таким чином, припускаючи, що англійці вже порушили доктрину Монро від 1823 р., якою було проголошено, що «обидва Американських континенти в силу прийнятих та підтриманих тут умов свободи і незалежності, тим самим не можуть розглядатися в якості суб'єктів можливої колонізації з боку будь-якої з європейських держав»[4]. Олні заявив, що доктрина Монро повністю відповідає нормам міжнародного права. Суть меморандуму Олні зводилася до права США усунути європейські держави (на основі доктрини Монро) та затвердити власну геге-

монію у півкулі. При цьому Держсекретар не тільки вдався до жорсткого тону, вимагаючи міжнародного арбітражу для визначення лінії кордону, але дозволив собі досить сміливі трактування слів президента Монро. «Сьогодні, – писав Олні, – Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив. Необмежені ресурси Америки в поєднанні з ізольованим місцерозташуванням роблять її господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх разом взятих інших держав» [5, pp.545-562]. Таке виправдання втручання у міжнародні справи як сила та потужність було новим для Сполучених Штатів.

Офіційний Лондон не поспішав з відповіддю. Головною причиною зацікавленості Великої Британії у території Есекібо були багаті золоті родовища, які майже повністю перебували у володінні та користуванні британців. Нарешті, 7 грудня урядом Сполучених Штатів нарешті було отримано відповідь, у якій прем'єр-міністр Солсбері висловився рішуче проти застосування принципів доктрини Монро до пограничної суперечки. Стосовно вимоги арбітражу він зазначив, що тільки сторони конфлікту – Велика Британія та Венесуела – в компетенції вирішувати питання доцільності застосування подібної процедури. Прем'єр-міністр Великобританії заявив, що доктрина Монро, яка тлумачиться новим дивним чином, не належить до норм міжнародного права як не затверджена іншими державами [5, pp.563-576]. 17 грудня 1895 р. Клівленд направив різке звернення до Конгресу, в якому ультимативно вимагав від британців розпочати конструктивний діалог. Власна президентська «двадцятидюймівка» стала черговим кроком в еволюції доктрини Монро. Зміст її зводився до наступних пунктів: 1) Сполучені Штати вправі вимагати демаркації кордону між південноамериканською державою та європейською колонією, і порушення кордону розглядатиметься як «свідома агресія проти наших прав та інтересів»; 2) Сполучені Штати можуть визначити методи демаркації такого кордону та у випадку, якщо інші засоби не будуть результативними, призначити односторонню американську розвідувальну комісію. Перша теза базувалася на нормах міжнародного права: «...доктрина [Монро], яку ми відстоюємо є міцною та потужною, її дотримання є важливим для миру та безпеки нашої нації...» [6].

По обидва боки Атлантики зростала напруга, всі розуміли трагедію та абсурд можливої третьої війни двох стовпів західної цивілізації – Британії та Сполучених Штатів. Англійський флот очікував на наказ про приведення кораблів в повну бойову готовність. Уряд Солсбері об'єктивно мав гостріші проблеми у Європі та Південній Африці, тому пішов на переговори з США. У Старому Світі, зокрема в Німеччині, нота Олні викликала обурення серед кіл, зацікавлених у торгівлі із Західною півкулею [2, с.101]. Французи, одвічні супротивники Британії, з одного боку були задоволені дипломатичним провалом Солсбері, з іншого – були суттєво занепокоєні, маючи подібну колоніальну суперечку з Бразилією, яку кількома роками пізніше змушені були

вирішувати аналогічним чином — через арбітраж. Всі країни виходили з власних інтересів по інший бік океану. Але і в решті держав Старого світу — Австро-Угорщині, Голландії та Росії — дії Клівленда зустріли досить критично. Натомість більшість республік Південної та Центральної Америки із надзвичайним ентузіазмом сприйняли подібний курс Вашингтону. Проте окремі держави — Мексика, що побувала жертвою агресії Штатів, Аргентина, яка претендувала на лідерство у латиноамериканському світі, та Чилі — поставилися до заяв Олні підозріло та вороже [7, р.186-189].

12 листопада 1896 р. Олні та послом Великої Британії у США Паунсфотом був підписаний договір про арбітраж [8, р.276]. У 1899 р. арбітражна міжнародна комісія встановила кордон, підтримавши більшість британських претензій, за одним суттєвим виключенням — південь дельти Оріноко підійшов Венесуелі.

Зі своєї «двадцятидвіймівки» Олні влучив по двох цілях: по британцях, оскільки використання самої назви доктрини Монро надавало депеші виключної дипломатичної ваги, та по опонентах на батьківщині. Президент та його Держсекретар опинилися в обстановці 1823 р.: імперська боротьба біля кордонів США змусила б країну приєднатися до європейської гонки озброєнь, змінила б їхню політичну систему, повернувши до міцного, федерального уряду. Таким чином для адміністрації Клівленда доктрина Монро ставала засобом для збереження обмеженого децентралізованого управління у внутрішній політиці та дотримання принципів невтручання у зовнішній. Парадоксальним чином, втручання у Венесуельську кризу виключило б потребу у подальшому заглибленні у справі Латинської Америки. Аби не перетворити в майбутньому доктрину Монро на експансивне агресивне знаряддя, Олні звернувся також до міжнародного законодавства. Він зазначав, що доктрина «не встановлює протекторату Сполучених Штатів над іншими американськими державами. Вона не звільняє інші американські держави від зобов'язань, встановлених міжнародним правом та не перешкоджає європейським країнам, які на пряму зацікавлені у виконанні цих зобов'язань... вона не ставить наміром втручання у внутрішні справи будь-якої американської держави або в її відносини з іншими американськими державами. Вона не виправдовує будь-яку спробу з нашого боку змінити встановлену форму правління в будь-якій американській державі» [5, р.545-562]. Сполучені Штати, таким чином, не відходили від оригінальних формулювань Монро, вони лише відтепер використовували доктрину, коли заманеться під приводом її захисту.

Р.Олні, складаючи свою «двадцятидвіймівку» заглибився у вивчення історії доктрини Монро. Він очевидно побачив паралелі між обстановкою 1820-х рр. та реаліями 1890-х. Олні виходив з широкого геополітичного контексту, в якому Венесуельська криза була лише одним елементом. У нього політика європейських держав на американському континенті викликала те саме занепокоєння, що й у кабінету Дж. Монро у 1823 р. Ключовими для

розуміння змін в ідеології американського політикуму та у засадах доктрини Монро є безпосередня близькість Венесуели, загроза для інтересів США з боку Британії та загальні зміни на світовій політичній арені. Контроль британцями дельти Оріноко з найбільшими золотими родовищами міг в майбутньому поставити під удар економіку Сполучених Штатів, що могло призвести до європейського вторгнення на американський континент. У «золотий вік» європейського монархізму такі побоювання не були фантастичними. У цей час в Азії Франція заволоділа територією Індокитаю та підтримала Росію і Німеччину у тиску на Японію з метою повернення нею територіальних надбань від війни з Китаєм [9, с.233, 325]. Європейські держави перекроювали карту Африки; британські та французькі колоніальні володіння на всій планеті досягли небувалих розмірів. У Західній півкулі європейські країни проявили тривожний для США інтерес під час Бразильського повстання. Франція використала методи «дипломатії канонірок» та власний військовий флот у Санто Домінго та вимагала від Бразилії перегляду кордону з Французькою Гвіаною, що призвело до збройних сутичок. А Велика Британія, крім агресії в Нікарагуа, окупувала Тринідад; продовжувалася стрімка еміграція з країн Старого Світу до Південної Америки. І, головне, на Кубі, що мала першорядне значення для США, у 1895 р. спалахнуло нове повстання, що не виключало вступу туди європейських військ [9, с.386]. Подібні дії «ненаситних» європейців на самому «подвір'ї» Штатів не могли не лякати, як і політична, економічна та стратегічна загроза з іншого боку Атлантики. Клівленд мав рішуче нівелювати подібні загрози та ствердити верховенство США у півкулі. Порівняно з 80-ми роками європейський імперіалізм досяг апогею, так само, як змінилося й уявлення американців про власну країну.

Доктрина Монро в період другої адміністрації Клівленда, завдяки успіхам американської дипломатії, отримала радикальне нове бачення — виключне положення у конфліктах в Латинській Америці, що трималося на військовій та економічній могутності Сполучених Штатів. Радянський дослідник Дементьев, відзначив, що в меморандумі Олні «принципи 1823 р. були поєднані з ідеєю гегемонії США у Західній півкулі, подальший розвиток доктрини Монро призвів до злиття її з принципами інтервенціонізму» [10, с. 149]. Олні та Клівленд значно розширили сферу використання положень доктрини: відтепер, за виникнення суперечок між державами американського та європейського континентів, голосно лунало ім'я президента Монро, а доктрина, названа його ім'ям стала тлумачитися як право США виражати й захищати інтереси країн Латинської Америки у міжнародних відносинах [11, с.11].

Підсумовуючи, можна говорити про те, що меморандум Олні як нова інтерпретація доктрини Монро мали ряд вкрай важливих наслідків. По-перше, цей дипломатичний епізод сприяв підйому національної самосвідомості американців та більш войовничого духу, що вилилося у приско-

рення створення потужного військово-морського флоту. Події довкола Венесуели довели всьому світові, що доктрина Монро є життєздатною та придатною до сучасних політичних реалій.

Література:

1.Schoultz L. Beneath the United States: A History of U.S. Policy toward Latin America/Lars Schoultz. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998. – 476 р. **2.Ганелин** Р. «Доктрина Олни» и ее фальсификация в американской историографии/Ганелин Р.//Вопросы истории. – 1951. – № 7. – С.92-118. – С.92-118. **3.Sexton** J. The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America/Jay Sexton. – New York: Hill and Wang, 2011. – 290 р. **4.Доктрина** Монро [Електронний ресурс]//Хронос. Режим доступу: <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1823monro.php>. **5.Papers** Relating to the Foreign Relations of the United States, 1895, I [Електронний ресурс]//University of Wisconsin Digital Collections. Режим доступу: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS>. **6.Cleveland**, G. Special Message. December 17, 1895 [Електронний ресурс]//The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=70729&st=&st1=>. **7.Perkins** D. A History of the Monroe Doctrine/Dexter Perkins. – Boston: Little, Brown and Company, 1955. – 462 р. **8. Young** G. B. Intervention under the Monroe Doctrine: the Olney Corollary/G. B. Young//Political Science Quarterly. – 1942. – Vol.57, #2. – P.247-280. **9. История** дипломатии. Под ред. А. А. Громыко. Изд. второе.. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. – Т.2. – 820 с. **10.Дементьев** И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии на рубеже XIX – XX вв.)/И. П. Дементьев. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1973. – 368 с. **11.Строганов** А. И. Новейшая история стран Латинской Америки/А. И. Строганов. – М.: Высш. шк., 1995. – 415 с.

Лухтан А.І. (м. Київ)

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Зростання ролі міжнародного військового співробітництва України зумовлено встановленням і безпрецедентним поширенням між країнами європейського та євроатлантичного регіону відносин партнерства й довіри у військовій сфері, поступовим формуванням нової системи міжнародної та європейської безпеки.

Активна участь України у цих процесах значно підвищила авторитет української держави на міжнародній арені, забезпечила визнання її як впливового чинника й учасника в новостворюваних системах безпеки.

У своєму виступі 7 квітня 2011 року Президент України Віктор Янукович, із щорічним посланням до Верховної Ради України, підкреслив: «Позаблоковість розглядається Україною як послідовна позиція захисту національних інтересів без участі у військових союзах, що створює необхідні можливості для розвитку партнерських, взаємовигідних стосунків із іншими державами та міжнародними організаціями за усіма напрямками. Ми виходимо з розуміння, що більшість сучасних викликів та загроз мають глобальний характер. Їх подолання вимагає об'єднання зусиль країн світу та спільних підходів до забезпечення регіональної та глобальної безпеки. І Україна готова до такої співпраці. Для досягнення цієї мети наша держава відкрита для діалогу і співпраці зі всіма країнами-партнерами та міжнародними безпековими організаціями.» [1, с 8]

Варто зауважити, що з правової точки зору співробітництво є ключовим принципом мирного співіснування держав та відносин між суб'єктами міжнародного співтовариства в рамках міжнародного публічного права.

Цілком очевидно, що мирне співіснування ґрунтується на дотриманні сторонами основних принципів міжнародного права, які також можна називати принципами мирного співіснування. Їх зміст викладений у Декларації про принципи міжнародного права [2], що стосується дружніх відносин і співпраці згідно зі Статутом ООН [3], прийнятому Генеральною Асамблеєю в 1970 р., а також у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975р [4], а також їх тлумачення, запропоновані в окремих рішеннях Міжнародного Суду ООН [5].

Загальновизнаними у відносинах між державами вважають зафіксовані у наведених вище міжнародно-правових документах принципи: принцип суверенної рівності держав; принцип незастосування сили; принцип мирного розв'язання спорів; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип територіальної цілісності держав; принцип непорушності кордонів; принцип поваги до прав людини; принцип рівноправності й само-

визначення народів; принцип співробітництва; принцип добросовісного виконання зобов'язань згідно з міжнародним правом.

З проголошенням незалежності України, відповідно до Постанови Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 24 серпня 1991 року «Про проголошення незалежності України» (далі – Постанова) [6], розпочалася розбудова незалежної демократичної держави. Як зазначено у Постанові [6], з моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

Важливою історичною подією стало винесення Постанови Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» від 24 серпня 1991 року (далі – Постанова) [7], що було нормативно-правовим підґрунтям для створення та розвитку Збройних Сил.

Відповідно до статті 8 Конституції України [8] (далі – Конституція) в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції [8] і повинні відповідати їй. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, що визначено статтею 9 Конституції [8].

До повноважень Верховної Ради України у воєнній сфері, згідно до пункту 23 статті 85 Конституції [8], належить схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

Відповідно до пункту 2 статті 92 Конституції [8] виключно законами України встановлюються: порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;

Президент України згідно з вимогами пункту 3 статті 106 Конституції [8] представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України.

Відповідно до пункту 17 статті 106 Конституції [8] Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил та здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

Однією з основних функцій Міністерство оборони (далі – Міноборони) є здійснення в межах своєї компетенції військового і військово-технічного співробітництва з відповідними державними органами інших держав, відповідно до статті 10 Закону [9].

Відповідно до статті 1 Положення про Міноборони, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 406/2011 [10] (далі – Положення), Міноборони є органом військового управління та здійснює

в межах компетенції міжнародне співробітництво за воєнно-політичним, військово-технічним та іншими напрямками з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, координує та контролює організацію і проведення військового співробітництва, як зазначено у пункті 61 статті 4 Положення [10].

Відповідно до Положення про Генеральний штаб Збройних Сил (далі – Генеральний штаб) затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 406/2011[11], Генеральний штаб здійснює в межах компетенції: міжнародне військове співробітництво зі збройними силами інших держав; бере участь у міжнародному співробітництві; забезпечує підготовку і участь миротворчих контингентів та персоналу Збройних Сил у міжнародних миротворчих операціях.

Окрім цього, Генеральний штаб забезпечує, згідно з міжнародними договорами у галузі роззброєння та контролю над озброєннями, інспекційну діяльність на території України та поза її межами, збирає, опрацьовує інформацію та повідомлення відповідно до цих міжнародних договорів незалежно від підлеглості об'єктів інспектування, як зазначено у пункті 67 статті 4 Положення [11]. Як зазначено у пункті 57 статті 4 Положення [11] на Генеральний штаб покладені функції здійснення церемоніального забезпечення проведення прийому в Україні державних та офіційних візитів глав іноземних держав та делегацій.

У частині 4 статті 3 розділу 1 Закону України «Про міжнародні договори» [12] визначено, що міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, віднесених до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Міністр оборони відповідно до пункту 7 статі 10 Положення, [10] веде переговори і підписує Міжнародні договори України в межах наданих йому повноважень та представляє Міноборони у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами і організаціями в Україні та за її межами. (пунктом 27 статті 10 Положення [10]).

Для забезпечення реалізації державної політики у сфері воєнно-політичного, військово-технічного та військового співробітництва, як складових міжнародного оборонного співробітництва, у структурі апарату Міноборони створено Департамент міжнародного оборонного співробітництва [13].

На сьогоднішній день Міноборони здійснює міжнародне військове співробітництво з 89 країнами світу. З них: на основі двосторонньої нормативно-правової бази з 55 країнами, з 34 країнами – за окремими домовленостями (контрактами). Міжнародно-договірна база Міноборони складає 382 міжнародно-правових документів з питань військового та військово-технічного співробітництва. В Україні акредитовано 37 апаратів аташе з питань оборони іноземних держав та 7 апаратів аташе акредитовано в Україні за сумісництвом [13].

Отже за результатами проведеного огляду нормативно-правового регулювання міжнародного військового співробітництва України можливо дійти до висновків:

По-перше, міжнародна співпраця може розвиватися лише на ґрунті тривалого і стабільного без кризового співіснування держав. Очевидно, що дотримання акторами принципів мирного співіснування є основою розвитку рівноправного та взаємовигідного співробітництва між ними. Добросовісність виконання взятих державами зобов'язань впливає із загальної політичної ситуації і зі стану стосунків між конкретними державами [14].

По-друге, одним з ключових завдань загальнодержавного масштабу є проведення конструктивної, послідовної та виваженої зовнішньої політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співіснування за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

По-третє, проведений аналіз конституційно-правових засад військового співробітництва підтверджує, що Україна продовжує розвиток та удосконалення нормативно-правового регулювання співробітництва у військовій сфері.

По-четверте, з метою поширення знань щодо військового співробітництва України з країнами Європи і Америки та у рамках ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ, ОДКБ, виникає нагальна потреба дослідити: зміст поняття «військове співробітництво»; принципи військового співробітництва; правове регулювання військового співробітництва України у період з 1991-2011 рр.

Література:

1. Щорічне посланням до Верховної Ради України. – виступ Президент України В.Ф. Януковича, 7 квітня 2011 р. – Режим доступу до виступу: <http://www.president.gov.ua/news/19736.html>
2. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций (24 октября 1970 года) Действующее международное право. Т. 1. – М. Московский независимый институт международного права, 1996. С. 65-73.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. ООН; Статут, Міжнародний документ від 26 червня 1945 року, Документ, чинний, остання версія – Редакція від 16.09.2005, режим доступу до Статуту: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
4. Заключний Акт наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975р Офіційний вісник України від 11.02.2005-2005 р., № 4, 403 с.
5. Каталог рішень Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй, режим доступу до Каталогу: <http://www.icj-cij.org/publications/en/catalogue.pdf>.
6. Про проголошення незалежності України Постанова Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 24 серпня 1991р./Відомості Верховної Ради (ВВР) 1991, N 38, 502 с.
7. Про військові формування на Україні Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р./Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, 506 с.
8. Конституції України: за станом на 1 січня 2005 р./Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Преса України, 1997-80 с.
9. Про оборону України Закон від 06.12.1991 № 1932-XII:

редакція від 16 жовтня 2010р./Верховна Рада України. – Режим доступу до Закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. 10. **Положення про Міністерство оборони України**, Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 406/2011 – Режим доступу до Указу: <http://www.president.gov.ua/documents/13376.html>. 11. **Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України**, Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 406/2011 – Режим доступу до Указу :<http://www.president.gov.ua/documents/13376.html>. 12. **Про міжнародні договори України** Закон України чинний, остання версія – прийняття від 29 червня 2004р./Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 50, 540 с. 13. **Департамент міжнародного оборонного співробітництва Міністерства оборони України** – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=department&sub=dms>. 14. Лукашук **И. И.** Международное право.-М., 1997.-С.286.

Маркова М.А. (г. Луганск)

У. ЧЕРЧИЛЛЬ И РАЗВИТИЕ ИДЕИ «СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ ЕВРОПЫ» В 1943 ГОДУ

В современной историографии, посвященной вопросу развития идеи объединенной Европы и создания Европейского Союза, имя британского государственного деятеля Уинстона Черчилля упоминается зачастую лишь в контексте послевоенного мирного урегулирования. В качестве его основного вклада в дело развития европейской интеграции многие ученые приводят выступление в Цюрихе, когда Черчилль открыто призвал «воссоздать Европейскую Семью и наделить ее таким устройством, чтобы она смогла жить в мире и безопасности и быть свободной» [4]. Это выступление действительно стало важным импульсом для налаживания сотрудничества между западноевропейскими странами и по праву считается отправной точкой развития европейской интеграции в послевоенный период.

Однако идея «Соединенных Штатов Европы» на тот момент не была новой для Черчилля. Британский политик ещё в 30-е гг. не скрывал своего восхищения деятельностью Аристида Бриана, вынашивавшего план «о межгосударственных федеративных связях», также Черчилль находился под значительным влиянием идеолога Пан-Европейского союза, австрийского графа Рихарда Куденхове-Калерги.

В период Второй мировой войны Черчилль был единственным из «Большой тройки», кто видел успешное будущее Европейского континента только лишь при условии создания межгосударственного объединения. И именно во время ожесточенного противостояния в Европе Черчилль разрабатывал план создания такого интегративного образования, при котором европейские нации достигли бы взаимопонимания, а дальнейшие распри стали бы невозможными ввиду единства интересов.

Поскольку в зарубежной и отечественной историографии при рассмотрении роли Черчилля в создании европейского объединения делается акцент именно на выступлении Черчилля в Цюрихе, а предшествующий этому период остается не рассмотренным, мы решили восполнить пробел и осветить ход развития идеи «Соединенных Штатов Европы» У. Черчилля в 1943 году.

В качестве основных источников для написания данной статьи были использованы мемуары самого У. Черчилля, его современников — Дж. Кеннана, Ш. де Голля, А. Идена, Э. Рузвельта, И. Майского, библиографические труды ведущего представителя российского англоведения В. Трухановского. В качестве информационной базы были использованы электронная версия книги Эстонской школы дипломатов «История объединения Европы» [2], а также статья российских исследователей европейской интеграции В. Бредихина и А. Лягуши, посвященная Панъевропейскому движению [1].

При написании данной статьи перед нами стояли две задачи: во-первых, всесторонне рассмотреть деятельность У.Черчилля по продвижению идеи «Соединенных Штатов Европы» в 1943 году, во-вторых, проанализировать ее влияние на дальнейшее развитие событий на Европейском континенте.

В феврале 1943 года в Сталинградской битве советские войска одержали победу над фашистскими захватчиками — это событие наряду со сражением на Курской дуге стало переломным моментом в ходе военных действий, после которых немецкие войска окончательно потеряли стратегическую инициативу. Исход войны стал очевиден — Германия потерпит поражение. Черчилль отчетливо понимал, что вслед за этой победой начнется контрнаступление советских войска, и в скором времени коммунистическая идеология может захлестнуть страны Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы. Ещё в октябре 1942 г., когда исход войны было сложно спрогнозировать, У.Черчилль писал Министру иностранных дел А.Идену, что необходимо в будущем создать Соединенные Штаты Европы с целью не допустить «катастрофы, если бы русское варварство подавило культуру и независимость древних государств Европы» [8, с. 572]. Теперь же ситуация становилась очевидной для Черчилля — либо Великобритания и США возьмут на себя инициативу по созданию Соединенных Штатов Америки, либо Европа окажется под влиянием социалистического Советского Союза, в корне чуждого для последовательного империалиста Черчилля.

Уже в марте 1943 года Черчилль отправляется в Нью-Йорк для того, чтобы принять участие в Пятом конгрессе Панъевропейского движения, проводимом Р.Куденхове-Калерги. В своем приветственном послании конгрессу У.Черчилль отметил, что он надеется, что в структуре всемирного учреждения, олицетворяющего Объединенные Нации, возникнет Совет Европы, в который войдут Высокий суд для разрешения споров, административные власти, военные силы, как национальные, так и международные, находящиеся в постоянной готовности обеспечить исполнение этих решений [1].

Однако Черчилль не ограничился этим выступлением. 22 мая 1943 года британский премьер-министр излагает свою идею послевоенного урегулирования представителям американского руководства во время проведения вашингтонской конференции «Трайидент». По словам Черчилля, главная задача союзников должна заключаться в том, чтобы предотвратить в будущем агрессию со стороны Германии или Японии. Черчилль пишет: «Для этой цели я предполагал создать ассоциацию в составе Соединенных Штатов, Великобритании и России. Если Соединенные Штаты захотят включить в эту ассоциацию и Китай, то я буду готов согласиться с этим; однако, какое бы большое значение мы ни придавали Китаю, его нельзя сравнить с остальными тремя державами, на которых будет лежать подлинная ответственность за мир. Они вместе с некоторыми другими державами должны образовать Верховный всемирный совет» [8, с. 677].

В соответствии с замыслом Черчилля, в подчинении этого Верховного всемирного совета должны были находиться три региональных совета: один для Европы, один для Американского полушария и один для Тихого океана. По мнению Черчилля, Европейский региональный совет должен был состоять из 12 штатов или конфедераций. Черчилль акцентировал внимание на необходимости воссоздания сильной Франции, «ибо перспектива отсутствия на карте сильной страны между Англией и Россией была непривлекательной». Иными словами, Франция должна была стать тем надежным заслоном, который не позволит советскому влиянию распространиться на территорию Великобритании. Кроме того, Черчилль полагал, что Соединенные Штаты вряд ли могут в течение неопределенного времени держать на страже крупные силы в Европе. В Юго-Восточной Европе Черчилль видел создание нескольких конфедераций — балканская федерация и дунайская федерация с центром в Вене, «которая должна будет в некоторой степени заполнить брешь, образовавшуюся в результате исчезновения Австро-Венгерской империи» [8, с. 678].

Относительно Пруссии Черчилль заявлял, что было бы разумно отделить ее от остальной Германии, чтобы 40 миллионов населения Пруссии представляли такое европейское сообщество, с которым можно будет справиться. Польша и Чехословакия, по словам Черчилля, должны поддерживать дружественные отношения с Россией. «Остаются Скандинавские страны, а также Турция, которая может согласиться, но может и не пожелать вместе с Грецией играть некоторую роль в балканской системе». Черчилль также сообщил, что в Европе могла быть образована группа в составе Бельгии, Голландии и Дании. По замыслу британского политика, каждая из европейских стран должна назначить представителя в Европейский региональный совет, «создавая, таким образом, нечто вроде Соединенных Штатов Европы» [8, с. 678].

Для американских стран Черчилль также предусматривал региональный совет, в состав которого должна была войти Канада, как представительница Британского содружества наций. По-видимому, для того, чтобы отвлечь Россию от европейских дел и отвлечь ее внимание на Дальний Восток, Черчилль предлагал создать совет для Тихого океана, куда СССР должен был входить.

По словам Черчилля, члены Верховного всемирного совета должны участвовать в заседаниях региональных советов, в которых они непосредственно заинтересованы. Вопросы, которые не смогут разрешить региональные советы, должны были автоматически рассматриваться всемирным советом.

Согласно схеме Черчилля, во всех трёх региональных советах Великобритании была одной из участниц. Тем самым Черчилль хотел подчеркнуть роль и значение империи на мировой арене.

Как видим, идея «Соединенных Штатов Европы» У.Черчилля была продиктована стремлением защитить британские национальные интере-

сы. У.Черчилль полагал, что не Германия является наивысшим злом для Великобритании, а советская Россия, несущая для Британской колониальной империи косвенную угрозу в виде экспорта национально-освободительных и революционных движений. «Черчилль признавался, что к весне 1945 года «советская угроза» в его глазах «уже встала на место нацистского врага», — пишет В.Трухановский [7, с. 380]. По этому поводу известный историк и социолог М.Саркисянц отмечает: «Великобритания объявила войну Великогермании не за то, что та насаждала все в новых странах нацистские и фашистские диктатуры, а за экспансию Третьего рейха в сферу британских интересов» [5, с. 318]. Поэтому, как только непосредственная угроза для Великобритании миновала, перед Черчиллем стала задача защитить колониальную империю от революционных настроений, идущих от социалистического государства.

В марте — апреле 1943 г. состоялся визит английского министра иностранных дел А. Идена в США [6]. В беседе в Рузвельтом 15 марта 1943 г. А.Иден говорил: «Россия является нашей самой трудной проблемой... Англия, вероятно, будет слишком слаба, чтобы одной выступать против России». Поэтому, по словам А.Идена, вражда между Великобританией и США недопустима, и они должны вместе выступать против общих противников [7, с. 348]. Иден полностью отразил взгляды Черчилля, который также считал, что у США и Великобритании одни и те же соперники, главные из которых — социализм и революционное движение народов.

В октябре 1943 года на встрече министров иностранных дел Великобритании, СССР и США в Москве по инициативе английской стороны было принято решение о создании европейской консультативной комиссии. Как пишет в своих мемуарах американский посол в СССР Джордж Кеннан, «англичане хотели сделать это для разрешения всех европейских проблем невоенного характера, представляющих общий интерес для союзников» [3]. Но, по словам Кеннана, такая концепция противоречила стремлению Рузвельта иметь свободу действий в отношении послевоенного устройства Европы, что он считал важным как для внешней, так и для внутренней политики Соединенных Штатов. В итоге функции этого консультативного органа были ограничены решением вопросов об условиях капитуляции, оккупационных зон и механизмов проведения решений о капитуляции в жизнь.

Как видим, в 1943 году Черчилль активизировал попытки придать идее «Соединенных Штатов Европы» реальные очертания. С одной стороны, путем создания европейских объединений под эгидой Великобритании он преследовал цель усилить позиции своей державы и вывести уровень ее в общении с Соединенными Штатами. Во-вторых, во главе европейских держав Черчилль планировал поставить их довоенные правительства, которые на тот момент находились в эмиграции в Лондоне и были готовы при помощи Великобритании приступить к руководству европейскими межго-

сударственными образованиями. С такой перспективой Черчилль рассчитывал, что СССР не сможет оказать влияния на европейские государства, а, следовательно, коммунистические идеи не захлестнут Великобританию и ее колонии.

Попытки Черчилля в 1943 г. реализовать идею «Соединенных Штатов Европы» не увенчались какими-либо определенными успехами. После победы советских войск в Сталинградской битве и Квебекской конференции, на которой США ограничили возможности британской стороны в использовании атомной бомбы, Великобритания в «Большой тройке» заняла третье место, что, естественно, нанесло удар амбициозному премьер-министру. При такой расстановке сил у Черчилля не было никакой возможности принудить союзников к реализации его идеи. Однако именно в этот период были сформулированы основные постулаты, с которыми Черчилль «взорвал» европейскую общественность во время выступления в Цюрихе в сентябре 1946 г.

Литература:

---

1. **Бредихин А.В., Лягуша А.А.** Панъевропское движение в дискурсе Второй мировой войны: попытка исторического анализа идеи объединения Европы. — [Электронный ресурс]/А.В. Бредихин, А.А. Лягуша//Панъевропское движение в дискурсе Второй мировой войны: попытка исторического анализа идеи объединения Европы. — Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Iipd/2009_1/31Bredihin.htm. 2. **История объединения Европы**/Сост. и ред.: П.Пальк, В.Маде, Э.Симпсон, Л.Яансалу. — [Электронный ресурс]/История объединения Европы. — Режим доступа: http://www.edk.edu.ee/ul/el_орik_r.pdf. 3. **Кеннан Дж.** Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана — [Электронный ресурс]/Дж. Кеннан//Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана. — Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/usa/kennan/07.html>. 4. **Речь Уинстона Черчила в Цюрихском университете**//Вестник Европы, № 26-27, 2009. — [Электронный ресурс]/Вестник Европы//Речь Уинстона Черчила в Цюрихском университете. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2009/26/re10.html>. 5. **Саркисянц М.** Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской «расе господ»/Пер. с нем. М.Некрасова/М. Саркисянц. — СПб.: Академический проект, 2003. — 400 с. 6. **Суходеев В.В.** Сталин. Военный гений. — [Электронный ресурс]/В.В.Суходеев//Сталин. Военный гений. — Режим доступа: http://militera.lib.ru/research/suhodeev_vv/07.html. 7. **Трухановский В.Г.** Уинстон Черчилль. 3-е изд./В.Г.Трухановский. — М.: Международные отношения, 1982. — 464с. 8. **Черчилль У.** Вторая мировая война. (В 3-х книгах)/У.С.Черчилль. — М.: Воениздат, 1991. — Кн. 2. Т. III-IV. — 671 с.

Метленко Е.А. (г. Курск, Россия)

УКРАИНО-НЕМЕЦКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В 1991-1997 ГГ. В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ВЫБОРА УКРАИНЫ

Комплексное рассмотрение европейского направления внешней политики новообразованного украинского государства требует обращения к многоуровневому анализу. На наш взгляд, одним из ключевых «срезов» данного направления являются взаимоотношения Украины с государствами, которые исторически выступают в качестве лидеров Европы, в частности с Германией. Учитывая, что с середины 1980-х гг. Германия во многом формировала общеевропейскую политику, представляется, что, проследив динамику этих отношений, можно в целом судить об успешности реализации европейского выбора Украины в 1990-е гг.

География рассмотрения украино-немецкого взаимодействия в указанный период довольно обширна. Среди российских работ наибольший интерес вызывает Доклад института Европы РАН, во второй части которого представлен анализ общих и специфических черт политики Германии в отношении её восточных соседей, Украины и России[1]. В украинской историографии проблема украино-немецких отношений в 1990-е гг. отражена в исследованиях А. Ю. Мартынова[2], В. В. Солошенко[3] и др. Системный анализ отношений Украины и Германии в указанный период, уделяя особое внимание немецкой «восточной политике», дает в своей работе Ю. Марусяк[4].

На формирование украино-немецких отношений огромное влияние оказали взаимоотношения между ФРГ и СССР накануне распада последнего. В преддверии ликвидации Советского Союза Л. М. Кравчук совершил серию поездок в европейские столицы, целью которых, как представляется, являлось выяснение отношения к сотрудничеству с потенциально независимой Украиной. В том числе, в апреле 1991 г. он посетил с визитом ФРГ. Однако уровень приема отвечал именно статусу Л. М. Кравчука как главы Верховного совета одной из советских республик, а не суверенного государства.

Немецкая политика в отношении признания Беловежских соглашений и независимости Украины была осторожной и рациональной. Как справедливо отмечает К. С. Вяткин, после окончания «холодной войны» Восток стал настолько разнородным, что вести речь о какой-либо цельной «восточной политике» ФРГ долгое время не представлялось возможным[1, с. 13]. В отличие от ряда других государств только после того, как М. С. Горбачев фактически сложил с себя полномочия 25 декабря 1991 г., ФРГ признала независимость Украины.

В течение 1992 г. между Украиной и Германией были установлены дипломатические отношения. В целом, несмотря на оптимизм Президента Ук-

раины Л. М. Кравчука относительно взаимодействия Украины с ФРГ[5], диалог первого года украино-немецких отношений не отличался интенсивностью. Следует согласиться с утверждением, что здесь немаловажную роль сыграло первоначальное стремление западных стран, включая Германию, выстраивать свои отношения с государствами постсоветского пространства сквозь призму отношений с Россией[6, с. 8]. Поэтому на начальном этапе попытки украинского руководства сблизиться с одним из ведущих государств Европы не имели успеха.

Качественно новый этап в украино-немецких отношениях наступил в 1993 г. В феврале с рабочим визитом Киев посетил глава внешнеполитического ведомства ФРГ К. Кинкель. Однако ключевым событием следует считать официальный визит канцлера ФРГ Г. Коля в украинскую столицу, когда между государствами был подписан пакет двусторонних документов, в первую очередь, Совместная декларация об основах отношений между Украиной и Федеративной Республикой Германия. В нем указывалось на стремление сторон развивать отношения дружбы, добрососедства и сотрудничества[7, с. 170]. В целом широкое взаимодействие, продекларированное в документе, несомненно, должно было благоприятствовать вхождению Украины в единый политико-экономический простор Европы.

Огромное внимание на переговорах немецкого и украинского лидеров было уделено экономической сфере. ФРГ гарантировала поддержку рыночных реформ в Украине. Стороны подписали основополагающий Договор о развитии широкомасштабного сотрудничества в сфере экономики, промышленности, науки и техники. Отметим, что данный документ содержал не только важнейшие положения экономического и научно-технического партнерства между Украиной и ФРГ, но и заключал в себе важную политическую компоненту, так как действительно вносил вклад «в дело налаживания отношений на основе доверия между двумя странами»[8, с. 243].

Украина видела в ФРГ не просто важного политического и экономического партнера. В этот период в немецкой «восточной политике» отчетливо просматривалось стремление включить некоторые восточноевропейские страны, например Польшу и Чехию, в процесс европейской интеграции[9, р. 51]. Несомненно, на тот период времени в украинском руководстве только формировалась идея присоединения к общеевропейскому процессу. Однако углубление связей с Германией могло послужить, во-первых, созданию имиджа Украины как истинно европейского государства, во-вторых, заложить основы будущего единения с Европой, исходя из того, что ФРГ выступала проводником интересов бывших социалистических государств в Европейском Союзе.

Трехстороннее заявление Б. Н. Ельцина, У. Дж. Клинтона и Л. М. Кравчука об окончательном отказе Украины от ядерного оружия 10 января 1994 г. стимулировало украино-немецкий диалог. А. Ю. Мартынов отмечает, что именно поэтому немецкая сторона способствовала успешному для Укра-

ины исходу переговоров с Европейскими сообществами в феврале 1994 г.[2, с. 13] Логично, что летом 1994 г. между Украиной, с одной стороны, и Европейскими сообществами и их державами-членами, с другой, было подписано соглашение о партнерстве и сотрудничестве, которое на несколько лет стало основой для реализации европейской политики Украины.

Заняв президентский пост, Л. Д. Кучма активно развивал немецкое направление внешней политики. С 3 по 6 июля 1995 г. он совершил официальный визит в Германию. В своем выступлении перед членами Немецкого общества внешней политики украинский президент подчеркнул, что формирование новой Европы возможно только при совместном приложении усилий со стороны возрожденной Украины и объединенной Германии, а свой визит в Германию Л. Д. Кучма назвал подтверждением возвращения Украины в Европу[10, с. 3].

Именно двухсторонние контакты с Германией и Польшей позволили Украине в середине 1990-х гг. претендовать на особые отношения с возникшим в 1994 г. Веймарским треугольником. В этом смысле пророческими оказались слова С. Бжезинского о том, что, «учитывая особую геополитическую заинтересованность Германии и Польши в независимости Украины, вполне возможной представляется такая ситуация, при которой Украина постепенно будет втянута в особые франко-германо-польские отношения»[11, с. 46].

В период с 1993 г. по 1996 г. Германия отвечала полной взаимностью украинским устремлениям к сближению. Ю. Марусяк связывает это с опасениями немецкого истеблишмента по поводу развития событий в России[4, с. 246]. Помимо того, как представляется, ФРГ действительно была заинтересована в развитии взаимодействия с Украиной как одной из наиболее перспективных стран постсоветского пространства, которая трансформировала экономику и общество. Активизировалось украино-немецкое консультативное и техническое сотрудничество с целью поддержания реформ в Украине[12, с. 213]. Для украинской стороны в контексте провозглашенного курса на евроинтеграцию подобное сотрудничество представляло огромный интерес потому, что оно автоматически приводило к постепенному внедрению европейских стандартов в различных сферах.

3-4 сентября 1996 г. Г. Коль во второй раз посетил Киев с визитом, в ходе которого подчеркивалось огромное значение консультативного сотрудничества, и было принято решение о его расширении. Вновь поднимались вопросы о будущей архитектуре европейской безопасности и о месте Украины в Европе.

Весной-летом 1997 г. главы внешнеполитических ведомств Украины и ФРГ обменялись рабочими визитами. Германия продолжала благожелательную политику в отношении Украины на мировой арене. В частности, в своей речи по поводу подписания Хартии об особом партнерстве между Украиной и НАТО 9 июля 1997 г. Г. Коль отметил, что в этот день Украина

стала ближче к європейським інститутам, и Германия приветствует это [Цит. по: 13, с. 418]. Однако с этого времени политика Германии в отношении Украины становится все более декларативной и менее содержательной, что, как представляется, было связано с нереализованностью надежд, которые возлагало на Украину немецкое руководство.

Таким образом, претерпев короткий период адаптации после распада СССР, украино-немецкое взаимодействие к 1993 г. выросло в полноценное двустороннее сотрудничество, которое позволило Украине рассчитывать на поддержку Германии в реализации европейского вектора внешней политики. В этой связи можно согласиться с утверждением В. В. Солошенко, что сотрудничество Украины и Германии в этот период выступало «краеугольным камнем евроатлантической стратегии Киева» [3, с.16]. В то же время, попытки Украины вывести сотрудничество с ФРГ на уровень стратегического партнерства не увенчались успехом. В этом смысле позиция Германии, как видится, отражала политический концепт единой Европы в отношении Украины, который со второй половины 1990-х гг. состоял в признании этого государства, как важного партнёра на постсоветском пространстве наряду с Россией, но не как потенциального члена Европейского Союза [Подробнее см.: 14].

Литература:

- 1. Вяткин К. С.** Германия – Россия – Украина: особенности межгосударственного взаимодействия на современном этапе/Доклады Института Европы РАН; №110. – М., 2002. – 44 с.
- 2. Мартинов А. Ю.** Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ століття)/Інститут історії України НАН України. – К., 2000. – 86 с.
- 3. Солошенко В. В.** Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук.: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія»/В. В. Солошенко – К., 2005. – 18 с.
- 4. Marusyak J.** Stosunki Ukrainy z Niemcami//Ukraina w stosunkach miedzynarodowych [zbiorek]/Red. Pietras Marek, Kapusniak Tomasz. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Sklodowskiej, 2007. – 421 с. С. 244-274.
- 5. Кравчук Л. М.** «... Я не відчув і нотки неповаги»: Пресконференція Президента України Леоніда Кравчука//Голос України. – 1992. 6 лютого. – С.2.
- 6. Кудряченко А. І., Грабарчук Г. О.** Україна і Німеччина – двосторонні відносини на початку 90-х років. К.: Знання, 1994.
- 7. Спільна декларація про основи відносин між Україною і Федеративною Республікою Німеччина** від 10.06.1993//Офіційний вісник України. 2005. №6, ст. 1530.
- 8. Договір між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості науки і техніки** від 10.06.1993//Офіційний вісник України. 2005. №33, ст. 2020.
- 9. Cordell K., Wolff S.** Germany's foreign policy towards Poland and the Czech Republic: Ostpolitik revisited. – NY: Routledge, 2005. – 191 р.
- 10. Кучма Л. Д.** Україна на шляху до Європи: Виступ Президента України Леоніда Кучми на запрошення Німецького товариства зовнішньої політики (м. Берлін, 5 липня 1995 р., Палац «Кронпрінцен»)//Політика і час. – 1995. – №8 (серпень). С. 3-6.
- 11. Бжезинский С.** Великая шахматная доска/Пер. О. Ю. Уральской. – М.:

Международные отношения, 1998. — 112 с. **12. Рамкова Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про консультування і технічне співробітництво** від 29.05.1996//Офіційний вісник України. 1997. № 4. **13. Світ відкриває Україну.** Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ століття: Статті. Документи. Коментарі/Упоряд. Сорока М.М. — К.: Редакція газети «Урядовий Кур'єр» — Видавничий Центр «ДрУк», 2000. — 680 с. **14. Кондратюк Е. А.** Концептуальные основы политики ЕС в отношении Украины в 1990-е гг.//Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. — 2011. — № 3 (19). Т. 2. URL: <http://scientific-notes.ru/pdf/021-035.pdf>.

Мігалчан В.І. (м. Київ)

УКРАЇНА – РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА: ПЕРСПЕКТИВА ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДВОСТОРОННЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Україна являє собою надзвичайно цікаву і унікальну країну, на території якої проживають різні народності та етнічні групи. Звернемо увагу на країни – сусідки, які дуже різняться між собою і визначимо їх як слов'янські країни, а саме Росія, Білорусь, Польща, Словаччина; романські – Республіка Молдова, Румунія; Угорщина, яку відносять до фінської групи; в рамках чорноморського співробітництва – Туреччина, Грузія, Болгарія. Всі перераховані країни відрізняються одна від одної мовою, культурними традиціями, проте – всі вони мають багато спільного в історії.

Сьогодні, досліджуючи відносини України з країнами – сусідами, взаємовідносини національних меншин, ми прийшли до висновку, що знаємо відносно багато про країни, які знаходяться далеко від нас, проте дуже мало знаємо про наших сусідів. Це спричиняє не тільки певні перешкоди у розвитку двосторонніх відносин, а і у розвитку бізнесу.

Однією із дуже важливих та перспективних країн, з якою Україні варто поглиблювати відносини, є Республіка Молдова. Для початку – коротка історична довідка щодо зазначеної країни.

Здобувши незалежність після розпаду Радянського Союзу, Молдова встановила відносини з усіма європейськими країнами. Курс на інтеграцію із Європейським Союзом і нейтралітет стали головними напрямками зовнішньої політики країни. У 1995 році Молдова була прийнята в Раду Європи, Республіка Молдова є учасником програми НАТО «Партнерство заради миру», є державою-членом Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Ради північноатлантичного співробітництва, Всесвітньої торгової організації, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, тощо.

У 2005 році Молдова і ЄС створили план дій, метою якого є покращення співпраці між двома сусідніми країнами – Республікою Молдова і Україною (невизнаним Придністров'ям). В результаті спільного звернення Президентів Молдови та України наприкінці 2005 року було створено EUBAM, організація Європейського Союзу з прикордонної допомоги Місії ОБСЄ в Молдові та Україні, EUBAM допомагає молдовським та українським урядами в наближенні прикордонних і митних процедур до стандартів ЄС, а також пропонує підтримку обох країн в боротьбі з транскордонною злочинністю.

Після війни у Придністров'ї (1990-1992 рр) Молдова прагне до мирного врегулювання конфлікту в Придністровському регіоні, працюючи з Румунією, Україною та Росією, закликаючи до міжнародного посередництва, співпраці з ОБСЄ і ООН щодо встановлення фактів і запрошення місій

спостерігачів. Міністр закордонних справ Молдови Андрій Стратан, неодноразово заявляв, що російські війська, дислоковані в бунтівному регіоні, були встановлені там проти волі молдовського уряду, і закликав їх залишити територію Молдови «повністю і беззастережно». [3] У 2012 році смерть Вадима Пісарі привела до посилення напруженості у відносинах з Росією і відродила дебати з питань безпеки Республіки Молдова. [4]

У вересні 2010 року Європейський парламент схвалив грант у розмірі € 90 млн для Республіки Молдова [55] на додачу до позик МВФ у сумі \$ 750 млн. [6], а також Світового банку та іншої допомоги, вже наданої Молдові. У квітні 2010 року Румунія запропонувала Республіці Молдова допомогу у сумі € 100 млн, «в той час, як кількість стипендій для молдовських студентів подвоїлась до 5000. [7] За даними угоди кредитування, підписаної в лютому 2010 року, Польща взяла на себе зобов'язання надати 15 млн. доларів США і підтримувати Молдову на шляху до європейської інтеграції. [8]

Перше спільне засідання урядів Румунії і Молдови, яке відбулось у березні 2012 року, призвело до укладення низки двосторонніх угод в різних сферах. [9] [10] «Проевропейська орієнтація» була політикою Молдови протягом останніх років і це політика, яка повинна продовжуватися» – заявив Ніколае Тимофті депутатам перед виборами, у яких він брав участь. [11]

Для України розвиток і поглиблення відносин з Республікою Молдова має велике значення. Це, в першу чергу, відновлення функціонування історичних зв'язків, вихід на доволі не малий ринок, використання потенціалу Молдови, як мосту в ЄС, використання взаємовигідних умов співпраці, беручи за основу, як мінімум, теорію відносин та порівняльних переваг. Для розвитку відносин між Україною та Республікою Молдова на дипломатичному рівні також було закладено серйозний фундамент:

Дипломатичні відносини між Республікою Молдова та Україною були встановлені 10 березня 1992 року.

Глави держав здійснили наступні візити відповідно:

Президенти Молдови здійснили наступні візити до Києва:

Грудень 1993 року; 7-8 жовтня 1994 року (М. Снегур); 18-19 серпня 1999 року (П. Лучінський); 18-19 травня 2001 року; 23 січня 2005 року; 1 березня 2005 року; 2 червня 2005 року; 16 червня 2005; 21 вересня 2005; 2 грудня 2005 року; 23 травня 2006 року (В.Воронін); Лютий 2010 року(М. Гімпу)

Президенти України здійснили наступні візити до Кишенева:

23 жовтня 1992 (Л. Кравчук); 11 березня 1997 року; 13 листопада 2003 (Л. Кучма); 22 квітня 2005 року (В. Ющенко).

6 червня 2008 відбулась двостороння зустріч президентів В. Вороніна і В. Ющенко в рамках проведення у Санкт-Петербурзі (Росія) засідання глав держав СНД;

9 жовтня 2009 відбулась двостороння зустріч президентів М. Гімпу та В. Ющенко під час проведення засідань глав держав СНД у Кишеневі.

9 липня 2011 відбулась двостороння зустріч президентів М.Лупу та В. Януковича в м. Ялта.

В період з 2 до 3 вересня 2011 відбулась двостороння зустріч президентів М.Лупу та В.Януковича, в рамках проведення засідання глав держав СНД;

11 травня 2012 відбувся робочий візит президента Н. Тимофті до України. [16]

Також відбулись взаємні візити керівників законодавчої гілки влади, а саме:

22 і 23 червня 1995 року відбувся візит до Кишенева Голови Верховній Раді України, О.Мороза;

У січні 1997 року відбувся візит до Києва Голови Парламенту Молдови Д.Моцпана;

16 травня 2011 відбулась зустріч голови Парламенту, виконуючого обов'язки президента Молдови М.Лупу з головою Верховної Ради України В.Литвиним під час проведення Міжпарламентської асамблеї СНД (м. Санкт-Петербург)

26-27 вересня 2011 року – офіційний візит голови молдовського парламенту Маріана Лупу до України;

17-18 січня 2012 року – робочий візит в Україну голови парламенту, виконуючого обов'язки президента Республіки Молдова Маріана Лупу. [16]

Також відбулися взаємні візити керівників виконавчої гілки влади, а саме:

11 серпня 1994 року (А.Сангелі); 4 серпня 1998 року (І. Чубук); 9-10 липня 2001 року; 30 грудня 2005 року; 29 Травень 2006 року (В.Тарлев); 16 січня 2009 року (З.Гречаний); 1 лютого 2010 року (В.Філат);

28 серпня 1995 (Є.Марчук); 18-20 жовтня 2001 року (А.Кінах).

21 травня 2010; 19 листопада 2010 відбулися зустрічі прем'єр-міністра Республіки Молдова В. Філата з прем'єр-міністром України М.Азаровим в рамках проведення засідань Ради Голів Урядів СНД. 16-17 вересня 2011 року відбулася зустріч прем'єр-міністра Республіки Молдова В. Філата з Президентом України В.Януковичем та прем'єр-міністром України м. Азаровим у м. Ялта.

27 січня 2012 року відбулась зустріч прем'єр-міністра Республіки Молдова В. Філата з Міністром закордонних справ України К. Грищенко в м. Одеса.

2-3 лютого 2012 року відбувся офіційний візит до України прем'єр-міністра Республіки Молдова В. Філата. [16]

Окрім зазначених двосторонніх візитів, були проведені інші зустрічі міністрів закордонних справ та інших посадовців. Загалом між двома країнами було підписано близько 200 угод.

23 жовтня 1992 підписано Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Молдовою та Україною, яке набуло чинності 5 січня 1997 року.

Згідно з даними МЗС Республіки Молдова, опублікованими наприкінці вересня 2012 року, у порівнянні з 2010 роком, у 2011 році збільшився обсяг торгівлі між Україною та Республікою Молдова. [16]

Таблиця 1 Торговельно – економічні відносини України та Республіки Молдова. (млн. доларів США)

	2010	2011	%
Сума	557,1	794,0	128,6
Експорт	80,8	152,9	167,1
Імпорт	476,3	641,1	121,3
Торгівельний баланс	– 395,5	– 488,2	

Отже, згідно з вищенаведеною інформацією, можна зробити висновок про те, що для розвитку та поглиблення відносин, зокрема торговельно-економічних, з Республікою Молдова у нашої держави та її суб'єктів підприємницької діяльності є все необхідне. Не варто забувати про історичні зв'язки, напрацьовані нашими країнами під час перебування у складі СРСР. Необхідно також враховувати той факт, що за останні роки так званий спадок Радянського Союзу в Молдові змінився, оскільки Республіка Молдова, тісно співпрацюючи з Румунією, обрала головним напрямком євроінтеграцію. Тому, для продуктивної взаємодії з Республікою Молдова необхідним є вивчення культурних особливостей нащадків Штефана Великого. У нас для вивчення, принаймні основ, є надзвичайно багато: література, яка якісно перекладена українською та іншими мовами, а головне – молдовська національна меншина, яка доволі активно діє на території України, має свої культурні товариства. Саме вона, при проведенні правильної політики, може стати рушієм поглиблення відносин між державами.

Дуже привабливими для співробітництва з Республікою Молдова є наступні сфери: агропромисловий комплекс (завдяки природним особливостям ще за часів СРСР Молдова була одним із лідерів з постачання овочів, фруктів, тощо), сфера виробництва алкогольної продукції, розвиток джерел відновної енергії (сонячної), та інше.. Для наших підприємств було б перспективним саме первинна, вторинна переробка, а також експорт до Молдови та реекспорт, утворивши спільні українсько – молдовські підприємства, логістика, транспортні послуги, тощо. Дуже гарним, в даному випадку, може слугувати приклад організації міжнародного бізнесу у Сінгапурі.

Ще одним важливим моментом є підтримка української меншини, яка проживає на території Молдови. Гарним прикладом співпраці з діаспорою є Китай, який зміг побудувати надзвичайно потужний експорт завдяки підтримці китайських іммігрантів, які засновували підприємства і здійснювали експортно-імпорتنі операції.

Наразі, в часи економічної та фінансової криз у Європі, саме Україна може стати тією країною «здійснення мрій», якою колись називали США. Ми маємо достатній економічний, ресурсний, транспортний, людський потенціал для розбудови власної економіки на основі взаємовигідної співпраці з країнами- сусідами та державами далекого зарубіжжя.

Література:

1. «**Marian Lupu Elected Head of Parliament**». allmoldova. 30 November 2010. 2. **The Constitution of the Republic of Moldova**, 2000. Retrieved 31-10-2010. 3. «**Moldova Calls on Russian Troops to Leave Transdnestr**» www.balkaninsight.com / en / article / romania-moldova-to-boost-relations 4. **The New York Times**, Shooting at Checkpoint Raises Tensions in a Disputed Region Claimed by Moldova. 5. **EU to grant 90 million Euro to crisis-hit Moldova** 6. **Moldova** to get \$ 570 million in IMF Loans / Ex-Soviet States / RIA Novosti. En.rian.ru. 2010-01-30. Retrieved 2012-11-25. 7. **Romania**, Moldova to Boost Relations www.balkaninsight.com / en / article / romania-moldova-to-boost-relations 8. **Poland** will support Moldova in its European integration efforts. http://www.azi.md / en / story / 9504 9. **First meeting of Romania and Rep. Of Moldova Governments**, concluded with initialling of several bilateral agreements www.actmedia.eu / top+story / first+meeting+of+romania+and+rep.+of+moldova+governments,+concluded+with+initialling+of+several+bilateral+agreements+ / 38534 10. **Joint meeting of the Government of Romania and Government of the Republic of Moldova** http://www.gov.ro / joint-meeting-of-the-government-of-romania-and-government-of-the-republic-of-moldova__12a116286.html 11. **Washington Post**, Moldova elects pro-European judge Timofti as president, ending 3 years of political deadlock 12. **Bureau of Diplomatic Security** Moldova 2011 Crime and Safety Report 13. **United States Department of State**, 2010 Human Rights Report: Moldova http://www.state.gov / j / drl / rls / hrrpt / 2010 / eur / 154439.htm 14. «**Autorități publice locale**». Government of Moldova. Retrieved 12 October 2010. http://descentralizare.gov.md / regionmap.php?l=ro&idc=310 15. «**Moldova going to third election in two years**». BBC News. 28 September 2010. 30 September 2010. http://www.bbc.co.uk / news / world-europe-11430570 16. **Official page of the MFA of Moldova** http://www.mfa.gov.md/comunicate-presa-md/475416/; http://www.mfa.gov.md / cooperare-bilaterala / ua / ; http://www.mfa.gov.md / comunicate-presa-md / 475416 / 17. **Офіційна сторінка МЗС України** http://old.mfa.gov.ua / mfa / ua / publication / print / 46270.htm; http://mfa.gov.ua / ua / press-center / interview-articles / 1208-posol-ukrajini-sergij-pirozhkov-mi-nablizilisia-do-zavershennya-demarkaciji-ukrajinsyko-moldovsykogo-kordonu; http://mfa.gov.ua / ua / press-center / briefing / 1120-shhodo-pidgotovki-ukrajinsyko-moldovsykogo-dogovoru-pro-rezhim-ukrajinsyko-moldovsykogo-kordonu-spivrobitnictvo-ta-vzajemnu-dopomogu-z-prikordonnih-pitany

Мурза К.Г. (сmt. Володарське, Донецька обл.)

КІПРСЬКА ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Актуальність дослідження пояснюється тим, що процес забезпечення європейської безпеки представляє собою складне, багатоаспектне явище, яке включає в себе заходи аналізу, локалізації та врегулювання різних конфліктних ситуацій незалежно від ступеню їхньої потенційної небезпеки. Сучасний порядок та стан моніторингу кризових ситуацій вбачає розгляд різних сценаріїв розвитку конфлікту та віднайдення найбільш прийнятнього формату врегулювання.

Мета статті – проаналізувати особливості кіпрського питання в системі забезпечення європейської безпеки.

Завдання статті – виявити основні причини кіпрського питання та можливі шляхи врегулювання цієї проблеми. Висвітлити позиції суб'єктів міжнародних відносин стосовно даної проблематики.

Кіпрське питання представляє одне з найскладніших явищ в сучасній системі міжнародних відносин. Цей конфлікт має досить високий ступінь напруги, а ймовірність військового сценарію розв'язання робить його дуже актуальним в сфері забезпечення регіональної безпеки. Кіпрське питання полягає в розділі острова на дві частини між грецькою та турецькою спільнотами. Цей розділ відбувся 1974 року в результаті військової інтервенції Туреччини на Кіпр, яка намагалася унеможливити процес «еносису» приєднання Кіпру до континентальної Греції[9].

Складність цього питання також полягає в тому, що міжнародне співтовариство не дивлячись на багаторазові наміри розв'язати цей конфлікт, все ще не знайшло універсальної моделі розрешення. Практично всі держави Європи включаючи Україну не визнають Турецької Республіки Північного Кіпру, як незалежний суб'єкт міжнародних відносин.

Кіпрський конфлікт на думку грецького політолога Джорджа Калудіса є результатом етнополітичної взаємодії між грецькою та турецькою спільнотами і під час цього процесу треба брати до уваги три суттєві складові. Найбільш гострою та актуальною причиною є націоналізм оскільки обидві спільноти протягом історичного розвитку під впливом різних процесів сформували специфічне відношення одна до одної. Іншими складовими є культурні, політичні та економічні фактори [3].

Складна структура протиріч на Кіпрі на сучасному етапі сполучає елементи антиколоніального національно – визвольного руху, міжетнічного конфлікту, міждержавного – двостороннього та багатостороннього протистояння, а також риси комплексної проблеми з участю нерегіональних та багатосторонніх акторів. Суттєвий вплив на історію кіпрського питан-

ня здійснила холодна війна, а також внутрішньополітичні особливості, які визначали вектор поведінки кожного з основних суб'єктів конфлікту. Після краху біполярної системи розширення Європейського союзу, членство Кіпру в ньому та початок переговорів про вступ Туреччини, може внести в ситуацію нові імперативи.

Кіпр розташований у східній частині Середземного моря та є третім найбільшим островом цього регіону, де переплітаються три континенти. Починаючи з 1950 років, острів став об'єктом напруги, протиріч та насильства, яке було викликано зіткненням інтересів та претензій двох місцевих етнічних спільнот та трьох союзників по НАТО – Греції, Туреччини та Великобританії. Спочатку інтеграційні процеси між двома етнічними групами унеможлилювалися з боку Великобританії, оскільки британська влада намагалася зберегти контроль над островом.

Вплив кіпрської проблематики на більш широкі аспекти міжнародних відносин простежується протягом всієї еволюції цього питання. Кіпрське питання має велике значення в контексті реалізації безпеки кількох регіонів: Європа, Близький Схід та Північна Африка. Це пояснюється стратегічним положенням Кіпру в регіоні Східного Середземномор'я, ще в античні часи Кіпр грав велике значення під час походів Олександра Македонського в Індію, оскільки острів відкривав лінії комунікацій в Азію. Таке положення, яке надавало Кіпру переваги в торгівлі та міжнародній політиці, а також підсилювало значення острова в геополітичному контексті протрималося до XXI ст. Особливо це питання стало актуальним після відкриття родовищ енергоресурсів в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, а також введення в експлуатацію Суецького каналу.

Російський дослідник Бредіхін О. у цьому контексті заявляє, що кіпрське питання сприяло появі сталої цілісності – підсистеми міжнародних відносин зі своєю логікою функціонування та структурою, яка відрізняється особливим набором внутрішніх та зовнішніх факторів. У ній чітко визначається три рівні взаємодій: локальний конфлікт між двома спільнотами на самому острові; регіональний, який накладається на внутрішні відносини на острові між Грецією та Туреччиною; глобальний – сукупність двох перших рівнів, на які накладаються інтереси великих держав, міжнародних організацій та блоків [5, р.124].

Особливості сучасної ситуації в регіоні Близького Сходу та Північної Африки суттєво дестабілізували сучасну систему міжнародних відносин. Ситуація ускладнюється тим, що процеси взаємодії між регіонами стали дуже динамічними і такий розвиток ситуації призводить до поширення напруги на інші прилежні регіони.

У ситуації з Кіпром має місце один з ключових аспектів геополітики – географічний фактор, у даному конкретному випадку мова йде про географічну наближеність острова до регіону Близького Сходу. Таким чином події, які виникають, або будуть виникати в країнах Близького Сходу

будуть здійснювати потужний вплив на внутрішньо – політичну ситуацію на Кіпрі та будуть здатні активізувати деструктивні процеси.

Яскравим прикладом цього можуть бути події, які мали місце восени 2011 року навколо родовищ газу, що були знайдені в регіоні Східного Середземномор'я. Велике родовище – «Левіафан», яке розташоване в територіальних водах Середземного моря, між узбережжями Кіпру, Ізраїлю та Лівану. Згідно з оцінками багатьох експертів це родовище найбільше з усіх знайдених за останні десять років [8, с.34].

У відповідь на це Туреччина заявила про початок власних дій, щодо геологічної розвідки родовищ та оскаржила право Кіпру на видобуток газу у власній економічній зоні поки кіпрське питання не буде врегульоване. На мою думку, така позиція Туреччини пояснюється намірами останньої унеможливити процес розробки газових та нафтових родовищ в Східному Середземномор'ї. Енергетична політика ЄС направлена на диверсифікацію постачань енергоносіїв до європейських споживачів. Виходячи з цього процес розробки родовищ Кіпром, Ізраїлем та Ліваном вважається доцільними та перспективним. З іншого боку цей процес знижує транзитні спроможності Туреччини, яка також може використовувати свою територію для транспортування енергоносіїв. Відносини Туреччини та Кіпру в такому контексті можуть розглядатися, як акт стримування розробки газових родовищ в Східному Середземномор'ї.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що Кіпр знаходиться на межі кількох геополітичних регіонів, зазнає впливу тих процесів, які відбуваються в цих межах. Особливо це виявляється перш за все в деструктивних процесах, які зазнають більш динамічного впливу.

Іншим аспектом, який має суттєве значення в контексті забезпечення європейської безпеки та безпосередньо пов'язаний з кіпрським питанням – трьохсторонні взаємовідносини між Кіпром, Грецією та Туреччиною. Цей фактор має системоутворюючий характер, оскільки кіпрське питання по суті є міжетнічним чинником взаємовідносин між двома спільнотами – грецькою та турецькою.

Особливість взаємовідносин між Грецією та Туреччиною, має досить суперечливий характер. У 1970-ті рр. турецький дослідник С.Соніел писав про греко-турецькі відносини: «Історія відносин між двома країнами – це історія безперервного конфлікту». Туреччина та Греція мають відношення до одного геополітичного регіону, внутрішня та зовнішня політика обох країн безпосередньо впливає одна на одну [3].

Кіпрське питання є одним з найактуальніших зовнішньополітичних чинників у відносинах між двома країнами. Кіпр у різні історичні епохи зазнав впливу як Греції так і Туреччини, що знайшло своє відображення в культурній, політичній та демографічній сферах. Відносини між Грецією та Туреччиною мають різні проблеми: делімітація та демаркація морських кордонів, питання євроінтеграції Туреччини та ін.

Після вересневих подій, пов'язаних з енергетичним питанням, багато експертів почали говорити про військовий сценарій розвитку ситуації. Заступник прем'єра Туреччини Бешир Атай зробив заяву, якщо ЄС передасть Кіпру право перехідного головування відносно з ЄС можуть бути заморожені. У відповідь на це верховний представник ЄС з зовнішньої політики Кетрін Ештон наголосила, що ЄС не має наміру відмінити своє рішення і Кіпр перейде до своїх обов'язків у липні 2012 року [7].

Особливої уваги у заданому контексті треба приділити процесу євроінтеграції, як основного чинника існування ЄС. Кіпрське питання на думку багатьох експертів, є однією з головних перешкод на шляху вступу Туреччини до ЄС. Слід відзначити, що Туреччина крім цього питання має інші проблеми, які перешкоджають її вступу: не дотримання прав людини, соціально – регіональна диференціація, релігійний фактор тощо.

Туреччина використовувала кіпрське питання у своїх відносинах з ЄС. Особливо гостро це питання для ЄС встало на момент вступу Кіпру до європейської спільноти. На той час розглядалися три проекти членства Кіпру в ЄС: приєднання об'єднаного Кіпру, приєднання тільки Республіки Кіпр або процес замороження вступу. У результаті до ЄС вступила тільки Республіка Кіпр, Турецька Республіка Північного Кіпру все ще залишається невизнаною міжнародною спільнотою. При чому процес замороження вступу Кіпру до ЄС міг призвести до зриву процесу розширення ЄС в 2004 році та ускладненням відносин з Грецією [8, с.45].

У роки „холодної війни» Кіпр став частиною блокового протистояння. Для США загроза війни між союзниками по НАТО Грецією та Туреччиною через протиріччя щодо Кіпру була неможлива, оскільки могла серйозно підірвати південно-східний фронт західної системи безпеки. СРСР в свою чергу, вбачав в Кіпрі джерело нестабільності в НАТО, міг використовувати його для просування власних інтересів в регіоні. Кіпрський конфлікт був суттєвою загрозою міжнародному миру та безпеки, результатом чого стали наміри ООН, щодо врегулювання конфлікту. Тільки резолюцій по Кіпру було прийнято більш ніж 130. Був також знайдений необхідний баланс між військово – політичними та дипломатичними інструментами забезпечення стабільності та безпеки. Сформовано особливий зовнішньополітичний клімат, який ускладнює використання цієї проблеми іншими міжнародними гравцями в своїх цілях [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що кіпрське питання здійснює істотний вплив на систему безпеки кількох регіонів. Особливе місце тут відіграє геополітичне становище Кіпру, який розташований на межі кількох геополітичних регіонів. Ймовірно військове вирішення цієї проблеми може призвести до суттєвих трансформацій системи міжнародних відносин.

Література:

1. **Averoff-Tossizza** E. Lost Opportunities. The Cyprus Question 1950-1963/E. Averoff-Tossizza. – New-York: 1986.
2. **Bahcheli** T. Greek – Turkish Relations

since 1955/T. Bahcheli. – London: Westview Press, 1990. **3. Kaloudis G.** Cyprus: The unresolved conflict [Electronic resource]. – Mode of access: www.svobodainfo.org/info/page? tid

4. Sonyel. R. The Turco-Greek Conflict/S. Sonyel. – London: Cyprus Turkish Association Publications, 1976. **5. Stavrinides Zenon.** The Cyprus conflict: National identity and statehood/Zenon Stavrinides. – Nicosia: Nicpress, 1976. – 134p. **6. Бредихин О. Н.** Эволюция межобщинных отношений на Кипре/О. Н. Бредихин//Вопросы истории. – 2003. – № 10. – С. 13-15. **7. Аврамов Л. Г.** Кипрское урегулирование в контексте современных подходов к европейской безопасности/Л. Г. Аврамов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/desk/kiprskoje_uregulirovanije_v_kontekste_sovremennyh_podkhodov_k_jevropejskoj_bezопасности_2010-09-24.htm **9. ЕС** намагається вирішити турецько-кіпрський буриний конфлікт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.org.ua/uk/news/world/2011/09/20/3042> **10. Конопацький Є.** Кіпрська напруга / Є. Конопацький // Політика і час. – 2000. – № 7–8. – С. 23-26.

Набока О.В. (м. Луганськ)

ЕКСПЕДИЦІЯ КОМОДОРА ДЖЕЙМСА ГЛІННА В ЯПОНІЮ (1849) ТА ПОЧАТОК АМЕРИКАНСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ В ТИХОМУ ОКЕАНІ

Тихоокеанська стратегія Білого Дому почала формуватися в першій чверті ХІХ століття. Це було пов'язано із рядом обставин. Насамперед, слід згадати про динамічний розвиток американського китобійного промислу в 20-х роках ХІХ століття. Саме в цей період в японських водах почали з'являтися китобійні кораблі з Нантукіта, Н'ю Бетфорда та інших портів Нової Англії. Вже в 30-х роках в Тихому океані постійно діяло біля 200 китобоїв, що плавали під американським прапором. Їх головною базою були Сендвічеви (Гавайські) острови. Проте представники цього промислу були зацікавлені у «відкритті» одного з японських островів поблизу від Берингового та Охотського морів, де були їх головні місця для полювання [1, с. 209].

Іншою обставиною, що спонукала Вашингтон добиватися «відкриття» Японії стало завершення процесу колонізації американського континенту та захоплення в 40-х роках ХІХ століття Каліфорнії та Орегону. Активні підкорювачі просторів «Дикого Сходу» не вважали Тихий океан значною перешкодою для продовження експансії, тим більше, що розширення торгівлі з Китаєм та Японією відкривало нові перспективи для комерційних кіл США.

Запорукою успіху вважався розвиток інфраструктури. Якщо, безкраї прерії були підкорені за допомогою залізниць, то океан американці намагалися освоїти за рахунок створення пароплавного сполучення. Для цього потрібні були поклади вугілля, що знаходилися в Японії, островах Бонін, Рюкю та Тайвані (Формоза).

Ідеологічною основою тихоокеанської експансії США стала доктрина «ясного призначення» (Manifest Destiny), за допомогою якої американці виправдовували свої завоювання, як на континенті, так і в Тихому океані. Вважаючи місцеві народи, в тому рахунку і японців, «дикунами», вони вважали, що несли їм благо у вигляді власних політичних та комерційних традицій, а також християнства [1, с.211].

Саме тому, починаючи з кінця 40-х років ХІХ століття, Білий Дім робив спроби добитися від японського уряду відмовитися від самоізоляції. В 1849 році до берегів «Ніххону» біло відправлено військове судно «Пребл», під командуванням комодора Д.Глінна. Формальним приводом для експедиції став арешт 16 американських моряків в Нагасакі, які зазнали корабельної аварії біля японських берегів 5 червня 1846 року. Про долю бранців ми можемо дізнатися зі звітів, які були зібрані Глінном та опубліковані у 1852 році, в збірці офіційних документів «Важливі документи, опубліковані

за вказівкою Сенату Сполучених Штатів». Зокрема, серед паперів, що розміщені там, є звіт про перебування в японському полоні американських громадян, який був переданий губернатором міста Нагасакі американському капітанові через голландського посередника Белса.

Згідно з японською версією, американські мореплавці зазнали корабельної аварії біля берегів острова Хоккайдо де і були знайдені місцевою владою та передані губернатору Нагасакі. Матроси неодноразово намагалися втекти, проте перебуваючи у незнайомій країні, швидко опинилися в руках японців, які повертали їх до в'язниці. Ватажком полонених був матрос на ім'я Роберт Маккой, який підбурював своїх колег – Джона Мартіна, Джона Болла та Джейкоба Бойла – здійснити кілька втеч в серпні – жовтні 1848 року. Врешті решт, 18 жовтня його ізолювали від решти команди.

Американські моряки часто хворіли, проте їм надавали необхідну допомогу. І все ж таки, двоє бранців померли. Так, в ніч на 12 листопада 1848 року повісився матрос Морі, а 1 січня 1849 помер від лихоманки Езра Голдвейт [3, р. 39].

Американська версію подій можна дізнатися зі звіту Ренальда Макдональда (1824-1894). На відміну від своїх товаришів за нещастям, він опинився в Японії дещо раніше і добровільно. Колись він працював клерком в банку США, проте одного разу зустрів декількох японців, що зазнали корабельної аварії біля берегів США. Їх розповіді про батьківщину настільки вразили Макдональда, що він захотів відвідати цю країну. У 1845 році він найнявся матросом на китобійний корабель «Плімут». Через три роки йому вдалося умовити капітана Едвардса, який командував судном, залишити його на невеликому човні біля берегів острова Хоккайдо. 1 червня 1848 року він зійшов на берег, зробивши вигляд, що зазнав корабельної аварії.

Його підбрали місцеві айни, які спочатку передали Макдональда даймью клану Матсумає. Нарешті його направили до Нагасакі.

Перебуваючи протягом 10 місяців в полоні, він вивчав японську мову, а також викладав англійську чотирнадцяти самураям, спеціально відібраним для вивчення «мови варварів».

В цілому, до нього ставилися досить приязно, проте іноді він зазнавав кривди від представників японської влади. Його змушували низько кланятися місцевим можновладцям, а одного разу заставили наступити на хрест и зображення Ісуса Христа, якого японці вважали «головним дияволом Японії» [3, р. 23].

Незважаючи на своє становище, Макдональд намагався також збирати свідчення про Японію, які мали зацікавити американські правлячі кола. Зокрема, через японського перекладача, він дізнався про великі поклади вугілля «недалеко від Нагасакі» [3, р. 27]. Про них він доповів Глінну вже після свого звільнення в травні 1849 року.

Проте повернемося до описання експедиції комодора. «Пребл» відправився з Гонконгу 12 лютого 1849 року. Прямуючи до японських берегів, Глінн

також відвідав острови Рюкю, китайські порти Шанхай та Амой. Врешті, решт, 17 квітня 1849 року він прибув до японських берегів в порт великого міста Нагасакі, де за даними американців і знаходилися їх співвітчизники [3, р. 43].

Незважаючи на те, що комодор мав розпорядження не вступати в конфлікт із місцевим населенням та намагатися встановити дружні відносини, всюди до нього ставилися з недовірою. Вже на островах Рюкю, при висадці американців, місцеві жителі поховалися по домівках та не хотіли торгувати з прибульцями.

Ще більш негостинно Гліна зустріла Японія, яка будь-за що намагалася зберегти власну самоізоляцію. Коли «Пребл» входив до гавані Нагасакі, до корабля підплив човен. Люди, що були в ньому, без зайвих слів кинули на борт судна бамбукову палицю, всередині якої знаходився лист-попередження. В ньому місцеві чиновники вимагали від Глінна зареєструвати свій корабель, перш ніж він увійде до гавані Нагасакі [3, р.29]. Проте американець, обурений такою неповагою, приказав викинути листа в море і продовжив свій шлях.

Коли він нарешті, досяг місця призначення, на корабель прибула група японських службовців, уповноважених вести переговори. Вони мали ознайомити комодора із законами Японії а також вказати йому місце в порту, куди він мав перевести корабель для стоянки. В свою чергу, Глінн вимагав від них зустрічі із губернатором Нагасакі з яким хотів обговорити питання про визволення американських моряків. Крім того, він хотів закупити вугілля для того, щоб продовжувати подорож.

Врешті решт, комодор добився від прибулих чиновників відповіді на питання про долю своїх співвітчизників. Його повідомили, що в Нагасакі дійсно знаходилося шістнадцять моряків. Двоє з них померли від місцевих захворювань, незважаючи на те, що «отримали необхідне лікування та піклування» [3, р. 30].

Коли ж, Глінн запитав — чи має губернатор повноваження для того, щоб вирішити подальшу долю американців, або йому потрібно звернутися безпосередньо до імператора, японці відповіли, що не мають права відповідати на це запитання. Вони пообіцяли, що проінформують губернатора про всі його вимоги та повернуться пізніше [3, р. 30].

Через два дні, 19 квітня, на «Пребл» прибули чиновники, уповноважені вести переговори від лиця губернатора. Той, хоча особисто і не прибув на корабель, проте передавав свої вітання. Японців насамперед турбувало те, що для визволення американських громадян, Вашингтон направив військове судно. Глінн поспішив заспокоїти їх, заявивши, що «у мого уряду є багато причин для того, щоб посилати воїнів по всьому світу. Скрізь, де знаходяться наші торговельні кораблі і громадяни, він посилає воїнів, щоб захистити їх від несправедливості або утисків. Моя місія також полягає в тому, щоб звільнити моїх нещасних співвітчизників» [3, р. 32].

В той же день комодор написав губернаторові листа, в якому зазначав: «Сер, моє командування направило мене в ваш порт Нагасакі для того, щоб надати допомогу та захист моїм співвітчизникам, що зазнали корабельної аварії біля японських берегів... Я прошу вас дозволити їм повернутися на батьківщину. Крім того, я наполягаю на тому, щоб ви повідомили моїх співвітчизників про те, що за ними прийшов корабель флоту Сполучених Штатів» [3, р. 42].

Проте, японці відмовлялися відповідати на питання, коли ж, нарешті, американці будуть звільнені. Губернатор затягував переговори і не відповідав на запити Глінна. 22 квітня японці знову заявили американцю, що він ще не вирішив цього питання і запропонували йому зачекати ще «деякий час». Це викликало незадоволення комодора, який заявив: «Я знову питаю, як трактувати слова губернатора «деякий час»? Якщо це місяць, або навіть тиждень, то це занадто довго. Я вважаю що 3 дні достатньо для того, щоб він відповів» [3, р. 33]. В разі, якщо у встановлений термін, губернатор не знайде часу для того, щоб відповісти на послання, Глінн пообіцяв направитись в столицю — місто Йедо — для переговорів з імператором.

Проте місцеві чиновники продовжували тягнути час, не даючи ніяких конкретних відповідей. Вони відмовлялися, навіть, назвати час, за який можна морським шляхом добратися з Нагасакі до Йедо. Це знову викликало роздратування комодора. «Ви, людина, що народилася в цій країні, не знаєте скільки часу займе перехід до Йедо та назад» [3, р. 34], — незадоволено заявив він.

Проте емоційні заяви Глінна ще більше затягували переговори. На одній із зустрічей, японці повідомили його, що залучили до переговорів голландського посла Левінзона, проте він не зміг прибути у зв'язку із хворобою і тому американцям знову треба зачекати.

В той же час, на «Пребл» прибув голландський чиновник — містер Беллс, який був уповноважений вести переговори від лиця Левінзона. Він вручив комодору звіт про перебування полонених американців у японській в'язниці. Це був перший успіх у переговорах з японцями.

Нарешті, 26 квітня, капітан отримав від губернатора Нагасакі обіцянку випустити на волю його співвітчизників. Разом з тим, була поставлена умова, що після того, як полонені будуть доставлені на «Пребл», американський корабель негайно покине японські береги [3, р. 39].

Всі спроби Глінна встановити контакти з японською владою, або хоча б з голландцями, натикалися на супротив. Не маючи повноважень уряду США діяти силою, він змушений був погодитися на умови своїх візаві. В той же день, через півгодини після завершення переговорів, на судно було доставлено американських бранців. Місія була закінчена.

Таким чином, експедиція комодора Глінна в Японію в 1849 році з одного боку, представляла собою гуманітарну місію, метою якої було визволення американських громадян з японського полону. Разом з тим, слід відзначи-

ти, що її проведення дало змогу американським правлячим колам отримати необхідні знання, про японську політичну та військову організацію які в майбутньому були використані для масштабного проникнення в «країну вранішнього сонця».

Література:

---

1. Мак-Клейн Дж. Япония: от сёгуната Токугавы в XXI век/Джеймс Мак-Клейн. – М.: АСТ, 2006. – 895 с. **2. Narrative of the expedition** of an American squadron to the China Seas and Japan: performed in the years 1852, 1853, and 1854, under the command of Commodore M.C. Perry, United States Navy, by order of the government of the United States (1856). In III Volumes. – W.: 1856, Beverley Tucker. **3. United States** Department of State Executive documents printed by order of the House of Representatives, 1851-1852. – W.: Gov. printing Office, 1852. – 706 p.

Новоскольцев Г.Б. (м. Харків)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУЧАСНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ: СУТНІСТЬ І ПРИЧИНИ

Проблема боротьби з тероризмом до сьогодні залишається найбільш актуальною. Сучасний тероризм характеризується різким зростанням технічного оснащення, високим рівнем організації, наявністю значних фінансових ресурсів. Його основною відмінною рисою є розмивання меж між внутрішнім і міжнародним тероризмом. Розширюються зв'язки терористичних організацій із наркобізнесом і незаконною торгівлею зброєю. Помітна динаміка зростання терористичних груп у сучасному світі.

Розробка поняття тероризму є однією з найскладніших проблем світової науки й практики боротьби зі злочинністю. На сьогодні існує більше 200 понять тероризму, але жодне з них не визнане як загальноприйняте, що обумовлено як складністю самого явища, так і факторами суб'єктивного характеру, існуючими на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає тероризм (від лат. *terror* – страх, жак) як суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя та здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [1].

Аналіз ряду робіт вітчизняних авторів щодо визначення поняття тероризму свідчить про те, що практично всі дослідники прагнуть до більш чіткого розмежування понять «терор», «тероризм», «терористичний акт».

На нашу думку, під тероризмом слід розуміти злочинне діяння з застосуванням насильства або погрози насильства щодо окремих осіб або групи осіб, яке супроводжується залякуванням населення та зумисним створенням ситуації страху, пригніченості, напруги з метою здійснення впливу на прийняття рішень, які вигідні терористам, і які відрізняються підвищеною суспільною небезпекою та публічним характером його здійснення. При цьому, цілі терористів можуть бути різними: політичними, економічними, релігійними тощо.

Під сутністю тероризму, на нашу думку, варто розуміти сукупність оригінальних ознак, характерних рис і відмінностей, які притаманні тероризму як соціально-політичній і правовій категорії і які складають його внутрішній зміст. Відмінними рисами тероризму є:

По-перше, відмінною рисою тероризму є те, що він продукує високу суспільну небезпеку, яка виникає в результаті здійснення загально небезпечних дій, або загрози такими. Замислом терориста є завдання смерті

особам, які захоплюються в якості заручників, знаходяться поблизу місць вибухів і т. п.

По-друге, тероризм вирізняє публічний характер його виконання. Інші злочини звичайно здійснюються без претензії на огласку, лише за умови інформування тих осіб, у діях яких зацікавлені винуватці.

По-третє, відмінною особливістю тероризму є зумисне створення ситуації страху, пригніченості, напруженості. При цьому така ситуація створюється не на індивідуальному чи вузькогруповому рівні, а на рівні соціальному і являє собою соціально-психологічний фактор, що об'єктивно склався й впливає на інших осіб, змушуючи їх виконувати якісь дії в інтересах терористів або приймати їхні умови. Ігнорування зазначених обставин призводить до того, що до тероризму інколи відносять будь-які дії, що породжують страх і хвилювання в соціальному середовищі. Проте тероризм відрізняється від інших злочинів, які породжують страх, тим, що тут страх виникає не сам по собі в результаті дій, що отримали суспільний резонанс, а викликається винуватцями не заради самого страху, а заради іншої мети й служить своєрідним об'єктивним важелем цілеспрямованого впливу, при якому створення ситуації страху виступає не як мета, а як засіб її досягнення. Таким чином, створення ситуації страху є вираженням тероризму, виявленням його суті, а не його остаточна мета.

По-четверте, відмінною рисою тероризму є те, що при його здійсненні загально небезпечне насилля застосовується по відношенню до одних осіб або майна, а психологічний вплив з метою схилення до певної поведінки здійснюється на інших осіб, тобто насилля тут впливає на прийняття рішення потерпілим не безпосередньо, а опосередковано — через вироблення вольового рішення потерпілою особою (фізичною, юридичною або групою осіб) внаслідок створеної ситуації страху і виражених на цьому фоні вимог терористів.

При цьому вплив на осіб, від яких терористи прагнуть отримати очікуваний результат, може бути як прямим, так і непрямим. Вибухи в громадських місцях, здійснені націонал-сепаратистами, які переслідували мету змусити владу задовольнити свої потреби, є прямим впливом, але ті ж дії, здійснені кимось з метою викликати у населення недовіру до «партії влади», як неспроможної навести порядок, щоб на цьому фоні видавати обіцянки про поліпшення в регіоні або країні, якщо громадяни віддадуть перевагу на виборах окремим кандидатам, є варіантом непрямого впливу.

Виключна складність, різноманітність форм, політичні протиріччя в оцінці визначають і відсутність єдиного підходу до класифікації видів тероризму. Зарубіжні й вітчизняні філософи, політологи, історики, державознавці систематизують і класифікують тероризм на різних зрізах, пропонуючи специфічні критерії класифікації, що, звичайно, відображає багатомірність і складність цього явища. При всій різноманітності й інколи несумісності підходів така багатогранність дослідження проблеми дозволяє, у свою

чергу, ученим найбільш обґрунтовано виявити суспільну небезпеку тероризму й ті його ознаки, які є значущими в політико-правовому аспекті.

На Міжамериканській конференції з прав людини (1970 р.), яка присвячена проблемам тероризму й захисту від нього населення, було названо три форми тероризму: політичний, соціальний, ідеологічний. Політолог Д. В. Ольшанський до видів тероризму зараховує: політичний (терористичні дії різного походження, мета яких вплинути на політичних лідерів, владу або політику, яку вони проводять, примусити на ті чи інші дії або владні рішення); інформаційний (прямий вплив на психіку й свідомість людей з метою формування потрібних думок і суджень, які певним чином спрямовують поведінку людей); економічний (різні дискримінаційні економічні дії, мета яких вплинути на економічних конкурентів, соціальні групи та верстви населення, а також на держави і їх лідерів для досягнення конкретних економічно вигідних для терористів рішень) і соціальний (побутовий) тероризм (свавілля вуличної злочинності, зростаючий криміналітет, загальна соціальна нестабільність і масова побутова невлаштованість) [6].

Доволі часто в літературі зустрічається поняття суїцидний тероризм, який визначають як готовність пожертвувати своїм життям в інтересах досягнення певної політичної мети [4]. У наш час існують багато релігійних і світських терористичних груп, здатних використовувати суїцидний тероризм як тактичний прийом у боротьбі проти свого або іноземного уряду. До таких груп належать: Ісламський рух спротиву («Хамас») і «Палестинський ісламський джихад», на окупованих Ізраїлем територіях; «Хезболлах» («Партія Аллаху) в Лівані; «Єгипетський ісламський джихад» і «Гамаїя ісламія» («Ісламська група») у Єгипті; «Озброєна ісламська група» (GIA) в Алжирі; міжнародна група «Барбар Халса» (ВКІ) в Індії; «Тигри звільнення Таміла» (LTTE) в Шрі-Ланці; Робоча партія Курдистану (РКК) в Турції; мережа угруповань терористичної організації Усами бен Ладена «Аль-Каїда» в Афганістані. Прикладом суїцидного тероризму є відомі трагічні події, які сталися в Нью-Йорку, Вашингтоні і Пенсильванії (США) 11 вересня 2002 року, коли пасажирські літаки, захоплені терористами-смертниками, були спрямовані на життєво важливі об'єкти, у результаті чого загинуло майже 7 тисяч людей. Із них 266 загинули в захоплених літаках, більше 200 – у Вашингтоні, 6333 – у Нью-Йорку [7].

У сучасній літературі виділяється технологічний тероризм, під яким розуміють незаконне використання ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) зброї або її компонентів, ядерних, радіоактивних, високотоксичних хімічних речовин, патогенних мікроорганізмів, а також виведення їх зі строю, руйнування або захват ядерних, хімічних або інших об'єктів, систем життєзабезпечення міст і промислових центрів для досягнення політичних, економічних і інших цілей.

Аналіз тенденцій розвитку злочинності, оперативної й соціально-економічної обстановки в країні дозволяє зробити висновок про те, що по-

тенційно небезпечні об'єкти можуть стати мішенями для можливих акцій терористів. При цьому в наш час досить імовірною стає загроза радіаційного тероризму шляхом незаконного оволодіння ядерними матеріалами, відходами ядерного виробництва й ізотопної продукції. Зарубіжні дослідники виділяють наступні види тероризму:

- Психічний і злочинний (Дж. Белл).
- Революційний, субреволюційний і репресивний (П. Уілкінсон, Р.Шульц).
- Ядерний, економічний, технологічний, екологічний.

На нашу думку, тероризм можна класифікувати за такими самостійними видами:

- За територіальною ознакою;
- Міжнародний;
- Внутрішньодержавний;
- В залежності від злочинної мотивації;
- Політичний;
- Релігійний;
- Націоналістичний;
- Економічний;
- Транснаціональний.

З урахуванням усіх різноманітних видів тероризму полеміка з проблем класифікації видів тероризму свідчить про нагальну необхідність подальших досліджень у політико-правовій науці цих проблем, оскільки їх розробка обумовлена також і гострою практичною необхідністю.

У вітчизняній науковій літературі виділяють два види попередження злочинності: загальне (загально соціальне) попередження злочинності й спеціальне попередження злочинності. Перше реалізує антикриміногенний потенціал суспільства в цілому, усіх його інститутів, друге має цілеспрямований характер на недопущення злочинів.

Загальнонаціональне попередження охоплює крупні, маючі довготривалий характер, види соціальної практики у широкому значенні цього слова.

У сфері економіки – це розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структура та інвестиційна стратегія, укріплення національної валюти й всієї фінансової системи, зниження інфляції. У політичній сфері – це становлення й розвиток нової Української державності, укріплення демократії, усіх гілок влади. У соціальній сфері – велике антикриміногенне значення має руйнування різкого соціального розмежування суспільства, підтримка малозабезпечених громадян, укріплення сімейних засад, обмеження негативних наслідків безробіття, примусової міграції людей. На особливу увагу заслуговує духовна сфера життя суспільства, оскільки моральність завжди протистоїть злочинності, а антиморальність інтенсивно продукує її [2].

Заходи спеціального попередження злочинності різноманітні й класифікуються по-різному. Спеціально-кримінологічні заходи розрізняються

за змістом (економічні, політичні, культурно-виховні та інші); за масштабом дії (загальнодержавні, релігійні та інші); за правовою характеристикою розрізняють спеціально-кримінологічні заходи, які базуються на нормах права, але ними не регламентовані (наприклад, правова освіта, виховання), і детально врегульовані юридичні норми (наприклад, адміністративний нагляд міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі). Існують також інші причини диференціації заходів спеціального попередження. Названі засоби попередження злочинності у повному обсязі належать до тероризму [3].

На сьогодні загальноновизнаним є той факт, що ефективна боротьба з тероризмом можлива за умови спільних зусиль усіх членів світового співтовариства. Це обумовлено, перш за все, особливостями тероризму, який носить на сьогодні транснаціональний характер. У сучасному міжнародному праві існує ряд міжнародних конвенцій універсального й регіонального характеру, які на підґрунті чітко визначених критеріїв у якості предмета свого регулювання установлюють реалізацію обоюдного співробітництва держав у боротьбі з міжнародним тероризмом. До них належать: Женевська Конвенція протидії тероризму 1937 р., Вашингтонська Конвенція про запобігання і покарання актів тероризму 1971, Європейська Конвенція запобігання тероризму 1977 р. тощо.

У світової спільноти мається певний досвід спільної боротьби з тероризмом:

- на міжнародних конференціях з уніфікації карного законодавства 1930, 1931, 1934 роках були прийняті резолюції для протидії тероризму. У 1937 році таку ж конвенцію виробила Ліга Націй;
- починаючи з середини 70-х років ХХ століття на кожній сесії Комітету ООН з попередження злочинності й боротьби з нею в тій або більшій мірі інтерпретації ставилось питання про тероризм взагалі й про міжнародний тероризм зокрема (наприклад, на V і VI сесіях, які відбулись у 1980 і 1982 рр.; на XI сесії комітету у 1990 році було схвалено рішення П/Ш «Терористична злочинна діяльність», що показує ставлення експертів в галузі боротьби із карною злочинністю до проблеми міжнародного тероризму);
- починаючи з 1970-х років ООН прийняла більш десятка антитерористичних документів;
- створені й діють міжнародні структури, функціями яких повністю або частково є протидія тероризму (наприклад, Міжнародна організація карної поліції (ІНТЕРПОЛ), Європейське поліцейське відомство (ЄВРОПОЛ), Антитерористичний центр СНД;
- на 13-й сесії Ради міністрів внутрішніх справ Ліги арабських держав було прийнято проект «Кодексу поведінки» у боротьбі з тероризмом. Він забороняє надавати національну територію для планування й проведення терористичних акцій, надавати фінансову, матеріальну та іншу допомогу терористичним організаціям;

Україна підписала міжурядові меморандуми про взаєморозуміння й співробітництво в галузі громадянської авіації, у яких передбачаються форми двобічної оперативної взаємодії в кризових ситуаціях, що створюються акціями терористів на громадянських авіалініях. Розвивається плідне співробітництво у питаннях боротьби з тероризмом із Росією, США, Великобританією, Турцією, Францією, Німеччиною [7].

На особливу увагу заслугоує співробітництво України в галузі боротьби з тероризмом із країнами-учасницями Спільноти Незалежних держав. Держави Спільноти, зокрема Україна, Росія, Таджикистан, Киргизстан, разом з іншими державами СНД вжили конкретні заходи щодо координації зусиль у боротьбі з міжнародним тероризмом на території колишнього СРСР. Результатом цього стало рішення Ради голів держав СНД від 21 червня 2000 року про створення Антитериторіального центру держав – учасниць Спільноти Незалежних держав. У листопаді 2001 року в Киргизстані створена Оперативна група АТЦ СНД по Центральньо-азіатському регіону, яка здійснює моніторинг оперативної ситуації у сфері протидії міжнародному тероризму на південних рубежах Спільноти й працює в тісному контакті з компетентними органами у боротьбі з тероризмом Казахстану, Киргизької Республіки, Росії, Таджикистану, України [5].

Практика показує, що розрізнені дії окремих країн не достатні для ефективної протидії тероризму. Боротьба з тероризмом потребує участі всіх країн світового співтовариства, тим більше в умовах глобалізації світових процесів, й призводить до необхідності розробки комплексних міжнародних підходів і єдиних методик протистояння різним терористичним проявам.

Література:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003р.//Відомості Верховної Ради України № 638 – ІУ; 2. **Зернецька О.В.** Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К., 1999. – С.35; 3. **Емельянов В.П.** Тероризм как явление и как состав преступления. – Х., 1999. – С. 27; 4. **Качур С.** Ескалация суїцидного тероризму: ідеологічна основа. – К. 2010. – С. 59; 5. **Костенко Н.В.** Повсякденний ризик: динаміка злочинності//Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). – К., 2004. – С. 44; 6. **Крутов В.В.** Концептуальні аспекти проблеми протидії тероризмові в Україні//Розбудова держави. – 2002. – № 1. – С. 17; 7. **Офіційні звіти Генеральної Асамблеї**, сорок дев'ята сесія. Доповнення № 49 (А 49/49). – С. 409-412.

Новоскольцева Л.О. (м. Луганськ)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І РІЗНОМАНІТТЯ СУЧАСНОГО СВІТУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК

Досягнення Україною незалежності й подальша розбудова її державності висуває нові вимоги до проблем адаптації та інтеграції нашої молодії держави у сучасному світі. Вхідження України у світовий простір позначається відчутними зрушеннями в усіх сферах її життя – політичній, соціально-економічній тощо. Україна намагається стати на шлях соціального прогресу, стабільності, реалізувати ідею забезпечення пріоритету прав і безпечної життєдіяльності людини. Здійснює спроби чіткіше визначити своє місце та роль у геополітичному та гео економічному просторі. Відстежуються основні тенденції розвитку українського суспільства в сучасній цивілізації, осмислюються конкретні цілі й завдання з урахуванням наявних фінансових і матеріальних ресурсів держави, осмислюються оптимальні шляхи їх досягнення. Суспільство все більше усвідомлює, що відсутність громадського консенсусу з політичних, економічних, соціальних питань – одна з головних причин не тільки кризи в Україні, але й системної кризи пострадянських суспільств.

Національна стратегія розвитку України має формуватися й прийматися з урахуванням впливу чинників силової глобалізації і глобальної інтеграції, які здійснюватимуть вирішальний вплив на процеси національного і регіонального розвитку. Пріоритет неодмінно має надаватися внутрішньому розвитку, внутрішній інтеграції економіки і суспільства, інтровертивному характеру політики заради облаштованості України в нових історичних умовах. Внутрішня стратегія і політика України повинна бути глобально-орієнтованою – конкурентоспроможною і ефективною з точки зору протидії новим руйнівним впливам глобалізації і прагматичною з точки зору використання нових можливостей і переваг, які приносить глобалізація. Єдиним критерієм ефективності стратегії є рівень міжнародної конкурентоспроможності країни і досягнутий нею рівень людського розвитку.

«Сподівання української нації, які протягом віків живилися ідеєю державної самостійності, здійснилися наприкінці ХХ століття. Україна здобула незалежність мирним демократичним шляхом, поклавши шляхом її становлення повернення до європейських цінностей» (10, с. 3). В Україні наявні передумови до подолання кризових явищ і поліпшення політичної, соціально-економічної ситуації в короткостроковій перспективі. За умови орієнтації на демократичні цінності розвиваються процеси формування громадянського суспільства та механізму соціального партнерства, формуються інтегральні національні цілі, які визначатимуть стратегічні етапи розвитку держави – поліпшення життя народу України, підвищення три-

валості життя населення, конкурентоспроможності України в глобальній системі, зміцнення засад демократії.

Відбуваються зміни світових цивілізаційних процесів в умовах глобальних перетворень у галузі економіки, політики, виробництва, торгівлі, фінансів, інформації, комунікації. Така ситуація в науковому та політичному обігові отримала назву глобалізація (8, с. 14).

Науковцями глобалізація визначається як *універсальний процес* чи низка процесів, які породжують розмаїття зв'язків та взаємовідносин, що трансцендують держави і суспільства, котрі складають сучасну світову систему (9, с. 124). Вона пов'язана з різким зростанням інтенсивності й глибини економічної, екологічної та суспільної взаємозалежності: інтенсивності, бо йдеться про дедалі більшу кількість, діапазон і масштаб трансакцій, що долають кордони; глибини, міри, якою ця взаємозалежність впливає на способи внутрішньої організації суспільств і сама зазнає їхнього впливу. Ідея глобалізації полягає в дедалі більшому розриві між уявленням про суверенну державу, яка сама визначає власне майбутнє, та сучасною глобальною економікою й складністю світового суспільства. Ідея глобалізації набула розвитку у трьох вимірах:

- збільшення могутності фінансових ринків і подальша інтенсифікація торгівлі змушує окремі держави здійснювати макроекономічну політику та формувати дедалі ближчі між собою проринкові політики, які мають бути схвалені фінансовими ринками;

- матеріальна інфраструктура світової економічної взаємодії, насамперед нові інформаційні технології, системи комунікацій і транспорту, сприяють всесвітньому поширенню цінностей, знань та ідей, сприяють до міждержавної самоорганізації інститутів громадянського суспільства, які можуть бути відносно незалежними як від державних органів, так і від приватних економічних агентів;

- щоб в інституційному плані не опинитися на узбіччі соціального прогресу, держави змушені дедалі більшою мірою дотримуватися широкого розмаїття правил, законів і норм, встановлених і закріплених у відповідних документах міжнародною спільнотою, імплементуючи їх у власному політико-правовому полі (4, с. 27). Сучасна міжнародна правова система все більше й більше впливає на правові системи окремих держав, сприяє їх нівелюванню, призводить до стирання меж між муніципальним, міжнародним і транснаціональним правом. Вітчизняні науковці визначають чотири основних підходи до визначення цієї дефініції:

1. Глумачення глобалізації як процесу зміцнення зв'язків між найвіддаленішими частинами світу.

2. Процес поширення по всій планеті єдиних, спільних для усього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки.

3. Виникнення спільних для світового співробітництва проблем (економічних, політичних, військових, екологічних).

4. Процес зростання загальнолюдських інтересів у всіх сферах людського буття, спричинених поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежностей країн і народів (4, 19). Становлення глобалістики як особливої галузі наукового пізнання припадає на кінець 60-х — початок 70-х років. Абсолютно реальною стала альтернатива: або людство знайде шляхи раціонального розв'язання глобальних проблем, або загине. Саме в зазначений період створювалися математичні, економічні і соціодинамічні моделі розвитку людського суспільства, що містили висновки про необхідність припинення або обмеження економічного росту і науково-технічного прогресу з метою збереження природного середовища та економії сировинних ресурсів.

Глобалістичні дослідження головним чином розгортаються у двох площинах:

- перспективи розвитку людської цивілізації в цілому і окремих регіональних цивілізацій;
- перспективи входження окремих країн до так званих «західної» або «східної» цивілізації, або ж до світової цивілізації як співдружності держав і народів.

У теорію глобалістики і міжнародної безпеки значний внесок зробили видатні вчені світу після Другої світової війни. Відповідні розробки містяться у працях Н.Бора, Ф.Жоліо-Кюрі, в «Маніфесті Рассела — Ейнштейна» (1955), виступах і публікаціях лідерів країн *делійської шістки* (Аргентини, Греції, Індії, Мексики, Танзанії і Швеції), матеріалах *незалежної комісії*, яку очолював Улаф Пальме (1980-1989), а також *Римського клубу* — міжнародної неурядової організації, яка була заснованою 1969 року.

Важливе значення в науковому пізнанні глобалістики мають доповіді вчених — членів Римського клубу: *Людство біля поворотного пункту* М.Месаровича (США) та Е.Пестеля (Німеччина), групи американських вчених на чолі з Дж. Барні, роботи першого президента *Римського клубу* А.Печеї. Саме роботи Дж. Форрестера та А.Печеї поклали початок глобальному моделюванню майбутнього — надзвичайно важливого та перспективного напрямку соціального пізнання і практики. Дослідження таких вчених, як Ласло *Цілі для людства* (США), Я. Тінбергена *Перегляд світового порядку* (Нідерланди), Д.Габора (Великобританія), М.Малиця (Румунія), О.Джаріні (Італія), Б.Гаврилишина (Швейцарія), А.Сахарова (Росія) збагатили світову глобалістику. Заслугою Дж. Форрестера і ряду авторів доповідей *Римського клубу* є, наприклад, постановка глобальних проблем як особливих і невідкладних.

Стосовно української дійсності, наріжним каменем у становленні теорії глобалістики стали праці академіка В.Вернадського, який зазначав, що людина у сучасному світі може і повинна діяти та мислити не тільки в аспекті конкретної особи, сім'ї, людських спілок та держав, а й у планетарному масштабі. Висунута В.Вернадським *наукова концепція трансформації біосфери в ноосферу* фактично являє собою схему ієрархії філософсько-політичних, природничо-наукових і техніко-економічних аспектів глобальних

проблем. Вчення В.Вернадського про ноосферу дає підстави вважати його *предтечею теорії глобалістики*.

Проблема глобалістики довгий час залишалася поза межами теоретичних пошуків вітчизняних вчених. Лише протягом останніх років з'явилися публікації з цієї проблематики. Її висвітлення, щоправда, знайшло відображення у працях Івана Лисяка-Рудницького, опублікованих у двотомнику *Історичні есе* (1994), Степана Рудницького *Україна з становища політичної географії* (Мюнхен). Праці відомих вітчизняних вчених В.Андрушенка, В.Бар'яхтара, О.Білоруса, В.Вергуна, М.Голубця, В.Геєця, В.Горбуліна, Л.Губерського, Я.Дашкевича, С.Дорогунцова, М.Долішнього, М.Дністрянського, В.Крисаченка, В.Кременя, М.Кірсенка, Б.Коневої, М.Кулініча, В.Кухара, Ф.Липи, М.Михальченка, В.Мороза, С.Пирожкова, Ф.Рудича, К.Ситника, О.Тимченка, В.Ільченка, В.Манжолі, В.Шевчука та інших дослідників засвідчують, що глобалістика стала безпосереднім предметом вітчизняної науки і осмислення її досліджується на високому рівні.

Наслідки глобалізації суттєво впливають на історичну долю народів усіх континентів. Пошук адекватної моделі розвитку кожної держави, у тому числі й України, вимагає системного підходу до вміння глобально мислити. Глобалізація, на думку багатьох вчених, є новою фазою розвитку світогосподарських зв'язків, що ведуть до переходу від світової економіки держав до глобальної економіки. Перша розглядається ними як об'єднання взаємопов'язаних суверенних національних економік внаслідок їх інтеграції та інтернаціоналізації. Друга вважається вищою формою економічної діяльності у планетарному просторі (7, с. 26).

Історія політичної глобалізації тісно пов'язана зі створенням перших міжнародних установ. Політична інтеграція капіталістичних держав сприяла поглибленню довгострокових світових відносин. Стрімке прискорення глобальних процесів стало результатом інтенсифікації низки економічних, політичних і технологічних факторів. Слід особливо відзначити, по-перше, засилля транснаціональних компаній у світовому господарстві; по-друге, формування ринкової економіки на постсоціалістичному просторі; по-третє, підвищення ролі інформаційних, комунікаційних і комп'ютерних технологій та їх значення в економічній глобалізації світу (2, с. 3).

Розбудова Української держави потребує постановки питання щодо стратегії її геополітичного курсу, розвитку громадянського суспільства, організації самого державного життя, де суттєве значення має адаптація України до новітнього досвіду європейського державотворення, проведення зовнішньополітичного курсу, який має цілком відповідати ідеї створення сильної демократичної європейської країни з власною національною зовнішньою політикою. Завдання розробки й провадження ефективної національної стратегії визначення геополітичних пріоритетів і життєво важливих національних інтересів, стимуляції усвідомлення політичною елітою ролі й місця України в глобальному геополітичному просторі стають нині

ключовими імперативами, визначальними чинниками її політичного майбутнього.

Україна усвідомлює себе в політичному контексті й контексті розвитку учасником процесу світової цивілізації. Однак треба усвідомлювати також і те, як світова спільнота сприймає Україну і яким бачить її місце у сучасному світі. Визначення геополітичних інтересів України потребує врахування складної системи інтересів різних країн, розкладу сил економічних, політичних, військових і духовних у кожному регіоні світу. Це стосується й найближчих сусідів України і усіх інших країн, які прагнуть знайти власні інтереси в Україні, або являють для неї особливий інтерес.

Україна намагається демонструвати стабільну політику. Основні засади зовнішньої політики нашої держави були закладені ще Декларацією про державний суверенітет України (16 липня 1990 року), в якій визначено демократичний і миролюбивий зовнішньополітичний курс. Для обґрунтування власної лінії держави на міжнародній арені Верховна Рада України схвалила 2 липня 1993 року *Основні напрями зовнішньої політики України*. Цей документ визначив національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики, засади, на яких повинна реалізовуватися зовнішньополітична діяльність. Пріоритетними сферами зовнішньополітичної діяльності визначено розширення участі в європейському регіональному співробітництві, а також в межах СНД; активна участь у діяльності ООН; дієва співпраця з державами Європейської співдружності та НАТО (5, с.38).

Одним з головних напрямів зовнішньополітичної активності України є регіональне співробітництво, співпраця з країнами найближчого оточення: встановлення рівноправних, дружніх відносин зі своїми безпосередніми сусідами на основі визнання територіальної цілісності один одного, непорушності існуючих кордонів, створення відповідної договірно-правової бази. Європейська інтеграція України передбачає налагодження добрих відносин з сусідніми європейськими державами. Країни Центрально-Східної Європи зацікавлені в розвитку взаємовідносин та всебічній підтримці України, оскільки підтримка демократичного розвитку в Україні є важливим чинником їх власної безпеки.

В зовнішню політику України вносяться певні корективи відповідно до міжнародних реалій, однак Україна намагається здійснювати послідовний і прогнозований стратегічний курс, що характеризує її як надійного та стабільного партнера на світовій арені. Неостратегію України визначають три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій, які зумовлюють історичну конфігурацію пріоритетів країни. Це Європейський, Євразійський та Південно-Східний напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньополітичного мислення. Вони мають глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їхню об'єктивність та важливість для існування держави.

Отримуючи можливість жити власним життям, Україна повинна була визначатись у таких напрямках: як і з ким укладати угоди і налагоджува-

ти союзні відносини. Здобувши незалежність, Україна знову стоїть перед завданням визначення себе в тих напрямках. У громадській думці йде боротьба між прихильниками західного й північно-східного напрямів. Визначення національного інтересу України у цьому питанні є стратегічним вибором, і сформовані рішення сьогодення позначаються на долі держави на десятиліття вперед. Геополітична ситуація України вимагає створення збалансованої системи відносин за всіма векторами.

Проведені дослідження ученими містять усвідомлення невідворотності змін, що відбуваються в світі і створюють загрозу руйнування всесвіту, звертають увагу на необхідність зосередити зусилля міжнародної громадськості на відвертання цієї загрози. Підвищення значення глобальних проблем зумовлює зростання взаємозалежності учасників світового співтовариства, робить усе людство в умовах суперечливої структури відносин між різними країнами, регіонами, партіями, суспільними рухами активно діючим об'єктом історичного руху. Будь-який соціальний прогрес можливий лише за умови вирішення світових глобальних проблем, відвернення їх загрози яка накочується на людство черговою хвилею (12, с. 67).

Майбутнє людства залежить від того, в якій формі і яким чином будуть вирішені основні протиріччя історичної епохи. Сучасна ситуація потребує знання основних тенденцій світового соціального розвитку, і насамперед тих, які спричинили й поглиблюють кризу світової цивілізації. Осмислення сьогодення і майбутнього розвитку суспільства є врахування загальнолюдських інтересів, подолання військового протистояння, формування цілісної взаємопов'язаної світової співдружності, гуманізація і екологізація сучасної цивілізації. Політика, яка дає змогу фіксувати особливості розвитку сучасної цивілізації активно впливає на цей процес. У вирішенні глобальних проблем сучасної цивілізації Україна має зайняти вагоме місце.

В складному і суперечливому сучасному світі інтенсивне наростання проблем у сфері глобальної політики в третьому тисячолітті підвело цивілізації до критичної межі. Історичний процес набув характеру відносної непередбачуваності. Складність ситуації у сучасному світі породжується загостренням світових соціально-політичних проблем, які пов'язані між собою і впливають на усі сфери життя суспільства. Відмова від використання сили, застосування ефективних гарантій економічної та екологічної безпеки, реалізація на практиці таких поняття як: суверенітет, незалежність, рівні права, соціальний захист – це ті аспекти, які досліджуються політологами, соціологами, футурологами та іншими фахівцями. Всі країни світу, без виключення, пов'язані тією чи іншою мірою з різними аспектами існування суспільства. Україна також бере активну участь у цьому процесі (1, с. 11).

Для подолання негативів глобалістики з урахуванням світового теоретичного і практичного досвіду, власних умов і особливостей потрібний «рух назустріч», як західних ліберальних демократій, так і країн, які прагнуть позбутися бідності, тоталітаризму, економічної і політичної нестабільності. До-

волі часто за розмовами про демократію, про вільний ринок фінансів, ресурсів, робочої сили, криється жорстка політика захисту національних інтересів найбільш економічно розвинених держав. Ліберальні теорії глобального відкритого суспільства все частіше обґрунтовують економічний і політичний експансіонізм і гегемонізм, з вимогою відкриття кордонів країн другого і третього рівнів розвитку для безпосереднього втручання у внутрішні справи цих країн політичними, економічними та й військовими засобами.

Глобалізація світу несе і позитивні і негативні наслідки. Добре коли усі нації відчувають себе частиною людства, включені до глобальних інформаційних структур, до світової економіки і політики, але глобалізація веде до диктату наддержав, транснаціональних корпорацій, масових культур країн наддержав, звужує автономію національних держав.

Найвищою метою народ України проголосив побудову власної, справедливої у соціальному відношенні і економічно розвиненої держави, досягнення справжнього політико-економічного суверенітету на шляхах ефективної праці і повного забезпечення прав кожного громадянина. Досягнення Україною цілковитого суверенітету та ефективної державності на основі демократії як передумови і гарантії розвитку висуває щораз нові вимоги щодо адаптації та інтеграції нашої держави в сучасному глобалізованому світі. Нова держава прагне до реального народовладдя, справедливості і добробуту для всіх громадян. Для цього необхідно побудувати нове українське суспільство – солідарне суспільство духовності, знань, культури і добробуту, розбудовуючи соціальну державу і соціально-орієнтовану економіку, яка базуватиметься на економічній демократії і конкурентоспроможності, вирішуватиме проблеми нової якості розвитку і принципово нової національної стратегії розвитку.

Література:

Арсенко А. Глобалізація чи поляризація: що чекає світ?//Урядовий кур'єр. – 2000. – 22 квітня; **2. Бжезінський З.** Вибір: світове панування чи світове лідерство//Збігнев Бжезінський; пер. З англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.; **3. Білорус О.** Кому загрожують зарубіжні стратегії трансформації//Віче. – 1999. – № 3. – С. 14; **4. Білорус О.Г., Д.Г. Лук'яненко та ін.** Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Колективна монографія. – К., 2001. – С. 27; **5. Боротьба з міжнародним тероризмом: Нормативна база**//Упоряд. В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2007. – 248 с.; **6. Гавриш С.** Усвідомити себе у політичному просторі//Голос України. – 2000. – 4 липня.; **7. Михальченко М.І.** Соціально-політична трансформація України. – К., 1998. – С. 26; **8. Кузнецов В.** Що таке глобалізація?//Международная экономика и международные отношения. – 1998. – № 3. – С. 14; **9. Політологічний енциклопедичний словник**//Упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К., 2006. – С. 324; **10. Програма Україна – 2010.** – К., 2000. – С. 3; **11. Новоскольцев Г.** Проблема міжнародного тероризму в сучасному політичному процесі//Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей. Том 21-22. – Чернівці: Рута, 2010. – С. 103-107; **12. Тоффлер Э.** Третья волна. – М., 1999. – С. 67.

Панченко Г.Ю. (м. Луганськ)

СПІВПРАЦЯ ЧИ ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ: США ТА НІМЕЧЧИНА В 30-ТІ РР. ХХ СТ.

Наприкінці 20-х рр. Сполучені Штати Америки вже голосно заявляли про своє визнання в якості головного економічного центру всього капіталістичного світу. Вони вважали себе уособленням технічного прогресу, що дозволило претендувати на повноправне та одноосібне світове лідерство. Стрімко побудований капіталізм вимагав нових масштабних та докорінних змін.

Кількома десятиріччями раніше в Європі за канцлерства Отто фон Бісмарка відчула прилив сил й об'єднана Німеччина і, починаючи з 90-х рр. ХІХ ст., вона також проводить більш агресивну зовнішню політику та прагне вийти за межі європейського континенту. В країні стрімко зростають націоналістичні паннімецькі настрої і все гучніше лунають заяви про необхідність експансії.

Слід зазначити, що дослідники рідко звертають увагу на схожість американської і німецької ідеології того періоду. Саме з цієї причини ми вирішили торкнутися цієї проблематики та довести закономірність зв'язку між двома майбутніми суперниками.

Один з американських філософів та істориків Джеймс Пратт у своїй книзі «Експансіоністи», яка побачила світ в 1936 р., заявляв, що «більшість ідей американського експансіонізму передували ідеології нацистської Німеччини». Також автор вбачав спорідненість проголошеної американцями в кінці позаминулого століття концепції Нового Світового Порядку з концепцією Третього рейху А. Гітлера [1, р. 8].

Неможливо обійти увагою й той збіг, що саме американський історик, один з батьків геополітики й головний теоретик експансіонізму США Фредерік Джаксон Тернер, який ще наприкінці ХІХ ст. висунув теорію «рухливих кордонів», якою апелював все той же лідер фашистського руху. Її суть полягає в тому, що кожна держава не має постійного кордону і не є єдиним географічно зафіксованим простором. На його думку, історична місія саме Сполучених Штатів – «постійно розширювати свої кордони, доки весь світ не стане світом Америки» [2, с. 112].

Існує і німецький варіант обґрунтування цієї ж ідеології, її автором є геополітик Отто Мауль, який стверджував: «Кордон як лінія розмежування не є справжньою межею. Він усього лише компроміс, що іноді укладений довільно, а іноді, і найчастіше, в результаті акту насильства. Кордон передусім – вираження політико-силової ситуації... Він заперечує міжнародне право і міжнародні договори [3, с. 36].

Дві імперіалістичні сили, які знаходилися по обидва боки океану, мали у своєму арсеналі й більш сміливу та провокаційну ідеологію, що стосувалася унікальності нації.

Одним з представників когорти пропагандистів, які доводили виключність та недосяжність саме американської нації, став письменник і історик Брукс Адамс, який в 1900 р. видав книгу з промовистою назвою «Економічне панування Америки». У своїй роботі автор не соромився назвати американців обраною нацією, що має насаджувати власну політичну систему всьому світові, а також розширювати свої кордони, зробивши з Тихого Океану внутрішнє американське море [4, с. 138]. Отже, такі заяви свідчили про намір зазіхнути на європейські територіальні надбання й закликали до відкритого протистояння з європейцями. Ці ідеологічні випадки мали стати фундаментом для зростання спотвореної самосвідомості нового покоління американців, готових беззастережно підтримувати експансію та агресію, що були невід'ємною частиною імперіалістичного майбутнього, якого так прагнули США.

«Якщо припустити, що розвиток Сполучених Штатів в наступні п'ятдесят років буде лише таким, яким воно було в попередні півстоліття, без якогонебудь небувалого прискорення, вони перевершать будь-яку імперію, взяту окремо, якщо не усі імперії відразу. Весь світ платитиме нам данину. ПАСШ (Північно-Американські Сполучені Штати) стануть осереддям світової торгівлі, і порядок, що існував від початку часів, буде змінено» [4, с. 208].

Аналогічну концепцію мала і Німеччина, яка на той момент була сильнішою, як у промисловому, так і у військовому відношенні від усіх європейських країн. Заяви про богообраність німецької нації, несамовита жага до територіального розширення та прагнення панувати в регіоні також займали пріоритетні позиції у зовнішньополітичній стратегії.

Звісно, ідеологічне підґрунтя є важливою частиною але більш вагомим фактором в міжнародних відносинах є реальна розстановка сил. Отже, здолавши «Велику депресію», США вирішили перейти до більш рішучих дій. Вони здобули регіональну перевагу і наступним кроком для них стала Європа, через яку вони прагнули здійснювати вплив на Євразійський простір.

І не випадково, країною, через яку Вашингтон мав намір втілити у життя свої далекоглядні плани, стала саме Німеччина, де вже активно функціонували могутні фінансові гіганти з американським капіталом, які тримали в залежності значну частину німецької економіки. Доказом цього можна вважати контроль всієї німецької нафтопереробної промисловості компанією «Стандарт Ойл», що належала клану Рокфеллерів. Американський автомобільний король Генрі Форд володів 100 % акцій компанії «Фольксваген». Капітал родини Морганів не залишився осторонь від вигідних прибуткових проєктів, а тому в його власності знаходилася вся хімічна промисловість, 40 % телефонного зв'язку країни, третина акцій авіабуді-

вельної корпорації «Фокке-Вульф». Через «Дженерал електрик» Морган контролював німецьку радіо- та електротехнічну галузі, а через «Дженерал моторз» – автомобільний концерн «Опель». Провідні банки Німеччини «Дойче банк», «Дрезднер банк», «Донат банк» повністю потрапили під вплив американського капіталу, що остаточно паралізувало німецьку економіку [5, с. 35].

Однак для Сполучених Штатів цього було замало. Для реалізації своїх планів вони мали підготувати державну політичну силу, що стала б просувати інтереси впливових американських фінансових кланів. В історичних дослідженнях, що хоча б побічно торкаються цієї проблематики, все частіше й голосніше йдеться мова про причетність банкірів з Уолл-стріту до фінансування нацистської партії Німеччини та особисто А. Гітлера.

Саме Гітлер мав стати тією політичною фігурою, за допомогою якої США реалізували б всі свої стратегічні задуми. По-перше, їхньою головною метою було усунення свого запеклого ворога – СРСР, а по-друге, дестабілізація ситуації в самій Європі довела б англійцям та французам їхню неспроможність самостійно врегулювати черговий військовий конфлікт, що загрожував перевершити своїми масштабами недавню Першу світову війну. Саме такий сценарій був найбільш вигідним й кинув би Європу в американські обійми.

Безперечно, Гітлера готували для великих справ, в суть яких була посвячена лише невелика кількість осіб. Перший його контакт з американською стороною відбувся ще в 1922 р. в Мюнхені. Майбутній ідеолог та лідер фашистського руху зустрівся з військовим аташе Труменом Смітом, що окрім основного місця роботи перебував на службі ще й в Управлінні військової розвідки США. Після цієї історичної аудієнції, характеризуючи особу Гітлера, Сміт захоплено зазначив: «Дивовижний демагог. Мені рідко доводилося слухати людину настільки логічну і настільки фантастичну. Його влада над натовпом має бути приголомшуючою» [6, с. 204].

Провівши детальний аналіз особи Гітлера та побачивши в ньому людину цілеспрямовану й принципову, Сміт рекомендував його для завдання, розробкою якого на той час вже активно займалося ЦРУ.

Так, олігархічні кола Америки почали фінансування фашистського проєкту Гітлера, штучно підтримуючи на плаву НСДАП, популярність якої, починаючи з 1930 року, різко зростає разом із кількістю прибічників до 43,9 % у 1933 р. [7].

Наступним стратегічним кроком з боку США було припинення будь-якого фінансування європейських країн згідно з планами, які було прийнято після Першої світової війни. Що стосується дітища А. Гітлера, то вона, навпаки, отримала всі привілеї з боку американських фінансових геніїв. Величезні вливання в «загальну справу» робили брати Варбурги. Не відставали від них представники родини Морганів, клану Ротшильдів. А після візиту в 1933 р. фінансового помічника та особистого банкіра Гітлера Ялмара

Шахта в США, Німеччина дістала низку кредитів на загальну суму близько 1 млрд. дол. Такі кошти забезпечили перемогу партії диктатора, що отримала 6,4 млн. голосів й посіла друге місце в Рейхстазі. До речі, посередниками у цій справі стали політики Джон Фостер і Аллен Даллеси, які в подальшому вписали свої імена в аннали американської розвідки.

Слід зазначити, що прихід до влади націонал-соціалістів досить підозріло співпав зі встановленням аналогічного режиму й в Сполучених Штатах, який очолив новий президент Франклін Делано Рузвельт. До свого офіційного вступу на посаду він самостійно в тісному контакті з членами своєї команди детально та уважно вивчали досвід Гітлера. Ці знання не могли залишитися без уваги і частково були відображені в президентській програмі Рузвельта. Він пропонував створення трудових армій з безробітних громадян, що мали виконувати важкі роботи загальнодержавного значення (будування доріг та об'єктів військового призначення); планував високий ступінь втручання держави в економіку; масове знищення психічно хворих у Німеччині, лідер Білого дому замінив на їх стерилізацію. Такі кардинальні заходи не були характерними для американського суспільства, а тому викликали хвилю нерозуміння та невдоволення. Здивованість такими нововведеннями в одному із своїх виступів виразив попередник Рузвельта Герберт Гувер, зазначивши: «Я намагався пояснити їм, що це чистий фашизм, що це проста переробка «корпоративної держави» Муссоліні» [8, с. 296].

Тільки-но американський капітал привів Гітлера до влади, з Вашингтону почали надходити директиви з детальними інструкціями щодо подальших дій. Схема «послуга за послугу» стала у відносинах між Німеччиною та Сполученими Штатами визначальною. Першочерговим завданням для Гітлера була дестабілізація ситуації в Європі, що давало можливість остаточно усунути Францію та Великобританію з європейського Олімпу.

Щоб втілити в життя цей намір, Німеччина в жовтні 1933 року припинила членство в Лізі Націй, розв'язавши собі руки для подальшого порушення пунктів Версальської угоди. В країні почалася підготовка до тотального переозброєння, вірогідність нової війни в Європі стала очевидною. Американські корпорації не залишилися осторонь від цього прибуткового і стратегічно вигідного процесу.

Всі подальші дії США розгорталися за випробуванням в роки Першої світової війни сценарієм, який виявився напрочуд виграшним. Згідно з ним, в Європі мала відбутися нова війна, що значно перевершила б попередню за своїми колосальними масштабами. Все було готове до того, щоб за допомогою агресивно налаштованою Німеччини розв'язати різанину на європейському континенті, звісно, постачаючи зброю всім без винятку. Пізніше, коли обидві ворогуючі сторони залишаться практично бездиханними – вступити на поле битви в якості миротворця і, безперечно, на боці переможця.

Таким чином, саме відновлена Німеччина стала тим пішаком, що мав виконати секретну місію найвпливовішої світової сили — знищити головного ворога в подібні Радянського Союзу, що становив занадто серйозну загрозу для Сполучених Штатів Америки. При цьому, були прораховані всі можливі варіанти розгортання подій, але висновок завжди був однаковим: значні втрати неминучі. Ризикувати власними людськими ресурсами було невиправдано й нерозумно. До того ж, величезний досвід того, як робити все чужими руками спонукав американську банківську верхівку до рішучих дій за допомогою німецького лідера. Задля остаточного задоволення амбіцій та самовпевненості Гітлера 30 січня 1933 р. ця ж сила приводить його у вищі ешелони влади, віддавши посаду канцлера.

Відновлена країна виконувала роль гарматного м'яса у війні з СРСР, а в разі перемоги останнього — ліквідація агресора не дуже б засмутила Сполучені Штати. Така розвідка боєм коштувала США всього кількох мільярдів доларів, які швидко повернулися до своїх господарів завдяки привласненню більшості німецьких корпорацій.

Доки німці активно проводили підготовку до війни, а мешканці решти європейського континенту зачалися в очікуванні нового військового катаклізму, американська адміністрація на чолі з новим президентом зайняла вигідну для себе позицію невтручання. Такий свій статус в серпні 1935 року США підкріпили законом про нейтралітет, що мав зняти з них всі підозри стосовно співробітництва та пособництва агресорам.

Після перших актив гітлерівської агресії стало зрозуміло, що система врегулювання міжнародних відносин повністю себе дискредитувала. Версальські домовленості разом із принципом колективної безпеки, на який покладалися великі надії тих країн, що справедливо сподівалися на захист, дали тріщину.

Окупація Рейнської області стала останнім цвяхом, забитим у труну під назвою «Ліга Націй». Гітлер, всупереч забороні міжнародної конференції, увійшов на ці території в тому числі з мовчазної згоди Сполучених Штатів. Офіційно уповноважений спеціальний посол США Вільям Булліт, який прибув до Берліну на зустріч з міністром іноземних справ Німеччини К. фон Нейратом, лише виразив надію на подальше співробітництво та запевнив, що ця кампанія навряд чи спровокує серйозні наслідки [9, с. 264].

Отже, у цій загрозливій для Європи ситуації США продовжували проводити політику «умиротворення» агресора. А на момент, коли стало зрозуміло, що війни вже не уникнути, США встигли «до зубів» озброїти держави агресивного фронту, сколотивши черговий кривавий капітал.

Але й на цьому банкіри з Уолл-стріт не зупинилися, змусивши Конгрес Сполучених Штатів зняти заборону на експорт озброєння, тим самим порушивши низку статей закону про нейтралітет. Мотивація цього вчинку була більш ніж зрозумілою — жага до надприбутків стала для представників американського істеблішменту непереборною силою. Майбутній прези-

дент Сполучених Штатів, а тодішній сенатор Г.Трумен на одному з засідань Конгресу заявив: «Я вважаю, що наші власні егоїстичні інтереси вимагають відміни ембарго... Наші заводи, прискоривши темпи військового виробництва, з метою забезпечити продаж виробів іншим державам, у разі необхідності зможуть покрити і наші потреби» [10, с. 188].

Така позиція США була зрозумілою: гору над всіма їхніми союзницькими зобов'язаннями завжди брав фінансовий капітал. У гонитві за наживою лідери Білого дому не зупинялися ні перед чим. Це яскраво продемонстрував все той же Г.Трумен, що в статті, опублікованій в «New York Times» напередодні вступу Сполучених Штатів у війну цинічно та беззастережно, як на державного діяча такого рівня, зазначав: «Якщо ми побачимо, що виграє Німеччина, то нам слід допомагати Росії, а якщо виграватиме Росія, то нам слід допомагати Німеччині, і, таким чином, нехай вони вбивають якомога більше» [11].

Постачання сировини та військового озброєння не припинилося в жодному з напрямків. Причому, велика кількість дослідників доводить той факт, що Сполучені Штати, не припиняли забезпечувати всім необхідним й німецьку армію. Звісно, це відбувалося не на рівні державної політики, а переважно через філії американських корпорацій фінансової олігархії, що функціонували на території Європи під час війни.

Так, книга «Торгівля з ворогом» американського публіциста Чарльза Хаема дещо пролила світло на закулісну співпрацю між представниками імперіалістичної системи Європи і Америки напередодні та під час Другої світової війни. Автор розкриває цікаві факти про махінації американських банків, що перебуваючи під німецьким «прикриттям», продовжували переводити кошти на рахунки НСДАП. Також він пише про заправлені американським паливом фашистські танки, під гусенями яких гинули солдати союзницьких з США армій. Про унікальні машинобудівні технології нейтральної у війні Швеції. Зокрема, компанія SKF, що мала безліч дочірніх підприємств, в тому числі й у Філадельфії (США), забезпечувала боєздатність армії агресора. Засновники SKF володіли унікальною технологією виробництва сталевих підшипників і за словами Ч.Хаема: «Без них не змогли б піднятися в небо літаки люфтваффе, а танки і бронемашини – зрушитися з місця» [12, с. 75]. Отже, лише за посередництвом Вашингтону Німеччина продовжила отримувати повний обсяг необхідної продукції, а Швеція зберегла свій умовний нейтралітет, яким дорожила, на відміну від США.

Таким чином, факти про причетність Сполучених Штатів до озброєння армії Гітлера стають все більш промовистими та беззаперечними. Їхня співпраця в 30-ті рр. ХХ ст. принесла свої плоди у вигляді ідентичної стратегічної концепції та схожого ідеологічного підґрунтя, що може свідчити про однаковість їхнього походження. США вкотре планували заробити капітал та забезпечити собі право втручатися в європейські справи, а Німеччина стала знаряддям для здійснення цих намірів.

Література:

---

1. **Pratt James.** Expansionists of 1898. Baltimore: John Hopkins Press, 1936. — 393 р. 2. **Фредерик Тёрнер.** Фронтир в американской истории./Пер. с англ. А.И. Петренко. — Москва: Весь Мир, 2009. — 304 с. 3. **Поздняков Э.А.** Геополитика. — М.: Прогресс, 2002. — 322 с. 4. **Brooks Adams.** The New Empire. — N. Y., L.: Macmillan & Co., 1902. — 348 р. 5. **Эпперсон Р.** История Великой Отечественной войны. — Т. 1. — М.: Госполитиздат, 1989. — 294 с. 6. **Ширер У.** Взлет и падение Третьего рейха./Пер. сангл. О.А. Ржешевский. — М.: Воениздат, 1991. — 653 с. 7. **Ільїн В. В.** Європейська свідомість та тоталітаризм//Права людини. — 2009. — № 9. — С. 2-3. 8. **Эпперсон Р.** Невидимая рука (Введение во взгляд на историю как на Заговор). — СПб.: СЗФ ИНЭС, 1999. — 450 с. 9. **Севостьянов Г.Н.** История США (1918-1945). — Т. 3. — М.: Наука, 1985. — 671 с. 10. **История** Второй мировой войны. 1939-1945. — Т. 4. — М.: Воениздат, 1975. — 408 с. 11. **The New York Times**, June 24, 1941. — № 24. P. 7-8. 12. **Хайэм Ч.** Торговля с врагом. — М.: Прогресс, 1985. — 254 с.

Прищеп К. Г. (г. Луганск)

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А. М. ГОРЧАКОВА ВО ФРАНКФУРТЕ-НА-МАЙНЕ, 1850-1854 ГГ.

Александр Михайлович Горчаков – выдающийся дипломат и государственный деятель России XIX ст. Вся его жизнь и дипломатическая деятельность была посвящена защите национальных интересов Российской империи.

Конечно, деятельность такого человека, каким был А. М. Горчаков, всегда привлекала внимание историков. О нём писали за рубежом, в дореволюционный период, в советское время и пишут в наши дни [1].

Жизнь и дипломатическая деятельность Александра Михайловича была в значительной степени связана с Германией. На фоне исторических событий и дипломатической карьеры А. М. Горчакова весьма отчетливо просматривается значение отношений с германскими государствами для России. Один из периодов жизни князя проходил при Германском союзе во Франкфурте-на-Майне. Этот союз был основан в 1815 г. на Венском конгрессе, как наследник развалившейся в 1806 г. Священной Римской империи. Идея его создания принадлежит австрийскому канцлеру князю Клеменсу Меттерниху, который обеспечил гегемонию в нем Габсбургской монархии.

В ходе революционных событий 1848-1849 гг. во Франкфурте-на-Майне собралось новое представительное собрание, пытавшееся учредить общегерманскую конституционную монархию. Германский союз был конфедеративным образованием. Главным стремлением малых государств, входивших в союз, было сохранение статуса-кво в Германии. Правящий орган Германского союза – Союзный сейм, состоял из уполномоченных от всех германских государств (включая Австрию) и вольных городов, и который заботился только о том, чтобы в Германии ничего не менялось. Для решения вопросов, касавшихся Германского союза, требовалось единогласие членов Сейма. Он заседал в полном составе (69 голосов) или в узком (17 голосов). Все действительно важные вопросы решались узким составом. Председательствовала в Сейме Австрия – в то время самое крупное государство Германского союза. Все великие державы Европы, не входившие в союз, имели во Франкфурте своих представителей.

29 января 1850 г. А. М. Горчаков был назначен чрезвычайным посланником и полномочным министром при Германском союзе во Франкфурте-на-Майне, где представлял интересы России до 1854 г. Находясь во Франкфурте, он внимательно следил за взаимоотношениями между германскими государствами.

В европейской политике России германский вопрос был одним из центральных. Петербургский кабинет не упускал из вида внутренние процес-

сы, происходившие в германских государствах, и начавшуюся борьбу между Австрией и Пруссией встать во главе процесса объединения Германии. Сохраняя дружественные отношения со всеми германскими государствами, прежде всего с Австрией и Пруссией, правительство Николая I не желало перевеса ни одного из них. В существовании Германского союза Россия усматривала залог сохранения мира. А.М. Горчаков был сторонником сохранения Германского союза и сдерживал усилия Австрии и Пруссии, двух соперничающих держав, выступать в роли объединителей Германии.

Находясь во Франкфурте, А.М. Горчаков не мог не заметить стремлений Пруссии по объединению Германии, что могло в будущем создать угрозу для западных границ России. А.М. Горчакову было поручено наблюдать за тем, чтобы Пруссия не выходила за рамки принятых Венским конгрессом 1815 г. постановлений. В своих донесениях министру иностранных дел Российской империи Карлу Васильевичу Нессельроде он сообщал о том, что следует главному принципу российской политики в отношении германских государств, «который рекомендует сохранение союза германских государств» [Цит. по: 4, с. 120].

При активном содействии А.М. Горчакова наследный принц вюртембергский Карл-Фридрих-Александр женился на великой княгине Ольге Николаевне, дочери Николая I. Этот брак давал возможность Александру Михайловичу иметь полное представление о жизни двора и «ни один из внутривнутриполитических и внешнеполитических шагов короля Вильгельма I не оставался незамеченным» [Цит. по: 4, с. 119].

Его действия в тот период, характер советов, информации сблизил А.М. Горчакова с королевской семьей Вюртемберга. В одном из писем своему другу, губернатору города Псков, А.Н. Пешурову он писал: «Я имел возможность, представленную мне провидением, доказать монарху, что я не тот человек, каким мелкие интриги представили меня в его глазах. Я полагаю, монарше мнение завоевано, так как здесь были моменты, когда надо было пройти огонь и воду» [Цит. по: 4, с. 119].

Во Франкфурте-на-Майне задача А.М. Горчакова сводилась к поддержанию авторитета России, используя в интересах государства противоречия, существовавшие в Германском союзе. Круг общения Александра Михайловича, куда входили и дочери Николая I – Мария и Ольга – жены вюртембергских князей, помогал дипломату решать эту задачу и передавать в Петербург уникальный материал о тайных планах правительств, отношениях внутри Германского союза.

В 1851 г. А.М. Горчаковым была подготовлена докладная записка об агрессивной политике Пруссии по отношению к Дании. Пруссия прилагала все усилия по захвату датского герцогства Шлезвиг-Гольштейна. В записке предлагался ряд мер, которые необходимо было предпринять против прусской агрессии, в частности, поставить в известность Данию, с которой у России были дружественные отношения [4, с. 120].

Александр Михайлович имел широкие связи в дипломатических кругах Европы. Его имя было в центре внимания штутгартских и франкфуртских салонов. На свои традиционные обеды он приглашал представителей различных государств, где блистал своими знаниями и остроумием. Он цитировал наизусть Байрона, Шиллера, русских поэтов [4].

Здесь, во Франкфурте-на-Майне, А.М. Горчаков впервые встретился с Отто фон Бисмарком — представителем Пруссии в Союзном сейме, будущем основателем Германской империи. В 50-е годы XIX ст. Бисмарк был начинающим политиком и прислушивался к советам Горчакова, считая его своим учителем. Это знакомство со временем переросло в сложный комплекс отношений дипломатического партнерства, соединявшего элементы сотрудничества и соперничества, взаимной симпатии и антипатии, расчетливой дружбы и острой неприязни. Немного позже германский канцлер напишет в письме А.М. Горчакову: «Вы единственный государственный муж в Европе, вместе с которым я мог бы вспомнить без всякой горечи о двадцати годах делового общения. В наших отношениях не всегда присутствовала общность интересов, но постоянно прямота и благожелательность» [Цит. по: 4, с. 119].

Бисмарк, появившись в сейме, не понимал или, точнее, не хотел понимать происходящего в стенах бундестага, где правила властная Вена. Осмотревшись, Бисмарк решил эту союзную «идиллию» уничтожить. Полная бесправность представителей германских государств подчеркивалась Венной даже в мелочах — курить на заседаниях разрешалось только австрийским представителям. Быстро сориентировавшись в обстановке, Бисмарк демонстративно достал огромную сигару и сделав вид, что не находит огня, громогласно потребовал у председательствующего венца прикурить. Опешивший граф Тун послушно исполнил просьбу прусского посланника. Через некоторое время в парламенте закурили все, даже некурящие давились дымом, конечно же, из чувства солидарности. Паритет был восстановлен [7].

А.М. Горчаков пробыл во Франкфурте-на-Майне четыре года. За этот период времени Александру Михайловичу удалось путем компромиссов, дипломатическими действиями отстаивать национальные интересы страны, поддерживать международный авторитет Российской империи. Он быстро ориентировался в хитросплетениях международной обстановки, определял последовательность решения внешнеполитических задач, правильно выбирал методы и соответствующие моменты их осуществления. А.М. Горчаков обладал высоким профессионализмом, владел всеми тонкостями дипломатического искусства. В истории внешней политики России он остается крупным государственным деятелем, отдавшим много сил для обеспечения интересов своего государства. Обращение к его опыту полезно и поучительно для новых поколений дипломатов.

Литература:

---

1. См. напр.: **Канцлер** А.М. Горчаков. 200 лет со дня рождения. — М.: Международные отношения, 1998. — 406 с.; Бушуев С.К. А. М. Горчаков/С.К. Бушуев. — М.: ИМО, 1961; Виноградов В.Н. Князь А.М. Горчаков: триумф в Лондоне и черные дни в Берлине/В.Н. Виноградов//ННИ. — 2003. — № 3. — С. 123-151; Дебидур А. Дипломатическая история Европы: В 2 т. Т. 2/А. Дебидур. — Ростов-на-Дону, 1995. — 510 с.; Киняпина Н.С. Внешняя политика России второй половины XIX в./Н.С. Киняпина. — М.: Наука, 1974. — 280 с. 2. **Виноградов** В. Князь А.М. Горчаков: министр и вице-канцлер/В. Виноградов//Новая и новейшая история. — 2003. — № 2. — С. 172-196. 3. **Андреев** А. Последний канцлер Российской империи. Александр Михайлович Горчаков/А. Андреев. — М.: Белый волк, 1999. — 250 с. 4. **Очерки** по истории Министерства иностранных дел России. 1802-2002: В 3 т. Т. 3. Биографии министров иностранных дел. 1802-2002 гг./за ред. И.С. Иванова, А.В. Торкунова. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — 432 с. 5. **Галкин** И. Создание Германской империи 1815-1871/И. Галкин — М.: Наука, 1986. — 197 с. 6. **Лопатников** В. Пьедестал: Время и служение канцлера Горчакова/В. Лопатников. — М.: Молодая гвардия, 2003. — 343 с. 7. **Пикуль** В. Пером и шпагой. Битва железных канцлеров/В. Пикуль. — М.: Вече, 2005. — 176 с. 8. **Schach** K. Russian foreign policy under Prince Alexander M. Gorchakov: the diplomatic game plan vs. Austria, 1856-1873/K. Schach — L.: Univ. Milford International, 1980. — 956 p.

Пронь Д.С. (м. Миколаїв)

АМЕРИКАНСЬКИЙ ФАКТОР У ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРИКОРДОННИХ СУПЕРЕЧКАХ МІЖ СРСР/РОСІЄЮ ТА ЯПОНІЄЮ: ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Достатньо важко сьогодні знайти подібну історично-юридичну ситуацію, ніж Курильська проблема (за японською трактовкою – «північні території») між СРСР/Росією та Японією за чотири острови – Ітуруп, Кунашир, Шикотан, групу Хабомаї.

Домінуючим стрижнем територіальної суперечки між Росією і Японією є юридична складова, аналізу якої й присвячена стаття.

Мета автора – на прикладі наукових розвідок досліджуваної проблеми, переважно російськими, українськими, американськими, японськими фахівцями, надати об'єктивну оцінку правової ситуації навколо Курил, відштовхуючись від американського чинника у радянсько-японських взаєминах після закінчення Другої світової війни.

Російсько-японські територіальні претензії неодноразово були предметом дослідження з боку російських, українських і зарубіжних науковців (Латишев І., Кутаков Л., Кістанов В., Крупянко М., Шергін С., Манжол В., Стефан Д., Кімура Х. та ін.), але більшість з них не юридичного, а історично-політологічного спрямування. Останнє десятиліття питання територіальної цілісності, оформлення державного кордону, суверенітету активно порушуються представниками української юридичної школи (прикладом є доробки і публікації Теліпка В.Е., Черкес М.Ю., Цимбрівського Т., Маляр Г., Завадько Ю...).

Необхідно особливо наголосити, у зв'язку з тим, що в Конституції США 1787 р. був застосований термін «договір» (treaty) – стаття I (Розділ 10), стаття II (Розділ 2), стаття VI [1, с. 139-140; 142; 146], то в американській юриспруденції цим визначенням почали називати не будь-яку міжнародну угоду, а тільки таку, яка була підписана представниками Сполучених Штатів із дотриманням передбаченої у конституції договірної процедури, тобто вона повинна була вноситися урядом до Сенату для схвалення двома третинами голосів, отримати ухвалу й потім ратифікована Президентом.

Поступово уряд США створив шляхом ряду прецедентів простіший порядок оформлення договірних відносин з іншими країнами. Деякі угоди почали передавати одразу обом палатам для ухвалення простою більшістю голосів. Так в американській дипломатичній практиці з'явилася ще одна категорія договірних актів, які стали називатися «виконавчі угоди», щоб якимось чином підкреслити їх відмінність від договорів [2, р. 207-216].

Термін «виконавча угода» фактично є збірним визначенням, під яке підпадають найрізноманітніші договірні акти, незалежно від характеру ре-

гульованих ними питань і назви документа (протокол, узгодження, конвенція...).

Так, наприклад, у 1955 р. США підписали 19 договорів і 296 виконавчих угод; у 1960 р. — 6 договорів і 266 угод; у 1962 р. — 5 та 355 відповідно [3, р. 407-408].

Провести межу між виконавчою угодою і міжнародним договором, підписаними на засадах військової необхідності або згідно дипломатичних функцій Президента, можна не завжди і дуже важко. До категорії «виконавчих угод» американські юристи, наприклад, відносять Атлантичну хартію (1941 р.), Декларацію Об'єднаних Націй (1942 р.), рішення Тегеранської (1943 р.), Ялтинської (1945 р.), Потсдамської (1945 р.) конференцій та багато інших.

Повертаючись до територіальних суперечок між СРСР/Росією та Японією у післявоєнний період зауважу, що вперше територіальне питання було офіційно підняте на Тегеранській конференції у листопаді 1943 року, на якій була зазначена мета — покарати японського агресора та «вигнати Японію з усіх територій, що вона захопила з допомогою сили і внаслідок своєї жагерливості» [4, с. 582].

Й.В. Сталін у бесідах з керівниками держав США і Китаю поставив питання про передачу проток, які вели до Владивостоку та іншим портам Східного Сибіру, під контроль СРСР та про поновлення прав Радянського Союзу на південну частину о. Сахалін і Курильські острови [5, с. 142].

В угоді від 11 лютого 1945 р. керівників Трьох Великих Держав (СРСР, США, Великобританії) на Кримській конференції зафіксовано, що Радянський Союз «вступить у війну проти Японії на боці союзників за умови:

1. Збереження status quo Зовнішньої Монголії...;
2. Поновлення належних Росії прав, порушених підступним нападом Японії у 1904 р., а саме:
  - повернення Радянському Союзу південної частини о. Сахалін і всіх прилежних до неї островів...;
3. Передачі Радянському союзу Курильських островів» [6, с. 254-255].

У Потсдамській декларації від 26 липня 1945 р. записано (пункт 8): «Умови Каїрської декларації будуть виконані, та японський суверенітет буде обмежений островами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сікоку й тими менш крупними островами, які ми вкажемо» [7, с. 358].

Під усіма документами цих конференцій стоять підписи перших осіб США — президентів Ф.Д. Рузвельта і Г.С. Трумена.

Сан-Франциський форум (4-8 вересня 1951 р.), хоча й залишається предметом історико-юридичних дискусій, але в його мирному договорі (стаття 2, пункт С) констатується, що «Японія відмовляється від усіх прав, правозasad і претензій на Курильські острови й на ту частину острова Сахалін та прилежних до нього островів, суверенітет над якими Японія

придбала за Портсмутським договором від 5 вересня 1905 р.» [8, с. 117]. Інша річ, що в тексті Сан-Франциського договору дійсно не акцентовано на користь якої держави відмовляється Японія, на що відверто вказує американська сторона. Це є ще одним підтвердженням доказу фіаско радянської/російської дипломатії у 1951 році щодо післявоєнного устрою Японії та переможного тріумфу зовнішньої політики США [9, с. 42-43].

Фактично після завершення Другої світової війни склалася ситуація, коли Сполучені Штати Америки водночас виступали й гарантом, й союзником, й підбурювачем Японії.

Простежимо окремі кроки японської сторони відносно суперечливих «північних територій» з СРСР/Росією. Ще 22 травня 1969 р. Асоціації з проблем північних територій, яка була підпорядкована уряду Японії, доручалося вести «просвітницьку пропаганду» з цього питання. 13 травня 1972 р., згідно поправки, внесеної до закону про канцелярію прем'єр-міністра, в якості органу канцелярії було створено «штаб з проведення заходів стосовно північних територій (хоппо тайсаку хомбу)» [10, с. 115]. 6 січня 1981 р. японський уряд приймає рішення проголосити 7 лютого «днем північних територій» [11, с. 50]. Провідний науковий співробітник Інституту Далекого Сходу РАН, д.і. н. Марков А. П. пише: «Проблема Південних Курил виникла як результат зусиль японської дипломатії добитися *за підтримки США* (курсив – Д. П.) перегляду узгоджень, прийнятих в Ялті та Потсдамі, що стосувалися Японії» [12, с. 47].

Доречною є думка професора Черкес М. Ю., який у розділі 9 («Територія в міжнародному праві») підручника з міжнародного права, констатує: «Вимагає від Росії повернення чотирьох островів (Хабомай, Шикотан, Ітуруп та Кунашир) Японія. При цьому вона посилається на історичну належність їй цих територій за Симодським договором 1855 р., а також на ряд політичних заяв радянських керівників, у тому числі М. С. Горбачова під час його візиту в Японію 16-19 квітня 1991 р.». Український науковець влучно зауважує: «Міжнародне право визнає тільки законні способи придбання територій. Але саме поняття правомірності таких способів історично змінювалось» [13, с. 172-174].

У Конституції Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. (стаття 15, пункт 4) чітко прописано: «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору» [14, с. 8]. Цього не можна сказати про існуючу нормативно-правову систему Сполучених Штатів Америки.

У вересні 1990 р. на засіданні «круглого столу» з приводу територіальних суперечливих питань у російсько-японських зносинах відомий японознавець К. О. Саркісов підкреслив: «Територіальна проблема – це риб'яча кістка у горлі двосторонніх відносин. Дихати, пити-їсти можна. І якщо

втягати кістку — горло від того ширше не стане. Але занадто дискордantly, та й нерідко поболює, а головне можуть бути неприємні наслідки...» [15, с. 70]. Сприяли хворобливому стану радянсько-японських взаємин і невтручанням щодо їх ефективного лікування саме Сполучені Штати Америки.

Висновок. «Південнокурильська проблема» залишається до сьогоднішнього дня, на жаль, головною перешкодою на шляху нормальних взаємовідносин між Російською Федерацією та Японією і серед багатьох суб'єктивних та об'єктивних причин, американський чинник відіграє далеко не останню роль у цьому процесі.

Література:

1. **Карпі Д.П.** Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх/Пер. з англ. О.М. Мокровольського. — К.: Веселка, 1993. — 192 с.
2. **Henretta J.A., Brody D., Dumenil L.** America. A Concise History. — Boston/New York: Bedford/St. Martin's, 1999. — 920 p.
3. **Ferguson J.H., McHenry D.E.** The American System of Government. 8th ed. — N. Y.: The Basic Books, 1965. — 448 p.
4. «Русская тихоокеанская эпопея. Сборник документов». — Хабаровск: Хабаровское книжное изд-во, 1979. — 608 с.
5. «Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.». — Т. 2. М.: Политиздат, 1977. — 384 с.
6. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: Сборник документов. — Т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4-11 февр. 1945 г.). — М.: Политиздат, 1984. — 302 с.
7. Там само. — Т. 4. Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (17 июля — 2 авг. 1945 г.). — М.: Политиздат, 1984. — 511 с.
8. **Зиланов В.К., Кошкин А.А., Латышев И.А., Плотников А.Ю., Сенченко И.А.** Русские Курилы: история и современность. — М.: Сампо, 1995. — 181 с.
9. **Пронь С.В.** США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50-90-ті роки XX століття): Монографія. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. — 244 с.
10. **Андреев К., Черевко К.** Выдумка и правда о «северных территориях» // Международная жизнь. — 1983. — № 3. — С. 114-120.
11. **Прохоров Э.М., Шевчук Л.Л.** О территориальных претензиях Японии к СССР // Международная жизнь. — 1989. — № 1. — С. 47-52.
12. **Марков А.П.** Проблемы российско-японских отношений // Международная жизнь. — 1995. — № 10. — С. 46-54.
13. **Черкес М.Ю.** Міжнародне право: підручник/М.Ю. Черкес — 6-те вид., виправл. і допов. — К.: Знання, 2011. — 397 с.
14. Конституция Российской Федерации. — М.: Известия, 1993. — 59 с.
15. СССР-Япония: есть ли выход из «территориального тупика»? // Проблемы Дальнего Востока. — 1991. — № 1. — С. 69-80.

Пронь С.В. (м. Миколаїв)

КИТАЙ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ДІЇ, АМБІЦІЇ, ВИКЛИКИ (МОЖЛИВІ УРОКИ І ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ)

Якщо б мені довелося займатися будь-якою проблематикою Китаю – філософією, літературою, дипломатією, економікою, політикою, історією..., якого завгодно хронологічного періоду – від давнини до сьогодення [1], остаточний результат був би однаковим – опанувати, зрозуміти, усвідомити китайську галузеву спрямованість та унікальність не можливо з об'єктивно-суб'єктивних обставин: Китай завжди різний, багатобарвний; відомий і таємничий; простий і найскладніший; бідний і багатий; найдавніший і найсучасніший [2].

Не вдаючись до крайнощів, хотів би зосередити Вашу увагу на деяких принципово концептуальних моментах історичного розвитку Китаю, його досвіду, принаймні, у домінуючих областях внутрішньої та зовнішньої політики, які можуть бути корисними й для України.

Перше. Це менталітет і традиції китайського народу. У книзі китайського автора Лі Цзюньжу «Що ви знаєте про Компартію Китаю» (Пекін, 2011 р.) читаємо: «Якщо ви запитаете, коли Китай прибере портрет Мао Цзедун з вежі на площі Тяньаньмень, моя відповідь буде: «Ніколи!» Зверніть увагу на його «аргументацію»: «Не дивлячись на те, що у попередні роки він скоїв таку помилку як «Культурна революція»..., китайці нізащо не зрадять його справі, бо по-перше, він є національним героєм; по-друге, Мао Цзедун – великий мислитель; по-третє, Мао – високообдарована людина» [3, с. 6].

Так, керманіч Китаю і КПК робив помилки, але враховуючи сьогоденний авторитет, вагу та перспективи КНР у світовій співдружності як великої держави, треба йти далі, подолавши та не акцентуючи увагу на недоліках. Так вважають китайці. Щодо України з цього приводу, то, як влучно зауважив д. ю. н., професор Львівського національного університету імені Івана Франка П. М. Рабінович, українцям бракує або спостерігається «послаблення» (у порівнянні з прямим визначенням менталітету) саме «**менталітету порядності**» [4, с. 404]. Особливо в науці, й мається на увазі, передусім, проблема плагіату, який став поширеним і, на жаль, безкарним явищем в історії, політології, філології, педагогіці, юридичній науці тощо. Хоч справедливо й об'єктивно констатувати, що Миколаївщина не є виключенням у цьому випадку: прикладом є публікації у обласній пресі (газета «Південна правда») [5, с. 3].

Науковий плагіат не є суто «українським явищем». Саме через ці обставини пішли у відставку міністр освіти Румунії [6], міністр оборони Німеччини [7], був позбавлений докторського ступеня президент Угорщини

[8]. В Україні, за виключенням початку боротьби з плагіатом у юриспруденції, такого чомусь не пригадується.

Друге. Це філософія життя. Характерним для Китаю є «синтез трьох головних релігійно-філософських вчень – конфуціанства (Конфуцій – Кун-цзи, 551-479 рр. до н. е.), даосизму і буддизму – та перетворення їх у своєрідну народну релігію» [9, с. 261]. У зв'язку з цим, хотів би особливо підкреслити, що конфуціанство підносило й виокремлювало, в першу чергу, мораль, історію, політику і здоровий глузд [10, с. 19].

Головна вада і перешкода у філософсько-моральній сфері українців – це заздрість як у повсякденному побутовому житті, так і на державному рівні. На Сході кажуть: «Заздрість – приреченість слабких». На «людському» суб'єктивному рівні ми заздримо сусіду, колезі, керівнику, куму, другу.; на загальнолюдському – Європі, що вона цивілізована, багата, ще й дає роботу нам – мільйонам українців; Азії – бо в неї є модернові «країни-тигри» – Китай, Тайвань, Японія, Південна Корея, Гонконг, *Сінгапур*; Росії – бо вона... Росія і, як щиро зізнався і по-своєму довів екс-президент Леонід Кучма: «Україна не Росія» [11]. Відносно «філософії» України, то вона, на жаль, суттєво не змінилася і щоб мене не звинуватили у перебільшенні та пересмикуванні, пошлюся на великого українця Тараса Шевченка, бо за його словами, ми «добре ходимо в ярмі, ще лучче, як батьки ходили». Сподіваюсь, що після 1991 р. це назавжди минулося. Повертаючись до своєрідного заповіту Т.Г. Шевченка додаю, що головною національною ідеєю українців залишається виключно єдність – «обніміться ж, брати мої» [12, с. 292, 294].

Третє. Ризик. Свого часу в навчальному посібнику з міжнародних відносин та зовнішньої політики, характеризуючи новітні чинники, в тому числі й «економічне звільнення китайського народу... з надзвичайним почуттям національного самовизначення», послався на українське народне прислів'я: «Долю конем не об'їдеш» [13, с. 130-131].

А якщо ризикнути? І знову в нагоді стане досвід з історії КНР. У надрукованій в 2012 році монографії: «Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття» пишу: «Коли Мао Цзедун поставив на голосування питання про заборону руху «Сто квітів» (1956 р. – ідея «широкої демократії») у ЦК КПК, усі, крім одного проголосували «за». «Проти» проголосував лише Ден Сяопін, який з часом очолив Китай» [14, с. 140]. Ризикував Ден Сяопін? Безумовно, так. Двічі, за вказівкою Мао Цзедун, він позбавлявся всіх посад та привілеїв. Фактично з осені 1966 р. до лютого 1973 р. Ден не тільки зійшов з політичної сцени [15, с. 151-165], але й перебував у своєрідному засланні у повіті Сінцзянь провінції Цзянсі [16, с. 48].

Але з кінця 1978 р. й до кінця 1989 р. (хоча його не стало на 93-ому році життя 19 лютого 1997 р.) Ден Сяопін – один з головних державних керівників Китайської Народної Республіки, вождь нації. Вважаю, що питання про необхідність ризикування, виходячи з китайського досвіду, може мати лише одну позитивну відповідь: «Так!».

Четверте. У зв'язку з постановою Ден Сяопіна, логічно «віткають» дві проблеми – його концепція, як засновника теорії «соціалізму з китайською специфікою», та стратегічні виклики Китаю.

Маючи бесіду з японською делегацією 30 грудня 1984 р. на тему: «Про будівництво соціалізму з китайською специфікою» Ден Сяопін підкреслив: «Висуваючи задачу чотирьох модернізацій (об'єктами яких, на переконання Дена, були сільське господарство, промисловість, наука і техніка, збройні сили – С. П.), ми... ставимо мету створити до кінця ХХ століття суспільство із середньопрожитковим рівнем життя...; валовий національний продукт на душу населення повинен складати... 800 американських доларів. Вперше я сказав про це у грудні 1979 р. у бесіді с колишнім прем'єр-міністром Японії Охіра Масайосі...» [17, с. 70].

Вищезгаданий Лі Цзюньжу надає визначення соціалізму з китайською специфікою – це «науковий соціалізм, який має китайську специфіку», а саме:

1. відстоює суспільну власність... в той же час акцентує на повноцінному розвитку економічної ролі власної, індивідуальної та інших несумісних форм власності;

2. відстоює соціалістичну політико-економічну систему та соціальну ідеологію;

3. відстоює соціалістичний принцип розподілу матеріальних благ за результатами праці;

4. відстоює позицію про те, що робітничий клас є керівним класом країни, робітники, селяни та інтелігенція виступають головними силами соціалістичного будівництва;

5. відстоює керівну роль партії та ставиться до народу як до хазяїна своєї держави;

6. відстоює провідну роль марксизму в ідеології суспільства, при цьому... необхідно поважати відмінності та сприймати різноманітність...» [18, с. 17-19]. Чи не нагадає Вам це радянську Росію часів Нової економічної політики, від якої в нашій країні (СРСР – С. П.) спочатку відмовились у 1925 році, а потім М.Горбачов намагався її реанімувати в 1985-ому році? Поки ми в період радянзації, змагаючись із США, вдало «тупцювали на місці», за виключенням «балету, чавуну і ракет», китайці упевнено й поступово, не кидаючись із однієї сторони в іншу, продовжували будувати «соціалізм з китайською специфікою».

Що це дало їм сьогодні? Тобто мова йде про сучасні виклики КНР. З величезної низки складових, наведу лише декілька визначальних й дуже важливих моментів.

Перший. У 2010 р. державні фінансові надходження склали 8 трлн. 308 млрд. юаней, які порівняно з 1950 роком зросли в 1341 раз.

Другий. За обсягом зовнішньої торгівлі Китай піднявся з 27-го місця (1978 рік), 16-го місця у 1990 році, 8-го – у 2000 році до 3-го у 2007 році

(оце й є прикладом позитивної прогресії). Сьогодні зовнішньоекономічні зв'язки з КНР підтримують більше 230 країн і районів світу.

Третій. У 2011 р. обсяг прямих закордонних інвестицій Китаю склав 280 млрд. доларів (певні частина «осіла» і в Україні). ВВП на душу населення досяг 3800 доларів США [19, с. 116-125]. Пригадуєте «мрію Ден Сяопіна» – 800 доларів? І цифра у 3800. Є різниця?

Не підіймаючи питання про наслідки серії реформ у КНР, підкреслюю в чому полягає досвід для України. Мені можуть заперечити, що цілком справедливо, – ВВП на душу населення України складає 7800 доларів. Але населення України сьогодні трохи більше 42-43 млн., а в Китаї – 1 млрд. 339 млн. (дані на 2010 рік), перевищує майже в 30 разів! Логічно постає питання, чому ми завжди беремо приклади, які «вигідніше» нам. Чому ми не порівнюємо рівень ВВП українців, наприклад, з Державою Катар (яку, до речі, наприкінці 2012 р. відвідав Президент України), де з населенням в 1 млн. чоловік ВВП складає 101.000 доларів! От до чого треба не тільки прагнути, але й все можливе і неможливе робити. Тоді це буде схоже на справжній «український прорив».

П'яте. Останнє. **Природно-позитивна амбітність й мудрість китайців.**

Читаючи новітній довідник про Китай 2011 року видання, звернув увагу на формулювання речень у Змісті: «з глибокої давнини... до успішного запуску першого китайського космічного корабля з людиною на борту китайський народ створив блискучу й прекрасну східну цивілізацію»; «економіка Китаю зробила великий стрибок» (Вам це нічого не нагадує?); або – розділ «**Блискуча** 11-а п 'ятирічка» [20, с. 6-9]. Кажуть, що краще вчитися на чужих помилках. Китай навчається на власних, при цьому він, не зосереджуючись на них, іде далі, ризикуючи, сміливо, упевнено. На моє переконання, в цьому й полягає їх, китайська, мудрість.

Знаєте чим відрізняємося від них ми, українці? Нехай Вас не бентежить те, що, як не дивно, змушений, відповідаючи, послатися на вислів відомого гумориста Михайла Жванецького: «В чому наша різниця: замість того, щоб **крикнути**:

– Що ж ви, сволото (у автора с...-ки – С. П.), робите?!

Ми **думаємо**:

– Що ж вони, сволото, роблять» [21, с. 197].

Висновок. Треба не тільки гадати, думати, мріяти, але й діяти, працювати й працювати щоденно та наполегливо. Саме до цього підштовхує Україну сучасний досвід Китаю.

Література:

1. Новое в исторической наук: пособие для учителя/Под ред. С.С. Хромова. – М.: Просвещение, 1984. – 176с. 2. **Уиткомб В.** Современный Китай/Ванесса Лайд Уиткомб, Макл Бенсон; пер. с англ. И.В. Павловой. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 319с. 3. **Ли Цзюньжу.** Что вы знаете о Компартии Китая? – Пекин: ООО «Изд-во

лит-ры на иностранных языках», 2011. — 192 с. **4. Рабінович П.М.** Протидія плагіату в юриспруденції — актуалізована функція правового наукознавства//Право України. — 2012. — № 9. — С. 401-406. **5.** Не теми методами//Южная правда. — 2008. — 5 июля. **6.** Юридичний вісник України. — 2012. — № 25. **7.** Юридичний вісник України. — 2012. — № 59. **8. Факты.** — 2012. — 31 марта. **9.** Китайская Народная Республика: Справочник/Разов С.С. — Москва.: Политиздат, 1989. — 277 с. **10.** Афоризмы старого Китая. Пер с кит. В.В. Малявина. — М.: Главн. ред. вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1988. — 192 с. **11. Леонид Кучма.** Украина — не Россия. — М.: Время, 2004. — 560 с. **12. Шевченко Т.Г.** І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє. — В кн.: Кобзар. — К.: Дніпро, 1982. — 647 с. **13. Пронь С.В.** Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914-1991 роки: навч. посібн. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. — 140 с. **14. Пронь С.В.** Китай: Зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття: монографія/Сергій Вікторович Пронь. — Миколаїв: Іліон, 2012. — 148 с. **15. Барач Денеш.** Дэн Сяопин/Пер с венг. В.С. Иванова. — М.: Междунар. отношения, 1989. — 264 с. **16. Малевич И.А.** Внимание, Китай. — Минск: Харвест, 2000. — 176 с. **17. Дэн Сяопин.** Основные вопросы современного Китая: Пер. с кит. — М.: Политиздат, 1988. — 256 с. **18. Ли Цзюньжу.** Что вы знаете о Компартии Китая? — Пекин: ООО «Изд-во лит-ры на иностранных языках», 2011. — 192 с. **19.** Китай. Пекин: ООО «Изд-во лит-ры на иностранных языках», 2011. — 229 с. **20.** Там само. **21. Жванецкий Михаил.** Мой портфель. — К.: Махаон-Україна, 2008. — 384 с.

Рибалка В.Г. (м. Харків), Мельник Т.Г. (м. Петровське Луганської обл.)

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗМІНИ ОБРАЗУ ВОІНА-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТА ВІД ЧАСІВ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ДО СУЧАСНОСТІ

Холодна війна – глобальна геополітична, економічна, воєнна та ідеологічна конфронтація між Радянським Союзом і США, НАТО і Організацією Варшавського договору (ОВД), що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х років і призвела до розвалу СРСР. Її називають Третьою світовою війною. Гласність, відкритість, плюралізм думок, поява нового матеріалу, який був закритий, дає можливість дослідникам – історикам, політологам, філософам – висвітлювати найбільш суперечливі питання холодної війни, що раніше не розглядалися, чи були фальсифіковані та оцінювалися однобічно і тенденційно. *Актуальність статті* зумовлена потребою часу проаналізувати процес формування і парадигмальних змін образу воїна-інтернаціоналіста від часів холодної війни до сьогодення.

У 1945 році, після перемоги над фашизмом, де СРСР і США воювали разом проти фашистської Німеччини, між колишніми союзниками вибухнула холодна війна, яка не переросла в гарячу тільки тому, що наявність ядерної зброї стримувала як США, так і Радянський Союз. Ця воєнна конфронтація могла б призвести до знищення світової цивілізації. Тому про гарячу війну навіть думати ніхто не міг. Конфронтація стала ідеологічним інструментом двох сторін і допомагала лідерам військово-політичних блоків консолідувати навколо себе союзників «перед обличчям зовнішнього ворога». Нове протистояння вимагало згуртованості всіх членів протилежних таборів.

Участь радянських військ у локальних війнах та збройних конфліктах післявоєнного періоду (1945-1991) практично на всіх континентах земної кулі давно є беззаперечним фактом, який прийняли як політики, так і історики.

Використання обмежених контингентів радянських військ на території інших держав вимагало від уряду СРСР створення певного ідеологічного підґрунтя для формування суспільної думки як усередині країни, так і за її межами. Для реалізації цього завдання в комуністичній ідеологічній системі післявоєнного періоду був створений узагальнений образ радянського військовослужбовця з притаманними йому позитивними рисами. Цей образ, формування якого почалося ще в ході війни в Кореї (1950-1953), остаточно був завершений і закріплений у свідомості радянських людей під час війни в Афганістані (1979-1989).

На жаль, дослідження процесу формування образу «воїна-інтернаціоналіста» практично не проведено ані вітчизняними, ані зарубіжними вченими. Окремі аспекти цієї проблеми були розглянуті в працях радянських учених Кінсбурського О.В., Топалова М.М. «Реабілітація учасників Афганської війни в общественном мненіи» [1] та Амірова В.М. «Две вой-

ны (К вопросу о рождении прецедентного феномена)» [2]. Тому завданням авторів є розгляд шляхів формування і трансформації образу «воїн-інтернаціоналіст» у образ «воїн-миротворець» у зв'язку зі змінами парадигм розвитку у колишніх країнах Радянського Союзу, які будують сучасні інформаційно-комунікативні суспільства. Хронологічно дослідження обмежено післявоєнним періодом (1945-1991), тобто від завершення Другої світової війни і до розпаду соціалістичної системи господарювання та Радянського Союзу, і початком XXI ст. Територіально дослідження охоплює всю політичну карту світу зазначеного періоду, де велися локальні війни та збройні конфлікти за явною або прихованою участю збройних сил СРСР.

Образ воїна-інтернаціоналіста, а саме таку назву отримав новий ідеологічний конструкт у свідомості радянських людей, виникає не одразу. Його можна ще знайти в часи Жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни на території колишньої Російської імперії (1917-1921). Інтернаціоналісти – це іноземні громадяни, які знаходилися в Російській імперії у період Першої світової війни як військовополонені або біженці; їх було біля 2,2 мільйонів чоловік. Інтернаціоналісти брали участь у Жовтневій революції 1917 р. і боротьбі за встановлення радянської влади на місцях. У Червоній Армії у 1918-1920 рр. створювалися інтернаціональні формування із осіб іноземного походження й іноземних громадян, які знаходилися в Росії і виступали на боці Радянської влади. Усього за роки громадянської війни було сформовано більше 500 різних інтернаціональних загонів, рот, батальйонів, легіонів, полків, бригад і дивізій. У них і підрозділах Червоної Армії служило більше 200 тисяч інтернаціоналістів [3, с.235-238].

У міжвоєнний період формується новий ідеологічний штамп «інтернаціональний обов'язок». Він базувався на принципі пролетарського інтернаціоналізму – марксистської концепції інтернаціоналізму, яка підкреслювала єдність трудящих різних країн. Уперше інтернаціональний обов'язок радянські військовослужбовці активно виконували під час громадянської війни в Іспанії (1936-1939) не тільки в складі інтербригад, а й як військові радники збройних сил республіканців. Через цю війну пройшли тисячі військовослужбовців СРСР різних фахів, за що були нагороджені урядом. Військові радники, політичні працівники, льотчики, танкісти, що брали участь у цій війні, діяли під чужими прізвищами на свій страх і ризик, тому що радянське керівництво не визнавало цього факту.

Під час Другої світової та Великої Вітчизняної війн термін «інтернаціональний обов'язок» не використовувався. Він практично не вживався навіть під час визволення Радянською армією країн Східної, Центральної та Південної Європи від німецько-фашистських загарбників, що є, до речі, незрозумілим.

Перемога Радянського Союзу в Другій світовій війні призвела до небувалого підвищення його авторитету на світовій арені. У визволених ним країнах у післявоєнний період формуються уряди «народної демократії», які

згодом починають успішно будувати соціалізм на своїх територіях. Практично відразу після перемоги над фашизмом СРСР активно втручається у внутрішню політику багатьох країн світу, що дуже швидко призводить до протистояння двох політичних систем і, відповідно, двох парадигм — комуністичної і капіталістичної. Цей чинник став базовим для формування нового образу, який згодом переростає в ідеологічний штамп, що виокремлюється дихотомічністю. Перший із них — негативний — образ ворога, який успішно використовувався радянською пропагандою в часи Великої Вітчизняної війни. Саме в цей час комуністичні ідеологи набули великий досвід формування негативного образу противника, використовуючи для цього найрізноманітніші способи впливу на свідомість радянських людей. Тільки тепер образ ворога-фашиста замінювався новітнім образом ворога-імперіаліста, ворога-колоніаліста, ворога-антикомуніста. Над позитивним образом радянського воїна-визволителя ідеологічним працівникам довелося працювати декілька десятиліть, поки він не був остаточно сформований.

Образ воїна-інтернаціоналіста комуністичної парадигми як історико-філософський та соціально-психологічний феномен створювався в декілька етапів.

Перший етап (1945-1967) характеризувався розробкою ідеологічних засад інтернаціонального обов'язку та інтернаціональної допомоги іншим країнам з боку СРСР. Об'єктом ідеологічного впливу в цей час був дуже обмежений прошарок населення Радянського Союзу, а саме ті військовослужбовці радянської армії, які брали участь у громадянській війні в Китаї (1945-1949), війні в Кореї (1950-1953), Берлінській і Карибській кризах, війні у В'єтнамі (1964-1973), арабо-ізраїльській війні 1967 р. та ін. [4, с. 62-100, 169-200]. З одного боку, участь радянських воїнів у цих локальних війнах продовжується ретельно приховуватися не тільки від світової спільноти, а й населення СРСР, а з іншого — військовослужбовці мали величезну моральну підтримку з боку держави, яка виправдовувала необхідність їхнього знаходження на території інших держав.

Застосування радянських військ для виконання так званого «інтернаціонального обов'язку» в країнах соціалістичного табору також ретельно приховувалось: у жовтні-листопаді 1956 року до Угорської Народної Республіки були введені радянські війська для придушення повстання прогресивних сил. Ця криза була викликана спробою місцевого керівництва «модернізувати» соціалістичний лад, зробити його більш демократичним. Але цей вибух був швидко ліквідований.

Квінтесенцією цього періоду можна назвати Доктрину Леоніда Ілліча Брежнєва, як назвали цей офіційний зовнішньополітичний курс Радянського Союзу західні політологи. Поняття Доктрина Брежнєва (Доктрина обмеженого суверенітету) з'явилося після виступу лідера СРСР на п'ятому з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії у листопаді 1968 р., де Брежнєв Л.І. у своєму виступі зазначив: «Добре відомо, що Радянський Союз чимало

зробив для реального зміцнення суверенітету, самостійності соціалістичних країн. КПРС завжди виступала за те, щоб кожна соціалістична країна визначала конкретні форми свого розвитку шляхом соціалізму з урахуванням специфіки своїх національних умов. Але відомо, товариші, що існують і загальні закономірності соціалістичного будівництва, відступ від яких міг би призвести до відступу від соціалізму як такого. І коли внутрішні і зовнішні сили, ворожі соціалізму, намагаються повернути розвиток будь-якої соціалістичної країни в напрямку реставрації капіталістичних порядків, коли виникає загроза справі соціалізму в цій країні, загроза безпеки соціалістичної співдружності в цілому, — це вже стає не тільки проблемою народу цієї країни, але й спільною проблемою, турботою всіх соціалістичних країн» [5, с.329].

Саме у цьому виступі були повністю остаточно сформульовані ідеологічні постулати офіційного застосування збройних сил на територіях інших держав під виглядом інтернаціональної допомоги. Цей підхід став обґрунтуванням введення військ країн Варшавського договору на чолі з СРСР до Чехословаччини у серпні 1968 р. Тепер військове втручання у внутрішні справи інших країн можна було не приховувати, але військові, які брали участь у цій операції, статусу воїнів-інтернаціоналістів не отримують.

Другому етапу (1968-1978) властиве правове обґрунтування інтернаціонального обов'язку радянських військовослужбовців, що було закріплено Конституцією СРСР 1977 р. У 28 статті написано: «Зовнішня політика СРСР спрямована на забезпечення сприятливих міжнародних умов для побудови комунізму в СРСР, захист державних інтересів Радянського Союзу, зміцнення позицій світового соціалізму, підтримку боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, на відвернення агресивних воєн, досягнення загального і повного роззброєння і послідовне здійснення принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом» [6, с. 13].

У цей період радянські воїни активно виконували свій інтернаціональний обов'язок під час арабо-ізраїльської війни 1973 р., збройних конфліктів в Анголі, Мозамбіку, Ємені, Ефіопії та інших країнах світу [4]. До речі, до них у цей час приєдналися військові контингенти з Куби та Німецької Демократичної Республіки. Моральна підтримка держави за виконання інтернаціонального обов'язку доповнювалася значним грошовим забезпеченням та одержанням державних нагород. У цей період практично повністю пропадає втаємничення образу воїна-інтернаціоналіста, але він ще не набуває свого завершеного вигляду і не перетворюється на ідеологічний штамп.

У третьому періоді (1979-1989) остаточно формується образ воїна-інтернаціоналіста як ідеологічний засіб впливу на свідомість радянських людей. Він був пов'язаний з введенням обмеженого контингенту радянських військ до Афганістану у грудні 1979 р. і початком війни, яка тривала до 1989 р. Завершився цей період розпадом СРСР. У часи перебудови в Радянському Союзі (1985-1988) образ воїна-інтернаціоналіста почав активно

«героїзуватися» і перетворюватися на ідеологічний штамп. У засобах масової інформації дії радянських військ оцінювалися тільки позитивно, описувалася мужність і героїзм воїнів, романтика військових буднів. Воїнам-інтернаціоналістам, воїнам-афганцям присвячувалися численні плакати, статті в газетах і журналах, радіо- і телепрограми, документальні і навіть художні фільми [7]. Але вступ наших військ до Афганістану став причиною бойкотування США літньої Олімпіади у Москві 1980 р., до якого приєдналися також Японія, ФРН, Китай, Канада і країни Азії та Африки.

Воїни-афганці проводили велику військово-патріотичну роботу: відвідували з бесідами школи, їхній досвід поширювався у військових частинах і військових навчальних закладах. В очах пересічних радянських людей вони почали привертати увагу до ветеранів Великої Вітчизняної війни. Події в Афганістані викликали неабияку зацікавленість у населення СРСР, і в першу чергу молоді. Багато хто з юнаків на призовних пунктах писали рапорти про бажання виконувати інтернаціональний обов'язок в Демократичній Республіці Афганістан. Популярними стали вірші та пісні, написані «афганцями», які поширювали територією Радянського Союзу вокально-інструментальний ансамбль «Голубі берети» та інші колективи. Тобто, вплив образу воїна-інтернаціоналіста на свідомість радянських людей саме в цей період набув максимальної ефективності.

Для посилення значущості виконання інтернаціонального обов'язку урядом випускаються нагороди СРСР та Демократичної Республіки Афганістан, які з 1988 р. стали вручатися воїнам-афганцям

Але проти вводу радянських військ до Афганістану виступили дисиденти (борці за демократію, права людини, правозахисники), які йшли і думали проти офіційного курсу партії. Вони мали сміливість виступити проти тоталітарного комуністичного режиму, який зомбував майже все суспільство, ще під час Чехословацьких подій 1968 року. Цей опозиційний рух посилюється у 70-х роках, коли його представники В.І. Буковський, Ю.Ф. Орлов, Н.Щаранський, П.Г. Григоренко, А.Д. Сахаров, О.І. Солженіцин та інші активно декларували свою позицію незгоди щодо лінії комуністичної партії. Мало хто знає, що 27 липня 1980 р. Андрій Дмитрович Сахаров, академік, лауреат Нобелівської премії Мира, написав відкритого листа про Афганістан голові Президії Верховної Ради СРСР Л.І. Брежневу, Генеральному Секретареві ООН, у якому зазначив: «Я звертаюся до Вас з питання надзвичайної важливості – про Афганістан. Як громадянин СРСР, і враховуючи своє становище в світі, я відчуваю відповідальність за події, трагічні події... Військові дії в Афганістані тривають вже сім місяців. Загинули й покалічені тисячі радянських людей і десятки тисяч афганців – не тільки партизанів, але головним чином мирних жителів – старих, жінок, дітей – селян і городян... Я особисто вважаю радянські дії безсумнівною експансією і порушенням суверенітету Афганістану» [9, с.496-497]. За це його відправили у заслання до міста Горький. Дисидентство пробуджувало сві-

домість прогресивній радянських людей, у першу чергу інтелігенції. Вже з 1988 р. створилися умови для переоцінки значущості Афганської війни й образу воїна-афганця. Війна почала подаватися як «непотрібна і злочинна», а воїни-афганці як не герої.

Останній, четвертий етап (1989-1991) завершив короткий проміжок часу коли функціонував ідеологічний образ воїна-інтернаціоналіста і характеризувався його руйнацією. Правда життя ніколи не буває схожа на пропагандистські штампи, що рекламувалися радянським керівництвом. Із суто позитивного, героїчного образ воїна-інтернаціоналіста згодом перетворюється на образ воїна-окупанта, воїна, якого уряд послав на «непотрібну війну», воїна «Радянського В'єтнаму». Цим трансформаційним процесам сприяла низка чинників. Так, близько 1987 р. серед населення СРСР починають поширюватися страшні негативні чутки про обмежений контингент радянських військ в Афганістані, пов'язані перш за все зі значними втратами особового складу в ході бойових дій, безглуздістю воєнних дій. Іншим чинником, який призвів до руйнації зазначеного образу було таке явище часів перебудови, як гласність, яка вийшла з-під контролю партійної номенклатури. Вона підкріплювалася лавиною правдивої негативної інформації про війну в Афганістані, яка котилася як із іноземних джерел (радіоприймачів), так і з прогресивних, сміливих радянських ЗМІ, що змальовували війну як політичну помилку і національну трагедію, за яку солдати не несуть відповідальності.

Значно вплинув на розвінчання політичного курсу комуністичної партії, радянського уряду виступ на Першому з'їзді народних депутатів СРСР 2 червня 1989р. Андрія Дмитровича Сахарова У ньому він наголошував: «Я глибоко поважаю Радянську Армію, радянського солдата, який захистив нашу Батьківщину у Великій Вітчизняній війні. Але коли мова йде про афганську війну, то я знову не ображаю того солдата, який проливав там кров і героїчно виконував свій наказ... Мова йде про те, сама війна в Афганістані була злочинною, злочинною авантюрою, розпочатою невідомо ким, і невідомо, хто несе відповідальність за цей величезний злочин Батьківщини. Це злочин вартував життя майже мільйону «афганців», проти цілого народу велася війна на знищення, мільйон людей загинув. І це те, що на нас лежить страшним гріхом, страшним докором. Ми повинні змити з себе саме цю ганьбу, яка лежить на нашому керівництві, всупереч народу, всупереч армії, зробила цей акт агресії... Я не Радянську Армію ображав, не радянського солдата, я ображав тих, хто дав цей злочинний наказ послати радянські війська в Афганістан.» [8]. Але в цій стенограмі є помилка: вона зроблена навмисно чи випадково, але змінюється зміст. Сахаров А.Д. у спогадах пише: «Я не Радянську армію ображав, не радянського солдата, я звинувачував (в бюлетені – ображав) тих, хто дав цей злочинний наказ – послати радянські війська до Афганістану» [9, с.419].

В умовах гласності і перебудови йде процес трансформації образу воїна-інтернаціоналіста у негативну площину після виведення радянських вій-

ськ з Афганістану 15 лютого 1989 р. Тоді преса і телебачення на весь голос розвінчувала і таврувала воїнів-афганців, які не були винні в ідеологічних іграх, що їх вели комуністична партія і радянський уряд. Відповідальність за розв'язування афганської війни та її наслідки лежить на політиках, у солдатів і офіцерів не було вибору: воювати або не воювати. Вони залишилися вірними присязі і чесно виконали свій обов'язок.

В цей час виходять у світ скандальний твір Світлани Олександрівни Алексієвич «Цинкові хлопчики», художній фільм «Афганський злам», у відеосалонах усього Радянському Союзу транслюють популярні американські фільми «Рембо-2» та «Рембо-3», де радянські офіцери і солдати показані в негативному, а іноді й комічному вигляді.

У суспільстві з'являється і бюрократичне ставлення до воїнів-афганців, яке висловлюється фразою, що колись кинув офіцер військкомату одному з ветеранів війни в Афганістані «Ми вас туди не посілали». Вона стала крилатою і тиражувалася у найрізноманітніших ЗМІ. Основне, що руйнувало образ воїна-афганця, це зрада двічі державою: коли замовчувалася їхня роль в Афганістані і коли преса спробувала нав'язати їм комплекс меншовартості.

У ЗМІ та в громадській думці періоду розвалу СРСР відбулося і часткове відновлення позитивного образу воїна-афганця, що пов'язане, по-перше, з його роллю в захисті демократії і обороні російського Білого дому (1993 р.) і, по-друге, з відмовою офіцерів-афганців виконувати злочинні накази військового командування. Однією з головних причин того, що солдати не пішли проти народу, формально порушивши при цьому присягу, є переосмислення ролі армії в афганській війні, подіях в Тбілісі, Баку, Вільнюсі, Москві. Із слухняного знаряддя в руках політиків, як всередині країни, так і за кордоном, армія перетворюється на найважливіший демократичний інститут правової держави та громадянського суспільства.

СРСР і ОВД зазнали поразки в «холодній війні» не внаслідок силового тиску з боку США і НАТО, хоча неможливо ігнорувати вплив і цього чинника, а головне тому, що СРСР та ОВД не витримали шалених темпів і масштабів всеосяжної політичної, економічної і соціальної кризи; тому Радянський союз і Варшавський договір розпалися під тиском внутрішніх саморуйнівних процесів.

Переможців у холодній війні не було, але країни СРСР отримали політичну свободу і можливість будувати демократичні громадянські суспільства. Для України це перемога: ми отримали незалежність і швидко перешли на нову парадигму розвитку і побудови держави, яка орієнтується на загальнолюдські цінності. Розвал СРСР призвів до руйнації позитивного образу воїна-інтернаціоналіста у контексті комуністичної парадигми. В Україні ситуація була іншою: образ воїна-афганця знаходився тоді і знаходиться в пошані і повазі і сьогодні, образ сучасного воїна-захисника підтримується державою. У зв'язку з інтеграцією України до Європейського простору

і активної участі в ООН, виникла проблема обґрунтування позитивного образу воїна, що виконує свої обов'язки за межами країни, тобто воїна-миротворця Організації Об'єднаних Націй. Воїн-миротворець української армії – це особа, що виконує свої обов'язки за контрактом, тобто свідомо йде на цей ризик, віддає своє життя заради миру. Військовослужбовці у блакитних касках допомагають організовувати вибори, беруть активну участь у реформуванні поліції і судової системи, займаються захистом прав людини, стверджують принципи рівності чоловіків і жінок, здійснюють розмінування і організовують добровільне роззброєння колишніх комбатантів і підтримують заходи з повернення біженців і переміщених осіб в їхні рідні місця. Ця діяльність дає можливість українським миротворцям приєднатись до загальнолюдських цінностей, демократичних принципів життя.

Таким чином, образ воїна-інтернаціоналіста холодної війни має історичне коріння у своєму розвитку, він трансформується до образу воїна-афганця. Як ідеологічний штамп для формування суспільної думки та впливу на свідомість радянських людей на території СРСР і за її межами він пройшов складні чотири етапи і перестав виконувати свої функції разом із розпадом Радянського Союзу. Україна, перейшовши на нову парадигму розвитку після отримання незалежності, успадкувала позитивний аспект образу воїна-афганця, який трансформувався в образ воїна-миротворця ООН. Ця діяльність піднімає авторитет України серед країн світу і дає можливість будувати відкрите, демократичне, громадянське суспільство.

Література

1. Кинсбургский А.В., Топалов М.Н. Реабилитация участников Афганской войны в общественном мнении/А.В. Кинсбургский, М.Н. Топалов//Социологические исследования. – 1992. – № 1. – С. 104-107. 2. Амиров В.М. Две войны (К вопросу о рождении прецедентного феномена)/В.М. Амиров//Известия уральского государственного университета. – 2008. – № 60. – С. 82-88. 3. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия/Гл. ред. С.С. Хромов; Ред. кол.: Н.Н. Азовцев, Е.Г. Гимпельсон, П.А. Голуб и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 720 с. 4. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века/Под ред. В.А. Золотарева. – М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. – 576 с. 5. Брежнев Л.И. Речь на V съезде Польской объединенной рабочей партии//Ленинским курсом. Речи и статьи: В 2 т./Л.И. Брежнев. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 2. – 608 с. 6. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 р. – К.: Політвидав, 1986. – 59 с. 7. Время выбрало нас. – М.: Плакат, 1988. 8. I съезд народных депутатов СССР//Правда. – 1989. – 5 июня. 9. Сахаров А.Д. Воспоминания: В 2 т./Ред.-сост. Е.Холмогорова, Ю.Миханович. – М.: Права человека, 1996. – Т. 2. – 861 с.

Рубель К. В. (м. Київ)

ЗМІНИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ РЕСПУБЛІКИ КОЛУМБІЯ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ

Республіка Колумбія – одна з найбільших країн Південної Америки, що має великі запаси корисних копалин та характеризується надзвичайно вигідним географічним розташуванням. Це надає країні позитивні перспективи розвитку у регіоні Південної Америки, проте однією з головних проблем, які заважають повноцінно розвиватися Колумбії як регіональному міжнародному актору, є перманентна громадянська війна, у стані якої країна фактично вже знаходиться протягом 60 років.

В умовах суттєвої міжнародно-політичної нестабільності регіону посилюється необхідність перманентного моніторингу змін у зовнішньополітичному курсі країн регіону Південної Америки. Приклад внутрішньополітичних змін у Республіці Колумбії та зміна зовнішньополітичного курсу цієї країни показує, що у зазначеному регіоні спостерігаються тенденції до формування нової системи регіональної безпеки.

Протягом означеного періоду чинний уряд Республіки Колумбія веде активну збройну боротьбу проти лівих повстанців, які в основному представлені у країні ліворадикальним повстанським угрупованням ФАРК (від ісп. – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (Революційні збройні сили Колумбії)). На міжнародному рівні продовжують точитися постійні суперечки щодо того, чи можна вважати дане угруповання терористичною організацією, як це визначено Держдепартаментом США у 2001 році, чи її слід вважати революційною повстанською організацією, яка діє на основі боліваріанських ідей побудови суспільства, як наголошує офіційна позиція Венесуели та Еквадору.

Така активна боротьба офіційного правлячого уряду Колумбії тісно пов'язала країну із зовнішньополітичним курсом США, які переслідували цілі придушення ліворадикальних сил у регіоні Південної Америки та протидії експорту наркотиків з країни, що надало Колумбії імідж найпослідовнішого союзника Сполучених Штатів у регіоні Південної Америки. Колумбія постійно отримує підтримку з боку США у боротьбі проти ліворадикальних партизанів та наркомафії. Таким чином, боротьба з повстанцями стала основоположним завданням внутрішньої політики для Колумбії.

Альваро Урібе, президент Республіки Колумбія у 2002-2010 роках, у боротьбі з ліворадикальними партизанами ФАРК головним чином спирався на підтримку США. Таку тенденцію можна було прослідкувати незважаючи на так званий «лівий поворот» у більшості країн Південної Америки, який відбувся після завершення Холодної війни, коли у більшості країн регіо-

ну до влади прийшли політичні сили соціалістичного спрямування. Така ситуація звісно не задовольняла Сполучені Штати, які здавна очолювали процеси демократизації даного регіону та протистояли приходу соціалістів до влади у південноамериканських країнах. Колумбія, таким чином, після завершення Холодної війни, стала основним партнером та союзником США у Південній Америці, оточеним державами, що прагнули соціалістичних перетворень у регіоні. Основними провідниками соціалістичних ідей у Колумбії стали сусідні Боліварианська Республіка Венесуела та Республіка Еквадор. Відповідно, ці дві держави стали основним постачальником озброєнь та припасів для ФАРК.

Щойно Альваро Урібе прийшов на пост президента Колумбії у 2002 році, він проголосив остаточне придушення ФАРК основним внутрішньополітичним завданням країни, адже на той момент ця партизанська організація у кількох регіонах Колумбії досягла такого рівня влади, що збирала повноцінні податки з місцевого населення та заохочувала розповсюдження наркокартелів. У 2002 році Колумбія підписала із США план дій «Колумбія», який передбачав щорічне виділення Сполученими Штатами 1,3 млрд. доларів уряду Колумбії, що призначалися в основному на військові нужди задля боротьби за ФАРК. Саме з 2002 року Колумбія стала третьою країною за кількістю отримуваної фінансової допомоги з боку США після Єгипту та Ізраїлю [1].

Продумана тактика з використанням гелікоптерів, бомбардувальників, високотехнологічних систем супутникової розвідки надали збройним силам Колумбії значної переваги над партизанськими загонами і станом на 2009 рік ФАРК зазнала значної військової поразки. Проте такий розвиток подій ледь не призвів у 2009 році до прямого збройного конфлікту між Колумбією з однієї сторони та Венесуелою і Еквадором – з іншої. У 2008 році розпалився дипломатичний скандал у відносинах Колумбії і Еквадору через те, що колумбійський спецназ у гонитві за одним з ватажків ФАРК Рейесом проводив бойові дії на території Республіки Еквадор. Порушення державного кордону Еквадору колумбійськими військами викликало активне протистояння з боку Венесуели та самого Еквадору. Перед Колумбією нависла загроза вступу у повномасштабну війну із своїми двома сусідами [4].

Для президента Колумбії Альваро Урібе постало завдання забезпечити нерозв'язання війни та повноцінного захисту території Колумбії. З метою захисту країни від гіпотетичної агресії з боку Венесуели та Еквадору офіційна Богота вирішила скористатися послугами основного союзника – Сполучених Штатів. У листопаді 2009 року Колумбія уклала із США договір про передачу у розпорядження американським збройним силам 7 військових баз на території Колумбії для обслуговування американських надпотужних військових літаків, здатних підтримувати стабільну ситуацію у регіоні [3, с. 122].

Тісний союз Колумбії із США поставив країну у надзвичайно не вигідне положення: вона значно погіршила свої дипломатичні відносини з низкою країн регіону, що негативно позначилося на економічній та політичній си-

туації у країні. Політична еліта Колумбії визнала необхідність зміни зовнішньополітичного курсу, головним чином орієнтованого на тісне співробітництво із США [2].

На президентських виборах у серпні 2010 року у Колумбії до влади прийшов колишній міністр оборони Колумбії Хуан Мануель Сантос, який проголосив зміни у зовнішньополітичному курсі країни. Основною новацією курсу Сантоса став перехід Колумбії на багатовекторну зовнішню політику. У відносинах з уцілilими партизанами ФАРК Сантос обрав тактику форсованого вирішення проблем, запропонувавши повстанцям розпочати переговори не припиняючи проведення військових операцій проти них.

На сучасному етапі епоха партизанської війни всередині Колумбії завершується поразкою ФАРК. У ліворадикальних повстанців не залишилося більше власних потужностей бути другим урядом де-факто всередині країни. Зовнішня підтримка ФАРК також поступово сходить нанівець, адже з приходом Сантоса до влади у країні, Колумбія значно покращила свій авторитет в УНАСУР та налагодила свої відносини з раніше агресивно налаштованими Венесуелою та Еквадором. Поразка ФАРК значно негативно вплинула на розвиток наркокартелів у Колумбії та полегшило офіційному режиму у країні боротьбу з наркомафією. Таким чином, Колумбія власними силами владнала проблеми відносин із сусідніми країнами та завдяки військовій та фінансовій підтримці з боку США вирішила основну внутрішньополітичну проблему, розбивши ФАРК [4].

Нова політика президента Сантоса істотно поліпшила репутацію Колумбії в рамках УНАСУР. На сучасному етапі Сантос проявляє все більшу солідарність з країнами Південної Америки в тих питаннях, де це не тягне за собою відкритого конфлікту зі Сполученими Штатами. Показовим моментом нового зовнішньополітичного бачення країни стало голосування Колумбії разом з іншими учасниками УНАСУР влітку цього року за призупинення членства Парагваю в організації у зв'язку з поваленням парагвайського президента Фернандо Луго. Такий характерний жест значно покращив імідж Колумбії серед інших країн регіону і дав поштовх для нових оптимістичних закликів щодо регіональної інтеграції Південної Америки, адже саме Колумбія, слідуючи зовнішньополітичному курсу США, була завжди головною перешкодою для формування у регіоні власної південноамериканської регіональної системи безпеки, незалежної від будь-який зовнішніх світових гегемонів.

Окремим фактором, що сприяв зміні зовнішньополітичного курсу країни, стало значне проникнення в регіон китайського капіталу, адже зараз економічні відносини Колумбії і КНР переживають справжній бум: Китай станом на 2011 рік став другим після США економічним партнером Колумбії. За 2011 рік обсяг китайсько-колумбійської торгівлі зріс на 39% і досяг позначки 8,23 млрд. доларів. Основними галузями економіки Колумбії, які користуються значним попитом з боку китайських інвесторів, стала нафто-

газова сфера. Китай розпочав повноцінне фінансування будівництва нового нафтопроводу пропускною здатністю 600 тисяч барелів на добу з Венесуели до терміналів на тихоокеанському узбережжі Колумбії, звідки нафта за планом має постачатися до Східної Азії. Окремим амбітним проектом Китаю та Колумбії є будівництво залізниці довжиною у 220 кілометрів, яка має поєднати колумбійські порти на Тихому та Атлантичному океанах. За оцінкою експертів, дана залізниця має стати альтернативою Панамському каналу, який не здатен впоратися з обсягами перевезень між Азією та Америкою [4]. Таким чином, економіка Колумбії починає значно переорієнтовуватися на співпрацю з китайськими інвесторами, що дуже негативно позначається на перспективах американських компаній у Колумбії.

Такий розвиток подій призвів до поступового відходу Колумбії від політики виключної орієнтації на США у власному зовнішньополітичному курсі. Рішенням Конституційного суду Колумбії угода 2009 року із США про використання американськими літаками 7 військових баз була визнана такою, що суперечить конституції держави, і США довелося поступово відкликати власні збройні сили із Колумбії.

Проте водночас адміністрація Сантоса намагається зберегти непогані відносини із Сполученими Штатами і навіть зміцнила з нею торговельні зв'язки. У квітні 2012 року набув чинності договір про вільну торгівлю між двома країнами. Договір забезпечує близько 80 % промислового і більше 50 % сільськогосподарського експорту з США в Колумбію у безмитному режимі [4].

Таким чином, можна стверджувати, що США поступово починають втрачати власний вплив та присутність як у Колумбії, так і в усій Південній Америці. З приходом до влади президента Хуана Мануеля Сантоса Колумбія починає поступово відходити від політики одностороннього співробітництва із США та переходить до конструктивної співпраці з іншими провідними регіональними гравцями. Такий розвиток зовнішньої політики країни передбачає позитивні зрушення у перспективах формування у Південній Америці регіональної системи безпеки у рамках УНАСУР, сприяє активізації діалогу між Колумбією та іншими країнами регіону.

Література:

1. *Barry J.* From Drug War to Dirty War: Plan Colombia and the U.S. Role in Human Rights Violations in Colombia. – 2003. [Електронний ресурс]//Режим доступу:http://www.mamacoca.org/FSMT_sept_2003/en/doc/barry_drug_war_to_dirty_war_en.htm.
2. *Posada M.* Las relaciones entre Estados Unidos y Colombia. XI Jornadas Liberales Iberoamericanas. – La Ilustración Liberal. – Número 18. – 2003 [Електронний ресурс]//Режим доступу: <http://www.ilustracionliberal.com/18/las-relaciones-entre-estados-unidos-y-colombia-miguel-posada.html>.
3. *Stokes D.* America's Other War: Terrorizing Colombia. – London: Zed Books. 2005. – 176 p.
4. *Буланов А.* Колумбия отделяется от США. – 2012. [Електронний ресурс]//Режим доступу: <http://www.terra-america.ru/columbiya-otdalyaetsa-ot-usa.aspx>

Русаков К.А. (г. Луганск)

АВСТРИЙСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ И НАЧАЛО ГРЕЧЕСКОГО ВОССТАНИЯ, 1821-1822 ГГ.

Вопросы, связанные с историей восточного вопроса всегда привлекали внимание как исследователей [1]. Однако политика Австрии, которая на протяжении всей истории этой острейшей международной проблемы играла одну из ключевых ролей, получила недостаточное освещение.

После завершения Венского конгресса 1814-1815 гг. Австрийская империя последовательно проводила политику направленную на поддержание целостности Османской империи и сохранение статус-кво в Восточном вопросе. Руководивший внешней политикой Вены канцлер Клеменс Меттерних враждебно относился ко всем национально-освободительным движениям, происходившим во владениях султана, и пытался не допустить проникновения на Балканский полуостров революционных идей с Запада. Объяснялась эта политика, прежде всего, опасением, что национально-освободительное движение может перекинуться на многонациональную Габсбургскую монархию. Кроме того, любые волнения на Балканах могли привести к вмешательству России и, следовательно, к усилению ее влияния в регионе, чего всегда опасались в Вене.

В 20-х гг. XIX в. произошло очередное обострение Восточного вопроса, вызванное восстанием греков против османского владычества. 6 марта 1821 г. состоящий на русской службе грек – князь Александр Ипсиланти с 800 кавалеристами пересек р. Прут. В Бессарабии к нему присоединилось около 4 тыс. добровольцев, среди которых было много греков.

8 марта 1821 г. Александр Ипсиланти написал, получившее всеобщую огласку, письмо русскому императору: «Не оставляйте без внимания, Сир, молитвы десяти миллионов христиан... объединенных ненавистью к своим тиранам. Спасите нас, Сир, спасите религию от ее преследователей. Восстановите наши церкви и наши алтари. С тем великим народом, которым вы управляете... избавьте нас... от кровавых монстров и добавьте ко всем великим титулам, которыми вас уже наградила Европа, титул Освободителя Греции» [2, с. 120].

В тот же день в Яссах А. Ипсиланти издал свое знамение «Воззвание к грекам» о необходимости единения в борьбе за независимость, начинающееся словами: «Наступил час, храбрые эллины!» [3, с. 294], в котором он не осторожно намекал на поддержку некоей «державной силы» [3, с. 294]. Александр I, верный принципам Священного союза, усмотрел в этом намек на Россию и, возмущенный этим 9 марта уволил Ипсиланти с русской службы запретив ему возвращаться в Россию. Об этом было сообщено как членам Священного союза, так и через русского посла Г.А. Строганова турецкому правительству.

Тем не менее, 25 марта Александр Ипсиланти обратился к своему войску с торжественной речью, в которой, напомнив о деяниях древних греков, открыто призвал к вооруженной борьбе против турецкого владычества. Призыв Ипсиланти моментально разнесся по всей Греции, народ которой взялся за оружие.

В апреле – июне 1821 г. вся континентальная Греция и острова Эгейского моря были охвачены восстанием, турецкие гарнизоны терпели поражения. Султан Махмуд II призвал к оружию всех правоверных мусульман, объявив «священную войну». Начались массовые избиения греческого населения в Константинополе, Смирне, на Кипре, Крите и Родосе. В первый день Пасхи – 10 апреля 1821 г. по приказу султана, у ворот его дворца, в полном церковном облачении был повешен патриарх константинопольский Григорий V.

Сообщения о восстании греков вызвали беспокойство европейских кабинетов, которые опасались, что события на Балканах спровоцируют русское правительство на вмешательство в пользу единоверцев и, в конечном итоге, усилит влияние России в регионе. Послы Австрии, Англии и Франции в Константинополе запросили русского посла Г.А. Строганова, было ли ему известно о готовящемся восстании, на что последний ответил: «Возмущения греков не известны российскому двору, и оный примет меры содействия для усмирения бунтовщиков и для сохранения взаимной дружбы между державами» [Цит. по: 4, с. 78]. Однако подобные заверения никого не могли успокоить.

В Вене и других европейских столицах не могли не знать о том, насколько греческий вопрос был популярным в России. Общество требовало, чтобы правительство заступилось за православие. Фанатически настроенная толпа ежедневно избивала христиан в крупнейших городах Османской империи. Нападениям подвергались даже русские подданные. Русское общество было недовольно нерешительностью Александра I в Восточном вопросе, и правительство не могло не учитывать это обстоятельство при выработке нового курса на Востоке в сторону более действенного решения, как проблем русско-турецких отношений, так и греческого вопроса.

В итоге 28 июня Россия предъявила Порте ультиматум. В этом документе не только перечислялись случаи нарушения Турцией прав России и ее подданных, но и доказывалось, что греческий вопрос является проблемой общеевропейской. «Блистательная Порта, – говорилось в ультиматуме, – ставит христианские государства в необходимость задать себе вопрос – могут ли они спокойно смотреть на уничтожение целого христианского народа, могут ли они терпеть подобные оскорбления религии и допускать существование государства, угрожающего нарушить мир, купленный Европой ценою стольких жертв...» [Цит. по: 5, с. 165].

Далее русское правительство заявляло Порте, что оно будет считать ее в состоянии открытой вражды с христианским миром, если в течение

8 дней она не примет следующих условий: 1) восстановить церкви, разрушенные мусульманскими фанатиками или серьезно пострадавшие от их действий; 2) обеспечить гарантии и полную защиту христианской религии; 3) в провинциях приведенных в смятение войной, различить среди подданных виновных и невиновных и шадить тех, которые остались покорными или покорятся в условленный срок; 4) восстановить в Дунайских княжествах предписанный трактатами режим и немедленно удалить турецкие войска [5, с. 165].

4 июля Санкт-Петербургский кабинет направил четырем великим державам ноту, в которой говорилось, что Россия, по-прежнему, является решительным противником революции, поэтому ей следует поручить, от имени Священного союза, восстановление порядка на Балканском полуострове. Перед западными державами ставились следующие вопросы: 1) что они предпримут, если возникнет война между Россией и Османской империей; и 2) что они предложат взамен турецкого владычества, если во время этой войны оно будет уничтожено? [5, с. 166].

Эти два документа вызвали большое беспокойство как в Вене, так и в остальной Европе. Канцлер Меттерних расценил русскую ноту от 4 июля, как стремление спровоцировать раздел Порты. Возможным союзником Австрии в деле сдерживания России в этот момент могла выступить только Англия. Зондаж в Лондоне умел полный успех. Глава британского внешнеполитического ведомства лорд Каслри проявил полную готовность оказать совместный отпор России. Еще до официального ответа на ноту, Меттерних и Каслри в секретных письмах указали Александру I, что события на Востоке «представляют собой проявление принципов организованного мятежа, систематически распространявшихся по Европе и вызывавших взрыв каждый раз, когда власть ослабевала по той или иной причине... Нужно законной власти, т. е. Порте, заботу бороться с ним...» [Цит. по: 5, с. 166].

В качестве эффектной демонстрации наличия согласованной англо-австрийской линии на Востоке, король Георг IV в сопровождении Каслри в октябре 1821 г. посетил свои ганноверские владения, где он не был со времени восшествия на престол. Туда же прибыл и австрийский канцлер. В итоге ганноверских переговоров было заключено соглашение, согласно которому Австрия и Англия должны были приложить все усилия к сохранению мира между Россией и Турцией. Заключив соглашение, Вена и Лондон отправили императору Александру официальный ответ на ноту от 4 июля. Смысл этого ответа сводился к тому, что они не видят оснований для изменения существующего на Востоке положения. Россия может изложить свои намерения, но любой проект раздела Османской империи натолкнется на единодушный отпор европейских держав. Венский и лондонский кабинеты готовы оказать давление на Турцию с целью побудить ее соблюдать существующие с Россией договоры. Что же касается греков, то два правительства «выражая сочувствие их положению» выражали «по-

желание, чтобы время и Провидение принесли этому народу то облегчение, которого они не могут доставить ему, не изменяя другим своим обязательствам» [Цит. по: 5, с. 168].

Австро-английское соглашение охладило воинственное настроение Александра I. Однако Меттерних все еще опасался возможной русско-турецкой войны. Тем более, что 2 декабря 1821 г. и 28 февраля 1822 г. Порта ответила на русские требования высокомерными нотами, не дававших никакого удовлетворения России [6, с. 000].

Поэтому австрийский канцлер выступил с предложением созвать в Вене конференцию для урегулирования греческой проблемы. В Лондоне сначала были удивлены подобным предложением, но австрийская дипломатия дала понять, что эта конференция будет дипломатической декорацией для того, чтобы выиграть время. Туркам, по мнению Меттерниха, потребуется еще несколько месяцев, чтобы покончить с восстанием. До этого времени Австрия и Англия выработают совместную линию поведения. Первая выработает план умиротворения греков путем общеевропейского соглашения. Вторая же будет оказывать давление на султанское правительство с целью добиться от него удовлетворения требований России, по крайней мере, в вопросе о Дунайских княжествах. А если турки одержат решительную победу, они смогут вообще отклонить вмешательство Священного союза, и работе конференции вообще не будет нужды.

В марте 1822 г. в австрийскую столицу прибыл новый русский посол Д.П. Татищев. Пытаясь выиграть время, Меттерних старался затянуть предварительные переговоры как можно дольше.

В итоге конференция по греческому вопросу открыла свою работу только 28 июня. Австрия пригласила турецких уполномоченных принять участие в работе конференции, но в тайне, посоветовала османскому правительству этого не делать. Поэтому Порта ответила категорическим отказом. Переговоры тянулись следующие два месяца очень вяло, и привели, как и следовало ожидать, к совершенно отрицательному результату.

Когда в сентябре 1822 г. Александр I прибыл в Вену, от его воинственного настроения не осталось и следа. Главной причиной этой перемены, конечно была согласованная линия австрийской и английской дипломатии в Восточном вопросе. Дипломатическая игра Меттерниха полностью удалась. Император Александр явно откладывал реализацию своей восточной программы на неопределенное время. По крайней мере, новая нота русского правительства Порте от 26 сентября 1822 г. давала основания думать именно так. Россия требовала от турецкого правительства следующее: 1) Порта должна официально сообщить русскому императорскому правительству о назначении ею господарей в Дунайских княжествах; 2) возобновить торговые привилегии России в Османской империи; 3) принять ряд мер, свидетельствующих о восстановлении тех прав и преимуществ, нарушение которых вызвало восстание греческой нации [Цит. по: 5, с. 170-171].

Таким образом, на первом этапе греческого восстания австрийской дипломатии удалось предотвратить вмешательство России в пользу единоверцев, а, следовательно, и опасность нежелательного для Австрии раздела Османской империи. Однако этот успех носил временный характер, т.к. не решенная греческая проблема, при продолжающейся борьбе греков за свободу, неизбежно должна была обостриться вновь.

Литература:

1. История дипломатии. – Т. I. – М.: Соцэкгиз, 1941. – 567 с.; Восточный вопрос во внешней политике России, конец XVIII – начало XX вв. – М.: Наука, 1978. – 440 с.; Дебидур А. Дипломатическая история Европы. Священный союз от Венского до Берлинского конгресса, 1814-1878. – 2-т. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. **2. Heuberger V.** Austrian and Russian political interests in the Balkans in the 19th century / Канцлер А. М. Горчаков. 200 лет со дня рождения. – М.: Международные отношения, 1998. – 406 с. **3. Русский** архив. – М.: Типография Грачева и К. у Пречистенских ворот д. Миляковой, 1868. – 1040 с. **4. Восточный** вопрос во внешней политике России, конец XVIII – начало XX вв. – М.: Наука, 1978. – 440 с. **5. Дебидур А.** Дипломатическая история Европы. Священный союз от Венского до Берлинского конгресса, 1814-1878. – Т. I. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 507 с. **6. История** дипломатии. – Т. I. – М.: Соцэкгиз, 1941. – 567 с.

Салтан О.М. (м. Харків)

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ,
ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА РАДЯНСЬКИХ УЧЕНИХ-
ЯДЕРНИКІВ В ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ
ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ, В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»**

Процес створення ядерних озброєнь передбачав напруження титанічних зусиль як з боку керівництва СРСР. До цієї справи було залучено величезну кількість сил і засобів задля забезпечення державної безпеки і перемоги в можливій ракетно-ядерній війні. Радянський Союз задля досягнення паритету, а в перспективі і абсолютної переваги над противником в галузі стратегічних ядерних озброєнь (далі – СЯО), вимушений був фактично самостійно розробляти цей новий вид озброєнь. З метою реалізації поставленого завдання, в гранично стислі терміни було залучено велику кількість фахівців, частина з яких вже мала досвід роботи в так званих беріївських «шарашках» – науково-дослідних концтаборах, створюючи нові види зброї за колючим дротом, зведених, за словами Лева Ландау до рівня «вченого раба» [1, с. 115].

Отже, впродовж п'ятдесятих років на хвилі ракетно-ядерної гонки формується розгалужена військово-промислова інфраструктура. Відбувається стрімке розширення сфери діяльності швидко зростаючого ВПК, який охоплює все нові галузі і райони. В процесі дублювання робіт воєнного призначення створюються масштабні військово-промислові зони на сході країни, за Уралом, в Казахстані і Середній Азії. У 50-60-і роки в сферу ВПК втягуються практично всі союзні, автономні республіки і регіони СРСР. Деякі з них, наприклад, такі як Удмуртія, за виробничим профілем стануть на переважним чином військовими.

В умовах загострення міжнародних протиріч в часи «холодної війни» виникла гостра потреба зміцнення і розширення ВПК, діяльність якого дозволяла, поряд з воєнною продукцією, створювати товари широкого вжитку. Військові замовлення існували на підприємствах, які виходячи з назви та асортименту виробляли продукцію, яка забезпечувала потреби народного господарства. Проте мало хто знав: паралельно ці фабрики і заводи мали кодову назву п/с – поштава скринька №... і разом з мирною продукцією виготовляли військові зразки різних деталей, вузлів, мікросхем для балістичних ракет. При цьому слід зазначити, що оборонні підприємства давали значну долю ВВП радянських республік, та і всього Союзу РСР в цілому. Як відзначав Зампред Уккранднаргоспу В.Гарбузов, вносячи пропозиції про поліпшення організації оборонної промисловості Української РСР від 25 січня 1961 року: «Щорічний приріст валової продукції оборонних галузей промисловості складає 18-19%» [3, арк. 35].

Найбільш важливими виробами, які випускаються підприємствами республіки для потреб оборони країни є: устаткування і апаратура для запуску

і управління всіма видами балістичних ракет середнього і міжконтинентального радіусу дії, керовані реактивні снаряди для систем протиповітряної і протиракетної оборони, радіолокаційні станції точного наведення для протиракетної оборони, тощо» [3, арк. 36].

Партійні органи здійснювали постійний контроль за роботою військових підприємств. Маючи широкі повноваження обкоми, райкоми і міськкоми, які погано знали на специфіці ракетобудування, вказували лише на виробничі недоліки, не пропонуючи допомоги, або вироблення яких-небудь конструктивних ідей.

Оборона галузь вимагала солідного фінансування. Освоєння нових технологій справа довга і дорога. Так, згідно попереднього п'ятирічного плану капіталовкладень лише по Міністерству оборони він був встановлений в об'ємі 13800 млн. крб., а фактичне виконання склало 24785 млн. крб. Тільки на 1956-1960 рр. планом були встановлено виділення асигнувань у розмірі 26790 млн. крб. (а також додатково по розділу «Б» спеціальних робіт включалися всі витрати на ракетне озброєння – 5500 млн. крб.)» [5, с. 191].

Для забезпечення подальшого нарощування військово-виробничих потужностей в семирічному плані стрімкий розвиток галузей промисловості, які виробляють стратегічні види сировини та матеріалів, і низку інших заходів. 1959-1965 рр. повинні були стати періодом форсованого зростання випуску ракетної техніки. До 1 січня 1966 року, планувалося збільшити об'єми виробництва ракет далекої дії Р-12 до 1800 шт. на рік, Р-14-200 шт., Р-15-100 шт.; міжконтинентальних ракет Р-7-210 [5, с. 193].

Прагнення Хрущова «закопати капіталізм», заяви про те, що в СРСР ядерні ракети сходять з конвеєра немов «ковбаси» були не просто засобом дипломатичної демагогії, але і мали під собою до певної міри реальну основу. Ціна і сукупні витрати, виділені Кремлем на оборону, є однією з «білих плям» і найпотемніших сторінок радянської історії. Враховуючи непомірну вимогливість і могутність радянського ВПК, ми можемо лише здогадуватися про загальну сукупність фінансових коштів витрачених на розвиток ракетно-ядерних технологій і створення ракетно-ядерного щита в СРСР. Голова Держкомісії по запусках балістичних ракет К. Руднев якось, після чергової катастрофи на старті, з докором сказав: «Ми стріляємо в небо цілими містами», – зазначає російський історик А. Первущин [6, с. 353].

Реалізація радянського ядерного проекту вимагала не лише ґрунтового фінансування, але і створення надпотужної науково-технічної інфраструктури, залучення величезних людських ресурсів. В цей період відбувається бурхливий розвиток технічних і природничих наук, чільне місце серед яких займали астрономія, фізика, кібернетика та інформатика. Протягом другої половини п'ятдесятих – початку шістдесятих років, була створена мережа спеціальних інститутів, лабораторій полігонів і навіть цілих засекречених населених пунктів таких як: Арзамас-16, Челябінськ-40, Пенза-19, Красноярськ-26, тощо.

В ті часи, в Радянському Союзі, проблеми ядерної фізики були важливіші за проблеми народного господарства. Інколи питання політичного

престижу країни мали більше значення, ніж добробут народу. У роки «холодної війни» будь-які новітні наукові відкриття могли бути втілені в життя лише за умови їх використання в оборонних цілях. Серйозні наукові розробки вимагали регулярного заступництва, яке міг забезпечити лише всемогутній ВПК, або компетентні силові і партійні органи радянської імперії, що здійснювали контроль і безпосереднє управління даною галуззю.

Радянські вчені, які працювали над створенням різних видів ядерної зброї ставали одним з найбільш привілейованих прошарків суспільства. Подібна робота могла задовольнити абсолютно всі матеріальні і творчі пориви. Інженери і конструктори отримували солідну заробітну плату, спецпайки зі спецрозподільників, а в разі успіху – посади і премії. Єдине на що вони не могли розраховувати за життя, це на всенародну славу і світове визнання, адже робота таких людей знаходилася під пильним контролем радянських спецслужб і була надзвичайно секретною.

Відомо, що за станом на 12 серпня 1955 року, загальна чисельність працівників військових науково-дослідних установ СРСР складала 370.731 чоловік [10; арк. 26]

У подальші роки спостерігалася стрімке зростання чисельності працівників НДІ і КБ. Подібна статистика дозволяє прослідкувати динаміку воєнно-стратегічних потреб СРСР в роки «холодної війни» і їх взаємозв'язок зі зростанням або уповільненням темпів гонки озброєнь. Для прикладу приведемо дані кількісного зростання кадрів ДКБ-473 ГКАТ в м. Києві за період 1952-1962 рр.: «За 10 років чисельність ДКБ-473 змінилася таким чином, 1952-52 чол., 1954-685 чол., 1962 рік – 4087 чол.» [11, арк. 228].

Цілком природно, що робота над проблемами ядерної зброї вимагала дотримання режиму цілковитої секретності. Вчені-ядерники ніби «розчинялися» в загальній масі громадян СРСР. У них були імена і прізвища, псевдоніми і навіть двійники, їх життя було суворо регламентоване і знаходилося під невиспущим контролем спецслужб. Коментуючи це явище, російський журналіст-емігрант, Л. Владимиров писав: «На жаль, від свого імені Корольов так і не підписав жодної статті, написаної після запуску супутника [12].

Гриф секретності накладався на все, що було пов'язано з геологорозвідувальними роботами, польотами сільськогосподарської авіації, топографічними дослідженнями місцевості, прогнозами погоди, тощо.

Радянські спецслужби стежили не лише за діяльністю видавців, але й простих трудящих, контролюючи можливе просочування цілком таємної інформації. До їх обов'язку входило також здійснення пильного нагляду за світоглядом творчої еліти.

Робота на «оборонку» не могла не змінити політичне кредо радянської інтелігенції, яка, з часом, поповнить дисидентський рух і виступатиме за реальне роззброєння і мир у всьому світі. Розуміючи, що вчені є лише жалюгідними «гвинтиками», котрі приводять в дію величезний механізм військово-поліцейської держави, яка загрожувала знищити капіталізм в ході

ядерної війни; вони поступово переходили на пацифістські позиції, не боїчись відкрито викласти свою позицію радянським можновладцям.

Так академік П.Капіца 25 листопада 1945 року не злякався звернутися з листом до Й.Сталіна з приводу організації робіт зі створення атомної бомби і свого звільнення від роботи в спеціальному комітеті і Технічній раді. У листі він критично відгукувався про організацію розробки радянського атомного проекту, критикував Л.Берію, непрофесіоналізм радянської бюрократії, підкреслюючи: «Наше культурне виховання ще не досягло того рівня, щоб поставити Капіцу-вченого вище Капіци-начальника. Навіть така людина, як Берія, цього не розуміє. Теж саме відбувається і тепер, при вирішенні проблеми А. Б. (атомної бомби – О. С.), думки вчених часто сприймають зі скептицизмом і за спиною роблять по-своєму» [14, с. 617].

Розуміючи згубність ядерних випробувань для екології планети і всього людства в цілому А.Сахаров написав М.Хрущову листа, в якому поставив запитання: «Чи не вважаєте Ви, що відновлення випробувань завдасть непоправного збитку переговорам про припинення випробувань, всій справі роззброєння і забезпечення миру у всьому світі» [7, с. 300]?

Відповідь не забарилася. Під час зустрічі з радянськими фізиками-ядерниками Перший секретар ЦК КПРС, у властивій йому манері, дав А.Сахарову справжнього прочухана, жорстоко принизивши його перед всіма присутніми: «Я був би останнім слинтяєм, а не Головою Ради Міністрів, якби слухався таких, як Сахаров! Ми повинні вести політику з позиції сили. Ми не говоримо цього вголос – але це так! Іншої політики не може бути, іншої мови наші противники не розуміють», – згадував А.Сахаров [7, с. 300–302].

Як видно з наведених вище цитат, радянське керівництво не розділяло миролюбних позицій учених, які усвідомлювали важкі наслідки ядерних вибухів і безперспективність ядерної війни. Партійні лідери були могли бути пацифістами лише на публіці, коли це було потрібно, для того, щоб підкреслити безмежний гуманізм радянської держави.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що створення арсеналу ракетно-ядерних озброєнь вимагало мобілізації всіх фінансових і інтелектуальних та організаційних ресурсів країни задля підвищення обороноздатності держави. Працюючи у важких умовах надзвичайної секретності, знаходячись під невсипущим контролем спецслужб, керівники оборонних підприємств, учені-ядерники стали заручниками системи, перетворившись на закриту, офіційно неіснуючу, привілейовану касту, підвітну і підконтрольну партійним і правоохоронним органам країни.

Американо-радянське суперництво в сфері ракетно-ядерних озброєнь, яке розгорнулося у другій половині ХХ ст., виступало в ролі індикатора міжнародної напруженості у світі, безпосереднім чином вплинувши на характер «холодної війни».

Для досягнення абсолютної воєнної переваги як радянським, так і американським керівництвом докладалися титанічні зусилля, безпрецедентні захо-

ди з організації, фінансування і визначення напрямів розвитку СЯС, можливості яких повинні були забезпечити перемогу в імовірній ядерній війні. Успішне створення ядерних зарядів та їх носіїв, призвели до того, що на початок 60-х років ядерна зброя з пасивного інструменту залякування перетворюється на активний аргумент політичного тиску і ядерної дипломатії, котрі стали як формою конфлікту, так і формою діалогу ворогуючих систем.

Поряд з іншими чинниками протистояння наддержав пріоритетним напрямом стала гонка ракетно-ядерних озброєнь, що проводилася однаково інтенсивно обома сторонами. Особливістю цієї гонки (що стала зовнішньополітичним іміджем американо-радянського ракетно-ядерного протистояння – О. С.), було те, що інтенсифікація розробок носіїв ядерної зброї передбачала здійснення асиметричних дій, в ім'я досягнення паритету або стабільної першості в галузі СЯО. Проте, не дивлячись на всі зусилля, Радянський Союз майже завжди залишався в ролі наздоганяючої сторони. Адже радянські носії ядерної зброї за кількісними і якісними показниками поступалися американським прототипам.

Чинник політичного і військового впливу США і їх сателітів в Євразії був майже абсолютним. Відсутність радянських військових баз в Західній півкулі не дозволяла здійснити прорив геополітичної блокади країн НАТО і використати в повному об'ємі ракетно-ядерну потужність СРСР, що змусило кремлівське керівництво активізувати боротьба за вплив в країнах третього світу та прискорити реалізації радянської програми зоряних воєн, яке лише посилювало конфронтацію двох ворогуючих систем.

Література:

1. Из досье КГБ на академика Л.Д. Ландау/Публикацию подготовил А.С. Гроссман//Вопросы истории. – 1992. – №8. – С. 112-117. 2. **Лельчук В.С.** СССР и холодная война/[В.С. Лельчук, К.И. Пивовар, Л.М. Нежинский и др].; под общ. ред. В.С. Лельчука, Е.И. Пивоварова. – М.: Мосгосархив, 1995. – 312 с. 3. **ЦДАГО УКРАЇНИ.** Ф. 1 Оп. 24 Спр. 5944. 4. **ЦДАГО УКРАЇНИ.** Ф. 1 Оп. 24 Спр. 5540. 5. **ДАХО.** Ф. 10924. Оп. 1. Спр. 6. 6. **Первушин А.** Битва за звезды: Космическое противостояние/Первушин А. – М.: ООО Издательство АСТ, 2004. – 831 с. 7. **Сахаров А.Д.** Воспоминания: в 2-х т./Сахаров А.Д.; ред.-сост. и авторы предисл. Е.Холмогорова, Ю.Шиханович. – М.: Права человека, 1996. – Т. 1. – 910 с. 8. **Атомный проект СССР: Документальные материалы: в 3-х т./** подобщ. ред. Л.Д. Рябева., отв. сост. Г.А. Гончаров. – Саров: РФЯЦ – ВНИИЭФ, 1999. – Т. II. Атомная бомба. 1945-1954. – Книга 4. – 719 с. 9. **Феоктистов К.П.** Траектория жизни. Между вчера и завтра/Феоктистов К.П. – М.: Вагриус, 2000. – 380 с. 10. **РДАНІ** Ф. 3. Оп. 50. Д. 261. 11. **ЦДАГО УКРАЇНИ.** Ф. 1 Оп. 24 Спр. 5541. 12. **Владимиров Л.** Советский космический блеф [Электронный ресурс]. – Frankfurt/M.: Possev – Verlag, V.Gorachek KG, 1973. – 456 с. – Режим доступа до книги: /http://epizodsspace.testpilot.ru/bibl/vladimirov/obl. html 13. **Хрущёв С.Н.** Рождение сверхдержавы. Книга об отце/Хрущёв С.Н. – М.: Время, 2000. – 640 с. 14. **Атомный проект СССР: Документальные материалы: в 3-х т./** подобщ. ред. Л.Д. Рябева., отв. сост. Г.А. Гончаров. – Саров: РФЯЦ – ВНИИЭФ, 1999. – Т. II. Атомная бомба. 1945-1954. – Книга 4. – 719 с.

Седнев С.С. (г. Луганск)

НАЧАЛО ФОРМИРОВАНИЯ «ДОКТРИНЫ ОБОРОНЫ БРИТАНСКОЙ ИНДИИ»

Эпоха «Великого прорыва» XVI – XVII веков превратила периферийное государство Англию в образец для Европы. На британских островах возникла политическая система, основанная на власти парламента, и сформировался экономический строй, базировавшийся на рыночных принципах. Это позволило Великобритании создать сеть коммуникаций по всему миру и стать могущественным колониальным государством, претендующим на глобальную гегемонию. В числе важнейших факторов, во многом определявших характер внешнеполитического курса Великобритании в середине XVIII века, все большее значение стал приобретать именно колониальный вопрос.

История внешней и колониальной политики Великобритании получила довольно широкое освещение в историографии. Отдельные аспекты по этой проблематике рассматривались в работах Штейнберга Е.Л., Халфина Н.А., Жигалиной О.В. и др. [1]. Тем не менее, анализ историографической базы исследуемой проблемы свидетельствует о том, что вопросы, связанные с возникновением новых внешнеполитических идей и концепций таких как «доктрина обороны Британской Индии» практически не рассматривались. Настоящая работа представляет собой попытку заполнить некоторые из пробелов.

До конца XVIII века британские владения ограничивались почти исключительно западным полушарием, а в них важнейшее место занимали 13 колоний в Северной Америке. Их потеря явилась переломной датой, крупнейшей катастрофой в истории Великобритании. Однако Британская империя не погибла: на развалинах «первой», американской империи, возникла «вторая», которая значительно превосходила ее по масштабам и просуществовала еще полтора столетия. Она строилась в Азии и ее центром была Индия [2, с. 9-12]. С этого времени «ост-индский вопрос» начинает приобретать первостепенное значение в политической жизни Туманного Альбиона.

Новый статус индийских владений стимулировал Великобританию к усилению территориальной экспансии. Этому способствовало, с одной стороны, ослабление позиций Могольской империи и ее постепенный распад, с другой – стремление к колониальным захватам английской буржуазии, главным выразителем интересов которой была Ост-Индская компания [3, с. 17]. Ее основным конкурентом была аналогичная французская компания. Поэтому между ними разгорелась борьба за остатки и обломки империи Моголов. Решающим в англо-французском противостоянии стал

конфликт, проходивший в рамках Семилетней войны. Победа англичан в битве при Плессе 23 июня 1757 года считается датой основания Британской империи в Индии [4, с. 271].

Можно утверждать, что с этого времени центр тяжести английской колониальной политики переместился в Индию, а близлежащие к ней страны превратились в территории первоочередной политической и экономической значимости для Великобритании. Правящие круги Лондона понимали, что помимо открывшихся перспектив для метрополии, появились и новые проблемы, связанные, прежде всего, с защитой Индии. Поэтому последней четверти XVIII века во внешней политике империи можно заметить первые тенденции формирования «доктрины обороны Британской Индии». Установление монопольного контроля над территориями, расположенными на пути из Великобритании в Индию, постепенно становится важнейшей проблемой британской военной и военно-морской политики. «Доктрина» не была официально оформленным документом, не представляла из себя конкретный свод правил или догм. Можно сказать, что это был своего рода «стержень», вокруг которого вращалась внешняя и колониальная политика Уайтхолла. Она включала в себя целый комплекс идей, целей, задач и мер по обеспечению целостности и безопасности британских колониальных владений на полуострове Индостан. Ее появление было продиктовано тенденциями экономического развития Великобритании. Это, по сути, была ключевая составляющая идеологии британского колониализма, которая служила оправданием широкой экспансии по всему миру, развернутой английской правящей верхушкой и буржуазией. Под предлогом «защиты» границ Индии Лондон распространил свое влияние в Азии и Африке.

В основе формирования новой концепции было стремление отстаивать национальные интересы. Это стало двигателем британской экспансии, которая к концу XVIII века развивалась по двум основным направлениям: продолжение укрепления своих позиций в Индии и других странах мира и начало крупномасштабного наступления на регионы, которые могли бы послужить «форпостами» на подступах к Индии. Это было обусловлено началом проникновения Российской империи на Ближний Восток и Кавказ. Именно против России своим острием была направлена «доктрина обороны Британской Индии», подтверждением чему служат слова председателя Контрольного совета Ост-индской компании Э.Л. Элленбро: «Наша политика в Европе и Азии должна быть направлена на сокращение мощи России. В Персии, как и повсюду, я постараюсь найти средства при первом удобном случае бросить против России весь вооруженный мир» [5, с. 63; 6, с. 25].

Итак, со второй половины XVIII века Великобритания вступила в новый этап своего развития как империи. Именно тогда начинается формирование ее внешнеполитического курса, основу которого составляло стрем-

ление обеспечить безопасность Британской Индии. Стараясь воплотить эти замыслы, Уайтхолл разворачивает кампанию по организации защиты своих владений в Азии, сопровождавшуюся политической и экономической экспансией.

Литература:

---

1. **Ерофеев Н.А.** Английский колониализм в середине XIX века/ Н.А. Ерофеев. – М.: Наука, 1977. – 254 с.; Жигалина О.В. Великобритания на Среднем Востоке XIX – начало XX в. Анализ внешнеполитических концепций/О.В. Жигалина. – М.: Наука, 1990. – 166 с.; Халфин Н.А. провал британской агрессии в Афганистане/Н. а. Халфин. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 96 с.; Штейнберг Е.Л. История британской агрессии на Среднем Востоке/Е.Л. Штейнберг. – М.: Воениздат, 1951. – 212 с.; Леонтьев М. Большая игра. Британская империя против России и СССР/М. Леонтьев. – М.: Астрель, 2012. – 347 с.; Хопкирк П. Большая Игра против России: Азиатский синдром/П. Хопкирк. – М.: Рипол Классик, 2004. – 656 с.; Брендон П. Упадок и разрушение Британской империи 1781-1997/П. Брендон. – М.: АСТМОСКВА, 2010. – 957 с. 2. **Ingram E.** In defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842/E. Ingram. – London: Frank Cass, 1984. – 236 p.; 3. **Британская империя:** становление, эволюция, распад. – Екатеринбург: Изд-во «Волот», 2010. – 188 с.; 4. **Маклин Ф.** 1759 год завоевания Британией мирового господства/Ф. Маклин. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 638 с.; 5. **Ingram E.** The beginning of the Great Game in Asia 1828-1834/E. Ingram. – Oxford: Clarendon Press, 1979-364 p.; **Дегоев В.В.** Кавказ и великие державы 1829-1864 гг. Политика, война, дипломатия/В.В. Дегоев. – М.: Издательский дом «Рубежи XXI», 2009. – 560 с.;

Степура А.В. (м. Суми)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА США ВУДРО ВІЛЬСОНА, 1913- 1921 РР.: ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

XX століття ввійшло в історію людства як століття грандіозних змін. Звалилися монархічні держави, на політичну арену вийшли народи, які раніше вважалися периферією світу. Революція в Росії, що проголосила соціалістичні цілі, вперше в історії відкрила можливість альтернативи. Боротьба за визначення напрямку розвитку планети стала головною складовою всієї системи міжнародних відносин. Саме в цей період виходить на авансцену світової політики країна, ої довгий час утримувалася від активної участі в світових справах – Сполучені Штати Америки.

Зовнішньополітична діяльність президента США В. Вільсона (1913-1921 рр.) – одна з найцікавіших сторінок світової дипломатії.

Це був період переходу від провінціалізму до спроб світового самоствердження. Американський імперіалізм потребував ослаблення європейської системи, і світова війна дала таку можливість. При президенті В. Вільсоні дипломатія США вторглася в європейський конфлікт на його вирішальній стадії і спробувала очолити коаліцію. При укладенні Версальського миру дипломатія Вільсона активно втручалася в ті питання, торкатися яких ще на початку правління президента йому ніхто б не дозволив. На Паризькій мирній конференції президент США за допомогою створення Ліги націй вирішив забезпечити лідируючі позиції США.

При будь-яких оцінках тих чи інших дій Вільсона неможливо не визнати виняткового значення його епохи в історії американської дипломатії.

Метою даної статті є розкриття основних результатів вивчення проблеми зовнішньої політики США за президенства Вудро Вільсона вітчизняними істориками в радянський та пострадянський період.

Аналізуючи історіографію питання варто зазначити, що вона надзвичайно чисельна. Її складають роботи, авторами яких були відомі історики, політики, журналісти та вчені різних профілів. Роботи, які розглядали дане питання, виходили протягом XX–XXI ст.

У радянській історіографії однією з найперших стала праця В. Беллі «Боротьба за Тихий океан» [1] 1929 року. Автор зазначав, що США були географічно відокремлені від передових країн західної Європи та Японії, держава змогла скористатися всіма перевагами свого економічного і політичного становища і в міжвоєнний період стала відігравати не останню роль на міжнародній арені.

Одних із важливих результатів праці радянських істориків стала колективна монографія «Мексиканська революція 1910-1917 і політика

США» [3], що являється першою спробою в радянській науці узагальнити широке коло питань пов'язаних з даною проблемою, показати на фоні мексиканської революції агресивну політику США по відношенню до Мексики.

Вагоме місце у вивченні зовнішньої політики США займає праця Є.І. Попова «Політика США на далекому Сході», в якій він досліджує поразку японської інтервенції на початку 1920 р., а також американську політику на Далекому Сході (1920-1922), розкриваючи неспроможність американських «ліберальних» методів і причини повного провалу антирадянського курсу США в Сибірі і Примор'ї [4].

Вагомим внеском в розробку даного питання стала робота В.І. Лана «США – від іспано-американської до Першої світової війни» [5]. Монографія висвітлює основні проблеми економічного та соціально-політичного життя США, досліджує процес зародження і розвитку американської зовнішньої політики, що базується на засадах здобуття світового лідерства.

Ще одним прикладом робіт тих часів, що заслуговують на особливу увагу, є книга В.Ф. Петровського «Американська зовнішньополітична думка» [6], в якій описується механізм прийняття зовнішньополітичних рішень. Петровським подається характеристика урядової лінії та засоби її здійснення через реалізацію монополістичних інтересів США. Автор дає оцінку співвідношення сил і перспектив світоустрою на різних етапах історії, в тому числі під час Першої світової війни, а також подає обґрунтування претензій на американське лідерство.

Не можливо вивчати зовнішню політику США, не опрацювавши праці визнаного експерта з зовнішньої політики США А.І. Уткина. Зокрема, дослідженню зовнішньої політики В. Вільсона він присвятив монографію «Дипломатія Вудро Вільсона» [7]. Кризь взаємодію трьох лідерів світової дипломатії – В. Вільсона, Д.Ллойд Джорджа і Ж.Клемансо, подається історія Версальської мирної конференції. Розкрито американський план післявоєнного устрою світу, про дії його супротивників, зіткнення двох схем захисту державницьких інтересів усередині США. Дано психологічні портрети Вільсона і його найближчого оточення, інших найбільших дипломатів початку ХХ століття.

Серед робіт сучасних російських істориків, які представляють останній період в російській історіографії, що стосується питання, яке розглядається, слід відзначити дослідження вчених, котрі працюють у руслі досліджень американської зовнішньої політики. А.В. Золов у фундаментальній праці «США: Боротьба за світову першість» (2000 р.) представив узагальнене систематичне дослідження зовнішньої політики Вудро Вільсона, автор виділяє етапи виходу країни на вершину світового лідерства [8]. А.В. Золов виділяє етапи зовнішньої політики: перший період є «підготовчий» 1914-1918, наступний період «пробний» з 1918-1939 року саме тоді США починає проголосувати себе на керівництво світом.

Вітчизняна історіографія, також має значні здобутки в області дослідження американської історії. Незважаючи на те, що не існують окремих праць, присвячених дослідженню зовнішньо-політичних орієнтирів В. Вільсона, праця «Програма суперництва (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни)» [9] В.П. Фісанова досліджено політику США щодо Австро-Угорщини на різних етапах Першої світової війни. В праці показано еволюцію американської зовнішньополітичної стратегії й тактики у Центральній та Східній Європі. Значну увагу приділено ролі президента США Вудро Вільсона у виробленні політичного курсу в регіоні. Проаналізовано відомі «14 пунктів» Вільсона, зокрема ті, що безпосередньо стосувалися долі багатонаціональної Габсбурзької монархії та народів, що її населяли.

Важливий внесок в дослідження даного питання зробив Б.М. Гончар. В статті «Питання про «Відповідальність» за виникнення Першої світової війни 1914-1918 рр. у висвітленні мемуарної літератури» [9] розкривається розстановка сил напередодні війни, а також позиції країн, у тому числі США, щодо початку Першої світової війни. Наголошується, що на початку війни США в цілому симпатизували західноєвропейським країнам, проте домінувало прагнення зберегти нейтралітет. Вільсон, шокований руйнівним характером конфлікту і стурбований його можливими несприятливими наслідками для США у разі затягування військових дій, спробував виступити в якості посередника. Його кінцевою метою було досягнення «миру без перемоги». Миротворчі зусилля не увінчалися успіхом, головним чином через те, що обидві сторони не втрачали надію перемогти у вирішальній битві. Тим часом США все глибше вгрузали в суперечці про права нейтральних країн на море. Великобританія контролювала обстановку на Світовому океані, дозволяючи нейтральним країнам здійснювати торгівлю і одночасно блокуючи німецькі порти. Що в свою чергу відіграло не останню роль у розвитку Першої світової війни.

Таким чином, аналіз історіографії свідчить, що як зарубіжними так і українськими вченими, не зважаючи на активне вивчення питань зовнішньої політики США, не в повній мірі заповнили «білі плями», що відповідно вимагає подальшого комплексного вивчення даного дослідження. Проблема міжнародних відносин у період президенства Вудро Вільсона знайшла місце серед наукових досліджень суспільно-політичного напрямку. Однак, розбіжності та певна односторонність методів історичного дослідження, які використовувалися як радянськими, так і зарубіжними вченими поряд з традицією крайньої ідеологізації історії Сполучених Штатів в умовах повоєнного протистояння і холодної війни залишили свій негативний відбиток. Ці причини і стали головною перешкодою на шляху об'єктивного вивчення і висвітлення глибинних процесів у радянській і сучасній історіографії.

Література:

---

1. **Белли В.** Борьба за Тихий океан: Политическо-стратегический очерк/В. Белли. М.: Государственное издательство военной литературы, 1929. – 230 с.
2. **Альперович М.** Мексиканская революция 1910-1917 года и политика США/М. Альперович, Б. Руденко. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1958. – 332 с.
3. **Попов Э.М.** Политика США на дальнем востоке (1918-1922)/Э.М. Попов. – М.: Наука, 1967. – 343 с.
4. **Лан В.И.** США от первой до второй мировой войны/В.И. Лан. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1947. – 486 с.
5. **Петровский В.Ф.** Американская внешнеполитическая мысль. Критический обзор организации, методов и содержания буржуазных исследований в США по вопросам международных отношений и внешней политики/В.Ф. Петровский. – М.: Международные отношения, 1976. – 336 с.
6. **Уткин А.И.** Дипломатия Вудро Вильсона/А.И. Уткин. – М.: Международные отношения, 1989. – 322 с.
7. **Золов А.В.** США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики. XX век): Учебное пособие: В 2 ч./А.В. Золов. – Ч. 1 – Калининград, 2000. – 100 с.
8. **Фісанов В.П.** Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни)/В.П. Фісанов. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 261 с.
10. **Гончар Б.М.** Питання про «Відповідальність» за виникнення Першої світової війни 1914-1918 рр. у висвітленні мемуарної літератури/ Б.М. Гончар//Наукові записки історичного факультету Київського нац. університету ім. Т.Шевченка. – 2004. – Том 6. – С.43-51.

Tkachuk P.P. (Lviv)

THE EFFECT OF NUCLEAR WEAPONS IN ESTABLISHMENT OF POSTWAR INTERNATIONAL RELATIONS

In the race testing of nuclear weapons, which is currently observed, the relevance of research in this field as a post-war factor of the international politics attains an essential significance. Nowadays, the military doctrines of majority countries devote a significant role to the usage of mass destruction weapons designed to cause numerous population casualties as well as considerable damages. A particular importance is paid to nuclear weapons as one of the most destructive warfare. The British research committee «Trident Commission» concluded that the modern world had entered a new era of nuclear weapons, when the highly-technologically developed countries would invest hundreds of billions of dollars into that branch for the nearest 10 years. Major competitors in the new nuclear testing are the USA and Russia, followed by India, China, North Korea, France, Israel and Pakistan [1, p. 14]. The purpose of this paper is to analyze the factor of nuclear weapons on the establishment of post-war international relations.

The problem of the nuclear weapons impact in the post-war international relations has not been fully researched in the historiography. The origins and dynamics, caused by the «Cold War» are mostly studied. It should be noted that these themes cause controversy among historians and analysts. Even the question of «Cold War» chronological framework is not a simple one. The end of the bipolar world and, consequently, its completion is rightly associated with the collapse of the Soviet Union and the «socialist system» but the time of nascence of this phenomenon is still controversial. Here, the researchers mention diverse events as a countdown time: October Revolution of 1917 in Russia, the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki, Dzh. Kennan's «long telegram», Stalin's speech in February 1946 to the Moscow radio, Churchill's Fulton speech and others. Similarly controversial is the question: Who solved the «cold war»? The hot debates on that topic were depicted in the second half of 1988 on the pages of the central body of the Communist Party of the USSR – the newspaper «Pravda». There were articles of the Soviet historians L. Bezymensky and V. Falin, O. Rzheshesky, American historian John L. Gaddis, the West German – Bernd Greiner (the materials were included in the separate collection of materials) [2]. Mentioned controversy reflects peculiar «cold war» between the researchers of the two opposing camps. Prominent American historian Arthur Schlesinger in 60-70s of the twentieth century advocated an overcome of the ideological and propaganda stereotypes, in order to approach the problem from purely scientific point of researchers concerning the «Cold War» question from different sides of the Berlin Wall – a symbol of the divided post-war world [3, p. 65]. Right Nadzhafarov D. (his article «Question about the genesis of cold war»), which denotes the difficulty of the objective nature of

the study of issues related to the history of the «Cold War». Among them: limited access to secret archive materials, difficulty in overcoming ideological propaganda heritage and others. [3, p. 66].

As it is known, in 1945, U.S. President H.Truman at the Potsdam Conference was the first to tell Stalin about the invention of the atomic bomb. Truman recalled: «The Soviet premier did not express much interest. He just said he was glad to hear this and hoped to find «the proper application of this against the Japanese» [10, p. 460]. An American had no idea that the Soviet leadership due to the military intelligence, had already learnt about the secret weapon of the allies. Even in February 1945, the Commissar of State Security V.Merkulov wrote to L.Beriya report, telling that «based on the research of American and British an atomic bomb is a real thing» [4, p. 166].

Exactly in Potsdam, the U.S. President decided to expose Japan to nuclear bombardment. Although the decision to drop atomic bomb sparked the numerous scientific debates, Truman insisted on its application. For him, «the bomb was military weapons, which must be applied without any doubts». Truman was convinced that eventually bombing would save the lives of many of his soldiers and would avoid invasion of Americans in the country, whose defenders would fight «like a savage – cruel, merciless and fanatically» [5, p. 684]. In September 1946 an experienced W.Churchill raised an alarm: «As it may sound paradoxical, but the fragile peace that we are able to save now, is obtained thanking to atomic bomb. So far atomic bomb is in the hands of such state – and I would add such nation – which will never set it going, unless the necessity to protect justice and freedom appears. But who can vouch for the fact that for several years, this terrible means of mass destruction is not going to spread all over the globe? The disaster, in the resunt of atomic bomb’s application by conflicting parties, will be so terrible that can cause not only destruction of everything that we call civilization, but also may lead to the termination of life on Earth» [6, p.765].

The blockade of West Berlin (July 1948 – May 1949) by the Red Army was the first test of Soviet-American postwar confrontation. Henry Kissinger remembered the conversation with Andrii Hromyko concerning those events, which took place in 1989: «I asked him why the Soviet Union decided to risk setting up the blockade of Berlin after the devastating war and in spite of nuclear monopoly of America. The retired Hromyko in much kinder manner replied that some councilors expressed the same arguments to Stalin, but he rejected them based on three statements: firstly, the United States, he said, would never use nuclear weapons against Berlin; secondly, if the United States tried to make the convoy through the highway, the Red Army would organize resistance to them, and finally, if the United States intended to attack on all fronts, Stalin would take a final decision for himself. It seems if it had reached that point, he would have reconciled the situation» [7, p.392].

Nuclear factor played a role in the termination of the first postwar crisis in the international relations, which could escalate into a world war. However, a few

months after the Berlin blockade, the USSR eliminated the nuclear monopoly of the United States and held a successful test of its atomic bomb (August 1949). Two superpowers already owned nuclear weapons. Nonetheless, the presence of nuclear weapons contributed to the fact that the next crisis – Korean (1950-1953), didn't develop into a war between the USSR and the USA. General D. MacArthur after the Chinese had stood for North Korea offered to drop an atomic bomb on China but H. Truman who was responsible for the atomic bombing of Japanese cities, that time decisively sent the hero of Pacific theater of World War II to retire.

Nuclear weapons influenced the arms race. In late 1950 the U.S. developed a national security document, which was based on the following statement: «USSR is striving for the world domination and its military superiority is increasing constantly – what makes any negotiations with the Soviet leadership impossible». As the result, the decision was made to increase U.S. military potential. The document itself was supported by Truman and U.S. military budget 1951-1953 increased from 13 to 50 billion \$ [8, p. 302]. USSR joined the arms race. Almost every international crisis was accompanied by mutual threats to use nuclear weapons. Both the East and West were using «atomic diplomacy» in international relations and placing themselves in the position of power.

Along with the two superpowers holders of nuclear weapons Britain (1952), France (1960), China (1964) appeared. The development of ballistic missiles with nuclear warheads capable to reach any point of the globe in minutes- sparked a revolution in warfare. In result the so called «nuclear hopelessness» took place, an ironic situation that had no occurrence in the past. It was based on «mutual nuclear hopelessness». Freeman Dyson, found the great words to describe that situation: «... arms race remains, as ever, to be a collection of paradoxes, certain «Pandora's Box» with the hope inside. On the one hand, it was an awful and thoughtless waste of national resources. On the other hand, it imposed limits on the extent of damage and confirmed that to there was wisdom and foresight against brutal force. It led to creation of the super bomb as well as it withdrew itself from the game. It led to the price reduction of nuclear weapons as well as to the price increase of its delivery. It made leading countries extremely powerful to fight against each other» [9, p.51,52].

Conclusions: At the beginning of the «Cold War» The Soviet and the U.S. leadership made a hypertrophied reliance on the military force as a mean to solve all international problems. The development of the first atomic bomb in the U.S., and later in the Soviet Union became a deterrent factor to the appliance of military forces. Nuclear factor was the new incarnation of the traditional world powers approach to solving international problems from a position of strength. Superpowers now had the technical ability to destroy any opponent, distinguishing them from other countries and pushing to the maximum globalization of the policy. Possessing such military potential, gave an opportunity to erase an enemy from the surface of the earth, neither party could resort to such a step, because the answer would be just as deadly. The sign of the new situation was «brinkmanship» – the essence of

all post-war confrontation and a certain stability during the «Cold War». Military force lost its role as an instrument to achieve specific political and other purposes on the international stage. It obtained a new quality – military force became a means of preventing aggression from a potential enemy.

Literature:

---

1. Гонка ядерных озброєнь: хто хитріший?//Камуфляж/Інформаційно-аналітичний журнал – 2012. – № 1. 2. Страницы истории советского общества: Факты, проблемы, люди/Подобш. ред. А.Т.Кинкулькина. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с. 3. Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст./Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 640 с. 4. Уткин А.И. Мировая «холодная война»./А.И. Уткин – М.: Эксмо, Алгоритм, 2005. – 736 с. 5. Тіндал Джордж Бравн, Шай Дейвід Е. Історія Америки [Пер. з англ.]/Тіндал Джордж Бравн, Е. Шай Дейвід – 6-те вид. – Львів: Літопис, 2010. – 904 с. 6. Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи./У. Черчилль – М.: Эксмо, 2004. – 768 с. 7. Киссинджер Г. Дипломатия. [Пер. сангл.]/Г. Киссинджер – М.: Ладомир, 1997. – 848 с. 8. История международных отношений и внешней политики СССР, 1917-1987. В 3 т./В.И. Антюхина-Московченко и др.; ред. Г.В. Фокеев. – М.: Междунар. отн., 1986-1987, Т. 2: 1945-1970. – 454 с. 9. Дайсон Ф. Оружие и надежда. [Пер. сангл.]/Ф. Дайсон. – М.: Прогресс, 1960. – 288 с. 10. Truman H.S. Years of Decisions./H.S. Truman. – N. Y.: Doubleday, 1955. V.1. – 498 p.

Троян С. С. (м. Київ)

СПЕЦИФІКА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ У ФОРМАТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ДІАЛОГУ

Вступ. Розпад Радянського Союзу і припинення існування світового соціалістичного табору справили сутнісний вплив на зміну всієї системи міжнародних відносин і призвели до активних трансформацій у всіх сферах життя держав Центральної, Східної та Південної Європи. Частина з них на рубежі ХХ – ХХІ ст. успішно долучилася до європейських і євроатлантичних організаційних об'єднань.

Зміна геополітичної конфігурації сучасного світу практично збіглося в часі з кардинальними зрушеннями в розвитку процесів європейської інтеграції. Виникнення Європейського Союзу (ЄС) на основі укладення та ратифікації Маастрихтського договору дало новий потужний імпульс до створення об'єднаної Європи на основі територіально-політичної, економіко-фінансової і цивілізаційної єдності насамперед західної і центральної її частин. Інтеграційний чинник, вийшовши за межі відносно єдиного соціокультурного середовища Західної Європи, став вузловим і визначальним на всьому євразійському просторі у сенсі не лише реалій, але й перспектив еволюції і характеру континентального і світового порядку. Разом з тим ЄС вступив у період серйозної внутрішньої трансформації, яка матиме величезне значення як для його майбутнього, так і для майбутнього Європи загалом. Це підтвердило як його розширення за рахунок нових членів в особі східно-, центрально- і південноєвропейських держав, так і невдала спроба прийняття конституції спільноти.

Водночас проголошення Співдружності Незалежних Держав (СНД) не лише підсумувало остаточну дезінтеграцію СРСР, але й визначило особливості генези та еволюції інтеграційних процесів на пострадянському просторі у контексті становлення нової «постбіполярної» системи міжнародних відносин. Постала також проблема визначення векторів розвитку, в тому числі інтеграційних, у рамках СНД, вибору та зайняття пострадянськими міжнародними акторами своєї ніші в новій конфігурації міжнародних відносин і світового порядку. Звідси – у теоретичному та прагматичному ключі – така пильна увага до змісту і направленості інтеграційних процесів взагалі і на пострадянському просторі зокрема.

Мета пропонованої наукової розвідки – визначення основних особливостей розвитку інтеграційної складової на пострадянському просторі. При цьому її реалізація передбачає постановку і розв'язання таких завдань: 1) аналіз новітнього доробку вчених у царині дослідження пострадянської інтеграції; 2) виявлення специфіки пострадянських інтегра-

ційних процесів (у якості критерію виступає загальноєвропейська інтеграція); 3) встановлення місця і ролі «українського чинника» і «української перспективи» в інтеграційних процесах на пострадянському просторі; 4) моделювання на цій основі відповідних сценаріїв розвитку інтеграції у рамках СНД.

Дослідження інтеграційного контексту пострадянського чинника здійснено автором на основі аналізу сукупності праць і матеріалів. Серед них насамперед виокремимо монографії під егідою Національного інституту стратегічних досліджень [18; 19], праці Л.Чекаленко, М.Палютіна, О.Шеретюк [11; 20-21; 23], а також навчальний посібник Я.Малика, Б.Вола, Ю.Занька [9]. Підкреслимо вагомість цих і низки інших досліджень пострадянської проблематики, зокрема здійснених російськими науковцями [1; 2; 7; 12-13; 17; 22]. Водночас зазначимо, що у сенсі вивчення специфіки генези й еволюції інтеграційних зв'язків між Новими Незалежними Державами (ННД) можна говорити про кому або крапку з комою, але до крапки ще дуже далеко. З огляду на це ми спробували додати кілька оригінальних штрихів у плані заповнення існуючих лакун з порушеної проблематики. Скориставшись, поряд із загальнонауковими методами аналізу та синтезу, у певній мірі методом «інтелектуального браконьєрства» (вислів узято із книги польсько-американської дослідниці Е.Доманської «Мікроісторія» [24]), автор наукової розвідки визначив низку головних особливостей, які притаманні інтеграційним процесам на просторі колишнього Радянського Союзу.

Договірно-правова база сучасних українсько-російських міждержавних відносин складає понад 380 міжнародних документів, з яких на міждержавному та на міждержавному рівнях укладено 250, інші – на міжвідомчому рівні. З усієї кількості укладених договорів чинними є 316 документів. Серед особливо значимих двосторонніх документів можна виділити такі: Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією від 14 лютого 1992 р.; Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією від 15 січня 1993 р.; Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р.; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.; Договір між Україною та РФ про співробітництво в використанні Азовського моря та Керченської протоки від 24 грудня 2003 р.; Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р.; Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р. [3].

Разом з цим, зважаючи на стратегічний характер партнерства України та Російської Федерації, постійно триває робота щодо розширення та по-

дальшого розвитку договірно-правової бази з усього комплексу українсько-російських відносин. Тому не можна нехтувати також постійним міждержавним переговорним процесом на найвищому рівні, а також хоча й недостатньо розвиненим, але все ж функціонуючим механізмом народної дипломатії, і, врешті, вагомим науковим діалогом українських і російських істориків, політологів, соціологів.

Російська концепція пострадянського простору. Далі у сенсі нашого дослідження треба зауважити, що концептуально пострадянський простір розглядається як «природна зона міждержавної інтеграції Росії» [16]. При цьому Росія чітко усвідомлює ризик того, що глобалізаційні процеси поширяться на пострадянський простір і пострадянські країни «будуть включені у периферію інших центрів інтеграції, в рамках яких вони розвиватимуться абсолютно за іншим вектором» [16]. Не дивно, що у якості альтернативної пропонується так звана «багатополярна модель глобалізації» як така, що відповідає національним інтересам Росії. Водночас стверджується про невідповідність російським економічним інтересам європейської моделі економічної інтеграції.

Такі обставини і підходи мають як мінімум два принципових наслідки. По-перше, активно розробляються концепції формування навколо Росії альтернативного – євразійського – центру впливу. По-друге, інтеграція на пострадянському просторі набула своїх специфічних рис, значною мірою зумовлених першим наслідком.

Це знайшло продовження у відповідній політиці Російської Федерації і з огляду на неї в зростаючому тиску на Україну у результаті створення Митного і Євразійського союзів, а також використання в російських інтересах енергетичного (насамперед – газового) чинника [8]. Першим кроком до формування митного об'єднання було підписання в січні 1995 р. Угоди про Митний союз між Російською Федерацією і Республікою Білорусь, до якого пізніше приєдналися Казахстан і Киргизстан, а в 1999 р. – Таджикистан. 10 жовтня 2000 р. був підписаний Договір про створення Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) [4]. 3 травня 2002 р. статус спостерігачів при ЄврАзЕС мають Україна і Молдова, а з січня 2003 р. – Вірменія. Такий статус наданий також Міждержавному авіаційному комітету (МАК) і Євразійському банку розвитку (ЄАБР). Швидкі зміни процесів економічної інтеграції на просторі СНД під впливом Росії пов'язані з появою у січні 2010 р. і прискореним розвитком Митного союзу (МС) і Єдиного економічного простору (ЄЕП) Росії, Казахстану та Білорусі.

У такому випадку становлення проросійського євразійського центру інтеграційного впливу привертає увагу з огляду на ряд концептуальних схем і практичних кроків з російського боку. Зокрема, сфокусуємо увагу на точці зору Р.Грінберга про можливість двох сценаріїв розвитку пострадянського простору: I – економічний розвиток у ролі периферії; II – розвиток на основі інтеграційних процесів відтворення «на євразійському

просторі самостійного ядра економічної могутності» [2]. Азійський інтеграційний вектор пов'язується із відновленням статусу Росії як наддержави і, відповідно, самостійного «центру сили». У якості інституціональної оболонки для реалізації такої ідеї розглядається варіант саме ЄЄП [14]. Сама розробка і початок реалізації цього проекту (Україна підтримала реалізацію проекту ЄЄП на Сході спільно з Росією, Білоруссю і Казахстаном у вересні 2003 р., а на Ялтинському саміті 23 листопада 2003 р. чотири держави підписали угоду про створення ЄЄП. Вона була синхронно ратифікована 20 квітня 2004 р. Верховною Радою України та Федеральними Зборами Російської Федерації) фактично стала логічним продовженням прагматичного курсу Кремля, спрямованого на зміцнення економічних позицій Росії на пострадянському просторі. Це показово ілюструють слова російського президента В. Путіна, який наголошував, що важливим прагматичним елементом угоди про ЄЄП «повинна стати відмова від прагнення до суцільної інтеграції всіх пострадянських держав і орієнтація на посилення інтеграційного ядра» [9].

На базі ЄЄП ЄврАзЕС Росія пропонує створення Євразійського економічного союзу і потім – Євразійського Союзу, як інтеграційного об'єднання нового покоління, відкритого для вступу в нього інших держав Євразії. Обережне ставлення України до подібного роду проектів зрозуміле, але разом з тим ми не можемо відмовлятися і від ефективної співпраці з Російською Федерацією й інтеграційними об'єднаннями, які створюються під її егідою.

Безумовно, всі наведені вище обставини позначилися на специфіці та зумовили низку особливостей, якими супроводжуються інтеграційні процеси на пострадянському просторі в умовах геополітичних змін і масштабних трансформаційних зрушень кінця ХХ – початку ХХІ ст. Виокремимо, спираючись на наукові, дослідницькі, аналітичні доробки різних авторів, а також власні узагальнення, на наш погляд, **найголовніші особливості інтеграційної складової на пострадянському просторі.**

Перша. Інтеграція на основі дезінтеграції, тобто відцентрових процесів, які спостерігаються після розпаду Радянського Союзу.

Друга. Різновекторність інтеграційних орієнтацій державних акторів пострадянського простору.

Третя. Нав'язування інтеграційних проектів на пострадянському просторі, на відміну від європейської інтеграції, до якої прагнуть долучитися.

Четверта. Прагнення Росії відігравати роль як інтегруючого ядра, так і єдиного «центру сили» на теренах колишнього СРСР.

П'ята. Надзвичайно потужна залежність інтеграційних проектів і їх реалізації від російського енергетичного чинника.

Шоста. Боротьба або протиставлення різних проектів створення інтеграційних об'єднань, насамперед українських (ГУАМ, ОЧЕС) і російських (ЄврАзЕС, ЄЄП).

Сьома. Демонстраційний ефект виникнення нових інтеграційних блоків, зокрема і з метою з боку їх членів або якомога швидше стати членом ЄС, або ж, навпаки – протиставити себе цьому об'єднанню.

Восьма. Із відновленням статусу Росії як наддержави, самостійного «центру сили» пов'язується також азійський інтеграційний вектор (на цьому, зокрема, акцентує увагу Н.Арбатова [1]). Це означає, що у контексті зближення Росії та Китаю (Шанхайська Організація Співпраці – ШОС – 2001 рік) набуває реальних ознак біполярна модель розвитку Схід – Захід.

Дев'ята. Неспроможність СНД (як і будь-якого іншого пострадянського інтеграційного проекту) відігравати консолідуючу роль в об'єднанні колишніх радянських республік.

Від часу створення СНД, на що звертають увагу українські аналітики, з'ясувалися дві діаметрально протилежні ідеології щодо сенсу та перспектив розвитку цієї організації. Для України ставлення до СНД було схожим на ставлення до організації, в якій Україна перебуватиме лише до часу подальшої інтеграції з Об'єднаною Європою. Тобто, Україна розглядає СНД як механізм «цивілізованого розлучення» республік колишнього СРСР. Російська Федерація, навпаки, розглядала і розглядає СНД як проміжну форму відновлення колишньої імперської державності, а в існуючому виді – як сферу домінування своїх інтересів [18, с. 60]. У цій дихотомії, яка також пов'язана з низкою інших особливостей пострадянського інтеграційного чинника, приховані такі основні причини нежиттєздатності та нестабільності СНД:

а) нерівноправність відносин між країнами СНД, а також претензії Росії на політичне, економічне, інформаційне та соціокультурне домінування;

б) намагання Москви розглядати весь пострадянський простір як зону «легітимних» життєво важливих своїх інтересів;

в) несумісність вимог Російської Федерації щодо координації зовнішньої та економічної політики країн СНД з повним ігноруванням нею інтересів і пріоритетів країн-партнерів;

г) постійні спроби Кремля сформувати в рамках СНД новий військово-політичний блок чи систему колективної безпеки під своєю егідою;

д) стратегічний курс Росії на розбудову наддержавних структур СНД під своїм жорстким контролем і прогресуючу інтеграцію ННД у новий потужний проросійський геополітичний блок [18, с. 57-58].

Фактично відзначені особливості, і ми свідомі цього, далеко не вичерпуються переліченими. Це з одного боку. А з іншого вони об'єктивно виводять нас на необхідність аналізу «української перспективи» в інтеграційній складовій на пострадянському просторі.

Особливості українського становища/української ситуації. Відзначена специфіка дозволяє запропонувати у якості висновку таке положення. Україна була і залишається ареною протистояння західного та східного інтеграційних векторів. Зовнішньополітична орієнтація нашої держави тра-

диційно «витанцьовувала» між ними. Упродовж практики двох десятиліть новітньої української незалежності найефективніше вираження вона отримала у політиці «багатовекторності» президента Л. Кучми.

На етапі з умовною назвою «пост-постмодернізму», тобто з 2005 року, стало очевидним домінування тенденції до усталення орієнтації на західний інтеграційний напрям. Така «вестернізація» України в умовах подальших геополітичних зрушень і розвитку трансформаційних процесів на пострадянському і європейському просторах не могла не перетворити її в арену гострого зіткнення інтересів основних сучасних центрів сили – Росії, США, Європейського Союзу і, в перспективі, навіть Китаю [19, с. 481].

Констатуючи переростання головного інтеграційного вектору України зі Сходу (СНД, ЄП) на Захід (ЄС і НАТО), висновуємо і ще одну важливу позицію. Мова йшла і залишається актуальною на сьогодні про прагнення владної української еліти віднайти зовнішні протидії російському політичному впливу в умовах неготовності Росії розбудовувати рівноправні відносини з Україною, незважаючи на неодноразові декларації про наміри створити систему міждержавних відносин, що ґрунтувалися б на принципах рівноправ'я, добросусідства, прагматизму і взаємовигідного співробітництва. У цьому сенсі важливо, на наш погляд, наскільки швидко владні кола в Україні остаточно зрозуміють необхідність цілковитого утвердження на позиціях державницького прагматизму, з точки зору яких керуватимуться у виробленні та реалізації концептуальних засад зовнішньої політики, в тому числі щодо стратегічних партнерів і вибору інтеграційних векторів.

Нарешті, не можемо не відзначити, що Україна належить до так званих „розколотих» цивілізацій регіонального чи локального рівня [10, с. 19-28]. Ми дотримуємося точки зору, що локальна цивілізація – це окреме самобутнє цивілізаційне утворення, неповторний синтез соціокультурних, етнопатристичних, релігійних, технологічних та інших особливостей, притаманних великій групі людей, об'єднаних спільністю духовних цінностей, історичних долі і геополітичних домагань. Водночас, наша держава знаходиться на перехресті трьох великих і потужних цивілізаційних просторів – західноєвропейського, євразійського, ісламського – і в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо відповідних культурно-цивілізаційних орієнтацій. Звідси, належність України до периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє визначити її приналежність до розколотих цивілізацій.

При цьому вона має необхідний потенціал, щоб стати єдиною культурно-цивілізаційною системою в плані цінностей та ідентичності. Але водночас ситуація невизначеності може залишатися ще довго і призводити до кризових явищ у міжцивілізаційних відносинах. У таких країнах, як наша, великі групи належать до різних цивілізацій та постійно йде проти-

борство між ними: кожна намагається визначити країну як свій політичний інструмент та зробити свою мову, релігію і символи державними. Окрім того, сили відштовхування розколюють ці країни на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств. Водночас, на нашу думку, наявність ознак внутрішнього розколу української цивілізації, не прирікає її на безперспективність. Для України, як важливої на сьогодні другорядної регіональної держави, моделі співіснування різних етнічних груп і цивілізацій, необхідно й оптимально залишитись єдиною, зміцнювати незалежність, мати тісні стосунки з Росією і водночас розвивати дружні зв'язки із Заходом.

Загальновідомо, що частина мешканців Центру, Півдня і Сходу України вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до західних українців; західні українці – до поляків, аніж жителів Донбасу; жителі Донбасу і Криму – до росіян і білорусів порівняно з жителями Центральної та Західної України. До того ж слід враховувати, що „регіональні або локальні ідентичності превалюють над загальнонаціональною, яка лежить в основі модерних політичних націй» [6]. Вповні обґрунтовано уявляється точка зору доктора філософських наук, завідувача відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ А.Єрмоленка, що в Україні є західна і східна цивілізаційні ідентичності [5].

Відповідний контекст визначається біаспектністю підходу. З одного боку, ми маємо розглядати нашу культурну ідентичність у загальноцивілізаційному вимірі, а, з другого, з точки зору єдності загальноукраїнської культурної ідентичності. Очевидно, що обидва аспекти органічно взаємопов'язані та нерозривні. Водночас тут приховані і серйозні колізії нашого розвитку. Погодимось з точкою зору української дослідниці Юлії Зерній, яка стверджує: „Стає дедалі очевиднішим, що дві України – це не економічні диспропорції, не політичні табори, хоча й вони теж. Дві України – це дві ідентичності, які мають до того ж виразну цивілізаційну прив'язку. Перша. Українська, традиційна, проєвропейська. Друга. Мало-російська, з імперським (радянським) компонентом, виразно антизахідна, а відтак за багатьма ознаками – азійська. Маємо визнати, що у багатьох своїх вимірах ці ідентичності є не компліментарними, а в окремих проявах – антагоністичними» [6].

Зауважимо, що феномен цих двох ідентичностей закладений відмінністю розуміння геополітичного вектору розвитку, ціннісних орієнтацій, структури історичної пам'яті, культурної та політичної практики, релігійної приналежності їх носіїв. Тому від балансу двох ідентичностей залежатиме, а) чи буде Україна демократичною європейською державою з виразним національним обличчям, повноправним суб'єктом міжнародної політики; б) чи наша держава і суспільство розчиняться у євразійському просторі, де немичуче потраплять до зони тяжіння російського геополітичного, інтеграцій-

ного і культурно-цивілізаційного чинника.

З огляду на попередні „проблемні зони» культурно-цивілізаційного виміру України під кутом сучасних інтеграційних процесів важливої ваги набуває проблема її лімітрофного положення (від латин. *limitrophus* – прикордонний – назва держав, які утворилися після Жовтневої революції 1917 року на окраїні колишньої Російської імперії: Естонія, Литва, Латвія, Фінляндія [15]). Звідси, визначення України як проміжного, міжцивілізаційного простору між західною і російсько-євразійською цивілізаціями.

Зауважимо, що таке лімітрофне становище неоднозначно оцінюється. Так, Європа (натовська) вважає східні кордони України лінією розмежування між Європою і Росією (Росія з тюркськими анклавом і є окремою російсько-євразійською цивілізацією). З іншого боку, Росія вважає західні кордони України лінією розмежування між НАТО і простором СНД, який розглядає як зону своїх особливих інтересів [25].

Лімітрофне положення – це проміжне становище або стан. Якщо народ «лімітрофа» не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематично створити і свою локальну цивілізацію. Україна є лімітрофом у трьох вимірах. У геополітичному вона опинилася між НАТО і Росією. В економічному – між країнами з переважно ринковою, економікою Заходу і державно-монополістичною під контролем нового правлячого класу економікою Росії. У духовно-моральному – між тоталітарно-моноідеологічним минулим і багато в чому невизначеним майбутнім у формі фактично лише ідеї про правову, демократичну, соціально орієнтовану державу. Усі три зрізи характеризують прикордонний, перехідний характер української держави і суспільства. Звідси як проблемність, так і політична необхідність віднайти свій шлях розвитку, своє місце у світі інтеграційних зрушень із врахуванням переваг моделі так званої „м'якої модернізації» і особливостей власної української культурно-цивілізаційної ідентичності.

Висновки і пропозиції. У якості висновку зазначимо, що перехідний період між очікуваним завершенням євроатлантичної та європейської інтеграції України буде часом, упродовж якого домінуючі політичні та військові зв'язки на Заході вимушено поєднуюватимуться з домінуючими економічними зв'язками на Сході. Тому, а це надзвичайно важливо, стратегічне завдання України – вийти з найменшими втратами з парадоксально суперечливої і навіть загрозової ситуації. Суть її в тому, що для збереження політичного суверенітету України, зміцнення демократичних механізмів у внутрішньополітичному житті держави і суспільства об'єктивно важливо продовжити курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, а для забезпечення життєво важливих економічних інтересів нашої державі треба зберегти установлені перспективні ринки і підключитися до нових соціально-економічних проектів у євразійському регіоні. Загалом все це знайшло відображення

в прийнятій у середині 2010 р. новій цілісній зовнішньополітичній концепції України, яка прийшла на зміну затвердженим Верховною Радою ще у 1993 р. «Основним напрямом зовнішньої політики України». Пріоритетними визначені як відносини з Європейським Союзом, так і з Російською Федерацією.

З огляду на відзначені вище характер і особливості українсько-російських відносин у форматі інтеграційних процесів на пострадянському просторі вважаємо, що Україна в коротко- (1-3 роки) і середньо- (5-7 років) терміновій перспективі не зможе серйозно змінити змістовне навантаження і визначальний вектор загальної підпорядкованості та залежності від російського чинника. Сутнісних кардинальних змін, які сприятимуть реальному зміцненню міжнародних позицій України як повноцінного суб'єкта сучасних міжнародних відносин і реального претендента на регіональне лідерство, можна очікувати в кращому випадку тільки в наближеній стратегічній перспективі (10-15 років). Запоруку цього вважаємо насамперед у зміні загального характеру зовнішньої політики України від насамперед пасивної до головним чином активної, спрямованої на захист не групових, корпоративних, часткових, а важливих різнопланових загальнодержавних і національних інтересів.

Література:

---

1. Арбатова Н. Проблема — 2007: что дальше?/Н. Арбатова [Електронний ресурс]//Россия в глобальной политике. — 2006. — № 1. — Режим доступу: <http://globalaffairs.ru/numbers/18/5309.html> **2. Гринберг Р.** Постсоветское пространство: возможности и пределы. Информационно-аналитический бюллетень/Центр проблем интеграции ИМЭИПИ РАН/Р. Гринберг. — М.: РАН, 2005. **3. Договірно-правова база двостороннього співробітництва з РФ** [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/russia/ua/29162.htm> **4.** Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.evrazes.com/docs/view/35>. Єрмоленко А. Виступ на круглому столі «Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання»/А.Єрмоленко//Форум націй: газета Конгресу національних громад України. — 2007. — Серпень. — № 8 (63). **6.** Зерній Ю. Виступ на круглому столі «Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання»/Ю. Зерній//Форум націй: газета Конгресу національних громад України. — 2007. — Серпень. — № 8 (63). **7.** Золотокрылин О.В. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве: противоречия и конфликты: Автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.04 — Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития/Олег Вадимович Золотокрылин. — СПб, 2008. **8. Крамар О.** Газпром — 2/Олександр Крамар//Український тиждень. — 2012. — № 47 (264). **9. Малик Я.Й.** Інтеграційні процеси на пострадянському просторі: Навчальний посібник/Я.Й. Малик, Б.Д. Вол, Ю.С. Занько. — Львів: ПАІС, 2007. **10. Михальченко М.** Українська регіональна цивілізація/М. Михальченко//Політичний менеджмент: Український

науковий журнал. — 2003. — № 1. **11. Палютін М.П.** Українсько-російські відносини: минуле і сучасність/М.П. Палютін. — Харків: Курсор, 2006. **12. Перебоев В.С.** Российская Федерация и интеграционные процессы на постсоветском пространстве: Автореф. дис. канд. пол. наук: 23.00.04 — Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития/Владимир Сергеевич Перебоев. — М., 2012. **13. Пивовар Е.И.** Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк/Е.И. Пивовар. — Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб.: Алетейя, 2010. **14. Подходы к формированию общего (единого) экономического пространства СНГ: отчет о научно-исследовательской работе/С.Ю. Глазьев [и др.].** — М.: Минэкономразвития РФ, 2007. **15. Словopedia:** Толковый словарь Ушакова: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.slovoopedia.com/3/203/796954.htm> **16. Стенограмма заседания Европейского клуба «Интеграция на постсоветском пространстве» 28 июня 2005 г.** [Электронный ресурс]//Режим доступа: www.kreml.org **17. Татаринцев В.М.** Двусторонние отношения России со странами СНГ: монография/В.М. Татаринцев. — М.: Восток — Запад, 2011. **18. Україна 2000** і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. — К.: НІСД, 1999. **19. Україна:** Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки: Монографія. — К.: НІСД, 2006. **20. Чекаленко Л.Д.** Євразійські економічні й політичні структури та Україна/Л.Д. Чекаленко//Персонал. — 2007. — № 6. **21. Чекаленко Л.Д.** Українські пріоритети на пострадянському просторі/Л.Д. Чекаленко//Персонал. — 2007. — № 4. **22. Швыченко Д.С.** Российская Федерация и интеграция стран СНГ: исторический аспект (1991-2005 гг.): Автореф. дис. к. и. н. 07.00.02 — Отечественная история/Дмитрий Сергеевич Швыченко. — М., 2012. **23. Шеретюк О.М.** Євроінтеграційні імперативи України: Монографія/О.М. Шеретюк. — Рівне, 2006. **24. Domańska E.** Mikrohistorie. Spotkania w międzywsiatach. Wydanie drugie uzupełnione i uaktualnione/Е. Domańska. — Poznań: UAM, 2005. **25. Trojan S.** Ogólnoeuropejski kontekst samoidentyfikacji procesów integracyjnych na przestzeni postradzieckiej/S. Trojan//Przeszłość, terażniejszość i przyszłość integracji europejskiej/Pod red. M. Klimeckiego, H. Szczechowicz. — Włocławek: PWSZ, 2008.

Харьковский Р. Г. (г. Луганск)

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО В ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ АФРИКЕ В НАЧАЛЕ 90-Х ГГ. XIX В.

Развернувшиеся с начала 2011 года события в Северо-восточной Африке и на Ближнем Востоке придают особую актуальность изучению истории международных отношений в этом регионе. Исследование корней подобных противостояний происходивших на этой территории в прошлом, на наш взгляд, может облегчить процесс решения конфликтов в настоящем и предотвратить их появление в будущем.

Проблемы истории международных отношений на Ближнем Востоке и в Восточной Африке освещены в работах таких представителей ближнего и дальнего зарубежья как: Бондаревский, Т.Н. Гелла, П.Дармштеттер, Н.А.Ерофеев, А.З.Зусманович, И.Д.Парфенов, Ф.А.Ротштейн, И.С.Рыбаченок, В.А.Субботин, Е.В.Тарле, В.А.Трофимов, Ж.Шарль-Ру, Г.Аното, и др. [См. напр.: 1, 3, 5, 7, 9, 13, 14, 16, 19, 20, 21, 23, 24]. Значительный вклад в изучение ближневосточной и африканской политикистран Западной Европы и СШАвнеслиотечественные исследователи: М.С.Бурьян, Б.М.Гончар, О.Б.Демин, О.Захарчук, Е.А.Коппель, К.А.Русаков, В.В.Савенков, В.Самчук, и др. [См. напр.: 2, 4, 6, 8, 12, 15, 17, 18]. Тем не менее, история зарождения и эволюции колониальной политики европейских держав в этом регионе, на наш взгляд, является недостаточно изученной в отечественной историографии.

Данная статья представляет собой попытку проследить процесс обострения колониальных противоречий в Центральной и Восточной Африке в начале 90-х гг. XIX в..

Последняя треть XIX в. ознаменовалась усилением колониального соперничества западноевропейских держав в Африке. Не смотря на то, что многие из государств Западной Европы желали «нести цивилизацию» на «чёрный континент», основная борьба за это развернулась между давними колониальными соперниками – Францией и Великобританией.

5 августа 1890 г. было заключено англо-французское соглашение, по которому Великобритания признавала в качестве границы сферы влияния Франции территорию, простирающуюся от южных границ Алжира, через Сахару, к верхнему течению реки Нигера (включая Тимбукту) и озеро Чад в его северной части, до Барруа. В свою очередь, Франция признавала английской сферой влияния территории нижнего течения реки Нигера и расположенные к югу от озера Чад – Борну и Сокото. По другим статьям этого договора Англия признавала французский протекторат над Мадагаскаром, а Франция – английский над Занзибаром [14, с. 223-225].

Между тем, англо-французский договор 1890 г. не урегулировал основной камень преткновения между двумя державами — египетский вопрос. Противостояние между Парижем и Лондоном в Африке нарастало.

Потеря контроля над Верхним Нилом в результате восстания махдистов очень болезненно воспринималась в Великобритании и Египте. На Даунинг-стрит отчётливо понимали, что используя воды Голубого Нила можно подорвать систему водоснабжения Египта. Как писал молодой У. Черчилль, «Нил связывает Судан с Египтом так же, как воздушная трубка связывает ныряльщика с поверхностью воды: стоит лишь перекрыть её — и наступит удушье» [22, с. 118].

Существенное влияние на формирование английской и французской политики в Африке оказал доклад французского инженера на египетской службе Виктора Про, подготовленный им в январе 1893 г. Тема доклада касалась гидрографии Египта и Судана. Изучив данный вопрос, французский специалист, доказал возможность строительства на Верхнем Ниле системы дамб и плотин с помощью которых можно было значительно ухудшить водоснабжение Египта, а при необходимости, вызвать в этой стране сильное наводнение. Учитывая сложившуюся международную ситуацию, в Париже чётко понимали, что едва ли проекты В. Про могут быть реально реализованы, однако на Кэд'Орсе появилась возможность оказывать давление на Лондон, поскольку подрыв водоснабжения долины Нила был серьёзной угрозой экономическим интересам Великобритании в Египте. Хотя сами по себе воды Белого Нила не представляли для французов интереса, они не являлись потенциальным рынком или транзитным путём для французских товаров, тем не менее, именно эти территории стали основным камнем преткновения между Францией и Великобританией.

Франко-британские отношения в этот период были крайне натянутыми. По обе стороны Ла-Манша не скупилась на критику в адрес друг друга [10, с. 145-147].

В правительстве Третьей республики открыто был поставлен вопрос о необходимости «оккупировать Фашоду» на Белом Ниле. При этом французы стремились опередить бельгийцев (также стремившихся к контролю над верховьями Нила) и оказать дипломатическое давление на Великобританию потенциальной угрозой подрыва египетского водоснабжения. Однако, присутствие (осенью 1893 г.) бельгийских солдат в Судане вынудило Париж отложить реализацию задуманного проекта. В сложившейся ситуации, для осуществления намеченного, на Кэд'Орсе решили первоначально подготовить благоприятную дипломатическую обстановку. С этой целью, весной 1894 г. между Францией и Германией было подписано соглашение о границах немецкого Камеруна с французскими владениями, согласно которому Берлин «не возражал» против французской экспансии к востоку от Экваториальной Африки. Параллельно, во французском МИДе попытались достичь соглашения и с Бельгией, но в Брюсселе инициативу Парижа не поддержали.

По другую сторону Ла-Манша тоже не сидели сложа руки. На Даунинг-стрит методично продолжали проводить политику окружения махдистского Судана. В мае 1894 г. между Англией и Италией было достигнуто соглашение о разграничении сфер влияния двух государств в Центральной и Восточной Африке [21, с. 167-169]. В тоже время, 12 мая 1894 г. между Лондоном и Брюсселем был подписан договор, по которому король Бельгии (Леопольд II) получил в пожизненную аренду западный берег Белого Нила, а также территорию к северу от озера Альберт в направлении Фашоды до 13 градуса восточной долготы. В обмен на это Бельгия предоставила Великобритании коридор шириной около 25 км. от южного берега озера Альберт до северной оконечности озера Танганьика. Благодаря этому, британскому правительству удалось создать бельгийский буфер против французской экспансии в долину Нила, а также получить сухопутный путь вдоль Африки от Каира до Кейптауна [3, с. 257-259].

Когда об англо-бельгийском соглашении было официально объявлено, в Париже разразилась буря. На берегах Сены были крайне возмущены действиями Леопольда II, который ведя переговоры с французами по тому же вопросу, предварительно уже договорился с англичанами. Ситуация ещё более усугублялась тем, что в это время стало известно и об англо-итальянских договорённостях. Англо-французские отношения ухудшались в геометрической прогрессии, обе стороны не жалели критических слов в отношении друг друга [14, с. 237-242].

В то же время, договор 12 мая 1894 г. затронул не только французские интересы. Получив от Леопольда II коридор через Центральную Африку, Великобритания фактически отделила от богатого рынка Конго Германскую Восточную Африку. Немцы, отреагировали не сразу. Лишь 24 мая в Берлине осознали, что германские интересы существенно ущемлены и практически в ультимативной форме напомнили Брюсселю, что соглашение с англичанами несовместимо с нейтралитетом Конго. Бельгия выразила свою готовность всемерно идти на встречу германским пожеланиям, однако Леопольд II не считал возможным дать письменное согласие без предварительного согласования этого вопроса с английской стороной [9, с. 260-262]. Берлин потребовал переноса коридора предоставленного Великобритании на 20 км. от восточно-африканских владений Германии. Немецкий статс-секретарь по иностранным делам А.Маршалл передал в Брюссель, что «если Государство Конго, вопреки своему нейтралитету, идёт на то, чтобы содействовать агрессивной политике Англии в Западной Африке, то Германия потеряет интерес к его существованию» [Цит. по: 14, с. 243]. Уже через день, после этого краткого, но ёмкого заявления (29 мая), король Бельгии дал официальное согласие отодвинуть полосу на 20 км. от Германской Восточной Африки, тем самым выполнив все требования немецкой стороны. В сложившейся ситуации, министр иностранных дел Великобритании — лорд Кимберли также вынужден был признать, что на основании Берлинских актов (1885 г.), гра-

ница государства Конго не может быть изменена без согласия Берлина, и что обязательства, существующие между Конго и Германией в отношении этой приграничной территории, останутся неизменными и после её перехода к Англии [14, с. 243-246].

Казалось, что конфликт был исчерпан, но в Берлине увидели, что передвижение полосы по сути не меняет дела, так как где бы полоса не находилась она препятствовала германо-конголезской торговле с чем правительство Германии не могло смириться не получив «компенсаций» взамен [9, с. 262-263]. В тоже время, конкретизировать свои пожелания немцы не спешили предполагая, что лорд Кимберли сам предложит германскому правительству определённые варианты. Такая позиция Берлина вызвала в Лондоне крайнее недовольство. На Даунинг-стрит стали искать общие точки соприкосновения с Парижем. Однако, как справедливо отмечал Ф.А. Ротштейн, «уже одна незначительность объекта не позволяла» Великобритании, «поставить перед Францией вопрос о компенсациях так широко, чтобы соблазнить её к отказу от Египта» [14, с. 247-248]. Кроме того, в Лондоне опасались франко-германского сближения (в колониальной сфере), которое могло привести к созыву конференции и постановки на ней вопроса об английской оккупации Египта. В сложившихся условиях, британский кабинет вынужден был отступить, упразднив статьи договора относительно аренды полосы. После некоторых колебаний, и при содействии Австро-Венгрии, в Берлине согласились на этот компромисс, и 17 июня англо-германский спор был улажен [Там же].

Между тем, на Кэд'Орсе постарались извлечь максимальную выгоду от дипломатического поражения Лондона в англо-германском конфликте. Французское правительство стало оказывать давление на Бельгию добиваясь, чтобы последняя кардинально пересмотрела, а по сути аннулировала соглашение с Великобританией. Не имея поддержки со стороны лондонского кабинета, где не желали ещё большего обострения кризиса, Леопольд II вынужден был отказаться от аренды спорных территорий, тем самым по существу упразднив существовавший договор и открыв Франции путь к Верхнему Нилу [5, с. 118-120; 14, с. 249].

Таким образом, в то время как Берлин одержал дипломатическую победу над Лондоном, Париж получил выгодный раздел сфер влияния в Африке. Кроме того, в правительстве Третьей республики не без удовольствия наблюдали за англо-германской конфронтацией.

Между тем, не смотря на то, что события последовавшие за договором 12 мая 1894 г. привели к очередному обострению отношений между Англией и Францией они показали правительствам двух держав, что в Африке у них появился сильный и амбициозный соперник столкновение с которым было неизбежным. В результате, по обе стороны Ла-Манша впервые задумались о возможности заключения ширококомасштабного англо-французского соглашения.

Литература:

- 1. Бондаревский** Г.Л. Английская политика и международные отношения в бассейне Персидского залива/Бондаревский Г.Л. — М., 1968. — 544 с. **2. Бурьян** М.С. Египет во внешней и колониальной политике Великобритании/Бурьян М.С. — Луганск, 1994. — 168 с. **3. Гелла** Т.Н. Английская либеральная партия и ее африканская политика в начале 90-х годов XIX века (в донесениях русских дипломатов)//Россия и Британия. — Вып. 4. Связи и взаимные представления XIX-XX века/Отв. ред. А.Б. Давидсон. — М.: Наука, 2006. — С. 248-267. **4. Гончар** Б.М., Самчук В.Л. «Залізний канцлер» і великі держави в балканських кризах 80-х років XIX ст.//Питання нової та новітньої історії. — К., 1998. — Вип.44. — С.32-41. **5. Дармштеттер** П. История раздела Африки (1870-1919 гг.). — М.: Госиздат, 1925. — 179 с. **6. Демин** О. Б. Английская внешняя политика в период ранних буржуазных революций в Нидерландах и во Франции//Великая французская буржуазная революция: история и современность/Демин О. Б. — Одесса, 1989. — С.10-13. **7. Ерофеев** Н.А. Английская колониальная политика и закон о флоте 1889 г.//Проблемы британской истории. 1972/Отв. ред. Н.А. Ерофеев. — М.: Наука, 1972. — С. 169-196. **8. Захарчук** О.М. Франція і Росія: до питання про «силову дипломатію» Наполеона Бонапарта//Питання нової та новітньої історії. — К., 1996. — Вип.42. — С.42-49. **9. Зусманович** А.З. Империалистический раздел бассейна Конго (1876-1894 гг.). — М.: Изд-во восточной литературы, 1962. — 356 с. **10. История** XIX века (Западная Европа и внеевропейские государства)/Под ред. Лависса и Рамбо. — М., 1905-1907. — Т. 4-7. **11. История** германского колониализма в Африке/Отв. ред. А. Б. Давидсон. — М.: Наука, 1983. — 416 с. **12. Коппель** О.А. Перська затока: проблеми безпеки (80-90-ті роки)/Коппель О.А. — К., 1998. — 200 с. **13. Парфенов** И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX в. (Движущие силы, формы и методы). — М.: Наука, 1991. — 188 с. **14. Ротштейн** Ф.А. Международные отношения в конце XIX века. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. — 705 с. **15. Русаков** К.А. Проблема черноморских протоков у зовнішній політиці Великобританії, 1892-1920: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Луганськ, 2003. — 20 с. **16. Рыбаченок** И.С. Союз с Францией во внешней политике России в конце XIX в.: Автореф. дисс... докт. ист. наук. — М., 1994. — 32 с. **17. Савенков** В.В. Великобритания та проблема будівництва Суецького каналу: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Луганськ, 2005. — 20 с. **18. Самчук** В.Л. Політика європейських держав періоду «Великої Східної кризи» — як одна з причин Болгарської проблеми 80-х років XIX ст.//Питання нової та новітньої історії. — К., 1998. — Вип.44. — С.22-31. **19. Субботин** В.А. Англо-французское столкновение в Фашоде в 1898 г.//Африканский сборник. История. I. — М.: Изд-во восточной литературы, 1963. — С. 143-169. **20. Тарле** Е. В. Политика: история территориальных захватов. XV-XX века/Тарле Е. В. — М., 2001. — 800 с. **21. Трофимов** В.А. Политика Англии и Италии в Северо-Восточной Африке во второй половине XIX в. (Эфиопия и Сомали). — М.: Издательство восточной литературы, 1962. — 204 с. **22. Черчилль** У.С. Индия, Судан, Южная Африка. Походы Британской армии 1897-1900. — М.: Эксмо, 2004. — 560 с. **23. Charles-Roux** J. L'isthme et le Canal de Suez. Historique-etat actuel. — Paris, 1901. — Vol.1. **24. Hanotaux** G. Histoire de la France contemporaine. — Paris, s. d. — Vol.3.

Щербатюк Д. В. (г. Луганск)

ДИАЛОГ В ФОРМАТЕ УКРАИНА-ШОС: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В последние годы в украинской внешней политике наряду со стремлением интегрироваться в Евросоюз появилось направление – которое выражается в двустороннем сотрудничестве с Китаем и стремлении получить статус наблюдателя ШОС. Современная политическая ситуация обуславливает перспективы сотрудничества Украины со странами Востока. Усиление данного вектора во внешней политике страны свидетельствует о росте ее геополитического значения на мировой политической арене, что может способствовать расширению возможностей государства. Однако это требует четкого определения внешнеполитических приоритетов Украины, выработки новых подходов.

Учитывая темпы развития Шанхайской организации сотрудничества, ее ресурсный, территориальный и демографический потенциал, растущий вес и авторитет на мировой политической арене, очевидно, что именно она будет оказывать влияние на международные отношения. Намерения Украины к взаимодействию с ШОС и участию в евразийской интеграции является закономерным процессом развития системы международных отношений. Это крайне необходимо для всех стран СНГ, которые стремятся быть субъектами мировой политики и поэтому должны принимать участие в различных международных проектах. Статус наблюдателя позволил бы Украине не только укрепить и расширить международные связи, обрести сильных союзников.

ШОС является авторитетной международной организацией с растущим потенциалом, поэтому для любого государства партнерство с ней является престижным. Сотрудничество с Украиной является выгодным и для ШОС, ведь страна представляет интерес не только благодаря промышленному и сельскохозяйственному, но и большому геополитическому потенциалу: страна находится на многовековых транзитных путях Азии, она является границей между Востоком и Западом, Европой и Азией имеет выход на другие континенты через Черное море.

На сегодняшний день вопрос присоединения Украины к Шанхайской организации сотрудничества изучен крайне мало. Статьи, опубликованные в сети Интернет и периодических изданиях носят чаще всего, информативный, описательный или публицистический характер. Авторы немногочисленных аналитических публикаций рассматривают вопросы возможного сотрудничества Украины и ШОС в различных сферах, взаимных выгод и последствий такого партнерства, в том числе, для политики всего региона. Также интерес представляют интервью известных политических деятелей Украины и государств-членов ШОС.

Сегодня, когда евразийская интеграция стала очевидным явлением международных отношений, Украина становится транзитной державой, что может дать ей хорошую прибыль, кроме того, она могла бы сыграть для ШОС роль государства, географически соединяющего ее с Европой. В настоящее время Шанхайская организация сотрудничества занимается созданием системы коллективной безопасности Евразии. Участие в такого рода проектах предоставило бы Украине возможность быть задействованной в военных разработках и учениях, а главное в будущем обеспечило бы ей вхождение в евразийскую коллективную систему безопасности.

В качестве дополнительного преимущества налаживания сотрудничества с ШОС следует упомянуть принципы, на которых построена организация, а именно: полное равноправие всех государств-членов, принятие решений путем консенсуса, сочетая уважение к многообразию традиций и культур с четкой организационной структурой и многоаспектностью направлений сотрудничества. При этом каждая страна-участник имеет возможность самостоятельно решать по каким направлениям и с какой интенсивностью налаживать сотрудничество со своими партнерами по ШОС. Именно обеспечение идеологизированной платформы для сотрудничества позволяет ШОС относить себя к организациям нового типа, которая соответствует принципам многополярности и плюрализма в международных отношениях и имеет достаточно мощный потенциал для дальнейшего развития [2].

Известный украинский политик и предприниматель Инна Богословская считает, что Украина должна учитывать фактор ШОС, организации, которая будет предопределять мировые процессы в ближайшие 100 лет. ШОС объединяет более 3 млрд. населения, в организацию входят все наиболее быстро растущие экономики в мире, и это необходимо учитывать Киеву. Кроме того, она объединяет все быстроразвивающиеся экономики и почти все ядерные державы [3].

Некоторые политические эксперты говорили о перспективах сотрудничества Украины и ШОС с 2005 года. В настоящее время, первые шаги к взаимодействию с Шанхайской организацией сотрудничества Украина уже осуществила. Еще в 2010 году при Кабинете Министров Украины была создана Межведомственная рабочая группа по вопросам сотрудничества Украины с ШОС, 25 августа 2012 года в Сочи на встрече с президентом России Владимиром Путиным, президент Украины Виктор Янукович сделал заявление о том, что Украина хочет получить статус наблюдателя Шанхайской организации сотрудничества и надеется на поддержку России в данном вопросе, а уже осенью состоялось открытие представительства Делового Клуба ШОС в Киеве. Это даст Украине возможность не только вести диалог со странами ШОС, но и станет новой страницей взаимоотношений Украины с государствами Азии.

Следует отметить, что потенциал развития взаимоотношений между ШОС и Украиной есть. По мнению директора Центра исследований проблем гражданского общества Виталия Кулика, существует необходимость

части среднеазиатских стран иметь сильного и надежного партнера вне Шанхайской организации, но в рамках постсоветского пространства. Своего рода «окно в Европу», через которое можно работать с «третьими странами», минуя Пекин и Москву. В свою очередь, Украина заинтересована в Центральной Азии как источнике энергоресурсов [5].

В июне 2010 года в Киеве состоялась международная научно-практическая конференция «Шанхайский проект для Украины». В ее рамках рассматривались проблемы и перспективы сотрудничества в рамках ШОС. «Участников мероприятия объединила общая цель — она состоит в формировании пространства стабильности и устойчивого экономического развития в Евразии. Развитие нашей страны может быть успешным лишь при условии самого активного участия не только в евроинтеграционных, но и в трансрегиональных интеграционных проектах в Евразии, таких как ШОС», — считает глава правления Международного фонда «Единый мир», Эдуард Прутник [7].

Сегодня подобный диалог крайне важен для Украины, поскольку она находится в поисках своего места и роли в мировых интеграционных процессах, ведь данное государство может стать деятельным субъектом международных отношений лишь путем участия не только в европейских, но и в межрегиональных объединениях, примером которых и является ШОС. Заместитель министра иностранных дел Украины Виктор Майко считает, что Украина и ШОС демонстрируют схожие подходы в вопросах региональной безопасности, разработки и реализации средств противодействия терроризму, сепаратизму и экстремизму, нелегальной миграции, незаконному обращению наркотиков и оружия и другим видам транснациональной преступной деятельности [4]. Евразийская интеграция является разноплановой, по этой причине каждое государство выбирает тот формат взаимодействия, который для него является более привлекательным и выгодным.

Однако для того, чтобы получить статус наблюдателя Шанхайской организации сотрудничества, Украине необходимо подать заявку в Секретариат ШОС, пройти определенную процедуру. Кроме того, необходим диалог с государствами Организации, в частности, поддержка России и Китая. В последние годы Украина успешно сотрудничает с Китаем, который вкладывает миллиарды инвестиций в украинскую экономику. Такое сотрудничество двух государств позволяет надеяться и на поддержку Китая в ШОС. Немаловажным является тот факт, что товарооборот между Украиной и Китаем в 2011 году составил \$8,5 млрд., увеличившись на 40% в сравнении с предыдущим годом, и продолжает расти. За период с января по июль 2012 года товарооборот между Украиной и Китаем увеличился на 20%. Китай и занимает второе место среди 200 государств торговых партнеров Украины. Первое остается за Россией — товарооборот с ней в 2011 году составил \$52 млрд., а темпы прироста — 54% [6].

ШОС важна для Украины не только потому, что в нее входят Россия и Китай, ведь страна заинтересована в налаживании сотрудничества со все-

ми государствами региона. Это создаст возможность для лоббирования украинских интересов. Китай продолжает обсуждать на разных уровнях идею воссоздания на качественно новом уровне Великого Шелкового Пути, который может проходить и через Украину. Именно поэтому обретение статуса наблюдателя крупной международной организации для нее крайне важно. ШОС является перспективным направлением, которому украинские политики еще не уделяют достаточного внимания [1].

Тем не менее, партнерство с государствами ШОС является для Украины выгодным, ведь предоставляется возможность развития экономического сотрудничества и сотрудничества в сфере безопасности со странами-участницами, получения крупных инвестиций, освоения новых рынков, принятия более активного участия в политической и экономической жизни Азиатского региона.

Таким образом, перспективы партнерства Украины с Шанхайской организацией сотрудничества обрели своих сторонников среди многих украинских политиков и аналитиков. Получение Украиной статуса наблюдателя ШОС предоставило бы ей возможность держать «руку на пульсе» интеграционных процессов в Азии, что в свою очередь могло бы отразиться на формировании более продуманной внешней политики в этом регионе. Кроме того, участие Киева в работе столь престижного форума стало бы значительным политическим событием, способствующим улучшению политического имиджа государства на международной арене, а в перспективе дало возможность продвижения собственных интересов в Центральной Азии и на Дальнем Востоке.

Литература:

1. **Grigoryan G.** Why Ukraine wants to become SCO's partner. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://infoshos.ru/en/?idn=105582>. **Бураковский И.**, Кобылянская А., Раздорожный Е., Сысенко Н., Шинкарук Е. Шанхайская организация сотрудничества как новое направление внешней политики Украины? / Бураковский И., Кобылянская А., Раздорожный Е., Сысенко Н., Шинкарук Е. – Аналитический доклад. – Киев.: Институт экономических исследований и политических консультаций, 2009. – 51 с. **3. Гусев Л.** Перспективы развития сотрудничества Украины с Шанхайской Организацией Сотрудничества. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://mgimo.ru/news/experts/document181803.phtml> **4. Китай** поможет Украине стать наблюдателем в ШОС – МИД. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://nbnews.com.ua/news/66641/5>. **Кулик В.** Шанхайская организация сотрудничества: перспектива региональной интеграции и кооперации. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&pic=expert&pid=6646>. **Матвеев В.** ШОС – достойная альтернатива евроинтеграции. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kpu.ua/vladimir-matveev-shos-dostoynaya-alternativa-evrointegracii/> **7. Прутник Э.** Фонд «Единый мир» способствует интеграции Украины в мировое сообщество. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://kp.ua/Default.aspx?page_id=3&city_id=-1&date=281210&news_id=260145

Ширяев М.В. (м. Луганськ)

**АМЕРИКАНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ПРОТИРІЧЧЯ НА ПІВДЕННОМУ
КАВКАЗІ В 90-Х РР. ХХ СТ. У ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА
Г.Л. БОНДАРЕВСЬКОГО**

Політику США на пострадянському просторі взагалі й щодо південно-кавказьких республік — зокрема не можна розглядати поза контекстом їх відносин із Росією й, власне, взаємин між Москвою й Вашингтоном. Поразка СРСР у «холодній війні», його розпад, виникнення нових незалежних держав, дезінтеграція єдиного економічного простору, порушення або й руйнування традиційних транспортних потоків уможливили проникнення західного капіталу в економіку мало чи не всіх колишніх радянських республік, особливо тих, котрі займають вигідне геостратегічне положення або ж володіють значними запасами сировинних ресурсів. За обома показниками односторонньо лідирує регіон Південного Кавказу. Азербайджан, Вірменія, Грузія приковували й продовжують приковувати ласі погляди американських і європейських транснаціональних корпорацій, які зацікавлені у видобутку азербайджанських вуглеводнів і в їх транспортуванні вірменською й грузинською територіями, а крім того, і в розташуванні тут своїх військових баз.

Разом із тим Південний Кавказ — це ще й територія життєво важливих інтересів Росії, тому Москва — звичайно що з різною ефективністю, результативністю й інтенсивністю — намагається перешкодити або хоча б пригальмувати потрапляння південно-кавказьких республік під повний економічний, політичний і військовий контроль США. У зв'язку з цим питання російсько-американських відносин на Південному Кавказі на тлі боротьби провідних країн світу за володіння нафтовими й газовими родовищами ось уже два десятиліття поспіль не втрачає своєї гостроти й актуальності.

Саме тому в геополітичних планах Вашингтона країнам Каспійського регіону відводилася першочергова роль ще починаючи з 1990-х рр., адже, згідно з даними Всесвітнього нафтового конгресу, у першій чверті ХХІ ст. він набуде винятково значення у світовому нафтовидобутку. Як наслідок, Південний Кавказ став яблуком розбрату й генератором протиріч між Москвою й Вашингтоном, а тому й виникла потреба в об'єктивному аналізі ситуації в регіоні й у прогностичних даних щодо розв'язання проблем, пов'язаних зі створенням міжнародного нафтового консорціуму з видобутку нафти в Каспійському морі, а також потреба простежити вплив американського фактору на міжнародні відносини на Південному Кавказі. За таких умов американсько-російські взаємини в тій чи іншій мірі ставали об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників — К.Гаджієва [2], П.Дарабаді [3], Р.Мамедова [4], Р.Менона [5], І. Мурадяна [6], С.Чернявського [7], А.Шайхулліної [7], Л.Якименко [9] та інших.

Крім того, аналіз тогочасної військово-політичної й економічної ситуації, оціночні судження й перспективи в розвитку двох- і багатосторонніх взаємин на Південному Кавказі містяться в аналітичних матеріалах відомого російського вченого, доктора історичних наук, професора Г.Бондаревського (1920-2003) [1]. Тим більше, що датуються вони серединою 90-х рр. ХХ ст. На той момент професор Г.Бондаревський займав посаду радника дирекції Інституту соціально-політичних досліджень РАН, а тому його висновки й рекомендації ґрунтувалися на широкому емпіричному матеріалі, у них чітко встановлено причинно-наслідкові зв'язки, простежено ідеологічні й політичні тенденції, які накладали значний відбиток на формування постбіполярного світу, об'єктивно й комплексно оцінено такі дискусійні й складні питання, як двосторонні відносини між колишніми союзними республіками, інтеграційні процеси на пострадянському просторі, міжнетнічні та міжрелігійні конфлікти на теренах СНД та інші.

Що стосується російсько-американських відносин у Каспійському регіоні, то вони актуалізувалися й активізувалися наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли в тендері право на розробку азербайджанського шельфу отримала американська фірма «Амоко», (40%). У ході багатосторонніх переговорів (Росія, Азербайджан, Казахстан, Оман) було прийнято рішення про створення консорціуму з прокладання нафтопроводу з Казахстану (родовище «Тенгіз») через Астрахань у Новоросійськ, в обхід Чечні. Однак після здобуття Азербайджаном незалежності президент А.Муталібов (1991) вирішив вивести Росію за рамки контракту. Наступний глава держави А.Ельчибей (1992) також мав на меті укласти угоду про спільну розробку трьох родовищ «Гюнешлі», «Азері» й «Чираг» із консорціумом впливових нафтових компаній США, Великобританії, Норвегії й Туреччини, усунувши від цього процесу російські сторони. Антипрезидентське повстання С.Гусейнова в Гянджі завадило цим планам.

Наступний лідер «країни вогнів» Г.Алієв (1993-2003) вирішив вивести питання видобутку й безпеки транспортування каспійських вуглеводнів на глобальний рівень. Він не відкидав можливості використати зацікавленість американських та європейських ТНК і тих держав, які їх підтримували, для вирішення економічних проблем республіки і для врегулювання карабаського конфлікту [7, с. 130].

Однак на цьому етапі Баку було схильне налагодити дружні взаємини з Москвою. Так, у 1993 р. Азербайджан офіційно приєднався до СНД. Якщо Росія радо це вітала, то в Білому ці кроки Г.Алієва викликали бурхливу негативну реакцію. США, Великобританія й Туреччина вчинили низку дипломатичних демаршів проти новообраного азербайджанського президента на захист А.Ельчибея, адже саме в ньому вбачали провідника своїх інтересів у країні. До цього Захід стимулювало насамперед те, що за два тижні перед втратою влади він повинен був підписати в Лондоні контракт про створення нафтового консорціуму. Замість цього договір про спільне видобуван-

ня нафти в азербайджанському секторі Каспійського моря було підписано між Баку й Москвою, а в листопаді 1993 р. затверджено протокол, за яким остання визнавала азербайджанську приналежність спірних нафтових родовищ «Азері», «Гонешлі» і «Чираг». У рамках угоди було також створено міжнародний консорціум «Азербайджанська міжнародна операційна компанія» (АМОК) для їх розробки.

Г.Алієв сподівався на те, що йому вдасться вирішити вірменсько-азербайджанські територіальні протиріччя на користь Баку завдяки втручанням в справу Росії, натомість та почала вимагати, аби в регіоні був розміщений російський військовий миротворчий контингент і повернулася в Каспійське море Каспійська флотилія, а також діяла система ППО в Закавказзі. Умови Москви для Г.Алієва були неприйнятними, а тому президент уже не бачив причин для того, щоб іти їй на поступки в «нафтових» питаннях і звернув свій погляд на Захід, як того й бажали США.

Отже, у великій мірі, як небезпідставно вважає Г.Бондаревський, переорієнтація Баку на Вашингтон і Лондон у період президентства Г.Алієва була зумовлена тим, що «у ході переговорів щодо видобутку нафти відповідні російські відомства не скоординували, як належить, свої дії й допустили низку помилок» [1, с. 3].

Як наслідок, у лютому 1993 р. під час візиту Г.Алієва до Великої Британії було укладено міжурядову угоду в галузі нафтовидобування. При цьому уряди держав виступили гарантами того, що «Бритиш петролеум» і Державна нафтова компанія Азербайджанської Республіки (ДНКАР) виконують зяті на себе зобов'язання.

У відповідь на такі кроки азербайджанського керівництва МЗС РФ у квітні 1994 р. висловило різкий протест британському посольству в Москві у зв'язку з тим, що між Лондоном і Баку було досягнуто домовленість без участі російської сторони [1, с. 4]. Г.Бондаревський зауважує, що Кремль мав для цього юридичні підстави: по-перше, Каспій не вважався міжнародним морем, а закритим водним басейном, шельфом котрого могли розпоряджатися прибережні держави лише досягнувши консенсусу; по-друге, за радянсько-іранським договором від 25 березня 1940 р., лише Росія та Іран мали право здійснювати судноплавство в Каспійському морі [1, с. 4].

Звичайно що аргументи були достатньо переконливі, однак зважати на це не збиралися ні західні транснаціональні корпорації та уряди країн, ні Азербайджан. Більше того, Г.Алієв, підтриманий світовою спільнотою й особисто Б.Клінтоном, висловив незадоволення втручанням Росії в азербайджансько-британські відносини, а також тим, що російські протести «були направлені не в Баку, а в Лондон» [1, с. 4].

Москві в черговий раз продемонструвати: її перестали брати в розрахунок при вирішенні глобальних питань на Південному Кавказі. У результаті, 20 вересня 1994 р. між Азербайджаном і вісьмома найбільшими нафтовими компаніями світу (чотири з яких — американські: «Амоко», «МакДермотт», «Юно-

кал», «Ексон») було підписано так званий «контракт століття», що передбачав спільну розробку азербайджанських нафтових родовищ «Азері», «Чираг» і «Гюнешлі» [8, с. 10]. Щодо цього Г.Бондаревський підкреслює, що хоча «нафтовий консорціум і нараховував вісім західних компаній на чолі з «Бритиш петролеум», проте «вирішальну роль у ньому відігравали американські компанії, насамперед — «Амоко» [1, с. 2-3]. Пояснюється це тим, що вона «мала тісні контакти з Держдепартаментом США» [1, с. 2-3].

У відповідь Москва продовжувала систематично висловлювати протести й апелювати до міжнародних правових норм, однак у своїй аналітичній записці Г.Бондаревський вказує на цікаву деталь: Г.Алієв двічі вів розмову з В.Черномірдіним, тодішнім прем'єр-міністром Росії: один раз по телефону, а інший — під час особистої зустрічі. Президент Азербайджану, як стверджує дослідник, отримав згоду В.Черномірдіна на створення консорціуму й на укладання відповідної нафтової угоди [1, с. 4] та й російський «Лукойл» також був серед учасників консорціуму. У зв'язку з цим професор Г.Бондаревський прийшов до досить невтішного висновку: «Неузгодженість у діях наших (російських — Ш. М.) відомств не тільки допомогла американцям закріпитися в Баку, але й призвела до серйозного загострення азербайджансько-російських відносин» [1, с. 4].

Більше того, на думку Г.Бондаревського, навіть після укладання «контракту століття» Росія повинна була й могла налагодити діалог із Баку й «домовитися з Г.Алієвим у трьох важливих питаннях: врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту лише за умови російського посередництва й розташування «голубих касок» у Карабахові; спільний контроль над ірансько-азербайджанським кордоном; отримання Росією однієї-двох баз, у першу чергу ППО, на території Азербайджану» [1, с. 5]. Проте цього зроблено не було. Як наслідок, Кремль «втратив» Азербайджан і не зумів перешкодити посиленню співпраці між ним і США, хоча зростання впливу Вашингтона в регіоні серйозно суперечило стратегічним інтересам Москви.

І це на тлі того, що й в американсько-азербайджанських відносинах не все йшло гладенько. Так, наприкінці 1995 р. до боротьби за частку в Міжнародному консорціумі долучився Іран. Баку схилилося до угоди з Тегераном, але Вашингтон категорично заперечував проти його участі. Крім того, Білий дім вступив у протистояння з «Коноко», однією з нафтових компаній концерну «Дюпон», яка мала на меті підписати договір з Іраном вартістю в один мільярд доларів про видобуток нафти на іранських островах Сіррі в Перській затоці. Лише в середині березня 1995 р. під тиском Держдепартаменту й особисто Б.Клінтона керівництво «Коноко» заявило про анулювання договору [1, с. 5].

Відносин між Росією й США також загострилися через Іран: Москва продала іранцям три субмарини класу «Кіло», а російські спеціалісти взялися добудовувати на території Ірану в районі Бушира АЕС, яку свого часу почали зводити спеціалісти з ФРГ [1, с. 6]. Перспективи такої тісної співпраці між Москвою й Тегераном викликали обурення у Вашингтоні, тоді як для

Росії реалізація цих двох угод мала виняткове економічне й політично-стратегічне значення. Г.Бондаревський пояснює це тим, що, по-перше, Іран урівноважував турецький вплив у Закавказзі й Середній Азії, а по-друге, у Тегерані знаходилася штаб-квартира Асоціації країн Каспійського моря, авторитету котрої в регіоні серйозно зріс [1, с. 6]. Аби не допустити посилення іранського фактору на Каспії й зростання ролі Тегерана на міжнародному рівні, Білий дім продовжував чинити тиск на Баку.

У цей час, ніби граючи на руку США, Москва повністю закрила російсько-азербайджанський кордон, через який здійснювалося 70 % імпортно-експортних операцій. Як наслідок, 30 % готової азербайджанської продукції лежало на складах, а промисловість працювала на 5 %. В умовах економічного колапсу Г.Алієву не залишалось нічого іншого, як піти на поступки Вашингтону.

19 квітня 1995 р. замісник міністра енергетики США У.Уайт і Г.Алієв підписали угоду про передачу 5 % акцій консорціуму «Ексон». Таким чином, загальна американська частка досягла 45 %, що було величезним успіхом Вашингтона й черговою політичною й стратегічною поразкою Москви, на чому й наголошує у своїх аналітичних матеріалах професор Г.Бондаревського.

У них він приходить до висновку, що укладання угоди 1994 р. стосовно видобутку вуглеводнів на шельфі Каспійського моря й створення газо- й нафтотранспортного консорціуму в повній мірі відповідало інтересам Вашингтона й у кінцевому результаті призвело до укріплення тут позицій США й послабило вплив Росії на Каспії. На цьому етапі протистояння за Південний Кавказ між Москвою й Вашингтоном можна говорити про незаперечну перемогу останнього, а отже, про поразку Росії в боротьбі за Каспії у середині 90-х рр. ХХ ст.

Література:

1. Бондаревский Г.Л. Новый этап в гегемонистской политике США в отношении России и в глобальном масштабе/Г.Л. Бондаревский/Архив Российской академии наук – Ф. Бондаревский Григорий Львович (1920–2003 гг.), находится в процессе описания. **2. Гаджиев К. С.** Геополитика Кавказа/К.С. Гаджиев. – М.: Международ. отношения, 2001. – 464 с. **3. 4. Мамедов Р.** Нефтяная дипломатия Баку/Р. Мамедов//Международная жизнь. – 2001. – № 1. – С. 50–59. **5. Менон Р.** После империи: Россия и Южная часть ближнего зарубежья/Р. Менон//США. Канада. Экономика – Политика – Культура. – 1999. – № 5. – С. 31–48. **6. Мурадян И.** Азербайджанский фактор в иранской политике США/И. Мурадян. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/caucasus/20100423/159507343.html> **7. Чернявский С.И.** Внешняя политика Азербайджанской Республики (1991–2005)/С.И. Чернавский//Кавказ в системе международных отношений. – Тренчин, 2006. – 213 с. **8. Шайхуллина А.В.** Политика США щодо Азербайджану в 1993–2000 рр./А.В. Шайхуллина/Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Луганськ, 2012. – 20 с. **9. Якименко Л.** Роль І. Алієва в підписанні «контракту століття» (1994)/Л.М. Якименко//Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). – № 1 (260). – Частина II. – 2013. – С. 75–83.

Якименко Л. М (м. Луганськ)

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ В ОЦІНЦІ ЗБІГНЕВА БЖЕЗИНСЬКОГО

В останнє десятиліття як зарубіжні, так і вітчизняні вчені-історики, обґрунтовуючи актуальність і новизну свого дослідження (статті, монографії, дисертаційної роботи й т.і.), досить часто оперують такими термінами, як геополітика й геостратегія, маючи на меті вивести локальні, на перший погляд, події, явища, процеси на світові обшири, показати їх у контексті міжнародних відносин узагалі й з'ясувати їхнє значення в політиці провідних країн – зокрема.

Не став винятком і Зб. Бжезинський, один з ідеологів американської зовнішньополітичної доктрини, радник із національної безпеки (1977-1981) президента Дж. Картера, член правління Центру стратегічних і міжнародних досліджень Школи поглибленого міжнародного дослідження при університеті Джона Гопкінса. Окрім цього, пан Бжезинський доклав чимало зусиль для перемоги США в «холодній війні», адже саме він є автором глобальної стратегії антикомунізму й теорії технотронної ери як різновиду концепції постіндустріального суспільства.

У зв'язку з цим, на особливу увагу заслуговують його останні праці («Велика шахівниця. Панування Америки і його геостратегічні імперативи», «Вибір. Світове панування або глобальне лідерство» «Ще один шанс. Три президенти й криза Американської наддержави» [1-3]), у яких ідеться про вплив США як єдиної наддержави на сучасні міжнародні відносини й про їхню політику щодо так званих «геополітичних точок» [1, с. 56] на Євразійському континенті, до яких належить й Азербайджан.

Зб. Бжезинський і не приховує, більше того – гордиться з того, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Сполучені Штати – єдиний на планеті глобальний лідер: «На сьогодні США керують у міжнародному масштабі, при цьому їхня влада поширюється на три периферійні регіони Євразії, із позиції котрих вони й здійснюють свій могутній вплив на держави, розташовані на цьому континенті» [1, с. 53]. Разом із тим лунко чуються відголоси «холодної війни», адже пан професор зовнішньої політики навіть після впевненої перемоги Вашингтона в ній розглядає Євразію не тільки як «найважливіший театр воєнних дій» [1, с. 53], а й навіть висловлює припущення, що саме тут «може зародитися (дозволимо собі припустити – відродитися) потенційний супротивник Америки» [1, с. 53].

Зб. Бжезинський переконаний, що «падіння Радянського Союзу трансформувало «серце» Євразії в геополітичний вакуум», а «простір між технологічно розвинутими західними й східними окраїнами Євразії – на епіцентр глобального ідеологічного виклику, на «чорну діру» сучасної

історії», що «в майбутньому може стати джерелом нових небезпек у політичній сфері» [1].

Аби цього не сталося, він закликає уряд США сконцентрувати увагу «на ключових діючих фігурах» і «правильно оцінювати театр дій» [1, с. 53]. Ілише тоді формувати геостратегію Сполучених Штатів, керуючись винятково національними інтересами країни в Євразії. Суть цієї стратегії Зб. Бжезинський «упакував» в історичну метафору-аналогію «часів давніх імперій»: «попередження змови між васалами й збереження їхньої залежності від загальної безпеки, дотримання покірності підлеглих і забезпечення їхнього захисту, але при цьому недопущення того, аби вони об'єдналися» [1, с. 54].

У даному випадку мова йде в першу чергу про пострадянські країни, які в нових політичних, економічних, культурних умовах здатні ослабити Росію як потенційного ворога США, а їхні природні ресурси можуть відчутно посилити енергетичну могутність Вашингтона. Як вважає Х. Пашаєв, посол Азербайджану в Сполучених Штатах, Зб. Бжезинський «знаходився в перших рядах політичних діячів, котрі голосно закликали проводити об'єктивну політику на новому геополітичному просторі», а «його погляди ґрунтувалися не тільки на пріоритетах моральних критеріїв у міжнародній політиці, але й на міцних геополітичних принципах» [4, с. 183].

Тому не випадково у своїх дослідженнях Зб. Бжезинський величезну увагу приділяє Каспійському регіону взагалі й Азербайджану – зокрема. Не буде перебільшенням сказати, що саме він був одним із тих, хто стояв на стороні Баку, коли Сенат США зайняв «провірменську позицію» у питаннях щодо нагірно-карабаського конфлікту й ним була прийнята 907-а поправка до «Акта на підтримку свободи», що обмежувала урядову допомогу Азербайджану, допоки той не піде на поступки Вірменії й не припинить блокувати її територію.

Однак одразу зробимо застереження: пан професор керувався при цьому не азербайджанськими інтересами, а національними та ще інтересами американських нафтових компаній, які мали на меті проникнути в Каспійський регіон, укріпитися там і збагачуватися за рахунок каспійських вуглеводнів.

Видатний геополітик і геостратег одним із перших зрозумів, що саме «незалежний Азербайджан може стати коридором для доступу Заходу до багатих енергетичних ресурсів басейну Каспійського моря й Середньої Азії» [1, с. 146]. Він називає Азербайджан «життєво важливою пробкою», що контролює доступ до «пляшки» з багатствами Каспію» [1, с. 155], і наголошує на тому, що ця республіка якраз і є тією «геополітичною точкою опори», яку США повинні контролювати.

Так як не всі американські урядовці це розуміли й з цим згоджувалися, Зб. Бжезинський чітко прописує ті геополітичні вигоди, які отримує Вашингтон, налагодивши співпрацю з Баку: «Незалежний тюркомовний Азербайджан, територією котрого проходять нафтопроводи й тягнуться на територію етнічно спорідненої Туреччини, завадив би Росії здійснювати

монополію на доступ до регіону й залишив би її без важелів впливу на політику нових держав Середньої Азії» [1, с. 155].

Саме тому він віддає належне Б.Клінтону «за ініціативу, котра в майбутньому стала перепоною для відродження російського імперіалізму» [3, с. 124]. Пан професор має на увазі проект побудови нафтопроводу Баку – Джейхан, суть котрого полягала в тому, аби «дати Заходу прямий доступ до каспійської й середньоазійської нафти» [3, с. 124] без посередництва Росії. Залишалося лише переконати азербайджанського президента Г.Алієва в тому, що він і його країна отримають серйозну вигоду, згодившись на будівництво цього нафтогону.

Як з'ясувалося, наприкінці 1990-х рр. у Білому домі нарешті зрозуміли, що участь США в розробці вуглеводнів Каспію, у визначенні маршрутів їх транспортування на світові ринки як у західному, так і в східному напрямках, проблема демілітаризації морського простору Каспійського моря в значній мірі залежала від налагодження взаємин між Вашингтоном і Баку. При цьому варто сказати, що на той момент й інтереси американських ТНК досить тісно перепліталися з політичними й економічними інтересами Азербайджану.

За таких умов отримати згоду Г.Алієва на участь у нафтогазових проектах США Б.Клінтон доручив саме Зб. Бжезинському, адже він ще задовго до цього «виступав за таку американську ініціативу» [3, с. 124]. Тим більше, що, крім, власне, Зб. Бжезинського, такої ж точки зору дотримувалися экс-держсекретарі Г. Кіссінджер, Л. Іглбергер, экс-радник із національної безпеки Б.Скоурофт, конгресмен Г.Лафлін, професор Т.Святиховський та інші.

Виконуючи покладену на нього місію, у 1995 р. З.Бжезинський відвідав Азербайджан. Він вручив Г.Алієву листа від помічника президента з національної безпеки Е.Лейка й зумів заручитися підтримкою Г.Алієва в питанні щодо шляхів транспортування нафти: каспійські вуглеводні мали доставлятися на зовнішні ринки не тільки російськими трубопроводами, але й через територію Туреччини. Посланець звітував у Вашингтон, що «Азербайджан узяв на себе зобов'язання підтримати американську ініціативу» [3, с. 124]. І це при тому, що «вдень азербайджанський президент зустрічався з впливовою російською делегацією» [3, с. 124], котра вимагала, аби нафта йшла винятково через Росію, а вночі він «вів тривалі переговори» зі Зб. Бжезинським, який апелював до того, що дякуючи трубопроводу Баку – Джейхан «Азербайджан і його закаспійські сусіди отримають незалежний канал зв'язку зі світовою економікою» [2, с. 103].

У тому, що «Азербайджан, підтриманий Туреччиною й Америкою, не тільки відмовив Росії в її проханні створити на своїй території військові бази, але й відверто проігнорував її пропозицію щодо прокладання єдиного нафтопроводу до російського порту на Чорному морі, виторгувавши при цьому варіант із подвійним рішенням, що передбачав побудову другого нафтопроводу – у Туреччину через територію Грузії [1, с. 173], величезний внесок зробив

якраз Зб. Бжезинський, як і в те, щоб покращити імідж Азербайджану як серед американських громадян, так і серед американських можновладців.

Саме для цього за його підказки й була створена Американсько-Азербайджанська торгова палата і її структури. У її роботі (не без сприяння зі сторони Зб. Бжезинського) брали участь найвпливовіші політики США: Д.Чейні, Дж. Бейкер, Л.Бентсон, Дж. Сунуну, Б.Скоукрофт та ін. Вони ж, для більш ефективної діяльності палати, за порадою знову ж таки Зб. Бжезинського [4, с. 183], були включені до Ради почесних консултантів. Крім того, він продовжував систематично зустрічатися як з політиками й бізнесменами США, так й Азербайджану, сприяючи налагодженню двохсторонніх відносин між країнами в різних галузях.

Отже, аналіз останніх наукових праць відомого й впливового політика, аналітика, ученого Зб. Бжезинського дає змогу стверджувати, що Євразійський континент, на його думку, був і залишається театром зіткнення національних інтересів США та інших країн (Китаю, Росії, європейських держав), які після завершення «холодної війни» активізувалися тут і претендують, як і Вашингтон, на лідерство. Він переконує, що лише контроль над Євразією є запорукою американського панування у світі й виникнення так званого нового порядку.

За таких умов дослідник особливу увагу приділяє важливому – із геополітичної й геостратегічної точок зору – і багатому на природні ресурси, насамперед на нафту й газ, Каспійському регіону та одній із провідних держав цього регіону – Азербайджану, називаючи його геополітичною точкою опори. Саме останньому дослідник відводить роль шлагбауму, котрий перекриває шлях Росії в Каспій і в Середню Азію, і плацдарму для самих США в поступовому посиленні тут свого впливу й використання території для військових баз.

Крім теоретичного обґрунтування своєї позиції, Зб. Бжезинський і на практиці багато зробив для того, аби послабити російські позиції в регіоні, переорієнтувати зовнішньополітичні устремління Баку зі сходу й півночі – на захід, домогтися участі Азербайджану в нафтогазових проектах Вашингтона й звичайно що укріпити позиції американських нафтових компаній у цій закавказькій країні.

Література:

1. **Бжезинский** З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы/Збигнев Бжезинский. – М.: Международ. отношения, 2002. – 256 с. 2. **Бжезинский** З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство/Збигнев Бжезинский/Пер. с англ. – М.: Международ. отношения, 2007. – 288 с. 3. **Бжезинский** З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы/Збигнев Бжезинский/Пер. с англ. – М.: Международ. отношения, 2007. – 240 с. 4. **Пашаев** Х. Манифест одного посла/Хафиз Пашаев. – Баку: ОО Развитие Регионов, 2009-356 с.

Історіографія та джерелознавство всесвітньої історії

УДК 930 (470+571)=930 (411.16)» 1855/1917»

Гаухман М.В. (м. Луганськ)

ІСТОРИЧНА ЕСЕЇСТИКА ПРОЦЕСІВ НАЦІОТВОРЕННЯ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ В ПІЗНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1855-1917 РР.)

Єврейське питання в Російській імперії було однією із підставових проблем громадського життя в другій половині XIX – на початку XX ст., коли відбувалася поступова «націоналізація» імперії Романових – поширення процесів націотворення від освічених верств на народні маси. Саме розробці концептуальних положень вивчення єврейського питання присвячена наша праця. Відтак ми звернемося до сучасної історіографії процесів націотворення загалом і єврейського питання зокрема, представленої концептуальною есеїстикою сучасних істориків.

Першорядне значення для вивчення історіографії національного питання в Російській імперії мають праці, написані з позицій т. зв. «транснаціональної історії». Поява цього напрямку відбулася після публікації знакової розвідки Марка фон Гагена під провокаційною назвою «Чи має Україна історію?» (в оригіналі – «Does Ukraine have a history?»). Автор запропонував своїм українським колегам спробувати взяти до уваги транснаціональну перспективу української історії – перспективу взаємодії та взаємовпливів різних спільнот і культур, пов'язаних із територією сучасної України [1].

Транснаціональна перспектива придатна не лише для української історії, а є, навіть більшою мірою, потрібною для вивчення єврейської історії – через її засадничу транскордонність і відносну відкритість впливам різних культур. Виходячи з пропозиції М. фон Гагена, було б варто, по-перше, піддати критиці «традиційну» національну історіографію – за її зосередження на вивченні певного «власного» націоналізму, по-друге, розглянути політичну історію кризь призмю взаємовпливів між проектами творення різних націй, адже націоналісти Центрально-Східної Європи запозичували західноєвропейські ідеї та брали за взірці більш успішні, ніж власний, національні проекти.

Дискусії навколо проблеми написання транснаціональної української історії відобразилися на сторінках збірника «Лабораторія транснаціональної історії». Відзначимо статті згаданого М. фон Гагена та австрійського історика Андреаса Каппелера, в яких проаналізовано сучасну українську історіографію з точки зору її «україноцентризму», що значно обмежує вибір тематики історичних досліджень [2, р.39-40; 3, р.58-59]. Однак автори статей, поширивши положення статті «Чи має Україна історію?» на українську історіографію 1990-2000-х рр., не зробили нових кроків на шляху транснаціонального історієписання.

Продовженням міркувань М. фон Гагена про транснаціональну історію стало есе німецького історика Анни Вероніки Вендланд. Авторка запропонувала перспективу «перехресної історії» – історії культурних трансферів, себто взаємодій і взаємовпливів, зумовлених пограничним положенням України на перетині різних культур і держав. А.В. Вендланд обґрунтувала три напрямки студій з «перехресної історії»: 1) «Мандрівні концепції» – інтелектуальні впливи, яких зазнавало, наприклад, українське суспільство з боку Західної Європи і столиць держав, до складу яких входили українські землі; 2) «Трансфер ex negativo» – негативний різновид «мандрівних концепцій», наприклад, поширення антисемітизму і радикальних політичних ідей; 3) «Простори ущільненої взаємодії» – міста як точки простору зі строкатим населенням, в яких відбувається зустріч різних ідей і культур [4]. Концепція А.В. Вендланд якнайкраще придатна для вивчення громадського життя Російської імперії, незалежно від території, адже арена громадського життя – місто – є «простором ущільненої взаємодії», в якому взаємодіяли позитивні й негативні «мандрівні концепції».

Отже, транснаціональна (або точніше – транскультурна) перспектива історичних досліджень, розроблена для української історії, є зручною концептуальною базою для вивчення єврейського питання в Російській імперії, тим більше, що історія євреїв є й важливим складником української історії. Транснаціональна перспектива дозволяє переглянути засади «традиційної» історіографії (услід за М. фон Гагеном і А.Каппелером) та висвітлити громадське життя крізь призму міжкультурної взаємодії у великих містах (за А.В. Вендланд).

Спеціально з єврейського питання в Російській імперії видано чимало праць, але узагальнювальних студій, присвячених соціокультурній ситуації та політичній активності єврейського населення початку ХХ ст., по сьогоднішній день не існує – через надзвичайну складність і різнобічність цих проблем [Див.: 5]. Попри відсутність комплексних монографій, наявні узагальнювальні розвідки двох науковців – росіянина Олексія Міллера та ізраїльцянина Семена Гольдіна. Обидві праці покликані представити в загальному вигляді історію єврейського питання в Російській імперії – від поділів Речі Посполитої наприкінці ХVІІІ ст. до падіння монархії в 1917 р., а тому заслуговують нашої пильної уваги. Ці розвідки побудовані

переважно на ретельному аналізі сучасної, передусім західної, історіографії.

Есе О. Міллера висвітлює головні чинники єврейського питання, до яких належали, по-перше, невдалі спроби уряду в першій половині XIX ст. «вписати» євреїв у станово-конфесійну структуру імперії, ініціюючи перетворення в традиційній єврейській спільноті, по-друге, конструювання ворожих образів «єврея» серед російської громадськості та бюрократії в другій половині XIX – на початку XX ст. [6].

Значну увагу в есе приділено періоду 1881-1917 рр., названому автором «епохою модерного антисемітизму» [6, с.132-146]. Доба, що розпочалася «першою хвилею» єврейських погромів 1881-1882 рр. і завершилася Другою російською революцією 1917 р., вирізняється тим, що саме в цей період єврейське питання було усвідомлено бюрократією й громадськістю як найскладніше, порівняно з рештою «національних питань», та як одна з ключових проблем соціальної дійсності. О. Міллер охарактеризував два різновиди «модерного антисемітизму», що були поширені в російському суспільстві, – «економічний» (обвинувачення євреїв у капіталістичній експлуатації корінного населення) і «революційний» (обвинувачення в спричиненні революційних подій 1905 р.) [6, с.136-142]. Однак соціокультурні процеси серед єврейського населення імперії та становлення єврейського націоналізму, а також особливості урядового курсу після 1905 р. опинилися поза увагою російського історика.

Близьким за тематикою до розвідки О. Міллера є нарис С. Гольдіна, присвячений побутуванню поняття «єврей» у російських текстах, себто текстах авторів-росіян, кінця XVIII – початку XX ст. [7]. Автор поставив на меті простежити в текстах значення поняття «єврей», виявивши різноманітні конотації цього слова [7, с.340]. Така точка зору, наскільки розуміємо задум історика, дозволяє відсторонитися від вивчення візуальних образів «єврея» в російській культурі та соціальних практик, спрямованих на єврейське населення.

Основну частину праці відведено текстам, написаним протягом 1855-1917 рр. [7, с.352-389]. У період правління Олександра II (1855-1881 рр.) освічені росіяни відкрили для себе єврейське питання та розпочали обговорення проблеми правової емансипації євреїв і «шкідливого впливу» їх на «корінне населення» [7, с.352-364]. А за часів правління Олександра III (1881-1894 рр.) і Миколи II (1894-1917 рр.) «єврей» перетворився на парадигматичного «Іншого» при обговоренні більшості внутрішньо- і зовнішньополітичних проблем Росії. Того ж часу значного поширення набуло уявлення про євреїв як представників окремої, ворожої щодо інших імперських підданих, раси, хоча расова конотація поняття «єврей» не стала загальноживаною [7, с.364-366].

Есеїстика О. Міллера і С. Гольдіна дозволяє в загальних рисах визначити ставлення бюрократії та російської громадськості до єврейського пи-

тання. Проте не можемо погодитися з періодизацією обох науковців, які об'єднують в один історичний період, з 1881 по 1917 р., два відмінні проміжки часу: 1. добу правління Олександра III і початок правління Миколи II; 2. час Першої російської революції (1905-1907 рр.), пореволюційні та воєнні роки. Варто було б відділити період 1881-1903/1905 рр. від революційного – за карколомністю змін – часу 1903/1905-1917 рр. Наявність подвійної віхи – 1903/1905 р. – зумовлена тим, що з перспективи єврейського питання важливою подією був не тільки початок Першої російської революції, а й масштабний Кишинівський погром 1903 р., з якого розпочалася хвиля погромів 1903-1906 рр. Окрім цього, варто було б увести подвійну віху й для попереднього періоду – 1855/1863-1881 рр., що враховувало б і початок правління царя-реформатора, і Січневе повстання поляків проти влади династії Романових, яке стало каталізатором «націоналізації» імперії.

Отже, праці О. Міллера і С. Гольдіна дозволяють проаналізувати уявлення освічених росіян про євреїв. Відштовхуючись від їхнього доробку – як від поставлених, так і від нерозглянутих ними проблем, – пропонуємо визначити три виміри єврейського питання: I. правовий вимір – практика застосування «виключного законодавства» щодо євреїв; II. політичний вимір – осмислення єврейського питання представниками бюрократії, російської громадськості, єврейської громадськості та націоналістами інших націй імперії, а також західної громадськості; III. соціальний вимір – соціально-економічні процеси в Російській імперії загалом і серед єврейських народних мас зокрема. Також пропонуємо таку періодизацію єврейського питання: 1. період появи єврейського питання в дискурсах освічених росіян (1855/1863-1881 рр.); 2. період «націоналізації» російської громадськості та виникнення єврейського націоналізму (1881-1903/1905 рр.); 3. період загострення єврейського питання та розгортання масового націотворення (1903/1905-1917 рр.)

Таким чином, наявна історична есеїстика процесів націотворення дозволяє визначити концептуальні положення досліджень єврейського питання в пізній Російській імперії, враховуючи сучасну історіографічну ситуацію, періодизацію «єврейських сюжетів» російської історії, транскультурний характер історичного процесу та багатовимірність соціальної дійсності.

Література:

1. Хаген М. фон. Имеет ли Украина историю?/Марк фон Хаген; пер. с англ.//Ab Imperio. – 2000. – № 1. – С. 51-72. 2. Hagen M. von. Revisiting the Histories of Ukraine/Mark von Hagen//A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography/ed. by G. Kasianov, P. Terr. – Budapest – New York: Central European University Press, 2009. – S. 25-50. 3. Kappeller A. From an Ethnonational to a Multiethnic to a Transnational Ukrainian History/Andreas Kappeller//A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography/ed. by G. Kasianov, P. Terr. –

Budapest – New York: Central European University Press, 2009. – S. 51-80. 4. **Вендланд А.В.** Україна транснаціональна: транснаціональність, трансфер культури, перехресна історія/Анна Вероніка Вендланд; пер. з нім. С.Матіяш, Р.Осадчук//Україна. Процеси націотворення/упор. А.Каппелер. – К.: К. І. С., 2011. – С. 61-80. 5. **Клиер Дж.** «Откуда и куда идём»: изучение дореволюционной истории российского еврейства в Соединённых штатах в XX веке/Джон Клиер; пер. с англ.//История и культура российского и восточноевропейского еврейства: новые источники, новые подходы. Материалы международной научной конференции. Москва, 8-10 декабря 2003г. – М.: Изд-во «Дом еврейской книги», 2004. – С. 40-65. 6. **Миллер А.** Империя Романовых и евреи/Алексей Миллер//Империя Романовых и национализм: эссе по методологии исторического исследования/Алексей Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – С. 96-146. 7. **Гольдин С.** Еврей как понятие в истории имперской России/Семён Гольдин//«Понятия о России». К исторической семантике имперского периода/под ред. А.Миллера, Д.Сдвижкова, И.Ширле. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – Т. 2. – 2012. – С. 340-389.

Ковальський С.В. (м. Одеса)

РОБОЧІ ДОКУМЕНТИ ООН ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО КІПРСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1964-1974 РР.

Миротворча операція ООН на Кіпрі вважається однією з найстаріших в практиці міжнародного співтовариства. За період своєї присутності на острові з 1964 р. миротворці стикалися з вирішенням різних оперативних задач: міжетнічні сутички, військова операція Туреччини, постконфліктна відбудова країни, гуманітарні проблеми, проголошення невизнаного державного утворення тощо. «Блакитні сили» виступали в ролі військових миротворчих сил, поліцейських, політичних посередників, відбудовців зруйнованої інфраструктури. Такий широкий спектр обов'язків робить п'ятдесятирічний досвід, що отримали Збройні сили ООН по підтриманню миру на Кіпрі (далі – ЗСООНК), безцінним для аналізу ефективності стратегії та практичного залучення миротворців в майбутньому.

В сучасній науковій літературі постає питання щодо багатомірного вивчення кіпрської операції ООН, що потребує детального аналізу різних комплексів джерел. Одним з головних джерел, в яких висвітлені усі аспекти функціонування ЗСООНК є робочі документи Ради Безпеки. Вони являють собою продукт функціонування Ради Безпеки та відображають інформацію, пов'язану з усіма сферами роботи миротворців на острові. Їх характеристика дозволяє більш детально виявити проблеми кіпрського конфлікту очима миротворців та надати критичний аналіз миротворчій операції на Кіпрі.

Робочі матеріали ООН дозволяють виявити базові принципи та функції ЗСООНК. Основи ООН закладені в спеціальних резолюціях Ради Безпеки. Першою серед них була резолюція 186, прийнята в березні 1964 [1]. В цьому рішенні Ради Безпеки визначалась коротка характеристика ситуації на Кіпрі та проголошувалось рішення про відправку «блакитних шоломів» на острів з метою запобігання конфлікту і підтримки миру. Резолюція 186 мала недоліки, пов'язані з формалізмом бюрократичного апарату ООН. В документі простежується туманність у формулюванні цілей, задач і методів дії. Мова йшла здебільшого про абстрактні поняття, не визначався склад національних контингентів ЗСООНК і не розглядалась проблема щодо їх повноваження. Ця резолюція обмежувалась кваліфікацією конфлікту і надавала рекомендації щодо подальших дій для запобігання міжетнічних сутичок. В одному з пунктів вказаного документу оговорюються умови поновлення терміну перебування миротворців на острові, що стало підґрунтям присутності «блакитних шоломів» в зоні конфлікту.

Протягом всього часу перебування ЗСООНК на острові вийшло більш 100 резолюцій, де подовжувався термін перебування збройних контингентів ООН на Кіпрі [2]. Серед них слід виокремити такі документи, які

приймались під час загострення ситуації на острові. Серед них особливу увагу заслуговують резолюції 353, 358 та інші надзвичайні рішення Ради Безпеки [3; 4], де надавалась оцінка подіям літа 1974 р. та регламентувалась реорганізація структури ЗС ООН відповідно до зміни ситуації на острові. До прийняття Ради Безпеки остаточного варіанта резолюції по питанням ЗСООНК, розроблялися проекти рішення, де оговорювався статус та мандат миротворчих контингентів [5; 6]. Документи такого характеру є основоположними для принципів і форм діяльності ЗСООНК, вони регламентували методи реалізації миротворчості і визначають засоби для запобігання поглиблення конфлікту в певний визначених умовах.

Основний матеріал щодо повноважень, компетенції та сфери діяльності ЗСООНК міститься в «Записці Генерального секретаря, стосовно деяких аспектів функцій і операцій Збройних сил Організації Об'єднаних Націй по підтримці миру на Кіпрі» [7]. Ця доповідна з'явилася відразу після розробки резолюції 186. Генеральний секретар регламентував повноваження ЗСООНК і визначив їх статус. У «Записці...» обумовлюється мандат ЗСООНК, їх керівні принципи тощо. Документ Генсека можна вважати доповненням до резолюції 186, спробою конкретизувати її положення. Принципи встановлені в «Записці...» стали керівними для миротворчих контингентів на острові і до липня 1974 р. не змінювались. Була також прийнята постанова про призначення Посередника ООН на Кіпрі, де визначалися повноваження й обов'язки представника Генсека на острові, який мав спостерігати за припиненням вогню та приймати участь у мирних переговорах [8].

Основні результати роботи ООН по збору інформації знайшли своє відображення в періодичних доповідях Генерального Секретаря про проведені операції ЗСООНК. Кожен півроку, в середині літа та зими, Генеральний секретар рапортував Раді Безпеки та світовій громадськості про результати проведення миротворчої операції на острові [9; 10; 11]. Ці звіти мали форму змістових та всебічних доповідей, опублікованих в періодичних збірниках документів ООН. Перш за все, офіційний керівник миротворчої операції наводив дані про ЗСООНК за звітний період: структура, дислокація, план дій, бойові задачі та поточні зміни в складі національних контингентів. Генеральний секретар аналізував діяльність ЗСООНК за вказаний термін, робив особливий акцент на проблеми, з якими стикались «блакитні шоломи» під час виконання своїх задач. В доповідях детально освітлювався хід миротворчої операції, вказувались усі збройні сутички між громадами від поодиноких пострілів та вибухів до повномасштабних бойових дій по днях та годинах. До того ж, в цих документах відображалась інформація про склад та дислокацію армій Греції та Туреччини, розміщених на острові згідно умовам гарантійного договору від 1960 р. Не залишились без уваги й політичні аспекти відносин між Афінами, Анкарою та національними громадами острова. Окрім поточних звітів готувались також екстрені, позапланові доповіді щодо ситуації на Кіпрі [12; 13; 14]. Наводились також бюджетні аспекти проведення опера-

ції. Фінансова проблема миротворчої операції на Кіпрі детально висвітлена у «Листах Генерального Секретаря до усіх країн-членів ООН про здійснення добровільних внесків на фінансування ЗСООНК», які подавались Генеральним секретарем разом з доповіддю [15]. В них наводились таблиці поточного бюджету операції та витрат за звітний період.

Вказані матеріали надавали детальну та достовірну інформацію про військово-політичний стан на Кіпрі, яку підготували компетентні міжнародні спеціалісти, спираючись на офіційні повідомлення спостерігачів та миротворців. Наведені данні мали серйозне фактологічне підґрунтя та гарантію достовірності. Проте, слід враховувати й суб'єктивні риси вказаних матеріалів. Так, Генеральний секретар, як голова ООН, іноді вдавався до прикрас миротворчої операції. Негативні результати та помилки контингентів ЗСООНК автор звітів не розголошував. Досягнення миротворців, навпаки, ідеалізувались та іноді перебільшувались.

Обговорення кіпрського питання також фігурує в стенограмах та звітах засідань Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї. Дискусії та дебати на засіданнях ООН, які публікувались в спеціальних періодичних збірках документів, надають уявлення про позицію в кіпрському питанні країн-членів Ради, в тому числі США та СРСР [16; 17]. При обговоренні кіпрських проблем були присутні представники від Греції та Туреччини, тому вказані матеріали дозволяють розглянути політичні протиріччя між головними учасниками конфлікту на міжнародному рівні. Кіпрське питання було актуальним в ООН не тільки під час кіпрської кризи 60-70-х рр. ХХ ст., але й розглядалось під час британського правління островом.

Діяльність ООН подавалась не тільки в збірках документів, а й оприлюднювалась в конспективній формі в спеціалізованому журналі «Щомісячна хроніка ООН». В кожному випуску проводився аналіз роботи Організації за попередній місяць. Інформація стосовно миротворчої операції на Кіпрі займає одне з провідних місць в розділі «Політика та безпека» [18]. Там наводиться обговорення кіпрської кризи по усім комітетам та інстанціям, де вирішувалось це питання за звітний період. В «Хроніках...» багато посилань на резолюції та постанови, які були прийняті впродовж останнього місяця. Доповнює періодику ООН «Щорічник ООН». Окремі розділи щорічника за 1974 р. присвячені подіям на острові [19].

Окреме місто в документації ООН по кіпрському питанню займають листи від урядів конфліктуючих держав на ім'я Генерального секретаря. Адресанти звертали увагу керівника ООН на актуальні події та поточні проблеми, що виникали на острові. Свої звернення до голови ООН відправляли представники від Республіки Кіпр, висловлюючи офіційну позицію свого уряду. Греція часто залучалась до таких заходів інформування міжнародної спільноти в підтримку греків-кіпріотів та своїх власних інтересів [20]. Слід відмітити, що за період правління режиму «чорних полковників» 1967-1974 рр. тексти таких подібних посилань суттєво відрізнялись більш агресивними

трактовками кіпрських подій, аніж звернення до ООН за інші періоди. Туреччина також надсилала інформаційні повідомлення до Генерального секретаря [21]. В таких спосіб Анкара висловлювала не тільки свою думку, а й позицію турків-кіпріотів, додаючи до основного тексту ще й зміст звернення лідера турецької громади острова. Це пояснювалось відсутністю у турків-кіпріотів власного голосу на міжнародній арені. Тому турецькі листи становлять суттєвий інтерес для дослідження міжобщинних протиріч у вказаний період. Окрім конфліктуючих сторін, представники держав-членів Ради Безпеки також надсилали голові ООН власні листи, висловлюючи свою позицію щодо кіпрського питання і пропонуючи різні варіанти вирішення проблеми. Так, під час заколоту на Кіпрі влітку 1974 р. до канцелярії Генеральної Асамблеї були відправлені телеграми від представників урядів Румунії, Замбії та інших непостійних членів РБ того періоду. Свою принципову позицію висловив й Радянський Союз [22]. Вказані методи були доволі популярними засобом звернути увагу світу на існуючу проблему.

Крім воєнних та політичних проблем конфлікту спеціалізовані комітети ООН розглядали гуманітарні та культурні наслідки кіпрської кризи. Такі матеріали розкривають невоєнні аспекти діяльності ООН на острові. Наприклад, у 1960 р. була сформована комісія по розвитку господарського, промислового та побутового комплексу Кіпру [23], де надавалась детальна інформація по економічному розвитку Кіпру, його господарському комплексу та гуманітарним проблемам. В ООН також розроблялась проблема культурної спадщини острова, що відобразилось у певних виданнях ЮНЕСКО [24]. Проблема Кіпру неодноразово розглядалась у комітеті з питань біженців [25]. У спеціальних розділах приводились дані по кількості біженців та результати гуманітарної операції.

Отже, робочі документи ООН охоплюють різні аспекти кіпрського питання та містять детальну інформацію про міжетнічний конфлікт на острові. Зазначені документи розкривають проблеми проведення миротворчої операції на острові, показують структуру ЗСООНК та сферу їх повноваження. Детальне дослідження матеріалів дозволяє простежити не тільки військові аспекти миро творчості, але й політичні. Листи урядів конфліктуючих країн, заяви та промови на засіданнях Ради Безпеки показують ідеологічну спрямованість, мотивацію та цілі Греції, Туреччини та Кіпру. Крім того, в документації ООН відображені збройні міжетнічні сутички та їх наслідки в інтерпретації міжнародних експертів. Таким чином, робочі документи ООН являють собою важливе джерело для вивчення усіх аспектів кіпрського питання і мають перспективу для подальшого дослідження.

Література:

1. Документ S/RES/186. Резолюція Совета Безопасности от 4 марта 1964 г. // Организация Объединённых Наций. Сборник документов. – М.: Наука, 1981. – С. 432-433.
2. UN Resolutions On Cyprus 1960-2006. – Mode of

Access: <http://www.cyprusembassy.net/home/index.php?module=page&pid=1037>. **3. Документ S/RES/353.** Резолюция Совета Безопасности от 20 июля 1974 г. // Резолюции и решения Совета Безопасности за 1974 г. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 7. **4. Resolution 358** adopted by the Security Council on 15 August 1974 // Kranidiotis N. The Cyprus problem. — Athens, 1975. — P. 68. **5.** Див. наприклад: **Документ S/11346/REV.1.** Пересмотренный проект резолюции // Совет Безопасности. Официальные Отчёты. Дополнение за июль, август и сентябрь 1974 года. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 39. **6.** Див. наприклад: **Документ S/11346.** Проект резолюции // Совет Безопасности. Официальные Отчёты. Дополнение за июль, август и сентябрь 1974 года. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 38. **7. Документ S/5653.** Записка Генерального Секретаря, касающаяся некоторых аспектов функций и операций Вооружённых сил Объединённых Наций по поддержанию мира на Кипре // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 20 год. Дополнения за апрель, май и июнь 1964 года. — Нью-Йорк: ООН, 1964. — С. 7-9. **8. Документ S/5662.** Записка Генерального Секретаря относительно привилегий и иммунитетов посредника Организации Объединённых Наций на Кипре и его персонала // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 20 год. Дополнения за апрель, май и июнь 1964 года. — Нью-Йорк: ООН, 1964. — С. 38. **9.** Див. наприклад: **Документ S/5671.** Доклад Генерального секретаря Совету Безопасности об операциях Вооружённых сил Организации Объединённых Наций на Кипре // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 20 год. Дополнения за апрель, май и июнь 1964 г. — Нью-Йорк: ООН, 1964. — С. 50-54. **10.** Див. наприклад: **Документ S/7001.** Доклад Генерального Секретаря об операциях Организации Объединённых Наций по поддержанию мира на Кипре за период с 11 июня по 8 декабря 1968 г. — Режим доступа: daccess-ods.un.org/access.nsf. **11.** Див. наприклад: **Документ S/11137.** Доклад Генерального секретаря об операциях Организации Объединённых Наций по поддержанию мира на Кипре (за период с 1 июня по декабрь 1973 года) // Совет Безопасности. Официальные отчеты. 28 год. Дополнения за октябрь, ноябрь и декабрь. — Нью-Йорк: ООН, 1974. — С. 328-342. **12.** Див. наприклад: **Документ S/8248.** Специальный доклад Генерального Секретаря о последних событиях на Кипре от 16 ноября 1967 г. — Режим доступа: daccess-ods.un.org/access.nsf. **13.** Див. наприклад: **Документ S/11353(ADD.1-33).** Доклад Генерального секретаря о ситуации на Кипре // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 29-й год. Дополнение за июль, август и сентябрь 1974 года. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 41-67. **14.** Див. наприклад: **Документ S/11468 (ADD.1-2).** Доклад Генерального секретаря о событиях на Кипре за период с 20 по 25 августа 1974 года // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 29-й год. Дополнение за июль, август и сентябрь 1974 года. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 157-163. **15.** Див. наприклад: **Документ S/7878.** Письмо Генерального Секретаря от 8 мая 1967 года, адресованное правительствам всех государств-членов ООН и членов специализированных учреждений, содержащее новый призыв о внесении добровольных взносов на финансирование ВСООНК // Совет Безопасности. Официальные отчёты. 28-й год. Дополнение за апрель, май и июнь 1967 года. — Нью-Йорк: ООН, 1967. — С. 43-44. **16.** Див. наприклад: **Доклад Совета Безопасности.** 16 июня 1973 г. — 15 июня 1974 г. Генеральная Ассамблея. Официальные отчёты. Двадцать девятая сессия. Дополнение № 2. (A/9602). — Нью-Йорк: ООН, 1974. — V, 110 с. **17.** Див. наприклад: **Годовой доклад Генерального Секретаря** о работе Организации Объединённых Наций с 16 июня 1955 года по 15 июня 1956 года. Одиннадцатая сессия. Дополнение № 1. (A/3137). — Нью-Йорк: ООН, 1959. — 140 с. **18. UN Monthly Chronicle.** — 1974. — January — September. **19. Yearbook of the United Nations.** 1974. — New-York: Office of Public Information UN, 1977. —

Р. 256-295. **20.** Див. например: **Документ S/5865.** Письмо представителя Кипра от 7 августа 1964 г. на имя Председателя Совета Безопасности//Совет Безопасности. Официальные отчёты. 20 год. Дополнения за апрель, май и июнь 1964 г. — Нью-Йорк: ООН 1964. — С. 79. **21.** Див. например: **Документ S/5790.** Письмо представителя Турции от 26 июня 1964 года на имя Генерального Секретаря//Совет Безопасности. Официальные отчёты. 20 год. Дополнения за апрель, май и июнь 1964 г. — Нью-Йорк: ООН, 1964. — С. 4. **22.** Див. например: **Документ S/11340.** Письмо представителя Союза Советских Социалистических Республик от 18 июля 1974 года на имя Генерального секретаря//Совет Безопасности. Официальные отчёты. 29-й год. Дополнение за июль, август и сентябрь 1974 года. — Нью-Йорк: ООН, 1975. — С. 34-35. **23. Thorp W.L.** Cyprus. Suggestions for a Development Program. — New-York: United Nations, 1961. — V, 113 p. **24. The protection of movable cultural property.** Collection of legislative texts. Cyprus. (CLT-85/WS22). — Paris: UNESCO, 1985. — 48 p. **25. Доклад верховного комиссара** Организации Объединённых Наций по делам беженцев. Генеральная Ассамблея. Официальные отчёты. 30-я сессия. Дополнение № 12. (A/10012). — Нью-Йорк: ООН, 1975. — 71 с.

Курзенкова А.О. (м. Донецьк)

РІВЕНЬ АВТЕНТИЧНОСТІ СКАНДИНАВСЬКИХ РУНІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Одним з найважливіших напрямів Європейської інтеграції є міжнародна співпраця в галузі культури. Це партнерство охоплює весь історично помітний період Європейських кроскультурних зв'язків, в тому числі і скандинавські руни. Вони є одним з основних духовних витоків не тільки сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, справили величезний вплив на культуру германців в цілому, а також відбилися в суміжних слов'янській культурі. Вивчення скандинавських рун як історичного джерела з історії має принципове значення при дослідженні етногенезу поліетнічної України, Скандинавії і Європи в цілому. При цьому руни актуальні як в плані ретроспективному, так і в перспективному, оскільки скандинавський чинник відіграв важливу роль у формуванні етнічної ідентичності і продовжує залишатися важливою складовою частиною цього процесу. Утім актуальність вивчення скандинавських рун на сучасному етапі не обмежується їх фундаментальною культурологічною роллю. Зокрема, успіхи кліометрії останніх двох десятиліть особливо в області дослідження наративних джерел, дали право вивести рівень рунологічного дослідження на достовірно новий історичний рівень. Що дозволило точніше і конкретно визначити сферу не вивчених, маловивчених, а також тих, що піддалися різного роду фальсифікаціям питань рунології.

Дана проблема має свою історію вивчення. Дослідження окремих її аспектів здійснювалося як у вітчизняному, так і зарубіжному науковому просторі. Серед українських авторів виділимо лише працю видатного історика-сходознавця, закордонного члена Національної Академії Наук України, почесного директора Інституту сходознавства ім. А.Кримського НАН України О.Й. Пріцака «Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела» [1] в котрій автор розкриває інформаційні можливості рун як історичного джерела. На академічному рівні доктором історичних наук, завідуючою відділом історії Східної Європи в античності та середньовіччі Інституту загальної історії РАН О.О. Мельниковою [2] та філологом-германістом Т.М. Джексоном [3] найбільше актуалізуються та активно опрацьовуються питання, пов'язані із лінгвістично-історичним вивченням рун, їх джерелознавчим аналізом. Вельми актуальним з точки зору проблематики нашого дослідження є напрямок наукової розвідки Крістела Зілмера [4], присвяченої принципам відбору та презентації рунічних написів, питанням з'ясування рівня достовірності рунічних свідчень. Також незамінною для відновлення історичного фону, на тлі якого проходить генезис скандинавських рун як історичного джерела із Всесвітньої історії

є монографія рунолога Tineke Looijenga [5]. Зрозуміло, що провідним питанням у контексті дослідження даної проблеми залишається пошук методологічного інструментарію з метою розширити обрій, арсенал та джерельну базу опрацювання наративних джерел, зокрема скандинавських рун, підґрунтя у вивчення котрого заклали в основному російські фахівці: І. Ковальченко [6], Т.І. Славко [7].

Водночас слід констатувати, що назріла необхідність в координації дій та виробленні єдиної концепції між національними історіографічними школами, стосовно вивчення проблеми скандинавських рун як історичного джерела.

Мета даної розвідки полягає у з'ясуванні рівня достовірності інформативних можливостей рун.

Базовими джерелами, покладеними в основу статті, виступають епіграфічні: скандинавські руни Старшого [8] та Молодшого Футарка [9] та рунічні надписи, які в ході дослідження виправдали себе як унікальні за своєю цінністю, автентичні джерела значного масиву даних із історії.

Насамперед зазначимо, що історизм скандинавських рун як історичного джерела полягає не тільки в тому, що в них описуються ті або інші факти минулого, але і в тому, що вони самі є частиною цього минулого. Рунічні написи, на наш погляд, є структурна єдність форми та змісту, що віддзеркалює конкретно-історичну свідомість їх авторів.

Варто вказати, що рунічні надписи сучасні подіям, які в них згадані, що є надзвичайною рідкістю для середньовіччя взагалі, а для скандинавської та східноєвропейської історії особливо: крім епіграфічних, найдавніші писемні пам'ятки як у Скандинавії, так і в Давній Русі з'являються лише до кінця XII і в середині XI ст. відповідно, але в обох регіонах вони збереглися у значно пізніших рукописах. Окрім цього, меморіальні тексти виконані рунами, як правило, не містили навмисного спотворення фактів: за уявленнями того часу, помилкова звістка про померлого, з одного боку, була образливою для нього, навіть якщо його заслуги перебільшувались, і тим самим загрожувала для замовників пам'ятника помстою покійного, з іншого боку, пам'ятники встановлювалися в місцях скупчення людей, які добре знали рід та родину покійного, і неправдиві відомості були б викриті, згн'явши замовників [4, р.107-117]. Зрозуміло, можливість ненавмисних помилок не виключалася: замовники могли неточно знати або мати невірні відомості про місце чи обставини смерті їх родича у віддаленій країні, неправильно передати незнайомі географічні назви і т. п.

Рунічні камені, на погляд шведського дослідника Палмса [4, р. 42-43], були очевидцями чергування, як владних структур, так і особистих амбіцій, політичних та соціальних цілей в різних регіонах Скандинавії. Звичайно, рунічні камені відображали зв'язок між мотивами успадкування соціальних та політичних прав. Зрозуміло, що надписи виконані рунами Старшого та Молодшого Футарка уособлюють особливі відносини

між замовниками та померлими. Більш того, рунічні пам'ятки містять додаткові вказівки до питань, стосовно успадкування й права власності.

Зазначимо, що данський професор археології Рандсборг пов'язує розвиток рунічної меморіальної традиції з появою нових соціальних категорій або ж нових соціальних умов, де монументи повинні були закріплювати позицію спадкоємця щодо покійного [5, р. 107-117]. Дослідник характеризує рунічні камені як легальні документи, котрі містили дату про наслідування титулів та жалувань, передбачаючи згоду померлого на передачу майна спадкоємцю. Рунолог Крістел Зілмер також припускав, що встановлення рунічних каменів було викликано раціональними потребами позначити позицію та установити спадкоємні права [4, р. 45].

З метою вивести рівень рунологічного дослідження на достовірно новий історичний щабель, ми впровадили елементи кліометричного дослідження до джерелознавчого аналізу рун, зокрема контент-аналізу, який означив прагнення дати більш широке та неупереджене трактування отриманим даним, що містяться в скандинавських надписах, провести аналіз джерела на більш високому дослідницькому рівні, дозволив точніше охарактеризувати тенденції та закономірності розвитку явищ і процесів, що простежуються. Застосована технологія контент-аналізу скандинавських рун як історичного джерела зводиться до того, що ми знайшли, вивчили, проаналізували, поєднали та класифікували встановлену нами кількість рунічних написів (57 – виконаних Старшим Футарком та 128 – Молодшим) в єдину електронну базу даних, створивши одне змістовне поле, визначивши підраховувані ознаки, риси, властивості пам'ятників, які відображають істотні сторони їх змісту. Так ми виявили, що руни є цінним історичним джерелом із історичної географії, військової та торгівельної справи, соціальної структури, тенденцій родинних відносин та релігійної сфери.

Приміром, зупинимося на детальному розкритті матеріалу, який можуть запропонувати рунічні надписи істориківі щодо історичної географії Північної, Західної та Східної Європи, який здебільшого полягає в лексичі, що використовувалася авторами текстів, і в згаданих у пам'ятниках топонімах. Виходячи з аналізу рунічних написів, ми виявили, що найчастіше руни позначають північно-західні області Східної Європи: Північну Русь та Прибалтику. Саме про ці області зосереджена найбільша кількість найменувань, що зустрічаються: Естланд, Земгалія, Ліфланд; народів – валахів, земгалів; річки – Західної Двіни; прилегло до цих територій острова – Руно, мису Домеснес, можливо Фінської затоки, а також Хольмського моря. У скандинавських рунічних пам'ятниках позначаються і південні райони Русі, через які вікінги потрапляли до Візантії і Палестини, використовуючи мабуть водні магістралі. Також відмічені й скандинавські країни: більше всього повідомляється про Швецію, Норвегію, Фінляндію і лише один раз про Данію. Так згадуються назви областей – Рінгеріка, Тавастланд; хуторів – Ульвей, Ед; острова – Готланд [2, с.35-37]. Також, варто

відзначити, що рунічні надписи повідомляють про Західну та Південну Європу, а саме про Англію й Італію [2, с.38]. Вже в рунічних надписах можна виявити перші спроби осмислення географічних даних, прагнення визначити розташування окремих областей щодо Скандинавії, наприклад, часто зустрічаються вирази: «на сході, в Гардах», «на півдні в Серкланде», «на заході в Англії» [2, с. 39].

Отже, скандинавські рунічні написи доступні для реалізації етапів контент-аналізу. Їх використання розкрило і дало можливість досліджувати арсеналом кліометрії значний обсяг раніше не відомої інформації, вагомої в контексті історичного дослідження. В результаті чого якісний зміст рун як джерела стає вимірним, доступним, точним, а результати аналізу об'єктивнішими. Таким чином, усесторонній аналіз лексики та змісту рунічних написів робить їх цінним історичним джерелом, що дає зведення щодо широкого кола проблем середньовічної соціально-економічної та військово-політичної історії, а також історії культури й історичної географії Скандинавії та сусідніх з нею країн.

Перспективи дослідження проблеми пов'язані з визначенням змістовного навантаження виявлених маркерів зі скандинавських рунічних надписів та пошуком еквівалентних смислових аналогій в інших давньоруських джерелах. Це дозволить в умовах активної модернізації історії об'єктивно здійснити тлумачення та залучення провідних понять до пояснення історичних фактів, простежити еволюцію їхнього функціонального призначення.

Література:

1. **Прицак О.Й.** Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг): В 2 тт. Т. I./Омелян Йосифович Прицак. – Київ: Обереги, 1997. – 1080с.
2. **Мельникова Е.А.** Скандинавские рунические надписи. Тексты, перевод, комментарий/Е.А. Мельникова. – Москва: Наука, 1977. – 276с.
3. **Джаксон Т.Н.** Отражение торговли Новгорода со Скандинавией в древнескандинавской письменности/Т. Н Джаксон//Скандинавский сборник. – 1988. – Вып. XXXII. – С. 117-127.
4. **Kristel Zilmer** Records and representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic sources/Kristel Zilmer. – dissertationes philologiae Scandinavicae Tartuensia. – Tartu university: Press, 2005. – 401p.
5. **Looijenga Tineke** Texts & contexts of the oldest Runic inscriptions/by Tineke Looijenga. – Inscriptions, Runic. 2. Runes – History. I.Title: Texts and contexts of the oldest Runic inscriptions. – Brill, Leiden, Boston, 2003. – 429p.
6. **Ковальченко И.Д.** Методы исторического исследования/Иван Дмитриевич Ковальченко. – М., 2003-441с.
7. **Славко Т.И.** Математико–статистические методы в исторических исследованиях/Т.И. Славко. – М.: Наука, 1981. – 156с.
8. **Jantina H.** Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700. Texts and contexts/Helena Jantina. – Netherlands: Organisation for Scientific Research, 1997. – 632p.
9. **Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research.** – 1906-2012. – Доступний з: <<http://fornvannen.se/fornvannen.html>>.

Никитина И.В. (г. Севастополь)

ХОД РАСКУЛАЧИВАНИЯ В БАЛАКЛАВСКОМ РЕГИОНЕ В 1930 Г. В АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ

История современного Балаклавского района г. Севастополя на рубеже 1920-1930-х гг. в настоящее время изучена еще не достаточно. На развитие этого региона в этот период влияло: вхождение его в Крымскую АССР, автономию в составе РСФСР, становление партийно-государственного социализма, начало процесса индустриализации и коллективизации. Все эти процессы, безусловно, не могли не отразиться на жизни Балаклавского региона в 1930 г. Не обошел регион такой процесс как раскулачивание. В документах Государственного архива г. Севастополя нами был выявлен ряд документальных свидетельств о ходе этого процесса на территории Севастопольского района, которому в первой половине 1930 г. подчинился Балаклавский регион. (Ныне Балаклавский район г. Севастополя). Основная цель нашей статьи введение их в научный оборот для осознания региональных особенностей данного процесса.

30 января 1930 г. Политбюро ЦК ВКП (б) приняло постановление «О мероприятиях по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации». По нему на территориях, где проводилась сплошная коллективизация, создавались специальные «тройки», состоявшие из первого секретаря райкома партии, председателя райисполкома и уполномоченного ГПУ. Они рассматривали вопрос о принадлежности того или иного крестьянина к кулацкому классу. (Списки «кулаков» на рассмотрение в «тройки» предоставляли комитеты бедноты того или иного сельсовета.)

Кулаки разделялись на три категории. К первой принадлежали организаторы и исполнители террористических актов и антисоветских восстаний — они передавались органам ГПУ для выяснения меры их личной вины, а члены их семей выселялись в отдаленные районы страны. Ко второй относился «оплот кулачества в деревне», они с членами семей тоже выселялись в отдаленные районы. К третьей категории принадлежали все остальные кулаки, которые вместе с семьями выселялись за пределы колхозных земель, но в своем районе (то есть они не попадали в спецпоселения). Имущество выселенных конфисковывалось и становилось колхозным, переселенцам выдавались небольшие средства для устройства на новом месте.

Что касается данного процесса на территории Балаклавского региона и Севастопольского района, то, прежде всего, необходимо отметить, что прямых сведений о причислении крестьян к кулакам первой категории в документах не выявлено. Косвенно о данной проблеме могут свидетельствовать списки заключенных в концентрационный лагерь «Георгиевский монастырь», данный контингент не превышал 100-200 чел. Кроме того, в списках кулаков, подле-

жавших высылке из Крыма, встречаются упоминания, что кто-то из членов семьи уже был выслан по линии ГПУ (среди них также могут быть кулаки I категории). Не очень ясна судьба конфискованного у причисленных к кулакам имущества. Конфискацию проводили комитеты бедноты в январе 1930 г. в ходе составления первичных списков кулаков по сельсоветам.

В документах по ходу раскулачивания в районе Севастополя центральное место занимают списки семейств, подлежащих высылке как кулаки (по 2-й и 3-й категории), как первичные, составленные в сельсоветах, так и окончательные, сформированные после рассмотрения их в «тройке» Севастопольского райисполкома. Например, сводный список лиц, причисленных к кулакам на территории Севастопольского района (в т.ч. и Балаклавского региона), подлежащих выселению из Крыма. Точной даты документ не имеет, но скорей всего составлен он в первой половине февраля 1930 г. По нему такому выселению подлежало: из Багинского сельсовета (д. Бага (ныне Новобобровка) Байдарская долина) – 5 чел., из Балаклавы – 12 чел., из Инкерманского сельсовета (ныне г. Инкерман) – 9 чел., из Уркустинского сельсовета (Уркуста – Передовое) – 9 чел. и т.д. В общей сложности в данный список внесено около 180 чел., в нескольких случаях указано, что такой-то выселяется с семьей без указания количества членов семьи, поэтому данные не точные. Так – из Кадыковского сельсовета (Кадыковка – ныне в черте Балаклавы) подлежал высылке И.С. Кефели с семьей (сколько было членов семьи и кем они были ее главе не указано) [1, Л. 11-13]. К сведению И.С. Кефели до 1917 г. владел рыбоконсервной фабрикой в Балаклаве, а после ее национализации и реконструкции некоторое время работал на ней инженерным работником. Далее представлен еще один подобный список, на 145 чел., однако его включение в статистику осложняется тем, что там указаны только главы семейств и тем, что примерно на 20 % фамилии в списке совпадают с первым списком [1, Л. 16-17]. Поэтому произвести простое суммирование лиц, раскулаченных и подлежащих к высылке, не возможно, и необходим дополнительный подсчет.

Анализ списков показал, что в большинстве случаев причисленные к кулакам 3-й категории также подлежали высылке как минимум из района, очень часто за пределы Крыма, что было связано, скорее всего: а) с невозможностью предоставить новое место проживания в районе из-за малоземелья; б) с наличием пограничной зоны.

Следующий пласт документальных свидетельств по данной проблеме – протоколы «тройки» Севастопольского района. В частности, из протокола заседания Севастопольского районного исполнительного комитета от 8 февраля 1930 г. («тройки» при нем) по вопросу о ходе раскулачивания в районе следует, что исполком – утвердил список высылаемых по Балаклавскому горсовету (Балаклава, Левадки, Китровка, Новый городок); по Кадыковскому сельсовету – по трем персоналиям было принято иное решение – один не подлежал выселению как иностранно-подданный, по

двоим было рекомендовано передать материалы прокурору [1, Л. 27]. Протокол от 10 февраля 1930 г. — по Караньскому (Карань — Флотское) сельсовету — при утверждении списков на выселение по 3 чел. принято решение об оставлении, по Камарскому сельсовету — согласились на высылку 12 чел., часть решили оставить, одновременно добавлены в список высылаемых 4 чел. (считай семей) — из них 3 за сокрытие прошлого и как антисоветские элементы, одному из тех, кого решили оставить, было постановлено вернуть имущество как середняцкому хозяйству [1, Л. 28].

Данные протоколов заседаний Севастопольского райисполкома ярко характеризуют следующий момент — тщательность проверки всех данных по «кулацким» хозяйствам, которые поступали от сельсоветов. Просматривается индивидуальный подход, стремление четко придерживаться законности в этом сложном деле, не допускать необоснованных заключений на выселение. Также четко прослеживаются критерии причисления к кулакам: «эксплуатация наемного труда», «антисоветская агитация», «торговец», «мула» (в районе более половины сельского населения составляли крымские татары), «кулак и сын кулака» и пр. То есть, безусловно, проводя кампанию раскулачивания, сельсоветы и районные власти, прежде всего, руководствовались партийной линией, будучи людьми своего времени. Одновременно, в протоколах Севастопольского райисполкома мы встречаем и факты «восстановления справедливости». Т. е. отмены решения сельсоветов о выселении и причислении хозяйств к кулацким, что еще раз подчеркивает взвешенный подход к решению кулацкого вопроса в Севастопольском районе и Балаклавском регионе.

В этом плане интересен, в частности, протокол заседания Севастопольского райисполкома от 18 февраля 1930 г., согласно которого исполком потребовал от сельсоветов проверить правильность занесения в списки кулаков глав 36 семейств из разных населенных пунктов района (в т. ч. и Балаклавского региона). Например, по И. Арваниди, проживавшем в Балаклаве, требовалось проверить, работал ли он батраком, как было указано в его «карточке», и мощность хозяйства (балаклавский рыбак, в 1930-е гг. член рыбколхоза «Путь к социализму») [6, Л. 62]. А согласно протокола от 28 февраля 1930 г. — при решении вопросов о выселении семей кулаков из Балаклавского района, было принято решение не высылать семью Муджаби Ильми из д. Ай-Тодор (ныне не существует), т. к. глава семьи был «красным партизаном» (участником партизанского движения на стороне большевиков в Крыму в период гражданской войны) [7, Л. 68].

В первой половине марта 1930 г. после рассмотрения первичных списков сельсоветов в «тройке» был составлен еще один сводный список кулаков, подлежащих высылке из Севастопольского района и Балаклавского региона. Приведем общие цифры по сельсоветам для иллюстрации общей ситуации в деле раскулачивания в регионе.

1) Багинский сельсовет — к выселению намечалось 7 чел. по 2-й категории; 2) Балаклавский горсовет — 37 чел. (2 семьи решили не высы-

лать); 3) Байдарский (Байдары — Орлиное) сельсовет — 63 чел. (в одной из семей главу на тот момент уже выслали, по трем семьям требовалось проверить мощностъ хозяйства); 4) Уппинский (д. Уппа— ныне с. Родное) сельсовет — 29 чел.; 5) Шульский (Шули — Терновка) сельсовет — 52 чел. (двоих решили не выслать); 6) Бартедьевский (ныне в городской черте Севастополя) сельсовет — 14 (в двух случаях постановление комитета бедноты отменено); 7) Кадыковский сельсовет — 25 чел. (в одном случае выселение отменено, в двух — указано, что выслаются с семьями без указания количества членов семьи); 8) Камышловский сельсовет — в список выслаемых внесено 12 фамилий, (в примечаниях о высылке с семьей не указано сколько человек, по одной семье принято решение не выслать, просить прокурора пересмотреть дело); 9) Караньский сельсовет — 8 чел. (из них двое подлежали высылке после отбытия наказания, часть подлежала высылке без жен, 2 не выслали, так как они были иностранно-подданными); 10) Инкерманский сельсовет — 18 чел.; 11) Камарский (Оборонное) сельсовет — 38 (один с семьей, состав которой не указан, по трем принято решение не выселять); 12) Биюк-Мускомский (Биюк-Мускомья — Широкое) сельскому совету — 12 позиций, (по 2 указано, что с семьей) и т. д. [1, Л. 81-106.] Всего, без учета не указанных членов семей, по данному списку высылке из Севастопольского района подлежало 351 чел., из них к Балаклавскому региону относилось — 311 чел. Таким образом, процесс раскулачивания в Севастопольском районе и Балаклавском регионе можно и нужно назвать массовым в смысле широты охвата населенных пунктов региона, но вряд ли можно назвать его таковым в смысле количества семей, подвергшихся раскулачиванию. Окончательные списки и протоколы по кулацким хозяйствам Балаклавского региона и Севастопольского района рассматривались в конце марта 1930 г. и данные списки практически не отличаются от предыдущих (погрешность не более 10%), пересмотров дел о не выселении в пользу высылки практически не было.

Еще одна группа документов — материалы об обжаловании решений о выселении и лишении имущества и ходатайства высланных кулаков о возвращении их с поселений и восстановления в избирательных правах, которые датируются уже 1931 г. Данные документы представлены двумя видами — списками зарегистрированных жалоб и протоколами решений Севастопольского райисполкома. Анализ данных документов показал, что кулаки Севастопольского района (и Балаклавского региона), подвергшиеся выселению, поражению в правах и конфискации имущества не смогли опротестовать данные решения. Одновременно материалы об обращении с жалобами высланных граждан региона в Севастопольский райисполком дают возможность частично проследить, кто из намеченных к высылке в 1930 г. был выслан. Так, по Балаклаве это семейство М.Н. Баяджи, семейство М.Н. Берг, проживавшей в д. Бельбек, Н.К. Патрино из д. Комары и пр. [2, Л 16-18]. Еще один интересный документ, это список тех кулаков, которые все же не были выслали из Балаклавского района: по Балаклаве 4 чел (в т. ч. семья Арваниди), по Байдарскому сельсовету — 10 (плюс семья с не указанной численностью), Камыш-

ловский сельсовет – 1 семья, Кадыковский сельсовет – 3 чел., Караньский сельсовет – 4 чел. (3 иностранно-подданные), Ай-Тодорский сельсовет – 1 чел., Биюк-Мускомский сельсовет – 12 чел. [2, Л. 64-65]

Документов с датировкой после марта 1930 г., свидетельствующих о продолжении процесса раскулачивания в районе Севастополя, пока не выявлено. Это не исключает его проведения уже в единичных случаях. Скорей всего, основная кампания по выселению раскулаченных за пределы Севастопольского района (в т.ч. с территории, ставшей с октября 1930 г. Балаклавским районом) прошла в основном в первом квартале 1930 г. Из-за неточности составления списков выселяемых, а также отсутствия прямых свидетельств о наличии в регионе кулаков первой категории общая численность раскулаченных, к которым была применена высылка, пока точно названа быть не может. Выскажем лишь общие предположения. Анализ всех имеющихся списков дает возможность говорить о высылке приблизительно 400-500 чел., вместе с теми, кто прошел через лагерь «Георгиевский монастырь» (пока примем за рабочую версию, что это кулаки первой категории) эта цифра будет приблизительно около 600-700 чел. (с учетом населенных пунктов как Балаклавского региона, так и тех, которые примыкают к Севастополю). (Для сведения общее сельское население Севастопольского района на 1930 г. составляло чуть более 20 тыс. чел., а в г. Балаклава проживало примерно 2500 чел.).

Таким образом, рассматривая архивные документы о ходе раскулачивания в Балаклавском регионе, необходимо сделать следующие выводы. Документы не позволяют нам оценить, как распорядились изъятым у кулацкого населения района имуществом. При составлении списков кулаков далеко не всегда указано, какого рода имущество находилось в их владении, поэтому правильность причисления их хозяйств к кулацким по экономическим показателям также пока не установлена. Превалирующим критерием зачисления в кулаки, к сожалению, была «антисоветская деятельность», что впрочем, не исключает и наличие так называемого «экономического» терроризма. Попытка установления общей численности высланных «кулаков» показало, что процент кулаков от общего количества сельского населения Балаклавского региона даже по самым смелым подсчетам не превышает 3-4%. Имеющиеся документы свидетельствуют о четком соблюдении процедуры проведения данной кампании, стремлении избежать незаконных действий в данном вопросе, наличии тщательной проверки правдивости сведений о мощности хозяйств крестьян. В перспективе – необходимо попытаться установить возможность проявления в составлении списков выселяемых сведения личных счетов и т.д. А также требует уточнения статус лагерь «Георгиевский монастырь» и его дальнейшая судьба, что поможет уточнить связаны ли заключенные в нем люди с политикой раскулачивания в 1930 г.

Литература:

1. Государственный архив г. Севастополя (ГАГС). – Ф. Р- 430. – Оп. 5 – Д 6432. ГАГС – Ф. Р-430. – Оп. 5. – Д. 645

Питльована Л.Ю. (м. Львів)

АМЕРИКАНСЬКА ПОВОЄННА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність досліджуваної теми зумовлена необхідністю орієнтації сучасного професійного історика у численних напрямках і течіях американської історіографії зовнішньої політики США. Подальше вивчення процесу зростання США як світової держави можливе лише за належного осмислення наукового доробку дослідників.

Історіографічний дискурс проблем зовнішньополітичних відносин США впродовж 40-50-х років ХХ ст. відзначався виразними консервативними настроями, а починаючи з 60-х років зазнав відчутного впливу неоліберальних тенденцій та «нових лівих». Радикальне тлумачення істориками передумов та наслідків переходу США до активної експансіоністської політики також співпало у часі періодом «буремних шістдесятих». Саме у 50-60-х рр. ХХ ст. викристалізувалися особливості бачення різними історичними школами дій США на зовнішньополітичній арені. Існує ряд дуже загальних досліджень з проблематики [3, 9, 18]. Активно дискутованими залишаються питання доцільності дотримання доктрини Дж. Монро. Фахівці виокремлюють три дилеми, що домінували наприкінці ХІХ ст. у зовнішній політиці США: змагання між реалізмом та ідеалізмом; ізоляціонізмом і «інтернаціоналізмом»; односторонністю і багатосторонністю [24, р.39].

Науковці США досліджують кілька груп чинників, які впливали на зовнішню політику досліджуваного періоду: а) політичні; б) економічні (промисловість, сільське господарство, фінанси, інвестиції, торгівля); в) геополітичні (від географічних особливостей розташування до проблем стратегічної безпеки); г) моральні аспекти; д) проблеми відходу від традицій; е) військові питання.

Як фактори впливу на процес прийняття рішень у зовнішній політиці американська історіографія розглядає індивідуалізм, традиції та проблеми їх зламу. Процес досягнення консенсусу щодо місій США у світі пояснюється з посиланнями на унікальний практичний досвід американської нації, на винятковість американців, у категоріях політичної культури, моральних цінностей, захисту прав людини [26]. Політичні діячі вірили, що «світ поділяється на дві категорії: американці та потенційні американці» [6, р. 247.]. Дослідники наголошують на переконаності американців у абсолютності своїх моральних цінностей та в обов'язку залучати до них решту світу. Особливі дискусії у згаданому контексті виникли з приводу іспансько-американської війни та захоплення Філіппін, битву за які радикальні критики імперської політики США називають американським «першим В'єтнамом» [21; 33].

Мотивами, що спонукали офіційний Вашингтон зважитися відступити від доктрини Монро, вважають бізнесові та комерційні інтереси; потребу контролювати акваторію карибського басейну з огляду на будівництво Панамського каналу; бажання відволікти увагу від внутрішніх проблем, пов'язаних з наслідками масової імміграції, індустріалізації, труднощами остаточної інкорпорації Півдня Північчю; бажання врятувати кубинців від жорстокостей іспанського правління [1; 7; 8; 11; 22; 34].

Історик Д.Траск наполягає, що особливості внутрішньої політики неминуче зводили США та Іспанію у їх ставленні до Куби на зустрічних курсах; що захоплення Філіппін відбулося з огляду на тогочасну військову стратегію Сполучених Штатів, а не через їхні зловісні імперіалістичні плани [29, р. 30-59]. Позитивістська монографія Дж. Оффнера акцентує увагу на внутрішніх передумовах війни в обох країнах та на її зовнішньополітичних обставинах [23].

Тривають обговорення професійними істориками ізоляціонізму й «інтернаціоналізму» у політиці США. Доктрина Дж. Монро вважається найкращим засобом не вступати у конфлікти з іншими націями та зберігати свободу і спокій всередині країни [28, р. 12]. Бажання батьків-засновників стояти відособлено від династичних розбратів у Європі диктувалося усвідомленням місця США у тогочасних міжнародних відносинах [13]. Однак і в часи президентства В.Мак-Кінлі американське суспільство плекало ілюзію того, що воно може жити ізольовано і не нести жодної відповідальності за долі світу [14].

Географічна віддаленість США від Європи була своєрідним заспокійливим фактором для американців. Ізоляціонізм моральний і ментальний був породжений особливостями іммігрантських переселенських хвиль, учасники яких прагнули відмежуватися від Старого Світу, будуючи нове суспільство на основі ліберальних цінностей. І зрештою, ізоляціонізм розглядається як породження уявлень про винятковість, що ведуть до неправильної оцінки відносин США з рештою світу [16, р. 22, 69-69, 176,]. Тому політики на кшталт Вільсона сприймалися сучасниками як кабінетні ідеалісти, а їхні ініціативи як нереальні. Історіографічні дискусії з цього приводу тривають і досі [2; 4, р. 71-89; 15; 17; 25; 27].

Окремі дослідження присвячені расовій компоненті позаконтинентальної експансії. Р.Хорсмен аргументує, що расистська ідеологія виникла з необхідності виправдати процес захоплення земель корінного населення США, а також пов'язує її з виникненням ідей англо-саксонської єдності, з розвитком наукових ідей (соціал-дарвінізм). Автор простежує, як ця ідеологія еволюціонувала від субтельних поглядів батьків-засновників до цілковито агресивної [19, р. 27-29, 48-52, 189].

На тему взаємозв'язку між настроями громадської думки, преси та виникненням іспано-американської війни 1898 р існує кілька класичних досліджень як представників психологічного напрямку [30; 32], так і сучасних

істориків [12]. Т.Бейлі [5] твердить, що громадська опінія мала вирішальне значення на формування курсу зовнішньої політики. Втім бачення сучасних істориків є більш скептичним [10].

Історик-ревізіоніст В.Е. Вільямс вперше інтегрує економічні відносини у вивчення зовнішньої політики. Форми імперіалізму можуть варіюватися відповідно до історичного періоду, але основні мотиви експансії завжди однакові, а реальні творці зовнішньої політики – банкіри, бізнесмени, лідери великих корпорацій. Простежуючи у такий спосіб зовнішню політику США до періоду «холодної війни», яку вона, за Вільямсом і спричинила, автор доходить висновку, що трагедія такого роду дипломатії у результаті вилилася у повсюдну неприязнь і недовіру до США [31, р. 15, 206, 239].

Важливими тезами робіт В.Лафібера є тісний взаємозв'язок між завершенням промислової революції та появою імперських тенденцій у політиці США, уряд яких став на шлях експансії не спонтанно, а цілеспрямовано і свідомо. Політика кінця XIX – початку XX століття була природною кульмінацією історичного розвитку США. Змальовуючи її, автор широко використовує такі терміни як колоніалізм, експансіонізм та „імперіалізм», зауважуючи, що зміст останнього був настільки спотворений в часи „холодної війни», що доцільніше буде утримуватися від його застосування [20, р. viii].

Отже, історіографія американської зовнішньої політики зламу XIX – XX ст. охоплює широкий спектр внутрішніх та зовнішніх її передумов (політичних, економічних, соціальних, моральних), акцентує увагу на процесі зламу старих та зародження нових зовнішньополітичних традицій, їх расових, гендерних аспектах. Ключовими поняттями виступають ізоляціонізм та інтернаціоналізм, політичний реалізм та лібералізм. Тлумачачи процеси позаконтинентальної експансії США, більшість сучасних істориків доводить їх економічну основу, дотримуючись таким чином ревізіоністських позицій.

Література:

1. **Abrahamson J.L.** America Arms for a New Century: The Making of a Great Military Power. – New York: Free Press, 1981. – 253 p. 2. **Ambrosius L.** Woodrow Wilson & the American Diplomatic Tradition. The Treaty Fight in Perspective. – Cambridge. University of Cambridge Press, 1987. – 323 p. 3. America in the World. The Historiography of American Foreign Relations since 1941/ed. by Hogan M.J. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 619 p. 4. American Foreign Relations Reconsidered: 1890-1993/ed. by Martel G. – New York: Routledge, 1994. – 267 p. 5. **Bailey T.A.** The Man in the Street: The Impact of American Public Opinion on Foreign Policy. – New York: Macmillan, 1948. – 334 p. 6. **Brzezinski Z., Scowcroft B., Ignatius D.** America and the world: conversations on the future of American foreign policy. – New York: Basic Books, 2008. – 291 p. 7. **Chidsey D.B.** The Spanish-American War: A Behind-the-Scenes Account of the War in Cuba. – New York: Crown Publishers, 1971. – 191 p. 8. Crucible of Empire: The Spanish-American War and Its Aftermath/ed. by Bradford J.C. – Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1993. – 269 p. 9. Explaining the History of American Foreign Relations/ed. by Hogan M.J., Paterson

Th. G. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — 380 p. **10. Foyle D.C.** Counting the Public In: Presidents, Public Opinion, and Foreign Policy. — New York: Columbia University Press, 1999. — 379 p. **11. Freidel F.** The Splendid Little War. — Boston: Little, Brown, 1958. — 314 p. **12. Gaubatz K.T.** Elections and War: The Electoral Incentive in the Democratic Politics of War and Peace. — Stanford, CA: Stanford University Press, 1999. — 220 Pp. **13. Gilderhus M.T.** The Monroe doctrine: meanings and implications // *Presidential Studies Quarterly*. — Vol. 36. — 2006. — Issue 1. — P. 5-16. **14. Hamilton R.F.** President McKinley, war and empire: In 2 vol. — New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2006-2007. **15. Hartz L.** The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution, — New York: Harcourt-Brace, 1955. — 329 p. **16. Hodgson G.** The myth of American exceptionalism. — New Haven: Yale University Press, 2009. — 221 p. **17. Hofstadter R.** The American Political Tradition. — New York: Vintage, 1948. — 378 p. **18. Hogan M.J.** Paths to Power: the Historiography of American Foreign Relations to 1941. — Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2000. — 303p. **19. Horsman R.** Race and Manifest Destiny: Origins of American Racial Anglo-Saxonism. — Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981. — 367p. **20. LaFeber W.** The New Empire: an Interpretation of American Expansion, 1860-1898. — Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1963. — 444 p. **21. Luzviminda F.** The First Vietnam: the U.S.-Philippine War of 1899 // *Bulletin of Concerned Asian Scholars*. — 1973. — Vol. 5. — p. 2-16. — Режим доступа: <http://www.historyisaweapon.com/defcon1/franciscofirstvietnam.html> **22. Nofi A.A.** The Spanish-American War, 1898. — Conshohocken, Pa.: Combined Books, 1997. — 352 p. **23. Offner J.L.** An Unwanted War: The Diplomacy of the United States and Spain Over Cuba, 1895-1898. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992. — 306 p. **24. Papp D. S., Johnson L. K., Endicott J.** American Foreign Policy: History, Politics, and Policy. — New York: Longman Inc., 2005. — Режим доступа: http://www.ablongman.com/polisci_rh_bridge/assets/PAPP.9027.cp02.038-065.pdf **25. Pestritto R.J.** Woodrow Wilson and the Roots of Modern Liberalism. — Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2005. — 279 p. **26. Smith T.** America's mission: the United States and the worldwide struggle for democracy in the twentieth century. — Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1994. — 455 p. **27. Steigenwald D.** Wilsonian Idealism in America. — Ithaca: Cornell University Press, 1994. — 296 p. **28. Taft R.A.** A Foreign Police for Americans. — Garden City, N. Y.: Doubleday & Co. inc., 1951. — 127 p. **29. Trask D.F.** The War with Spain in 1898. — New York: Macmillan; London: Collier Macmillan, 1981. — 654p. **30. Wilkerson M.** Public Opinion and the Spanish-American War. — Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1932. — 141 p. **31. Williams A.W.** The Tragedy of American Diplomacy. — New York: Dell Pub., 1972. — 312p. **32. Wisan J.** Cuban Crisis as Reflected in New York Press (1895-1898). — New York: Columbia University press, 1934. — 477p. **33. Wright R.** What is America?: a short history of the new world order. — Philadelphia, PA: Da Capo Press, 2008. — 368 p. **34. Ziel R.** Birth of the American Century: Centennial History of the Spanish-American War. — New York: Amereon House, 1997. — 304 p.

Шевченко О.К. (г. Ялта, АР Крым)

КРЫМСКАЯ ПРЕССА ФЕВРАЛЯ 1945Г. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ КРЫМСКОЙ (ЯЛТИНСКОЙ) КОНФЕРЕНЦИИ

В феврале 1945 года произошло событие, оставившее неизгладимый след в мировой истории — встреча в Ялте «Великих старцев»: президента США Ф.Рузвельта, Премьер министра Великобритании У.Черчилля и маршала СССР И.Сталина. Событие опалило сознание и жизнь миллионов людей, в Европе и в Азии, как колоду карт перетасовала десятки политических режимов и властно изменила границы доброго десятка государств. Разумеется события столь выдающегося масштаба подверглась изучению и всестороннему анализу. В этом процессе осмысления значительную роль сыграли газетные публикации. Уже в одной из самых первых аналитических работ [1] газетный фонд выступил серьезным источником ведческим подспорьем. Позднее он стал одной из «изюминок» советской исторической школы «Ялтинцев». Однако была упущена существенная деталь: изучению подвергались газетные публикации о событии в крупнейших, столичных изданиях. «Глубинка» оставалась малоизвестной. Прошло время. Интерес к региональной прессе эпохи Второй мировой войны сейчас довольно значителен [2, 3], но Крымская конференция остается в этом отношении Золушкой историографии. Учитывая все выше сказанное, следует признать необходимость обстоятельного анализа региональных газет о Крымской конференции. И в первую очередь Крыма — региона, где происходили главные события масштабной встречи глав трех держав.

При работе с Крымской публицистикой февраля 1945 г. следует учитывать следующее. Все представленные ниже источники являлись официальными органами партийных организаций и вестниками городских/районных советов. В этой связи, они в основной своей массе отражали точку зрения центральной прессы, например, перепечатывая публикации «Правды» или публикуя сообщения «ТАСС».

Данный сегмент источников мало интересен с содержательной, фактологической точки зрения. Однако весьма любопытно проследить хронологию публикаций официальных заявлений и коммюнике на предмет оперативности освещения международных событий в городках и селах на окраинах СССР. Это может дать серьезный материал для размышлений и статусности того или иного события и о его влияния на идеологическое сознание рядового советского гражданина.

Второй сегмент источников носит смешанный характер. Его авторы, как «звезды» публицистики из Москвы, так и местные журналисты, редакторы. По содержанию это разъяснение международных событий, обстоятельные комментарии подписанных СССР документов и т.д. Многие

из них шли в рубриках «Ответ редакции», «В помощь агитатору». Данный блок — первые аналитические (мы бы назвали политологические и геополитические) штудии по научному освоению результатов «Ялтинских договоренностей».

Третий сегмент — отчет о собраниях посвященных Крымской конференции. По окончанию Ялтинской конференции в Крыму (и не только) прокатилась серия митингов, собраний, «летучек» посвященных обсуждению решений конференции. Ряд материалов показывает технические элементы распространения информации о конференции в разных социальных группах, организациях и т. д. В целом данный блок не заменим при определении параметров интереса рядовых граждан к глобальным политическим событиям.

Выстроим публикации в региональных печатных изданиях Крыма в хронологической последовательности.

Впервые, о том, что проходит встреча И. Сталина, Ф. Рузвельта и У. Черчилля жители крымских городов узнали еще в начале февраля. Одни из первых, прочитали эту информацию Феодосийцы на первой странице своей газеты — «Победа» от 9 февраля 1945-го года.

«Президент Соединенных Штатов Америки, Премьер Советского Союза и Премьер Министр Великобритании в сопровождении своих начальников штабов, а также трех министров иностранных дел и других Советников, совещаются в настоящее время в районе Черного моря... Совещания происходят непрерывно. Конференция началась с военных переговоров... Начались также переговоры по проблемам связанным с установлением прочного мира...» [4].

Уже через несколько дней в прессе была опубликована трагическая новость:

«Авария самолета, на котором летели сотрудники секретариата Черчилля ЛОНДОН, 8 февраля. (ТАСС). Как передает агентство Рейтер, в Лондоне официально объявлено, что в результате аварии самолета, на котором летели сотрудники секретариата Черчилля, направляющегося на конференцию руководителей трех союзных держав, погибло 12 человек, а 5 пропало без вести и, как полагают, также погибли. Еще 5 человек ранены. Авиационная катастрофа произошла 1 февраля. В числе погибших 6 сотрудников министерства иностранных дел, в том числе одна женщина, 4 офицера — сотрудники военного министерства, еще один офицер и один летчик, четыре члена команды пропали без вести».

8 февраля информация появилась в Лондоне и вот ее оперативно публикуют на первых страницах в Ялтинской газете «Сталинское знамя» от 10 февраля 1945-го года [5] и в Феодосийской «Победе» от 11 февраля 1945-го года [6].

Информационным взрывом проникшим в самые отдаленные уголки Крыма стала публикация Коммюнике работы конференции. В течение нескольких дней полный текст коммюнике попал абсолютно во все крымс-

кие городские и районные газеты. Предлагаем хронологическую последовательность публикаций коммюнике.

Симферополь – 13 февраля [7, с. 1].

Саки – 15 февраля [8, с. 1].

Джанкой – 15 февраля [9, с.1].

Керчь – 16 февраля [10, с. 1].

Кировский район – 18 февраля [11, с.1].

Приморский район – 20 февраля [12, с. 1].

Немедленно, во всех уголках Крыма были организованы митинги и обсуждения столь яркой и роскошной новости. По горячим следам редакторы разместили заметки, отчеты, открытые письма из гущи собраний:

«С большим подъемом и воодушевлением встретили трудящиеся нашего района заявление Конференции трех союзных держав... Многолюдный митинг состоялся в Евпаторийском МТС... Затаив дыхание слушали они каждое слово исторического заявления... Одним за другим выступали трактористы... Всем хотелось выразить свои чувства радости, поделиться своими впечатлениями...» [13]

«Начальник механического цеха краснознаменной артели «Механик» (Федосия – О. Ш.) А.С. Пощупайло заявил: «Заявление Конференции руководителей трех союзных держав воодушевляет наш коллектив... на новые трудовые подвиги» [14]

«С подъемом прошел митинг санатория «Пролетарий» (Ялта – О. Ш). На этом митинге присутствовало более 70 человек. Собрание об итогах конференции было встречено горячими аплодисментами... Затем состоялся многолюдный митинг лечащихся в санатории...» [15].

Редакторы крымских изданий вполне профессионально начали уже в первые числа после конференции создавать эмоционально-политический фон. На первом этапе краткие информативные заметки о мероприятии. Второй этап – освещение эмоционального отклика разных слоев населения на решения конференции. И наконец, третий этап – экспресс-заметки, отслеживающие дипломатический путь руководителей США и Великобритании из Крыма в Вашингтон и Лондон. Вот несколько заголовков тех лет:

«Заявление Премьер-Министра Великобритании г-на У. Черчилля» (Заявление сделанное перед отлетом из Крыма 14 февраля. Было опубликовано в газете «Красный Крым» уже 16 февраля – О. Ш.), «Послание председателю Совета Народных комиссаров СССР И.В. Сталину от президента США г-на Рузвельта», «Сообщение Белого Дома о переговорах Черчилля с Рузвельтом в Александрии», «К пребыванию Рузвельта и Черчилля в Египте», «Возвращение Черчилля в Англию»...

Дабы усилить информационную базу читателей и направить их размышления в корректную для данного политического момента сторону, крымская пресса, постфактум, открыла массивную компанию по системной

аналитики мероприятия. Приводились технические документы конференции: «Соглашения между союзными государствами по делам военнопленных и гражданских лиц этих государств» [16]. На серьезном геополитическом уровне разбирались вопросы войны и мира: «Упрочнение и расширение фронта противогерманской коалиции» [17]. В газетах печатались аннотации зарубежных политических обозревателей: «Ордр» (Франция), «Борьба» (Югославия), «ПМ» (США), «Йоркшир Пост» (Великобритания). Активно размещались цитаты государственных деятелей и общественных организаций стран Запада:

«... Исполняющий во время отсутствия Стеттиниуса обязанности государственного секретаря США Грю заявил, что «все могут чувствовать себя счастливыми, получив известие о Крымской конференции»... Нью-йоркский центр Конгресса производственных профсоюзов опубликовал заявление в котором говорится, что результаты конференции «укрепят единство американского народа для поддержки великолепных достижений Рузвельта, Сталина Черчилля». Глава правительства южно-африканского союза маршал Смэтс охарактеризовал декларацию конференции как документ, в котором «сияет новый свет». [18].

Отклик читателей на информационную бурю не заставил себя долго ждать. В редакции поступило значительное количество корреспонденции, в которой читатели задавали очень непростые и в высшей степени политически грамотные вопросы. Как реакция на прямые вопросы и общественный спрос в газетах Крыма появилась серия материалов подробно изыясняющих нюансы европейской политики. Причем многие из материалов создавались на местах. Например, статья лектора Ялтинского горкома ВКП (б): «В чем состоит соглашение маршала Тито с Шубашичем» [19].

В целом стоит отметить, что освещение крымской прессы Ялтинских встреч весьма обширно и разнообразно. Богатая палитра публикаций того времени предоставляет в руки современного исследователя изумительный инструмент для изучения не восприятия рядовыми гражданами советского союза глобальных событий мировой дипломатии.

Литература:

1. Ерусалимский А.С. Крымская конференция: стенограмма публичной лекции/А.С. Ерусалимский. — М.: «Правда», 1945. — 26 с. 2. Кирпичникова М.В. Антигитлеровская коалиция в сознании советских людей в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 (на материалах Северо-Запада СССР): дис. кандидата истор. наук.: спец. 07.00.02 «Отечественная история»/Кирпичникова М.В. — СПб., 2009. — 197 с. 3. Колдомасов И.О. Образ союзников по антигитлеровской коалиции в представлениях советского общества 1941-1945 гг.: дис. кандидата истор. Наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история»/Колдомасов И.О. — Магнитогорск, 2010. — 278 с. 4. Конференция руководителей трех союзных держав — Советского Союза, Соединенных штатов Америки

и Великобритании//Победа. — 1945. — 9 февраля. — № 18 (2737). — С. 1. **5. Сталинское** знамя. — 1945. — 10 февраля. — № 22 (801). — С. **16. Победа.** — 1945. — 11 февраля. — № 19 (273). С. 1. **7. Красный Крым.** — 1945. — 13 февраля. — № 33 (6009). 8. Большевикское знамя. — 1945. — 15 февраля. — № 11 (47). **9. За высокий** Урожай. — 1945. — 15 февраля. — № 11 (57). **10. Керченский** рабочий. — 1945. — 16 февраля. — № 20 (124). 11. Кировец. — 1945. — 18 февраля. — № 8 (1365). **12. Сталинский** путь. — 1945. — 20 февраля. — № 1 (10). **13. Трудящиеся** нашего района горячо приветствуют исторические решения Крымской конференции//Красное Знамя. — 1945. — 18 февраля. — № 1. — С. 1. **14. Феодосийцы** горячо приветствуют исторические решения Крымской конференции//Победа. — 1945. — 18 февраля. — № 22 (2741). — С. 1. **15. Клименко.** Решения конференции трех союзных держав вызвали огромный подъем//Сталинское Знамя. — 1945. — 14 февраля. — № 25 (804). — С. 1. 16. Красный Крым. — 1945. — 16 февраля. — № 32 (6011). — С. 2. **17. Харламов М.** Упрочение и расширение фронта противогерманской коалиции//Сталинское Знамя. — 1945. — 18 февраля. — № 28 (807). С. 2. **18. Международный** обзор//Красный Крым. 1945. — 20 февраля. — №? (6014). — С. 2. **19. Дашевский С.** В чем состоит соглашение маршала Тито с Шубашичем//Сталинское Знамя. — 1945. — 27 февраля. — № 34 (813). — С. 4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Альфаз Мохаммед – аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Андрусяк Ярослав Ярославович – аспірант Ужгородського національного університету.

Баранов Андрій Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри політології та політичного управління Кубанського державного університету (м. Краснодар, Росія)

Беляєв Михайло Петрович – кандидат історичних наук, старший викладач Хімкінського філіалу Російського університету кооперації.

Беляєва Анна Олександрівна – здобувач Запорізького національного університету.

Брайлян Єгор Сергійович – магістрант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бураков Юрій Васильович – кандидат історичних наук, доцент Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

Бурьян Михайло Степанович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Велікая Наталя Миколаївна – доктор історичних наук, професор Армавірської державної педагогічної академії (м. Армавір, Росія)

Волков Тимофій Олександрович – аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Волкова Євгенія Сергіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гальчак Богдан Миколайович – доктор наук, професор Інституту Політології Зеленогурського університету (м. Зелена Гура, Польща)

Гарькавченко Катерина Геннадіївна – магістр міжнародних відносин здобувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гаухман Михайло Володимирович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Луганського обласного краєзнавчого музею.

Гоков Олег Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Горб Євген Сергійович – аспірант Донецького національного університету.

Гребенюк Валерій Станіславович – аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Грицьких Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, доцент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Грицьких Ігор Володимирович — кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Грішечкін Дмитро Геннадійович — співробітник Центру україністики Південного Федерального університету (м. Ростов-на-Дону, Росія)

Гришук Ольга Михайловна — аспірантка Донецького національного університету.

Дем'янчук Аліна Миколаївна — магістр з міжнародних відносин, здобувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дорофєєв Денис Володимирович — кандидат історичних наук, доцент Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь)

Єльчев Олексій Олександрович — магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іванов В'ячеслав Олександрович — магістрант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іванченко Оксана Григорівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії (м. Київ)

Ізєвбокун Осарумен — аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ілюк Тетяна Василівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії (м. Київ)

Кіпшар Ірина Анатоліївна — кандидат історичних наук, доцент ПВНЗ «Краматорського економіко-гуманітарного інституту».

Ковальський Станіслав Валентинович — кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Ковальчик Рафал Віктор — професор Лодзького університету (м. Лодзь, Польща)

Ковальчук Марія Вікторівна — магістрантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кондратенко Олександр Володимирович — кандидат історичних наук, доцент ПВНЗ «Краматорський економіко-гуманітарний інститут».

Кошовий Сергій Анатолійович — здобувач Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ)

Кудрявцева Аліна Вадимівна — магістрантка Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Кулава Маріанна Якимівна – слухачка II курсу Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Кульчицька Олена Василівна – кандидат історичних наук, доцент Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

Купар Діана Миколаївна – аспірант Закарпатський державний університет (м. Ужгород)

Курзенков Максим Сергійович – аспірант Донецького національного університету, старший науковий співробітник Донецького облсного краєзнавчого музею.

Курзенкова Алла Олександрівна – аспірант Донецького національного університету.

Куцик Михайло Михайлович – здобувач Закарпатського державного університету (м. Ужгород)

Ладига Олександр Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лоссовський Ігор Євгенович – кандидат фізико математичних наук, заступник начальника Управління країн Південної Європи, Балкан та Південного Кавказу Третього територіального департаменту МЗС України.

Лук'янов Олексій Петрович – кандидат історичних наук, доцент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лукач Ілона Бейлівна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лухтан Андрій Іванович – старший офіцер Міністерства оборони, здобувач Національного університету оборони України (м. Київ)

Луценко Сергій Михайлович – здобувач Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Мальшина Катерина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (м. Київ)

Маркова Марина Олександрівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мельник Тетяна Григорівна – магістр, директор Державного професійного технічного навчального закладу «Петровський професійний ліцей» (Луганська обл.)

Метленко Катерина Олексіївна – викладач Курського державного медичного університету (м. Курськ, Росія)

Мігалчан Віктор Іванович – аспірант Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Мурза Костянтин Георгійович – аспірант, головний спеціаліст відділу ведення державного реєстру виборців Володарської районної державної адміністрації

Набока Олександр Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Нікітін Ігор Миколайович – студент Могилевського державного університету імені А.А. Кулешова (м. Могилев, Білорусь)

Нікітіна Ірина Віталіївна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного музею героїчної оборони та звільнення Севастополя (м. Севастополь)

Новоскольцев Геннадій Борисович – військовослужбовець, Служба безпеки України у Харківській області.

Новоскольцева Людмила Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Панченко Ганна Юріївна – аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Питльована Лілія Юріївна – кандидат історичних наук, доцент Українського католицького університету (м. Львів)

Пірмагомедов Заурбек Калимович – кандидат історичних наук ст. викладач Дагестанського державного педагогічного університету, доцент Північно-Кавказського філіалу Російської правової академії (м. Махачкала, Росія)

Прищепя Карина Геннадіївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пронь Денис Сергійович – аспірант Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

Пронь Сергій Вікторович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

Рибалка Валерій Григорович – кандидат філософських наук, професор Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба.

Рубель Костянтин Вадимович – магістрант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Русаков Костянтин Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Салтан Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент Харківської державної академії фізичної культури.

Седнів Сергій Сергійович – аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Степура Аліна Володимирівна – магістрантка Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Ткачук Павло Петрович – доктор історичних наук, професор Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

Троян Сергій Станіславович – доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Харківський Руслан Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Хафез Ахмед Ганем – професор Александрійського університету (Associated Professor in Dep. Of the Classical Studies – Faculty of Arts, Univ. of Alexandria) (м. Александрія, Єгипет).

Ціватий Вячеслав Григорович – кандидат історичних наук, доцент, Перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії України при МЗС України.

Черненко Віктор Миколайович – магістрант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Черняєв Валерій Сергійович – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шахін Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Шевченко Олег Костянтинович – кандидат філософських наук, старший викладач РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта, АР Крим)

Щербатюк Дар'я Валеріївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ширяєв Михайло Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Якименко Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукове видання

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Відповідальний за випуск: Ширяєв М. В.
Коректор: Савенков В.В., Скиба А.Ю., Зуєва А.О.
Комп'ютерний макет: Скиба А.Ю., Мельник М.С.
Дизайн: Закорецький А.В., Скиба А.Ю.

Підписано до друку 28.03.2013.
Формат 60x84/16. Папір офсет.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 25,11.
Наклад прим. Зам. №. 427.

Видавець і виготівник
ТОВ «Віртуальна реальність»
91011, м. Луганськ, вул. Челюскінців, 6/15.
Тел.: (0642) 718-140, 718-141.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої
справи ДК №1415 від 03.07.2003 р.